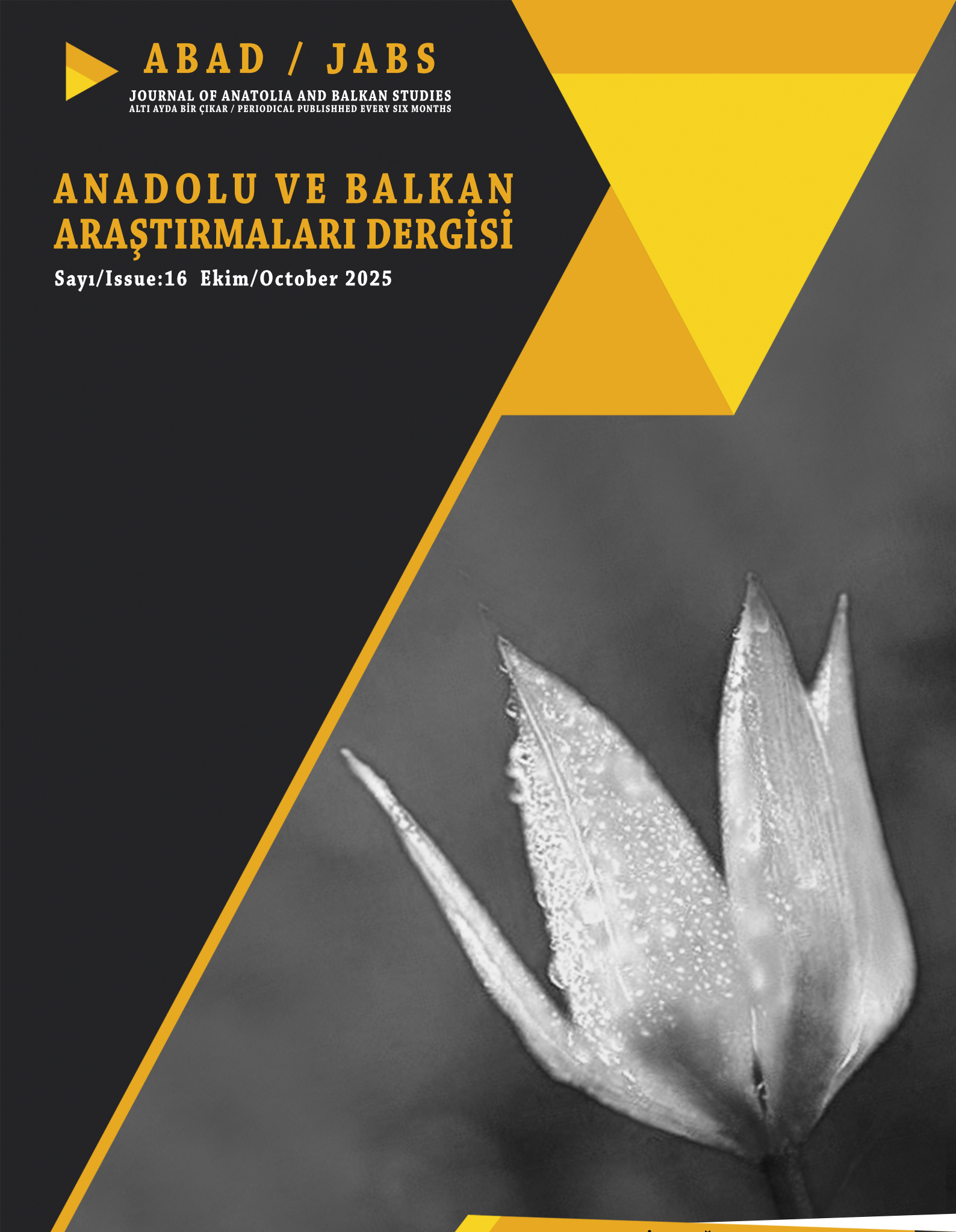
ABAD / JABS
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı/Issue:16 Ekim/October 2025

TEKİRDAĞ 2025
e-ISSN:2636 - 8188
ISSN:2618 - 6004

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

e-ISSN: 2636-8188
ISSN: 2618-6004

Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal

Sayı: 16 Güz 2025
Number: 16 Autumn 2025

Dergide Balkan konulu makalelere ağırlık verilir. Her sayıda Anadolu ile ilgili en fazla dört makaleye yer verilir. Ayrıca konu sınırlaması olmaksızın her sayıda en fazla iki özel makaleye yer verilebilir.

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

© Namık Kemal University Balkan Researches Application and Research Center

TEKİRDAĞ-2025

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı / Number: 16 Güz / Autumn 2025
e-ISSN: 2636-8188 ISSN: 2618-6004

ABAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

JABS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
Director of Balkan Researches Application and Research Center On Behalf of Tekirdag Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1
59030 Tekirdağ - TÜRKİYE
Tel: + (90) 282 250 1192-93 ve 94
e-mail: abad@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: http://balkam.nku.edu.tr/

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY
Haci TANRIVERDİ

İNDEKSLER / INDEXES

TR Dizin-Index Copernicus-idealonline-Crossref-JournalTOCs-Scilit-NSD Index (Norwegian Register for Scientific Journals)-İSAM-ERIH PLUS-Google Akademik-I40C-Paperity-Maktaba-Science Gate-ASOS

© Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları, Uygulama ve Araştırma Merkezi
©Namık Kemal University Balkan Researches, Application and Research Center

TEKİRDAĞ-2025

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ

EDİTÖR / EDITOR
Arş. Gör. Ömer Faruk METE

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR
Arş. Gör. Yunus Emre PEHLİVAN

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit EREN
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HAYTA
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET (Trakya Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa)
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
(Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup YILMAZ
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent AKYAY
(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Feim GASHİ
(Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel AKOVA
(Yalova Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

İngilizce / English
Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Ulaş ÖZGÜN
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER
Prof. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MİZANPAJ / LAYOUT EDITOR
Arş. Gör. Ömer Faruk METE

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Sait CANDAN
Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Bahri ATA
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Celaleddin VATANDAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU
Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ
Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Güray KIRPIK
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Halil Saim PARLADİR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya TAŞ ERDOĞAN
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet HACISALİOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN
Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Melahat PARS
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Orlin SABEV
Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Prof. Dr. Ömer METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Sıddık ÇALIK
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Slobodan ILIC
Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman POLAT
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Türkan DOĞRUÖZ
Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay METİN
Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÜNAL
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit EKİN
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ümmügülsüm POLAT
Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Viorel DANAITE
Bükreş Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai METE
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aslıhan DİNÇER
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKYAY
Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Feim GASHİ
Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Kader ÖZLEM
Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN
Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür KOLÇAK
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri Can SANNAV
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Sema KÜSKÜ
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel AKOVA
Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM
İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ALKAN
Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Ardian MUHAJ
Arnavutluk Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü
Dr. Dragana AMEDOSKI
Belgrad Tarih Enstitüsü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME / RESEARCH

Fırat ÇAKIR – Kadir GÜLDÜR……..…….....…1-30
Osmanlı İmparatorluğu'nda Narh ve Fiyat Politikaları: 1749-1774 Yıllarında Rodosçuk (Tekirdağ) Pazarı Örneği / Price Control and Pricing Policies in The Ottoman Empire: The Case of The Rodosçuk (Tekirdağ) Market, 1749–1774.
(Araştırma Makalesi)

Ayşegül ALTINOVA ŞAHİN.…….…..……..……...……...…….....31-60
Rumeli'de Modern Bir Eğitim Kurumu: Üsküp Mekteb-i İdadisi / A Modern Educational Institution in Rumelia: The Skopje Mekteb-i Idadî.
(Araştırma Makalesi)

Büşra TAMAÇ İRGÜREN……..……..……..…….....61-82
The Educational and Professional Profile of The Ulema in Late Ottoman Kosovo: An Evaluation based on Sicill-i Ahval Registers / Son Dönem Osmanlı Kosova'sında Ulemanın Eğitim ve Mesleki Profili: Sicill-i Ahval Defterleri İle Değerlendirme.
(Araştırma Makalesi)

Murat AYDOĞDU…….....83-103
Balkanlarda Sovyet İstilası Başlarken: Bükreş Türk Elçiliği'nin Raporlarında Romanya'nın İşgali / As The Soviet Invasion in The Balkans Begins: The Occupation of Romania in The Reports of The Turkish Embassy in Buchares.
(Araştırma Makalesi)

Olga UNTILA KAPLAN…….…….…….105-129
"Arumen Meselesi" Bağlamında Osmanlı Makedonyasında Rumence Matbuat / In The Context of The "Aromanian Issue": Romanian Press in Ottoman Macedonia.
(Araştırma Makalesi)

Fatma RODOPLU YILDIRIM.....131-144
Hanedan Dışı Yönetimler: Konstantin Tih Asen (1257-1277) ve Ivaylo (1277-1280) Dönemlerinde Bulgar-Bizans İlişkileri / Non-Dynastic Governance: Bulgarian-Byzantine Relations During The Periods of Constantine Tih Asen (1257-1277) and Ivaylo (1277-1280).
(Araştırma Makalesi)

Aslı ÇANDARLI.....145-155
Tuna Bulgarlarının Maddi Kültüründe Kemer / Belts in The Material Culture of The Danubian Bulgarians.
(Araştırma Makalesi)

Nurten ÇETİN.....157-167
Tanıkların İfadeleri Işığında Edirne ve Çevresinde Yunan İşgal Uygulamaları / Greek Occupation Practices in Edirne and its Surroundings in The Light of Witnesses' Testimonies.
(Araştırma Makalesi)

Burak KOCAOĞLU.....169-188
Yelkenli ve Buharlı Gemi Çağında Safra Kullanımı (1762-1906) / The Use of Ballast in The Age of Sailing and Steamship (1762-1906).
(Araştırma Makalesi)

Serpil SÖNMEZ.....189-214
19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un Balkan Kökenli Rum Seyisleri / Istanbul's Greek Grooms of Balkan Origin in The Mid-19th Century.
(Araştırma Makalesi)

Şenay ÖZTÜRK YILMAZ 215-234
Ceneviz İdaresinden Osmanlı Nizamına İnöz (Enez) (1456–1600) / From The Genoese Administration To The Ottoman Order: İnöz (Enez) (1456–1600).
(Araştırma Makalesi)

Burçin IŞIM.....235-249
Amerikan ve Kanada Basınında Doğu Trakya'nın Yunanistan Tarafından İşgali / Occupation of Eastern Thrace By Greece in The American Press.
(Araştırma Makalesi)

Okan BÜYÜKTAPU.....251-279
Osmanlı Karşıtı Bir Söylem İnşası: Nikola Matija Iljanović'in Raporunda Gerçeklik, Kurgu ve Propaganda / The Construction of An Anti-Ottoman Discourse: Reality, Fiction and Propaganda in Nikola Matija Iljanović's Report.
(Araştırma Makalesi)

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

Ayşe KILIÇ.....281-285
Gábor Ágoston, The Last Muslim Conquest: The Ottoman Empire And Its Wars in Europe, Princeton University Press, Princeton ve Oxford 2021, 679 (xv+664) sayfa, ISBN: 9780691159324.
(Kitap Tanıtımı)

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ……..……...…….....287-292

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 1-30 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1773801
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA NARH VE FİYAT POLİTİKALARI: 1749-1774 YILLARINDA RODOSÇUK (TEKİRDAĞ) PAZARI ÖRNEĞİ

Fırat ÇAKIR[*]
Kadir GÜLDÜR[**]

Öz: Devletin kamu yararı adına mal ve hizmet fiyatlarına üst sınır belirlemesi olarak açıklanabilecek olan narh, Osmanlı İmparatorluğu'nda pazarlardaki fiyat kotalarını belirlemek amacıyla düzenli olarak uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, iktisadi, hukuki ve idari tarihinin aydınlatılmasında başvurulan kaynakların başında gelen şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan narh kayıtları; kaza pazarlarındaki ürün çeşitliliği ve fiyatları, halkın tüketim alışkanlıkları, kazalarda iş tutan esnaf loncaları ve yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin fiyatlara etkisine dair kıymetli veriler içermektedir. Bu çalışmada, 1749-1774 seneleri arasında Rodosçuk pazarında tüketilen gıda, temel ve lüks tüketim maddelerine verilen narhlar incelenmiştir. Çalışma, ilgili tarihler aralığında Rodosçuk şer'iyye sicilleri içerisindeki 22 narh kaydı esas alınarak hazırlanmıştır. Bu kayıtlar özelinde Rodosçuk kazasında narh uygulamalarının seyri, narh defterlerinin tutuluş tarzı, Rodosçuk esnafı, pazardaki ürünler, fiyat kotaları ve fiyatları etkileyen faktörler açıklanmaya çalışılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun barış ve savaş dönemlerini kapsayan çalışmanın ana teması, Rodosçuk'taki ürün fiyatlarının Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (1768-1774) nasıl ve ne derece etkilendiğini ortaya koymaktır. Ayrıca, fiyatları etkileyen sosyoekonomik faktörler de incelenerek tenkide tabi tutulacaktır. Bu sorulara verilecek yanıtlar üzerinden Rodosçuk özelinde Osmanlı İmparatorluğu'nda narha dair bir örnek sunmak ve alana katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rodosçuk, Narh, Fiyatlar, Pazar, Esnaf.

PRICE CONTROL AND PRICING POLICIES IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE CASE OF THE RODOSÇUK (TEKİRDAĞ) MARKET, 1749–1774

Abstract: Narh, defined as the state-imposed upper limit on the prices of goods and services for the sake of public interest, was regularly implemented in the Ottoman Empire to set price ceilings in markets. Narh records found in şer'iyye registers—primary sources for the study of the social, economic, legal, and administrative history of the Empire—provide valuable data on product diversity and prices in district markets, consumption habits, local guilds, and the effects of political, social, and economic developments on prices. This study examines the fixed prices of foodstuffs, basic goods, and luxury items in the Rodosçuk market between 1749 and 1774. Based on 22 narh records from the Rodosçuk şer'iyye registers, it analyzes the course of narh practices, the structure of narh registers, local guilds, market products, price ceilings, and factors influencing prices. The central focus is to determine how and to what extent the Ottoman-Russian War (1768–1774) affected prices in Rodosçuk. Additionally, socio-economic factors influencing prices are examined and critically evaluated. Through these findings, the study aims to present a case study of narh practices in the Ottoman Empire and contribute to the field.

Key Words: Ottoman Empire, Rodosçuk, Narh, Prices, Market, Guilds.

Giriş

Günümüzde global ekonomilerin temeli olan serbest piyasa uygulamalarının tarihsel süreçteki gelişimi neticesinde, piyasalardaki ürünlerin fiyatları büyük oranda üretici-tüketici dengesi içerisinde

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, fıratcakir@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5306-089X.

[**] Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, kadirguldur@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1545-2985.

Başvuru/Submitted: 29.08.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

kendiliğinden oluşmaktadır. Devletlerin bu denklemdeki fonksiyonu, dengelerin taraflar tarafından çözülemeyecek noktaya ulaşması halinde müdahale etmek ve piyasa dengesi tekrardan rayına oturana kadar bunu kontrol etmektir. Ancak, dünyada bölgesel ekonomilerin hâkim olduğu ve devletlerin serbest piyasa ekonomisindeki dinamikleri kontrol etmekten uzak oldukları dönemlerde piyasa düzeni devlet elinin müdahalesini gerektirirdi. Bölgesel ekonomilerde zaman zaman serbest piyasa uygulamalarına dair münferit denemeler olsa da üretici-tüketici ilişkilerinin suistimale açık olmasından dolayı bu denemeler başarısızlığa uğramaktaydı. Tekel olan üreticinin fiyat belirlemede tek merci olması ve tüketici haklarını koruyacak kurumların olmaması, kısıtlı vasıtalara sahip devlet aygıtını piyasayı fiyat sabitlemeleri ile kontrol altına alma yoluna itmekteydi. Devletlerin bu reaksiyonundaki temel amaç; tüketiciyi korumanın yanı sıra, gelirlerinin çok büyük bir kısmına kaynak oluşturan iç piyasanın sürekliliğini sağlamak ve iktisadi düzenine yönelik tehditleri ortadan kaldırmaktı.

Doğu ve batı iktisadi geleneklerinde piyasaları kontrol altında tutmak için fiyat sabitleme sıklıkla uygulanmıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olduğu İslam medeniyetinin iktisadi geleneklerinde yer alan ve piyasa müdahalelerinin temelini teşkil eden *Narh* uygulamalarını piyasaları kontrol altında tutmak için kullanmıştır. Narh; devletin kamu yararı adına mal ve hizmet fiyatlarına üst sınır belirlemesidir. Narh, daha geniş çerçevede fiyatların alt sınırını ve sabit tutulması gibi uygulamaları da içermektedir[1].

Ülkemizde Narh kayıtları üzerine ilk çalışmalar 1964'de Halil Sahillioğlu tarafından başlatılmıştır. Sahillioğlu, 1669-1679 yılları arasında Bolu'da kasap esnafı ve yine aynı tarihlerde Bolu'da eşya fiyatları ile ilgili iki makale yayınlamıştır. Bu çalışmaların ardından İstanbul'un 1525 yılına ait bir narh defterini daha yayınlamıştır[2]. Mübahat Kütükoğlu, 1600, 1624 ve 1640 yıllarındaki sikke tashihlerinin ardından hazırlanan narh defterlerini yayınlayarak hem sistemin esaslarına hem de ilgili dönemde İstanbul piyasasına ışık tutmuştur[3]. Ahmet Tabakoğlu, narh ile ilgili yayınladığı iki makalesi ve kaleme aldığı kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nda narh uygulamalarının sistematiği üzerine yoğunlaşmıştır[4]. Mücteba İlgürel, 1704-1707 yıllarını kapsayan dönemde Balıkesir'e ait narh kayıtlarını yayınlayarak alana katkı sağlamıştır[5]. Ömer Lütfi Barkan, narh uygulamalarının işleyiş şeklini belirleyen İhtisab kanunnamelerinden İstanbul'a ait olan kayıtların içeriğini neşretmiştir[6]. Ümit Ekin, 1638-1730 yılları arasında Rodoscuk'ta beslenme kültürü, 17. yüzyılın son çeyreğinde Rodsoçuk'ta gıda maddeleri ve fiyatları[7] ve 1550-1840 yılları arasında dört şehrin narh kayıtlarını kapsayan (Rodoscuk-Konya-Manisa-Antep) çalışmaları ile alana katkı sağlamıştır[8]. Cengiz Kallek,

[1] Cengiz Kallek, *"Narh", DİA*, XXXII (2006), s. 387.

[2] Halil Sahillioğlu, "Bolu'da Eşya Narh Fiyatları", *Çele*, sy. 12 (1964), s. 9-17; Halil Sahillioğlu, "Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiyatları", *Çele*, sy. 13 (1964), s. 21-27; Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 1 (1967), s. 36-53.

[3] Mübahat S. Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 9 (1979), s. 1-85; Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983; Mübahat S. Kütükoğlu, "1624 Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 34 (1984), s. 123-182; Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Piyasası", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, (1989), s. 231-238.

[4] Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Narh Uygulamaları", *Toplu Makaleler I İktisat Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 155-162; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy. 43 (1987), s. 111-150.

[5] Mücteba İlgürel, "1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesir'e Ait Narh Düzenlemeleri", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 23 (2003), s. 11-21.

[6] Ömer Lütfi Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", *Türk Tarih Vesikaları*, I/5 (1942), s. 326-340.

[7] Ümit Ekin, "Rodosçuk Halkının Beslenme Kültürü Üzerine Gözlemler (1638-1730)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, XII/1 (2017), s. 37-58; Ümit Ekin, "17. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rodosçuk'ta Gıda Maddeleri ve Fiyatları", *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-27 Mart 2015*, ed. Murat Yıldız, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 79-96.

[8] Ümit Ekin, Tarladan Pazara Osmanlı Taşrasında Tüketilen Gıda Maddeleri (1550-1840) Rodosçuk/Tekirdağ, Manisa, Konya, Antep, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2021. Ümit Ekin'in kaleme aldığı çalışma, bu makalenin tarih aralığını (1749-1774) ve lokasyonunu kapsamaktadır. Ancak, çalışmada sadece Rodosçuk'ta tüketilen gıda maddeleri ve bu gıda maddelerine

hazırladığı yüksek lisans ve doktora tezlerinde İslam'ın ilk dönemlerindeki narh uygulamalarını incelemeye tabi tutmuştur. Ayrıca, bir başka çalışmasında İslam'da narh sistemine yönelik farklı yorumları değerlendirmiş, ihtilaflı ve karanlık noktaları açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır[9]. Bunların dışında, İstanbul'un farklı dönemlerindeki ve muhtelif şehirlerdeki narh kayıtları üzerine yapılmış spesifik çalışmalar da mevcuttur.

Hz. Peygamber döneminde İslam iktisadi geleneğinin kısmen serbest piyasa ekonomisi kurallarına göre düzenlenmesinden dolayı Hz. Peygamber tarafından üretici-tüketici arasındaki ilişkiye halel getireceği, karaborsacılığa ve mal darlığına sebebiyet verebileceği gerekçesiyle ürünlere narh uygulanmamıştır[10]. Ayrıca, Hz. Peygamberin *fiyatları ayarlayan, darlık ve bolluk getiren, rızıklandıran Allah'tır* hadisi nedeniyle İslam fakihleri narhın uygulanması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir[11]. Ancak, serbest piyasa ekonomisini savunan kadim iktisadi geleneğin İslam devletleri nezdinde karşılık bulduğu söylenemez. Serbest piyasa dinamiklerinin oluşmadığı, ibrenin üretici lehine olduğu bölge ekonomilerinde tekelci eğilimlerin önüne geçmek ve piyasalarda sağlıklı bir üretici-tüketici ilişkisi kurmak için narh uygulamasının gerekliliği su götürmez bir gerçektir[12]. Bu anlayışı benimseyen Osmanlı İmparatorluğu da narhı en katı biçimde uygulayan devletlerden biridir. İhtisâb[13] kanunnamelerinde ham mamulün işleniş sürecinden mamulün kalifikasyonuna, narhın ne şekilde uygulanacağından pazar kontrollerinin nasıl yapılacağına kadar sürecin her kademesinin kontrol altında tutulmaya çalışılması bunun bir kanıtıdır[14].

Osmanlı devlet adamları da devlet yönetimi üzerine yazdıkları eserlerde narhı devletin asli işlerinden biri olarak nitelemişlerdir. Nitekim Sadrazam Lütfi Paşa (sad. 1539-1541) narh uygulamasını devletin en önemli işlerinden biri olarak telakki etmiş, yazdığı *Âsafnâme* adlı eserinde narha dair bilgiler vermiştir[15]. Sadrazam Şehit Ali Paşa (sad. 1713-1716) *Şehit Ali Paşa Talimatnamesi* adlı eserde narh uygulamasının işleyişi hakkında haleflerine yol göstermiştir[16]. Buna karşılık, Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa (sad. 1689-1691) ise genel uygulamanın aksine, Hz. Peygamber'in uygulamasını esas alarak narhı rafa kaldırmıştır. Ancak, fiyatlardaki ani yükseliş ve piyasalardaki istikrarsızlık karşısında bu uygulamadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Paşanın esnafı tekrardan narh uygulamasına razı etmek için uzun bir süre mesai harcaması ise esnafların konuya yaklaşımını gözler önüne sermektedir[17]. Zikredilen bütün bu sebeplerden dolayı piyasaların kontrolü noktasında narh, Osmanlı iktisadi hayatının temel öğelerinin başında gelmektedir. Arz-talep dengesinin çok fazla değişkene (ulaşım, iklim, arz eksikliği, savaş, afet, karaborsacılık vs.) sahip olduğu piyasalarda üretici-tüketici arasındaki

verilen narhların tarihleri belirtilmiş; ürünlerin fiyatları, ilgili dönemde Rodosçuk'taki fiyat politikası, fiyatları etkileyen devlet müdahaleleri ve iç-dış hadiselere dair bilgi verilmemiştir. Bu durumdan hareketle Rodosçuk'ta 1749-1774 seneleri aralığındaki pazar fiyatlarının seyri ve fiyatları etkileyen faktörlere dair bir çalışma yapma gereği duyulmuştur.

[9] Cengiz Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989; Cengiz Kallek, *İslam'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994; Cengiz Kallek, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 7 (2006), s. 257-276; Kallek, a.g.m., s. 387-389.

[10] Tabakoğlu, Narh Uygulamaları, s. 156.

[11] İslam coğrafyasında piyasa müdahaleleri ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Hanefiler uygulamayı mekruh kabul etmekteyken, diğer mezheplerde ise uygulama üretici-tüketici ilişkisine halel getirdiği gerekçesiyle haram kabul edilmiştir. Kallek, a.g.m**.,** s. 388; Tabakoğlu, Fiyat Denetimi, s. 113.

[12] Tabakoğlu, Türkiye İktisat, s. 447.

[13] Arapça'da hisâb (hesab) kökünden türeyen kelime genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve bu minvalde çalışan müesseseyi ifade eder. Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII (1998), s. 133; Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı sultanlar tarafından ilan edilen ihtisâb kanunnamelerinde kadının emri altındaki ihtisâb ağası'nın (muhtesib) yetki alanı belirtilmiştir. Muhtesibler adli, dini ve içtimaî alanlardaki yetkilerinin yanında iktisadi alanda da narh ile doğrudan ilgili görevliler olarak narh verilmesinden ve verilen narhların kontrolünden sorumlu tutulmuşlardır. Ziya Kazıcı, "Hisbe", *DİA*, XVIII (1998), s. 143.

[14] Barkan, XV. Asrın Sonu, s. 328.

[15] Ahmet Uğur, "Âsaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, **s**y. 4 (1980), s. 248.

[16] Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, C.II, İstanbul 1983, s. 656.

[17] Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, Târîh-i Râşid ve Zeyli, Haz: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, **c.** I, Klasik Yayınevi, İstanbul 2013, s. 402.

dengenin korunması, ürün standardizasyonunun sağlanması ve tekelci eğilimlerin engellenmesi devletin bir nevi hakem rolünde duruma müdahalesi ile çözüme kavuşmuştur[18]. Osmanlı İmparatorluğu da kurulduğu dönemden itibaren bu misyonu üstlenmiş; bu misyonla piyasaları kontrol altında tutmaya çalışarak hem üretici-tüketici haklarını hem de iktisadi düzenini korumaya çalışmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda narh, temel tüketim maddeleri olan et, ekmek, un, sebze, meyve, yağ gibi yaşamsal ürünlere konulmakla birlikte, halkın ihtiyaç duyduğu birçok ürün daha narha konu olmaktaydı[19]. Talep arttığında lüks tüketim maddeleri bile narh kapsamına girebilmekteydi. Ürünlere uygulanacak narh miktarını olağan ve olağanüstü şartlar belirlemekteydi. Modern üretim tekniklerinin olmadığı dönemlerde piyasalardaki ürün çeşitliliğinin iklim ve mevsimlerle sınırlı olması, hayvancılığın ise doğum dönemi olan bahar aylarında hız kazanmasından dolayı olağan şartlarda mevsimler esas alınarak piyasadaki arz girdisi belirlenir, mevcut arz miktarı üzerinden fiyat belirlenerek narh koyulurdu[20]. İlk etapta ürünün menşei, tedarik imkânları, ham fiyatı, iş gücü gibi maliyeti etkileyen etmenler narhın belirleyici unsurlarıydı.

Et ürünlerine koyulacak narhta Hıdırellez tarihi esas alınır, Hıdırellez'deki ilk kuzu kesiminden birkaç gün önce fiyatlar belirlenirdi. Un ve unlu mamul fiyatları harman tarihine göre belirlenir, harmandan sonra fiyat tespiti yapılırdı. Ekmek, halkın en önemli gıda maddesi olduğundan kullanılan unun cinsine göre çeşni tutulur ve ekmeğin kalitesi, içeriği ve gramajına göre fiyatı belirlenirdi[21]. Meyve ve sebzelerde turfanda ve bolluk zamanlarına göre koyulacak narh miktarı değişmekteydi. Bu sebeple meyve ve sebzelere çok sık narh uygulanırdı. Ramazan ayında ise halkın yiyecek-içecek talebi artacağından ramazanın başlamasından önce fiyatlar yeniden belirlenir ve halkın sıkıntı çekmemesi için fiyatlar mümkün mertebe aşağı çekilmeye çalışılır ya da ürünün gramajında artırıma gidilirdi[22].

Ancak, savaş ve afet gibi olağanüstü şartlarda fiyatların yükselmesi kaçınılmaz olduğundan narhın yeniden düzenlenmesi gerekirdi. Savaş dönemlerinde ürün alımında orduya öncelik verilmesi arzda daralmaya sebep olduğundan fiyatlara yeniden narh koyulurdu. Ordu savaş dönemlerinde ihtiyaç duyduğu malların bedelini ücretini ödeyerek satın almakla birlikte, bazı durumlarda ihtiyaç duyduğu malı vergi kapsamına sokup aynî olarak da tahsil edebilirdi. Ayrıca, güzergâh üzerindeki esnafların ordunun ihtiyaçlarını temin etmek için pazara süreceği malı orduya satması ya da orducu esnafı[23] adıyla sefere katılmaları da bulundukları bölgedeki arz miktarında ciddi daralmalara yol açardı[24]. Bu gibi durumlarda fiyatlar olağanüstü şartlar göz önüne alınarak yeniden belirlenirdi. Tedarik imkânlarının büyük oranda deniz yollarına bağlı olduğu yerleşim yerlerinde meydana gelen ablukalar ya da şehir kuşatmaları da fiyatları bir anda yükseltirdi[25]. Deprem, sel, kuraklık, kıtlık gibi afetlerde de yaşanan arz daralmaları ve afetin ardından meydana gelen ulaşım zorlukları da arzda daralmaya sebep olduğundan fiyatlar tekrardan düzenlenirdi. Öte yandan devletin uygulamaya koyduğu tağşişler[26], akçenin kırpılarak gramajının düşürülmesi gibi durumlar alım gücünü düşürdüğünden paradaki değer kaybı yeni narh koyularak telafi edilmeye çalışılırdı[27].

[18] Mübahat S. Kütükoğlu, "Narh", *DİA*, XXXII (2006), s. 390.

[19] Kütükoğlu, Narh, s. 390.

[20] Ekin, Tarladan Pazara, s. 21.

[21] Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 2. bs., s. 345

[22] Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi, s. 9.

[23] Şenol Çelik, "Orducu", *DİA*, XXXIII (2007), s. 370-373.

[24] Kütükoğlu, Narh, s. 390.

[25] Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi, s. 3.

[26] Devlet eliyle paranın içindeki değerli maden miktarının azaltılarak para değerinin düşürülmesi. Bkz. Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2021, 3. bs.

[27] Osmanlı piyasalarında 1584-1586 senelerinde meydana gelen büyük devalüasyon sonrasında muhtekirlerin karaborsacılık faaliyetleri neticesinde paranın değerindeki düşüşler ve buna mukabil fiyatlardaki dalgalanmalar devleti yeni bir narh belirlemeye mecbur etmişti. Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/36 (1970), s. 574.

Narh, devlet ricalinin en üst mertebedeki görevlileri tarafından uygulanmakta ve denetlenmekteydi. Kadılar piyasa denetiminin sağlanmasında ve narh koyulmasında birincil derecede görevli memurlardı. İstanbul'da uygulanacak narh için ihtisâb ağası da hazır bulunurdu[28]. Ayrıca, sadrazamların da narh tespiti için zaman zaman pazarlara gelip bizzat uygulamayı yürüttükleri ve Çarşamba Divanı'nın ardından pazara çıkıp kadı ve yeniçeri ağası ile esnafı teftiş ettikleri bilinmektedir[29]. Taşrada ise kadının yanı sıra muhtesibler de narh belirlenmesine yardımcı olmaktan ve sürecin takibinden sorumluydular[30]. Bu açıdan uygulamanın devlet katındaki yeri ve önemi daha net bir şekilde görülmektedir.

Narh belirlenmesi kadının başkanlığında gerçekleşmekte olup muhtesib, eşrâf, âyân, esnaf kethüdaları ve pazarbaşı da kurulan komisyonda hazır bulunur ve görüş bildirirlerdi[31]. Yerleşim yerine göre bu komisyona şehrin muhafızı da katılmakta ve onayı alındıktan sonra narh verilmekteydi[32]. Temel tüketim maddelerine konulacak narhlarda esnafın kâr marjı ortalama %10-12 arasında değişmekteydi. Gerekli durumlarda lüks tüketim maddelerine koyulacak narhlarda ise, ürün imalatındaki zorluk, ham madde fiyatı, iş gücü ve tedarik masrafları gibi etmenler devreye girdiğinden esnafın kâr marjı %15 civarına kadar yükselebilirdi[33]. İmparatorluğun uzak köşelerinden gelen tüketim maddelerinin ve ithal malların maliyetlerinin belirlenmesinde yaşanılacak sıkıntılar göz önünde bulundurulduğundan, bu ürünlerin fiyatlandırılmasında esnafa verilecek kâr marjı da temel tüketim maddelerine göre daha fazla olmaktaydı. Tüccarların başka bölgelerden getirdikleri malların perakende fiyatları ilgili mahale ulaştıklarında belirlenir; bu işlem esnasında muhtesib de hazır bulunarak malın fiyatını belirler ve bu işlem üzerinden ihtisâb resmini tahsil ederdi[34]. Piyasadaki fiyat belirlemelerde aracı konumda bulunan toptancılar için belirlenen narh bedelleri de ayrı bir incelemeye tabi tutulur; kendileri için belirlenen narh, tedarik imkânları ve alış fiyatları göz önünde bulundurularak perakendecilere biçilen fiyatlardan farklı şekilde düzenlenirdi[35].

Narh, uygulama sürecinde devletin karar merci ve yürütücüsü olduğu bir uygulama olsa da reayânın ve esnafın da zaman zaman devletten ürün fiyatlarının düzenlenmesini talep ettiği görülmektedir. Reayâ fiyatlardan memnun olmadığında durumu bulundukları bölgedeki kadı ya da muhtesibe bildirerek yeni narh talebinde bulunabilirdi. Esnaflar ise, ham madde, imalat ve işçi masraflarının yükselmesinden dolayı yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle narh talebinde bulunabilmekteydiler[36]. Narh, tekelci eğilimlerin önüne geçmeyi, halka ucuz, kaliteli ve bol ürün sağlamayı temel amaç olarak belirlediği için uygulama sıkı ceza-i tedbirlerle korunmaktaydı. Esnafların kurallara riayet edip etmediği kadı, muhtesib, esnaf kethüdası ve zaman zaman sadrazamlar tarafından sürekli denetlenirdi. Sadrazamlar zaman zaman tebdil-i kıyafet ile de bu denetimleri gerçekleştirmekteydi[37]. Belirlenen fiyatın üzerinde mal satan, ürünün içeriğinde oynamalar yapan, karaborsacılık yapan ya da hileli tartı kullanan esnaf için suçun niteliğine göre çeşitli cezalar uygulanmaktaydı. Ancak, devletin bu tarz durumlardaki tavrı ilk etapta beklenenin aksine çok sert değildi; buradaki kilit nokta, esnafın aynı davranışı tekrarlamamasıydı. Esnaf örgütlerinin çok sert bir şekilde karşıladığı bu tarz durumlar çoğunlukla kadıların hoşgörüsü sayesinde uzatılmadan çözülmekteydi[38]. Ancak, esnafın yanlışında ısrar etmesi cezayı da beraberinde getirmekteydi. Narh nizamını bozan esnafa karşı devlet ilk etapta

[28] Kazıcı, a.g.m., s. 144.

[29] BOA, TSMA: 7022/362.

[30] Tabakoğlu, Türkiye İktisat, s. 448.

[31] Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 126.

[32] Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi, s. 14.

[33] Kütükoğlu, Narh, s. 390.

[34] Hülya Taş, "İhtisâb Mukâta'ası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, VIII/13 (2007), s. 413.

[35] Tabakoğlu, Türkiye İktisat, s. 448.

[36] Kütükoğlu, 1009 (1600) Tarihli, s. 3.

[37] BOA, HAT: 1379/54282.

[38] Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, 10. bs., s. 294-295.

esnafı uyarmakla yetinirken, yanlışın devam etmesi durumunda falaka, kısa süreli hapis, meslekten menetme ve sultana has olan sürgün etme gibi yöntemlerle cezalandırma yoluna gitmekteydi[39]. Sadrazam, kadı ve muhtesiblerin özellikle reayânın en temel tüketim maddesi olan ekmeğin kalitesi ve gramajı konusunda çok hassas oldukları bilinmektedir[40]. Zira tarihte ekmeksiz kalan halkların isyanlara sebep olması ve baştaki yöneticiyi alaşağı etmesi birçok defa vuku bulmuş hadiselerdendi[41]. İmparatorluğun sıkıntılı dönemlerinde ise gözdağı vermek amacıyla bazı esnafların idamla cezalandırıldığı da vakiydi[42].

Esnaf örgütlerinin de kendi içlerinde kurdukları otokontrol mekanizması sayesinde suçlu esnafın cezalandırılmasına doğrudan katkıları olmaktaydı. Esnaf teşkilatı suç işleyen esnafı, kadı ya da muhtesibe şikâyet ederek cezalandırılmasını ya da suçu büyükse esnaflıktan çıkartılmasını talep edebilirdi. Ahîlik geleneğinin yaşatıldığı esnaf teşkilatlarında ahlâk, erdem, dayanışma ve yardımlaşma gibi öğeler teşkilatı mesleki bir cemiyet hüviyetinden çıkartıp teşkilatın bir cemaat gibi ortak hareket etmesini sağlıyordu. Bu sebeple bir esnafın işlediği suçun, o teşkilata bağlı diğer esnafları da zan altında bırakacağı düşüncesinin esnaf teşkilatlarını kendi içlerinde meydana gelen suçlara karşı azami derecede dikkatli olmaya yönelttiği açıktır[43].

Bütün bunlar göz önüne alındığında narh uygulamasının tüketici haklarını korumaya yönelik bir uygulama olduğu kadar, üreticiyi de mümkün mertebe korumayı hedefleyen bir uygulama olduğu söylenebilir. Ancak, serbest piyasalardaki ürünlerin kalite standartları düşünüldüğünde, korumacı bir iktisadi politika olan narhın rekabete zarar verdiği ve üretim kalitesi ile üreticinin motivasyonunu düşürdüğü barizdir. Osmanlılar uygulamaya her ne kadar halkın refahı açısından yaklaşmış ise de aynı zamanda uygulamayı sosyoekonomik ve siyasi açıdan da yorumlayarak Avrupa burjuvazisinin bir benzerinin kendi topraklarında yeşermesini önlemeye çalışmıştır. Devlet için esnaf ve tüccarların gelir birikiminin müdahaleler ile belli bir düzeyde tutulması mevcut düzenin devamlılığı açısından hayati bir önem taşımıştır. Kâr oranlarının %10-12 bandında tutulması, esnaf ve tüccarın sermaye birikiminin ve içinde bulundukları sosyal sınıftan sıyrılarak yeni bir sosyal sınıf oluşturmalarının önündeki en büyük engel olmuştur. M. Genç, kâr oranlarının bu seviyelerde stabil halde tutulmasını Osmanlı toplumundaki hiyerarşik yapının sürekliliği için uygulanan bir önlem olarak yorumlamaktadır. Esnaf ve tüccarların devletin en üst sınıfını teşkil eden askerî zümre karşısında kuvvetlenmesinin mevcut düzeni bozacağını, buna mukabil yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkartacağı endişesi ile iktisadi açıdan frenlenmesini, Osmanlı iktisat politikalarının bir gereği olarak belirtmektedir. Nitekim esnaf ve tüccara tanınan kâr haddine nazaran ilgili dönemlerde faiz haddinin %15-25 bandında seyretmesi, esnaf ve tüccarın bu kaynaklardan faydalanarak büyümesini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu kredilerin büyük oranda askerî zümre mensupları için ayrılması ise devletin konuya yaklaşımını

[39] 1809 senesinde Sultan II. Mahmud (sal. 1808-39), zeytinyağı satıcısı Salih'in yakalanıp sürülmesi için emir çıkarttı. Çünkü Salih herkes gibi kendi işine bakacağı yerde, zeytinyağı satıcıları arasında "ifsad"a neden olmuş, onları fiyatları yüksek tutsunlar diye "tahrik" etmişti. Onun gibileri "terhib üte'dib etmek (korkutmak ve cezalandırmak) isteyen padişah, bu adamın cezalandırılması gerektiğine karar vermişti. Sultan Mahmud, Salih'in sıkı bir denetim altında Karahisar-ı Sahib'e sürülmesini emrederek başka bir yere gitmek üzere "tek bir adım dahi atması"nı yasakladı. Engin Deniz Akarlı, "Pazaryerinde Ceza, Baskı ve Şiddet: İstanbul, 1730-1840", *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, Derleyen Suraiya Faraoqhi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 261.

[40] Sadrazamlar asli işlerinden biri olan narh kontrolleri sırasında gözden kaçırdıkları bir usulsüzlük nedeniyle görevden azledilmeye kadar varan cezalarla karşılaşabilirlerdi. Bu sebeple sadrazamların usulsüzlüğü görülen esnafı anında falakaya yatırmak ya da kulağından mıhlamak gibi cezaları uyguladıkları vakiydi. Barkan, XV. Asrın Sonu, s. 326.

[41] 1621 senesindeki sert kış ve bunun neticesinde yaşanan kıtlık Sultan II. Osman'ın (sal. 1618-1622) tahttan indirilip idam edilmesinin sebeplerinden biridir. Sam White, Osmanlıda İsyan İklimi, Çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Tarih, İstanbul 2020, s. 269; Hüseyin Tugi, Musîbetnâme, Haz: Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 104-106; İngiltere'de 1510-1640 yılları arasında tahıl fiyatlarının dörde katlanması 1529 tarihinde başlayan Kett ayaklanmasının fitilini ateşlemişti. Alman Köylü Ayaklanması (1524-1525) ve Hollanda'da çıkan isyanların ana sebebi de hububat fiyatlarındaki artışlarla ilgiliydi. Merry E. Wiesner-Hanks, Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 287.

[42] Ahmet Kal'a, "Esnaf", *DİA,* XI (1995), s. 426.

[43] Genç, a.g.e., s. 295.

özetler niteliktedir[44]. Bu konuda devletin esnaf ve tüccarlara sunduğu tek öneri, kredi ile büyümek yerine kendi öz sermayelerini arttırmanın yollarını aramalarından ibaret olmuştur[45].

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Rodosçuk Şehri ve Şehrin Fonksiyonu

1357-1358 senelerinde şehzade Murad (Sultan I. Murad) tarafından fethedilen Rodosçuk (Tekirdağ), kale ve liman olmak üzere iki kısımdan oluşan küçük bir kasaba idi. Osmanlı'nın bölgeyi hâkimiyet altına alması ile şehrin adı "Rodosçuk" olarak değişmiştir[46]. Daha önceleri Bizanslı tekfurlara istinaden kullanılan Tekfurdağı (Tekirdağ) ismi 1732 yılından itibaren fermanlarda da kullanılmaya başlanmıştır[47]. Fetihten sonra Osmanlılar şehri geliştirmek ve Türkleştirmek adına Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türk gruplarını Rodosçuk ve çevresine iskân ettirmişlerdir[48]. Ayrıca, devlet adamlarının Rodosçuk'ta imar faaliyetlerine destek vermeleri ve öncülük etmeleri de şehri kalkındırarak büyümesine vesile olmuştur[49].

Osmanlı yönetiminde Rodosçuk, ticari hayatı canlı, farklı milletlerin bir arada yaşadığı kozmopolit bir şehir haline bürünmüştür. XVI. yüzyıl sonunda şehrin nüfusu 4.500-5.000 kişi olarak tahmin edilmekte iken, XVIII. yüzyılda bu rakam yaklaşık olarak 10.000 kişiye ulaşmıştır[50]. Balkanlarda önemli bir durak olan Rodosçuk, liman etrafında şekillenerek gelişen şehir dokusu ile başkentin iaşesinde kilit bir konuma yükselmiş[51], Trakya bölgesinde yetişen hububatın İstanbul'a sevkinden sorumlu tutulmuştur[52]. Başta hububat olmak üzere Rodosçuk limanına gelen ürünler İstanbul'dan talep gelene kadar ambarlar ve mahzenlerde bekletilmiş, talep geldikten sonra İstanbul'a nakledilmiştir[53]. Buna mukabil, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirde mahzen, dükkân, han, kervansaray, bedesten gibi ticari hayatın kanıtları olan yapıların sayısında ciddi bir artış olmuştur[54].

Rodosçuk-Edirne-Filibe arasında karayolu ile de ticaret yapılmıştır[55]. Kara ve deniz üzerinden şekillenen bu ticaret ağı Rodosçuk'un sadece İstanbul'la irtibatı olmadığını başkent dışında Selanik, Filibe, Edirne, Trablusşam, Mısır ve Batı Anadolu şehirleri ile gerçekleşen ticarette de önemli bir konumda olduğunun kanıtıdır. Şehrin kara ve deniz rotalarının kesişimindeki konumu Rodosçuk limanının zaman içerisinde gelişip büyümesine ve sadece İstanbul merkezli yaptığı iç ticarete değil

[44] Genç, a.g.e., s. 62.

[45] Tabakoğlu, Türkiye İktisat, s. 449.

[46] Rodosçuk, antik dönemde *Bisanthe*, Grek döneminde *Rhaidestos*, Roma döneminde ise *Rahidestus* ismiyle anılmıştır. Hacer Ateş, "Tekirdağ", *DİA,* XL (2011), s. 359-360.

[47] Hatice Bayraktar, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Tekirdağ Kazası,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011, s. 4.

[48] Ateş, Tekirdağ, s. 360-361.

[49] Hacer Ateş, "Kuzey Marmara'da Bir Liman Kentinde Ticaret: XVI. Yüzyılda Tekirdağ-Rodosçuk Limanı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* III/6 (2013), s. 22.

[50] Ateş, Tekirdağ, s. 360-361.

[51] Suraiya Faroqhi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı (16. – 17. Yüzyıllar)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, sy. 1979-1980 Özel, s. 139-140; Ahmet Tabakoğlu ve Büşra Karataşer, "İstanbul'un İaşesinde Trakya Bölgesinin Rolü", *Sosyal Bilimler Metinleri*, c. I (2017), s. 2.

[52] Ateş, "Kuzey Marmara'da, s. 22.

[53] Faroqhi, a.g.m., s. 141.

[54] Ateş, Kuzey Marmara'da, s. 34; Faroqhi, a.g.m., s. 140. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rüstem Paşa, şehrin artan ticari potansiyelini görüp *Taş İskele* ismiyle anılan ikinci bir iskele inşa ettirmiştir. Yeni inşa edilen iskelenin yakınlarına yine paşa tarafından limana gelen malların depolanacağı çok sayıda mahzen inşa ettirilmiştir. Ateş, Kuzey Marmara'da, s. 22. Evliya Çelebi'nin şehrin en büyük kervansarayı olarak bahsettiği yer ise Rüstem Paşa Kervansarayıdır. İçerisinde cami, medrese, hamam ve imaret bulunan yapı adından da anlaşılacağı üzere Rüstem Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Rodosçuk'ta ilk bedesten ise Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Rüstem Paşa camisinin yakınındaki bedestenin içerisinde çeşitli esnaf gruplarına ait dükkânlar bulunmaktadır. Ayrıca şehirde *Yukarı Çarşı* ve *Aşağı Çarşı (İskele Çarşısı)* adında iki tane de çarşı bulunmaktadır. Ateş, Kuzey Marmara'da, s. 35-36.

[55] Bu karayolu İstanbul'un iaşesi açısından da çok önemlidir. 1605 senesinde ortaya çıkan ve İstanbul'u ciddi manada etkileyen darlıkta deniz rotalarının kullanılamaması nedeniyle Edirne, Filibe ve Rodosçuk'tan kara yolu ile zahire gönderilerek başkentin gıda sorunu çözülmüştü. Zafer Karademir, İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660), Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, 2. bs., s. 56.

Doğu Akdeniz ticaretine hâkim olan Latin tüccarların oluşturduğu dış ticaret ağına da olumlu katkı sağlamıştır[56]. Avrupalı tüccarlar, Balkanlar'dan getirdikleri malları Akdeniz üzerinden Avrupa'ya Rodosçuk limanı vasıtası ile göndermişlerdir[57]. Bir yandan iç denizdeki konumu ile dışarıdan gelebilecek saldırılardan münezzeh olan şehir öte yandan Osmanlı sefer güzergâhı üzerinde yer almaması ile de istikrarlı bir şekilde gelişmiş, bu durum şehrin ticari potansiyelini gün be gün arttırmıştır[58]. Nihayetinde XVIII. Yüzyıl'da Rodosçuk, geniş ticari ağı ve jeopolitik konumu sayesinde imparatorluğun birçok bölgesinden gelen emtia ve tüketim maddelerinin pazarlarında yer bulduğu bir merkez konumuna yükselmiştir.

2. Rodosçuk Narh Defterleri: Tarz ve İçerik

Çalışmada ana kaynak olarak kullandığımız Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden (BOA) temin edilen Rodosçuk şer'iyye sicilleri (RŞS) içerisinde 1749-1774 senelerini kapsayan 22 adet defter bulunmaktadır. Bu defterlerden dokuz tanesinin içerisinde[59] ise toplamda 22 adet narh kaydı bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel hedefi, Rodosçuk narh defterleri özelinde ilgili tarihlerde Rodosçuk kazasının sosyoekonomik durumunu ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1768-1774) fiyat hareketlerini nasıl ve ne derece etkilediğini ortaya koymaktır. Bu hedef kapsamında; Rodosçuk kazasında fiyat kotaları, pazardaki ürünler, fiyatları etkileyen iç ve dış hadiseler ve barış ve savaş dönemlerindeki fiyat farkları incelenecektir. Bu başlıklara verilecek yanıtlar üzerinden Osmanlı döneminde Rodosçuk kazasının sosyoekonomik tarihine naçizane bir katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Rodosçuk kazasına ait 1749-1774 seneleri aralığında tutulan narh defterlerinin belirli bir standart dâhilinde tutulduğunu söylemek mümkündür. Transkripsiyonu yapılan bütün kayıtlar bazı küçük istisnalar dışında aynı şekilde tutulmuştur. Kayıtlarda ***es'âr***[60] tabiri ile belirtilen narh kayıtlarının giriş cümleleri ise muntazaman aynı şekilde kaleme alınmıştır[61]. Rodosçuk'ta verilen narhlar bir senelik periyotlar halinde düzenlenmiş[62], istisnasız şekilde rûz-ı kasımda verilen narhların giriş cümlelerinde ise ilgili senenin rûz-ı kasımına denk gelen hicri tarih atılmıştır. Narh tarihinin verilmesinin ardından narh komisyonuna katılan ilm'üs sâlih[63], âyân, eşrâf ve erbâb-ı hiref[64] gibi kadının başkanlığında toplanan kaza meclisindeki üst düzey yöneticiler zikredilerek komisyonun ortak kararıyla narh verildiği belirtilmiştir. Ayrıca açıklamada reayânın ismi de zikredilmektedir ki bu durum narh komisyonuna reayâ temsilcilerinin de katılımını göstermesi açısından önemlidir.

Açıklama kısmının ardından ürünlere verilen narhlar esnaf loncalarına göre gruplandırılmıştır. Kayıtlarda esnaf loncaları genellikle aynı sırayla kaydedilmiştir. Osmanlı esnaf teşkilatı dâhilinde imparatorlukta hizmet veren birçok esnaf loncasının Rodosçuk'ta da faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Temel tüketim maddelerini imal eden ve/veya satan habbaz (ekmekçi), kasap, bakkal, mumcu, çörekçi

---

[56] Ateş, Kuzey Marmara'da, s. 22-23.

[57] Ateş, Kuzey Marmara'da, s. 27.

[58] Ateş, Kuzey Marmara'da, s. 25.

[59] BOA, RŞS, nr.; 1662, 1665, 1667, 1670, 1673, 1677, 1680, 1685, 1687.

[60] Narh koyma, fiyat biçme. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, 33. bs., s. 517.

[61] *İşbu bin yüz yetmiş üç senesi şehrî rebîü'l-evvelinin on altıncı günü vâki' rûz-ı kasımında medine-i rodosçuk kazasında ilm'üs sâlih ve âyân ve eşrâf ve reayâ bi'l-cümle erbâb-ı hiref ittifâklarıyla tertîb olunan es'âr defteridir* ki *ber-vech-i âtî zikr olunur*. BOA, RŞS, nr. 1670, vr. 7.

[62] 26 senelik süreçte sadece H. 1166, 1174, 1175, 1185 ve 1186 senelerine ait narh kayıtlarına rastlanmamıştır. Bu durum ilgili senelerdeki fiyatların bir önceki sene düzenlenen narh defterlerindeki fiyatlarla aynı olduğunu, bu sebeple ilgili senelerde narh defterlerinin düzenlenmediğini düşündürmektedir. Ancak bu senelere ait narh kayıtlarının eksik olabileceği ihtimali de hatırda tutulmalıdır.

[63] Narh kaydındaki *ilm'üs sâlih* sıfatı kazanın idari ve hukuki amiri konumundaki kadıyı işaret etmektedir. İyi, uygun anlamlarına gelen sâlih, dinin emrettiği şeylere uygun harekette bulunan anlamını da taşımaktadır. Devellioğlu, a.g.e., s. 1071. Bu tabirin kullanılmasındaki kasıt; kadının başkanlık ettiği meclis-i şer'î olarak adlandırılan kaza meclisinin asli işlerinden biri olan narhı şerîata uygun bir şekilde tatbik ettiğini belirtmektir.

[64] Sanat sahibi kimseler. Küçük el sanatları ile uğraşanlar için kullanılan bir tabir. Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, 1. bs., s. 228. Erbâb-ı hiref tabiriyle kastedilenler esnaf loncalarının başında bulunan esnaf kethüdalarıdır.

gibi esnaf kollarına dair ürünler incelediğimiz tarih aralığındaki bütün narh defterlerinde bulunmaktadır. Ayrıca, nalbant, demirci, hallaç gibi günlük hayatta kullanılan birçok ürünü imal eden esnaf grupları da defterlerin hepsinde kendine yer bulmuştur. Lüks tüketim maddeleri kapsamına giren ürünleri üreten ve satan kebapçı, leblebici, helvacı gibi esnaf kolları da yine bütün defterlerde narha tabi tutulmuştur. Esnaf kolları içerisinde ürün skalası en geniş olan grup ise bakkallardır. Temel ve lüks tüketim maddelerinin önemli bir kısmına bakkal esnafı başlığı altında narh verilmiştir. Defterlerde bazı esnaf kolları ise zaman zaman yan yana yazılarak kaydedilmiştir[65].

Rodosçuk narh defterlerinden esnafa dair kısıtlı da olsa çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Narh defterlerinde esnaf kollarının mensup oldukları cemaate dair bilgi verilmemiştir. Sadece, 17 Zilhicce 1164 (6 Kasım 1751) senesi narhında tek seferlik olmak üzere bazı esnaf kollarının gayr-i müslimlerden müteşekkil olduğu belirtilmiştir. Narh kaydında mumcu, çörekçi ve demirci esnafları zımmî[66], leblebici ve nalband esnafları ise frenk namıyla kaydedilmiştir[67]. Bu kayıt dışında başka hiçbir narh kaydında bu tarz bir bilgiye rastlanmamıştır. Defterlerde bu spesifik kayıt dışında esnafların mensup olduğu cemaate dair özellikle verilen bir bilginin olmayışı, ilgili tarih aralığında narh defterine kaydedilen esnaf kollarının tamamen Müslümanlardan müteşekkil olduğunu göstermektedir.

Esnaf loncalarının isimleri yazıldıktan sonra ise altına sattığı ürünler verilmiştir. Her esnaf grubunun satmakta serbest olduğu ürünler sırayla yazılmış, ürünlerin altına ise ürünün ölçü birimi ve fiyatı kaydedilmiştir. Rodosçuk'ta narh verilen bütün ürünler akçe üzerinden fiyatlandırılmıştır. Ancak, ölçü birimleri ürün çeşidine göre değişiklik göstermektedir[68]. Aşağıda tam transkripti verilmiş olan Rodosçuk narh kaydı defterlerin tutuluş tarzı, içeriği, ürünlerin fiyatları, ölçü birimleri ve kazada narha tabi olan esnaf kollarına dair yukarıda bahsettiğimiz hususlara örnek teşkil etmektedir.

Tablo 1: M. 7 Kasım 1773 Tarihli Rodosçuk Narh Defteri'nin Transkripsiyonu[69]

İşbu bin yüz seksen yedi senesi şaban yigirmi birinci gününden vâki' rûz-ı kasımında medine-i rodosçuk kazasında ilm'üs sâlih ve âyân ve eşrâf ve reayâ bi'l-cümle erbâb-ı hiref ittifâklarıyla tertîb olunan es'âr defteridir ki ber-vech-i âtî zikr olunur.

Tâife-i Habbazan ve Unciyan		
Nân-ı Aziz	105 Dirhem[70]	3 Akçe
Nişasta	1 Kıyye[71]	-
Dakîk-i Has	1 Kıyye	18 Akçe
Dakîk-i Vasat	1 Kıyye	-
Taşradan Arabayla Gelen Dakîk	Narh vezini üzere	-
Tâife-i Kasaban		

[65]Ekmekçi ve uncu esnafları 27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752) tarihine kadar ayrı ayrı kaydedilmişken, bu tarihten itibaren birlikte kaydedilmiştir. BOA, RŞS, nr. 1665, vr. 4; Rûz-ı Kasım 1170 (1756-1757) tarihli narhta demirci esnafı ayrı bir grup olarak kayda alınmamış, demirci esnafının sattığı ürünler nalbant esnafı içerisinde kaydedilmiştir. BOA, RŞS, nr. 1667, vr. 61.

[66] İslam devletlerinde gayr-i müslim tebaa için kullanılan bir tabir. M. Macit Kenanoğlu, "Zımmî", *DİA*, XLIV (2013), s. 438-440.

[67] BOA, RŞS, nr. 1665, vr. 97.

[68] Rodosçuk'ta narh verilen ürünlerin önemli kısmı bir kıyye karşılığı akçe değerleri üzerinden fiyatlandırılmıştır. Buna mukabil, ekmekçi, kebapçı, çörekçi vesaire esnaf kollarının sattığı ürünlere bir akçeye karşılık gelen dirhem miktarı üzerinden gramaj belirlenmiştir. Bazı ürünler ise (salamura balığı, eğer çeşitleri) daha spesifik bir biçimde tane karşılığı akçe üzerinden fiyatlandırılmıştır.

[69] BOA, RŞS, nr. 1685, vr. 3.

[70] Eski bir ağırlık ölçü ünitesi olup 3,2075 grama karşılıktı. Ünal, a.g.e., s.199.

[71] Okka adlı eski ağırlık ölçüsünün diğer ismi olup 400 dirhemden ibaretti. Buna ukiyye ve vukiyye de denir. Yedi miskal vezninde ve kırk dirhem olan vezne de kıyye denir. Ünal, a.g.e., s. 404.

Lahm-ı Ganem	1 Kıyye	36 Akçe
Lahm-ı Ma'z	1 Kıyye	-
Lahm-ı Marya	1 Kıyye	-
Lahm-ı Bakar	1 Kıyye	18 Akçe
Revgân-ı Ganem ve Bakar	1 Kıyye	-
Tâife-i Bakkalan		
Revgân-ı Sade	1 Kıyye	-
Revgân-ı Peynir	1 Kıyye	138 Akçe
Revgân-ı Don	1 Kıyye	-
Şir-i Revgân	1 Kıyye	66 Akçe
Revgân-ı Zeyt	1 Kıyye	72 Akçe
Revgân-ı Bezir	1 Kıyye	72 Akçe
Yerli A'lâ Asel	1 Kıyye	48 Akçe
Eflak Balı	1 Kıyye	-
Ada Balı	1 Kıyye	-
Vasat Asel	1 Kıyye	48 Akçe
Kaşkaval Peyniri	1 Kıyye	-
Tulum Peyniri	1 Kıyye	40 Akçe
Mısır Pirinci	1 Kıyye	30 Akçe
Filibe Pirinci	1 Kıyye	-
İzmir Sabunu	1 Kıyye	72 Akçe
Girid Sabunu	1 Kıyye	78 Akçe
Batman Keteni	1 Kıyye	66 Akçe
Kara Keten	1 Kıyye	-
Yaprak Kına	1 Kıyye	36 Akçe
Alaca Rezzaki Üzümü	1 Kıyye	26 Akçe
İzmir Rezzaki Üzümü	1 Kıyye	24 Akçe
İzmir Siyah Üzümü	1 Kıyye	20 Akçe
Beğlerce Üzümü	1 Kıyye	20 Akçe
Lob İncir	1 Kıyye	20 Akçe
Sarıca İncir	1 Kıyye	16 Akçe
Dane Hurma	1 Kıyye	-
Balçık Hurma	1 Kıyye	-
Fındık	1 Kıyye	24 Akçe
Fıstık	1 Kıyye	36 Akçe
Badem İçi	1 Kıyye	-
Nohud	1 Kıyye	12 Akçe

Bakla	1 Kıyye	10 Akçe
Mercimek	1 Kıyye	12 Akçe
İzmir Börülcesi	1 Kıyye	18 Akçe
Tirilye Zeytini	1 Kıyye	30 Akçe
Harnub	1 Kıyye	10 Akçe
Arpacık Soğanı	1 Kıyye	6 Akçe
Kaba Soğan	1 Kıyye	4 Akçe
Döğülmüş Tuz	1 Kıyye	-
Taş Eflak Tuz	1 Kıyye	-
Sarı Tahin	1 Kıyye	36 Akçe
Beyaz Tahin	1 Kıyye	42 Akçe
Et Sucuğu	1 Kıyye	36 Akçe
Arka Basdırma	1 Kıyye	48 Akçe
Eflak Basdırma	1 Kıyye	-
Kara Basdırma	1 Kıyye	-
Havyar	1 Kıyye	-
Şehriye	1 Kıyye	48 Akçe
Sirke	1 Kıyye	6 Akçe
Salamura Balığı	1 Dane	-
Lakerda Balığı	1 Kıyye	60 Akçe
Kalamar ma Nişadır	1 Kıyye	225 Akçe
Çıra	1 Kıyye	4 Akçe
Katran	1 Kıyye	18 Akçe
Bezir Küspesi	1 Kıyye	5 Akçe
Şir-i Revgân Küspesi	1 Kıyye	4 Akçe
Beyaz Tuz	1 Kıyye	-
Tâife-i Mumciyan		
Şem-i Revgân	1 Kıyye	80 Akçe
Şem-i Asel	1 Kıyye	-
Tâife-i Leblebiciyan		
Kebabî Leblebi	1 Kıyye	24 Akçe
Harci Lebleci	1 Kıyye	16 Akçe
Tâife-i Hallacan		
İşlenmiş A'lâ Penbe	1 Kıyye	120 Akçe
İşlenmiş Kaftan Penbesi	1 Kıyye	108 Akçe
Tâife-i Çörekçiyan		
Nohud Çöreği	52 Dirhem	3 Akçe

İstanbul Simidi	42 Dirhem	3 Akçe
Yağlı Çörek	30 Dirhem	3 Akçe
Yağlı Poğaça	30 Dirhem	3 Akçe
Yağlı Kahi	30 Dirhem	3 Akçe
Börek	30 Dirhem	3 Akçe
Kadayıf	1 Kıyye	22 Akçe
Halka	45 Dirhem	3 Akçe
Tâife-i Kebabçıyan		
Koyun Eti Kebabı	18 Dirhem	1 Akçe
Sığır Eti Kebabı	30 Dirhem	1 Akçe
Ciğer Kebabı	30 Dirhem	1 Akçe
Köfte Kebabı	30 Dirhem	1 Akçe
Beğlerce Üzüm Hoşafı	100 Dirhem	1 Akçe
Siyah Üzüm Hoşafı	100 Dirhem	1 Akçe
Tâife-i Helvacıyan		
Tahin Helvası	1 Kıyye	54 Akçe
Ceviz Helvası Aselden	1 Kıyye	60 Akçe
Tâife-i Nalbur		
Samakov Ham Demir	1 Kıyye	20 Akçe
Frenk Çeliği	1 Kıyye	80 Akçe
Bosna Çeliği	1 Kıyye	60 Akçe
Samakov Eğeri	1 Kıyye	40 Akçe
Lofçe Eğeri	100 Adet	22 Akçe
Polmiye Eğeri	100 Adet	-
Camış Eğeri	100 Adet	12 Akçe
Şiş Eğeri	100 Adet	-
Seksenlik Eğer	1 Kıyye	42 Akçe
Kayık Harbesi Eğeri	100 Adet	48 Akçe
Sagir Kayık Süsü Eğeri	100 Adet	22 Akçe
Mergen Demiri	1 Kıyye	18 Akçe
Tâife-i Çiftçi		
Yevm 1	Ücret	75 Akçe
Tâife-i Hancıyan		
Şa'ir	1 Nim	36 Akçe
Saman	1 Kıyye	3 Akçe
Hatab	1 Kıyye	1 Akçe
Kömür	1 Kıyye	3 Akçe

Tâife-i Nalband		
At Nalı	1 Kesim	60 Akçe
Katır Nalı	1 Kesim	54 Akçe
Merkeb Nalı	1 Kesim	30 Akçe
Kara Sığır Nalı	1 Kesim	50 Akçe
Arka Nalı	1 Kesim	72 Akçe
Camuş Nalı	1 Kesim	100 Akçe

Narh kaydında Rodosçuk'ta narha tabi olan esnaf loncalarının önemli bir kısmı yer almaktadır. Tablodan görüleceği üzere fiyatlandırmaların önemli bir kısmı kıyye ağırlık ölçüsü üzerinden verilmiş, ekmekçi, çörekçi, kebapçı esnaflarının ürünleri ise dirhem üzerinden fiyatlandırılmıştır. Nalbur esnafının sattığı ürünlerin bazıları adet, nalbant esnafının sattığı ürünler ise kesim üzerinden fiyatlandırılmıştır. Farklı esnaf gruplarına ait birçok ürün ise bakkal esnafı başlığı altında kaydedilmiştir.

3. Rodosçuk'ta Temel Tüketim Maddelerine Verilen Narhlar ve Fiyatları Etkileyen Faktörler

Çalışmada Rodosçuk narh defterlerindeki ürünlere verilen fiyat kotaları esnaf kolları ve sattıkları ürünler esas alınarak ayrı ayrı tablolaştırılmıştır. Tabloların bazılarında birden fazla esnaf loncasına ait ürünler tek bir tabloda gösterilmiştir. Rodosçuk narh defterlerinde yer alan her esnaf ve ürün tablolara dâhil edilmişse de çalışmanın asıl odak noktası temel tüketim maddeleri üzerine olacak ve kayıtlar bu minvalde tenkite tabi tutulacaktır.

3.1. Un ve Unlu Mamuller

Rodosçuk'ta 25 yıllık süreçte ekmek başta olmak üzere birçok unlu mamule narh verilmiştir. Temel tüketim maddelerinin başında gelen un ve unlu mamullere ekmekçi, uncu, nişastacı ve çörekçi esnaflarının sattıkları ürünler içerisinde narh verilmiş, ardından esnaf gruplarına göre kaydedilmiştir.

Rodosçuk'ta habbazan başlığı altında sadece nân-ı azize (ekmek) narh verilmiştir. Anlaşılacağı üzere farklı ham madde, kalite ve gramajlarda üretilen ekmek çeşitleri ilgili tarihlerde Rodosçuk'ta imal edilmemektedir[72]. Uncu esnafı başlığı altında ise dakîk-i has (has un) ve dakîk-i vasat ürünlerine narh verilmiştir. Bu iki esnaf grubu çoğunlukla aynı başlıkta kayda alınmıştır. Narh kayıtlarında un ve unlu mamullerin gramajlarına bakıldığında bir kısmı dirhem üzerinden hesaplanmış, ürünlere bir akçeye tekabül eden dirhem miktarı üzerinden gramaj belirlenerek narh konulmuştur. Diğer kısmı ise bir kıyyeye karşılık gelen akçe değeri üzerinden fiyatlandırılmıştır. Aşağıdaki tabloda nân-ı aziz başlığı altındaki değerler bir akçe karşılığı dirhem değerlerini; dakîk-i has, dakîk-i vasat ve nişasta başlıkları altındaki değerler ise bir kıyye karşılığı akçe değerlerini göstermektedir.

Tablo 2: Ekmekçi-Uncu-Nişastacı Esnaflarının Ürünlerine Verilen Narhlar

TARİH	Nân- Aziz	Dakîk-i Has	Dakîk-i Vasat	Nişasta
26 Zilkade 1162 (7 Kasım 1749)	70	8	7	16
Zilhicce 1163 (Kasım 1750)	100	6	4	14

[72] İmparatorluk coğrafyasında farklı isimlerle gramajı ve kalitesi birbirinden farklı ekmek çeşitleri üretilmiştir. Bu ekmekler buğday, arpa ve çavdar gibi farklı ham maddelerden imal edilmiştir. Buğdaydan imal edilen ekmekler en kaliteli ekmekler iken, arpa ve çavdardan imal edilenler daha düşük kalite kabul edilmiştir. Bu sebeple ham madde kalitesi ve kazaların tercihine göre gramajları farklılık gösterebilmektedir. Balıkesir'de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ekmek nân-ı aziz, nân-ı harcî, nân-ı has ve nân-ı hasdan gayrı olmak üzere dört farklı kalitede imal edilmiştir. Serdar Genç, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı", U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 12 (2007), s. 64; Kastamonu'da 1673-1850 seneleri aralığında nân-ı aziz, nân-ı aziz-i has, nân-ı aziz-i adi, nân-ı somun, nân-ı somun-ı has ve ev somunu adlarıyla çeşitli ekmekler imal edilmiştir. Murat Fidan, "1673-1850 Tarihleri Arasında Narh Kayıtlarına Göre Kastamonu'da Un ve Unlu Mamul Fiyatları", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, I/54 (2019), s. 25.

17 Zilhicce 1164 (6 Kasım 1751)	120	5	4	8
27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752)	140	4	3	6
10 Muharrem 1167 (7 Kasım 1753)	130	4	3	8
20 Muharrem 1168 (6 Kasım 1754)	120	5	3,5	9
2 Safer 1169 (7 Kasım 1755)	80	8	-	14
Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57)	90	6	3,5	12
Ruz- Kasım 1171 (1757-58)	55	10	8	20
Rûz-ı Kasım 1172 (1758-59)	55	12	9	24
16 R. Evvel 1173 (7 Kasım 1759)	90	8	4	16
19 R. Ahir 1176 (7 Kasım 1762)	85	9	6	18
29 R. Ahir 1177 (6 Kasım 1763)	95	6	4	-
11 C. Evvel 1178 (6 Kasım 1764)	75	8	6	16
22 C. Evvel 1179 (6 Kasım 1765)	85	8	-	14
3 C. Ahir 1180 (6 Kasım 1766)	85	8	-	16
14. C. Ahir 1181 (7 Kasım 1767)	80	8	-	16
26 C. Ahir 1182 (7 Kasım 1768)	58	10	-	20
7 Receb 1183 (6 Kasım 1769)	50	16	8	24
18 Receb 1184 (7 Kasım 1770)	40	14	10	28
21 Şaban 1187 (7 Kasım 1773)	105	18	-	-
2 Ramazan 1188 (6 Kasım 1774)	110	16	14	32

Nân-ı aziz, imparatorlukta buğday ve diğer hububatların unundan elde edilen gıda maddelerini kapsayan bir tabir olup ekmek anlamında kullanılmaktadır[73]. Reayânın en temel tüketim maddesi olan ekmeğin fiyatı haliyle buğday, arpa[74] ve un fiyatlarıyla doğrudan ilişkilidir. Herhangi bir savaş, afet ya da kıtlık durumunda buğday ve arpa fiyatlarının yükselmesi un fiyatının ve dolaylı olarak da ekmek fiyatının yükselmesini tetiklemekteydi. Ekmek reayânın temel gıda maddesi olduğundan piyasalarda hububat sıkıntısı çekilmemesi için devletin konuya büyük önem verdiği bilinmektedir. Sultanlar İstanbul'da hububat miktarının her daim yeterli olması için büyük çaba sarf ederler ve halkın ekmek ihtiyacını kendilerine kaygı edindiklerini göstermeye çalışırlardı[75]. Bu durumun sultanlar tarafından bir prestij meselesi olarak görüldüğünü, reayâya ekmek sıkıntısı çektirmeyen sultanların reayâ nezdinde büyük itibar sahibi olduğunu da belirtmek gerekir[76].

Rodosçuk'ta 1749-1774 seneleri arasında verilen 22 kaydın hepsinde nân-ı azize narh verilmiştir. Ele aldığımız 7 Kasım 1749 tarihli ilk narhta 70 dirhemden hesaplanan ekmeğin gramajı Kasım 1750 tarihinde 100 dirheme yükselmiş, 6 Kasım 1751 tarihinde 120[77], 5 Kasım 1752 tarihinde 140 dirhemle

[73] Pakalın, a.g.e., s. 653.

[74] Rodosçuk narh defterlerinde arpa hancıyan esnafı başlığı altında kayda geçirilmiştir.

[75] Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, 3. bs., s. 218

[76] İnalcık, a.g.e., s. 50

[77] Bu tarihte verilen narhta ekmeğin gramajı 120 olsa da ekmeğin 110 ve 105 dirhem üzerinden satılabileceğine dair kaza yönetimi tarafından ekmekçi esnafına izin verilmiştir.

en yüksek seviyeyi görmüştür. 6 Kasım 1754 tarihine kadar gramajda ufak tefek iniş çıkışlar olsa da ekmeğin gramajı 120 dirhem civarında seyretmiştir. Ancak, bir sene sonra 7 Kasım 1755 tarihli narhta %33 oranında bir düşüşle ekmeğin 80 dirhem üzerinden imal edilmesi kararlaştırılmıştır. Ekmeğin gramajında bu oranda bir düşüş yaşanmasının muhtemel sebebi ise 1168 (1754-1755) senesinde yaşanan sert kış olmalıdır. 1754 senesi kışı ile ilgili kroniklerde bazı bilgiler yer almaktadır. XVIII. yüzyıl Osmanlı vak'a-nüvislerinden Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi 1754 kışının 40. gününde İstanbul boğazında yer yer donma hadiselerinin yaşandığından bahsetmiştir[78]. Bir başka XVIII. yüzyıl vak'a-nüvisi Ahmed Vâsıf Efendi ise bu sert kış ile ilgili daha spesifik bir bilgi vererek donma hadisesinin 11-20 Rebîü'l-evvel 1168 (26 Aralık 1754-4 Ocak 1755) tarihleri aralığında olduğu bilgisini vermektedir. Denizin donması üzerine İstanbul'dan Üsküdar'a yürüyerek geçenlerin olduğunu belirten vak'a-nüvis, ayrıca Edirne'de 20 karış kar yağdığından bahsetmektedir[79]. Benzer bilgiler yine bir XVIII. yüzyıl vak'a-nüvisi olan Mehmed Hâkim Efendi'nin eserinde de yer almaktadır[80]. İstanbul'u ve dahi Edirne'yi etkileyen bu sert kışın Rodosçuk'u da etkisi altına aldığı anlaşılmaktadır. 6 Kasım 1754 tarihinde verilen narhtan sonra gerçekleşen sert kış muhtemelen hasadı olumsuz yönde etkilediğinden bir sene sonraki 7 Kasım 1755 tarihli narhta bu derece bir düşüş gerçekleşmiştir. Takip eden senede ekmek 90 dirheme çıkmışsa da 1171 (1757-58) senesi narhında daha da sert bir düşüşle 55 dirhem üzerinden imal edilmesi kararlaştırılmıştır. Gramajdaki bu düşüşün sebebi 1757 senesinde imparatorlukta yaşanan genel kıtlık olmalıdır. Hâkim Efendi Tarihi'nde belirtildiğine göre 1757[81] senesinde başlayan kıtlık Anadolu ve Balkanları etkisi altına almış; kıtlık neticesinde Balkanlardaki ve Anadolu'daki reayânın bir kısmı başkente kaçmıştır[82]. 1172 (1758-1759) senesinde de mevcut kıtlığın etkilerinin devam ettiği ekmeğin yine 55 dirhem üzerinden narha tabi tutulmasından anlaşılmaktadır. Sert kış şartları ve muhtemelen bu şartlar neticesinde gerçekleşen kıtlığın Rodosçuk kazasında hasadı ciddi manada etkilediği açıktır.

7 Kasım 1759 tarihli narhtan itibaren ekmeğin gramajı artışa geçerek 90 dirheme yükselmiş, 7 Kasım 1767 tarihli narha kadar ağırlıklı olarak 85 dirhem üzerinden imal edilmiştir. Ancak, 7 Kasım 1768 tarihine gelindiğinde tekrar düşüşe geçerek 58 dirhem üzerinden imal edilmeye başlanmıştır. Bu düşüşün sebebi şüphesiz ki 1768-1774 seneleri aralığında sürecek olan Osmanlı-Rus savaşıdır. 8 Ekim 1768 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusya'ya savaş ilan etmesinden[83] sadece bir ay sonra hazırlanan narh kaydından anlaşılacağı üzere savaş ilanı bile ekmeğin gramajını %25'ten fazla bir oranda düşürmüştür. Bir sene sonra 6 Kasım 1769 tarihli narhta ise ekmek 50 dirhemden imal edilmeye başlanmıştır. 7 Kasım 1770 tarihli narhta 40 dirheme düşen ekmeğin, 7 Kasım 1773 tarihinde 105, 6 Kasım 1774 ise 110 dirhemden imal edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, verdiğimiz bu son iki tarihte gramajların fazlasıyla düşmüş olmasından dolayı ekmeğe 3 akçe üzerinden gramaj belirlenmiştir. 1 akçeye tekabül eden gramajlar ise 7 Kasım 1773'te 35 dirhem, 6 Kasım 1774'te ise 36,6 dirhemdir. Görüldüğü üzere savaş ile ekmek gramajı arasında ters bir orantı olup savaşın şiddeti arttıkça ekmek gramajları da buna mütenasip oranda düşmüştür. Artan ordu ihtiyaçları neticesinde, devlet, ekmekçi esnafından ürünlerini orduya getirip aynî olarak satmalarını talep etmiş olabilir[84].

[78] Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i't-Tevârîh C. I., Haz. Münir Aktepe, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, s. 179.

[79] Vâsıf Ahmed Efendi, Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin), Haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 52.

[80] Mehmed Hâkim Efendi, Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766), C. I., Haz. Tahir Güngör, T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s. 219.

[81] Müellif kıtlık ile ilgili tuttuğu kayıtta 1 Muharrem 1171 (15 Eylül 1757 Perşembe) tarihini vermiştir. Mehmed Hâkim Efendi, a.g.e., s. 639. 1171 senesi kaydında narhın Rûz-ı Kasım'da verildiği belirtilmiş; ancak hicri tarihi belirtilmemiştir. 1171 senesinden önceki narhların hicri tarihleri esas alındığında 1771 Rûz-ı Kasım'ında verilen narhın Safer ayı sonlarında ya da Rebîü'l-evvel ayı başlarında verildiği tahmin edilebilir. Bu durumda 1171 narhının 1757 senesi kasımına tekabül ettiği görülecektir., Yani, kıtlığın ortaya çıkarttığı şartlar neticesinde narh belirlenmiştir.

[82] Mehmed Hâkim Efendi, a.g.e., s. 640.

[83] Osman Köse, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 2. bs., s. 11.

[84] Kasım 1769'da Rus saldırılarına açık hale gelen Babadağı'nın korunması için gönderilen ordunun arpa ve saman ihtiyaçları için Rodosçuk ve Hacıoğlupazarı âyânlarından orduya 50 araba saman ve arpa getirip satmaları emredilmiştir. Köse, a.g.e., s. 27.

Neticede, incelediğimiz 25 senelik süreçte 5 Kasım 1752 tarihinde 140 dirhem ile en yüksek seviyesini gören nân-ı aziz gramajı 7 Kasım 1773 tarihine gelindiğinde 35 dirhem ile en düşük seviyeyi görmüştür[85]. Bu iki tarih arasında ekmek gramajında %75 oranında bir değer kaybı bulunmaktadır.

Rodosçuk'ta un her sene narha tabi tutulmuştur. Dakîk-i has ve dakîk-i vasat olarak iki farklı kalitede üretilen un çeşitlerinden dakîk-i hasa her sene narh verilmişken, dakîk-i vasata bazı senelerde narh verilmemiştir. Kasım 1750 tarihli narhta ekmekçi ve uncu esnaflarının ayrı ayrı un satışı yaptığı görülmektedir. Ekmekçi esnafında dakîk-i has altı[86], dakîk-i vasat dört akçeden satılırken, aynı narhta uncu esnafında dakîk-i has altı akçe, dakîk-i vasat ise beş akçeden satılmaktadır. Bu tarihten sonra ekmekçi ve uncu esnafları birlikte kaydedilmiştir. 6 Kasım 1751 tarihinde beş akçeden satılan dakîk-i hasa ise beş buçuk akçeden satış izni verilmiştir. Benzer bir durum 7 Kasım 1753 tarihinde de görülmektedir; dört akçeden satılan dakîk-i hasa 9 Ağustos 1754 tarihinde beş akçeden satış izni verilmiştir. Dakîk-i vasat, Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57) tarihli narhta bir kereye mahsus olmak üzere dakîk-i harcî olarak adlandırılmış ve üç buçuk akçeden satılmıştır. 1757 senesindeki sert kış ve akabinde yaşanan kıtlığın un fiyatlarını da etkilediği görülmektedir. Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57) tarihinde 6 akçeden satılan un Rûz-ı Kasım 1171 (1757-58) tarihinde 10 akçeye fırlayarak %66,6 oranında zamlanmıştır[87]. Rodosçuk'ta dakîk-i has 5 Kasım 1752 tarihinde dört akçe ile en düşük, 7 Kasım 1773 tarihinde 18 akçe ile en yüksek seviyeyi görmüştür. Dakîk-i vasat ise 5 Kasım 1752 ve 7 Kasım 1753 tarihlerinde üç akçe ile en düşük, 6 Kasım 1774 tarihinde 14 akçe ile en yüksek seviyeyi görmüştür.

Rodosçuk'ta unlu mamul imal eden bir diğer esnaf kolu çörekçilerdir. Rodosçuk'ta çörekçi esnafının ürün yelpazesi bir hayli geniştir. Yağlı çörek, tâbe kâhî, yağlı poğaça, nohut çöreği, İstanbul simidi, kaba simit, halka kadayıf, sagir börek ve yağlı börek çeşitlerine düzenli olmasa da farklı senelerde narh verilmiştir. Çörekçi esnafının sattığı ürünlere dirhem ve kıyye üzerinden gramaj belirlenmiştir. Ancak, bir ürüne kimi senelerde dirhem üzerinden gramaj belirlenmişken, diğer senelerde kıyye üzerinden gramaj belirlenmiştir. Aşağıdaki tabloda çörekçi esnafının imal ettiği ürünlere verilen narhlar görülmektedir. Kutucuklarda (K) yazan değerler bir kıyye karşılığı akçe değerlerini, (D) yazanlar ise bir akçe karşılığı dirhem değerlerini göstermektedir.

Tablo 3: Çörekçi Esnafının Ürünlerine Verilen Narhlar

TARİH	Yağlı Çörek	Tâbe Kâhî	Yağlı Poğaça	Nohut Çöreği	İstanbul Simidi	Kaba Simit	Halka	Kadayıf	Sagir Börek	Yağlı Börek
26 Zilkade 1162 (7 Kasım 1749)	25 (D)	16 (D)	16 (D)	-	30 (D)	-	30 (D)	10 (K)	15 (D)	-
Zilhicce 1163 (Kasım 1750)	30 (D)	16 (K)	16 (K)	-	40 (D)	50 (D)	40 (D)	8 (K)	-	-
17 Zilhicce 1164 (6 Kasım 1751)	40 (D)	16 (K)	16 (K)	-	40 (D)	60 (D)	40 (D)	6 (K)	-	14 (K)
27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752)	47 (D)	12 (K)	-	-	-	70 (D)	25 (D)	6 (K)	-	12 (K)
10	47 (D)	12 (K)	-	-	50 (D)	70 (D)	35 (D)	-	-	12 (K)

[85] Balıkesir'de de benzer bir durum söz konusudur. 1752 senesinde 130 dirhem olan ekmek gramajı 1774 senesine gelindiğinde 50 dirheme düşmüştür. Serdar Genç, Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı, s. 70.

[86] Narh kaydına düşülen açıklamada ekmekçi esnafına dakîk-i hası 28 Ağustos 1751 tarihine kadar altı akçeden satma izni verilmiş, bu tarihten sonra ise dakîk-ı has fiyatını beş akçeye düşürme zorunluluğu getirilmiştir. BOA, RŞS, nr. 1662, vr. 6.

[87]Kastamonu'da dakîk-i has 1694 senesinden 1757 tarihine kadar 30 akçe civarında seyrederken 1757 senesine gelindiğinde 54 akçeye yükselmiş ve bu artış eğrisi devam etmiştir. Bu tarihlerde Kastamonu kazasında da sert kış ve kıtlığın etkili olduğu düşünülebilir. Fidan, a.g.e., s. 26.

Muharrem 1167 (7 Kasım 1753)										
20 Muharrem 1168 (6 Kasım 1754)	42 (D)	14 (K)	-	-	50 (D)	62,5 (D)	30 (D)	8 (K)	-	14 (K)
2 Safer 1169 (7 Kasım 1755)	20 (D)	18 (K)	18 (K)	-	35 (D)	40 (D)	-	10 (K)	-	-
Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57)	35 (D)	18 (K)	18 (K)	-	45 (D)	45 (D)	45 (D)	-	-	18 (K)
Ruz-Kasım 1171 (1757-58)	18 (D)	20 (K)	20 (K)	-	22 (D)	35 (D)	22 (D)	12 (K)	20 (K)	-
Rûz-ı Kasım 1172 (1758-59)	18 (D)	22 (K)	22 (K)	-	22 (D)	27 (D)	20 (D)	14 (K)	22 (D)	-
16 R. Evvel 1173 (7 Kasım 1759)	30 (D)	20 (K)	20 (K)	-	35 (D)	45 (D)	30 (D)	10 (K)	20 (K)	-
19 R. Ahir 1176 (7 Kasım 1762)	30 (D)	20 (D)	20 (D)	35 (D)	30 (D)	-	30 (D)	10 (K)	20 (D)	-
29 R. Ahir 1177 (6 Kasım 1763)	30 (D)	20 (D)	20 (D)	35 (D)	30 (D)	-	30 (D)	9 (K)	20 (D)	-
11 C. Evvel 1178 (6 Kasım 1764)	30 (D)	20 (D)	20 (D)	35 (D)	30 (D)	-	30 (D)	9 (K)	20 (D)	-
22 C. Evvel 1179 (6 Kasım 1765)	35 (D)	20 (D)	20 (D)	42,5 (D)	35 (D)	-	35 (D)	10 (K)	20 (D)	-
3 C. Ahir 1180 (6 Kasım 1766)	35 (D)	20 (D)	20 (D)	42,5 (D)	36 (D)	-	35 (D)	10 (K)	20 (D)	-
14. C. Ahir 1181 (7 Kasım 1767)	35 (D)	20 (D)	20 (D)	40 (D)	35 (D)	-	35 (D)	10 (K)	20 (D)	-
26 C. Ahir 1182 (7 Kasım 1768)	20 (D)	16 (D)	16 (D)	30 (D)	25 (D)	-	25 (D)	12 (K)	16 (D)	-
7 Receb 1183 (6 Kasım 1769)	18 (D)	18 (D)	18 (D)	25 (D)	20 (D)	-	20 (D)	14 (K)	18 (D)	-
18 Receb 1184 (7 Kasım	15 (D)	15 (D)	15 (D)	20 (D)	18 (D)	-	18 (D)	16 (K)	15 (D)	-

1770)										
21 Şaban 1187 (7 Kasım 1773)	30 (D)	30 (D)	30 (D)	52 (D)	42 (D)	-	45 (D)	22 (K)	30 (D)	-
2 Ramazan 1188 (6 Kasım 1774)	30 (D)	30 (D)	30 (D)	55 (D)	43 (D)	-	45 (D)	20 (K)	30 (D)	-

Tablodan görüldüğü üzere yağlı çörek, İstanbul simidi, kaba simit, nohut çöreği ve halka ürünlerine her sene dirhem üzerinden gramaj belirlenmiş, kadayıf ve yağlı börek ise bir kıyye karşılığı akçe üzerinden fiyatlandırılmıştır. Buna mukabil, tâbe kâhî, yağlı poğaça ve sagir börek ürünlerine kimi zaman dirhem, kimi zaman ise kıyye değerleri üzerinden narh verilmiştir. Ele aldığımız 25 senelik süreçte ekmek ve unda olduğu gibi çörekçi esnafının ürünleri de sert kış, kıtlık ve savaştan etkilenmiştir[88]. Dirhem üzerinden gramaj belirlenen ürünlere 7 Kasım 1773 ve 6 Kasım 1774 tarihlerinde gramajların fazlasıyla düşmesi nedeniyle ekmekte olduğu gibi 3 akçe üzerinden narh verilmiş, kıyye üzerinden değerlendirilen kadayıfta ise fahiş fiyat artışları yaşanmıştır.

Çörekçi esnafının ürün yelpazesinde tabloda yer almayan sadece birkaç defa narh verilmiş mamuller de bulunmaktadır. Bazı senelerde poğaça çeşitleri farklı ham maddelerle imal edilmiştir. Örnek olarak; 5 Kasım 1752, 7 Kasım 1753, 6 Kasım 1754 tarihli narhlarda poğaça sağ yağlı pişmiş poğaça ve şîr-i revgân[89] karışmış poğaça olmak üzere iki farklı şekilde imal edilmiştir. Sağ yağlı pişmiş poğaçanın kıyyesi 16-18 akçe aralığında iken, şîr-i revgân karışmış poğaçanınki ise 12-14 akçe aralığında seyretmektedir. Bu tarihlerde iki çeşit olarak imal edilen poğaça diğer tarihlerde tabloda görüldüğü üzere yağlı poğaça şeklinde imal edilmiştir. Ayrıca, 7 Kasım 1753, 6 Kasım 1754 ve 7 Kasım 1755 tarihli narhlarda pişmiş koyun etine de narh verilmiş, kıyyesi ise 20-22 akçe aralığında seyretmiştir. Ürün imalatının yanında çörekçi esnafının pişirme hizmeti verdiği de görülmektedir. 7 Kasım 1749 ile Rûz-ı Kasım 1170 (1756-1757) tarihli narhlar aralığında yedi defa et ve baklava-börek pişirilme ücretine narh verilmiştir. Et pişirme ücretinde bir sini iki akçe iken, baklava-börek pişirmesinde ise bir sini 1-2 akçe arasında değişmiştir.

3.2. Et Ürünleri

Rodosçuk şer'iyye sicillerinde et ürünlerine dair hemen hemen bütün narh defterlerinde kayıtlar bulunmaktadır. Temel tüketim maddelerinden biri olan et ürünleri kasap esnafı başlığı altında kayda geçirilmiş, lahm-ı ganem (koyun eti), lahm-ı ma'z (keçi eti), lahm-ı bakar (sığır eti), lahm-ı marya (dişi koyun eti) ve revgân-ı ganem ve bakar (koyun ve sığır yağı) ürünlerine narh konulmuştur. Et ürünlerinin gramajları bir kıyye üzerinden hesaplanarak akçe karşılığı fiyat biçilmiştir.

Tablo 4: Kasap Esnafının Ürünlerine Verilen Narhlar

TARİH	Lahm-ı Ganem	Lahm-ı Ma'z	Lahm-ı Bakar	Lahm-ı Marya	Revgân-ı Ganem ve Bakar
26 Zilkade 1162 (7 Kasım 1749)	18	12	12	12	-
Zilhicce 1163 (Kasım 1750)	16	12	-	12	-
17 Zilhicce 1164 (6 Kasım 1751)	18	12	10	12	-

[88] Simit çeşitlerinin gramajlarında yaşanan düşüşün bir benzeri Balıkesir kazasında da söz konusudur. Balıkesir'de 1752 senesinde 100 dirhem üzerinden hesaplanan simit, 1774 senesine gelindiğinde 30 dirheme düşmüştür. Serdar Genç, "Balıkesir'de Börekçi, Simitçi ve Çörekçiler (17.-18. yy)", I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü) (14-15 Ekim 2010 - Bilecik), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2012, s. 253.

[89] Susam yağı. Ünal, a.g.e., 653.

27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752)	14	10	8	10	-
10 Muharrem 1167 (7 Kasım 1753)	16	-	8	10	14
20 Muharrem 1168 (6 Kasım 1754)	14	10	8	10	14
2 Safer 1169 (7 Kasım 1755)	16	10	10	-	18
Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57)	18	10	10	12	18
Ruz- Kasım 1171 (1757-58)	16	12	10	10	16
Rûz-ı Kasım 1172 (1758-59)	18	12	12	12	18
16 R. Evvel 1173 (7 Kasım 1759)	18	12	10	12	16
19 R. Ahir 1176 (7 Kasım 1762)	-	-	-	-	-
29 R. Ahir 1177 (6 Kasım 1763)	16	12	12	12	18
11 C. Evvel 1178 (6 Kasım 1764)	18	12	12	12	18
22 C. Evvel 1179 (6 Kasım 1765)	18	12	12	12	18
3 C. Ahir 1180 (6 Kasım 1766)	18	12	12	12	18
14. C. Ahir 1181 (7 Kasım 1767)	18	12	12	12	18
26 C. Ahir 1182 (7 Kasım 1768)	18	12	12	12	18
7 Receb 1183 (6 Kasım 1769)	20	12	12	12	20
18 Receb 1184 (7 Kasım 1770)	24	14	14	14	36
21 Şaban 1187 (7 Kasım 1773)	36	-	18	-	-
2 Ramazan 1188 (6 Kasım 1774)	30	28	18	28	36

Rodosçuk'ta 25 yıllık süreç değerlendirildiğinde et ürünleri arasında en pahalı ürün koyun etidir. Yine, bu süre zarfında en çok narh verilen et ürünü de koyun eti olup 19 R. Ahir 1176 (7 Kasım 1762)[90] tarihli narh dışındaki bütün kayıtlarda koyun etine narh verilmiştir. Yüzyılın ortasında 18 akçe üzerinden fiyatlanan koyun eti 5 Kasım 1752[91] ve 6 Kasım 1754 tarihlerinde 14 akçeden satılarak en düşük seviyesini görmüştür. 1755-1758 seneleri aralığında yaşanan sert kış ve kıtlığın koyun eti fiyatlarını ciddi manada etkilemediği görülmektedir[92]. 7 Kasım 1768 tarihli narha kadar 14-18 akçe

[90] Düzenlenen defterde kasap esnafına ve ürünlerine narh verilmemiştir. BOA, RŞS, nr. 1673, vr. 71.

[91] Bu tarihte koyun etinin 16 akçeden satılmasına müsaade edilmiştir. BOA, RŞS, nr. 1665, vr. 4.

[92] Rodosçuk'ta et fiyatlarının yaşanan kıtlıktan ciddi oranda etkilenmediği açıksa da imparatorlukta hayvan miktarı açısından bir sıkıntının yaşandığı malumdur. Receb 1171 (Mart-Nisan 1758) tarihli bir hükümde Mekke ve Medine şeriflerine gönderilen hediyeleri götürmekle görevli kişilerin yaşanan kıtlık ve pahalılık neticesinde önceki senelere göre daha az sayıda atlarının kaldığı ve istenilen miktarda at tedarik edemeyeceği belirtilmektedir. Tuğba Özdoğan, *57 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2019, s. 152.

bandında seyreden koyun eti Osmanlı-Rus savaşının başlamasından bir yıl sonra düzenlenen narhta 20 akçeye yükselmiş, savaş boyunca düzenli bir artış ivmesi ile 30 akçeye ulaşmıştır. Savaş dönemlerinde ordunun et ihtiyacının artması, sefer güzergâhı üzerindeki mevkilerin ahalisinden hayvan alımını da gündeme getirdiğinden kazalarda hayvan miktarının azalmasına ve fiyatların artışına sebep olmuştur. Bu satın alımlarda narh üzere belirlenen fiyatlar esas alınmıştır[93].

Rodosçuk'ta lahm-ı marya[94] (dişi koyun eti) fiyatları genel olarak koyun eti fiyatlarına göre %33 ile %50 oranında daha ucuzdur. İmparatorlukta doğurmaya devam eden dişi koyunların kesilmesi koyun miktarının düşüşüne sebep olacağından sadece doğumdan kesilen ve yaşlı kabul edilen dişi koyunlar kesime gönderilmiştir. Bu hayvanların etleri daha kalitesiz kabul edildiğinden ise fiyatları koyun eti fiyatlarına göre daha düşük seyretmiştir.

Narh kayıtlarında sıklıkla kendine yer bulan kuzu eti ise Rodosçuk narh kayıtlarında yer almamaktadır. İmparatorlukta et ürünlerine verilen narhlarda mevsimlerin esas alınması mutad bir uygulamadır. Koyun miktarının doğum dönemi olan rûz-ı hızırdan (mayıs) itibaren kasım ayına kadar bol olmasına karşılık, kasım ayından itibaren mart-nisan aylarına kadar koyun sayısında mühim bir azalma gerçekleşirdi[95]. Ancak, incelediğimiz tarihlerde Rodosçuk narh defterleri istisnasız olmak üzere rûz-ı kasıma denk gelecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca, hiçbir narh kaydında kuzu etine rastlanmamıştır. XVI. yüzyıla ait Rodosçuk narh defterlerinde sıklıkla yer alan kuzu eti XVII. ve XVIII. yüzyıllarda nadiren narh verilen bir gıda maddesi haline gelmiştir[96]. Kuzu eti özellikle İstanbul'da sarayın ve yüksek zümrenin tercih ettiği bir gıdadır[97]. Bu durum İstanbul'un iaşesinde Rodosçuk şehrinin fonksiyonunu akla getirmektedir ki şehir, İstanbul'un kuzu ihtiyacının karşılandığı başlıca merkezlerdendir[98]. *Bahar Kolu* olarak bilinen kol üzerinde yer alan Rodosçuk, İstanbul'un et ihtiyacını aynî olarak karşılamış, bu ödeme maktu vergi kapsamında tahsil edilmiştir[99].

Osmanlı İmparatorluğu'nda lahm-ı bakar (sığır eti) diğer et ürünlerine nazaran daha ucuz olması sebebiyle reayânın daha sık tükettiği bir üründür. Osmanlı saray mutfağında ise sığır eti XIX. yüzyıl sonlarına kadar pek tercih edilmemiş, daha çok sığır etinden yapılan sucuk ve pastırmalar sarayda rağbet görmüştür[100]. İmparatorluktaki et fiyatları düşünüldüğünde koyun etinin daha makbul görülmesinden dolayı her daim sığır etinden pahalı olduğu malumdur. Benzer bir durum keçi eti (lahm-ı ma'z) için de geçerlidir. Rodosçuk'ta hem sığır hem de keçi eti fiyatları koyun eti fiyatlarına göre düşük seyretmiştir. Bu iki ürün koyun etine oranla ortalama %30 ile %40 oranında daha ucuzdur. Ancak bu oran savaşın son iki senesinde artış göstermiştir. İki ürünün fiyatları da genel olarak paralel bir seyir izlemektedir. Sadece 6 Kasım 1774 tarihli narhta sığır eti koyun etine yaklaşarak 28 akçeden satılmış, buna karşılık keçi eti 18 akçede stabil kalmıştır. Savaşın uzamasına mukabil ordunun et ihtiyacının artması muhtemelen sığır etine talebi arttırmış olmalıdır. Koyun ve sığır yağı fiyatlarının ise genel olarak koyun eti fiyatları ile paralel bir seyir izlediği söylenebilir. Son olarak, Kasım 1750 tarihli narhta bir kereye mahsus olmak üzere pişmiş koyun başına altı akçe[101], 6 Kasım 1751 tarihli narhta ise yine bir kereye mahsus olmak üzere pişmiş koyun etine iki akçe narh konulmuştur[102].

[93] Çelik, a.g.m., s. 371.

[94] Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 863.

[95] Ahmet Uzun, İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1857), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 30.

[96] Ekin, Tarladan Pazara, s. 36.

[97] Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü", Akademik Araştırmalar Dergisi, sy. 47-48, (2010-2011), s. 233.

[98] Uzun, a.g.e., s. 33.

[99] Uzun, a.g.e., s. 72.

[100] Özge Samancı, "İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü", Türk Mutfağı, Ed. A. Bilgin ve Ö. Samancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 203.

[101] BOA, RŞS, nr. 1662, vr. 6.

[102] BOA, RŞS, nr. 1665, vr. 97.

Rodosçuk'ta et ürünleri satan bir diğer esnaf kolu ise kebapçılardır. Rodosçuk'ta kebabçı ve hoşafçı esnafları birlikte kayda alınmıştır. Her iki esnaf grubunun sattığı ürünlere bir akçe karşılığı dirhem üzerinden gramaj belirlenmiştir.

Tablo 5: Kebapçı ve Hoşafçı Esnaflarının Sattığı Ürünlere Verilen Narhlar

TARİH	Koyun Eti Kebabı	Sığır Eti Kebabı	Ciğer Kebabı	Köfte Kebabı	Kızıl/Beğlerce Üzüm Hoşafı	Siyah Üzüm Hoşafı
26 Zilkade 1162 (7 Kasım 1749)	-	-	20	20	100	150
Zilhicce 1163 (Kasım 1750)	25	30	35	30	100	150
17 Zilhicce 1164 (6 Kasım 1751)	25	30	35	30	100	150
27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752)	30	35	40	35	100	150
10 Muharrem 1167 (7 Kasım 1753)	30	40	40	35	100	150
20 Muharrem 1168 (6 Kasım 1754)	30	40	40	35	100	150
2 Safer 1169 (7 Kasım 1755)	30	40	40	25	100	150
Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57)	30	40	40	35	100	150
Ruz- Kasım 1171 (1757-58)	35	45	45	40	100	150
Rûz-ı Kasım 1172 (1758-59)	35	45	45	40	100	150
16 R. Evvel 1173 (7 Kasım 1759)	35	35	45	40	100	150
19 R. Ahir 1176 (7 Kasım 1762)	35	45	45	40	100	150
29 R. Ahir 1177 (6 Kasım 1763)	35	45	45	40	100	150
11 C. Evvel 1178 (6 Kasım 1764)	35	45	45	40	100	150
22 C. Evvel 1179 (6 Kasım 1765)	35	45	45	45	100	150
3 C. Ahir 1180 (6 Kasım 1766)	35	45	45	45	100	150
14. C. Ahir 1181 (7 Kasım 1767)	35	45	45	45	100	150
26 C. Ahir 1182 (7 Kasım 1768)	35	45	45	45	100	150
7 Receb 1183 (6 Kasım 1769)	-	-	-	-	100	150
18 Receb 1184 (7 Kasım 1770)	-	-	-	-	100	150
21 Şaban 1187 (7 Kasım 1773)	18	30	30	30	100	100
2 Ramazan 1188 (6 Kasım 1774)	18	30	30	30	100	100

Kebapçı ve hoşafçı esnaflarının bir arada kayda alınmaları bu ürün çeşitlerinin birlikte tüketildiklerine dair ipucu barındırmasından dolayı önemlidir. Ürünlere gramajları üzerinden bakıldığında en pahalı ürünün koyun eti kebabı olduğu görülecektir. Diğer üç kebap çeşidinin gramajları genel olarak paralellik göstermektedir. Kebap çeşitlerinin gramajlarında savaşın başlamasına kadar yavaş ama düzenli bir artış söz konusu ise de savaşın başlamasına binaen gramajlarda düşüşler yaşanmıştır. Kebapçı esnafının ürün skalasında bir kereye mahsus olmak üzere 7 Kasım 1749 tarihli narhta 15 dirhem üzerinden fiyatlandırılan kaba etli kebab ve 25 dirhem üzerinden fiyatlanan sagir etli kebab bulunmaktadır[103]. Hoşaflar ise iki çeşit olmak üzere imal edilmiştir. Ruz- Kasım 1170 (1756-57) tarihine kadar kızıl üzüm hoşafına narh verilmişken bu tarihten sonra kızıl üzüm hoşafı yerine beğlerce üzüm hoşafına narh verilmiştir.

[103] BOA, RŞS, nr. 1662, vr. 4-5.

3.3. Diğer Temel Tüketim ve Lüks Tüketim Maddeleri

Bu başlık altında bakkal, leblebici, mumcu, tuzcu, hallaç, hancı, helvacı, demirci (nalburcu) ve nalband esnaflarının ürünleri ve bu ürünlere verilen narhlar incelenmiştir.

Rodosçuk narh defterlerinde temel ve lüks tüketim maddelerinin büyük bir kısmının bakkal esnafı başlığı altında kayda geçirildiğini belirtmiştik. Bal, peynir, yağ, meyve, sebze, balık, tuz, pirinç gibi temel tüketim maddelerinin yanı sıra lüks tüketim kapsamına giren tahin, havyar, pastırma gibi ürünler bakkal esnafı başlığı altında kayda geçirilmiştir. Ayrıca, farklı esnaf kollarının ürettiği ürünlerin bir kısmına da bakkal esnafı başlığı altında narh verilmiştir.

Tablo 6: Bakkal Esnafının Sattığı Ürünlere Verilen Narhlar

Ürün	Fiyat Bandı (akçe)	Ürün	Fiyat Bandı (akçe)	Ürün	Fiyat Bandı (akçe)
Revgân-ı Sade	45-104	İzmir Börülce	6-18	Beyaz Tahin	22-42
Revgân-ı Peynir	42-138	Şehriye	14-48	Sarı Tahin	30-36
Revgân-ı Çerviş[104]	28-102	Arpacık Soğan	3-12	Üzüm Tahini	20
Revgân-ı Zeyt	28-72	Kaba Soğan	2-6	Havyar	60-80
Revgân-ı Bezir[105]	16-72	Aşlık Buğday	4-8	Salamura Balık	1-3
Şir-i Revgân	22-66	İzmir Sabunu	28-72	Morina Balığı	19-24
Revgân-ı Don[106]	28-30	Girit Sabunu	36-78	Lakerda Balığı	20-24
Yedek Yağı	48-66	Yaprak Kına	20-36	Kalamar ma Nişadır[107]	160-225
Kaymak ve Şir Yağı	70	Kumlu Kına	12-18	Et Sucuğu	18-36
Kaşkaval Peynir	12-54	Karaburun Rezzaki Üzüm	12-20	Arka Sucuğu	24
Tulum Peyniri	14-40	İzmir Rezzaki Üzüm	12-26	Arka Pastırma	18-48
Eflak Peyniri	21-24	Beğlerce Üzümü	8-20	Kara Pastırma	12-36
Salamura Peynir	16	İzmir Siyah Üzümü	8-20	Eflak Pastırma	18-24
Tırnova Peyniri	16	Alaca Rezzaki Üzüm	16-30	Kara Keten	22-30
Tuzlu Peynir	18	Üzüm Tahini	20	Batman Keten	30-66
Tirilye Zeytin	12-30	Löp İncir	8-24	Taş Tuzu	4-6
Yerli Asel	22-48	Sarıca İncir	6-18	Çekilmiş Tuz	6-8
Vasat Asel	20-48	Tane Hurma	24	Eflak Taş Tuzu	4-6
Eflak Asel	24-42	Balçık Hurma	15-18	Dövülmüş Tuz	6-8
Adabalı	24-36	Fındık	14-24	Dövülmüş Eflak Tuzu	6-18
Zağra Ala Asel	24	Fıstık	24-42	Sirke	2-6
Mısır Pirinci	14-30	Badem İçi	40-80	Çıra	2-4

[104] Eritilmiş hayvan yağı. Kavrulmuş un ile yapılan bir yemek. Devellioğlu, a.g.e., s. 176.

[105] Tohum. Devellioğlu, a.g.e., s. 110.

[106] Hayvanların iç yağlarının eritilip dondurulması yoluyla elde edilirdi. Mum ve sabun yapımında kullanıldığı gibi tophâne-i âmirede top kalıplarının yağlanmasında da kullanılırdı. Ünal, a.g.e., s.569.

[107] Amonyak. Devellioğlu, a.g.e., s. 984.

Filibe Pirinci	12-22	Harnûb[108]	4-12	Katran	8-18
Nohut	3-16	Harcî Harnûb	3-4	Kimyon	24-48
Bakla	3-10	Sakız Keçi Boynuzu	4-6	Anason	14-30
Mercimek	4-12	Kara Keçi Boynuzu	3-4	Şir-i Revgân Küspesi	2-4
Yerli Börülce	6-12	Tahin	12-26	Bezir Küspesi	2-5

Tabloda bakkal esnafı başlığı altında çeşitli aralıklarla ya da sürekli bir şekilde narh verilen 81 ürün bulunmaktadır. Ürünlerin karşısındaki değerler ürünlerin en düşük ve en yüksek fiyatlarını göstermektedir. Ürünler bir kıyye karşılığı akçe üzerinden fiyatlandırılmıştır. Bu ürünlerin içerisinde sadece salamura balık tane hesabı ile satılmaktadır.

Tablodan görüleceği üzere 25 senelik süreçte yüzdelik oranda en yüksek fiyat artışlarına maruz kalan ürünlerin başında hayvansal gıdalar olan yağ, peynir, bal ve et ürünleri gelmektedir. Yağ çeşitlerinde revgân-ı sade %131,1, revgân-ı peynir %228,57, revgân-ı çerviş fiyatları %264,29 oranında artmıştır. Ayrıca, bitkisel bir gıda olsa da susam yağı (şîr-i revgân) %300 oranında zamlanmıştır. Peynir çeşitlerinde de benzer oranlarda fiyat artışları görülmektedir. Kaşkaval peynir[109] %350, tulum peyniri ise %185,71 oranında zamlanmıştır. Bal çeşitlerinde de benzer oranlarda zamlar mevcut olup yerli asel %118,18 oranında zamlanmıştır.

Temel tüketim maddelerinden biri olan pirince sıklıkla narh verilmiştir. Mısır pirinci hem kalitesi hem de nakliye masrafları neticesinde Filibe pirincine oranla daha pahalı bir gıda maddesidir. Ancak, Filibe'de üretilen pirinç Trakya'da Mısır pirincine göre daha çok rağbet görmüştür. Bunun yanı sıra Filibe pirinci hem başkent ve diğer şehirlerin hem de pek çok vakfın pirinç ihtiyacını karşılamıştır[110]. Rodosçuk'ta pirince verilen narhlara bakıldığında Mısır pirincine daha fazla narh verildiği görülmektedir. Mısır pirincine 20 defa narh verilmişken, Filibe pirincine ise 15 defa narh verilmiştir. Filibe pirincine 1757 senesinde başlayan kıtlığı[111] takip eden Rûz- ı Kasım (1758-1759), 7 Kasım 1759 ve takip eden 7 Kasım 1762 tarihli defterlerde narh verilmemiştir. Yaşanan sert kış ve kıtlığın pirinç hasadını etkilediği anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda asıl dikkat çeken tarihler savaş dönemine denk gelmektedir. 6 Kasım 1769, 7 Kasım 1770, 7 Kasım 1773 ve 6 Kasım 1774 tarihlerinde narh verilmeyen Filibe pirinci daha ucuz, nakliye masrafları daha uygun ve Rodosçuk'un savaş bölgesine yakın olmasından dolayı ordu ve başkentin artan gereksinimlerini karşılamak için kullanılmış olmalıdır.

Savaş döneminde Mısır'da ortaya çıkan Bulutkapan Ali Bey isyanının ise Rodosçuk pazarına yönelik pirinç nakliyatını fazlaca sekteye uğratmadığı görülmektedir. Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek Mısır'ı idaresi altına alan Ali Bey dört yıl boyunca Mısır'a fiilen hâkim olmuş; İstanbul ise savaş gerekçesi ile Mısır'daki isyanı bastırmayı erteleyerek bölgeye vali göndermemiştir[112]. Mısır pirinci savaş döneminde sadece 7 Kasım 1770 tarihli narhta yer almamaktadır. 5-7 Temmuz 1770 tarihinde Kont Orlov komutasındaki Rus donanmasının Osmanlı donanmasını yaktığı meşhur Çeşme baskınından[113] dört ay sonra düzenlenen defterden anlaşılacağı üzere bu tarihte Mısır'dan gelen emtianın nakliyesi güçleşmiş olmalıdır. Sonraki senelerde ise Mısır'dan pirinç sevkiyatının devam

[108] Keçiboynuzu. Devellioğlu, a.g.e., s. 382.

[109] İtalya'ya özgü bir peynir çeşidi olan kaşkaval (Cavacciolo), coğrafi yakınlığı sebebiyle Balkanlarda da imal edilen ve sıklıkla tüketilen bir peynir çeşididir.

[110] Ateş, Kuzey Marmara'da, s. 26.

[111] Kıtlık esnasında ekmek bulunamaması sebebiyle reayânın pirince yüklenmesi pirinçte de darlığa sebep olmuş; devlet, Şaban 1170 (Nisan-Mayıs 1757) tarihinde başkentte pirinç kotasını kişi başı iki kıyye ile sınırlandırarak sorunu çözmeye çalışmıştır. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i't-Tevârîh C. II., Haz. Münir Aktepe, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 16.

[112] Feridun Emecen, "Ali Bey Bulutkapan", *DİA*, II (1989), s. 383; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. IV., 1. Bölüm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, 3. bs., s. 429-433.

[113] M. Münir Aktepe, "Çeşme Vak'ası", *DİA,* VIII (1993), s. 288-289.

ettiği görülmektedir. Ancak, savaş öncesinde kıyyesi 18 akçe olan Mısır pirinci savaşın son iki senesinde 30 akçeye fırlayarak %66,6 oranında zamlanmıştır.

Lüks gıdalar kapsamındaki sucuk ve pastırma çeşitleri kasap esnafı tarafından imal edilen ürünler olsa da bakkal esnafı başlığı altında kaydedilmiştir. Et sucuğu %100 oranında, kara pastırma %200 ve arka pastırma %166,67 oranında zamlanmıştır. Liman kenti olması hasebiyle Rodosçuk pazarında çeşitli deniz ürünleri de kendine yer bulmuş ve bu ürünlere sıklıkla narh verilmiştir. Bir deniz ürünü olan kalamar lüks tüketim maddeleri içerisinde en pahalı ürün olup 225 akçeye kadar yükselen bir fiyat grafiğine sahiptir.

Narh kayıtlarında tuzcu esnafı adıyla ayrıca bir başlık olsa da tuz çeşitlerinin önemli bir bölümü bakkal esnafı başlığı altında kaydedilmiştir. Fiyatları genel olarak 4-8 akçe bandında seyreden bakkalların sattığı tuz çeşitlerine karşılık 7 numaralı tabloda yer alan tuzcu esnafının sattığı beyaz ve siyah tuz çok daha pahalı olup 48-84 akçe bandında seyretmektedir. Sebze ve meyve fiyatlarındaki artışlar da doğrudan kış, kıtlık ve savaş neticesinde gerçekleşen artışlardır.

Tablo 7: Leblebici, Mumcu, Tuzcu, Hallaç, Hancı ve Helvacı Esnaflarının Ürünlerine Verilen Narhlar[114]

TARİH	Kebab-i Leblebi	Harci Leblebi	Şem-i Asel[115]	Şem-i Revgan[116]	Beyaz Tuz	Siyah Tuz	İşlenmiş Penbe Ala	İşlenmiş Penbe Kaftan	Şa'ir (Arpa)[117]	Saman	Hatab (Odun)	Kömür	Tahin helva	Ceviz Helva
26 Zilkade 1162 (7 Kasım 1749)	14	12	150	36	48	46	90	73	18	1	1	3	-	-
Zilhicce 1163 (Kasım 1750)	12	6	150	34	48	46	90	72	12	1	1	2	-	-
17 Zilhicce 1164 (6 Kasım 1751)	8	6	150	24	-	-	78	70	12	1	1	2	-	-
27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752)	9	6	150	28	-	-	78	70	12	1	1	3	-	-
10 Muharrem 1167 (7 Kasım 1753)	9	6	150	28	-	-	60	48	12	1	1	3	-	-
20 Muharrem 1168 (6 Kasım 1754)	10	8	150	28	-	-	70	48	16	3	1	3	-	-
2 Safer 1169 (7 Kasım 1755)	12	10	150	36	54	-	60	48	24	3	1	3	-	-
Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57)	14	10	-	32	54	-	62	48	15	1	1	3	32	32
Ruz- Kasım 1171 (1757-58)	20	16	150	34	54	-	84	72	30	3	1	3	34	34
Rûz-ı Kasım 1172 (1758-59)	24	20	150	36	54	-	84	72	30	3	1	3	34	34
16 R. Evvel 1173 (7 Kasım 1759)	16	12	-	36	54	-	92	80	18	3	1	3	36	36

[114] Tablodaki değerler bir kıyye karşılığı akçe değerlerini göstermektedir.

[115] Balmumu. Ünal, a.g.e., s. 645.

[116] Mum yağı. Ünal, a.g.e., s. 573.

[117] Arpaya verilen narhlarda fiyatlandırmalar nim (yarım) kise üzerinden gerçekleşmiştir.

19 R. Ahir 1176 (7 Kasım 1762)	16	12	-	36	72	-	92	80	18	2	1	3	36	36
29 R. Ahir 1177 (6 Kasım 1763)	16	12	-	36	54	-	102	90	18	2	1	3	36	36
11 C. Evvel 1178 (6 Kasım 1764)	16	12	-	36	54	-	102	90	18	2	1	3	36	36
22 C. Evvel 1179 (6 Kasım 1765)	16	12	-	36	60	-	94	84	18	1	1	3	36	36
3 C. Ahir 1180 (6 Kasım 1766)	16	12	-	36	60	-	100	90	22	3	1	3	36	36
14. C. Ahir 1181 (7 Kasım 1767)	16	12	-	36	60	-	100	90	22	3	1	3	40	40
26 C. Ahir 1182 (7 Kasım 1768)	18	14	-	36	84	-	100	90	24	3	1	3	40	40
7 Receb 1183 (6 Kasım 1769)	18	14	-	54	-	-	105	95	36	3	1	3	48	48
18 Receb 1184 (7 Kasım 1770)	18	14	-	72	-	-	110	100	36	3	1	3	48	48
21 Şaban 1187 (7 Kasım 1773)	24	16	-	80	-	-	120	108	36	3	1	3	54	60
2 Ramazan 1188 (6 Kasım 1774)	24	16	-	72	-	-	120	108	30	2	1	4	54	60

Tablo 8: Demirci (Nalbur) Esnafının Ürünlerine Verilen Narhlar[118]

TARİH	Ham Demir[119]	Frenk Çeliği	Bosna Çeliği	Arka Eğeri	Samakov Eğeri	Lofçe Eğeri	Polmiye Eğeri	Kayık Harbe	Şiş Eğeri	Camuş Eğeri	Seksenlik Eğer	Kebir kayık Süsü	Sagir Kayık Süsü
26 Zilkade 1162 (7 Kasım 1749)	18	80	60	30	30	8	-	12	40	12	-	-	-
Zilhicce 1163 (Kasım 1750)	18	80	60	30	-	8	8	12	40	-	-	-	-
17 Zilhicce 1164 (6 Kasım 1751)	18	80	60	30	-	8	8	12	40	12	-	-	-
27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752)	18	80	60	30	-	8	8	-	4	12	-	-	-
10 Muharrem 1167 (7 Kasım 1753)	22	80	60	40	-	24	8	36	4	12	-	-	-
20 Muharrem 1168 (6 Kasım 1754)	22	80	60	40	-	24	8	36	4	12	44	48	-
2 Safer 1169 (7 Kasım 1755)	22	80	60	40	-	24	8	36	4	12	44	48	-
Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57)	22	80	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

[118] Tabloda Lofçe eğeri, Polmiye eğeri, kayık harbesi, şiş eğeri, camuş eğeri, kebir kayık süsü, sagir kayık süsü ürünlerine verilen fiyatlar 100 adet karşılığı akçe fiyatlarıdır. Ham demir, Frenk çeliği, Bosna çeliği, arka eğeri, Samakov eğeri ve seksenlik eğer ise bir kıyye karşılığı akçe fiyatlarıdır.

[119] 6 Kasım 1769, 7 Kasım 1770, 7 Kasım 1773 ve 6 Kasım 1774 tarihli narhlarda ham demir yerine Samakov demirine narh verilmiştir. Hububat dışında Rodosçuk üzerinden hem kara hem de deniz yoluyla İstanbul'a taşınan Samakov demiri İstanbul için son derece önemlidir. Öyle ki acil durumlarda kısa ancak daha masraflı olan karayolu tercih edilmiştir. Yapılan demir ticareti Rodosçuk'ta demirciliğin gelişmesine de olumlu etki yapmıştır. Faroqhi, a.g.e., s. 143.

Ruz- Kasım 1171 (1757-58)	22	80	60	44	-	24	8	36	4	12	44	48	-
Rûz-ı Kasım 1172 (1758-59)	22	80	60	-	40	24	8	36	4	12	44	48	-
16 R. Evvel 1173 (7 Kasım 1759)	22	80	60	40	-	24	8	36	3	12	44	48	-
19 R. Ahir 1176 (7 Kasım 1762)	32	80	60	40	-	24	8	-	4	12	44	48	-
29 R. Ahir 1177 (6 Kasım 1763)	32	80	60	40	-	24	8	-	4	12	44	48	36
11 C. Evvel 1178 (6 Kasım 1764)	32	80	60	40	-	24	8	-	4	12	44	48	36
22 C. Evvel 1179 (6 Kasım 1765)	32	80	60	40	-	24	8	-	4	12	44	48	36
3 C. Ahir 1180 (6 Kasım 1766)	32	80	60	40	-	24	8	-	4	12	44	48	36
14. C. Ahir 1181 (7 Kasım 1767)	32	80	60	40	-	22	8	-	4	12	44	48	36
26 C. Ahir 1182 (7 Kasım 1768)	22	80	60	40	-	22	8	-	4	12	42	48	36
7 Receb 1183 (6 Kasım 1769)	20	80	60	40	-	22	-	-	4	12	42	48	36
18 Receb 1184 (7 Kasım 1770)	20	80	60	40	-	22	-	-	4	12	42	48	36
21 Şaban 1187 (7 Kasım 1773)	20	80	60	40	-	22	-		-	12	42	48	22
2 Ramazan 1188 (6 Kasım 1774)	20	80	60	39	-	21	-	-	-	32[120]	42	51	27

Tablo 9: Nalband Esnafının Ürünlerine Verilen Narhlar[121]

TARİH	At Nalı	Katır Nalı	Merkeb Nalı	Camuş Nalı	Kara Sığır Nalı	Arka Nalı
26 Zilkade 1162 (7 Kasım 1749)	44	42	24	84	42	50
Zilhicce 1163 (Kasım 1750)	44	42	24	-	42	50
17 Zilhicce 1164 (6 Kasım 1751)	44	42	24	-	42	50
27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752)	44	42	24	-	42	50
10 Muharrem 1167 (7 Kasım 1753)	48	46	24	84	42	60
20 Muharrem 1168 (6 Kasım 1754)	48	46	24	84	42	66
2 Safer 1169 (7 Kasım 1755)	48	46	24	84	42	66
Rûz-ı Kasım 1170 (1756-57)	48	46	24	84	42	66
Ruz- Kasım 1171 (1757-58)	48	46	24	84	42	66
Rûz-ı Kasım 1172 (1758-59)	48	46	24	84	42	66
16 R. Evvel 1173 (7 Kasım 1759)	48	46	24	48	42	66

[120] Sadece bu kayıtta ürüne 1000 adet üzerinden narh verilmiştir.

[121] Nalbant esnafının ürünlerindeki değerler bir kesim karşılığı akçe değerlerini göstermektedir.

19 R. Ahir 1176 (7 Kasım 1762)	48	46	24	48	42	66
29 R. Ahir 1177 (6 Kasım 1763)	48	46	24	48	42	66
11 C. Evvel 1178 (6 Kasım 1764)	48	46	24	48	42	66
22 C. Evvel 1179 (6 Kasım 1765)	48	46	24	48	42	66
3 C. Ahir 1180 (6 Kasım 1766)	48	46	24	48	42	66
14. C. Ahir 1181 (7 Kasım 1767)	48	46	24	48	42	66
26 C. Ahir 1182 (7 Kasım 1768)	48	46	24	48	42	66
7 Receb 1183 (6 Kasım 1769)	48	46	24	48	42	66
18 Receb 1184 (7 Kasım 1770)	48	46	24	48	42	66
21 Şaban 1187 (7 Kasım 1773)	60	54	30	100	50	72
2 Ramazan 1188 (6 Kasım 1774)	72	60	36	120	60	78

Sonuç

1749-1774 senelerine ait Rodosçuk narh kayıtlarının temel alındığı bu çalışmada narh defterlerinin şekli ve içeriği, kazada satılan ürünlerin çeşitleri, fiyatları ve fiyatları etkileyen faktörler irdelenmiştir. İlgili tarihlerde Rodosçuk narh kayıtlarının düzenli aralıklarla bir senelik şekilde muntazaman aynı tutulduğu, mevsim, harman ve Hıdırellez tarihlerinin esas alınmadığı görülmüştür. Rodosçuk'ta kadı, yöre ileri gelenleri, esnaf ve halk temsilcilerinin tümünün yer aldığı kaza meclisinin ortak kararıyla narh belirlendiği görülmektedir. Defterlere kaydedilen esnaf kollarının ise küçük bir istisna dışında tamamının Müslümanlardan müteşekkil olduğu belirlenmiştir. Narh verilen ürünlerin birçoğu farklı esnaf kolları tarafından imal edilse de belirli esnaf kolları altında kayda geçirilmiştir. Rodosçuk piyasasında narha konu olan ürünlerin neredeyse tümünün 26 senelik süreçte ciddi oranda fiyat artışına maruz kaldığı belirlenmiştir. İlgili tarih aralığında yaşanan sert kış ve kıtlığın imparatorluğun birçok bölgesinde olduğu gibi özellikle ekmek, un ve unlu mamul fiyatlarını yükselttiği, imparatorluk coğrafyasını etkisi altına alan savaş ikliminin ise narha konu olan tüm ürünlerde fiyat artışlarını tetiklediği narh kayıtlarından anlaşılmaktadır. Fiyat artışları özellikle temel gıda maddelerinde kendini göstermiş; un ve unlu mamullerde %100 ve üzeri, et ürünlerinde ise ortalama %66 oranında artışa sebep olmuştur. Yine gündelik hayatta sıklıkla tüketilen pirinç, yağ, peynir, bal, tuz gibi birçok gıda maddesinin de bu fiyat artışlarından ciddi oranda etkilendiği anlaşılmaktadır. Bazı lüks tüketim maddelerinde ise fiyat artışlarının oranı %300 ve üzerine yükselmiştir. Ancak, yüksek fiyat artışları ve savaşa rağmen neredeyse tüm ürünlerin (özellikle lüks tüketim maddelerinin) pazardaki yerini koruduğu görülmektedir ki bu durum ürünlerin hala alıcı bulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere Rodosçuk Osmanlı coğrafyasında tüketilen birçok gıda maddesinin yer aldığı zengin bir pazara sahiptir. Ayrıca, yörede imal edilen ürünlerin yanı sıra farklı merkezlerden gelen gıda, temel tüketim ve lüks tüketim maddelerinin de satıldığı bir ticaret merkezidir. Rodosçuk ahalisinin alım gücünün yerinde olduğu ise pazarda birçok lüks tüketim maddesine narh verilmesinden tahmin edilebilir. Balkanlardaki kara ve deniz rotalarının kesişim noktasında bulunan Rodosçuk, ilgili tarihlerde yaşanan Osmanlı-Rus savaşında cepheye çok yakın bir konumda olmasına rağmen nakliye konusunda ciddi manada sıkıntı yaşamamış, pazarın işleyişi sekteye uğramamıştır. Ancak, cepheye yakın konumunun pazar fiyatlarındaki fahiş artışları tetiklediği aşikârdır. Sonuç olarak, 26 senelik

süreçte Rodosçuk'ta fiyatların nispeten zikzaklı bir grafiğe sahip olduğu; ancak, bu grafiğin sürekli bir artış eğilimi içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Hatt-ı Hümâyun Tasnifi (HAT): 1379/54282.

Rodosçuk Şer'iyye Sicilleri (RŞS) nr.: 1662, 1665, 1667, 1670, 1673, 1677, 1680, 1685, 1687.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları (TSMA. E): 7022/362.

2. Kitap ve Makaleler

AKARLI Engin Deniz, "Pazaryerinde Ceza, Baskı ve Şiddet: İstanbul, 1730-1840", *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, Derleyen Suraiya Faraoqhi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 255-274.

AKTEPE M. Münir, "Çeşme Vak'ası", *DİA,* VIII (1993), s. 288-289.

ATEŞ Hacer, "Kuzey Marmara'da Bir Liman Kentinde Ticaret: XVI. Yüzyılda Tekirdağ-Rodosçuk Limanı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* III/6 (2013), s. 21-38.

ATEŞ Hacer, "Tekirdağ", *DİA,* XL (2011), s. 359-362.

BARKAN Ömer Lütfi, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", *Türk Tarih Vesikaları*, I/5 (1942), s. 326-340.

BARKAN Ömer Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136 (1970), s. 557-607.

BAYRAKTAR Hatice, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Tekirdağ Kazası,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011, s. 4.

BİLGİN Arif, "Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü", Akademik Araştırmalar Dergisi, sy. 47-48, (2010- 2011), s. 229-245.

ÇADIRCI Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

ÇELİK Şenol, "Orducu", DİA, XXXIII (2007), s. 370-373.

DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, 33. bs.

EKİN Ümit, "17. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rodosçuk'ta Gıda Maddeleri ve Fiyatları", Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-27 Mart 2015, ed. Murat Yıldız, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 79-96.

EKİN Ümit, "Rodosçuk Halkının Beslenme Kültürü Üzerine Gözlemler (1638-1730)", Akademik İncelemeler Dergisi, XII/1 (2017), s. 37-58.

EKİN Ümit, Tarladan Pazara Osmanlı Taşrasında Tüketilen Gıda Maddeleri (1550-1840) Rodosçuk/Tekirdağ, Manisa, Konya, Antep, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2021.

EMECEN Feridun, "Ali Bey Bulutkapan", *DİA,* II (1989), s. 383-384.

FAROQHI Suraiya, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı (16. – 17. Yüzyıllar)", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* sy. 1979-1980 Özel, s. 139-154.

FİDAN Murat, "1673-1850 Tarihleri Arasında Narh Kayıtlarına Göre Kastamonu'da Un ve Unlu Mamul Fiyatları", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, I/54 (2019), s. 21-40.

GENÇ Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, 10. bs.

GENÇ Serdar, "Balıkesir'de Börekçi, Simitçi ve Çörekçiler (17.-18. yy)", I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü) (14-15 Ekim 2010 - Bilecik), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2012, s. 245-256.

GENÇ Serdar, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 12 (2007), s. 59-70.

Hüseyin Tugi, "Musîbetnâme", Haz: Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

İLGÜREL Mücteba, "1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesir'e Ait Narh Düzenlemeleri", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 23 (2003), s. 11-21.

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, 3. bs.

KAL'A Ahmet, "Esnaf", *DİA,* XI (1995), s. 423-430.

KALLEK Cengiz, "Hisbe", *DİA*, XVIII (1998), s. 133-143.

KALLEK Cengiz, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 7 (2006), s. 257-276.

KALLEK Cengiz, *"Narh", DİA*, XXXII (2006), s. 387-389.

KALLEK Cengiz, *Hz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

KALLEK Cengiz, İslam'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

KARADEMİR Zafer, İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660), Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, 2. bs.

KAZICI Ziya, "Hisbe", *DİA*, XVIII (1998), s. 143-145.

KENANOĞLU M. Macit, "Zımmî", *DİA*, XLIV (2013), s. 438-440.

KÖSE Osman, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 2. bs.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "1009 (1600) Tarihli Narh Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 9 (1979), s. 1-85.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "1624 Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 34 (1984), s. 123-182.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "Narh", *DİA*, XXXII (2006), s. 390-391.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Piyasası", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, (1989), s. 231-238.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 2. bs.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

Mehmed Hâkim Efendi, Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766), C. I., Haz. Tahir Güngör, T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.

ÖZDOĞAN Tuğba, *57 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2019, s. 152.

PAKALIN Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, C.II, İstanbul 1983.

PAMUK Şevket, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2021, 3. bs.

Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, Târîh-i Râşid ve Zeyli, Haz: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, c. I, Klasik Yayınevi, İstanbul 2013.

SAHİLLİOĞLU Halil, "Bolu'da Eşya Narh Fiyatları", *Çele*, sy. 12 (1964), s. 9-17.

SAHİLLİOĞLU Halil, "Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiyatları", *Çele*, sy. 13 (1964), s. 21-27.

SAHİLLİOĞLU Halil, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 1 (1967), s. 36-53.

SAMANCI Özge, "İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü", Türk Mutfağı, Ed. A. Bilgin ve Ö. Samancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 199-217.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i't-Tevârîh C. I., Haz. Münir Aktepe, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i't-Tevârîh C. II., Haz. Münir Aktepe, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, 1. bs.

TABAKOĞLU Ahmet Tabakoğlu ve KARATAŞER Büşra, "İstanbul'un İaşesinde Trakya Bölgesinin Rolü", *Sosyal Bilimler Metinleri*, c. I (2017), s. 1-23.

TABAKOĞLU Ahmet, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy. 43 (1987), s. 111-150.

TABAKOĞLU Ahmet, "Osmanlı Ekonomisinde Narh Uygulamaları", *Toplu Makaleler I İktisat Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 155-162.

TABAKOĞLU Ahmet, Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, 11. bs.

TAŞ Hülya, "İhtisâb Mukâta'ası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, VIII/13 (2007), s. 409-436.

UĞUR Ahmet, "Âsaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 4 (1980), s. 243-258.

UZUN Ahmet, İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1857), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihi", C. IV., 1. Bölüm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, 3. bs.

ÜNAL Mehmet Ali, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, 1. bs.

Vâsıf Ahmed Efendi, Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin), Haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

WHITE Sam, Osmanlıda İsyan İklimi, Çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Tarih, İstanbul 2020, 2. bs.

WIESNER-HANKS Merry E., Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 31-60 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1777732
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

RUMELİ'DE MODERN BİR EĞİTİM KURUMU: ÜSKÜP MEKTEB-İ İDADİSİ

Ayşegül ALTINOVA ŞAHİN*

Öz: Bir toplumun en önemli gelişmişlik göstergelerinden biri olan eğitim, Osmanlı Devleti'nin son döneminde üzerinde en çok durulan hususlardan biri olmuştur. Tanzimat öncesinde sadece askerî eğitim kurumları gelişme gösterirken Tanzimatla birlikte sivil bürokrasinin yaygınlaşmasına paralel olarak sivil eğitim kurumları da gelişmeye başlamıştır. Devletin pek çok kurumunda yapılan yenilik hareketleri ve modernleşme çabaları eğitim alanında da kendini göstermiş, ülkenin pek çok farklı yerinde yeni eğitim kurumları açılmış ve bu zamanla yaygınlaştırılmıştır. Osmanlı maârif tarihi bakımından bir dönüm noktası niteliğinde olan 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile sivil eğitim ağının rüşdiyelerden sonra bugünkü ortaokul seviyesine denk gelen eğitim kurumları olan idadilerin açılması kararlaştırılmıştır. Bu karardan hemen sonra idadiler açılamasa da Darülmaârif adlı mektep binasının idadiye dönüştürülmesiyle 1874'te ilk idadi İstanbul'da açılmıştır. Bundan sonra taşrada bu mektebe en uygun mahaller tespit edilerek yeni idadiler açılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti'nin batıya açılan kapısı konumundaki Rumeli'nin o dönemde gerek ticari gerek kültürel alanda kilit noktalarından biri kabul edilen Üsküp'te 1891 yılında açılan Üsküp Mekteb-i İdadisi'dir. Açılan idadi mektebi ile şehrin önemi daha da artmıştır. Bu çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri, Maârif Salnâmeleri ve Kosova Vilayeti Salnâmeleri temel kaynakları teşkil etmekle birlikte literatür de incelenerek Üsküp İdadisi'nin, döneminde nasıl bir yapıya sahip olduğu, dersleri, muallimleri, öğrencileri ve mezunların durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Makedonya, Üsküp, İdadi, Üsküp İdadi Mektebi.

A MODERN EDUCATIONAL INSTITUTION IN RUMELIA: THE SKOPJE MEKTEB-İ İDADÎ

Abstract: Education, one of the most important indicators of a society's level of development, was among the issues most emphasized in the late Ottoman Empire. Prior to the Tanzimat, only military educational institutions showed progress; however, with the Tanzimat, civilian educational institutions also began to develop in parallel with the expansion of the civil bureaucracy. The reform and modernization movements undertaken in many branches of the state likewise manifested themselves in the field of education. New schools were established across the country and gradually became widespread. A turning point in the history of Ottoman education was the 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, which established a civilian educational network and, following the rüşdiye schools, decided on the opening of idadis, institutions roughly equivalent to today's lower-secondary schools. Although new idadis could not be opened immediately after this decision, the conversion of the school known as Dârülmaârif into an idadi led to the opening of the first idadi in Istanbul in 1874. Afterwards, suitable locations were identified in the provinces, and new idadis were established. One of these was the Üsküp (Skopje) Mekteb-i İdadisi, opened in 1891 in Skopje, which at the time was considered one of the key commercial and cultural centers of Rumelia and the Ottoman Empire's gateway to the West. The establishment of this idadi further increased the city's importance. Based primarily on Ottoman archival documents, the Maârif Salnâmeleri and the Kosova Vilâyeti Salnâmeleri, and supported by relevant secondary sources, this study aims to examine the structure, curriculum, teachers, students, and graduates of the Üsküp İdadisi within the context of its period.

Key Words: Education, Macedonia, Skopje, İdadi, Skopje Mekteb-i İdadisi (Secondary/Preparatory School).

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM), aysegulaltinova@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9425-4540.

Başvuru/Submitted: 03.09.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

Giriş

Üsküp şehri, Vardar nehrinin her iki yakasında, Balkan yarımadasının tam ortasında yer almakta olup, iskân tarihi Roma dönemine kadar uzanır. Roma hakimiyetindeyken gelişen şehir önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Üsküp, Bizans idaresinde iken Sırpların hedefi haline gelmiş ve Sırp kralı II. Milutin (1282-1321) Üsküp'ü ele geçirerek devletin merkezi yapmıştır. Üsküp şehri 110 yıllık Sırp hakimiyetinden sonra Yıldırım Beyazıt'ın saltanatı döneminde Osmanlı idaresine girmiştir. Osmanlı kroniklerinde tam olarak fetih tarihi verilmese de batılı kaynaklarda 6 Ocak 1392 tarihinde Osmanlı idaresine girdiği bilgisi yer almaktadır. Osmanlı uç beylerinden Paşa Yiğit Bey fetihten sonra Saruhan bölgesinden getirttiği Türkmenleri Üsküp yöresine yerleştirerek buranın Osmanlı Devleti'nin en önemli uç merkezlerinden biri haline gelmesini sağlamıştır[1]. Balkan Savaşlarına kadar (1912) yaklaşık 520 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalan şehir Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasındaki en önemli şehirlerinden biri olmuştur.

Türk iskânı, Üsküp ve çevresinin demografik yapısı üzerinde önemli izler bırakmıştır. Bir taraftan önemli yerleşim yerleri kurulurken bir taraftan da çok sayıda Katoliğin müslüman olmasıyla çok sayıda han, hamam, cami, mescid gibi yapılar inşa edilmiş, böylelikle şehrin görünümünde büyük değişiklikler meydana gelmiştir[2]. Tanzimat'ın kabulü sırasında eyalet statüsünde olan Üsküp, 1867'de çıkarılan Vilayet-i Belediye Kanunu'na istinaden 1869 senesinde Prizren vilayetine bağlı bir sancak haline gelmiş, Manastır'ın vilayet olarak düzenlenmesinin ardından da 1875-1876 yıllarında bu vilayete bağlanmıştır. 1877 yılında ise Kosova vilayeti kurulunca buraya bağlanan Üsküp, 1888'de Kosova vilayetinin merkezi yapılmıştır[3].

Gerek Kosova vilayetinin merkezi olması gerekse Sultan II. Abdülhamid'in Balkanlara verdiği özel önem neticesinde Üsküp ve çevresinde yoğun bayındırlık faaliyetleri yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen modernleşme hareketleri ve yenileşme adına alınan kararlar Üsküp'te pek çok alanda kendini hissettirmiş, bu durumun bir sonucu olarak Üsküp kent dokusunda mimari anlamda da XIX. yüzyıl sonunda değişimler yaşanmıştır[4]. Bu değişim eğitim alanında da kendini göstermiş ve idadi gibi yeni eğitim kurumları açılırken Üsküp şehri kalkınmada öncelik verilen yerlerden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte eğitim öğretim alanında önemli değişiklikler olmaya başlamış ve batı tipi okullar ülkede açılmaya başlanmıştır. Bilhassa Sultan II. Mahmud döneminde eğitim alanında önemli adımlar atılmıştır. Klasik Dönemde mekteplerin bağlı bulunduğu Meşihat Makamı'nın yerini önce Meclis-i Vâlâ, daha sonra ise Meclis-i Umûr-ı Nafiâ almıştır. Meclis-i Umûr-i Nafiâ'nın 5 Şubat 1839 tarihli layihası sıbyan mekteplerinin üzerinde "sınıf-ı sâni" adlı bir eğitim kurumunun açılması gereğinden bahsetmektedir. Sultan II. Mahmud, bu sınıflandırmayı beğenmeyerek, çocukların rüşd yaşına kadar bu okula gidecek olmaları sebebiyle bu mekteplere rüşdiye adını vermiştir[5]. Dolayısıyla Tanzimat'la beraber bir taraftan sıbyan mektepleri eğitimine

[1] Mehmet İnbaşı, "Üsküp", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2012, C. 42, s. 377; Üsküp hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İnbaşı, Eyüp Kul, Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar Sosyal ve Ekonomik Tarihi), TTK Yay., Ankara, 2018, s. 10-15.

[2] İnbaşı, a.g.md., s. 378.

[3] Alper Gönül, Selen Durak, "Bir Osmanlı Kenti Üsküp'ün Tanzimat'tan XX. Yüzyıla Fiziksel Değişim Süreci", Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Temmuz 2018, C. 7, S.1, s. 94; Üsküp'ün vilayet merkezi yapılmasında demiryollarının birleşme noktasında bulunması ve böylelikle Avrupa'ya gidip gelenlerin genellikle burada kalmaları, konsolosluklar ve askerî dairelerin burada olması etkili olmuştur. Vilayet idarecileri ve halk bu hususiyetlerini göz önünde bulundurarak Üsküp'ün fırka ve vilayet merkezi yapılmasının askerî bakımdan da avantajlı olabileceği kanaatindeydiler. Kosova valisinin de bu yöndeki düşüncelerini sadarete iletmesinin ardından valinin isteği hükümetçe uygun bulunmuş ve vilayet merkezinin taşınmasına karar verilmiştir. Bkz. Mucize Ünlü, Kosova Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 34; Mucize Ünlü, II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri, GAMER, 2012, C. I, S. 1, s. 166-167.

[4] Gönül – Durak, a.g.m., s. 94; Üsküp'ün de bağlı bulunduğu Kosova'nın Osmanlı Devleti'nin eğitim konusunda en çok yatırım yaptığı yerlerden biri olması hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Necati Demir, "Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim ve Öğretim", Zeitschrift für die Welt der Türken, 2010, C. 2, S. 3, s. 5-26.

[5] Ayşegül Altınova Şahin, Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri, TTK Yayınları, Ankara, 2018, s. 25; Sezai Öztaş, "Malkara Rüşdiye Mektebi", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 12, 2023, s. 289.

devam ederken diğer taraftan modern eğitim veren ibtidai ve rüşdiyeler eğitim sistemine dahil olmuşlardı. Fakat Tanzimat Dönemi'nde yeni açılan bu okullar ilk başta İstanbul ile sınırlı kalmış, taşrada yaygınlaşması pek sınırlı olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde daha çok merkezle sınırlı kalan eğitim meselesi Sultan II. Abdülhamid zamanında tüm ülkeyi kapsar bir hale gelmiştir[6]. Bu dönemde açılan eğitim kurumlarından biri de rüşdiyelerin üzerinde, sultanilerin aşağısında eğitim verecek orta öğretim kurumları olan mülkî idadilerdir. Fakat mülkî idadiler açılmadan önce de idadi adı altında açılan askerî mektepler vardı.

İdadi terimi önceleri Harb Okulu ve Askerî Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılmış ve 1845 senesinde ordu merkezleri ve Bosna'da açılmıştır. O vakit programları rüşdiye ile oldukça benzerlik gösteren idadilere 11-14 yaşları arasında öğrenci alınıyordu. İstanbul'da ilk olarak Nisan 1845'te Mekteb-i Fünûn-ı İdadiye açılmıştır. Mekteb-i Harbiye öğrencileri sınavdan geçirilerek orta düzeyde bulunanlar bu okula ayrılmıştır. 1872'de Kuleli kışlasına taşınınca da Kuleli Askerî İdadisi olarak anılmıştır[7].

1861 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan Abdülaziz Dönemi'nde devlet yönetiminde etkili olan iki isim Âli ve Fuad Paşalardı. Âli Paşa, Girid'den gönderdiği ünlü layihasında padişaha, milletin eğitimi ve bilgisini gereken noktaya getirmek için çok çaba, emek ve para harcamak gerektiğini söylüyordu[8]. Nitekim bu dönemde eğitim alanında önemli adımlar atılmıştır. Hocaları Mustafa Reşit Paşa'nın İngiliz taraftarlığının aksine Âli ve Fuad Paşalar Fransa'ya daha yakındılar ve bu devletle farklı konularda iş birliği içindeydiler. İş birliği içinde oldukları bir konu da eğitim olmuştur. Bunun bir göstergesi olarak Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy ülkeye davet edilmiş ve 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Fransa'nın eğitim sistemine göre düzenlenen bu Nizamnâme taslağına Şûra-yı Devlet Maârif Dairesi'nde oluşturulan bir heyet tarafından son şekli verilmiş ve böylelikle Osmanlı eğitimi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ortaya çıkmıştır. Maârif Nâzırı Safved Paşa Dönemi'nde kabul edilen bu Nizamnâme ile Osmanlı eğitimi tamamen yeni bir sisteme kavuşturmuştur[9]. İdadi teriminin bir orta öğretim kurumunun adı olarak tutunması da bu Nizamnâme ile gerçekleşmiştir.

Nizamnâmenin ikinci maddesi eğitim kademelerini üçe ayırmıştır. Buna göre birincisi *sıbyan* ve *rüşdiye* olurken, ikincisi *idadiye* ve *sultaniye*, üçüncüsü ise *mekâtibi âliye* olarak belirlenmiştir[10]. İdadi / idadiye, orta tahsili veren mektepler hakkında kullanılan bir tabir olup[11] lügatte "hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri" olarak tanımlanır. Mekteb-i idadi ise, "(rüşdiye denilen ortaokuldan sonra) yüksek okullara hazırlayıcı okul[12]" olarak tanımlanır. Bu Nizamnâmeye göre nüfusu bin haneden fazla olan, hal ve mevkilerince öneme sahip kasabalarda birer idadi açılması kararlaştırılmıştır. Açılması kararlaştırılan idadilerin inşa masraflarının, muallim ve hademe giderlerinin ve diğer masraflarının Vilayet Maârif İdaresi sandığından karşılanmasına karar verilmiştir. Açılacak olan idadilere rüşdiye

[6] İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Gelişmeler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II, s. 470-471; Necdet Hayta, Uğur Ünal, Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar), Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s. 183; Togay Seçkin Birbudak, "Meşrutiyet ve Millî Mücadele Yıllarında Eğitim", Türk Eğitim Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, s. 175.

[7] Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 152-153.

[8] Layihanın tam metni için bkz. Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyyetnameleri, Haz: Engin Deniz Akarlı, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1978, s. 9-16.

[9] Altınova Şahin, a.g.e., s. 41-42.

[10] Düstûr-I. Tertip, C. I, s. 184.

[11] Mehmet Zeki Pakalın, "İdadi", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, s. 34.

[12] Tanzimat Dönemi'nin başlarına kadar Batı tarzında açılan okulların hazırlık sınıfları için de bu kelime kullanılmıştır. Örneğin rüşdiyeler açılmak istendiğinde onlara öğrenci yetiştirecek olan sıbyan mekteplerine de idadi denmiş olması gibi. Bkz. Osman Ergin, Türk Maârif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. 1-2, s. 495.

Bkz. Cemil Öztürk, "İdadi", İslâm Ansiklopedisi, C. 21, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 464; Ferit Devellioğlu, "i'dâdi", "Mekteb-i i'dâdi", Osmanlıca-Türkçe Lûgat, Doğuş Matbaası, Ankara, 1962, s. 488, Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 114.

mekteplerinden mezun olan Müslim ve gayrimüslim çocukları karışık olarak alınacaktır[13]. Bu kararın altında Tanzimat Dönemi'nin fikrî yapısı olan Osmanlıcılık fikrinin hayata geçirilmesi düşüncesi vardır. Böylelikle müslüman olan ve olmayan Osmanlı vatandaşlarını birbirleriyle kaynaştırmak ve ortak bir kültür içinde yetiştirmek suretiyle Osmanlı milleti oluşturulması hedefleniyordu[14]. Devletin eğitime yönelişindeki temel amaç, yalnızca ülke kalkınması değil, bununla birlikte farklı din, mezhep ve ulustan oluşan Devlet'te eğitim aracılığıyla siyasi birliği sağlamaktı. Böylelikle Tanzimatçıların "Osmanlı yurttaşı" meydana getirme çabası gerçekleşmiş olacaktı[15]. Bu düşünceyle sancak merkezlerinde rüşdiye mezunu öğrencileri sultaniye hazırlamak amacıyla üç yıllık idadiler kurulması planlanmıştır. Rüşdiyeler ile öğrenim süresi toplamda yedi yıla çıkan bu okulların açılması ise hemen mümkün olmamıştır[16].

1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile açılması kararlaştırılan idadiler 1874 senesine kadar taşrada da İstanbul'da da açılamamıştır. Bu da ülkede eğitim öğretim alanındaki ilerlemeye mâni bir durumdu. 18 Aralık 1873 tarihinde Cevdet Paşa tarafından hazırlanan takrirde idadilerin açılamaması sebebiyle ortaya çıkan sorunlar ve idadilerin ne şekilde açılabileceğinden bahsedilmekteydi. Nitekim bu meselenin halledilmesi için bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonun kararıyla şimdilik bir numune idadisinin açılmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda idadi mektebi için uygun bir yer aranmış ve Darülmaârif[17] binası, bina ve mevki bakımından uygun görülmüştür. Bu mektebin öğrenci kaynağı ise öncelikle kendi öğrencileri arasında idadiye elverişli olanların açılacak idadiye nakledilmesi, eksik kalanların da diğer rüşdiyelerden seçilmesi suretiyle temin edilecektir. Cevdet Paşa'nın takriri 19 Aralık 1873'te arz edilmiş, 07 Ocak 1874 tarihinde takrirle ilgili irade çıkınca Darülmaârif, idadi şeklini almış, böylelikle Osmanlı Devleti'nin ilk idadi mektebi açılmıştır. Fakat birtakım sebeplerden dolayı hemen eğitime başlayamamış, ancak 1874-1875 yılı eğitim öğretim döneminde faaliyete başlayabilmiştir.

İstanbul dışındaki ilk idadi Yanya Vilayeti Tırhala Sancağı'nın merkezi olan Yenişehir'de bulunan rüşdiye mektebinin alınan kararla 16 Aralık 1874 tarihinde idadiye tahvil edilmesiyle Yenişehir'de açılmıştır. Daha önce açılmış olan askerî idadilerle isim benzerliğini ortadan kaldırmak için de bu yeni açılan ortaöğretim kurumlarının adına mülkiye sıfatı eklenerek *mülkiye idadisi* adı verilmiştir. Fakat zamanla idadilerin yaygınlaşıp kurumsallaşması ile idadi mekteplerinin isimlerindeki mülkiye ifadesine lüzum kalmamış ve bazılarında kullanılmış, bazılarında ise kullanılmamıştır[18].

Yukarıda belirtildiği gibi İstanbul'da ilk olarak 1874 senesinde açılan İdadi mektebinin ardından taşradaki ilk idadi Yanya vilayeti Tırhala sancağının merkezi olan Yenişehir kazasında rüşdiye mektebi binasının üst katında açılmıştı. İdadilerin açılması gerek inşaat gerek öğretmen ve idare heyeti maaşlarından dolayı hayli masraflıydı ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik durum bu mekteplerin açılışını güçleştiriyordu. Maârif-i Umûmiye için ayrılan tahsisatla bunun yapılabilmesi mümkün değildi. Bu sebeple de taşrada uzun süre idadi mektebi açılamamıştı. Fakat idadisi olmayan bölgelerden merkeze, kendi bölgelerinde idadi mektebi açılması yönünde çok sayıda istek

[13] Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Târihçe-i Teşkîlât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi -, Hazırlayan Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 431; Kodaman, a.g.e., s. 115.

[14] Fatih Demirel, Mekteb-i İdâdî, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. 13, Bkz. Cemil Öztürk, "İdadi", s. 465.

[15] Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, Derleyen: Kemal Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 96.

[16] Akyüz, a.g.e., s. 153; Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", Yeni Türkiye, 2000, S. 32, s. 746.

[17] Darülmâârif, o günkü rüşdiye mekteplerinden daha ileri seviyede eğitim veren bir eğitim kurumuydu. Ehliyetli memur yetiştirmenin yanı sıra açılacak olan Darülfünun'a da öğrenci yetiştirmek maksadıyla, o günkü rüşdiyelerde okutulmayan aritmetik, geometri, felsefe gibi derslerin okutulduğu bir okuldu. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılıp 1850'de öğretime başlamıştır. Bkz. M. Hüdai Şentürk, "Dârülmaârif" TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, C. 8, s. 548; Bu bina 25 Eylül 1883'te Darülmaârif'in kapatılarak öğretmenlerinin diğer rüşdiyelere dağılmasının ardından sadece Mülkiye İdadisi olarak kullanıldı. Bu mektep hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Demirel, "Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif", Middle Eastern Studies, Volume: 45, Issue: 3, May 2009, pp. 507-516.

[18] Demirel, Mekteb-i İdâdî, s. 12-16.

gelmekteydi[19]. Nitekim 1880'den sonra idadilerin öneminin artmasıyla birlikte rüşdiyeler ikinci planda kalarak 1889 tarihli bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiştir[20]. Bu kararın tam olarak uygulanmadığı açıktır. Zira rüşdiyeler uzun yıllar Osmanlı eğitim sisteminin bir parçası olmaya devam edecektir.

İdadilerin önemi anlaşılmış olmasına rağmen hemen açılamaması tamamen ekonomik sebeplerdendi. Bu meseleyi çözmek isteyen Sadrazam Sait Paşa, idadilerin gelişmesine çare olarak vergi düzeninde birtakım değişiklikler yapmıştır. 1884 senesinden sonra yeni bir vergi konulması[21], idadi masrafları için mali kaynağın bu şekilde bulunması üzerine vilayetlerde idadi açma seferberliği başlatılmış, valiler aralarında, il olanaklarıyla neredeyse idadi açma yarışı başlatmışlardır[22]. 1885 senesinde ilk olarak Bursa, Yanya, Edirne, Kala-i Sultaniye (Çanakkale)'de idadiler açılmıştır[23]. İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamüretü'l-aziz, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfiçe, Gümülcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas'ta ise idadi mekteplerinin tesis edilmesi kararlaştırılmış ve mektep binalarının yapımına başlanmıştır[24].

Böylelikle ülke genelinde gelişen orta öğretim, kaza ve büyük bucak merkezlerine kadar yayılan rüşdiyelerle birlikte şehir ve kasaba halkı arasında yüksek öğretime öğrenci ve serbest meslekler, mahallî ve resmî hizmetler için de eleman yetiştiren kaynaklar olmuşlardır. İdadiler rüşdiyelerin üzerinde orta öğretim kurumları olması ve kimi yerlerde onları kapsar şekilde açılmaları sebebiyle resmî belgelerde bu iki okulun programları bir arada verilmiştir[25].

1888 senesinde Maârif hisse-i i'anesinden yarısının Dersadet'e ilave olunmasından dolayı çoğu yerlerde idadi mektebi açılması güçleşince bu güçlüğü aşmak için bir irade çıkarılmıştır. Bu iradeyle idadi mektebi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler lağvedilerek tahsisatı idadi mektepleri tahsisatına ilave edilmiştir. Böylelikle rüştiyeye mahsus iki yahud üç sınıf da idadi mekteplerine eklenmiş, böylelikle idadiler aynı zamanda rüşdiyenin görevini de yerine getirecek bir hale dönüştürülmüştür. Lağvedilen rüşdiye mekteplerinin muallimleri ve hademesi de idadi mekteplerinde istihdam edilecektir. Böylelikle açıkta kimse kalmayacaktır. Boş kalacak rüşdiye binaları ise ibtidai mektebi olarak kullanılacaktır. Bu iradeyle rüşdiye eğitimi iki yıla indirilmiş, idadiler beş yıla çıkarılmıştır[26].

1876 senesinde ülke genelinde idadilerin sayısı 6 iken 1908'de 98'e ulaşmıştır. Aynı dönemde İstanbul'da ise sayı sadece 2'den 9'a çıkmıştır. Bu durum Sultan II. Abdülhamid'in maarifi geliştirme çabasındaki en dikkat çekici tarafın, bu gelişmelerin İstanbul'dan çok vilayetleri kapsadığını göstermektedir[27].

İstanbul'da ilk açılan idadi mektebinin ders programında şu dersler yer almaktaydı: 1) Kavâid-i Osmaniye, 2) Arabî, 3) Fârisi, 4) Kıraât ve kitabet-i Türkî, 5) Tarih-i Umûmiye-i Osmânî, 6) Mükemmel hesap, 7) Cebir-i Âli, 8) Coğrafya-yı Umûmiye-i Osmanî, 9) Jimnastik (bazı yerlerde) 10)

---

[19] Öyle ki, daha 1874 tarihinde, yani idadilerin açılmasının hemen ardından bölgelerindeki rüşdiyenin idadiye dönüştürülmesi konusunda talepler gelmekteydi. Örneğin Yenişehir'deki rüşdiye mektebinin idadiye tahvili halinde mevcut tahsisata bir miktar daha ilave edilmesi gerektiği ve bu miktarın da mahallince karşılanması gereği ifade edilmişti. Bkz. BOA. BEO. Ayniyât Def., Nu: 1070, s. 219, (21 C 1291 / 04 Ağustos 1874) Evr. Nu: 101.

[20] Kodaman, a.g.e., s. 101.

[21] Ergin, a.g.e., s. 839; Kodaman, a.g.e., s. 119; Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 180. Öşür vergisinden ve müsakkafat vergisinden Maârif'e ayrılan pay hakkında açıklayıcı bilgi için bkz. Demirel, Mekteb-i İdadi, s. 27-28.

[22] Muzaffer Orhan, Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. s. 19. Necdet Sakaoğlu, Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s. 86.

[23] Ergin, a.g.e., C. 3-4, s. 925; Edirne İdadisi hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Sezai Öztaş, "Maârif Salnâmelerine Göre Edirne İdadileri", Trakya Üniversitesi'nin 40. Yılına Armağan, (Ed. H. Kayıcı - E. Akman), Aralık, 2022, s. 263-282.

[24] Ergin, a.g.e., C. 3-4, s. 925

[25] Akyüz, a.g.e., s. 212.

[26] BOA. İ.MMS. 110/4704 (11 C 1307 / 02 Şubat 1890), Kodaman, a.g.e., s. 106-107; Demirel, Mekteb-i İdâdî, s. 50.

[27] François Georgeon, Sultan Abdülhamid, Çeviren: Ali Berktay, İstanbul, 2006, s. 291; Sultan II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikaları hakkında karşılaştırmalı bir ça

Mükemmel hendese, 11) Müsellesat, 12) Resim ve tarama, 13) Fransızca, 14) Almanca, 15) İngilizce[28].

İdadilerde öğrenci disiplini için öğrencilere verilen cezalardan bazıları şunlardı: İhtar ve tenbih, tekdir, tevkif, alenen tekdir, ihbar ve şikâyet, ihrac-ı muvakkat, ihrac-ı kati. Ödüllendirmek için de âferin, tahsin /tahsinname, imtiyaz, levha-i iftihar, mükâfat verilirdi[29].

Rüşdiyelerin ortadan kaldırılması ile beş yıllık idadiler ortaöğretimin ilk basamağını oluşturmuşlar ve Cumhuriyet Döneminde ortaokula dönüşmüşlerdir. Yüksek okullara öğrenci hazırlayan ortaöğretim kurumları olarak ülkeye yayılmış olan yedi yıllık idadiler 1910-1913 yılları arasında önce sultaniye daha sonra da liseye çevrilerek tarihe karıştılar[30].

1. Üsküp Mekteb-i İdadisi'nin Açılışı ve Bina İnşası Meselesi

Makedonya'da ilk idadi 1884 senesinde Manastır'da açılmıştır[31]. İdadilerin masraflarına karşılık bulunduktan sonra taşrada ilk olarak 1885 senesinde Bursa, Edirne, Yanya ve Çanakkale'de birer idadi açılmıştır. Aynı yıllarda da yirmiden fazla yerde açılmasına karar verilmiştir ki, bu yerlerden biri de Üsküp'tür. 1885'te yapılmasına karar verilen bu mektebin[32] hemen açılmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Üsküp İdadisi'ne ait Osmanlı arşivinde ulaşılabilen en eski kayıt 29 Eylül 1889 tarihine aittir ve bu kayıtta mektebin açıldığından değil, açılması gereğinden bahsedilmektedir. Söz konusu belgeden anlaşılan Üsküp şehriyle sancağının büyüklüğü sebebiyle bir mekteb-i idadi tesisine ihtiyaç görüldüğü, fakat burada mekteb-i idadi haline konulmaya layık, uygun bir bina bulunmadığıdır. Maârif Nezâreti'ne yazılan yazıda bunun için bir çözüm önerisi sunulur. Üsküp'de vilayet dairesi olmak üzere inşasına teşebbüs edilip bitmesi yaklaşan daire tamamlandığı zaman eski Hükümet Konağı'nın 2.000 lira bedel karşılığında maârif namına *bey' ve ferağıyla*[33] mekteb-i idadi kabul edilmesine izin verilmesi Kosova vilayeti Meclis idaresinden gönderilen mazbata ile bildirilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir[34].

Üsküp İdadi Mektebi, kendine ait bir bina yapılıncaya kadar kiralanan bir binada 1891 senesi başlarında eğitim öğretime başlamıştır[35]. Bu konuyla ilgili 1891 Şubatı'nda Kosova valisi Kemal imzalı belge[36] mektebin açılışı hakkında daha net bilgilere ulaşılmasını mümkün kılmaktadır. Üsküp'ün öteden beri mekteb-i idadi-i mülkiyeye istidadı ve ihtiyacı olduğu halde *'şimdiye kadar vücuda getirilememiş olduğu'* ifadesi, o tarihe kadar burada bir mektebin açılmamış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu belge, bazı kaynaklarda mektebin 1888 - 1889 senesinde açıldığına dair bilgileri çürütmektedir[37]. Yine söz konusu belgede mektep için bir binanın inşasına başlanacağı, şimdilik kiralanan bir binada kumandan paşa hazretleri ve diğer sivil ve askerî memurların hazır bulundukları bir törende resmî açılışının yapılacağı ve 28 kadar öğrenciyle eğitim öğretime

[28] Kodaman, a.g.e., s. 117.

[29] Akyüz, a.g.e., s. 215-216.

[30] Ergün, a.g.e., s. 747. İdadilerin sultaniye dönüştürülmesinde etkili olan isim, Tûba Ağacı Nazariyesi'yle bilinen, Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri olan ve Maârif Nazırlığı görevinde de bulunmuş olan Emrullah Efendi'dir. Bkz. Uğur Ünal, Meclis-i Kebîr-i Maârif (1869-1922), TTK Yayınları, Ankara, 2008, s. 80.

[31] Fadıl Hoca, "Osmanlı'nın Son Döneminde Makedonya'da Eğitim Müfredatı", Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar, (Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Mayıs 2014), İstanbul, 2014, s. 299.

[32] Kodaman, a.g.e., s. 119.

[33] Bey': Satım akdi. Ferağ: Hukuk dilinde bir şahsın gayrimenkul mal üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına terk ve tefvîz etmesi.

[34] BOA. DH.MKT. 1661/101 (03.02.1307 / 29 Eylül 1889).

[35] Mahmud Cevat, a.g.e., s. 243.

[36] BOA. Y.PRK.UM. 21/8 (17.07.1308 / 26 Şubat 1891).

[37] Demir, a.g.m., s. 11. Tarih hatasının takvim çevirmeden kaynaklandığı muhtemeldir. Çünkü Kosova Vilayet-i Salnâmesi'nde yer alan *"1306 senesinde nehari olarak küşad olunmuştur ve bu sene-i mübarekede leyliye tahvili icra buyurulmuştur."* ifadesinde yer alan 1306 tarihinin Rumi takvimdir. Zira Rumi olduğu takdirde 1891 tarihine, Hicri olduğunda 1888 tarihine tekabül etmektedir. Bkz. Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314 (1896), s. 161.

başlanacağı ifade edilmektedir. Peyderpey şehadetnameli öğrenciler de kabul edilince yakında öğrenci sayısının 50'ye çıkması beklenmektedir. Mektebin açılışının emsali görülmemiş bir sevinç kaynağı olduğu da yine söz konusu belgeden anlaşılmaktadır[38]. Mektebin inşaatı bitene kadar başka bir yer kiralanmasına karar verilmiştir[39] ki bu bina için aylık 600 guruş kira ve 10.000 guruş da masarif-i tesisiyeye ihtiyaç vardır[40].

Bu dönemde inşa edilen eğitim binaları arasında belki de yapımı en uzun süren ve inşası sürüncemede kalan bina Üsküp İdadi binası olmuştur. İlk başta eğitime geçici olarak kiralanan binada başlanmış, daha sonra eğitim verilen binanın harap bir vaziyette olduğunun görülmesi üzerine yeni bir bina inşasına ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı arşivinde yer alan Üsküp İdadisi hakkındaki belgelerin arasında bu binanın yapım süreci ve karşılaşılan güçlükler oldukça fazla yer tutmaktadır. 28 Temmuz 1896 tarihinde Kosova Valisi Hafız Mehmed Efendi, sadarete gönderdiği dilekçede Üsküp İdadi Mektebi'nin yapımına, mevkisinin ehemmiyetine binaen inşaat mevsimi geçmeden bir an evvel başlanması gerektiğini bildirmiştir[41].

Aynı yılın Ekim ayında Maârif-i Umûmiye Nazırı Zühdü imzalı belgede, Üsküp'te mekteb-i idadi için kiralanan hanenin son derece harap bir halde olduğu, Kosova vilayetinin önemiyle mütenasip olmadığı ifade edilmekte, bu yüzden uygun bir mektebin süratle inşa edilmesi için gerekli olan 665.653 guruşun vaktiyle Dersaadet'e gönderilen 754.000 küsur guruşdan karşılanması istenmiştir. Fakat bu para silah ve harp mühimmatı bedeli olarak maârif hissesinden hazineye gönderilen meblağ olduğundan hükümet inşa masrafının buradan karşılanmasının mümkün olmadığını söyleyerek söz konusu meblağın 313 ve 314 seneleri inşaat tertibinden hesaplanmasını istemiştir[42].

Üsküp İdadisi 1891 senesinde açılmış olmasına rağmen resmî açılışı 1898 senesinde yapılmıştır. 1898 tarihinde Kosova Maârif Müdürü Halil Kemal Bey, Maârif-i Umumiye Nezâreti'ne gönderdiği 31 Ağustos 1898 (19 Ağustos 1314) tarihli belgede Üsküp İdadisi'nin çarşamba günü kurbanlar kesilerek resmî açılışının yapıldığı haberini vermektedir[43].

Üsküp İdadi binasının inşaatına başlanmış olmasına rağmen inşaat masraflarının nasıl karşılanacağı meselesi uzun süre çözüme kavuşturulamamıştır. Oysa Kosova vilayetinin hususiyeti, eğitim konusuna öncelik verilmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu vilayeti mektepler açarak ve eğitimi geliştirerek ıslah etmekten başka çare görülmemekteydi. Vilayet yöneticileri o zamana kadar vilayette bir idadî binasının yapılamamış olmasını bile dikkat çekici bulmaktaydılar. İnşaatın tatil edilmesi halinde maârif hissesi veren halkın problem çıkarması muhtemel olduğundan mektebin hızla tamamlanması Müslüman halk nazarında büyük önem arz etmekteydi. Dolayısıyla tüm bu hususları göz önüne alan vilayet idare meclisi, idadî mektebi binasının bir an önce tamamlanmasının sağlanmasını ısrarla talep etmiş,[44] Kosova vilayeti, bu mektebin inşaat masrafları için bu sene gerekli olan 100 bin guruşun tahsilat-ı umumiyeden gönderilmesini istemiştir[45]. Ancak yaklaşık bir yıl sonra idadi inşaatı hala devam etmekteydi ve Kosova valisi Reşad'ın *"yar ve ağyara karşı"* gayretle sürdürüldüğünü ifade etmesine rağmen yaklaşan kış mevsimi ile birlikte kar ve yağmurun inşaata zarar verebileceği ve bu sebeple inşaatın örtü altına alınması ve zarar görmemesi için tahsisat ayrılması istenmiş; yine bu esnada hiçbir para ve tahsilat olmaması sebebiyle amele vesaire beş haftadan beri istihkaklarını alamadıklarından inşaatı terk ederek tatil etmişlerdir[46].

[38] BOA. Y.PRK.UM. 21/8 (17.07.1308 / 26 Şubat 1891).

[39] BOA. ŞD. 211/6 (17.11.1308 / 24 Haziran 1891).

[40] BOA. İ.ŞD. 107 / 6435 (26.11.1308 / 3 Temmuz 1891).

[41] BOA. MF.MKT. 328/19 (17.02.1314 / 28 Temmuz 1896).

[42] BOA. ŞD. 214/73 (10.05.1314 / 17 Ekim 1896). Aynı konu hakkında ayrıca bkz. BOA. İ.MF. 4/24 (01.07.1314 / 06 Aralık 1896); BEO. 880/65987 (08.07.1314 / 13 Aralık 1896).

[43] BOA. MF.MKT. 417/14 (06.05.1316 / 22 Eylül 1898).

[44] Ünlü, a.g.m., s. 174.

[45] BEO. 1332 / 99857 (20.02.1317 / 30 Haziran 1899).

[46] BOA. MF.MKT. 513/33 (14.03.1318 / 12 Temmuz 1900)

1902 senesinde inşaatın hala bitmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Üsküp'te yeniden bir mekteb-i idadi inşası için gerekli olan 665.653 guruş yeterli gelmemiş ve daha 600 küsur bin guruşa ihtiyaç olduğu bildirilince keşif yapması için Nezâret mimarı Üsküp'e gönderilmiştir. Mimarın yaptığı incelemeler neticesinde inşaatın tamamlanması için 311 bin 436 guruş 36 santimin sarfına gerek olduğu tespit edilmiştir. Bu meblağın sonraki sene inşaata başlanmak üzere 318 senesi maârif bütçesinin taşra kısmı inşaat tertibinden karşılanmasına karar verilmiştir[47].

İnşaatın planıyla alakalı da birtakım değişiklikler olduğu ve bunun da binanın yapımının gecikmesinde etkili olduğu anlaşılıyor. Zira Maârif Nezâreti'ne gönderilen sadrazam Fehim? imzalı yazıda Üsküp'te 4-5 sene evvel inşasına başlanıldığında 2 kat olarak planlanan mektebin bu bölgenin ihtiyacına uygun olarak 3 kat olarak inşasına devam edildiği fakat tamamlanamayarak üstünün açık kaldığı ifade edilmiştir. Bu sebeple mektebin yeniden keşfettirilerek 1.062.500 guruşla ve Nezâretin iki kata mahsus keşfinden 90.500 guruş derecesinde cüzi bir fazlalık ile tamamlanması için gerekenin yapılması istenmiştir[48]. Yaklaşık bir ay sonra da iki aya kadar üstünün kapatılmasının beklenildiği ifade edilmektedir[49].

Üsküp'te inşa olunmakta olan Mekteb-i İdadi için önceden Mitroviçe'den satın alınan kerestelerle ilgili de bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Kosova Maârif Müdürü, Maârif Nezâreti'ne gönderdiği yazıda mirî ormanlardan kesilecek kerestenin emsalleri gibi orman vergisinden muaf tutulmaları istenmiştir. Nitekim askerî mektepler ve köy mektepleri de bu gibi vergilerden muaf olduklarına göre Üsküp İdadisi de resmî yapı sayılacağı için bu muafiyetten faydalanmasının mümkün olabileceği, ayrıca bu vergiden muaf olunursa inşaat işlerinin de daha kolay olacağı düşünülmüştür. Fakat Kosova Maârif Müdürü'nün bu isteği kabul edilmeyerek mirî ormanlarından bölgedeki köylerin ahalisinin ihtiyaçları ve inşa edecekleri mabet ve mektepler dışında bedelsiz kereste verilmesinin mümkün olmadığı cevabı verilmiştir[50].

1903 senesi Mayıs ayına gelindiğinde inşaatı yıllardır hala bitmemiş olan Üsküp idadi binasının tamamlanamamasının sebepleri hala araştırılmaktaydı. Yapılan tahkikat neticesinde yüksekliği 53 genişliği 43 arşın olmak üzere üç katlı inşa edilecek olan bu bina 665.652 guruş sarf edilerek inşası için 313 (1895) senesinde (yaklaşık 7-8 sene önce) önce izin verilmiştir. Ancak binanın temelleri atıldığı sırada bazı değişiklikler yapılmış ve inşaat ilk keşfinin neredeyse iki katı büyüklüğünde bir binaya dönüştürülmek istenmiştir. Hal böyle olunca inşa masraflarının 1.328.732 guruşa çıkarılması için başvuruda bulunmuş fakat Maârif Nezâreti bu meblağı fazla bularak 977.059 guruş sarf edilerek iki katla yetinilmesini bildirmiştir. Ancak Üsküp'ün eski valisi merhum Hafız Paşa bölgenin hali hazırdaki ve gelecekte terakkisini nazar-ı dikkate alarak iki katın yeterli olmayacağını belirtmiş ve inşaatın üç kat olarak yapımına devam edilmesi yönünde emir vermiştir[51]. Bunun üzerine Üsküp İdadisi gayet büyük ve sağlam bir şekilde tamamlanmış ve binanın sigorta ve mefruşatı Osmanlı Sigorta Kumpanyası'nın Üsküp şubesine teklif edilmiştir. Alınan cevapta binaya 5 bin ve mefruşata 800 lira kıymet tahmin olunmuştur[52].

Yapımı yıllarca devam eden ve bir dönemin mimarisini yansıtan ve halk arasında *İdadiye* olarak anılan bu bina daha sonra Öğretmen Okulu binası olarak hizmet vermiş, 1863 yılında Üsküp'te meydana gelen depremin ardından 1865 senesinde yıkımına başlanmıştır. İdadi Mektebi binasının kalıntıları Günümüzde Islahhane Parkı olarak bilinen Üsküp Şehir Parkı yakınlarında bulunmaktadır. Bir dönemin bu görkemli yapısından geriye sadece birkaç mermer sütun kalmıştır[53].

[47] BOA. İ.MF. 8/31 (18.06.1320 / 22 Eylül 1902).

[48] BOA. MF.MKT. 722/46 (09.05.1321 / 03 Ağustos 1903).

[49] BOA. Y.MTV. 247/74 (09.04.1321 / 05 Temmuz 1903).

[50] BOA. MF.MKT. 663/37 (25.06.1320 / 29 Eylül 1902); Ünlü, a.g.m., s. 174.

[51] BOA. TFR.I..KV..17/1698 (04.03.1321 / 31 Mayıs 1903).

[52] BOA. MF.MKT. 924/57 (24.02.1324 / 19 Nisan 1906), Ünlü, a.g.m., s. 175

[53] Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç, Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri, Enka, İstanbul, 2008, s. 414.

2. Üsküp Mekteb-i İdadisi'nde Eğitim ve Öğretim

Üsküp İdadisi 1891 senesinde açıldığında sadece gündüzlü (nehari) olarak eğitim ve öğretime başlamıştır. Dönemin resmî kayıtları, mektebin 26 Şubat 1891 (R.14 Şubat 1306) tarihinde başlangıçta gündüzlü olarak açıldığı, 28 Kasım 1895 (R.16 Teşrin-i Sâni 1311) tarihinde leyliye dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır[54].

1895-1896 ders yılında bazı idadilerin yatılıya dönüştürülmesiyle ülke genelinde vilayetlerdeki yatılı idadi sayısı da 19'a çıkmıştır. 5 Eylül 1894 (4 Ra 1312) tarihli Şûra-yı Devlet tezkiresinde Kosova, Mamüretü'l-aziz ve Bağdat vilayetleri merkezlerindeki gündüzlü idadi mekteplerinin geceli-gündüzlü olmak ve emsalleri gibi geceli yatılı talebenin yarısı ücretli ve diğer yarısı ücretsiz olarak toplam 55'er talebeden ibaret bulunmak üzere ve ücretlerine yıllık 12'şer Osmanlı altını alınmak üzere leyliye dönüştürülmesi uygun görülmüştür[55]. Üsküp İdadisi'nin yatılıya çevrilme kararı da bu tarihte alınmış olmasına rağmen görülen o ki bir yıl sonra uygulamaya geçilmiştir[56]. Burada adı geçen Kosova İdadisi, Kosova vilayeti merkezinde bulunan ve açılışı 1306 yılında yapılan "Üsküp Yatılı İdadisi"dir ve bu idadi 1908 yılına kadar bu şekilde eğitim- öğretime devam etmiştir[57]. O dönemde ülke genelindeki örneklere bakıldığında Sana (Yemen) şehrinde idadi mektebi açılması için 1876 yılında teşebbüsler olsa da gerekli tahsisatın karşılanamayacak olması sebebiyle ancak 20 yıl sonra 26 Ekim 1895 tarihinde 10.600 guruş masrafla açılabilmiştir. Bu tarih kayda geçmesine rağmen, gerekli personelin atanması ve eğitime başlanması 1900 yılı ortalarını bulmuştur ki bu mektebin açılışı en sonunda Sana Merkez Rüşdiye Mektebi'nin idadiye dönüştürülmesiyle mümkün olmuştur[58]. Yine Yemen vilayetinde Taiz Mülki İdadi Mektebi de 25 Aralık 1899'da açılmıştır[59]. Bu gibi örneklere bakıldığında Üsküp şehrinde idadi mektebinin açılışının daha erken tarihlerde olması Üsküp şehrine verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1884'te Makedonya'da açılan ilk idadi olan Manastır İdadisi'nin ve 1891'de açılan Üsküp İdadisi'nin her ikisinin de leylî (yatılı) olması sebebiyle doktoru, hemşiresi ve sekreteri mevcuttu. Program ve sosyal tertibat bakımından bu mektepler Selanik İdadisi'ne benzer şekilde kurulmuşlardı[60]. Üsküp İdadisi'nin yatılı olması sebebiyle gerekli olan ihtiyaç maddeleri vardı ve bunlar Kosova Maârif Sandığı aracılığıyla karşılanıyordu. Örneğin pirinç, şeker, tuz, ceviz, peynir, elma, erik, incir, kırmızı biber, karabiber, yumurta, soğan, patates gibi gıda maddeleri satın alınmak isteniyordu ve bu ihtiyaç maddelerinden kaç kilo / kaç adet alınacağı ve ne kadar tutacağına dair listeler hazırlanıp ilgili yerlere iletiliyordu[61]. Yiyecek maddelerinin yanı sıra elbise, gömlek, çorap, peşkir, mendil gibi ihtiyaç maddeleri de alınıyordu. Bunlar için gerekli olan meblağ da Maârif Sandığı'ndan karşılanıyordu[62]. Öğrenci sayısı arttıkça ihtiyaca binaen yeni alımlar yapılıyordu. 1903 Şubat'ında öğrenci sayısının artması sebebiyle gerekli olan on adet sıranın beşer mecidiyeden 50 mecidiyenin sarfına müsaade edilmesi Kosova Maârif Müdüriyeti'nden istenmiştir[63].

1319-1320 senesinde Mekâtib-i İdadiye programlarında tadilata gidilmiş ve idadi sınıfları 5 seneden 4 seneye indirilmiştir. İkinciden terfi edenlere yine ikinci, üçüncüden terfi edenlere yine üçüncü, dördüncüden terfi edenlere yine dördüncü sene adı verilmiştir. Beşinci sınıfta olanlara ise şehadetname (diploma) verilmesine karar verilmiştir. Fakat bu uygulamayı yanlış anlayan Üsküp İdadisi müdürü,

[54] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1318/1900, s. 254.

[55] Orhan, a.g.e., s. 35-36.

[56] Fatih Demirel, İdadi Mektebi, s. 32.

[57] Orhan, a.g.e., s. 36.

[58] Bkz. Hatip Yıldız, "Osmanlı Döneminde Yemen Vilayetinde Açılan İdadi Eğitim Kurumları", Mecmua – Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, Yıl: 5, S. 10, s. 244.

[59] Yıldız, a.g.m., s. 252.

[60] Hoca, a.g.m., s. 299-300.

[61] BOA. TS.MA.e. 1374/29 (23.08.1317 / 27 Aralık 1899).

[62] BOA. TS.MA.e. 1374/30 (23.08.1317 / 27 Aralık 1899).

[63] BOA. MF.MKT. 683/21 (09.11.1320 / 07 Şubat 1903).

sınıfları yanlış oluşturmuş, bu durum anlaşıldığında ise müdürün tevbih edilmesine (kınanmasına) karar verilmiştir[64].

Üsküp İdadisi'nin 1903-1904 (1321-1322) senesi mükafat töreni üst düzey protokolün katılımıyla yapılmıştır. Bu törende Rumeli-i Şahane-i Müfettiş-i Umumisi, vali, vilayet kumandan paşaları, konsoloslar ve tüm mülkî memurlar, ümera-yı askeriye, ulema ve ruhani reisler hazır bulunmuşlardır[65].

1908 (1326) senesi Eylül ayında Kosova Maârif Müdürü'nün Maârif-i Umumiye Nezâret-i Celilesi'ne gönderdiği yazıdan Üsküp İdadisi'nin leyli ve nehari öğrenci sayısının günden güne arttığı ve sınıfların yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde 1. sınıfın mevcudu 120'yi bulduğundan ders saatinde bir dershanede ve bir muallim tarafından eğitim verilmesi ve sınıfın idaresi fazlasıyla güçleşmiş durumdadır. Bu sebeple bu sınıfı iki şubeye dönüştürerek iki muallimle idare edilmesi veya ders saati az olan muallimlere bu görevi vermek suretiyle eğitimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi sağlanmaya çalışılmalıdır. Bunun için 500 guruş maaşla bir muallim ve 100 guruş maaşla bir hademe istihdamı ve 40 adet sıra ile 3 adet yazı tahtası vesaire için gerekli olan 3374 guruşun Emvâl-ı Umûmiye'den tahsisi istenmektedir[66].

1909-1910 (R. 1325-1326) ders yılına gelindiğinde vilayetlerdeki yatılı veya yedi yıllık olan idadi sayısı 23'tü ve yedi yıllık olan idadilerden biri de Üsküp İdadisi'ydi. 1910 yılında vilayetlerdeki yatılı idadilerin sultaniye dönüştürülmesi kararlaştırıldığında ilk olarak 11 idadi sultaniye dönüştürülmüştür ki bunlardan biri de Üsküp İdadisi olmuştur[67].

1900 (1318) senesinde Üsküp sancağına tabi Orhaniye kazasında Deliklitaş civarında Dilpençe Çayı kenarında birinde bir kız heykeli nakşedilmiş, diğerinde bazı Rûmi ibare yazılar gizlenmiş olduğu halde iki taş bulunmuştur. Fakat bu yazıların burada okunması mümkün olmadığından bu taşların kıymetli olup olmadıkları anlaşılamamış, bu yüzden Üsküp'e nakledilerek Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'de muhafazaları istenmiştir. Hatta bundan sonra buradan çıkacak olan diğer âsâr-ı atikanın da Üsküp Mekteb-i İdadisi'nde toplanması ve korunması uygun görülmüştür[68]. Bu durum burada bir müze kurulmuş olması ihtimalini ortaya koysa da[69] arşiv belgelerinde böyle bir müze kurulduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Öyle bilse olsa, değerli olduğu düşünülen tarihi eserlerin korunması için Üsküp Mekteb-i İdadisi'nin akıllara gelmesi, bu mektebin bölge için önemini ortaya koyan bir tespit olacaktır.

2.1. Mektep İdaresi

1892 Mart'ında Üsküp İdadi Mektebi'nin Müdürü Sadık Bey memuriyet değişikliği ile Siroz'a tayin edilmiştir. Bunun üzerine Kosova valisi Şakir'in Maârif Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta buraya bir an evvel muktedir bir müdürün atanması talebinde bulunulmuştur[70]. Yerine Hüseyin Bedri Bey adlı bir müdürün buraya atandığı anlaşılıyor[71]. Hüseyin Bedri Bey'in müdür olarak görev yaptığı 1893 (1311) senesinde öğretmen kadrosu şöyledir: Arabî muallimi Hasan Hilmi Efendi, Aka'id muallimi Abdul Efendi, Türkçe muallimi Hasan Hilmi Efendi, İnşa ve Kitabet muallimi Mehmed Hamdi Efendi, Farisî muallimi Hüseyin Cezmi Efendi, Ma'lûmat-ı Fenniye, Fransızca ve Usül Defteri muallimi Hüseyin Bedri Bey, Hesap ve Tarih muallimi Hüseyin Cezmi Efendi, Hendese muallimi Ali Bey, Hüsn-i Hat muallimi İdris Fehmi Bey (sâlise), Coğrafya muallimi Hacı Osman Bey (mülazım-ı sâni), Resim muallimi Mustafa Edib Bey (mülazım-ı sâni)[72].

---

[64] BOA. MF.MKT. 903/14 (04.11.1323 / 31 Aralık 1905).

[65] BOA. MF.MKT. 963/50 (28.09.1324 / 15 Kasım 1906).

[66] BOA. MF.MKT. 1076/55 (20.08.1326 / 17 Eylül 1908).

[67] Sultaniye dönüştürülen diğer idadiler de şunlardır: Edirne, Adana, Aydın (İzmir), Bursa, Beyrut, Haleb, Selanik, Trabzon, Mamuretülaziz ve Kastamonu. Bkz. Demirel, İdâdî Mektebi, s. 35.

[68] BOA. MF.MKT. 517/3 (24.03.1318 / 22 Temmuz 1908).

[69] Demir, a.g.m., s. 11.

[70] BOA. MF.MKT. 137/64 (21.08.1309 / 21 Mart 1892).

[71] BOA. MF.MKT. 139/41 (21.09.1309 / 18 Nisan 1892).

[72] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1311 / 1893, s. 91.

1893 senesi Maârif Salnâmelerinden anlaşılacağı üzere, Hüseyin Bedri Bey'in müdür olarak görev yaptığı sırada mektepte Arabî, Akaid, Türkçe, İnşa ve Kitabet, Farisî, Malûmat-ı Fenniye, Fransızca, Usul Defterî, Hesap, Tarih, Hendese, Hüsn-i Hat, Coğrafya ve Resim olmak üzere 14 ders okutulmaktaydı. Mektep müdürü başta olmak üzere hocaların bazıları birden fazla derse girmekteydi ve müdür dışında mektepte 10 muallim görev yapmaktaydı. Bunların dışında mektepteki düzeni sağlamak için görevli iki mubassır (Mehmed Bey ve Abdurrahman Efendi), bir hademe ve bir kapıcı görev yapmaktaydı[73].

Yukarıda bahsi geçen müdür Bedri Efendi hakkında arşiv belgelerinden görülebileceği üzere birtakım şikayetler olduğu anlaşılmaktadır. Eylül 1893 tarihli belgede Bedri Efendi'nin öğrencilerden birini sebepsiz yere tard ettiği ve dahası mektepte beytutet eylediği (gecelediği) müddet zarfında masarif-i müteferrika ve muharrer kat tertibinden kendisi için akçe sarf etmiş olduğu, mevcut maârif müdürü tarafından bildirilmiştir. Sonra da birtakım sebeplerden dolayı başka bir yere naklinin tebliğ edilmesi üzerine gerçek durumun ne olduğu bilgisi vilayetten istenmiştir. Bedri Efendi'nin kötü ahlakının giderek yayılması ve iradesizliği sebebiyle başka bir mahalle nakli ve hakkında yapılacak tahkikatın bir an önce bildirilmesi istenmiştir[74].

Söz konusu tahkikatın hemen sonuçlanmadığı anlaşılıyor. Zira aynı yılın Aralık ayında Kosova vilayetine yazılan yazıda Bedri Efendi'nin memurluk vazifesiyle uygun olmayan hal ve hareketlerinden dolayı mektep muallimleri tarafından maârif müdürlüğüne şikayetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Tarafsız ve adil bir tahkikat yapılarak neticesinin süratle gönderilmesi vilayetten istenmiştir[75]. Yapılan tahkikatlar neticesinde Hüseyin Bedri Efendi'nin orada kalmasının uygun olmadığı, Görice'ye tayin edildiği, şayet Görice'ye gitmezse müstafi sayılacağı belirtilmiştir[76].

1894 senesinin ilk günlerinde Üsküp Mekteb-i İdadisi'ne yeni bir müdür ataması yapıldığı görülür. Eski müdürün uyumsuz ve adem-i iktidarından dolayı değiştirilip Üsküp'ün ilim erbabı ve faziletli bir ismi olan müftüzade Münir Bey'in tayinini Kosova valisi ve Nezâret-i kiramdan Edhem Paşa rica etmiştir. O havalinin hususiyet-i ahvali sebebiyle, bölgenin muteber kişilerinden ve iktidar sahiplerinden böyle bir zatın idadi müdürlüğüne atanmasının uygun görüleceği düşünülmektedir[77]. Bu yazışmaya rağmen anlaşılan o ki, Münir Bey'in ataması yapılmamıştır. Zira Kosova Maârif Müdüriyeti'ne gönderilen telgrafnameden Üsküp İdadisi müdüriyetine İsmail Hakkı Efendi'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır ki,[78] İsmail Efendi bu göreve Manastır idadisinde muallim-i evvel iken terfi ettirilerek atanmıştır[79].

1896 senesinde Üsküp İdadisi'nin müdürü Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne'den mezun İsmail Hakkı Efendi'dir. Aynı yıl muavin-i evvel, yine Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından Ali Edib Efendi, muavin-i sâni, Mekteb-i Sultani mezunlarından İsmail Vasıf Bey'dir. Muavin-i sâlis, Hendese-i Mülkiye'den mezun Mehmed Adil Efendi, Tahrirat ve Hesap Kâtibi Hafız Şerif Bey'dir. 1896 senesinde 25'i leyli, 104'ü nehari olmak üzere mektebin toplam 129 öğrencisi mevcuttur[80].

1903 Nisan ayında okul müdürleri arasında yapılan yer değişiklikleriyle Üsküp İdadi Mektebi Müdürü Ömer Lütfi Selanik İdadi Mektebi'ne atanırken[81] Üsküp İdadi Mektebi Müdürlüğü görevine, bölgede

[73] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1311 / 1893, s. 92.

[74] BOA. MF.MKT. 180/101 (29.02.1311 / 11 Eylül 1893).

[75] BOA. MF.MKT. 190/19 (09.06.1311 / 18 Aralık 1893).

[76] BOA. MF.MKT. 190/52 (10.06.1311 / 19 Aralık 1893).

[77] BOA. Y..PRK.MYD. 14/33 (29.06.1311 / 7 Ocak 1894).

[78] BOA. MF.MKT. 194/25 (17.07.1311 / 24 Ocak 1894); Bu kişinin "Manastır'lı ünlü vaiz" şeklinde nitelendirilmesine dair bkz. Hoca, a.g.m., s. 300.

[79] BOA. MF. MKT. 194/102 (25.07.1311 / 1 Şubat 1894).

[80] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314 (1896), s. 160.

[81] BOA. MF.MKT. 693/48 (03.01.1321 / 01 Nisan 1903).

maârifin ilerlemesine hüsn-i hizmetleri bulunmuş olan Balıkesir Mekteb-i İdadi Müdürü Abdullah Selim Efendi getirilmiştir[82].

1907 senesinde Kosova Maârif Müdürü Ziver Bey'in istifası üzerine boşalan Maârif Müdürlüğü görevine bu görevi yerine getirebilecek iktidarı olduğu görülen Üsküp İdadi Mektebi Müdürü Abdullah Bey tayin edilmiştir[83]. Yine 1910 senesinde Kosova Maârif Müdürü Abdullah Efendi'nin İşkodra Maârif Müdürlüğü'ne atanması sebebiyle boşalan Kosova Maârif Müdürlüğü görevine Üsküp İdadi Mektebi Müdürü Sinan Bey atanmıştır[84]. Bu tayinler bize, Üsküp İdadisi'nde görev yapan müdürlerin işlerinde ehil denebilecek ve bir ilin Maârif müdürlüğü gibi üst düzey görevleri yerine getirecek kabiliyetleri ve donanımları olduğunu da göstermektedir. Sinan Bey'in bu tayiniyle birlikte boşalan Üsküp İdadi Mektebi Müdürlüğü'ne talepler olduğunu, konuyla ilgili verilen dilekçelerden anlarız. Örneğin Siroz Mekteb-i İdadi Müdürü Neş'et Bey, Üsküp İdadisi'ne müdür olarak atanmak istediğine dair dilekçe vermiştir[85]. Benzer şekilde İlbasan İdadi Mektebi Müdürü Halil Efendi de Üsküp İdadisi'ne müdür olarak atanmak istediğine dair dilekçe vermiştir[86]. Görülen o ki bu talepler yerine getirilmemiştir. Zira 1907'de mektep müdürünün Mustafa Nuri Efendi olduğu anlaşılmaktadır[87].

2.2. Mektep Muallimleri

Üsküp Mekteb-i İdadisi eğitim öğretim kadrosu bakımından kimi zaman zengin bir kadroya sahipken, kimi zaman eksiklikleri olmuştur. Her branşta öğretmen olmadığında, bir öğretmen farklı derslere de girerek bu açık kapatılmaya çalışılmıştır. Örneğin 1891 senesinde Kosova vilayetine gönderilen yazıdan anlaşıldığı üzere bu yılın Temmuz ayında Üsküp İdadi Mektebi Fransızca, Tarih-i Umumi ve Hendese muallimliklerine aylık 450 guruş maaşla Adana İdadi Mektebi eski müdürü Besim Efendi tayin edilmiştir. Eğitim öğretim senesinin başından itibaren maaşının verilmesi ve harcırahının da hesaplanması istenmiştir[88].

Muallimlerin mezun oldukları mekteplere ait belgeler, gerektiğinde Maârif Müdürlüklerinden talep edilmiştir. 1893 senesinde Kosova vilayeti Maârif Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda Üsküp İdadi Mektebi Arapça, Farsça ve Lisan-ı Osmanî Muallimi Hüseyin Cezmi Efendi'nin rüşdiye ve Darü'lmuallimin şehadetnamelerinin suretlerinin gönderilmesi istenmiştir[89]. 1893 senesine ait olan bir diğer belgede, mektepteki öğretmen ve hademelerin istihkaklarının ödenmesinden bahsedilmektedir[90].

1895 senesinde Üsküp İdadisi'nin Farisî, Tarih ve Coğrafya muallimi Cezmi Efendi Gostivar Rüşdiyesi muallim-i evvelliğine atanmıştır. Fakat Cezmi Efendi bazı meşru mazeretleri sebebiyle Gostivar'a gitmeden istifa etmiş ve Edirne vilayeti civarı idadi muallimliklerinden birine tayin olunmak istediğini bildirmiştir. Onun yerine Gostivar'a 500 guruş maaşla Darülmuallimin-i Rüşdi'den mezun olmuş uygun birinin atanmasına karar verilmiştir[91]. Cezmi Efendi'nin istifa talebinin yerine getirildiği anlaşılıyor. Zira onun yerine Gostivar Rüşdiyesi'ne uygun biri tayin edilene kadar İdris Efendi'nin vekaleten tayinine karar verildiği[92] anlaşılmaktadır.

---

[82] BOA. MF.MKT. 695/36 (11.01.1321 / 09 Nisan 1903).

[83] BOA. İ.MF. 13/6 (25.01.1325 / 10 Mart 1907); BEO. 3009/225646 (26.01.1325 /11 Mart 1907). Bu görev için Selanik İdadi Mektebi müdürü Faik Bey'in de adının geçtiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA. TFR.I..KV. 155/15471 (27.01.1325 / 12 Mart 1907).

[84] BOA. MF.MKT. 1149/2 (17.02.1328 / 28 Şubat 1910).

[85] BOA. TFR.I.SL. 137/13620 (02.02.1325 / 17 Mart 1907).

[86] BOA. TFR.I.ŞKT. 109/10857 (09.02.1325 / 24 Mart 1907). Anlaşılan o ki bu talep de yerine getirilmemiştir. Zira 1327 senesine İlbasan İdadi Mektebi müdürünün hala Halil Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA. MF.MKT. 1106/52 (21.02.1327 / 14 Mart 1909).

[87] BOA. TFR.I.ŞKT. 136/13571 (19.11.1325 / 24 Aralık 1907).

[88] BOA. MF.MKT. 129/94 (07. 12. 1308 / 14 Temmuz 1891).

[89] BOA. MF.MKT. 179/51 (15.02.1311 / 28 Ağustos 1893).

[90] BOA. TS.MA.e., 1324/25 (24.02.1311 / 6 Eylül 1893).

[91] BOA. MF.İBT. 41/115 (23.07.1312 / 20 Ocak 1895).

[92] BOA. MF.İBT. 42/100 (06.08.1312 / 2 Şubat 1895).

1896 senesinde mektebin eğitim öğretim kadrosunun hayli zengin olduğu görülür. Fransızca muallimi aynı zamanda Maârif Müdürü olan Kenan Bey'dir. Hikmet, usül defteri, ma'lûmat-ı fenniye Muallimi aynı zamanda mektebin müdürü olan İsmail Hakkı Efendi, inşa ve kitabet, kavanin, kimya muallimi Ali Edib Efendi, Fransızca, coğrafya muallimi Vasıf Bey, tarih, cebir ve hesab nazırı muallimi Adil Efendi, Arabî, Farisî muallimi Hasan Hilmi Efendi (müderris), Arabî, Edebiyat-ı Türkî, Akâid ve Fıkıh muallimi Darülmuallimin'den mezun İbrahim Efendi, Hendese muallimi askeriyeden yüzbaşı Ali Efendi, 'ulûm-ı diniyye muallimi ilmiyeden Abdul Efendi, lisan-ı Türkî muallimi ilmiyeden Mehmed Efendi, resim muallimi askeriyeden mülazım-ı evvel Edib Efendi, hüsn-i hatt muallimi İbrahim Efendi'dir[93].

Mektep içerisinde bir muallimlik görevinden diğer bir muallimliğe atamalar da yapılmıştır. Örneğin 1898 senesinde Maârif-i Umumiye Nezâreti'ne Kosova Maârif-i Umumiye Müdürü tarafından yazılan yazıdan anlaşıldığı üzere Üsküp Mekteb-i İdadisi Hendese Muallimi Ali Efendi Bağdad'a tahvil-i memuriyet ile terfi ettiği için boşalan hendese muallimliğine maaş-ı mahsus olan 220 guruşla aynı mektebin muavin-i sâlisi olup Fransızca ve hıfzıssıhha derslerinin hocası olan Adil Efendi tayin edilmiştir[94].

Darülmuallimin-i Aliyye Edebiyat şubesi ilk mezunlarından olan İbrahim Halil Efendi, Üsküp İdadisi'ne coğrafya, tarih, Farisî derslerini vermek üzere atanmıştır. Daha sonra kendisine kitabet-i resmiyye dersi de verilince haftada 30 saate yakın dersi olmuştur. 9 Mart 1901 tarihli dilekçesinde İbrahim Halil Efendi, derslerinin fazlalığı ve Üsküp'ün âb ve havasıyla imtizaç edemediği için havası mutedil gündüzlü bir mekteb-i idadi müdürlüğüne atanmasını, bu mümkün değilse Bursa, İzmir, Selanik, Edirne, Konya, Ankara, Manastır gibi vilayetlerin idadi mekteplerine muavin veya muallim olarak tayin ve terfisini istemiştir[95]. Yine mektebin resim muallimi Yüzbaşı Sabri Efendi'nin başka bir memuriyete geçmesiyle boşalan yerine aylık 170 guruş maaşla Üsküp Askerî Rüşdiye Mektebi resim muallimi mülazım Abdülhalim Efendi tayin edilmiştir. Bu muallimin resim numunelerinden, ehliyetli olduğunun anlaşıldığı da ifade edilmektedir[96].

Öğretmenlerin maddi konulardaki sıkıntısı çoğu zaman ülke gündemini meşgul eden konulardan biri olmuştur. Üsküp'te de bu gibi sıkıntıların giderilmesi için Kosova Maârif Müdürlüğü'ne bazı talepler gelmiştir. İdadi öğretmenleri okuttukları derse göre farklı maaşlar almaktaydılar. En yüksek maaş 700 guruştu ve 1910 senesinde idadi öğretmenlerinden 372'si 600 guruş, 272'si 500 guruş, 394'ü 100-200 guruş arasında maaş almaktaydı. Üsküp'te çıkarılan Yıldız Gazetesi'nin yazdığına göre Prizren, Priştine, Üsküp ve İpek civarında en yüksek maaş 500 guruş idi. Bakanlık üç gün derse gelmeyen öğretmenin maaşının yarısını, bu tekrar edildiği zaman da tamamını kesme kararı almıştı. Bu devam ettiği takdirde de istifa etmiş sayılacaklardı. Okul masraflarının karşılanması adına memurların maaşlarından kesintiler de yapılmaktaydı[97]. Öğretmenlerin çeşitli sebeplerle izin almaları durumunda da maaş kesintisi uygulanmaktaydı. Örneğin Üsküp İdadisi Müdürü Lütfi Efendi, Bandırma'da bulunan ailesini bir hafta zarfında alıp Üsküp'e getirmek için Kosova Maârif Müdüriyeti'nden izin istemiştir. Üç güne kadar yola çıkacak olan Lütfi Efendi'nin bu talebi uygun görülmüştür ama karşılığında yarım maaş almak ve bir hafta zarfında geri dönmek şartı konulmuştur[98].

Üsküp İdadisi'nin öğretmen kadrosu kimi zaman civardaki okulların ihtiyaçlarına da cevap verecek bir konumda olmuştur. Örneğin Üsküp posta memurlarından Sadık Efendi, Üsküp İdadisi hüsn-i hat muallimi olarak göreve başladıktan sonra boş olan Üsküp Darülmuallimin-i İbtidaisi'nin hüsn-i hat dersi hocalığı görevini de üstlenmiştir[99]. Öğretmenlerin tayin isteklerinin reddedildiği durumlar da

[93] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314 / 1896, s. 160-161.

[94] BOA. MF.MKT. 405/22 (19.02.1316 / 09 Temmuz 1898).

[95] BOA. MF.MKT. 546/31 (18.11.1318 / 09 Mart 1901).

[96] BOA. MF.MKT. 696/36 (16.01.1321 / 14 Nisan 1903).

[97] Yakub Ahbab, Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo Ekonomik Yapısı (1876-1911), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 97.

[98] BOA. MF.MKT. 655/38 (21.05.1320 / 26 Ağustos 1902).

[99] BOA. MF.MKT. 719/56 (25.04.1321 / 21 Temmuz 1903).

olmuştur. Üsküp İbtidai Mektebi Müdürü olup aynı zamanda Üsküp İdadisi Fransızca muallimliği görevini de yürüten Halil Efendi, Prizren İdadisi'nde boş olan Fransızca ve ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfların Türkçe ve birinci sınıfın Coğrafya muallimliklerine atanmak istemiş, fakat bu isteği geri çevrilmiştir[100]. 1903 (1321) senesinde idadi mekteplerinin programlarında yapılan düzenlemeden sonra Üsküp İdadisi'nde hangi öğretmenin hangi derslere girdiğine dair çizelgeler Maârif Nezâreti'nin kayıtları arasında yerini almaktadır[101].

1907 senesinde 9 seneden beri Üsküp İdadisi muavin-i evveli olup aynı zamanda muallimlik de yapan Mustafa isimli kişi hizmetlerine mükafat olarak Priştine İdadi Müdürlüğü'ne tayin edilmek isteğini bildirmiştir[102].

İdadilerde Darülmuallimin'den mezun öğretmenler görevlendirildiği gibi dersin içeriğine göre başka kaynaklardan da öğretmen istihdam edilmekteydi. Örneğin müfredatta yer alan kavânin dersinin muallimliğine Hukuk Mektebi mezunlarından atama yapılıyordu. 1909 senesinde bu dersi okutmak üzere Hukuk Mektebi mezunu Osman Saad Efendi atanmıştır[103]. Yine ilmiyeden, askeriyeden, medreseden öğretmenlerin de görevlendirildiği yukarıda yer alan bilgilerden görülmektedir.

2.3. Öğrenciler

Kosova Vilayeti Salnâmelerindeki bilgilere göre 1893-94 öğretim yılında Üsküp İdadi-i Mülkisi 7 sınıftan oluşmakta ve tamamı gündüzlü olmak üzere 61 öğrenciyle eğitim öğretime devam etmektedir. Bu öğrencilerin 20'si birinci, 14'ü ikinci, 14'ü üçüncü, 6'sı dördüncü ve 7'si beşinci sınıflara devam etmektedir. Altıncı ve yedinci sınıflarda ise öğrenci yoktu[104]. 1896 senesinde ise öğrenci sayısı yaklaşık iki katına çıkarak, 25 leyli, 104 nehari olmak üzere 129 öğrenci öğrenim görmektedir[105]. 1900 senesinde ücretli 11 ve ücretsiz 29 Müslim ile ücretsiz 7 gayrimüslim geceli ve 88 Müslim ile 5 gayrimüslim gündüzlü olmak üzere toplam 128[106] Müslim ve 22 gayrimüslim öğrenci öğrenim görmekteydi.

1899 (1315) senesinde Üsküp Mülkiye İdadisi talebelerinin yöneticilerin basiretsizliği sebebiyle dağıldığı, bu yüzden mektep idaresinin yeniden düzenlenip muallimlerinin çoğunun değiştirilmesi gerektiğine[107] dair bir belge dikkati çekse de bunu destekler nitelikte başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nitekim yukarıda 1900 senesine dair istatistiki bilgi de öğrenci sayısının azalmadığını, gözler önüne sermektedir.

Gündüzlüden yatılıya çevrilen idadilere alınacak yatılı öğrencinin kaç kişi olacağı, bunlardan ne kadarının ücretli ne kadarının ücretsiz olacağı, ücretlilerden ne kadar ücret alınacağı gibi hususlar karara bağlanmadığı için her yerde uygulamalarda farklılıklar vardı[108]. 1902 sonlarında Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne Kosova Maârif Müdürü Hafız Hakkı Abdullah? tarafından gönderilen yazıda ücretli-ücretsiz öğrenci meselesinden etraflıca bahsedilmektedir. Üsküp Mekteb-i İdadisi dördüncü derece mekâtib-i leyli kabul edilmesi sebebiyle parasız öğrenci sayısı 16 ile sınırlandırılmıştır. Fakat sonradan 16 kişi daha kabul edilmiş ve parasız kısmı 32'yi bulmuştur. Mektebin açılışında da fazlaca parasız öğrenci kabul edildiğinden parasız öğrenci sayısı kırkı geçince bu sayı tedricen azaltılarak 35'e düşürülmüştür. Bu yoğunluk sebebiyle bu sene çıkan öğrencilerin yerine parasız öğrenci kabul edilememiştir. Fakat idadi tahsiline heveskâr bulunan fakat ücretli geceli olmak derecesinde mali durumları uygun olmayan 30 kadar öğrenci fakr u zaruretleri sebebiyle ücretsiz kaydolmaları için

[100] BOA. MF.MKT. 743/45 (28.07.1321 / 20 Ekim 1903).

[101] BOA. MF.MKT. 716/32 (04.04.1321 / 30 Haziran 1903).

[102] BOA. TFR.I..ŞKT. 106/10554 (05.01.325 / 18 Şubat 1907).

[103] BOA. MF.MKT. 1091/47 (17.12.1326 / 10 Ocak 1909).

[104] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1311/1893, s. 92.

[105] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314/1896, s. 162.

[106] Salnâmede, toplam müslim sayısı 128 olmasına rağmen sehven olsa gerek 129 olarak verilmiştir. Bkz. Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1318/1900, s. 255.

[107] BOA. DH.ŞFR. 238/142 (R. 17.05.1315 / 29 Temmuz 1899).

[108] Demirel, İdâdî Mektebi, s. 51.

müracaatta bulunmuş ve maârif nimetinden mahrum edilmemelerini istirham etmişlerdir. Bu öğrencilerin isim ve memleketlerinin olduğu bir kıta pusula idadi müdüriyetine gönderilmiştir. Kosova büyük ve önemli bir vilayet olduğundan bu gibi marifetli biçare talebenin reddi uygun olmayacağından bunlardan kısmen de olsa kabulleriyle cehalet zulmünden kurtarılmaları için mektebin parasız alınacak öğrencisinin arttırılması istenmiştir. Fakat bu da mümkün değilse ücretli öğrencilerden alınan ücretle ücretsiz öğrencilerin masrafları karşılanabilirse ücretsiz öğrenci sayısının arttırılabileceği ifade edilmiştir[109]. Bu gibi örneklerden anlaşılacağı üzere, devletin ekonomik gücü, ücretsiz öğrenci sayısını kolaylıkla arttırabileceği bir seviyede değildir. Fakat bunu mümkün kılabilmek ve daha çok öğrencinin ücretsiz eğitim almasını sağlayabilmek için çeşitli yollar aramaktan da geri durmamaktadır.

1904 senesi Kasım ayında Üsküp İdadisi'ndeki öğrenci sayısı 166'ya ulaşmıştır. Bunlardan 53'ü gece kısmına parasız olarak devam etmekteydi. Fakat şehirdeki ahalinin sayısının fazlalığı sebebiyle bu sayı yeterli değildi ve bu sayıya ilaveten 52 öğrencinin daha kayıt ve kabulünün yapılması Kosova vilayetinden talep edilmiştir[110]. Yine 1906 senesinde Kosova Maârif Müdürlüğü'nden Üsküp İdadisi'nin leylî Hristiyan bilhassa Sırp öğrencileri için ayrılan kontenjanda boş yer olup olmadığı sorulmuş, Maârif Müdür Vekili Yusuf Kenan tarafından verilen cevapta *"Üsküp İdadisi'nde gayrimüslim tertibi olan 30 kişiden münhal yer olmadığı"* belirtilmiştir[111].

Üsküp İdadisi'nin eğitim alanında önemli bir konuma sahip olmasından dolayı sancaktaki Müslim ve gayrimüslim çocuklar okula kaydolmak isteğinde bulunmaktaydılar. Bu istek mümkün mertebe geri çevrilmiyordu. Sadrazam Fehmi? tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen yazıda İştib kazasında sakin Bulgar tebaa-i sadıkası evladından bazılarının talim ve terbiyeleri için idadiye kabullerini istedikleri anlaşılmaktadır. Konuyla alakalı Hariciye Nezâreti ve Maârif Nezâreti arasında yazışmalar yapılmış ve bu öğrencilerin Üsküp İdadi ve Sanayi mekteplerine meccanen kayıt ve kabulleri uygun görülmüştür[112]. Bu belgelerde aynı zamanda Devlet-i Aliyye'nin Bulgar tebaasına bakış açısını yansıtması bakımından önemlidir. Belgelerde geçen *"Bulgar tebaa-i sadıkası evladı"* ifadesi, Bulgar halkının o dönem için sadakatine yapılan vurgu bakımından dikkat çekicidir.

Maârif Nezâreti bu konuda bir adım atmış ve idadi kapasitesinin yüzde yirmisi nispetinde kontenjan ayırmıştır. Fakat bu kontenjan da Üsküp İdadisi'ne kâfi gelmemiş ve taleplerin artması üzerine 1906 senesinde 30 kişilik bir kontenjan gayri müslim öğrencilere ayrılmıştır[113]. 1909 senesinde bu konuda yine talepler görülmektedir. Mülhakattan Üsküp İdadisi'ne kaydolmak isteyen gayri müslim çocuklar çoğunlukla fakir olmaları sebebiyle parasız kaydolmak istemektedirler. Fakat idadi mekteplerinde Bütçe Kanunu gereği parasız öğrenci adedi toplam öğrenci sayısının yüzde yirmisini geçmemesi gerekmekteydi. Bu yüzden bu isteklerin geri çevrilememesi için bu öğrencilerin mahallince ücretleri iane-i ahaliden tedarik edilmesi veya belediye varidatından verilerek öğrencilerin kaydedilmesi şeklinde bir çözüm bulunmuştur[114]. Sırp ve Bulgar öğrencilerin fakir halleri hasebiyle parasız olarak kabul edilme isteklerinin geri çevrilmemesi, bilhassa vilayet-i selâsede (Selanik, Manastır, Kosova), konuda müsaadekârane muamele edilmesi istenmekteydi[115]. Üsküp İdadisi'nde ücretsiz öğrenci sayısının haddinden fazla olmasına rağmen, ücretsiz olarak okula kaydolmak isteyen dört Bulgar öğrencinin isteğine, siyasi gerekçelerden dolayı izin verilmiştir[116]. Ertesi yıl yine 8 Bulgar öğrenci Üsküp İdadisi'ne parasız olarak kaydolmak istemiş ve 1.500 guruştan toplam 12.000 guruşun Masarif-i Gayr-i Melhuza tertibinden karşılanmasına karar verilmiştir[117]. 1911 senesinde yine ücretsiz

[109] BOA. MF.MKT. 675/60 (07.09.1320 / 08 Aralık 1902).

[110] BOA. TFR.I..KV.. 230/22996 (25.08.1322 / 04 Kasım 1904).

[111] BOA. TFR.I..KV.. 147/14641 (06.10.1324 / 23 Kasım 1906).

[112] BOA. HR.TH.. 287/72 (M. 25.07.1903); BEO. 2123/159211 (29.04.1321 / 25 Temmuz 1903); Y..PRK.A.13/52 (29.04.1321 / 25 Temmuz 1903).

[113] Ahbab, a.g.t., s. 105.

[114] BOA. MF.MKT. 1140/21 (02.09.1327 / 17 Eylül 1909); BOA. DH.MUİ. 15/12 (11.09.1327 / 26 Eylül 1909).

[115] BOA. BEO. 3639/272854 (05.09.1327 / 20 Eylül 1909).

[116] BOA. DH.MUİ. 34/5 (18.11.1327 / 01 Aralık 1909).

[117] BOA. DH.MUİ. 54/35 (03.01.1328 / 15 Ocak 1910).

okuyacak öğrenci meselesiyle ilgili yazışmalar yapılmış ve Kosova vilayetindeki idadi mekteplerine yüzde seksen oranında ücretsiz talebe kabulünün bütçe kanununa aykırı olduğu ve her kazanın nüfusu nispetinde ücretsiz talebe alınacağı belirtilmiştir[118].

Vilayet merkezlerinde yatılı idadilerin açılarak vilayet merkezi dışında ikamet edenlerden, çocuklarını idadilerin âli kısmına göndermek isteyenlere imkân sağlanmak istenmişe de yatılı idadilerin masrafı çok olduğundan her vilayet merkezinde yatılı idadi açmak mümkün görülmemiştir. Bu nedenle yatılı idadi açılma durumu olmayan vilayetlerde ikamet edenlerin, çocuklarını hangi vilayetlerdeki yatılı idadilere gönderebilecekleri belirlenmiştir. Buna göre Üsküp ve İşkodra'dan isteyen öğrencilerin Selanik yatılı idadisine alınması kararlaştırılmıştır[119].

Öğrenciler arasında meydana gelen asayiş problemlerinde gerekli yaptırımların uygulandığı anlaşılmaktadır. 1903 senesi mart ayında Üsküp İdadisi'nde öğrenciler arasında meydana gelen kavga sebebiyle diğer öğrencilerin bundan olumsuz etkilenebilecekleri göz önünde bulundurularak 7-Hüseyin, 179 – Salih, diğer 112 numaralı Salih ve 123 - İlyas, 11 - Süleyman efendilerin alınan karar neticesinde hükümetçe taht-ı muhafazada bulundurulmak üzere mektepten alınmalarına karar verilmiştir[120].

2.4. Görevliler

1893 senesinde mektepte Mehmed ve Abdurrahman Efendi olmak üzere iki mubassır ve bir hademe ile bir de kapıcı görev yapmaktaydı[121]. Genelde tüm mekteplerde ve özelde de Üsküp İdadisi'nde görev yapan görevlilerin ahlakî bakımdan uygun olup olmadıklarına dikkat ediliyordu. Örneğin Üsküp İdadisi'nin mubassırı olan Cafer Efendi 1893 senesi Temmuz ayında istifa edince yerine Tayfur Efendi'nin seçilmesi gündeme gelmişti. Tayfur Efendi'nin ahlak ve terbiyesi bakımından uygun olduğu anlaşılınca mubassırlık görevine tayin edilmesinin uygun olduğuna kanaat getirilmiştir[122]. 1896 senesinde mektepteki görevliler şu şekildeydi: İmam ve hafız kütüp ve depo ve erzak memuru Basri Efendi, mubassırlar Hafız Şerif Bey ve Abdurrahman Efendi[123].

Mektep görevlileri de muallimler gibi gerek istifa gerek tayin gibi sebeplerden yer değişiklikleri yapabiliyorlardı. Kosova vilayeti Maârif Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda Üsküp idadisi imametine Mehmed Efendi'nin tayini Meclis tarafından uygun görülmüştür. İstifa eden Hasan Basri Efendi'nin uhdesinde bulunan 250 guruş maaşlı anbar memuriyetine de vilayetin evvelce vuku bulan tebliği üzerine mekteb-i idadi muallimlerinden iken mektebin leyliye tahvilinde açıkta kalmış olan Abdurrahim Efendi tayin edilmiştir[124].

Balkan Savaşları esnasında mekteplerde görevli müstahdemler de İstanbul'a gelmek zorunda kalmışlardır. 1913 Mart'ında, Rumeli'deki idadi ve sultanilerde görev yapan hademelerin isim listelerinin yer aldığı cetveller bulunmaktadır[125].

2.5. Dersler - Müfredat

Ülke genelinde ibtidai, rüşdî ve idadi mekteplerinde okutulacak kitaplar Maârif Nezâreti tarafından seçiliyordu[126]. İdadilerde okutulan dersler, bölgeye göre farklılık arz etmekteydi. Gerek İstanbul'da gerekse çeşitli vilayetlerde Türkçe, Ermenice, Bulgarca ve Rumca bilen Müslüman memurlara duyulan ihtiyaçtan dolayı 1 Temmuz 1896 (H. 20 Muharrem 1314) tarihinde, yukarıda zikredilen dillerin, mevkiine göre bazı idadilerde öğretilmesine karar verilmiştir. Zaten bu kararı almadan önce

[118] BOA. MF.MKT. 1176/107 (25.12.1329 / 17 Aralık 1911).

[119] Demirel, İdâdî Mektebi, s. 53; Orhan, a.g.t., s. 34.

[120] BOA. TFR.I..AS.. 2/116 (20.12.1320 / 20 Mart 1903).

[121] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1311 / 1893, s. 91.

[122] BOA. MF.MKT. 175/101 (06.11.1311 / 20 Temmuz 1893).

[123] Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314 / 1896, s. 161.

[124] BOA. MF.MKT. 329/14 (25.02.1314 / 5 Ağustos 1896).

[125] BOA. MF.İBT. 418/9 (08.04.1331 / 17 Mart 1913).

[126] Uğur Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907), TTK Yayınları, Ankara, 2015, s. 4.

Selanik ve Edirne yatılı merkez idadilerinde Rumca ve Bulgarca, İzmir İdadisi'nde Rumca, Mamuretülaziz İdadisi'nde Ermenice öğretilmekteydi. Bu kararla Üsküp ve Manastır yatılı merkez idadilerinde Rumca ve Bulgarca öğretiminin yapılması için öğretmen ataması yapılmıştır[127]. Bu dersleri verenler arasında müslümanlar olduğu gibi gayrimüslimler de vardır. Örneğin 1903 senesinde Üsküp İdadisi'nin Bulgarca hocası Zelenikova nahiyesi müdürü Aleksandr Efendi'dir[128]. 1904 senesinde ise bu göreve Kosova Bulgar Mektebi eski müfettişi olup Üsküp İbtidaisi'ne müdür olarak atanan Halil Efendi'nin getirilmesi uygun görülmüştür[129]. Halil Efendi'nin istifasının ardından ise bu göreve Bulgar Mekâtibi Müfettişi Abdülazim Efendi tayin edilmiştir[130].

Yatılı idadilerin 1898 yılı programından sonra dördüncü senesinden itibaren lisan dersleri programa konulmuştur. Buna göre Üsküp, Manastır yatılı merkez idadilerinde Rum ve Bulgar; Yanya ve Midilli yatılı idadi mekteplerinde Rum; Adana, Halep, Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Ankara, Kastamonu, Konya yatılı idadilerinde Ermeni ve Bağdat İdadisi'nde muamelat ve ticaret-i maliyenin, gösterdiği lüzum sebebiyle ameli olarak (pratikle) İngiliz ve Fars lisanlarının okutturulması ve tayin edilecek muallimlere dörder yüz guruş maaş tahsisi uygun görülmüştür[131].

Halkının büyük bir kısmı ziraatla uğraşan Osmanlı Devleti'nde üretimin arttırılması maksadıyla ziraat eğitimi meselesi ele alınmış[132] II. Abdülhamid Dönemi'nde devlet politikası olarak uygulamalı ziraatın yaygınlaştırılmaya çalışılmasının bir sonucu olarak İstanbul dışındaki vilayetlerde de ziraat okulları açılmaya başlanmıştır. Bu girişim neticesinde Mart 1904'te Üsküp İdadisi bünyesinde de bir ziraat şubesi açılmış[133] ve öğrencilerin hakkıyla istifade etmeleri için arazide kullanılmak üzere bir takım alet ve edevatlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu aletlerin satın alınması için birtakım yazışmalar yapılmış ve şimdilik bazı değişiklikler yapılıncaya kadar idare edilmesi istenmiştir[134]. Tesis edilen bu ziraat şubesi talebesinin uygulayarak öğrenmesi maksadıyla mektebe yakın yerlerde arazi arayışına gidilmiş ve Numune çiftliği olarak kullanılmak üzere hazineye ait 600 dönümlük arazinin Maârif İdaresi'ne terk edilmesi gündeme gelmiş[135] ve söz konusu arazinin öğrencilere fayda sağlaması ve uygulama yapabilmeleri için Maârif Nezâreti'ne bırakılmasına karar verilmiştir[136].

1318 – 1319 tarihli imtihan cetvellerinden o tarihte hangi derslerin olduğu ve o derslere giren hocaların isimleri çizelgelerde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu çizelgeye göre o tarihte Üsküp İdadisi'nde okutulan 29 farklı ders vardır. Bu dersler şunlardır: Aka'id-i Diniye, Arabî, Türkçe, Kitabet, Usûl-i Tahrir, Fransızca, Hikmet, Kimya, Ulûm-ı Ahlâk, Servet, Kavanin, Tarih, İlm-i Hayvanat ve Nebatat, İlm-i Tabakat, Kozmoğrafya, Hendese, Müsellesât, Coğrafya, Hesab,

[127] Demirel, İdâdî Mektebi, s. 112.

[128] Aleksandr Efendi'nin Üsküp İdadisi'nde Bulgarca dersi muallimi olduğu 3 Kasım 1903 tarihli belgede bu görevden ayrıldığına dair bilgiden anlaşılmaktadır. Göreve ne zamandır devam ettiği bilinmemektedir. Bkz. BOA. DH.MKT. 789/4 (12.08.1321 / 03 Kasım 1903).

[129] Halil Efendi 250 guruş olan ibtidai mektebi müdürlüğü maaşına 100 guruş ilave maaşla İdadi mektebinin açık olan birinci kısım Bulgarca muallimliğine atanmıştır. Bkz. BOA. TFR.I.MKM. 8 /708 (06.06.1322 / 18 Ağustos 1904).

[130] BOA. MF.MKT. 831/54 (08.12.1322 / 13 Şubat 1905).

[131] Orhan, a.g.e., s. 130.

[132] Osmanlı Devleti bir tarım ülkesi olmasına rağmen bu alandaki okulların kuruluşu oldukça geç olmuştur. Bu konudaki ilk girişim en erken Tanzimat Dönemi'ne götürülebilmektedir. Bu mesele Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde daha planlı bir şekilde ele alınmış ve vilayetlerde ziraat okulları açılmaya başlanmıştır. Bkz. Sevtap Kadıoğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve 'Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi'", Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, S. 8, İstanbul, Ekim 2005, s. 240, 243.

[133] İdadi mekteplerinde ve Darülmuallimînlerde okutulmak üzere "İlm-i Ziraat" adlı bir de kitap yazılmıştır ki bu kitaptan övgüyle söz edilmektedir. Bkz. Ayşegül Altınova, ""Yeni Mektep" Dergisini Çıkaran Üsküp Darülmuallimîn-i Rüşdîsi Özelinde Darülmuallimînlerin Osmanlı Modernleşmesindeki Rolü", Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri (13-17 Ekim 2010), IRCICA, İstanbul, 2015, C. I, s. 254.

[134] BOA. MF.MKT. 792/59 (14.05.1322 / 27 Temmuz 1904); BOA. MF.MKT 796/28 (29.05.1322 / 11 Ağustos 1904).

[135] BOA. İ.MF. 10/22 (21.04.1322 / 05 Temmuz 1904).

[136] BOA. DH.MKT. 805/40 (13.10.1321 / 02 Ocak 1904), BOA. ŞD. 219 /48 (19.03.1322 / 03 Haziran 1904).

Hıfzıssıhha, Usul Defteri, Bulgarca, Ma'lumat-ı Nafia, İlm-i Eşya, Makine, Cebir, Resim, Hüsn-i Hatt, Farisî[137].

Maârif Salnâmelerine Göre Üsküp İdadisi'nde okutulan dersler, bu derse giren hocalar, mektebin idarecileri, memurları ve diğer görevlilerle ilgili veriler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. 1898 (1316) Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Üsküp Mekteb-i İdadisi[138]

MEMURİYET	ESAMİ	RÜTBE	TARİHİ	MADALYA
Müdür	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-
Muavin-i evvel	Şevket Bey	-	-	-
Muavin-i sâni	Mahmud Adil Efendi	-	-	-
Muavin-i sâlis	Abdurrahim Efendi	-	-	-
Kâtib	Mehmed Feyzi Efendi	-	-	-
Hastahane Memuru	Abdurrahman Efendi	-	-	-
Anbar ve depo memuru	Abdurrahim Efendi	-	-	-
Tabib	Eşref Efendi	-	-	-
İmam	Hafız Ömer Efendi	-	-	-
Fransızca Muallimi	Halil Kemal Bey	Sâniye	12 Za 310	Tesisat-ı Askeriyye
Müsellesat ve Kozmoğrafya ve Kimya ve Ma'lûmat-ı Fenniye ve İlm-i Servet Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-
Kitabet-i Resmiyye ve Türkçe ve Hikmet ve Kavânin Muallimi	Şevket Bey	-	-	-
Coğrafya ve Hıfzıssıhha ve Cebir ve Hendese Muallimi	Mahmud Adil Efendi	-	-	-
Usul Defteri ve Tarih Muallimi, Arabî ve Farisî ve Türkî Muallimi	Hasan Efendi	Sahn-ı İtibarî	19 Ra 315	
Arabî ve Ulûm-ı Diniyye ve Edebiyat Muallimi	Halil Efendi	-	-	-
Hesab ve Fransızca ve Mevâlid ve Makine Muallimi	Tevfik Efendi	-	-	-
Türkçe Muallimi	Mehmed Efendi	-	-	-
Resim Muallimi	Edib Efendi	Mülazım-ı evvel	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	İbrahim Efendi	-	-	-
Bulgarca Muallimi	İsmail Talat Efendi	-	-	-
Bulgarca Muallimi	Klementi Efendi	-	-	-

[137] BOA. TFR.I.KV. 18/1795 (09.03.1321 / 05 Haziran 1903).

[138] 1316 Senesi Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye, ss. 1134-1135.

Mubassır-ı evvel	Mehmet Feyzi Efendi			
Mubassır-ı sâni	Abdurrahman Efendi			

Hademe: 7

1313-1314 Sene-i Tedrisiyesi Zarfında Mevcud Talebe							
LEYLÎ				**NEHARİ**		**YEKÛN**	
Ücretli		**Ücretsiz**		**Müslim**	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**
Müslim	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**				
10	0	25	4	76	6	111	10

Toplam: 121 öğrenci

Tablo 2. 1899 (1317) Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Üsküp Mekteb-i İdadisi[139]

MEMURİYET	**ESAMİ**	**RÜTBE**	**TARİHİ**
Müdür	İsmail Hakkı Efendi	-	-
Muavin-i evvel	Mahmud Adil Efendi	-	-
Muavin-i sâni	Abdurrahim Efendi	-	-
Muavin-i sâlis	Ahmed Tevfik Efendi	-	-
Arabî Farisî ve Türkçe Muallimi	Hasan Efendi	Sahn-ı İ'tibari	19 R 315
Ma'lûmat-ı Fenniye, Servet, Kozmoğrafya, Müsellesat Muallimi	İsmail Hakkı Efendi		
Usul Defteri, Tarih Muallimi	Abdurrahim Efendi		
Hikmet, İnşâ, Kitabet ve Kavânin Muallimi	Mustafa Zühdü? Efendi		
Kitabet-i Resmiyye Ulûm-ı Diniyye Arabî, Ahlak ve Edebiyat Muallimi	Halil Efendi		
Türkçe	Mehmed Efendi		
Fransızca	Abdullah Bey		
Fransızca Muallimi, Hesab, Mevâlid, Makine Muallimi	Ahmed Tevfik Efendi		
Hendese, Hıfzısıhha, Coğrafya, Cebir Muallimi	Mahmud Adil Efendi		
Resim Muallimi	Edib Efendi	Mülazım	
Hüsn-i Hatt Muallimi	İbrahim Efendi		
Bulgar Lisan Muallimi	İsmail Tal'at Efendi		
Bulgar Lisan Muallim-i Sânisi	Klementi Efendi		
Mekteb Kâtibi ve Mubassır-ı Evvel	Mehmed Feyzi Efendi		
Mubassır	Abdurrahman Efendi		
İmam	Hafız Mehmed Efendi		

[139] 1317 Senesi Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, ss. 1330-1331.

Kütüphane ve Anbar Memuru	Abdurrahim Efendi		
Tabib	Eşref Efendi		

Hademe: 4

1314-1315 Sene-i Tedrisiyesi Zarfında Mevcud Talebe							
LEYLÎ				**NEHARİ**		**YEKÛN**	
Ücretli		**Ücretsiz**		**Müslim**	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**
Müslim	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**				
15	0	24	9	68	4	107	13

Toplam: 120 öğrenci

Tablo 3. 1900 (1318) Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Üsküp Mekteb-i İdadisi[140]

MEMURİYET	**ESAMİ**	**RÜTBE**	**TARİHİ**
Müdür	İsmail Hakkı Efendi		
Muavin-i Evvel	Mahmud Adil Efendi		
Muavini Sâni	Abdurrahim Efendi		
Muavin-i Sâlis	Ahmed Tevfik Efendi		
Arabî, Farisî ve Türkçe Muallimi	Hasan	Sahn-ı i'tibari	19 R 315
Ma'lûmat-ı Fenniye, Servet, Kozmoğrafya, Müsellesat Muallimi	İsmail Hakkı Efendi		
Usûl Defteri, Tarih Muallimi	Abdurrahim Efendi		
Hikmet, İnşa, Kitabet ve Kavânin Muallimi	Mustafa Zihni Efendi		
Kitabet-i Resmiyye, Ulûm-ı Diniyye, Arabî Ahlak ve Edebiyat Muallimi	Halil Efendi		
Türkçe Muallimi	Mehmed Efendi		
Fransızca Muallimi	Abdullah Bey		
Fransızca, Hesap Mevalid, Makine Muallimi	Ahmed Tevfik Efendi		
Hendese, Hıfzıssıhha, Coğrafya, Cebir Muallimi	Mahmud Adil Efendi		
Resim Muallimi	Edib Efendi	Mülazım	
Hüsn-i Hatt Muallimi	İbrahim Efendi		
Bulgar Lisan Muallimi	İsmail Tal'at Efendi		
Bulgar Lisan Muallim-i Sânisi	Klementi Efendi		
Mekteb Kâtibi ve Mubassır-ı Evvel	Mehmed Feyzi Efendi		
Mubassır	Abudrrahman Efendi		
İmam	Hafız Mehmed Efendi		

[140] 1318 Senesi Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, ss. 1502-1503.

Kütüphane ve Anbar Memuru	Abdurrahim Efendi		
Tabib	Eşref Bey		

Hademe: 4

1315-1316 Sene-i Tedrisiyesi Zarfında Mevcud Talebe							
LEYLÎ				**NEHARİ**		**YEKÛN**	
Ücretli		**Ücretsiz**		**Müslim**	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**
Müslim	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**				
15	0	24	9	68	4	107	13

Toplam:120 öğrenci

Tablo 4. 1901 (1319) Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Üsküp Mekteb-i İdadisi[141]

MEMURİYET	ESAMİ	RÜTBE	TARİHİ
Müdür	Ömer Lütfi Efendi		
Muavin-i Evvel	Faik Efendi		
Muavin-i Sâni	Nail Efendi		
Muavin-i Sâlis	Şükrü Efendi		
Kozmoğrafya, Ma'lûmat-ı Nafi'a, Fransızca, İlm-i Servet Muallimi	Ömer Lütfi Efendi		
Fransızca, Usul Defteri, Coğrafya Muallimi	Faik Efendi		
Kimya, Müsellesat, Hesab, Hendese Muallimi ve Hıfzıssıhha ve Makine Muallim Vekili	Nail Efendi		
Tarih, Mevâlid, Cebir Muallimi	Şükrü Efendi		
Arabî, Farisî, Türkçe Muallimi	Hasan Efendi	Sahn	Ra 315
Hikmet-i Tabiiye, Kavânin-i İnşa Muallimi	Mustafa Efendi		
Ulûm-ı Diniyye ve Edebiyat ve Ahlak, Kitabet-i Resmiyye, Arabî Muallimi	Halil Efendi		
Türkçe Muallimi	Mehmed Efendi		
Bulgarca Muallimi	İsmail Tal'at Efendi	Sâlise	
Resim Muallimi	Mustafa Sabri Efendi	Yüzbaşı	
Hüsn-i Hatt Muallimi	İbrahim Efendi		
Bulgarca muallimi	"		
Kâtib	Abdurrahim Efendi		
Anbar ve Depo Memuru	Hasan Faik Efendi		
Doktor	Yusuf Bey	Binbaşı	
Mubassır ve Hastahane Memuru	Abdurrahman Efendi		

[141] 1319 Senesi Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, ss. 770-771.

Mubassır	Hacı Hasan Efendi		
İmam	Mehmed Efendi		

Hademe: 4

1316-1317 Sene-i Tedrisiyesi Zarfında Mevcud Talebe							
LEYLÎ				**NEHARİ**		**YEKÛN**	
Ücretli		**Ücretsiz**		**Müslim**	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**
Müslim	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**				
10	0	27	16	87	9	124	25

Toplam: 149 öğrenci

Tablo.5. 1903 (1321) Senesi Maârif Salnâmesi'ne Göre Üsküp Mekteb-i İdadisi[142]

MEMURİYET	ESAMİ	RÜTBE	TARİHİ	MADALYA
Müdür	Ömer Lütfi Efendi			Hicaz
Muavin-i Evvel	Şükrü Efendi			
Muavin-i Sâni	Halil Efendi			
Muavin-i Sâlis	Mustafa Zihni Efendi			
Fransızca ve Servet Muallimi	Ömer Lütfi			
Hendese, Cebir, Müsellesat, Usül Defteri ve Türkçe Muallimi	Şükrü Efendi			
Ulûm-ı Diniyye, Kitabet ve Kavânin Muallimi	Halil Efendi			
Coğrafya, Tarih Muallimi	Mustafa Zihni Efendi			
Arabî Farisî Muallimi	Hasan Efendi	Muvassala-i Süleymaniye?	18 B 320	
Kimya ve Kozmoğrafya Muallimi	Abdullah Bey	Sâlise		Hicaz
Hikmet, Makine, Türkçe ve Ma'lûmat-ı Nafi'a Muallimi	Abdullah Efendi			
Hesab-ı Mevalid?? İlm-i Eşya ve Türkçe Muallimi	Bahaeddin Efendi	Edirne Rüusu	19 L 316	
Ulûm-ı Diniyye Muallimi	Mehmed Hamdi Efendi			

[142] 1321 Senesi Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, ss. 627-628. Maârif Salnâmelerinde Kosova kısmında ilk kez Seniçe Mekteb-i İdadisi 1321 Senesi Maârif Salnâmesinde yer alır. Önceki yıllardaki salnâmelerde yer almaması bu mektebin yeni açıldığını düşündürmektedir. 66 Müslim, 6 gayrimüslim olmak üzere bu okulda toplam 72 öğrenci vardır.

Resim Muallimi	Halim Efendi	Mülazım-ı Sâni		
Hüsn-i Hatt Muallimi	Sadık Efendi			
Bulgarca Muallimi	İsmail Tal'at Efendi	Sâniye	22 B 320	Hicaz
Bulgarca Muallimi	Aleksandr Efendi			
Tabib	İsak Bey	Kaymakam		Hicaz

Hademe: Aded 7

1318-1319 Sene-i Tedrisiyesi Zarfında Mevcud Talebe							
LEYLÎ				**NEHARİ**		**YEKÛN**	
Ücretli		**Ücretsiz**		**Müslim**	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**
Müslim	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**				
24	0	21	14	160	3	205	17

Toplam: 222 öğrenci

Tablo 6. Maârif Salnâmelerine Göre 1898 – 1903 Yılları Arası Üsküp Mekteb-i İdadisi'nin Öğrenci Sayıları[143]

	LEYLÎ (YATILI)				**NEHARİ (GÜNDÜZLÜ)**		**YEKÛN**	
	Ücretli		**Ücretsiz**					
	Müslim	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**	**Müslim**	**Gayrimüslim**
1898 SENESİ	**10**	**0**	**15**	**4**	**76**	**6**	**111**	**10**
1899 SENESİ	**15**	**0**	**24**	**9**	**68**	**4**	**107**	**13**
1900 SENESİ	**15**	**0**	**24**	**9**	**68**	**4**	**107**	**13**
1901 SENESİ	**10**	**0**	**27**	**16**	**87**	**9**	**124**	**25**
1903 SENESİ	**24**	**0**	**21**	**14**	**160**	**3**	**205**	**17**

3. Mektep Mezunlarının İstihdamı

Ülkedeki idadi mezunlarının genelinde olduğu gibi Üsküp İdadisi'nden mezun olan öğrenciler de daha üst eğitim kurumlarına veya çeşitli memuriyetlere kabul edilebiliyorlardı. Bu konuda arşivde bir mektebe kabul edilmeyi veya bir memuriyete girmeyi talep eden çok sayıda belgeye ulaşmak mümkündür. Bunların birkaçına örnek verilecek olursa, örneğin İpek mutasarrıfı Agâh Efendi, Üsküp İdadisi talebelerinden Arif ve Hüseyin Efendilerin Mekteb-i Mülkiye'ye parasız kabul edilmelerini telgrafında talep etmekteydi[144]. Bu isteklerin sonucu bilinmese de aynı istekte bulunan, Berene kazasından olup Üsküp Mekteb-i İdadisi'nden mezun olan Mirko Milatin Efendi'nin isteğinin geri çevrildiği anlaşılmaktadır. Geri çevrilme sebebi olarak Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne Nizamnâmesi'nin ikinci maddesinde her sene 40 öğrenci alınacak olması olduğu söylenmiş ve gelecek sene Ağustos ayında yapılacak olan müsabaka imtihanlarına girmesi gerektiği söylenmiştir[145]. Görülen o ki, Mekteb-

[143] Bu tablo, araştırmacı tarafından 1316, 1317, 1318, 1319, 1321 tarihli Maârif Salnâmelerine göre hazırlanmıştır.

[144] BOA. TFR.I.KV. 30/3000. (20.05.1321 / 14 Ağustos 1903).

[145] BOA. MF.MKT. 810/81 (10.08.1322 / 20 Ekim 1904). Milotinzade Mirko Efendi'nin yaklaşık bir ay sonra tekrar aynı talepte bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA. TFR.I.ŞKT. 56/5501 (20.09.1322 / 28 Kasım 1904).

i Mülkiye'ye girebilmek için idadiyi bitirmiş olmanın yanı sıra yapılan sınavda başarılı olma şartı da vardı.
1321 senesinde Orman Ma'âdin ve Ziraat Nezâret-i Celilesi'ne gönderilen yazıdan, Üsküp Mekteb-i İdadisi'nden mezun olan Üsküplü İsmail Hakkı Efendi'nin İstanbul'a giderek Halkalı Ziraat Mektebi'ne girmek istediği ve buna layık bulunduğu anlaşılmaktadır[146]. Üsküp Mekteb-i İdadi mezunlarından Ali Ulvi isimli kişi polis memurluğuna veya başka bir memuriyete tayin edilmesi konusunda Kosova vilayetine dilekçe vermiştir[147]. Yine Üsküp İdadisi'nden aliyyü'l ala derecesiyle mezun olduğunu söyleyen Meylovaye Rokoviç isimli kişi, münasip bir bidayet mahkemesi azalığına veya iktidarıyla mütenasip başka bir memuriyete tayin edilmesini istemiştir[148].

Görüldüğü gibi, bu mektepten mezun olan kişilerin Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerindeki daha üst düzey bir eğitim kurumuna veyahut da bir memuriyete girmesi pekâlâ mümkündü. Bunun yanı sıra bu mektepten mezun olmuş isimlerden örnek vermek de mümkündür. Türk edebiyatında "Beş Hececiler" olarak adlandırılan ekolün önemli temsilcilerinden biri olan Enis Behiç Koryürek Üsküp İdadisi'nde eğitim görmüş isimlerden biridir. Onun şiire başlaması Üsküp İdadisi'nde okuduğu yıllara denk gelmektedir[149].

Beyin ve sinir cerrahisi alanında uzman Gazi Yaşargil'in babası Asım Yaşargil de Üsküp idadisi mezunlarındandır. 1890 doğumlu olan Asım Yaşargil, Üsküp İdadisi'nden sonra İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nden mezun olup yedek subaylığa alınmış, 4-5 sene Doğu Cephesi'nde üsteğmen, telgrafçı olarak hizmet etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Edirne Sırp Sındığı kasabasında nahiye müdürlüğü ve Temmuz 1924'de Diyarbakır Lice'de kaymakamlık görevlerinde bulunmuştur[150].

Sonuç

Tanzimat Dönemi'yle birlikte Osmanlı Devleti'nde başlayan ıslahat girişimleri eğitim alanında da tüm hızıyla devam etmiş ve 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle eğitim sistematik bir hale gelmiştir. İstanbul başta olmak üzere İzmir, Bursa gibi şehirlerde açılan yeni eğitim kurumları, sonrasında tüm Osmanlı vilâyetlerine yayılmıştır. Islahatlar konusunda Rumeli'de ilk akla gelen şehirlerden biri ise Üsküp olmuştur. Sultan Reşad'ın Balkan Savaşlarından hemen önce bölgedeki karışıklıkları gidermek ve halkı sakinleştirerek yeniden devlete kazandırmak için İstanbul'dan Haziran 1911'de çıktığı Rumeli gezisinde Üsküp'ün yer alması da[151] bunun göstergelerindendir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim politikalarına ağırlık verilmiş, ülke genelinde okullaşma oranında çok ciddi bir artış yaşanmıştır. Diğer vilayet merkezlerinde olduğu gibi Kosova'daki okullaşma oranı da bu dönemde oldukça yükselirken Üsküp şehri, konumu itibariyle bölgenin önemli bir şehri olması

[146] BOA. TFR.I.MKM. 5/416. (18.06.1321 / 11 Eylül 1903).

[147] BOA. TFR.I..KV. 148/1472 (18.10.1324 / 05 Aralık 1906).

[148] BOA. TFR.I.ŞKT. 92/9155 (26.05.1324 / 18 Temmuz 1906).

[149] Enis Behiç Koryürek 1892 İstanbul doğumlu olmasına rağmen babasının asker olması sebebiyle çocukluk yıllarını Makedonya'da geçirmiştir. İdadi tahsilini de büyük ölçüde Selanik ve Üsküp idadilerinde sürdüren yazar 1909'da İstanbul'a gelerek idadinin son sınıfını İstanbul'a tamamlayarak 1910'da buradan mezun olmuştur. Tespit edilen ilk şiiri 1909-1910 yıllarında Üsküp'te çıkan "Yıldız" dergisinin 8. sayısında yer almış "Telhî-yi Hayat" başlıklı şiiridir ki bu şiiri aynı mektepten arkadaşı Saffet Örfi'ye ithafen yazmıştır. Şairin bu şiiri, aynı derginin 6. sayısında arkadaşı Saffet Örfi'nin kendisine ithafen yazdığı "Mez'ar-ı Mâderde Bir Nevâyı Garîbâne" başlıklı şiirine cevap olsun diye yazdığı anlaşılmaktadır. Çocukluk yıllarını ve eğitim hayatının bir kısmını geçirdiği Rumeli coğrafyası, onun üzerinde oldukça tesir etmiş, vatan ve millet algısında farkındalığı yüksek biri olmasını sağlamıştır. Kısa bir süre sonra başlayan Balkan Harbi ise dönemin aydınlarının çoğunda olduğu gibi genç şairin ruhunda fırtınalar koparmıştır. Bkz. Zeki Gürel, "Beş Hececiler'den Enis Behiç Koryürek ve Makedonya", Ana Dili Eğitimi Dergisi, 2019, C. 7, S. 3, s. 801-804.

[150] Asım Yaşargil, Üsküp idadisi son sınıfındayken öğretmenleri, öğrencilere hangi mesleği seçeceklerini sorduğunda hepsinin "Devlet-i Hümayun'da memur" olmak istediklerini söyleyince hocaları "Yazık kimse biyoloji seçmiyor" dediğini hatırlar. Oğlu Gazi, babasının biyolojiyi seçmediği için hayatı boyunca hayıflandığını söyler ve babalarının kardeşleriyle kendisine "sizlerin memur olmanıza kesinlikle izin vermeyeceğim, ne olursanız olun bir el işi öğreneceksiniz" dediğini ve "Hayat bana ne verecek diye değil ben hayata ne katkıda bulunabilirim diye düşüneceksiniz" telkininde bulunmuştur. Gazi Yaşargil'in başarılı bir doktor olmasında babasının bu telkinleri etkili olmuş olmalı. Bkz. M. Gazi Yaşargil, Beyin ve Evrim Hakkında Düşünceler, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1991, s. 3-5.

[151] Ahbab, Üsküp Sancağı, s. 55.

hasebiyle burada bir idadi mektebi açılması fikri 1885'te ortaya çıkmış, fakat açılması 1891 senesini bulmuştur.

Maârif Salnâmelerine göre, Müslim ve gayrimüslim öğrencilerin bir arada okuduğu Üsküp Mekteb-i İdadisi'nin öğrenci (gündüzlü, geceli, paralı, parasız toplam) sayısının 1898 senesinde 121, 1899 senesinde 120, 1900 senesinde 120, 1901 senesinde 149 ve 1903 senesinde 222 olduğu tespit edilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde bu öğrencilerin büyük çoğunluğunun gündüzlü olduğu ve gayrimüslim öğrenci sayısının Müslüman öğrenci sayısından yaklaşık on kat daha az olduğu görülmektedir. 1903 senesinde de öğrenci sayısında önceki yıllara nispetle iki kata yakın bir artış olmuştur.

Bu mektepte ders veren hocaların bir kısmı Darülmuallimin mezunlarından olmakla birlikte farklı kaynaklardan öğretmen ihtiyacı karşılanmıştır. Bu öğretmenler arasında ilmiyeden, askeriyeden, medreseden, Hukuk Mektebi'nden hocalar görev yaptığı gibi Millî Eğitim Müdürlerinden de derslere girenler olmuştur. Ayrıca Bulgarca dersi için farklı bir kaynağa ihtiyaç duyulmuş ve Nahiye Müdürü, Bulgar Mekâtib-i Müfettişi gibi görevleri olan kişiler Bulgarca derslerine girmişlerdir.

Araştırmanın eklerinde, inşaat aşamasından bitmiş haline kadar farklı fotoğraflarına yer verilen Üsküp Mekteb-i İdadi Binası, 1963'te Üsküp'te yaşanan büyük depremden sona ne yazık ki yıkılmış ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde inşa edilen bu tarihi mirasımızdan günümüze sadece Üsküp Şehir Parkı'nın karşısında Karpoş Belediyesi hizmet binalarının arasında giriş kapısının olduğu kısım ayakta kalmıştır. Yakın zamanlarda açılan diğer mektep binalarıyla kıyaslanacak olursa örneğin Gümülcine İdadi Mektebi binasına göre Üsküp Mekteb-i İdadi binasının çok daha büyük ve görkemli olduğu görülmektedir. Yine o dönemde yapılmış İdadi binalarının fotoğraflarına baktığımızda çoğu idadi binasının iki kat olarak tasarlanmış olmasına rağmen buranın üç kat olarak yapıldığı görülmektedir. 1963'te meydana gelen depreme kadar Öğretmen Okulu binası olarak kullanılan bu yapı depremde büyük hasar görünce 1965 yılında binanın yıkımına başlanmıştır. Bir kültür anıtı olan bu binanın yıkılmasıyla Üsküp sadece önemli bir eğitim kurumundan değil, mimarisiyle göze çarpan, anıtsal değer taşıyan bir eserden de yoksun kalmıştır[152].

Atatürk'ü ve pek çok değerli ismi mezun etmiş olan Manastır Askerî İdadisi'nin günümüzde turistlerin Manastır'da ziyaret ettiği en gözde yapılardan biri olduğu düşünülürse, Üsküp İdadisi'nin depremde yıkılmasının ne büyük bir tarihî miras kaybı olduğu anlaşılacaktır. Zira günümüzdeki kalıntıların yeri dahi Üsküp'teki pek çok kişi tarafından bilinmemektedir.

Yukarıda verilen Enis Behiç Koryürek örneği de Üsküp şehrinin ve özelde de Üsküp Mekteb-i İdadisi'nin gençlerin fikirlerine şekil veren, duygularını ifade etmelerine fırsat veren entellektüel bir ortam sunduklarını söylemek mümkündür. Nitekim o tarihlerde bugünkü orta öğretim kademesindeki bir eğitim kurumundaki öğrencilerden birinin şiirlerini yayınlayabilmesi pek de hafife alınacak bir durum olmasa gerektir.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 880/65987, 1332/99857, 2083/156192, 2123/159211, 3009/225646, 3639/272854

Bâb-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO. Ayniyat Def.): 1070.

Dâhiliye Mektûbî Kalemi (DH.MKT): 789/4, 805/40, 1661/101.

Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ): 15/12, 34/5, 54/35.

Dâhiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.): 238/142.

Hariciye Tahrirat (HR.TH..): 287/72.

İrâde Maârif (İ.MF.): 4/24, 8/31, 10/22, 13/6.

[152] Kumbaracı Bogoyeviç, a.g.e., s. 414.

İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): 110/4704.

İrâde Şûra-yı Devlet (İ.ŞD.): 107/6435.

Maârif İbtidai Kalemi (MF.İBT.): 41/115, 42/100, 418/9

Maârif Mektûbi Kalemi (MF.MKT): 129/94, 137/64, 139/41, 161/133, 175/101, 179/51, 180/101, 190/19, 190/52, 194/25, 194/102, 328/19, 329/14, 405/22, 417/14, 513/33, 517/3, 546/31, 655/38, 663/37, 675/60, 683/21, 693/48, 695/36, 696/36, 716/32, 719/56, 722/46, 743/45, 792/59, 796/28, 810/81, 831/54, 903/14, 924/57, 963/50, 1076/55, 1091/47, 1106/52, 1140/21, 1149/2, 1176/107.

Şûra-yı Devlet (ŞD): 211/6, 214/73, 219 /48.

Tefrişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlığı Evrakı (TFR.I..AS..): 2/116

Tefrişat-ı Rumeli Evrakı Kosova Evrakı (TFR.I..KV..): 17/1698, 18/1795, 30/3000, 147/14641, 148/1472, 155/15471, 230/22996.

Tefrişat-ı Rumeli Evrakı Makamat Evrakı (TFR.I..MKM): 5/416, 8 /708.

Tefrişat-ı Rumeli Evrakı Selanik Evrakı (TFR.I.SL.): 137/13620.

Tefrişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller (TFR.I..ŞKT): 56/5501, 92/9155, 106/10554, 109/10857, 136/13571.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı (TS.MA.e): 1324 /25, 1374/29, 1374/30.

Yıldız Perakende Evrakı Sadâret Maruzatı (Y..PRK.A.): 13/52.

Yıldız Mütenevvî Maruzat (Y.MTV): 247/74.

Yıldız Perakende Umumi (Y.PRK.UM): 21/8.

Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y..PRK.MYD): 14/33.

II. Salnâmeler

1. Maârif Salnâmeleri

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1316/1898, Def'a 1, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1317/1899, Def'a 2, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1318/1900, Def'a 3, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1319/1901, Def'a 4, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1321/1903, Def'a 6, İstanbul Asır Matbaası.

2. Vilâyet Salnâmeleri

Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1311/1893, Def'a 6.

Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314/1896, Def'a 7.

Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1318/1900, Def'a 8.

IV. Araştırma Eserler ve Diğer Kaynaklar

AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004.

ALKAN, Mehmet Ö., "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, Derleyen: Kemal Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 73-242.

ALTINOVA, Ayşegül, ""Yeni Mektep" Dergisini Çıkaran Üsküp Darülmuallimîn-i Rüşdîsi Özelinde Darülmuallimînlerin Osmanlı Modernleşmesindeki Rolü", Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri (13-17 Ekim 2010), IRCICA, İstanbul, 2015, C. I, ss. 239-263.

ALTINOVA ŞAHİN, Ayşegül, Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri, TTK Yayınları, Ankara, 2018.

BİRBUDAK, Togay Seçkin, "Meşrutiyet ve Millî Mücadele Yıllarında Eğitim", Türk Eğitim Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, ss. 173-189.

Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyyetnameleri, Haz: Engin Deniz Akarlı, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1978.

DEMİR, Necati, "Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim ve Öğretim", Zeitschrift für die Welt der Türken, 2010, C. 2, S. 3, s. 5- 26.

DEMİREL, Fatih, Mekteb-i İdâdî, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010.

DEMİREL, Muammer, "Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif", Middle Eastern Studies, Volume: 45, Issue: 3, May 2009, pp. 507-516.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Lûgat, Doğuş Matbaası, Ankara, 1962.

Düstûr-I. Tertip, C. I, s. 184.

ERGİN, Osman, Türk Maârif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. 1-2, 3-4.

ERGÜN, Mustafa, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", Yeni Türkiye, 2000, S. 32, ss. 735-753.

GEORGEON, François, Sultan Abdülhamid, Çeviren: Ali Berktay, İstanbul, 2006.

GÖNÜL, Alper, Selen DURAK, "Bir Osmanlı Kenti Üsküp'ün Tanzimat'tan XX. Yüzyıla Fiziksel Değişim Süreci", Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Temmuz 2018, C. 7, S.1, ss. 87-110.

GÜREL, Zeki, "Beş Hececiler'den Enis Behiç Koryürek ve Makedonya", Ana Dili Eğitimi Dergisi, 2019, C. 7, S. 3, ss. 800-814.

HAYTA, Necdet, Uğur Ünal, Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar), Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.

HOCA, Fadıl, "Osmanlı'nın Son Döneminde Makedonya'da Eğitim Müfredatı", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar,* (Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Mayıs 2014), İstanbul, 2014.

İNBAŞI, Mehmet, "Üsküp", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2012, C. 42, ss. 377-381.

İNBAŞI, Mehmet, Eyüp Kul, Balkanlarda Bir Türk Şehri: Üsküp (Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar Sosyal ve Ekonomik Tarihi), TTK Yay., Ankara, 2018.

KADIOĞLU, Sevtap, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve 'Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnâmesi", Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, S. 8, İstanbul, Ekim 2005, ss. 239-257.

KODAMAN, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

KUMBARACI BOGOYEVİÇ, Lidiya, Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri, ENKA, İstanbul, 2008.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Basımevi, Ankara, 1998.

Mahmud İbnü'ş Şeyh Nâfi, Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Târihçe-i Teşkîlât ve İcrââtı - XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi -, Hazırlayan Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 443.

ORHAN, Muzaffer, Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

ÖZTAŞ, Sezai, "Maârif Salnâmelerine Göre Edirne İdâdileri", Trakya Üniversitesi'nin 40. Yılına Armağan, (Ed. H. Kayıcı - E. Akman), Aralık, 2022, ss. 263-282.

ÖZTAŞ, Sezai, "Malkara Rüşdiye Mektebi", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 12, 2023, ss. 287-305.

ÖZTÜRK, Cemil, "İdadi", *İslâm Ansiklopedisi,* C. 21, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 464-466.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. II, s. 34.

SAKAOĞLU, Necdet, Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.

ŞENTÜRK, M. Hüdai, "Dârülmaârif" TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, C. 8, ss. 548-549.

TEKELİ, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Gelişmeler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II.

ÜNAL, Uğur, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907), TTK Yayınları, Ankara, 2015.

ÜNAL, Uğur, Meclis-i Kebîr-i Maârif (1869-1922), TTK Yayınları, Ankara, 2008.

ÜNLÜ, Mucize, II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri, GAMER, 2012, C. I, S. 1, ss. 165-186.

ÜNLÜ, Mucize, Kosova Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.

YAŞARGİL, M. Gazi, Beyin ve Evrim Hakkında Düşünceler, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1991.

YILDIZ, Hatip, "Osmanlı Döneminde Yemen Vilayetinde Açılan İdadi Eğitim Kurumları", Mecmua – Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, Yıl: 5, S. 10, ss. 240-261.

EKLER

Ek-1: Üsküp'de inşasına başlanıp inşaatı tatil edilmiş olan ve sonra yeniden inşasına başlanan mekteb-i idadi binası - (BEO. 2083 /156192)

BEO.002083.156192.005

EK-2: Üsküp Mekteb-i İdadisi'nin Eski Görünümü - Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç, Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri, Enka, İstanbul, 2008, s. 414.

EK-3: Üsküp Mekteb-i İdadisi'nin Günümüzdeki Kalıntıları - Bogoyeviç, Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri, Enka, İstanbul, 2008, s. 415.

EK-4: Üsküp Mekteb-i İdadisi'nin Eski Bir Görünümü - https://kulturenvanteri.com/yer/uskup-idadisi/#17.1/42.010014/21.416624 (Erişim tarihi- 22.10.2025)

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 61-82 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1773820
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROFILE OF THE ULEMA IN LATE OTTOMAN KOSOVO: AN EVALUATION BASED ON SICILL-I AHVAL REGISTERS

Büşra TAMAÇ İRGÜREN[*]

Abstract: This study examines the members of the ilmiye class, including muftis, mudarris and kadıs, who were educated and served in the Kosovo Province during the late Ottoman period. The primary source of the analysis is the ulema records found in the Sicill-i Ahval Registers, which were initiated during the reign of Abdulhamid II. The research explores the career-building process of provincial ulema through various aspects, such as their family backgrounds, early and madrasa education, institutions' curriculums, icazetnames, connections with the center (Istanbul), educational experiences in Istanbul madrasas, and their ties to modern schools established during the late Ottoman era. The professional lives of these scholars are evaluated in terms of the fields in which they were employed, the regions where they served, and their linguistic proficiency. Focusing on central districts such as Skopje, Prizren, and Pristina, as well as other districts and sub-districts in the Kosovo Province, the study provides a detailed analysis of educational conditions, the socio-economic structure of the provincial ilmiye class, and their contributions to the Ottoman scholarly tradition. The inquiry aims to provide a biographical and prosopographical analysis of the late Ottoman period to understand the position of provincial ulema within the Ottoman ilmiye class.

Key Words: Ottoman Empire, Kosova Ulema, Late Ottoman Period, Sicill-i Ahval Register, Balkan History.

SON DÖNEM OSMANLI KOSOVA'SINDA ULEMANIN EĞİTİM VE MESLEKİ PROFİLİ: SİCİLL-İ AHVAL DEFTERLERİ İLE DEĞERLENDİRME

Öz: Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Kosova Eyaleti'nde yetişmiş ve görev yapmış müftü, müderris ve kadılardan oluşan ilmiye sınıfı mensupları incelenmektedir. II. Abdülhamid döneminde tutulmaya başlanan Sicill-i Ahval Defterleri içinde bulunan ulema sicil dosyaları, bu incelemenin ana kaynağını oluşturmaktadır. Araştırmada, taşra uleması olarak nitelendirdiğimiz yerel ulemanın ilmiye kariyerlerini inşa süreci aile kökenleri, ilk mektep ve medrese eğitimleri, okudukları dersler, icazetnameleri, merkez (İstanbul) ile ilişkileri, İstanbul medreselerindeki eğitim süreçleri ve son dönemde kurulan modern okullar ile bağları gibi farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Ulemanın profesyonel mesleki hayatı ise istihdam edildikleri alanlar, görev yaptıkları coğrafyalar ve lisan bilgisi başlıklarında değerlendirilmiştir. Üsküp, Prizren ve Priştine gibi merkezi sancaklar başta olmak üzere Kosova eyaletinin tüm sancak ve kazalarındaki ulema sınıfı, sicil dosyalarından tespit edilerek dönemin eğitim koşulları, taşradaki ilmiye sınıfının sosyo-ekonomik yapısı ve Osmanlı ilmiyesine katkıları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma, Osmanlı son dönemine dair biyografik ve prosopografik analizler yaparak, taşra ulemasının Osmanlı ilmiye sınıfı içerisindeki konumunu anlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kosova Uleması, Son Dönem Osmanlı, Sicill-i Ahval Defterleri, Balkan Tarihi.

Introduction

The Ottoman ilmiye class was one of the three main professional groups in the Ottoman state structure, along with the seyfiye (military class) and the kalemiye (administrative class). This group included scholars and officials such as the şeyhülislam, kadıasker, kadı, and mudarris. It is defined as "a professional group composed of Muslims, predominantly Turks, who graduated with icazet from

[*] Research Assistant, Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Bursa, e-mail: busratamac@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3764-8663.

Başvuru/Submitted: 29.08.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

the classical Islamic educational institution known as the madrasa. These individuals served in education, law, fatwa, key religious services, and important bureaucratic positions related to their field of expertise.[1]"

Throughout every period of the Ottoman Empire, this professional group played a crucial role. However, studies on the subject have predominantly focused on classical-era *ilmiye* institutions, particularly madrasas[2]. Research covering the 19th century and beyond—often referred to as the Reform Era—tends to concentrate on the relationship between the *ilmiye* and modernization, as well as the attitudes of *ilmiye* members toward reforms[3]. The periods of Sultan Abdulhamid II and the Constitutional Era are usually examined in the context of madrasa reforms and the establishment of modern schools[4]. At this point, studies on provincial ulema addressing who they were, their origins, family backgrounds, education, and positions within the *ilmiye* hierarchy remain quite limited. Specifically, there is a lack of comprehensive research on the ulema who lived and served in the Rumelia region, except a few articles[5]. However, in recent years, prosopographic studies[6]— group studies—based on the *Sicill-i Ahval* registers, which are also the primary source for this research, have become more prevalent[7].

The *Sicill-i Ahval* registers, recorded during the reign of Abdulhamid II to monitor the career development of state officials, are among the most important sources for biographical writing in the late Ottoman period. The *tercüme-i hal* registers—biographies that officials were required to complete—found in *Sicill-i Ahval* files serve as the primary sources for this article. Additionally, other documents such as *icazetnames*, *şehadetnames*, salary and appointment records were also utilized[8].

[1] Mehmet İpşirli, "İlmiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol. 22, Türkiye Diyanet Vakfı 2000, p. 141.

[2] For detailed information on the ilmiye studies, see: Zeynep Altuntaş, "İlmiye ve Ulemâ Üzerine Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Vol.10, No. 19-20, 2012, pp. 483-517. For the bibliography of studies conducted on Ottoman madrasas see: Mefail Hızlı, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri:Bir İcmal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Vol. 2, No. 4, 2004, pp. 371-409.

[3] Here are a few foundational studies on the attitudes of the ulema toward reforms: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, ed. Ahmet Kuyaş, 29th ed., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (trans.) Boğaç Babür Tuna, 7th ed., Arkadaş Yayınevi, Ankara 2014; Uriel Heyd, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması," *Dergah Dergisi*, (trans.) Sami Erdem, Vol. 7, No. 80, pp. 18-20; Vol. 7, No. 81, pp. 15-16; Vol. 7, No. 82, pp. 17-19; Vol. 7, No. 83, pp. 17-19, 1996-97; Richard Chambers, "Osmanlı Uleması ve Tanzimat," *Çerçeve*, MÜSİAD, (trans.) Şaban Bıyıklı, No. 14, May-July 1995, pp. 68-73; Mehmet İpşirli, "II. Mahmut Döneminde Ulema ve Vakıflar," *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, İstanbul, 2010. İpşirli argues that it is incorrect to regard the ulema as being opposed to modernization and reforms, while other scholars generally view the ulema as being against the reforms.

[4]Zeki Salih Zengin and İsmail Kara have conducted studies on madrasas during this period. Zengin, believes that during the relevant eras, these institutions lost their judicial and administrative functions, retaining only their religious service role. He argues that the madrasas, which were awaiting reform, were sidelined due to the establishment of new educational institutions and that no reforms were carried out during the reign of Abdülhamid II. Instead, reforms were pursued during the Second Constitutional Era through the establishment of new institutions within the madrasas. Zeki Salih Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitim ve Öğretimi 1876-1908*, Baki Kitabevi, Adana 2003; Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002. İsmail Kara, on the other hand, opposes the theses asserting that Ottoman madrasas had collapsed, maintaining that even during that period, madrasas were capable of training figures such as Ahmet Cevdet Pasha and Elmalı Hamdi Yazır. İsmail Kara, *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016. Another study that supports İsmail Kara's thesis is Fatih M. Şeker's book "*Modernleşme Devrinde İlmiye: Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği* "Şeker, substantiates his argument that madrasas had not collapsed by examining two key figures of the era: Cevdet Pasha and İbnülemin. Fatih M. Şeker, *Modernleşme Devrinde İlmiye: Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.

[5] Nathalie Clayer, Les Cadis De L'après Tanzimat: L'Exemple Des Cadis Originaires D'Ergiri Et Libohova, *Turcica*, Vol. 32, 2000, pp. 33-58.

[6] One of the most prominent studies that use prosopographic method is Zilfi's thesis: Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Sonrası Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası 1600-1800*, (trans.) Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Yayınları, Ankara 2008.

[7]Some notable studies utilizing Sicill-i Ahval registers in the late period include: Halil İbrahim Erbay, "*Teaching and Learning in the Madrasas of Istanbul During the Late Ottoman Period*", University of London School of Oriental and African Studies, PHD Thesis, London 2009; Erhan Bektaş, "*Ulema in the Late Ottoman Empire (1880-1922) The Formation of Professional Ulema Identity*", Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, PHD Thesis, İstanbul 2019.

[8] Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol. 37, Türkiye Diyanet Vakfı 2009, pp. 134-136.

The Ulema *Sicill-i Ahval* registers include files on members of the *ilmiye* class, such as muftis, *mudarrises*, and kadıs, who were trained and served in the Kosovo Province[9]. These files provide valuable information about the family backgrounds of *ilmiye* members, the madrasas they attended, the subjects they studied, their connections to Istanbul, their icazets, and the intellectual circles in which they were trained. This allows for a detailed understanding of the educational process an *ilmiye* student underwent. Furthermore, these files contain information about the institutions where *ilmiye* members served, their salaries, the works they authored, and the languages they were proficient in. Through this information, it is possible to obtain detailed insights into the professional characteristics of scholars of the time. Analyzing these record files makes it feasible to construct educational and professional profiles of the ulema in the Kosovo Province during the late Ottoman period.

Using the registers, various topics will be examined, including the state of madrasas and education in Rumelia, the relationship between provincial ulema and Istanbul, the languages they knew, their family origins and socio-economic statuses, their opportunities for advancement within the *ilmiye* hierarchy, and the fields in which they were employed. Within the Rumelia region, Kosovo Province was always a focal point politically, socially, culturally, and intellectually throughout the Ottoman period. As part of the Ottoman tradition of conquest, madrasas were established, ensuring the embedding of the Ottoman intellectual tradition in the region from the earliest period. These madrasas continued to educate students until the late Ottoman period. The purpose of this study is to utilize the information obtained from the *Sicill-i Ahval* registers in the Meşihat Archives to examine the *ilmiye* scholars who were educated and served in the sanjaks of Kosovo, such as Skopje, Pristina, Prizren, Pec, Novi Pazar, and Taslıca, during the late Ottoman period.

1. The Process of Building an Ulema's Career

In the late Ottoman period, the processes that a student had to go through to join the ilmiye class will be analyzed in detail using Sicill-i Ahval records. Firstly, the family backgrounds of students, especially those whose families were not part of the ilmiye class, will be examined to understand their opportunities for advancement. After that, to understand the education standards in the Kosovo, ulema's initial and madrasa education levels will be reviewed. Moreover, studies revealed that a high proportion of students from the Balkans attended Istanbul madrasas[10]. In order to analyze importance of these madrasas on local ulema's careers, students' connections with Istanbul madrasas will be another focus of the study. Lastly, to understand the impact of educational reform movements on madrasas students and their careers, newly established schools and ulema's interaction with these modern education institutions will be analyzed. For this research, a total of ninety-three Sicill-i Ahval files, identified in the Meşihat Archives of the Istanbul Mufti's Office[11], related to muftis, mudarrises and kadıs who were educated and served in the Kosovo province will be utilized.

1.1. Family Background

In the biographical files found in the Sicill-i Ahval registers, the first pieces of information encountered about the ilmiye class include their name, their father's name, their father's occupation, and, if applicable, their rank as a government official. If their families were well-known, the family affiliation was also recorded. This information provides valuable insights into the socio-economic backgrounds of the ulemas.

---

[9] Hümeyra Zerdeci, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

[10] Erbay, *op. cit*., p. 104.

[11] Among these files, names of ulema who served in the sanjaks of Pristina, Skopje, Prizren, Novi Pazar, Taslıca, and Pec within the province of Kosovo were identified, along with those who worked in kazas connected to these sanjaks. The list of kazas is as follows:

In the Pristina Sanjak: Vushtrri, Mitrovica, Gjilan, Presheva.

In the Prizren Sanjak: Tetova, Gostivar.

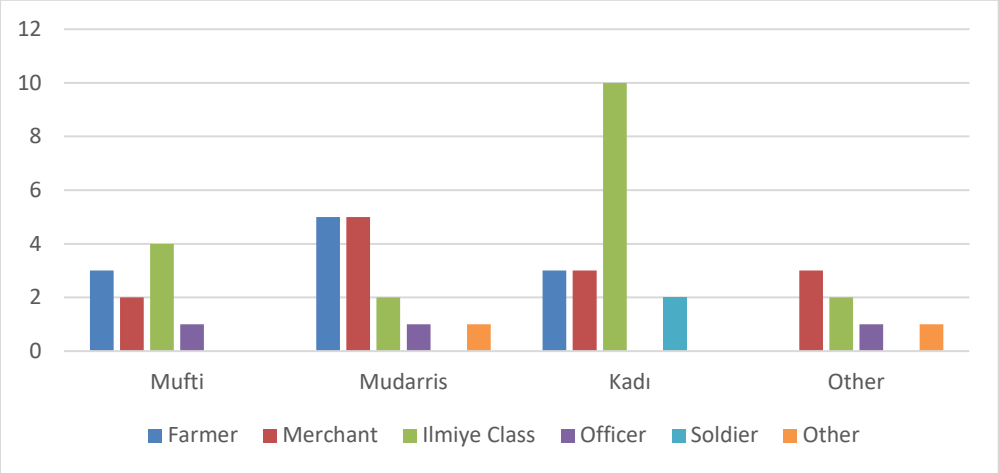
In the Skopje Sanjak: Shtip, Kumanovo, Radovish, Palanka, Kocana, Kratovo, Veles, Osmaniye, and Orhaniye.

In the Novi Pazar Sanjak: Sjenica, Akova, Yeni Varosh, and Kolasin-i Zir.

In the Taslıca Sanjak: Presheva. In the Pec Sanjak: Gjakova, Gusinje, and Targoviste

At this point, we can discuss the relationship between ulema's social-economic background with the opportunities for local ulema, referred to here as "provincial ulema," to advance within the ilmiye class. A student from an ilmiye family would naturally have easier access to both teachers and resources (i.e., books). However, questions arise about the potential differences in advancement for students from non-ilmiye families, as well as the degree to which family background influenced career progression.

Figure 1 : Family Background of the Ilmiye Class

Reference: Meşihat Archives, Ulema Sicill-i Ahval Records

Among studied sicill-i ahval registers only forty-three ulemas mentioned their father's occupation. The figure 1 represents the occupations of these ulemas' fathers. As shown, the majority of high-ranking kadıs came from ilmiye families. Specifically, it was found that children whose fathers were kadıs also frequently followed in this occupation.

It is also important to discuss notable exceptions from different professional backgrounds. One such example is Mehmed Hayri Bey of Gjakova, a graduate of Muallimhane-i Nüvvab and kadı of Pec, whose father was a sipahi (military commander)[12]. While members of the Kosovo ilmiye class were commonly addressed with the title "Efendi," he held the title "Bey," a distinction likely related to his father's military background[13]. Another example is Abdurrahim Efendi, mudarris of Pec, whose father was the mayor[14].

Other names included in the "other" category in the figure 1 also deserve mention due to the diversity of professions. For instance, Abdurrahim Efendi of Gjakova, who served as a representative of the *ders-i şerif*[15] and simultaneously as a member of the *Heyet-i Nasiha*[16] sent to the Albanian region, was the son of a *mudarris*[17]. Another ders-i şerif representative, Recep Rüşdü Efendi, who also held the

[12] MA. USAD. No: 867 Mehmed Hayri Efendi.

[13] In the Ottoman ilmiye class, alongside the title "Efendi," there were also individuals who held the title "Bey." Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi was among such figures, see: Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972, s. 188-189.

[14] MA. USAD. No: 4693 Abdurrahim Efendi.

[15] The *Ders-i Şerif,* commonly known as the *Huzur Dersleri*, refers to tafsir lectures held in the presence of the sultan during the month of Ramadan in the Ottoman Empire, from 1759 until the abolition of the caliphate in 1924. see: Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol: 18, Türkiye Diyanet Vakfı 1998, pp. 441-444.

[16] The Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti) sent a delegation composed of members of the ulema, particularly to the Albanian region, with the aim of explaining the Constitutional regime to the public and securing support for the new administration. This delegation was called the Heyet-i Nasiha and its members were referred to as nasihatçı. See: İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, pp. 62, 109-111; Arzu Güldöşüren, Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Alim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No:48, 2015, p. 128

[17] MA. USAD. No: 3401 Abdurrahim Efendi.

honorific title "kuds-i şerif," was the son of a merchant[18]. In addition to duties such as attending the Sultan's ders-i şerif and serving as *nasihatçi*, there were also professions like clerk and preacher. This suggests that even in later periods, advancement within the ilmiye remained accessible to ulema of provincial origins. Individuals from non-ilmiye families held positions as mufti, mudarris and kadı.

1.2. Early Education

In the Ottoman Empire, children typically received their primary education in sıbyan schools, commonly known as "mahalle mektebi", which were built near mosques and madrasas. In these schools, students were taught basic subjects such as the Arabic alphabet, the Quran, ilm-i hal , tajwid (correct Quranic recitation), ethics, and fundamental İslamic texts, as well as arithmetic to develop basic calculation skills[19].

During the reign of Sultan Abdulhamid II, sıbyan schools were gradually transformed into ibtidai schools. To expand education, ibtidai schools were opened in regions outside Istanbul as well[20]. As part of the reforms of that period, new subjects such as arithmetic, calligraphy, and agriculture were incorporated into the ibtidai school curriculum, alongside traditional sıbyan school subjects like the Quran, ilm-i hal, and ethics[21].

For example, Edhem Faik Efendi from Pristina, one of the central districts in Kosovo, mentions that he studied religious sciences, arithmetic, geography, and history at the Büyük Camii (Grand Mosque) ibtidai school in Pristina[22]. In another example, Ali Murteza Efendi from Gjakova states that, since ibtidai and rüşdiye schools had not yet been established, he studied traditional subjects like sarf (grammar), nahiv (syntax), Molla Jami, and Tarikat-ı Muhammadiyye in the old style[23]. This indicates that traditional education, referred to as old method, continued in sıbyan schools.

Although most students attended *sıbyan* schools or the newly established *ibtidai* schools, there were some exceptions. Among these, Abdurrahim Efendi received his initial education from his father, Mehmed Hayri Efendi studied with a private tutor, and Nuh Necati Efendi took lessons from a mosque imam in a village in Presheva[24].

1.3. Madrasa Education

In the late Ottoman period, as a result of modernization and reform movements, new schools began to be established. However, even during this period, madrasas continued to be one of the cornerstones of the Ottoman education system. The educational conditions of that era can be analyzed by investigating madrasas in the provinces which ulema class received their education from. The central districts of the Kosovo, namely Skopje, Prizren, and Pristina, hold particular importance in this regard.

Skopje was one of the Ottoman administrative divisions in the Rumelia region with the strongest ties to the Empire, both academically and culturally. In terms of including the names of the madrasas active in this region at the late Ottoman period, the ulema registry files reflect the strong link between the periphery and the center. For instance, Mufti of Skopje Abdurresid Efendi studied at the Meddah Madrasa, one of the most important institutions, Ali Efendi received his education at the Alaca Mosque Madrasa, Mehmed Emin Efendi at the Skopje Madrasa, and Abdulkerim Efendi at the İskece

[18] MA. USAD. No: 121 Receb Rüşdü Efendi

[19] Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999, pp. 77-80.

[20] Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, pp. 145-148.

[21] Zengin, *II. Abdülhamit Dönemi,* pp. 52-62.

[22] MA. USAD. No: 4675 Edhem Faik Efendi.

[23] MA. USAD. No: 1828 Ali Murteza Efendi.

[24] MA. USAD. No: 4693 Abdurrahim Efendi; MA. USAD. No: 867 Mehmed Hayri Efendi; MA. USAD. No: 4732 Nuh Necati Efendi.

Madrasa[25]. Additionally, according to the 1900 Maarif Salnamesi (Yearbook of Education), educational activities continued in Skopje until the end of Ottoman control in the region at madrasas such as Debbağ Şahin Madrasa, Mustafa Paşa Madrasa, Nabi Madrasa, İshakiye Madrasa, İbn Kocacık Madrasa, Kebir Mehmed Çelebi Madrasa, Muradiye Madrasa, and İbn Şahin Madrasa[26]. In the districts of Skopje, such as Shtip, Mehmed Cemil Efendi and Mehmed Esad Efendi received their madrasa education at the Shtip Madrasa[27]. Shtip also had two additional madrasas: Sinan Bey and Tekke-i Zir[28]. In the district of Radovish, according to the Maarif Salnamesi, Cami-i Kebir (Grand Mosque) and Cami-i Cedid (New Mosque) madrasas are mentioned[29]. However, in addition to these madrasas, in his biography, Bayram Vehbi Efendi wrote that he served at the Ali Efendi Madrasa in Radovish[30]. In other districts, Mustafa Bey Madrasa is mentioned in Kratovo, Bayram Paşa Madrasa in Palanka, Evsat Madrasa in Kocana, and Mehmed Bey Madrasa in Kumanovo[31]. Additionally, Nuh Necati Efendi stated that he studied at the Eski Madrasa (Old Madrasa) in Kumanovo[32].

According to the registry files, in the center of Kosova, Pristina, Edhem Faik Efendi noted that he received his madrasa education at the Sultan Selim Madrasa[33]. Besides this madrasa, the Pir Nazır Madrasa was also located in Pristina[34]. In its districts, Isa Bey Madrasa is noted in Mitrovica, Isa Bey and Çarşı Camii (Bazaar Mosque) madrasas in Vushtrri, the Atik Mosque and Dobrican madrasas in Gjilan, and the Cami-i Cedid Madrasa in Presheva[35].

In the other important sanjak, Prizren, Mehmed Emin Efendi, the son of Mufti Tahir Efendi, studied at Emin Paşa Madrasa. Rüstem Efendi attended the Sinan Paşa Madrasa, and Süleyman Sıdkı Efendi studied at Mehmed Paşa Madrasa[36]. Other madrasas mentioned in the salname include Saraçhane Madrasa and Terzi Madrasa[37]. All individuals born in Tetova -one of the districts of Prizren- were found to have completed their madrasa education in Istanbul/Fatih. This raises questions about the functionality of local madrasas. However, other sources mention Saat Madrasa and Ahmed Bey Madrasa in this area[38]. In Gostivar, which was connected to Prizren, the Cami-i Cedid and Saat Madrasas are noted[39]. In the Novi Pazar Sanjak, Yahya Tevfik Efendi studied at the Altun İlim Madrasa, while in the Pec Sanjak, Abdurrahim Efendi studied at the Atik Madrasa[40]. In the Gjakova

[25] MA. USAD. No: 5626 Abdurreşid Efendi; MA. USAD. No: 1808 Ali Efendi; for the biography of Mehmed Emin Efendi, see: Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, Vol. 3, Medrese Yayınları, İstanbul 1980, pp. 197-198; for the biography of Abdülkerim Efendi, see: Ibid., Vol.1, pp. 138-139.

[26] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1318/1900 s. 1510. One of the most important madrasa mentioned in this yearbook is İsa Bey Madrasa, which was mentioned in the yearbook dated 1321/1903.

[27] MA. USAD. No:4728 Mehmed Cemil Efendi; MA. USAD. No: 1839 Mehmed Esad Efendi.

[28] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, s. 1510.

[29] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, s. 1510.

[30] MA. USAD. No: 3037 Bayram Vehbi Efendi.

[31] Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, s. 1510.

[32] MA. USAD. No: 4732 Nuh Necati Efendi.

[33] MA. USAD. No: 4675 Edhem Faik Efendi.

[34] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, s. 1510.

[35] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, s. 1510; Ahmed Hamdi Efendi wrote that he was a mudarris at a madrasa in Vulchtrin, though he did not specify its name. Similarly, Abdurrahim Efendi mentioned receiving his education at a madrasa in Gjilan, and İlyas Zeki Efendi stated that he studied at a madrasa in Presheva. However, neither of them provided the names of these madrasas. MA. USAD. No: 4654 Ahmed Hamdi Efendi; MA. USAD. No: 4644 Abdurrahim Efendi; MA. USAD. No:483 İlyas Zeki Efendi.

[36] MA. USAD. No: 4629 Mehmed Emin Efendi; MA. USAD. No:4630 Rüstem Efendi; MA. USAD. No:3780 Süleyman Sıdkı Efendi.

[37] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, s. 1512.

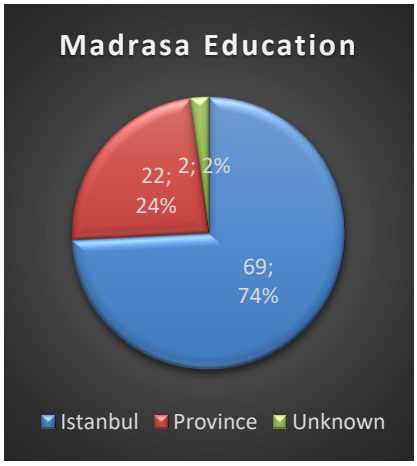
[38] In the salname, only Saat and Köprü madrasas were recorded in Tetova. As stated in the registry files, İsa Ruhi Efendi was teaching in Ahmed Bey madrasa. MA. USAD. No:4683 İsa Ruhi Efendi.

[39] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, p. 1510.

[40] MA. USAD. No: 4664 Yahya Tevfik Efendi; M. USAD. No: 4693 Abdurrahim Efendi.

district of Pec, Bekir Sıdkı Efendi studied at the Medrese-i Kebir[41]. Other madrasas mentioned in the Pec Sanjak include Bolazade Madrasa and Osman Çavuş Madrasa[42]. According to the *Sicill-i Ahval* records, all identified individuals from Taşlıca attended a *rüşdiye* school before continuing their studies in Istanbul. One exception is Mustafa Efendi, who, after attending a rüşdiye, studied at the district madrasa and later went to Istanbul[43]. The mentioned madrasa might correspond to the Celaleddin Paşa Madrasa, as listed in the salname. As seen above, while madrasas were active in the provinces, students aiming for career advancement preferred to study in Istanbul. Within the examined group, the following distribution emerges:

Figure 2 : Regions Preferred by Ulema for Madrasa Education

Reference: Meşihat Archives, Ulema Sicill-i Ahval Records

1.3.1 Istanbul as the Education Center

One of the most notable points about the provincial ulema is that the majority preferred Istanbul for their madrasa education. For many students from Anatolia and Rumelia seeking career advancement, Istanbul was the center[44]. It offered the opportunity to study with famous scholars. Moreover, the madrasas in Istanbul did not only train personnel for religious services but also prepared individuals for judicial and administrative roles in other regions of the Ottoman Empire. Students educated in these madrasas could serve as muftis, kadıs or mudarrises in different parts of the empire. Receiving education in Istanbul also provided an opportunity for advancement within the Ottoman bureaucracy[45]. For these reasons, students from the provinces either joined this system immediately after completing their initial education or, even if they received their education locally, would enroll in a madrasa in Istanbul or join the study circle of a distinguished scholar there.

As seen in the figure 2, out of the ninety-three ulema, sixty-nine individuals, or approximately 74% of the total, were found to have received their education in Istanbul. A significant portion of these individuals were noted to have studied at the Fatih Sahn-ı Seman Madrasas. The madrasas identified in the registries where these individuals studied in Istanbul include the Fatih Sahn-ı Seman Madrasas; Fatih Bahr-i Sefid Ayak Kurşunlu Madrasa, Fatih Baş Kurşunlu Madrasa, Fatih Karadeniz Tetimme-i Sabia Madrasa and Fatih Bahr-i Siyah Ayak Kurşunlu Madrasa. Mehmed Raşid Efendi's explanation might provide an example of the educational process in these madrasas:

> "After studying the Quran, *ilm-i hal* and some Turkish booklets at a private school in my village, I went to Prizren, where I also studied Arabic *sarf (*morphology) and *nahiv (syntax)*. Then, in the year 1288

[41] MA. USAD. No: 4750 Bekir Sıdkı Efendi.

[42] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, p. 1510.

[43] MA. USAD. No: 2546 Mustafa Efendi.

[44] Erbay, *op.cit*, pp. 103-104; 112-115.

[45] Mehmet İpşirli, Osmanlı İstanbul'unda Geleneksel Eğitim ve Ulema, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Eğitim, Bilim ve Teknoloji*, Vol. 9, 2015, p. 40.

> Hijri, I went to the Dersaadet (Istanbul) and enrolled in the Ayak Kurşunlu Madrasa on the side of Fatih Bahr-i Siyah. I attended the lessons of the Mümin Efendi, a lecturer in Fatih, and studied up to *İzhar* level. After Mümin Efendi pass, I continued my studies with Osman Efendi of Gümülcine, another lecturer in Fatih, I studied up to *Molla Jami*'s book. Following this, Osman Efendi was appointed as the mufti of İskece and I joined the study circle of Mayatağî Mustafa Efendi, another lecturer in Fatih. I completed my studies under the supervision of Mustafa Efendi according to the prescribed curriculum and successfully obtained my icazetname[46]."

In addition to these, there were also individuals who received education at madrasas other than Sahn-ı Seman such as Fatih Damad Mehmed Efendi Madrasa, Fatih Tabhane Madrasa, Zincirlikuyu Kadıasker Efendi Madrasa, Şehzadebaşı Şehzade Madrasa, Fatih Haydar Paşa Madrasa, Saraçhane Hüseyin Paşa Madrasa, and Sultanahmet Madrasa. For example, Malik Efendi, after completing his ibtidai and rüşdiye school education in Gjakova, studied for nine years at Medrese-i Kebir. He then went to Istanbul and enrolled in the Hüseyin Paşa Madrasa in Saraçhane, where he received icazetname in three different fields. Similarly, Muhsin Fehmi Efendi from Pristina pursued his education for a time in his hometown before residing at the Atik Hüseyin Paşa Madrasa in Saraçhane. After earning his icazetname from his instructor Hüseyin Efendi in 1906, he was appointed as a muderris in Sjenica within the Kosovo Province in 1907[47]. Another example is Mehmed Raşid Efendi, who described his education in his biography as follows: "After arriving at Istanbul, I resided in the Hayriye Madrasa in Çarşamba near Fatih. I studied in the teaching circle of Ali Rıza Efendi of Muğla, a lecturer in Fatih and a fetvahane scholar, without interruption, and in 1898. I received an icazetname in Arabic studies[48]."

An important point that should be emphasized is that members of the ilmiye class not only studied in madrasas, but also attended study circles in mosques, especially in the Fatih Mosque, to obtain an icazetname. For example, since there was no ibtidai school in his time, Ali Murteza Efendi of Gjakova attended the old madrasas in his hometown and later came to Istanbul in 1860. There, he joined the teaching circle of Hacı İlyas Efendi in the Fatih Mosque and received an icazetname[49]. While Fatih Mosque was the most prominent place for attending extra-curricular activities, students also joined study circles at other mosques. For instance, Mehmed Şevki Efendi, kadı of Kosovo's central district, mentioned studying with lecturers from Ayasofya Camii Kebir[50]. Another example is Hüseyin Hüsnü Efendi, who, after receiving his initial education in his hometown, came to Istanbul and began studying at Fatih Ayak Kurşunlu Madrasa. Simultaneously, he joined the teaching circle of Sufi Bekir Efendi but, after his teacher's passing, continued his studies with Ahmed Hamdi Efendi, a lecturer in Çarşamba-Bayezid. He completed his education under the supervision of Ahmed Hamdi Efendi and earned his icazetname[51].

[46] "Köydeki hususi bir mektepte Kuran-ı Kerim, ilm-i hal gibi bazı Türkçe risaleler talim ettikten sonra Prizren'e gidip orada dahi 'arabîden bir nebze sarf, nahiv taallüm ettikten sonra 288 hicriyyesinde Der 'Aliyyeye gelip Fatih Bahr-i Siyah cihetinde Ayak Kurşunlu Medresesi'ne kayıt olmuş, Fatih dersiamlarından merhum Mümin Efendi'nin dersine devamla izhara kadar tedris ettikten sonra muma ileyhin vefatıyla yine Fatih dersiamlarından Gümülcineli Osman Efendi'nin dersine hazır olup ondan dahi Molla Câmî'ye kadar ders gördükten sonra muma ileyh Osman Efendi dahî İskeçe'ye müftü olarak tayin edilmiş yine Fatih dersiamlarından Mayatâğî merhum Mustafa Efendi'nin halka-ı tedrisine gidip usul-ı vecihle muma ileyhten ikmal-i nüsha ederek icazetnameye muvaffak oldum."MA.USAD. No: 366 Mehmed Raşid Efendi.

[47] MA. USAD. No: 4930 Malik Efendi.

[48]"*Der-bâr-ı şevket karara gelip Fatih civarında Çarşamba'da Hayriye Medresesinde ikametle Fatih dersiamlarından ve fetvahane mucîzlerinden Muğlalı Ali Rıza Efendi'nin halka-ı tedrîsinde bila fâsıla mülazemetle 1316 miladisinde Arabi'den bir kıta icazetname aldım*."MA. USAD. No: 4643 Mehmed Raşid Efendi. Students who came to Istanbul often referred to the city using names like **Dersaadet** or **Deraliyye** in their registry files. The phrase **"Der bâr-ı şevket karar"** was found in only one file.

[49] MA. USAD. No: 1828 Ali Murteza Efendi.

[50] MA. USAD. No: 198 Mehmed Sevki Efendi.

[51] MA. USAD. No: 1611 Hüseyin Hüsnü Efendi.

1.4. Modern School Education

The educational reforms initiated during the Tanzimat period established new schools such as rüşdiyes and darülmuallimins (teachers training schools). However, no significant innovations were introduced to the madrasa system during this time[52]. Nonetheless, a new institution called Mekteb-i Nüvvab (School of Kadıs) was founded to provide specialized training for judges[53]. In the subsequent period, particularly after the constitutional period, efforts were made to reform the madrasas. As a result of these reforms, new types of madrasas such as "Medresetü'l Mütehassısîn" (School of Specialists) and "Medresetü'l Vaizin" (School of Preachers) were established[54]. Yet, these new madrasas could not counterbalance the influence of other modern education institutions. Many individuals with a madrasa education attended these new institutions. Notably, the Mekteb-i Nüvvab became a preferred institution for madrasa graduates aspiring to become judges[55]. Additionally, madrasa scholars frequently served as teachers in darülmuallimins and rüşdiyes.

1.4.1. Rüşdiye Schools

Following the educational reforms of the Tanzimat period, rüşdiyes were established as secondary schools to prepare students for higher education. During the reign of Abdulhamid II, these institutions became widespread, especially in rural areas, and were transformed into schools training officials for government positions. Over time, educational level of rüşdiyes shifted towards primary education. Nevertheless, rüşdiye schools stood out as significant institutions in integrating the public into the new educational system[56].

Among the group of scholars 24 out of 93 individuals received rüşdiye school education in their hometowns. In addition to the rüşdiye schools in the central districts of the Kosovo, such as the Skopje rüşdiye attended by Mehmed Vehbi Efendi and the Prizren rüşdiye attended by Mehmed Emin Efendi, there were also rüşdiye schools in smaller towns like Gjakova and Mitrovica[57]. It has been determined that all the notable individuals from smaller districts such as Taslıca and Prepol received their education at rüşdiyes. The education of Mehmed Rüşdü Efendi at the Prepol rüşdiye, located in the small sub-district of Prepol in Kosovo, serves as an example of rural rüşdiye education[58]. According to his şehadetname, Mehmed Rüşdü Efendi studied courses such as the Quran, religious sciences, Arabic, Persian, Ottoman Turkish, arithmetic, geometry, geography, history, and calligraphy. However, the statement of İsa Ruhi Efendi, who noted that he had to attend a madrasa because there was no rüşdiye school in his own town of Tetova, highlights the significance of these newly established schools at that time[59].

1.4.2. Darülmuallimin

Another significant institution established during Ottoman educational reforms was Darülmuallimin, which was founded to provide instructors for rüşdiye schools. Like the rüşdiye schools, these institutions were extended to rural areas during Abdulhamid II's reign, representing an essential development in training students and expanding education throughout the empire[60]. However, it would not be accurate to claim that education advanced solely through these modern schools. At that time,

---

[52] Berkes, *op.cit*, s. 229-231.

[53] Jun Akiba, A New School For Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire, *Turcica*, Vol. 35, 2003, pp. 125-163.

[54] Zengin, *II. Meşrutiyet*, p. 96-102.

[55] For detailed information on the kadıs educated at the Mekteb-i Nüvvab, particularly those coming from Rumelia during this period, see: Clayer, *op.cit.*

[56] Cemil Öztürk, "*Rüşdiye*", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol. 35, Türkiye Diyanet Vakfı 2008, pp. 301-303.

[57] MA. USAD. No: 83 Mehmed Vehbi Efendi; MA. USAD. No: 4629 Mehmed Emin Efendi.

[58] MA. USAD. No: 1121 Mehmed Rüşdü Efendi.

[59] MA. USAD. No: 4683 İsa Ruhi Efendi.

[60] Cemil Öztürk, "Dârulmuallimîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol. 8, Türkiye Diyanet Vakfı 1993, pp. 551-552; Somel, *op.cit*, pp. 168-174.

madrasas were still active, and there was even a mutually beneficial relationship between the new schools and the madrasas. Among the ulema group we studied, some madrasa-educated individuals attended darülmuallimin. For example, Mehmed Vehbi Efendi, who was studying at Fatih Tetimme-i Sabii Madrasa, joined darülmuallimin during this period, continued his education there, and obtained his diploma[61]. Similarly, Abdurrahim Efendi, after completing his studies at the Atik Madrasa in Pec, attended the darülmuallimin opened in Skopje[62].

Hurşid Efendi, born in Tetova, completed his initial education and went to Fatih, where he studied Arabic. After passing the ruus exam, he began teaching as a lecturer at the Fatih Mosque. However, during this period, he decided to attend the newly opened darülmuallimin to complete his modern education. After graduating with a high degree from the literature department, he left his position at the Fatih Mosque, and began working as a teacher in various parts of the empire. This transition reflects the interest and adaptation of a madrasa-trained scholar to modern educational institutions and their transformation[63].

The career of Hüseyin Hüsnü Efendi, born in Shtip, exhibits similarities in its trajectory. He received his education at the Ayak Kurşunlu Madrasa, which was part of the Fatih Sahn-ı Seman Madrasas, and during this period, he participated in the scholarly circles of dersiams in mosques. After completing his studies, he tooks exams at the Rhodes Idadi School and began teaching at the Darülmuallimin-i Ibtidai in Rhodes. After serving as a teacher in various places, he resigned from his position. Subsequently, Hüseyin Hüsnü Efendi was appointed as a mufti in Katrin district of Thessaloniki. Due to the outbreak of the Balkan War, he was reassigned to Adana. After completing his duties in Adana, he returned to his hometown and began teaching at an ibtidai school in Shtip[64].

In addition to these examples, it is evident from the salnames that mudarrises or scholars from the ilmiye served in newly established educational institutions, including darulmuallimin schools, even without formal teaching certification. For instance, Şehabeddin Efendi, a teacher at the Skopje rüşdiye and a mudarris[65], Hasan Hilmi Efendi, an Arabic instructor at the Skopje Idadi, and Receb Hayri Efendi and Mahmud Tevfik Efendi were all from the ilmiye and served in these modern schools[66]. Ahmed Nazif Efendi, who served as a naib in various districts of Skopje, did not have a formal school education but worked as a teacher in the district rüşdiye schools[67]. Moreover, Abdurrahim Efendi, a mudarris at the Ishakiye Madrasa in Skopje, stated that he taught religious sciences at the Skopje Idadi for fifteen years and expressed his desire for reappointment. A notable point is that after Abdurrahim Efendi was appointed as a mudarris, Ali Sırrı Efendi, another madrasa graduate with icazet from Istanbul was appointed to take over the teaching position[68].

1.4.3. Mekteb-i Nüvvab

In the late Ottoman period, one of the most notable institutions for training members of the judiciary was *Mekteb-i Nüvvab*. Traditionally, *kadıs* were trained within the madrasa system. However, as a result of educational reforms, the term kadı was replaced by naib, and the *Muallimhane-i Nüvvab* was established in 1855 to train them. By 1883, this institution was renamed *Mekteb-i Nüvvab*, offering courses such as fıqh (İslamic law), feraid (inheritance law), hüsn-i hat (calligraphy), imla (grammar) and hesap (arithmetic). Admission to this school, which was affiliated with the office of the şeyhülislam, required passing an exam, and it primarily accepted the children of prominent scholars.

[61] MA. USAD. No: 83 Mehmed Vehbi Efendi.

[62] MA.USAD. No: 4693 Abdurrahim Efendi.

[63] MA. USAD. No: 3716 Mehmed Hurşid Efendi.

[64] MA. USAD. No: 1611 Hüseyin Hüsnü Efendi.

[65] *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Kosova Vilayeti Matbaası, 1304/1887, p. 165.

[66] *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Kosova Vilayeti Matbaası, 1314/1887, p. 161-163.

[67] MA. USAD. No: 224 Ahmed Nazif Efendi.

[68] BOA. MF.MKT. No: 892.66.

Over time, this institution became fundamental to educate judicial officials equipped with both religious and legal expertise, by 1908, it was renamed as the *Mekteb-i Kudat*[69].

The position of kadıs was regarded more as a judicial role than a religious service, unlike the roles of muftis and mudarrises in the late Ottoman period. Therefore, within the ilmiye class, the ruus exams and the education of prospective kadıs were of great importance. The establishment of kadı schools also emphasizes this importance. In the last periods of the Ottoman Empire, students who wanted to become kadı received education from the Mekteb-i Nüvvab in addition to their madrasa education. For example, twelve of the thirty-three naibs among the Kosovo scholars were graduates of the Mekteb-i Nüvvab. Among these graduates, Ömer Atıf Efendi, after completing his rüdşiye education in Tetova, came to Istanbul, took classes at the Fatih madrasa, entered the Mekteb-i Nüvvab, and graduated with honors. After passing the ruus exam, he served as a naib in various districts of Skopje and in places such as Divriği and Mecitözü in Anatolia[70]. Another example is the naib of Pristina, Mahmud Nedim Efendi; he also came to Istanbul after his madrasa education, and after receiving his education at the Fatih madrasa, he continued to attend the Mekteb-i Nüvvab. These examples demonstrate that studying at the Mekteb-i Nüvvab became prevalent among madrasa students who want to become naibs[71].

1.5. Curriculum in Madrasa Education

It is known that the classical madrasa curriculum was mainly based on Islamic sciences[72]. Mübahat Kütükoğlu's research highlights that the mid-19th century madrasa curriculum included Arabic grammar, logic, and Islamic sciences. Logic courses were divided into *tasavvurât* and *tasdikât*, while theology covered texts such as *Adûdîye* and Taftazânî's works. The jurisprudence course focused on Hidâye, a commentary on Islamic law, and the theology course included Celâleddin Devvânî's *Isbâtü'l Vâcib*. Kütükoğlu also notes that after mathematical and natural sciences were removed from the madrasa curriculum in the sixteenth century, the study of *tafsir* and *hadith* began to lose its prominence by the eighteenth century[73]. Ali Efendi, who received his primary education in Skopje and went to Istanbul to receive classical madrasa education, explains courses that he took during his madrasa education in his register file[74]. This register file can be considered as an example that depicts main curriculum of madrasas in the 19th century Ottoman empire.

Ali Efendi describes the lessons he studied at Hafız Pasha Madrasa as follows: "*In the mornings, I studied Tasavvurât and Tasdikât along with Molla Fenari's glosses (logic), Şerhu'l Akâ'id (principles of Islamic belief), Kâdî Mîr (logic), Şifa-i Şerif (hadith) and Celâlî (theology), In the afternoon lessons, I taught and studied Mültekâ from İslamic law, Meânî (rhetoric), Muhtasar from Islamic law, Mir'ât (Islamic jurisprudence) ve Mütetavvil (rhetoric).*[75]" Besides these courses, he participated in extracurricular activities in Istanbul, choosing not to return to his hometown during the holidays and he indicated these extracurricular activities in his file as follows: "*I studied Tafsir and Hadith methodology from mudarris Ali Efendi from Kosovo, Burhan-ı Gelenbevî (logic) from mudarris Kerim Efendi, Farisî Hafız Divanı (poetry) from Niyazi Efendi from Ayfonkarahisar, Mir'at (second time) from Gürcü Numan Efendi, Kâdî Mîr from the famous Cevdet Pasha, Buhari and Muslim-i Şerif*

---

[69] İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Supplementary Vol. 2, Türkiye Diyanet Vakfı 2016, pp. 242-243; Jun Akiba, Muallimhane-i Nüvvab'dan Mekteb-i Kuzat'a: Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni." *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: XIX. Yüzyıl Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler, XIX. Yüzyıl*. Edited by Ahmet Hamdi Furat: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, pp. 13-29; Akiba, *A New School*, pp. 125-163

[70] MA. USAD. No: 904 Ömer Atıf Efendi.

[71] MA. USAD. No: 260 Mahmud Nedim Efendi.

[72] For detailed information about the subjects taught in Ottoman madrasas, see: Mefail Hızlı, Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. 17, No:1, 2008, pp. 25-46.

[73] Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Vol. 7-8, 1977-78, p. 279.

[74] MA. USAD. No: 1808 Ali Efendi.

[75] "Sabahları, Molla Fenarî haşiyeleriyle Tasavvurât, Tasdikât, Şerhu'l Akâ'id, Kâdî Mîr, Şifâ-i Şerîf ve Celâlî okurken, ikindi derslerinde Mültekâ, Meânî, Muhtasar, usulden Mir'ât ve Mütetavvil derslerini tedrîs ve talîm ettim."

(hadith) from Sheikh Kasım Efendi, Mesnevî and Meşârık-ı Şerif (sufism) from Hüsam Efendi, Tarikât-ı Muhammediye from Abdurrahman Efendi, again Tarikât-ı Muhammediye from Hafız Rıdvan Efendi, Kasîde-i Numâniye from a mudarris known as Hocazâde, and Eşkâl-i Te'sîs and Küret risalesi from Davud Efendi[76]. As understood from Ali Efendi's biography, tafsir and hadith methodology lessons were followed on holidays with teachers outside the madrasa.

It is known that during the reign of Abdulhamid II, adjustments were made to the madrasa curriculum. The subjects studied by İdris Hıfzı Efendi in Istanbul might be considered as a reflection of these changes. After studying sarf (morphology) and nahiv (syntax) in his hometown, İdris Hıfzı Efendi came to Istanbul and studied Islamic sciences. Additionally, he took private lessons in fields such as geometry, cosmography, astronomy, and feraid (inheritance law.) However, his education was interrupted when he joined the Greek War[77]. The courses mentioned by İdris Hıfzı Efendi align with the reform program introduced by Sheikh Alizâde Hoca Muhyiddin[78], which included subjects such as geometry, history, cosmography, and astronomy[79].

During the Second Constitutional Era, specialized madrasas such as *Medresetü'l-Vâizîn* (School of Preachers) and *Medresetü'l-Mütehassısîn* (School of Specialists) were established. These schools deviated from the traditional madrasa curriculum and introduced new courses and programs in a variety of fields[80]. Mehmed Vehbi Efendi, a graduate of *Medresetü'l-Vâizîn*, listed the courses, he attended as follows:"Tefsîr-i Şerîf (tafsir),Hadis-i Şerîf (hadith),Fıkıh (İslamic law),Usûl-i Fıkıh (fiqh methodology), Ferâîz ve İntikâl(inheritance law), Siyer-i Nebî ve Târîh-i İslâm (Islamic history), Târîh-i Umûmî (World History), Târîh-i Osmânî (Ottoman History), Târih-i Medeniyet (History of Civizilation), Târîh-i Edyân (History of Religions), Coğrafya-i Osmânî ve İslâmî,(Ottoman and Islamic Geography), Edebiyât-ı Osmânî (Ottoman Literature), Edebiyât-ı Arabî (Arabic Literature), Edebiyat-ı Fârisî (Persian Literature), Hesab (arithmetic), Hendese (geometry), Cebir (Math), Hey'et (astronomy), Hikmet-i Tabiiye (physic), Kimya (chemistry), Felsefe (philosophy), Malumât-ı Hukûkiyye (information in law), İlm-i İktisâd ve Mal (economy), Hıfzu's Sıhha (medical knowledge), Hitâbet (rhetoric), İlm-i İçtima ve Terbiye (sociology)[81]."

As can be seen, in addition to the classical Islamic sciences, new courses such as health sciences, philosophy, and chemistry were introduced. These courses were part of a broader reform movement in Ottoman education aimed at balancing traditional and modern knowledge. While new schools were established during the late Ottoman period, madrasas were not subject to significant reforms until the changes introduced during the Second Constitutional Period. Despite the thesis of the collapse of madrasas, which is a prominent topic in scholarly studies, it should not be overlooked that madrasas retained the capacity to educate influential figures such as Cevdet Pasha and Elmalılı Hamdi Yazır in the empires last years[82].

[76] "Müderris Kosovalı Ali Efendi'den tefsir ve hadis usulü, müderris Kerim Efendi'den Burhan-ı Gelenbevî, Süleymaniye müderrislerinden Ayfonkarahisarlı Niyazi Efendi'den Farisî Hafız Divanı, Gürcü Numan Efendi'den ikinci kez Mir'at dersi, ünlü Cevdet Paşa'dan Kâdî Mîr, Şeyh Kasım Efendi'den Buhârî ve Müslim-i Şerîf, Hüsam Efendi'den Mesnevî ve Meşârık-ı Şerîf, Abdurrahman Efendi'den Tarikât-ı Muhammediye, Hafız Rıdvan Efendi'den yine Tarikât-ı Muhammediye, Hocazâde olarak bilinen bir müderristen Kasîde-i Numâniye, İşkodralı Davud Efendi'den Eşkâl-i Te'sîs ve Küret risalesi okudum." MA. USAD. No: 1808 Ali Efendi.

[77] MA. USAD. No: 1560 İdris Hıfzı Efendi.

[78] For the biography of Hoca Muhyiddin, see: Zeynep Altuntaş, Yarı Ulemadan Bir Jön Türk Hoca Muhyiddin'in Hayatı ve Eserleri, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, No: 13, 2011, pp. 223-255.

[79] For a detailed critique and information on the madrasas, see: Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, *Medreselerin Islahı*, pp. 15-18, Istanbul, 1314.

[80] For reforms and the curriculum prepared during the Second Constitutional Era, see: Adem Ölmez, "II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme," *Vakıflar Dergisi*, Vol. 41, June 2014.

[81] MA. USAD. No: 5311 Mehmed Vehbi Efendi.

[82] Kara, *op.cit*; Şeker, *op.cit*.

1.5.1. Curriculum in Provincial Madrasas

The curriculum of provincial madrasas is important to understand the differences between educational environment of center and countryside. While more advanced courses were taught in the center, in the provinces, as we can see from the registry files, the courses remained at the introductory level. In order to see this difference, the registry files of the ulema who completed their madrasa education in the provinces constitute a valuable source. For example, Abdüllatif Efendi, who received his initial education in Novipazar, recorded that he studied sarf (morphology), nahiv (syntax), mantık (logic), mülteka from İslamic law, muhtasar from İslamic law, Halebi (the book of Islamic law)[83]. Another provincial ulema Numan Sabit Efendi stated that he studied nahiv, mantık, meani, beyan, akaid (basic principles of Islamic belief), hikmet (philosophy) at a neighborhood madrasa in Gjakova and received his *icazetname*[84]. Similarly, Mehmed Ali Efendi in Sjenica recorded that he studied *sarf, nahiv, mantık, fıkıh usulü (*fıqh methodology), *feraid (*inheritance law), *Halebi, Kuduri, Mülteka* and their commentaries[85]. In the town of Tetova, İsa Ruhi Efendi studied up to the level of *tasavvurat*, Ömer Atıf Efendi focused on sarf and nahiv and Recep Cudi Efendi learned foundational knowledge before continuing their education in Istanbul's madrasas[86].

In conclusion, as we can understand from register files of provincial ulema, the education provided in provincial madrasas remained at a basic level. Students from countryside madrasas knew that this kind of introductory-level education could not be sufficient to acquire high offices in ilmiye. Therefore, students who aimed to advance their careers preferred to continue their education in Istanbul.

1.5.2. Curriculum in Modern Schools

It is known that among the ulema of the late Ottoman period, those who received classical education in madrasas also benefited from the newly established education institutions. The preference of ulema for new institutions such as *rüşdiyes, mekteb-i nüvvab*, and *darülmuallimin* indicates that these schools had a curriculum different from that of classical madrasas. The register file of Mehmed Rüşdü Efendi, who was educated both in classical madrasas and modern schools, can serve as an important source for revealing the differences between the old and new educational institutions. After completing his primary education at an *ibtidai* school, Mehmed Rüşdü Efendi attended the Pristina *Rüşdiye* School. He states that in this new institution, he studied *Emsile, Bina, Maksud* (introductory works on morphology), *Avamil* and *İzhar* (syntax), *İsagoci* (logic), *Kavaid-i Farisî* (Persian grammar), *Nasihatü'l-Hükema*, and *Gülistan*. Although these courses were similar to classical madrasa courses, he also studied new subjects such as *Kavaid-i Osmanî* (Ottoman grammar), calligraphy (*Sülüs* and *Rika* scripts), Ottoman history, and geography[87]. These new courses demonstrate that educational reforms had been implemented even in the provincial areas of the empire and that new institutions diverged from the classical madrasa curriculum.

The divergence became more apparent in the curriculum of the Mekteb-i Nüvvab. The program of this new institution was almost entirely different from the madrasa system. The October 1909 curriculum of the Mekteb-i Nüvvab included the following courses: Dürer (Book of Islamic law), Mecelle (Ottoman Civil Code), Feraid (Inheritance Law), Sakk-ı Şer'i (Legal Documents), Arazi Kanunu (Land Law), Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye (Civil Procedure), Tanzim-i İlamat-ı Hukukiye (Drafting of Legal Decisions), Ceza Hukuku (Criminal Law), Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye (Criminal Procedure), Tanzim-i İlamat-ı Cezaiye (Drafting of Legal Decisions), Ticaret-i Beriyye Kanunu (Law of Land-based Commerce), Ticaret-i Bahriye Kanunu (Law of Maritime Commerce), İcra Kanunu (Enforcement Law), Medhal-i Hukuk (Introduction to Law), Hukuk-ı Esasiye ve İdare (Constitutional

[83] MA. USAD. No: 4766 Abdüllatif Efendi.

[84] MA. USAD. No: 1805 Numan Sabit Efendi.

[85] MA. USAD. No: 4770 Mehmed Ali Efendi.

[86] MA. USAD. No: 4683 İsa Ruhi Efendi; No: 4684 Ömer Atıf Efendi; No: 518 Receb Cudi Efendi.

[87] MA. USAD. No: 1121 Mehmed Rüşdü Efendi.

and Administrative Law), Hukuk-ı Düvel (International Law), Hitabet (Rhetoric), Kitabet-i Resmiye (Official Correspondence), and Hatt-ı Talik (Calligraphy)[88].

These courses reflect a focus on practical and specialized legal education rather than the broad curriculum of traditional madrasas. Considering the purpose of the Mekteb-i Nüvvab—to train judges for judicial offices—this curriculum clearly demonstrates that the institution was designed to replace the traditional role of madrasas in preparing judicial officials.

1.6. Receiving an *Icazetname*

In the classical Ottoman scholarly tradition, a student who completed madrasa education would earn the right to receive an *icazetname*. These documents hold great significance in the history of education as they contain details about the curriculum, scholarly methods, teacher lineages, and biographical information. An *icazetname* typically consisted of the following components: praise of Allah, praises for the Prophet and his companions, the importance of knowledge and certification, names of students and mudarrises the books studied, sciences covered, the mudarris's lineage, the mudarris's advice to the student, and a signature with the date of issuance[89].

Icazetname certificates were classified into general ones, covering all sciences studied, and specific ones for a single science such as Feraid, Hadith and Kıraat. Students also underwent a kind of internship called *mülazemet.* Until their first appointment or between appointments, they were referred to as *mülazım.* Successful completion of the *ruus* exam led to their appointments[90]. During the Tanzimat reforms, the *mülazemet* system was abolished and innovations were introduced to the *ruus* exams. As a result of these new regulations, scholars seeking positions in Istanbul, Bursa, or Edirne were required to pass an exam administered by a commission led by the ministry of education. Success in this exam granted the right to receive a certificate. For example, Abdurrahim Efendi from Gjakova, passed the exam administered by ministry of education in 1293 and appointed to Fatih madrasa[91].

2. Employment in the Scholarly Profession

Students who obtained their *icazetname* could be appointed to positions if they passed the *ruus* examinations. These appointments included professions such as *mufti, mudarris, kadı/naib* and *kursu sheikh* (preacher). Additionally, some of these students were employed in newly established councils under the authority of the şeyhülislam office. It was also possible for individuals to transition between professions or hold two positions simultaneously. For instance, *mudarris*es appointed to provincial areas were often seen serving as *mufti* in the same regions.

2.1. *Kadı/Naib*

K*adıship* was a vital component of Ottoman governance, encompassing judicial, administrative, civil, and military functions with extensive authority. During the Tanzimat period, like other institutions, significant reforms were introduced to the kadıship. These regulations lead to a restriction in kadıs jurisdiction. Kadıs' authority limited to *sharia* courts, dealing with issues such as marriage, divorce, debts, and credits[92].

Since the classical period, the mülazemet system was used as the primary method for appointing kadıs in the Ottoman ilmiye. In this system, students who received their icazetnames waited up to seven

[88]Akiba, *Muallimhane-i Nüvvab'dan Mekteb-i Kuzat'a*, pp. 20-21.

[89] Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983, pp. 102-103.

[90] Bektaş, *op.cit*, p. 87. For a detailed source on the mulazemet system in the Ottoman Empire, see İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 3rd ed. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

[91] MA. USAD. No: 3401 Abdurrahim Efendi.

[92] İlber Ortaylı, "Kadı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Vol. 24, Türkiye Diyanet Vakfı 2001, pp. 71-72; Jun Akiba, From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period, *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, Vol: 1, 2005, pp. 43-60

years before being appointed[93]. In the 19th century, the appointment of kadıs was made conditional on success in the examinations with the "Tarîk-i İlmiyeye Dâir Cezâ Kanunâmesi" issued in 1838. In 1855, further reforms replaced the title of kadı with "naib" for all sharia judges, setting their terms of service at 18 months for positions near the center and 24 months for those in distant regions. During this period, the Mekteb-i Nüvvab which incorporated new legal courses to curriculum was established[94].

Among the scholars from the Kosova region examined in this study, 33 were identified as kadıs. Of these, 12 were graduates of the Mekteb-i Nüvvab, while the majority pursued their studies at madrasas. Graduates of the Mekteb-i Nüvvab served as kadıs in various parts of the empire, demonstrating the institution's integration into the Ottoman judicial system. Mahmud Nedim Efendi, after completing his education at both the Fatih madrasas and the Mekteb-i Nüvvab, held naib positions in districts of prominent cities such as Konya and Erzurum, eventually becoming the naib of Pristina[95]. Similarly, Mehmed Nuri Efendi served as a naib in several provinces, including those in the Tuna Province, Sofia, Aydın, and Edirne, before becoming the naib of Pirlepe and Taslıca in Kosova[96]. Hasan Fehmi Efendi, another graduate of the Mekteb-i Nüvvab, served in Shkodra during the constitutional period and later became the naib of the Pec[97]. Likewise, Mehmed Efendi, another *Mekteb-i Nüvvab* graduate**,** worked in Arab regions such as Baghdad/Hanekin and Aleppo/Raqqa before being assigned to Hüdavendigar/Sındırgı and later to Rumelia, where he served in Tetova, Radovish, and Kocana. Mehmed Efendi also expressed dissatisfaction with the frequent transfers every two years, low salaries, and the costs of relocation. His grievances included being overlooked for promotions despite years of service, while individuals with influential connections occupied prominent positions in Istanbul, Izmir, and Bursa. These complaints reached the şeyhülislam office, leading to an inspection ordered by Mustafa Sabri Efendi[98].

In addition to graduates of the Mekteb-i Nüvvab, scholars who graduated from traditional educational institutions continued to serve in kadıship positions. Moreover, some of these madrasa graduates held high-ranking positions (mevleviyet kadıship) within the ilmiye class[99]. This indicates that, while the Mekteb-i Nüvvab had become an important institution for judicial appointments, madrasas continued to maintain their significance. For example, naib of Kosova Mehmed Asım Efendi, a graduate from Fatih madrasas, began his career as a naib in Rusçuk with a salary of 1,200 kuruş. He continued his service with a salary of 3,600 kuruş in Rhodes and 4,000 kuruş on the Sakız. Following these appointments, he served as naib in Benghazi and Kütahya, both with a salary of 4,000 kuruş, and was eventually appointed as the naib of Jerusalem, one of the highest-ranking judicial positions in the Ottoman system[100].

Another madrasa graduate, Ahmed Nazif Efendi, served as a mufti in Prizren for ten years before transitioning to the position of naib in Tiran and Skopje. Following these roles, he became the head of the Manastır Appeals Council (Meclis-i Temyiz) and later assumed the same position in Kosovo. After completing his service in Kosovo, he was appointed as the naib of Prizren. However, this appointment was short-lived, as he was forced to leave his post. In his registry file, Ahmed Nazif Efendi attributed his dismissal to the increasing influence of the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti) in the region. After being reinstated, he served as naib in Uşak, Siroz, Trabzon, and Sivas. Eventually, Ahmed Nazif Efendi was appointed as the naib of Konya, a high-ranking judicial position

[93] Mehmed İpşirli, "Mülâzemet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Vol. 31, Türkiye Diyanet Vakfı 2020, pp. 536-537; Bektaş, *op.cit,* p. 46.

[94] İlhami Yurdakul, *Osmanlı Merkez İlmiye Teşkilatında Reform (1826-1876),* 2nd ed., İletişim Yayınları, İstanbul 2017, pp. 190-192.

[95] MA. USAD. NO: 260 Mahmud Nedim Efendi.

[96] MA. USAD. No: 262 Mehmed Nuri Efendi.

[97] MA. USAD. No: 239 Hasan Fehmi fendi.

[98] MA. USAD. No: 775 Mehmed Efendi.

[99] Uzunçarşılı, *op.cit,* pp. 91-103.

[100] MA. USAD. No: 3191 Mehmed Asım Efendi.

classified as Mevleviyet, with a salary of 5,000 kuruş[101]. The examples mentioned clearly demonstrate the potential for provincial scholars to ascend within the Ottoman scholarly hierarchy, attaining prominent positions despite beginning their careers in local or rural settings.

2.2. The Meşihat Makamı and the Institution of Muftiship

Within the Ottoman *ilmiye* class, the office of the mufti held a prominent position. Unlike the judiciary role of the kadı, the mufti's primary function was to respond to the public's religious questions by issuing *fatwas*. Muftis were categorized into two groups: central mufti (*şeyhülislam*) and provincial muftis. Provincial muftis were appointed by the *şeyhülislam*[102].

During the reign of Sultan Mahmud II, the meşihat makamı was established as an umbrella organization encompassing the offices of the şeyhülislam, the kazaskers of Rumelia and Anatolia, and the Istanbul kadı. This institutional reform centralized these key judicial and religious roles under a single administrative structure, thereby enhancing the coordination of legal and religious authority within the empire. Moreover, under newly established meşihat organization several new offices opened for different purposes. Some of the offices where the Kosova ulema served include the *Mahfil-i Şer'iyyât Mahkemesi*, the *Meclis-i Mesâlih-i Talebe*, and the Dârü'l- Hikmeti'l İslamiyye. For instance, Recep Rüşdü Efendi of Tetova, a scholar from the Fatih madrasas, served as a member of the *Meclis-i Mesalih-i Talebe*, which was established in 1878 to reform madrasas, improve the living conditions of scholars, and support students[103].

One of the institutions transferred to the office of the şeyhülislam in the 19th century was the Mahfil-i Şer'iyyat courts. The Rumeli kazasker examined cases not only at the Divan-ı Hümayun but also at his private residence. The şeriyatçı, acting as the naib of the Rumeli kazasker, was tasked with handling certain cases on behalf of the kazasker. The responsibilities of the şeriyatçı included granting permission for dismissed naibs to return to Istanbul with their families, ordering the exile of murderers, resolving freedom disputes, and overseeing inspections of proposed construction sites[104]. Bayram Sadi Efendi of Pec, another prominent scholar from Kosovo, recorded in his registry file that he began serving as the deputy of şeriyatçı for the Rumeli kazasker and, following the death of şeriyatçı Receb Efendi, was appointed şeriyatçı in 1910[105].

Last but not least, Hoca Said Efendi, deputy of Skopje, served as member of Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiyye one of the most significant institutions within the meşihat makamı. This organization where members of the ulema were employed, was established on August 25, 1918, during the reign of Mehmed Reşad and under the Şeyhülislam Musa Kazım Efendi. The purpose of the organization was to address various religious issues that had arisen both within the empire and across the Islamic world and to respond to attacks against Islam in accordance with Islamic principles. The institution not only answered questions posed by non-Muslims but also provided responses to all kinds of religious inquiries from Muslims. It also addressed anti-Islamic rhetoric in the press by providing appropriate refutations. Notable figures such as Bediuzzaman Said Nursi, Ahmed Cevdet, İzmirli İsmail Hakkı, Mehmed Akif Ersoy, and Elmalılı Hamdi Yazır served within this institution[106].

2.2.1. Provincial Muftis

Provincial muftis were appointed by the şeyhülislam office through various methods. In some cases, appointments were made following an examination to assess their competence; however, this was not always a mandatory requirement. The şeyhülislam office often considered the demands of local communities and the recommendations of regional elites when appointing provincial muftis[107].

[101] MA. USAD. No: 2701 Ahmed Nazif Efendi.

[102] Esra Yakut, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 4nd ed., Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, pp. 55-57.

[103] Yakut, *op.cit*, pp. 67-68; MA. USAD. No: 121 Receb Rüşdü Efendi.

[104] Yurdakul, *op.cit*., pp. 125-126.

[105] MA. USAD. No: 3417 Bayram Sadi Efendi.

[106] Sadık Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi Dâru'l-Hikmeti'l-İslamiyye,* İz Yayıncılık, İstanbul,1998, pp. 9-12; 90-94.

[107] Bektaş, *op.cit*, pp. 98-99.

Sometimes muftis were selected among the region's mudarrises and after their appointment, some of the muftis continued to perform both duties simultaneously.

Mehmed Cemil Efendi, who was appointed as a mudarris to the Koçana district of Skopje, was later appointed as the district's mufti without a salary, upon the request of the local population and with the şeyhülislam office's approval. One year later, he began receiving a salary for this position[108]. Similarly, Mehmed Esad Efendi, who served as a mudarris at the Hamidiye Madrasa in the Shtip district of Skopje, started working as a mufti without a salary. A year later, he resigned from his position as mudarris and began receiving a salary for his ongoing role as mufti[109].

In addition to demands from the local population, the advice and recommendations of the regional ruling class played a significant role in mufti appointments. For instance, following the passing of Abdurrahim Efendi, the mufti of Tetova, Isa Efendi was appointed to the position based on the request of the local administrative council and the recommendation of the Kosovo governorship[110]. Another example, Ali Efendi was appointed as the mufti of Şehriköy with the approval of Şeyhülislam Hayrullah Efendi, following a request from the local governors after the passing of the previous mufti. However, with the outbreak of the Russo-Turkish War (93 War), Ali Efendi migrated to Skopje along with the local population and began serving as a mudarris in the Radovish district of Skopje[111].

Most of Kosovo's provincial muftis graduated from local madrasas in their hometowns. While some muftis obtained their icazetnames from madrasas in Istanbul, they typically returned to their hometowns to serve as muftis in their regions. However, a few locally educated graduates, such as Hafız Numan Vehbi Efendi and Hasan Fehmi Efendi, were appointed as central muftis of Kosovo[112]. These appointments demonstrate that, although many students from the Balkans preferred to pursue higher education in Istanbul, local madrasas maintained their significant role and influence within the region.

2.3. Mudarrises

In addition to positions as kadıs and muftis, one of the most common areas of employment within the ilmiye class was mudarrisship. Students who successfully passed their exams after completing madrasa education had the opportunity to progress from the first level of the madrasa system to the prestigious Süleymaniye level[113]. Among the Kosovo scholar, there were those who served as mudarris in the rural areas of Kosovo, as well as those who managed to rise to prominent positions in the Istanbul.

The first key point revealed through examining scholars is that students from the Balkans had significant opportunities to advance within the ilmiye class, particularly at the center of the empire. The second key conclusion is that the biographies of those who served in Kosovo provide substantial evidence that madrasas were actively contributing to the empire's education system, even in rural areas. To begin with opportunities to advance, we can examine the biographies of scholars who served in higher positions in Istanbul. Abdurrahim Efendi from Gjakova first received his education from his father and later came to Istanbul, where he attended the lectures of İlyas Efendi from Pristina. In 1876, he earned his icazetname and successfully passed the dersiam exam, receiving his intihabname (appointment letter). In 1878, he began teaching at the Fatih Mosque and rose through the ranks of the madrasa system, eventually attaining the Süleymaniye level, the highest rank for a mudarris, and he attended to Sultan's huzur dersleri. As a result, he was awarded 4th class order of Osmanî and Mecidî, which were later elevated to 3rd class when he was included in the Heyet-i Nasiha (Advisory Delegation) sent to Albania 1901. Abdurrahim Efendi was also a member of the Meclis-i Mesalih-i

[108] MA. USAD. No: 4728 Mehmed Cemil Efendi.

[109] MA. USAD. No: 1839 Mehmed Esad Efendi.

[110] MA. USAD. No: 4683 İsa Ruhi Efendi.

[111] MA. USAD. No: 1808 Ali Efendi.

[112] MA. USAD. No: 639 Hafız Numan Efendi; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması,* Vol. 2, p. 74.

[113] Zengin, *II. Meşrutiyet*, p. 72.

Talebe[114]. Another figure was İsmail Hakkı Efendi who served as a dersiam at the Fatih Mosque. Following this position, he served as a mufti in various districts. Upon returning to Istanbul, he became the head of the Tafsir department at the Süleymaniye Madrasa. When madrasa education was abolished in 1924 and the institutions were dissolved, İsmail Hakkı Efendi resigned from his post[115]. These examples demonstrate the potential for rural scholars to ascend within the ilmiye hierarchy.

Registry files indicate that half of the scholars examined served as mudarris in rural areas of Kosovo. Their biographies demonstrate that education persisted even in the empire's smaller districts through madrasas. For instance, Muhsin Fehmi Efendi, who received his initial education in Pristina, later studied at the Atik Hüseyin Pasha Madrasa in Saraçhane. In 1906, he obtained his icazetname and was appointed as a mudarris in the district of Sjenica in Kosovo[116]. Similarly, Yusuf Sudi Efendi served in Prepol, Ahmed Hamdi Efendi in the madrasa of Vushtrri, and Bayram Vehbi Efendi in the Ali Efendi Madrasa in Radovish[117]. These are just a few examples of scholars who were appointed to small rural madrasas.

However, in the late period, it became evident that madrasas were facing various difficulties. A notable increase in the number of mudarrises led to overcrowding. To address this problem, the number of available positions was expanded. Yet, this measure failed to resolve the issue, and many mudarrises were appointed to ruined madrasas. In some cases, when no positions were available in higher-ranking madrasas, mudarrises ready for promotion continued to serve in their previous post, with only their rank upgraded. These challenges were especially prevalent in rural madrasas, as observed in the files of the scholars[118]. For example, Mehmed Esad Efendi, who appointed to the Hamidiye Madrasa in Koçana/Skopje, reported that the madrasa was in a demolished state and informed the authorities in Istanbul of this issue[119]. Similarly, Nuh Necati Efendi stated in his file that he personally rebuilt the madrasa[120]. Another case is Ömer Atıf Efendi, who, after completing his education in Istanbul, returned to his hometown of Tetova. At the request of the local community and with the approval of the administration, he was appointed as a mudarris in his hometown. However, due to the madrasa's poor condition, he was unable to hold classes and eventually repaired the building with government incentives and community support[121].

In addition to teaching in madrasas, some mudarrises also taught in newly established schools. This duality demonstrates that there was a harmony and relation between the new educational institutions and madrasas. For instance, Abdurrahim Efendi, the mudarris of the İshakiye Madrasa in Skopje, stated that he had served as a teacher of religious sciences at the İdadi School in Skopje for fifteen years and requested a new appointment[122]. Another example Zeynelabidin Efendi, after studying at Mehmed Pasha Madrasa in Prizren, completed his madrasa education in Istanbul and began teaching Arabic at Eyüp rüşdiye. Later, he was appointed as the teacher of Ottoman grammar at the Fatih military rüşdiye with a salary of 310 kuruş. Although he did not work in madrasas, his rank was gradually increased, and he was promoted to the Süleymaniye level with a salary of 1,500 kuruş[123].

2.4. Language Skilss of Scholars

In the Sicill-i Ahval records, one of the details requested from the scholars of the ilmiye class was about the their linguistic abilities and their level of proficiency in these languages. In the late Ottoman

[114] MA.USAD. No: 3401 Abdurrahim Efendi.

[115] MA. USAD. No: 3767 İsmail Hakkı Efendi.

[116] MA. USAD. No: 4849 Muhsin Fehmi Efendi.

[117] MA. USAD. No: 4771 Yusuf Sudi Efendi; No:4654 Ahmed Hamdi Efendi; No: 3037 Bayram Vehbi Efendi.

[118] Zengin, *II. Meşrutiyet*, pp. 73-74.

[119] MA. USAD. No: 1839 Mehmed Esad Efendi.

[120] MA. USAD. No: 4732 Nuh Necati Efendi.

[121] MA. USAD. No: 4684 Ömer Atıf Efendi.

[122] BOA. MF.MKT. No: 892.66.

[123] MA. USAD. No: 183 Zeynelabidin Efendi.

period, the primary language of the ilmiye class living in Kosovo was generally Albanian. Through their madrasa education, they develop proficiency in Turkish, Arabic, and Persian. Moreover, given in the culturally diverse nature of Rumelia, they were also proficient in local languages such as Bulgarian, Bosnian, and Greek. For example, İlyas Zeki Efendi described his linguistic skills in his personal record as follows: "I speak and write in Turkish and have a good command of Arabic and Persian. Additionally, my mother tongue is Bosnian, and I am familiar with other Slavic languages, such as Serbian and Bulgarian. Furthermore, I can both speak and write in Latin[124]." His knowledge of Latin makes him a rare example among the ilmiye class.

The first point to note is that many muftis and mudarrises of Rumelia origin predominantly served within their own region, which was closely related to their familiarity with local languages. For instance, Ahmed Edib Efendi, a mufti from Presheva, was a native speaker of Albanian and was also proficient in Turkish, Arabic, and Bosnian[125]. Similarly, Mehmed Ali Efendi, the mufti of Sjenica, was born in Sjenica, with Bosnian as his native language, in addition to being fluent in Turkish, Arabic, and Persian[126]. The second important point is that naibs of Balkans origin often served in various regions of the Ottoman Empire, including the Arab and Anatolian provinces. The higher education levels of naibs and their advanced proficiency in Turkish and Arabic may explain this situation. For instance, Ahmed Nazif Efendi, who served in significant judicial regions such as Mecca and Konya, stated that he was fluent in Turkish, Arabic, Persian, Albanian, and Bulgarian[127]. Mahmud Nedim Efendi, the naib of Pristina, knew Turkish, Albanian, Greek, and Arabic and served in places like Konya and Erzurum in Anatolia, Tripoli in the Arab regions, and Rumelian provinces such as Pristina, Shtip, and Debre[128].

Conclusion

This study comprehensively examines the ulema of Kosovo in the late Ottoman period based on the *Sicill-i Ahval* registers, which were first recorded during the reign of Abdulhamid II. By analyzing their family backgrounds, educational histories, the institutions they served, and their language skills, it has been determined that advancement within the ilmiye class was not solely dependent on family background. It was observed that children from farming families in the villages of Kosovo could attain high-ranking positions in the *ilmiye* class, such as serving as kadı. However, it should also be noted that the majority of kadıs still came from families with *ilmiye* backgrounds.

The ulema generally received their early education in *sıbya*n schools or the newly established *ibtidai* schools before continuing their studies in active madrasas across the Kosovo province. A striking finding of this study is that a significant majority—around 70%—preferred to complete their madrasa education in the Fatih madrasas of Istanbul. Throughout history, Istanbul had been a major center of attraction for students from both Anatolia and Rumelia, not only training religious scholars but also preparing personnel for judicial and administrative roles within the Ottoman bureaucracy. Receiving an education in Istanbul provided significant opportunities for career advancement within the Ottoman system. For this reason, provincial students either migrated to Istanbul early in their education or, even after receiving some training in their hometowns, enrolled in a madrasa in the capital or joined the study circles of prominent scholars. Additionally, political instability and wars in the Balkans likely contributed to the increased preference for Istanbul madrasas.

Contrary to widespread perceptions about the decline of the madrasa system in the late Ottoman period, this study demonstrates that individuals in the *ilmiye* class still had access to a solid and comprehensive education. Beyond formal madrasa training, students also developed their knowledge and skills by participating in study circles. One of the most significant points highlighted in this study is that the educational reforms and newly established institutions of the late Ottoman period aimed to

[124] MA. USAD. No: 483 İlyas Zeki Efendi.

[125] MA. USAD. No: 4663 Ahmed Edib Efendi.

[126] MA. USAD. No: 4770 Mehmed Ali Efendi.

[127] MA. USAD. No: 2701 Ahmed Nazif Efendi.

[128] MA. USAD. No: 260 Mahmud Nedim Efendi.

improve the quality of education. In particular, institutions such as *Mekteb-i Nüvvab* played a key role in modernizing the Ottoman judicial system by integrating both madrasa and modern school education.

In this context, it becomes evident that the ulema of Kosovo were not solely engaged in religious positions such as muftiship but also played crucial roles within the Ottoman bureaucracy, particularly in the judiciary as *kadıs*. Furthermore, madrasa-trained students were closely connected to modern educational institutions such as *rüşdiyes* and *dârülmuallimîn* not only did they receive education in these institutions, but many madrasa-trained scholars also served as instructors in them. Therefore, this study concludes that in the late Ottoman period, traditional and modern educational structures coexisted and complemented each other, rather than being in opposition.

As a result, the *ilmiye* class in Kosovo played a significant role in the Ottoman scholarly tradition by serving as *muftis, muderrises*, and *kadıs* not only in the Balkans but also across different regions of the empire. The ulema of Kosovo came from diverse socio-economic backgrounds and had opportunities for advancement within the Ottoman ilmiye class. Istanbul played a central role in both religious and bureaucratic education, while madrasas continued to provide comprehensive training, supported by modern reforms. In conclusion, although traditional and modern educational institutions in the late Ottoman period brought about a certain diversification and differentiation in education, they continued to exist in a complementary manner, without a direct conflict between them. Despite the Ottoman state's efforts to strengthen its ties with the region through educational activities and the *ilmiye* class, these initiatives failed to prevent the emergence of independence movements.

Bibliography

1. Archival Documents

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi [BOA], (Directorate of State Archives Ottoman Archives, İstanbul): *MF.MKT* (Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi) No: 892.66.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi: Ulema Sicill-i Ahval Dosyaları (Meşihat Archive: Personnel Records of the Ulema) MA. USAD No: 3, 54, 83,121, 145,160, 171, 183, 196, 198, 211, 224, 239, 240, 251, 255, 259, 262, 282, 300, 366, 483, 518, 639, 724, 775, 867, 896, 904, 1121, 1371,1560, 1611, 1702, 1805, 1808, 1812, 1828, 1839, 1897, 2365, 2512, 2546, 2677, 2678, 2701, 3037, 3191, 3401, 3417, 3544, 3716, 3767, 3780, 3828, 3867, 4581,4613, 4614, 4629, 4630, 4632, 4643, 4644, 4653, 4654, 4658, 4663, 4664, 4673, 4683, 4684, 4693,4705, 4711, 4722, 4723, 4725, 4728, 4732, 4744, 4745, 4750, 4766, 4770, 4771, 4778, 4781, 4785, 4849, 4930, 5311, 5626.

2. Published Primary Sources

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, (Yearbook of the Ministry of Education), İstanbul, H. 1318/1900.

Salname-i Vilayet-i Kosova, Kosova Vilayeti Matbaası, (Yearbook of Kosova), 1304/1887.

Salname-i Vilayet-i Kosova, Kosova Vilayeti Matbaası, (Yearbook of Kosova), 1314/1887.

3. References

ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, Vol. 3, Medrese Yayınları, İstanbul 1980.

ALBAYRAK, Sadık, *Son Devrin İslam Akademisi Dâru'l-Hikmeti'l-İslamiyye*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

ALTUNSU, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası 1972.

ATAY, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.

AKIBA, Jun, A New School For Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire, *Turcica*, Vol.35, 2003, pp.125-163.

AKIBA, Jun, From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period, *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, Vol:1, 2005, pp. 43-60

AKIBA, Jun, "Muallimhane-i Nüvvab'dan Mekteb-i Kuzat'a: Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni." *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: XIX. Yüzyıl Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler,*

Müesseseler ve Fikrî Eserler, XIX. Yüzyıl. Edited by Ahmet Hamdi Furat: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, pp. 13-29.

ALTUNTAŞ, Zeynep, "İlmiye ve Ulemâ Üzerine Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Vol. 10, No. 19-20, 2012, pp. 483-517.

ALTUNTAŞ, Zeynep, Yarı Ulemadan Bir Jön Türk Hoca Muhyiddin'in Hayatı ve Eserleri, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, No: 13, 2011, pp. 223-255.

BEKTAŞ, Erhan, "*Ulema in the Late Ottoman Empire (1880-1922) The Formation of Professional Ulema Identity*", Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, PhD Thesis, İstanbul 2019.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, ed. Ahmet Kuyaş, 29th ed., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

CHAMBERS, Richard, "Osmanlı Uleması ve Tanzimat," *Çerçeve,* MÜSİAD, (trans.) Şaban Bıyıklı, No. 14, May-July 1995, pp. 68-73.

CLAYER, Nathalie, "Les Cadis De L'après Tanzimat: L'Exemple Des Cadis Originaires D'Ergiri Et Libohova", *Turcica*, Vol. 32, 2000, pp. 33-58.

ERBAY, Halil İbrahim, "*Teaching and Learning in the Madrasas of Istanbul During the Late Ottoman Period*", PhD Thesis, London: University of London School of Oriental and African Studies, 2009.

GÜLDÖŞÜREN, Arzu, Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Alim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 48, 2015, pp. 117-148.

HEYD, Uriel, III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması," *Dergah Dergisi*, (trans) Sami Erdem, Vol. 7, No. 80-83, 1996-97, pp. 18-20, 15-16, 17-19.

HIZLI, Mefail, Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Vol.2, No. 4, 2004, pp. 371-409.

HIZLI, Mefail, Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. 17, No. 1, 2008, pp. 25-46.

HIZLI, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.

İPŞİRLİ, Mehmet, "II. Mahmut Döneminde Ulema ve Vakıflar," *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010.

İPŞİRLİ, Mehmet, "İlmiye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, pp. 141-145.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Huzur Dersleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol: 18, Türkiye Diyanet Vakfı 1998, pp. 441-444.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Mülâzemet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Vol. 31, Türkiye Diyanet Vakfı 2020, pp. 536-537.

İPŞİRLİ, Mehmet, Osmanlı İstanbul'unda Geleneksel Eğitim ve Ulema, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Eğitim, Bilim ve Teknoloji*, Vol. 9, 2015, pp. 34-85.

KARA, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.

KARA, İsmail, *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Vol.7-8, 1977-78, pp. 276-392.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (trans.) Boğaç Babür Tuna, 7th ed., Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014.

ÖLMEZ, Adem, "II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme," *Vakıflar Dergisi*, Vol. 41, June 2014.

ÖZTÜRK, Cemil, "Dârulmuallimîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol.8, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, pp. 551-552.

ÖZTÜRK, Cemil, "Rüşdiye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol. 35, Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, pp. 301-303.

ORTAYLI, İlber, "Kadı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol. 24, Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, pp. 69-73.

SARIYILDIZ, Gülden, "Sicill-i Ahval Defterleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Vol. 37, Türkiye Diyanet Vakfı 2009, pp. 134-136.

SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

ŞEKER, Fatih M., *Modernleşme Devrinde İlmiye: Cevdet Paşa-İbnülemin Örneği*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.

ŞEYH, Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, *Medreselerin Islahı*, İstanbul 1314.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 3rd ed., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

YAKUT, Esra, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 4th ed., Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

ZENGİN, Zeki Salih, *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitim ve Öğretimi 1876-1908*, Baki Kitabevi, Adana 2003.

ZENGİN, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

ZERDECİ, Hümeyra, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

YURDAKUL, İlhami, "Mekteb-i Nüvvab", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Supplementary Vol. 2, Türkiye Diyanet Vakfı, 2016, pp. 240-241.

YURDAKUL, İlhami, *Osmanlı Merkez İlmiye Teşkilatında Reform (1826-1876)*, 2nd ed., İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 83-103 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1774345
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

BALKANLARDA SOVYET İSTİLASI BAŞLARKEN: BÜKREŞ TÜRK ELÇİLİĞİ'NİN RAPORLARINDA ROMANYA'NIN İŞGALİ

Murat AYDOĞDU[*]

Öz: Stalingrad Savaşı sonrasında Kızıl Ordu Mihver güçlerini Rus topraklarından adım adım temizleyerek Romanya'nın kapılarına dayandığında iki temel soru ortaya çıkmıştır: Bunlardan birincisi, Kızıl Ordu Romanya'ya girdiği takdirde Sovyet yönetimi bu ülkede kendi egemenliğini tesis etmek niyetinde miydi? Diğeri de eğer böyleyse İngiltere ve ABD bunu engellemek için etkin bir şekilde devreye girecek miydi yoksa Romanya Stalin'in insafına mı terk edilecekti? Romanya Balkanların giriş kapısıydı ve her iki soru tüm diğer Balkan ülkeleri için de sorulabilirdi. Bu soruların cevapları savaşın başından beri Sovyet yayılmacılığını kendisi için büyük bir tehdit olarak gören Türkiye açısından hayatî öneme sahipti. Balkanların komünistleşmesi savaş sırasında Müttefiklerin beklediği işbirliğini gerçekleştirmeyen Türkiye'nin de aynı akıbete uğraması için bir zemin teşkil edebilirdi. Dolayısıyla Türk siyasi eliti o dönemde bu iki sorunun cevabına odaklanmış ve Romanya'daki gelişmeler gündemin ilk sırasına oturmuştur. Romanya'daki gelişmelerle ilgili olarak Ankara'nın sahip olduğu en ciddi ve güvenilir bilgi kaynağı ise Türkiye'nin Bükreş Elçiliği idi. Bu makale işgalin ilk aylarında Bükreş'te yaşananları yukarıdaki iki soru bağlamında ve Bükreş Elçiliği'nin raporları temelinde ele almaktadır. Böylece Türkiye'nin 1945-1947 yılları arasında Sovyet emperyalizmi karşısında yaşadığı yalnızlık ve endişenin temellerine dair farklı bir pencereden somut veriler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Romanya, Kızıl Ordu, Balkanlar.

AS THE SOVIET INVASION IN THE BALKANS BEGINS: THE OCCUPATION OF ROMANIA IN THE REPORTS OF THE TURKISH EMBASSY IN BUCHARES

Abstract: After the Battle of Stalingrad, when the Red Army gradually cleared the Axis forces from Russian territory and arrived at the gates of Romania, two fundamental questions arose: 1- If the Red Army entered Romania, did the Soviet government intend to establish its own sovereignty in that country? 2- If so, would England and the USA actively intervene to prevent this, or would Romania be left to Stalin's mercy? Romania was the gateway to the Balkans, and both questions could be asked for all the other Balkan countries. The answers to these questions were also of vital importance for Türkiye, which had seen Soviet expansionism as a great threat to itself since the beginning of the war. The communization of the Balkans could have paved the way for the same fate for Türkiye, which had not cooperated as expected by the Allies during the war. Therefore, the Turkish political elite focused on the answers to these two questions at the time, and developments in Romania came first on the agenda. The most serious and reliable source of information Ankara had regarding developments in Romania was the Turkish Embassy in Bucharest. This article examines the events that took place in Bucharest in the first months of the occupation in the context of the two questions above and on the basis of the reports of the Bucharest Embassy. In this way, concrete data will be tried to be presented regarding the foundations of the loneliness and anxiety that Turkey experienced in the face of Soviet imperialism between 1945 and 1947.

Key Words: Second World War, Türkiye, Romania, Red Army, Balkans.

Giriş

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın son günlerine dek harp dışı kalmayı başarabildi. Aslında savaşın başlangıç safhasında kendi güvenliğini İngiltere'nin yanında aramış, tavrını net bir şekilde bu ülkeden yana koymuş, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde bir ittifak antlaşması imzalamıştı. Şüphesiz Türk dış politika yapıcıları böylesi bir karar alırken, ülkeyi İtalya'dan gelebilecek

[*] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, e-mail: murat.aydogdu@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6857-1211.

Başvuru/Submitted: 30.08.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

tehditlerden ama daha da önemlisi 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Nazi-Sovyet Paktı'nın tehlikelerinden korumayı amaçlamışlardı. Ancak bu hesap tutmadı ve 1940 Mayıs-Haziran aylarında Fransa'nın Almanlar tarafından ezilmesi, İngiltere'nin ise tamamıyla Britanya Adası'nın savunmasına odaklanması Türkiye'nin dış politikasını revize etmesini gerekli kıldı. Artık Ankara ne olursa olsun savaşın dışında kalmaya ve bu doğrultuda muharip güçler arasında bir denge politikası izlemeye yöneldi. İngiltere ile ittifakını hiçbir zaman inkâr etmedi ama savaşın geri kalanında pozisyonunu bu ittifaka değil yeni denge politikasına göre ayarladı[1].

1941 ilkbaharında Almanlar bütün Balkanları kontrol altına alarak Türkiye'nin kapısına dayandıklarında Ankara Hükümeti savaş tehlikesini ilk kez bu denli yakından hissetti. Ama korkulan olmadı ve Hitler Türkiye ile bir saldırmazlık antlaşması imzalayarak Rus topraklarına yöneldi. Bu durum Türkiye'yi oldukça rahatlatmıştı ama Nazi-Sovyet savaşının, taraflardan birinin ezici zaferiyle sonuçlanması kâbusun geri dönmesi anlamına gelecekti. Nitekim Kızıl Ordu'nun Stalingrad'da kazandığı zafer sonrasında Rusya'daki savaşın girdiği mecra, en kötü ihtimale hazırlıklı olunması gerektiğine işaret ediyordu. Türkiye'nin büyük politik kâbusu koşar adımlarla yaklaşıyordu. Bu kâbus, Sovyet yayılmacılığının Alman ordularını önüne katan Kızıl Ordu marifetiyle Balkanlara giriş yapması ve böylece komünizmin batı yönünden de Türkiye'yi kuşatmasıydı. Ankara'nın epeyce zamandır benimsediği dış politika esaslarından biri, Almanları tamamen ezmenin ve bu uğurda Sovyetler Birliği'ni sınırsızca desteklemenin ileride Avrupa için ne denli büyük tehlikelere kapı aralayacağına Batılı Müttefikleri ikna etmekti. Kızıl Ordu Balkanlara yaklaştıkça, Ankara Hükümeti de işin sonunda haklı çıkacak olma endişesini her gün daha fazla hissetmeye başladı. Kızıl Ordu'nun Balkanlara giriş kapısı Romanya'ydı ve bu yüzden bu ülkenin düşmesi kötü senaryonun gerçeğe dönüşmeye başladığı an olacaktı. Böyle bir durumda herkes sıradaki ülkenin Bulgaristan olacağının farkındaydı. Dolayısıyla Türkiye açısından Romanya'nın kaderi kendi kaderiyle doğrudan bağlantılı görülüyordu. Bu noktada Romanya'nın Sovyet işgali altına düşmeden önce Anglosaksonlarla bir uzlaşıya varabilmesi Türkiye açısından önemliydi ve Ankara bu yolda Bükreş'e elinden gelen desteği vermeye hazırdı. Aslında Türkiye açısından Balkanların komünistleşmesine mani olabilecek en makul senaryo, Anglosaksonlar tarafından desteklenecek bir Balkan birliğiydi. Ancak sorun şuydu ki Anglosaksonlar Sovyetler Birliği'nin Romanya ve Bulgaristan'da hâkimiyet tesis etmesine engel olma motivasyonundan yoksunlardı. Avrupa'da Almanlara karşı verilen savaşın yükünü üç yıl boyunca neredeyse tamamen Sovyetler Birliği'nin omuzlarına bırakmış bulunan Anglosaksonların, şimdi tam da ödediği bedelin karşılığını alma azim ve kudretindeki komünist müttefikini durdurmaya kalkışması hem politik, hem askeri hem de psikolojik açıdan zordu. İtalya'yı Nazilerden temizleme uğraşı bir yana bırakılırsa Avrupa'daki savaşa ancak 1944 Haziran ayında Normandiya çıkarmasıyla etkin bir giriş yapan Anglosaksonlar için Batı ve Orta Avrupa'nın Sovyet etki alanı dışında tutulması çok daha gerçekçi bir hedef olacaktı. Kısacası Avrupa'yı bekleyen şey Sovyetlerin az çok tatmin edileceği yeni bir dengeydi.

Ancak bütün bunlar olayların üzerinden uzunca bir zaman geçtikten sonra idrak edilebilecek şeylerdi ve o zamanlar Türk siyasi elitinin böylesi kesin çıkarımlarda bulunması elbette olanaksızdı. Yapabilecekleri şey, olayların hangi istikamete evrileceğine dair tedirgin bekleyişleri sırasında şu temel soruları sormak ve cevaplarını araştırmaktı: Kızıl Ordu Romanya'ya girdiği takdirde Sovyet yönetimi bu ülkede kendi egemenliğini tesis etmek niyetinde miydi? Eğer böyleyse İngiltere ve ABD bunu engellemek için etkin bir şekilde devreye girecek miydi yoksa Romanya Stalin'in insafına mı terk edilecekti?

Yukarıdaki sorular 1944 Ağustos ayında Kızıl Ordu'nun Romanya'yı işgaliyle birlikte adım adım cevaplarını bulmaya başlamıştır. Ankara'nın pür dikkat bu süreci takip ederken güvenebileceği başlıca bilgi kaynağı şüphesiz Bükreş Türk Elçiliği'nin gönderdiği raporlardı. Bu noktada o dönemde Türk dış politikasına bizzat yön veren Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, elçilik raporlarının ve tavsiyelerinin aldığı kararlar üzerinde sahip olduğu başat role yaptığı vurguyu hatırlamak gerekir[2]. Dolayısıyla

[1] Murat Aydoğdu, 1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'na Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Anlaşma'da Yer Alan 'Erteleyici Madde'nin Kaldırılması, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, XIX/75 (2022), s. 83-100.

[2] Edward Weisband, *2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, çev. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, y.y. 1974, s. 22.

yukarıdaki hayatî sorular Türk dış politika yapıcılarının zihninde cevaplarını bulurken, başlıca verileri de Bükreş Elçiliği'nin raporlarının sağladığını kabul edebiliriz. Bu makalenin amacı da Türk Diplomatik Arşivi'nde yer alan Bükreş Elçiliği'nin raporları üzerinden, Türk dış politikasına yön verenlerin o dönemde olayların gidişatına dair bilgi edinme sürecine ışık tutmaktır. Bu süreç Türkiye'nin 1945-1947 yılları arasında Sovyet tehdidi altında Anglosaksonlardan destek umarak geçirdiği yıllara ait endişelerinin kökenleriyle doğrudan bağlantılıdır ve dolayısıyla söz konusu dönemde Türk dış politikasını daha derinden kavramak için gereken somut veri havuzuna katkı sağlamak gibi bir amaca da sahiptir.

İlgili literatüre kısaca değinecek olursak; Liliana Boscan Altın ve Ömer Metin'in birlikte kaleme aldıkları "Turkey's Role in Romania's Diplomatic Struggle (1st of February 1943 - 23rd of August 1944)" adlı makale İkinci Dünya Savaşı sırasında ve özellikle de Stalingrad Savaşı sonrasında Rumen iktidar ve muhalefetinin Türkiye üzerinden İngilizlerle ayrı barış yapma girişimlerini Rumen arşiv belgelerine dayanarak anlatmaktadır. Başlığından da anlaşılacağı üzere bu makale Kızıl Ordu'nun Romanya'ya girmesinden sonraki süreci, yani bizim ele aldığımız dönemi dışarıda bırakmıştır. Aynı iki yazarın yine birlikte kaleme aldıkları "Turkey and Romania at the Crossroads: The Balkans Divided (1944-1947)" başlıklı makale ise 1944 -1947 aralığında Romanya adım adım Sovyet etki alanı içine girerken, Türkiye'nin aynı akıbete uğramaktan nasıl kurtulduğunu ve iki ülke arasındaki ilişkilerin, bu farklı yönlere savrulma keyfiyetinden nasıl etkilendiğini ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Makale, doğası gereği, bizim çalışmamızın konusunu teşkil eden Kızıl Ordu'nun Romanya'ya girişine ve takip eden aylarda bu ülkede yaşanan gelişmelere Türk tarafının verdiği tepkiye odaklanmamış, bunu sadece birkaç Türk köşe yazarının değerlendirmeleri üzerinden söz konusu etmiştir. Daniela Popescu'nun "Romanian-Turkish Diplomatic Relations During the First Years After the Communist Regime Took the Power in Romania – The Border Crossings into Turkey" başlıklı çalışması ise Romanya'ya komünist düzenin hâkim olmasının ardından bu ülkeden Türkiye'ye ilticalara odaklanmıştır. Ionut Cojocaru tarafından kaleme alınan "Diplomatic Relations Between Romania and Turkey During World War II" başlıklı makalenin içeriği ise garip bir şekilde tamamen İkinci Dünya Savaşı öncesiyle ilgilidir ve iki ülke arasında savaş sırasındaki ilişkiler hiçbir şekilde söz konusu edilmemektedir. Türk-Romen ilişkilerini ele alan Türkçe kitaplardan ve tezlerden bizim ele aldığımız döneme odaklanan (en azından tespit edebildiğimiz) herhangi bir çalışma ise bulunmamaktadır.

Son olarak metne dair altı çizilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır: Makalenin odaklandığı dönemde Romanya'da iktidarın en önemli iki ismi aynı soyadını taşımaktaydı ancak aralarında bir akrabalık ilişkisi yoktu. Ülkeyi diktatoryal bir tarzda yöneten en tepedeki isim Başbakan Mareşal Ion Antonescu'ydu ve o dönemin resmî-gayriresmî Türkçe yazınında genellikle kısaca "Mareşal" olarak zikredilmekteydi. Metinde "Ion Antonescu" ya da "Mareşal Antonescu" olarak anılacaktır. Mihai Antonescu ise Ion Antonescu'nun sağ koludur ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında hükümette pek çok vazife üstlenmiştir. Makalenin ele aldığı dönemde de Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı'dır. Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan konuya dair belgelerde kısaca "Başvekil" olarak anılmaktadır. Hâlbuki bugünkü başbakan mevkiini karşılayan bu sıfatın sahibi, görüldüğü üzere aslında Ion Antonescu'ydu. Muhtemelen Mihai Antonescu'nun "Başvekil" olarak anılması Türkiye'deki hükümet yapısının Romanya'daki hükümet yapısına uyarlanmasından ve bu arada fazla sesi çıkmasa da Romanya'da bir kralın bulunduğu gerçeğinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktaydı. "Conducator" (Lider/Şef) sıfatını da üstlenmiş bulunan Ion Antonescu anlaşılan Türkiye'de Cumhurbaşkanı'nın işgal ettiği mevkide görülmekteydi ve yardımcısı Mihai Antonescu da bu durumda Türkiye'deki Başvekil'e denk bir mevkiye konumlandırılmıştı. Ancak bu makalede sıkça atıf yapılacak olan *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime: Romania 1940-1944* adlı eserde Dennis Deletant'ın da Mihai Antonescu'dan sürekli olarak "Prime-Minister" olarak bahsetmesi bunun az çok yaygın bir algı ve kabul olduğunu göstermektedir. Biz ise bu makalede Mihai Antonescu'dan bahsederken Ion Antonescu ile karıştırılmaması adına ismiyle beraber yazmayı ve sıfat olarak da "Başbakan Yardımcısı"nı kullanmayı tercih ettik.

1. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Romanya

Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk prenslikler olan Eflak ve Boğdan[3] 1858 yılında birleşme kararı almışlar ve bu yeni durum 1861 yılında geçici kaydıyla Osmanlı yönetimi tarafından da tanınmıştır[4]. Ancak birleşme kalıcı olmuş, 1878 Berlin Antlaşması'yla bu yekpare yapı Romanya Prensliği olarak bağımsız bir devlete dönüşmüştür. Prensliğin sınırları belirlenirken Güneydoğu Boğdan (Güney Besarabya) Rusya'ya verilmiş, buna karşılık Kuzey Dobruca Romanya Prensliği'ne bağlanmıştır. Romanya Prensliği 1881 yılında bir krallık haline getirilmiştir[5].

Romanya II. Balkan Savaşı sonrasında 10 Ağustos 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması'yla Bulgaristan'dan Silistre, Tutrakan ve Güney Dobruca'yı aldı[6]. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915 yılında İtilaf Devletleri Romanya'yı kendi saflarına katabilmek için bu ülkeye Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ait Transilvanya, Banat ve Bukovina'yı vaat etmişlerdi. Rumenler 1916 yılı Ağustos ayında İtilaf saflarında savaşa katıldılar ancak Merkez Devletler ordularının Aralık 1916'da Bükreş'e girmesine engel olamadılar[7]. Sonraki aylarda Romanya'nın buğday tarlaları ve petrolleriyle birlikte büyük bölümü işgal altına düştü[8]. Ancak tamamen imha olmaktan kurtulan Rumen ordusunun bakiyesi Yaş'ta toplanmış, Kral Ferdinand ve bakanları da onların yanına gitmişti[9]. Böylece şehir Romanya'dan arta kalan toprakları kontrol etmeye çalışan yeni idarenin merkezine dönüşmüştü[10].

Kasım 1917'de Bolşevikler Rusya'da idareye el koydular ve Mart 1918'de Merkez Devletlerle Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak ülkeyi savaştan çektiler. Rusya'daki otorite boşluğundan faydalanan gruplardan biri de Besarabya'daki Rumen milliyetçileri oldu. Nisan ayında bölgede Demokratik Federatif Moldova Cumhuriyeti ilan edildi ve Romanya'ya iltihak kararı alındı. Ne var ki Mayıs ayında Rumenler Merkez Devletlerle yeni bir antlaşma imzalamak zorunda kaldılar. Dobruca'yı Bulgarlara, Karpatlar'da bir kısım araziyi de Macarlara bırakırlarken Rumen ekonomisi tamamen Merkez Devletler'in kontrolü altına girdi. Ancak 1918 ortalarından itibaren ibre İtilaf Kuvvetleri tarafına döndü ve neticede Romanya savaştan Transilvanya, Dobruca, Besarabya, Kuzey Bukovina ve kısmen Banat'ı topraklarına katarak ayrıldı. Böylece ülkenin yüzölçümü ve nüfusu neredeyse iki katına çıkmış oluyordu[11].

Savaş sonrası dönemde Macar, Bulgar ve Sovyet taleplerinden çekinen Rumenler toprak bütünlüklerini korumak için ittifaklara yöneldiler. 1921 yılı içerisinde Sovyet Rusya'ya karşı Polonya ile, Macaristan'a karşı Çekoslovakya ile, hem Macaristan'a hem de Bulgaristan'a karşı da Yugoslavya ile ittifak antlaşmaları imzaladılar. 1920 yılında Yugoslavya ve Çekoslovakya arasında da Macaristan'a karşı bir ittifak antlaşması imzalanmıştı ve sonuçta Yugoslavya-Çekoslovakya-Romanya ittifak örgüsü Küçük Antant adıyla bir sisteme dönüştü. Bu ittifak sistemi 1933 yılında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinin hemen ardından devamlı bir statüye kavuşturuldu. Ayrıca Romanya 1934 yılında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte Balkan Antantını teşkil ederek kendisine Bulgaristan'a karşı yeni bir güvence sağlamaya çalıştı. Küçük Antant ülkelerinden Çekoslovakya 1924, Romanya 1926 ve Yugoslavya 1927 yıllarında Fransa ile de birer ittifak antlaşması imzaladılar.

---

[3] Ömer Bedir, "Osmanlı İmparatorluğu'yla İlişkileri Bağlamında Voyvodalıklardan Modern Romanya'ya: Osmanlı-Romanya Diplomatik İlişkileri (1878-1908)", *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, V/2 (2020), s. 58.

[4] Togay Seçkin Birbudak, "Eflak-Boğdan'ın Birliği Meselesi ve Osmanlı Basınına Göre Prens Carol'un Romanya Tahtına Çıkışı", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, VI/12 (2023), s. 310.

[5] Mihai Maxim, "Romanya: Tarih" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 170.

[6] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 445.

[7] Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, c. I, çev. Adnan Cemgil, Atın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1977, s. 370-373.

[8] Basil Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 346.

[9] *Romania: A Country Study*, ed. Ronald D. Bachman, U.S. Government Printing Office, Washington D.C. 1991, s. 32.

[10] Keith Robbins, *Birinci Dünya Savaşı*, çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara 2005, s. 68.

[11] *Romania: A Country Study*, s. 32-36.

Böylece Fransa Küçük Antant'ı önemli ölçüde kendisine bağlamış oldu ve bundan sonra dört devlet uluslararası meselelerde birlikte hareket etti[12].

Hitler, iktidara geldiği 1933 yılından itibaren Versay Antlaşması'nın hükümlerini birer birer çiğneyerek politik hedeflerinden ilkini gerçekleştirmiş, sonra ikinci hedefine yönelerek ülke topraklarını Almanya dışında yaşayan Alman topluluklarını içerecek şekilde genişletmeye odaklanmıştı. Mart 1938'de Avusturya'yı ilhak eden Almanya bundan sonra Çekoslovakya sınırları içindeki Südetler'i hedefe koydu. İngiltere Başbakanı Chamberlain, Hitler'in genişleme politikasının nihai noktası olmasını umarak Çekleri ve Fransızları ikna etme işini bizzat üstlenmişti. Münih'te toplanan ve Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın temsil edildiği konferans Alman taleplerini onayladı. Ancak mesele Südetler'den ibaret kalmadı. Almanya ve İtalya'nın desteğiyle Polonya Teschen bölgesini, Macaristan da Slovakya'nın bir kısmını işgal etti[13]. Bir sonraki hamlede ise Çekoslovakya haritadan tamamen silindi. 15 Mart 1939'da Almanlar Prag'a girerken Macar kıtaları da Rutenya'yı işgal etti ve bölge Macaristan tarafından ilhak edildi. Slovaklar işgalden bir gün önce Hitler'in desteğiyle bağımsızlıklarını zaten ilan etmişlerdi. Bu yağma İngiltere ve Fransa'yı Almanya'yı yatıştırma politikasının fiyaskoyla sonuçlandığını kabul etmek zorunda bıraktı. Almanlar dış politika hedeflerinden üçüncüsünü, yani "Hayat Sahası" safhasını başlatmışlardı ve bu sahanın nerelere kadar uzanacağı kestirilemezdi.

Hitler'in hedefindeki ülkelerden biri artık Romanya'ydı. Bu ülkedeki petrol, maden ve orman kaynakları Almanya için son derece önemliydi. Romanya Kralı II. Carol'un 1930 yılında tahta geçmesinden itibaren Romanya siyasi ve ekonomik bir istikrarsızlığa sürüklenmişti. Özellikle halk arasında II. Carol'a karşı bir tepki vardı. Öte yandan Faşizm ve Nazizm Romanya'da da yankı bulmuş, Codreanu'nun kurduğu "Demir Muhafızlar" teşkilatı ülkede etkisini giderek arttırmaya başlamıştı. II. Carol bir süre otoritesini bu teşkilata dayanarak korumaya çalıştı. Ancak kendisi için de tehlikeli bulmaya başladığında bu teşkilatı yasaklayarak 1938 Şubat'ından itibaren ülkeyi Nazi eğilimli bir diktatörlükle yönetmeye başladı. Macarların Alman desteğiyle Çekoslovakya'dan büyük parçalar koparmaları Rumenleri tedirginliğe sürüklemiş, aynı senaryonun Transilvanya ve Bukovina için de sahneye konabileceği endişesiyle Almanlara yaklaşma uğraşısı içerisine girmişlerdi. Çekoslovakya'nın yok olması Küçük Antant'ın da tarihe karışması anlamına geliyordu ve yeni konjonktürde işlevini yitirmiş bulunan Balkan Antantı da Romanya'nın korkularına kalkan olamazdı. Böylece Hitler 23 Mart 1939'da Rumenlerden geniş kapsamlı ve avantajlı bir ticaret antlaşması koparabildi. Bu gelişme Nazi nüfuzunun kendi sınırlarına dayandığını gören Sovyetler Birliği'ni fazlasıyla endişelendirmişti. İngiltere ve Fransa'nın bu gelişmelere tepkisi ise hem Romanya'ya hem de Almanya'nın bir sonraki hedefi olmaya en yakın aday durumundaki Polonya'ya garanti vermek olmuştu. Ancak yine de Almanları durdurmak için Sovyetler Birliği ile bir cephe oluşturma çabası içerisinde olan Batılılara, özellikle Çekoslovakya hadisesindeki pasif tutumları sebebiyle Stalin tarafından şüpheyle bakılmaktaydı[14]. 23 Ağustos 1939 günü imzalanan Nazi-Sovyet Paktı tüm politik hesapları alt üst eden şok edici bir gelişme oldu. Bu paktın o zamanlar Batılılar tarafından sadece üzerinde tahmin yürütülebilen gizli maddeleri arasında Polonya'nın iki ülke arasında paylaşılması, Finlandiya, Letonya, Estonya ve Besarabya'nın Sovyet nüfuz alanı olarak kabul edilmesi de vardı. Polonya'nın işgalinin ardından antlaşma revize edildi ve Almanya'nın Polonya'da daha büyük bir pay alması karşılığında Litvanya da Sovyet nüfuz alanına dâhil edildi[15].

2. Müttefiklerin 1944 Yaz Taarruzuna Kadar İkinci Dünya Savaşı'nda Romanya

1 Eylül 1939'da Almanya Polonya'ya saldırdı ve bundan iki gün sonra İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan etti. Ancak yine de Polonya Almanlar ve Sovyetler tarafından paylaşıldı. Kızıl Ordu Finlandiya'ya yönelik de bir saldırı başlattı ve bu ülkeden de bir kısım toprak aldı. Almanların 1940 yılı Nisan ayında Danimarka ve Norveç'e, Mayıs ayında ise Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve

[12] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 168, 171-173.

[13] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 255-256.

[14] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 256-261.

[15] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 268-272.

Fransa'ya yönelik saldırısı hiç kimsenin ummadığı süratli zaferlerle sonuçlandığında Stalin bundan endişeye kapıldı. Sovyetler, Almanlar tekrar Doğu'ya yönelmeden önce Letonya, Estonya, Litvanya'yı ilhak etti. Ardından Besarabya'yı ve 23 Ağustos Paktı'nda söz konusu edilmemiş olmasına rağmen Kuzey Bukoniva'yı Romanya'dan talep etti. Bu sırada Balkanlarda bir savaş çıkmasını istemeyen Almanya sessiz kalınca Rumenler bu talepleri yerine getirmek zorunda kaldılar. Ama iş bu kadarla kalmadı ve Bulgarlarla Macarlar bunu fırsat bilerek kendi toprak taleplerini Bükreş'e ilettiler. 19 Ağustos'ta Bulgaristan Romanya'dan Güney Dobruca'yı aldı. Macarların Transilvanya'ya yönelik talebi ise Rumenler tarafından reddedildi. Ancak Almanya ve İtalya'nın devreye girmesiyle 30 Ağustos 1940'ta Viyana'da yapılan antlaşma neticesinde Rumenler Transilvanya'nın üçte ikisini (bölgenin güney kesimi Romanya'da kaldı) Macarlara terk ettiler. Geri kalan Rumen toprakları için Almanya'nın Bükreş'e garanti vermesi ise Moskova tarafından düşmanca bir eylem olarak görülerek öfkeyle karşılandı[16]. Romanya'nın içine düştüğü durum ve toprak kayıpları II. Carol'a karşı ülkede bir öfke doğurdu. 6 Eylül 1940'ta tahttan indirilen Kral'ın yerine oğlu Mihai geçirildi ama bu andan itibaren ülkede erk faşist Demir Muhafızlar tarafından desteklenen Mareşal Ion Antonescu'nun eline geçti. Antonescu rejimi daha da Nazi yanlısı bir politika uygulamaya başladı[17] ve Almanlar darbenin yapıldığı Eylül ayında "eğitim kıtaları" adı altında Finlandiya ile birlikte Romanya'ya asker gönderdi. Berlin-Moskova arasındaki gerilim yeni bir safhaya girerken, Hitler Sovyetler Birliği'ni Üçlü Pakt'a (Alman-İtalyan-Japon paktı) girmeye davet etti. Moskova'nın Alman askerlerinin Finlandiya'dan çekilmesi, Bulgaristan'a Sovyet garantisi ve Boğazlarda üs gibi talepleri Hitler tarafından kabul edilmedi. Bundan sonra Hitler 18 Aralık 1940 tarihinde Alman ordularına Sovyet Rusya seferi için hazır olmaları talimatını verdi. Ancak bundan önce Balkanların tam kontrolü sağlanmalıydı. 20 Kasım 1940 tarihinde Macaristan, bundan üç gün sonra da Romanya Üçlü Pakta dâhil oldu[18]. 1941 Şubat ayı başlarında 680.000 Alman askeri Romanya'da konuşlandırıldı[19]. Bulgaristan da 1 Mart 1941'de aynı yolu takip etmek zorunda kalırken pakta dâhil olmayı reddeden Yugoslavya ve Yunanistan Almanlar tarafından nisan ayında işgal edildi. 18 Haziran'da Türkiye ile bir saldırmazlık antlaşması imzalayan Hitler bundan dört gün sonra Rusya seferini başlattı.

Almanlar tarafından yeniden yapılandırılan ve eğitilen Rumen ordusu Hitler'in Rusya seferine etkin bir şekilde katıldı. Alman ve Rumen birlikleri Besarabya, Odessa ve Sivastopol'u ele geçirdikten sonra doğuya, Stalingrad'a doğru ilerledi. Hitler'in gözüne girmek için Macaristan'la hastalıklı bir rekabet içinde olan ve kuzey Transilvanya'yı yeniden kazanmayı uman Romanya, Nazi savaş çabaları için Almanya'nın diğer tüm müttefiklerinin toplamından daha fazla muharip birlik topladı. Hitler Romanya'nın sadakatini Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı iade ederek ve Odessa da dâhil olmak üzere Dinyester'in hemen doğusundaki Sovyet topraklarını ilhak etmesine izin vererek ödüllendirdi[20]. Romanya, Nazi savaş çabalarına petrol, tahıl ve endüstriyel ürünler sağladı; ancak Almanya bunların bedelini mal veya altın olarak ödeme konusunda isteksizdi. Sonuç olarak Romanya'da enflasyon fırladı ve hükümet yetkilileri bile Alman sömürüsünden yakınmaya başladı. Romanya-Macaristan düşmanlığı da Almanya ile ittifakı baltalayan bir faktördü. Antonescu hükümeti, Sovyetler Birliği'ne karşı beklenen nihai zaferden sonra Macaristan ile Transilvanya konusunda çatışmayı kaçınılmaz görmekteydi. Ancak Şubat 1943'te Kızıl Ordu Stalingrad'da Mihver güçlerini bozguna uğratırken Rumen güçleri de büyük ölçüde imha edildi ve Alman-Rumen ordularının bakiyesi batıya doğru geri çekilmeye başladı. Müttefik bombardımanı, Sovyet işgalinden önce 1943 ve 1944'te Romanya'da üretimi, ulaşımı ve ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde kısıtladı[21]. Hatta Türk elçiliği personeli bu bombardımanlardan bir ölçüde korunmak için ve özellikle de akşamları ve geceleri kullanmak üzere

[16] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 335-336.

[17] *Romania: A Country Study*, s. 40-41.

[18] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 336-337.

[19] Robin Denniston, *Churchill's s Secret War: Diplomatic Decrypts, The Foreign Office and Turkey 1942-1944*, Chancellor Press, London 2000, s. 40.

[20] *Romania: A Country Study*, s. 41.

[21] *Romania: A Country Study*, s. 42.

Bükreş kırsalında köy evleri kiralama yoluna gitmişti. Sovyet istilası arifesinde elçilikteki kıymetli eşyalar da bu köy evlerine taşınmıştı[22].

Stalingrad sonrasında savaşın nihai bir Mihver yenilgisiyle neticeleneceğine dair kanaat her yerde olduğu gibi Romanya'da da kuvvetlendi. Gerçi daha öncesinde de bir takım girişimler olmuştu ama o dakikadan itibaren gerek iktidar gerekse muhalefet kanadının ülkeyi savaştan çekmenin yollarını araştırma konusundaki çabaları arttı. Diğer girişimlerin yanında Başbakan Yardımcısı Mihai Antonescu Türk Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver ile yakın ilişkisini kullanarak Türkiye'nin arabuluculuğunu temine çalıştı. Müttefiklerle bir mütareke yapmayı zorlaştıran başlıca faktörler, böyle bir girişime Almanların vereceği tepkiden duyulan endişe ve Müttefiklerin kısa süre önce aldığı "kayıtsız şartsız teslim" kararıydı. Yapılacak girişimler ülkede bir Alman işgaline yol açmamalı ve Müttefikler Romanya'nın bağımsızlığını ve Sovyet işgalinden masuniyetini peşinen kabul etmeliydi. Bu hususlar garanti altına alınmadığı sürece mütareke yapmanın da bir anlamı yoktu. Alman işgali meselesi daha çok Rumenlerin sorunuydu ama bağımsızlık ve Sovyet işgalinden masuniyet meseleleri Müttefiklerin yaklaşımına bağlıydı. Almanya ile savaşın cephedeki ağırlığını neredeyse tamamen üstlenmiş olan Sovyetler Birliği'ne karşı ABD ve İngiltere'nin Balkanlarda önleyici hamleler yapması ise kolay değildi. Rumenler Batılılarla uzlaşmak için çok çabaladılar ancak her seferinde kendilerine mütarekenin adresi olarak Moskova gösterildi. Mart 1944'te Kızıl Ordu artık Romanya kapılarındaydı ama o zaman Alman-Rumen kuvvetleri tarafından durdurulabilmişlerdi[23].

Ancak 1944 Haziran ayında Batı'daki Normandiya çıkarmasıyla eş zamanlı olarak Kızıl Ordu'nun Doğu Cephesi boyunca başlattığı taarruz savaşta artık son merhaleye yaklaşıldığına işaret ediyordu. Cephenin güney kanadındaki Sovyet kuvvetlerinin Romanya'ya karşı yeni bir harekât başlatması an meselesiydi. Bu durum Rumen muhalefetini harekete geçirdi ve zamanı geldiğinde inisiyatif almak üzere Romanya Komünist Partisi, Sosyal Demokrat Parti, Ulusal Çiftçi Partisi, Ulusal Liberal Parti 20 Haziran 1944'te Ulusal Demokratik Blok'u (UDB) kurdular[24]. UDB General Antonescu'ya karşı Kral Mihai ile kuvvetli bir işbirliği geliştirdi.

3. Zeki Kuneralp'in Rumenlere ve Romanya'ya Dair Tespitleri

İleride Bern, Londra, Madrid Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevlerinde bulunacak olan[25] Zeki Kuneralp bu dönemde Bükreş Elçiliği Üçüncü Kâtipliği vazifesini yürütmekteydi. Kuneralp'in dönemin Romanyası ve Rumen toplumu hakkındaki gözlem ve değerlendirmeleri konumuz açısından oldukça önemli ve aydınlatıcıdır. Zira bu gözlem ve değerlendirmeler makalenin ele aldığı dönemde Rumenlerin Müttefik ve Mihver cephelerine bakış açılarına olduğu kadar Türkiye'den ve Türklerden beklentilerine de ışık tutmaktadır. Kuneralp'e göre Rumenler Türklere karşı pozitif bir bakış açısına sahiptiler. Türkiye'nin efsanevi Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in bu olumlu imaja elbette katkısı olmuştu ama Kuneralp, Rumenlerin biri geçmişle ve diğeri de gelecekle ilgili iki tasavvurunun daha önemli sebepler teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Öncelikle Rumenler Türk hâkimiyeti dönemine o kadar da olumsuz bakmamaktaydılar. Eflak ve Boğdan'da Türk hâkimiyeti ağır ve acıtıcı olmamış; bilakis Slav ve Macarların ortasında bir Latin azınlığı olarak varlıklarını sürdürmeye çalışan Rumenler için Türklerin varlığı özellikle Ruslara karşı koruyucu bir kalkan teşkil etmişti. Türkler ve Rumenler diğer Balkan milletlerinin arasında olduğu gibi derin yaralar oluşturacak denli şiddetli mücadelelere de girişmemişlerdi. İkincisi 1944 yılı itibarıyla Türkler, Rumenlerin bakış açısından kendilerini Rus istilasından kurtarabilecek gelişmelerde etkin rol oynayabilecek bir pozisyonda görülüyorlardı. Almanları sevmeyen, Ruslardan ürken, Anglosaksonlara ve özellikle de Amerikalılara karşı ise

[22] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, 568/39061-158021-40, 568/38848-157937-2.

[23] Liliana Boscan Altın, Ömer Metin, "Turkey's Role in Romania's Diplomatic Struggle (1st February 1943 – 23rd August 1944)", *Tarih Okulu Dergisi*, 15 (2013), s. 355-384.

[24] Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940-1944*, Palgrave Macmillan, New York 2006, s. 239.

[25] Berksan Gülsoy, Zeki Kuneralp'in Diplomatik Görevleri (1941-1979), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/45 (2022), s. 924-934.

hayranlık besleyen Rumenler, yegâne çıkış yolunu ülkenin Ruslardan önce İngilizler tarafından işgalinde görmekte, bu işgal keyfiyetinin de ancak Türklerin iştirakiyle mümkün olabileceğine inanmaktaydılar. Bu inanç Rumenlerin Türklere ilgisini canlı tutmaktaydı. Öte yandan 1944 Nisan ayında Bükreş'in ABD uçakları tarafından ağır şekilde bombardıman edilmesi bile Rumenlerin Anglosakson sevdasını sarsamamıştı. Kuneralp biri Amerikalı diğeri İngiliz iki savaş esiri pilotun Rumenler tarafından nasıl özenle ağırlandıklarına bizzat şahit olmuştu[26].

4. Şefkati İstinyeli'nin Rastenburg'daki Hitler-Mareşal Antonescu Görüşmesine Dair Raporu

Müttefiklerin hem Doğu'da hem Batı'da başlattıkları taarruzun Mihver cephesini içerisine düşürdüğü çıkmaz, Mareşal Antonescu'yu ilk kez olarak kendi isteğiyle Hitler'le buluşma talebinde bulunmaya zorlamıştı. Mareşal tüm cesaretini toplamış ve artık Hitler'e Romanya'nın savaştan çekilmesi konusunu açmaya karar vermişti. Ama Antonescu'ya bakılırsa görüşme öncesinde herkes Romanya'ya yönelik bir Alman işgalini tetikleyeceği korkusuyla konunun açıkça görüşülmesine karşı çıkmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Antonescu da bu korku tarafından ele geçirilmiş ve cayma temayülüne girmişti. İkili 5 Ağustos'ta Hitler'in Doğu Prusya'da Rastenburg'taki karargâhında saatlerce görüştüler. Görüşmenin tanıklarından bir Rumen subaya göre Hitler bu saatlerin çoğunu, ellerinden tutup yükselttiği ama şimdi kendisine ihanete yönelenlere, özellikle de "minnet duygusundan yoksun" Alman halkına verip veriştirmekle geçirmişti. Nihayet sadede gelen Hitler Romanya'nın savaşmaya devam edip etmeyeceğini sormuş, Antonescu da bunun Almanya'nın Rus ilerlemesini durdurma konusunda Romanya'ya yardım taahhüdüne ve Macaristan ile Bulgaristan'ın tutumuna bağlı olduğunu söylemişti. İçini dökemeyen Antonescu Romanya'ya büyük bir depresyon içerisinde dönmüştü[27].

Ion Antonescu'nun bu ziyaretinde kendisine Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Mihai Antonescu da eşlik etmiş ve o da Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'la görüşmüştü. Antonescular Romanya'ya döndükten sonra Şefkati İstinyeli, Mihai Antonescu ile bu ziyaret hakkında görüşmüş ve edindiği izlenimle birlikte kendi istihbaratını ve değerlendirmesini 20 Ağustos'ta bir rapor olarak Ankara'ya iletmişti. Bu sırada İstinyeli elçilik müsteşarı sıfatına sahipti[28] ve Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver Türkiye'de bulunduğundan vekâleten elçilik vazifesini yürütmekteydi. Zaten Tanrıöver de Bükreş'e bir daha dönmeyecekti. 8 Aralık 1944 tarihli kararnameyle merkeze nakledilecek[29], Bükreş elçiliğine ise İstinyeli atanacaktı[30].

İstinyeli'nin raporuna dönecek olursak; Başbakan Yardımcı Mihai Antonescu'ya bakılırsa Ribbentrop kendisine Romanya'nın ne yapacağını sormuş, o da bunun Doğu cephesinin durumuna bağlı olduğunu söyleyerek Alman ordularının batıda ve doğuda Anglosaksonlar ve Bolşevikler karşısında gerilediklerini hatırlatmış, eğer Almanlar Rusları durduramazlarsa kendi başlarının çaresine bakacaklarını açıkça ifade etmişti. Ribbentrop ise sorunun Kuzey Ordusu'ndan kaynaklandığını ama yakında Rusların durdurulacağını ileri sürmüştü. Mihai Antonescu Nazilerin özellikle küçük milletlerin bağımsızlıkları ve yaşam hakları konusundaki yanlış politikalarını da hatırlatmış ama Ribbentrop artık bunları konuşmak için çok geç olduğunu söylemişti. Ribbentrop'un Romanya'daki Alman kuvvetlerinin iaşesi için kredi talep etmesi üzerine ise Almanya namına Doktor Clodius'un müzakereler için on güne kadar Romanya'ya gitmesi kararlaştırılmıştı. Bundan sonra Ribbentrop Almanya ile iktisadi ve diplomatik ilişkilerini kesme kararı alan Türkiye'nin, kendisini Rus oyununa kaptırdığını söylemiş ve Romanya'nın Türkiye ile ilişkilerini kesmesini talep etmişti. Mihai Antonescu ise cevaben geleneksel Türk-Rumen dostluğuna, iki ülke arasındaki çıkar birliğine vurgu yapmış ve gelecekte de Balkanlarda Türkiye ile sıkı bir işbirliği içinde olacaklarını ifade etmişti. Ribbentrop bu konuda fazla ısrarcı olmamıştı. Ayrıca Ribbentrop Anglosaksonlarla anlaşmayı arzu ettiğini de söylemişti. Mihai Antonescu İstinyeli'ye Hitler-Mareşal Antonescu görüşmesinden de bahsetmiş ve bu

[26] Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat: Anılar-Belgeler*, İsis, İstanbul 1999, s. 32-33.

[27] Deletant, *a.g.e.*, s. 236, 239.

[28] Kuneralp, *a.g.e.*, s. 36.

[29] *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.11-1-0/171-35-17. Dijital Görüntü No: 3.

[30] *TDA*, 568/39272-158688-13.

görüşmenin büyük kısmında Hitler'in konuştuğunu, söz sırası Mareşal'e geçtiğinde de sürekli sözünü kestiğini belirtmişti. Hitler'in konuşmaları Almanya'yı ne halde bulup nasıl silahlandırdığını anlatmak, Almanya ve Romanya arasındaki iktisadi işler, Macaristan'dan duyduğu memnuniyet etrafında dönmüştü. Bu arada Almanya'da darbe yapmak için Rusya'da plan yapan Almanların anavatandaki bütün akrabalarını öldürteceğini de söylemişti. Ancak İstinyeli, muhatabının Hitler-Mareşal Antonescu görüşmesi üzerine daha fazla konuşmak istemediğini hissederek Almanların ne yapmak istediğini sormuştu. Başbakan Yardımcısı'na göre Almanlar Batı'da Anglosakson ve Doğu'da Rus ilerlemesini durdurmaya, sonra da çeşitli taarruzlarla savaşın uzayacağını göstererek Anglosaksonları anlaşmaya iknaya çalışacaklardı. Raporun geri kalan kısmında İstinyeli kendi haber kaynaklarından Rastenburg görüşmesiyle ilgili edindiği ve teyit ettiği bilgileri aktarıyordu. Buna göre Mareşal Antonescu Almanya'nın asker çekmek suretiyle Rumen cephesini zayıflattığını söylediğinde Hitler üç haftaya kadar istedikleri kadar asker gönderebilecek duruma geleceklerini söylemişti. Hitler'in Romanya'da topyekün seferberlik yapılması teklifini ise Mareşal ellerinde yeteri kadar silah ve teçhizat olmadığı cevabıyla karşılamıştı. Hitler Romanya'da muhalif liderlerin faaliyetlerinin önüne geçilmesini isteyerek tehditvari bir şekilde Macaristan'daki demokratlar hakkında tedbirleri bizzat kendisinin alacağını söylemişti. İstinyeli raporunun sonunda Antonescuların Almanya ziyaretinden çıkardığı sonuçları belirtmişti. Buna göre Mareşal'e ve Mihai Antonescu'ya bu ziyaretleri sırasında muhatapları tarafından genel duruma ve geleceğe yönelik kanaatlerini değiştirebilecek hiçbir şey söylenmemişti. Romanya'nın Türkiye ile ilişkilerini kesmesine yönelik Alman teklifi kesin olarak reddedilmiş, Almanların iktisadi sahadaki taleplerine açık kapı bırakılırken diğer tüm taleplerine kaçamaklı cevaplar verilmişti. Sonucun sonucu olarak İstinyeli, daha önce de bildirdiği gibi Rumenlerin vaziyet daha da netleşene kadar Almanları bir süre daha oyalamak niyetinde olduklarını ifade ediyordu[31].

5. Mareşal Antonescu'ya Saray Darbesi

Romanya'ya yönelik uzun zamandır beklenen Sovyet saldırısı tam da İstinyeli'nin yukarıdaki raporunu gönderdiği 20 Ağustos 1944'te başlatıldı. Malinovsky'nin 2. Ukrayna Cephesi ve Tolbukhin'in 3. Ukrayna Cephesi[32] yaklaşık 1.000.000 asker ve 1.500 tanktan oluşan bir kuvvetle Prut'un iki yanını tutan birleşik Alman-Rumen kuvvetlerine karşı taarruza geçti[33]. İlk günün sonunda beş Alman tümeni darmadağın edilmiş ve 3.000 Alman askeri esir alınmıştı[34]. Cephenin yarıldığı haberini Sinaia'de bulunduğu sırada öğrenen Kral, 21 Ağustos'ta danışmanlarıyla görüşmek üzere derhal Bükreş'e koştu. Kafasındaki şey Mareşal Antonescu'yu mütarekeye ikna etmek ve kabul etmezse devre dışı bırakmaktı. Bunun için de bir plana ve belli başlı noktaların önceden kontrol altına alınmasına ihtiyaç vardı. Siyasi partilerin temsilcilerine ulaşılamadı. Albay Damaceanu ile yapılan görüşmede telefon santralini ve radyo istasyonunu ele geçirmek için beş güne ihtiyaç olduğu sonucuna varıldı. Bu nedenle darbe tarihi 26 Ağustos olarak belirlendi. Plana göre Mareşal Antonescu ve Mihai Antonescu o gün saraya davet edilecek, Mareşal Müttefiklerle müzakereyi reddederse görevden alınacak ve muhalefet partilerinden seçilecek yeni bir hükümet atanacaktı. Bu hükümet Almanları Romanya'yı boşaltmaya davet edecek, daha önce Kahire'ye Anglosaksonlarla temas sağlamak üzere gönderilmiş özel temsilciler Barbu Ştirbey ve Constantin Vişoianu'yu da bir ateşkes imzalamaları için yetkilendirecekti. Darbe planı ertesi akşam sarayda yapılan toplantıda UDB üyeleri tarafından onaylandı. Çiftçi Partisi lideri Maniu ve Komünist Parti lideri Patraşcanu'nun hemen bir bakanlar listesi hazırlamasına ve siyasal parti temsilcilerinin darbe gününe kadar dağılmasına karar verildi[35].

Ancak tüm bunlar olurken cephede darbe planını revize etmeyi gerektirecek gelişmeler yaşanmaktaydı. Rumen birlikleri bozguna uğramıştı[36]. Sovyet ilerlemesi çok hızlıydı ve Mareşal Antonescu 23 Ağustos'ta bizzat cephe bölgesine gitmeye karar vermişti. Bu yüzden darbe tarihi 23 Ağustos'a çekildi. Diğer taraftan Başbakan Yardımcısı Mihai Antonescu kendi inisiyatifiyle

[31] *TDA*, 568/41823-158835-1.

[32] Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 808.

[33] Deletant, *a.g.e.*, s. 240.

[34] Martin Gilbert, *Second World War*, Fontana, London 1990, s. 574.

[35] Deletant, *a.g.e.*, s. 240-241.

[36] Gilbert, *a.g.e.*, s. 574.

Müttefiklerle bir mütareke yapmaya karar vermiş, bunu Mareşal Antonescu'ya söylediğinde herhangi bir itirazla karşılaşmamıştı. Mareşal aynı gün, kredi görüşmeleri için Romanya'da bulunan Alman Bakan Clodius'a Rusları durdurmak için son bir çaba göstereceğini, başarılı olamazsa uygun gördüğü şekilde hareket etme hakkını saklı tuttuğunu söylemişti. Mareşal'in Clodius'la yaptığı görüşmenin hemen ardından Mihai Antonescu bir talimat hazırladı ve Stockholm'deki Rumen temsilcisine iletmesi için bir kuryeyi yola çıkardı. Talimatta Rumen Hükümeti'nin bir ateşkes imzalamaya hazır olduğunun İsveç'teki Sovyet temsilcilerine bildirilmesi isteniyordu[37].

Mihai Antonescu'nun Müttefiklerle temas kurabilmek için yaptığı girişimlerden biri de Türk Hükümeti'nin aracılığına başvurmak oldu. 22 Ağustos'ta İstinyeli ile yaptığı görüşmede cephedeki vahim vaziyetten bahsetmiş, bütün Besarabya'nın iki güne kadar Rusların eline geçeceğini anlatmış ve Romanya Kızıl Ordu tarafından bütünüyle işgal edilmeden önce bir mütareke yapmak istediğini, bu hususta Kral'ın, Mareşal'in ve muhalefet partileri liderlerinin onayını aldığını söylemişti. Başbakan Yardımcısı'nın bu noktada İstinyeli'den talebi, bir ricasını Türk Dışişleri Bakanı'na iletmesiydi. Mütareke görüşmeleri konusunda üç şıktan hangisini uygun bulduklarının İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinden sorulup 24 saat içinde kendisine bildirilmesini istiyordu. Bu şıklar şunlardı: 1- Mütareke için yakında Moskova'ya bir temsilcinin gönderilmesi. 2- Mütareke şartları hakkında Ruslarla ve Anglosaksonlarla eşzamanlı olarak temas kurmak, 3- Mütareke şartlarını Müttefiklerle Kahire'de görüşmek. Mihai Antonescu'nun kişisel tercihi ise bir uçakla Ankara'dan geçerek Müttefiklerle Kahire'de görüşülmesiydi. İstinyeli Mihai Antonescu ile mülakatına dair raporunu Hariciye'ye "gayet müstaceldir, mahrem ve zata mahsustur" kaydıyla aynı gün gönderdi[38].

İstinyeli'nin (muhtemelen 22 ya da 23 Ağustos'ta) görüştüğü[39] Çiftçi Partisi'nden ileri gelen bir ismin ifadesine göre ise Mareşal Antonescu mütareke için derhal Ruslara müracaat etmediği takdirde Çiftçi Partisi lideri Maniu ertesi gün hükümeti eline alma kararındaydı. Daha önce varılan mutabakata uygun olarak hükümete Çiftçiler, Liberaller, Sosyalistler (Sosyal Demokratlar) ve Komünistler girecekti. Rusların daha önce açıkladıkları mütareke şartlarına ek bir talepleri bulunmamaktaydı. Çiftçi Partisi İkinci Başkanı Mihalache Başbakan Yardımcısı'yla iki kez görüşerek mütareke için vakit kaybetmeksizin doğrudan doğruya Moskova'ya müracaat etmesi tavsiyesinde bulunmuştu. İstinyeli, Bükreş'te Almanlar tarafından yapılabilecek herhangi bir müdahalenin önüne geçilmesi için lazım gelen Rumen kuvvetlerinin mevcut bulunduğunu, şehre ise karamsarlığın ve heyecanın hâkim olduğunu ilave etmekteydi[40].

Aslında Mareşal Antonescu bir ateşkes imzalamaya tamamen ikna olmuş değildi. 23 Ağustos sabahı yardımcısı Mihai Antonescu ve eşi, kendisini Kral'ı görmeye ve ateşkesi kabule ikna etmeye çalışmışlar ama Mareşal taahhüt altına girmeyi reddetmişti. Buna mukabil Mihai Antonescu sarayla temas kurdu ve saat 15.00'te saraya gelip görüşmeyi kabul etti. Bu arada Çiftçi Partisi lideri Maniu ve Liberal Parti lideri Bratianu, Mareşal'i ateşkes yapmaya ikna etmek için son bir çaba olarak, Bratianu'nun Mareşal'e büyük saygı besleyen tarihçi yeğenini devreye sokmuşlardı. Yeğen Bratianu Mareşal'i saraya gitmeye ikna etti ama Mareşal'in bir şartı vardı: Maniu ve Bratianu saat 15.00'e kadar kendisine bir mektup göndererek ateşkes imzalanması konusunda arkasında durduklarını teyit etmeliydiler[41]. Mareşal Antonescu'nun ileri sürdüğü bu şart, anlaşıldığı kadarıyla ateşkes kararının bir Alman işgaline yol açabileceği endişesinden kaynaklanmaktaydı ve bunun sonuçlarını tek başına üstlenmek istemiyordu.

Diğer taraftan Ion ve Mihai Antonescu ile öğleden sonra yapılacak görüşme sırasında sarayda hazır bulunması gereken parti liderlerine haberciler gönderilmiş ama işler planlandığı gibi yürümemişti.

---

[37] Deletant, *a.g.e.*, s. 241.

[38] *TDA*, 568/39174-158385-21.

[39] Telgraf'ın yazıldığı tarih 24 Ağustos olarak kaydedilmiş ancak telgrafın içeriği bunu doğrulamıyor. Söz konusu görüşmenin en geç 23 Ağustos'ta yapılmış olması gerekir. Zira 24 Ağustos'ta Mareşal Antonescu'yu iktidardan indiren darbe gerçekleşmiş durumdaydı.

[40] *TDA*, 568/39174-158385-22.

[41] Deletant, *a.g.e.*, s. 241.

Maniu'ya ulaşılamadığı gibi Komünist Parti lideri Patraşcanu'nun ve Sosyal Demokrat Parti lideri Titel Petrescu'nun saraya akşam karanlığından sonra gelme kararında oldukları öğrenilmişti. Yeğen Bratianu da ne Maniu'ya ne de amcası Bratianu'ya ulaşamamıştı. Bu durumda Mareşal'e istediği mektubu da götürememiş ve sinirlenen Mareşal Mihai Antonescu'nun saraya tek başına gidip kendisi adına özür beyan edebileceğini söylemişti. Mihai Antonescu belirlenen saatte saraya gitti ve Kral ile General Sanatescu tarafından kabul edildi. Başbakan Yardımcısı, Kral'a Mareşal Antonescu'nun özrünü sunduğunda Sanatescu odadan çıkarak Mareşal'e telefon etti ve saraya gelmesi için kendisini ikna etmeyi başardı. Mareşal saraya geldi ve Mihai Antonescu ve Sanatescu ile birlikte olan Kralla görüşmek üzere salona götürüldü. Mareşal ateşkes imzalamadan önce Hitler'i bilgilendireceğini söylediğinde Kral bütün ülke Sovyet işgali altına düşmeden önce ateşkesin derhal imza edilmesi gerektiği cevabını verdi ve Mareşal'e Müttefiklerle temasa geçecek biri için kenara çekilip çekilmeyeceği sordu. Mareşal bunu reddedince Kral, danışmanlarına Mareşal'in tutuklanma zamanının geldiğini bildirmek üzere kısa bir süre çalışma odasına çekildi. Salona döndüğünde Mareşal'e, dört demokratik parti aracılığıyla ifade edilen Romanya halkının istekleri doğrultusunda, ülkeyi felaketten kurtarmak için savaştan çektiğini, ateşkes yapmayı reddederse görevden alınmayı da kabul etmiş olacağını söyledi. Mareşal kimseden emir almayacağını söyleyince Kral bu durumda kendisinin azledildiğini beyan etti ve odadan çıktı. Bunu yaparken yardımcısı Albay Emilian Ionescu'ya Mareşal'i ve Mihai Antonescu'yu tutuklaması için işaret vermişti. Muhafız birliği tarafından tutuklanan Mareşal ve Başbakan Yardımcısı sarayın bir odasına hapsedildiler[42].

Kral çalışma odasına döndüğünde atılması gereken acil adımlar konusunda danışmanlarıyla görüştü. Siyasi parti liderleri tutuklamalar hakkında bilgilendirilmeli, Müttefikler haberdar edilmeli, darbe için askeri plan uygulanmalı ama hepsinden önemlisi yeni bir başbakan seçilmeliydi. Maniu'nun yokluğunda, ordunun saygısını kazanmış olan General Sanatescu'nun atanmasına karar verildi. Bu yönde hazırlanan kararname Kral tarafından imzalandı ve Sanatescu, Albay Damaceanu komutasındaki Rumen birliklerinin (Almanlara karşı) Bükreş'in stratejik noktalarında mevzilenmesi ve cephedeki Sovyet güçlerine karşı çatışmaları durdurması emrini iletmek üzere ordu karargâhına doğru yola çıktı. Rumen ordusunun tek bir üst düzey subayı bile Sanatescu'nun emirlerine itiraz etmedi[43].

Maniu ve Patraşcanu'nun bakanlar listesi üzerinde anlaşamaması ve her ikisinin de Saray'da bulunmaması nedeniyle yeni hükümetin Kral'ın danışmanları arasından oluşturulması gerekti. Dışişleri Bakanlığı danışmanlarından Niculescu-Buzeşti Dışişleri Bakanı ve General Aldea İçişleri Bakanı olurken, UDB'deki dört partinin temsilcileri olan Maniu, Bratianu, Petrescu ve Patraşcanu da sandalyesiz devlet bakanı olarak atandılar[44].

Saray'da ilk boy gösteren akşam sekizden kısa bir süre sonra gelen Patraşcanu oldu. Yanında Buzeşti ve Sanatescu tarafından yapılan değişikliklerden sonra onaylanan kralın bildirisi ile birlikte daha önce UDB toplantılarında kabul edilen iki kararnamenin metnini getirmişti. Kararnameler siyasi tutukluların affına ve birçok komünist ve diğer siyasi tutuklunun bulunduğu toplama kamplarının kaldırılmasına dairdi. Aynı zamanda Patraşcanu Kral'dan Adalet Bakanlığı görevini talep etti. Kral, diğer siyasi liderlerin hiçbiri kabinede yer almazken Patraşcanu'ya bu görevi vermesi hâlinde tarafgirlikle suçlanabileceğinden endişeliydi. Ne var ki talebi tümden reddetmeyi de göze alamadı ve Patraşcanu'yu geçici kaydıyla Adalet Bakanlığı'na atayarak bir uzlaşı yolu buldu[45].

Patraşcanu'yu kısa bir süre sonra Titel Petrescu ve bir saat kadar sonra da 'Vatansever Muhafızlar' olarak bilinen komünist eğitimli silahlı sivillerden oluşan grubun lideri Emil Bodnaraş takip etti. Öte yandan Kral'ın darbeyi ve Müttefiklerle çatışmaların derhal durdurulduğunu ilan eden bildirisinin yayımlanmasından yaklaşık bir saat sonra Mareşal Antonescu kâğıt isteyerek vasiyetini yaptı. Bundan sonra ise Bodnaraş ve bir grup silahlı işçi tarafından teslim alınarak Başbakan Yardımcısı Mihai Antonescu birlikte Bükreş'in Vatra Luminoasa semtindeki güvenli bir eve götürüldü. Birkaç saat sonra

[42] Deletant, *a.g.e.*, s. 241-242.

[43] Deletant, *a.g.e.*, s. 242.

[44] Deletant, *a.g.e.*, s. 242.

[45] Deletant, *a.g.e.*, s. 243.

da devrik hükümetin Savunma Bakanı General Constantin Pantazi, İçişleri Bakanlığı Devlet Müsteşarı General Constantin Vasiliu ve Bükreş Polis Müdürü Albay Mircea Elefterescu gözaltına alındı[46].

6. Bükreş'te Rumen-Alman Çatışması ve Sovyet İşgali'nin İlk Günlerinde Şehrin Durumu

Kral'ın darbeyi ve Müttefiklerle çatışmaların durdurulduğunu ilan eden bildirisi Bükreş'te büyük bir sevince yol açmış, halk 23/24 Ağustos gecesini şenlik içinde geçirmişti. Türk elçiliğinde Üçüncü Kâtip olan Zeki Kuneralp de eşi Necla Hanım[47] ile birlikte bu havaya kapılmış, o gece kaldıkları köye dönmeyerek bazı Rumen dostlarıyla müzikli bir açık hava lokantasına gitmişlerdi. Bu sırada şehrin Almanlar tarafından kuşatılmakta olduğunun farkında değillerdi. Yine de arabalarıyla Almanların arasından geçip evlerine ulaşabildiler. Bunu başarabilen son birkaç arabadan birinin kendilerininki olduğunu sonradan öğreneceklerdi[48].

24 Ağustos'ta Bükreş'te Alman ve Rumen kuvvetleri arasında çatışmalar başladı[49]. Öte yandan Hitler aynı gün Ploeşti'de mevcut hava kuvvetlerine Bükreş'i bombalamaları emrini verdi[50]. İstinyeli'nin bildirdiğine göre Alman hava kuvvetleri pike uçaklarıyla iki gün boyunca sarayı ve şehrin birçok noktasını aralıksız bombalamış[51], şehrin bazı sokakları harabeye dönmüştü. Buna mukabil Rumenler çatışmaların başladığı ilk saatlerden beri şehirde vaziyete hâkimdiler ve Almanlar işgal ettikleri binalarda biraz direnseler de nihayetinde teslim olmak zorunda kalmışlardı. Ancak şehirde umumi hayat durmuştu ve su bulunmuyordu. Almanların suları zehirledikleri iddia ediliyordu. Halk yine de soğukkanlılığını muhafaza etmekte, bombardımanlara rağmen sokaklarda dolaşmaktaydı. Ayrıca diğer tüm yabancı elçilikler kapalıyken sadece Türk Elçiliği çalışmaya devam etmekteydi[52].

Öte yandan Rumen-Alman çatışmalarının başladığı 24 Ağustos'ta Romanya Almanya'ya savaş ilan etmiş, ülkenin saf değiştirdiğinin ispatı olarak ama aynı zamanda Transilvanya'yı tekrar ülke sınırlarına katmak için bazı Rumen birlikleri hâlâ Hitler'in müttefiki durumundaki Macarlara saldırmıştı. Bununla birlikte ortada henüz bir Rus (Müttefik)-Rumen mütarekesi bulunmaması sebebiyle Ruslar ilkin Rumen ordusunun bu hareketini bir işbirliği olarak tanımlamadılar. Kızıl Ordu Rumen topraklarında ilerlemeye devam etti[53]. Sovyet saldırısının altıncı gününde Kızıl Ordu birlikleri artık Focsani'ye girmeye hazırlanıyordu. Ruslara karşı direnişe devam eden Alman birlikleri bir hafta içerisinde yaklaşık 105.000 ölü ve bir o kadar da esir vermişti[54].

27 Ağustos'ta İstinyeli Bükreş'in sakin olduğunu ve tramvayların işlemeye başladığını bildiriyordu. Baneasa hava meydanı tarafından aralıklarla silah sesleri gelmekteydi ve Merkez Komutanlığı'ndan aldığı bilgiye göre bunun kaynağı Almanlarla Rumenler arasında devam eden çatışmalardı. Ploeşti etrafında da yine Almanlar ve Rumenler arasında çarpışmalar yaşanmaktaydı. Ülkenin diğer bölgelerinde ise Almanlar teslim olmaktaydılar. Silahları alınan Alman askerlerinin Sinaia-Brasov yoluyla Macaristan'a geçmelerine müsaade ediliyordu. Ayrıca sefirle birlikte üç yüz kişinin bulunduğu söylenen Alman Sefareti'nin o gün öğleden sonra boşaltılması için ültimatom verilmişti. Buna gerekçe olarak gösterilen şey, ülkedeki Almanlara sefaretteki gizli radyo merkezinden talimat verilmesiydi. Rumen Hükümet erkânı ise Bükreş'te toplu halde sığınağı sağlam bir binada bulunmaktaydı. Bükreş sokaklarında başlarında Alman miğferi ve omuzlarında tüfek taşıyan sivil elbiseli gençlere rastlanmaktaydı. Emniyet mensubu bir kişiden aldığı bilgiye göre bunlar son günlerde kendilerine 4.000 tüfek dağıtılan komünistlerdi ki Rus kuvvetleri Bükreş'e girdiğinde taşkınlık ve çapulculuk yapmalarından korkuluyordu. Bu arada Üçüncü Kâtip Zeki Kuneralp ve eşi kaldıkları köyden

[46] Deletant, *a.g.e.*, s. 243.

[47] Gülsoy, *a.g.m.*, s. 918.

[48] Kuneralp, *a.g.e.*, s. 34.

[49] Kuneralp, *a.g.e.*, s. 34.

[50] Gilbert, *a.g.e.*, s. 574.

[51] *TDA*, 568/38848-157937-3.

[52] *TDA*, 568/38848-157937-4.

[53] John Keegan, *The Second World War*, Viking Penguin, New York 1990, s. 504.

[54] Gilbert, *a.g.e.*, s. 574.

Bükreş'e gelebilmişlerdi ve durumları iyiydi. İstinyeli telgrafını elçilik personelinin iyi olduğunun Ankara radyosundan ilan edilmesi ricasıyla bitiriyordu[55]. Ancak Kızıl Ordu artık Bükreş kapılarındaydı.

Öte yandan Bükreş'te hayat normalleşmekte, devlet daireleri çalışmaya başlamakta, sokaklarda tek tük gösteriler olmaktaydı. Ne var ki 29 Ağustos'ta Sovyet kıtalarının Bükreş'e girmesiyle şehrin havası değişti. İstinyeli Rumenlerin Sovyet kıtalarını suni bir sevinç perdesiyle karşıladıklarını bildiriyordu. Bu perdenin arkasında gizlemeye çalıştıkları şey endişeydi. Bu endişe Rusların tavırları sebebiyle ileriki günlerde giderek şiddetlenecekti[56]. Bükreş'ten geçen Rus motorize kuvvetlerine bağlı birlikler şehir civarındaki köylerde sarhoş olup bahçelere ve tarlalara zarar veriyor, kadınlara sarkıntılık ediyorlardı[57]. Ayrıca Rusların, yakaladıkları Almanları çırılçıplak soyarak öldürdükleri haber alınmıştı[58]. Günler içinde Sovyet makamlarının geniş çaptaki el koymaları, Rus askerlerinin yağma ve tecavüzleri Rumen halkını Almanları arar hale getirecekti. Ancak Macaristan'ın Mart 1944'te Almanlar tarafından işgal edildiği düşünüldüğünde, aynı akıbete uğramamış olmak yegâne teselli kaynaklarıydı[59].

Türk Elçiliği'nin, Alman bombardımanından korumak üzere köyde tutulan eve götürdüğü elçilik eşyalarının en kıymetlileri de yağmalanmıştı[60]. İstinyeli'nin durumu ilettiği Çiftçi Partisi lideri Maniu, cevap olarak Rus generallerin 'mütareke imzalanır imzalanmaz zararların tazmin edileceğine' dair beyanatlarından bahsetmekle yetinmişti[61].

Bu arada Rus Orduları Merkez Kumandanlığı 3 Eylül'de bir beyanname yayımlayarak halkı normal hayata dönmeye, her cins silah ile radyo makinelerini de komutanlığa teslime davet etmişti. Rus Komutanlığı Kurmay Başkanı bu beyannameye itiraz için kendisini ziyaret eden Rumen Polis Müdürü'nün ve bir generalin elini sıkmak istememiş, mütarekenin henüz imzalanmadığını hatırlatıp 'askerî işgal var' diyerek kapıyı göstermişti. Bunları Ankara'ya bildiren İstinyeli, Kral'ın henüz işgal altında bulunmayan Gijiu'da olduğunu da aktarıyor, Rumen Hükümeti'nin ne yapacağını şaşırmış durumda ve mutlak bir acziyet içerisinde bulunduğunu ifade ediyordu[62].

İstinyeli'nin 6 Eylül tarihli raporuna göre geceleri duyulan tek tük silah sesleri hâricinde Bükreş'te asayiş sağlanmış durumdaydı. Ne var ki halk korku içinde yaşamaktaydı. Rus Komutanlığı, her ne kadar kendilerine bağlı askerlerin geçtikleri yerlerde meydana gelen olayları tasvip etmese de İstinyeli'ye göre bunları önlemek için çok fazla çaba da göstermiyordu. Öyle ki Bükreş'e getirilen iaşe maddeleri yollardan geçen kuvvetler tarafından zorla alındığından şehirde kıtlık başlamıştı[63]. Bu arada Rumen Hükümeti eski rejimin Yahudiler aleyhine aldığı bazı tedbirleri, çıkarttığı kanun ve talimatları yürürlükten kaldırmıştı[64].

7. Romanya Kızıla Bürünürken: Rumenlerin Çaresizliği, Türklerin Tedirginliği

Türkiye, Müttefiklerin baskısı karşısında 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile iktisadi ve diplomatik münasebetlerini kesmeyi gerekli görmüştü ama bunun bir savaş ilanı anlamı taşımadığı özellikle belirtilmişti[65]. Kızıl Ordu Romanya'ya girdiğinde hiç şüphesiz Türk Hükümeti için artık gündemin

[55] *TDA*, 568/38848-157937-2. Kuneralp'in vazifelerinden biri de elçiliğin gönderdiği telgrafları şifrelemek ve elçiliğe gelen telgrafları deşifre etmekti. Bkz. Yücel Güçlü, *Zeki Kuneralp and Turkish Foreign Service*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2015, s. 163. Bu yüzden Kuneralp'in Elçiliğe gelemediği günlerde İstinyeli telgraflarını Konsolosluktan çekmek durumunda kalmıştı. Bkz. *TDA*, 568/38848-157937-3.

[56] Kuneralp, *a.g.e.*, s. 34.

[57] *TDA*, 568/39061-158021-43.

[58] *TDA*, 568/39061-158021-41.

[59] Kuneralp, *a.g.e.*, s. 34-35.

[60] *TDA*, 568/39061-158021-40.

[61] *TDA*, 568/39061-158021-48.

[62] *TDA*, 568/39061-158021-40.

[63] *TDA*, 568/39061-158021-48.

[64] *TDA*, 568/38728-156884-71.

[65] İlhan Tekeli, Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 337-338.

başköşesine bu ülkede yaşanan/yaşanacak gelişmeler oturmuş durumdaydı. Müttefiklerin Romanya'ya karşı izleyeceği politika Balkanların geleceği ve dolayısıyla Türkiye'nin güvenliği açısından belirleyici olacaktı. Bu noktada hayati sorular şunlardı: Moskova Romanya'ya karşı bir işgal ve komünistleştirme politikası mı izleyecekti yoksa Romanya'nın politik açıdan kendi seçimini yapmasına müsaade edecek miydi? Eğer bir işgal ve komünistleştirme politikası izlemeye kalkışırsa İngiltere ve ABD Romanya'ya sahip çıkıp Moskova'ya set olacak mıydı? Bu soruların cevapları derin bir Sovyet korkusu yaşayan Ankara açısından Stalin'in niyetlerini anlamak ve Moskova'nın Türkiye'ye yönelik muhtemel düşmanca girişimleri karşısında Anglosaksonların takınacağı tavrı tayin edebilmek açısından son derece önemli veriler oluşturacaktı. Romanya ile birlikte Bulgaristan'ın da Müttefikler tarafından Stalin'e teslim edilmesi, Türkiye'nin batısının zorba ve muzaffer bir düşmanla kuşatılması ve aynı zamanda bu düşmana karşı Anglosaksonlardan himaye görme umutlarının baltalanması demekti.

Güvenilirliği kuşkulu olsa da aslında Sovyet Hükümeti'nin resmi beyanları hep umut verici olmuştu. Romanya Sovyet işgali altına düşmeden aylar önce, 4 Nisan 1944'te Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Molotov Sovyetler Birliği'nin Romanya'nın iç işlerine karışmayacağını, toprak kazanmak ya da Romanya'daki sosyal düzeni değiştirmek niyetinde olmadığını ve Rumenlerin bağımsızlıklarına saygı gösterileceğini ilan etmişti. Kızıl Ordu Prut'taki Mihver savunmasını yarıp Romanya içlerinde ilerlemeye başladığı günlerde Rumen halkına yönelik Sovyet duyuruları da aynı yönde oldu. Sovyetler Birliği'nin Rumenlerden tek istediği şey, Almanların ülkeden temizlenmesi ve Transilvanya'nın Macarlardan kurtarılması için Kızıl Ordu ile omuz omuza mücadele etmeleriydi. Bu takdirde Rumen ordusu silahtan arındırılmayacaktı. Romanya'daki Sovyet askeri varlığı da Almanların ülkeden temizlenmesiyle sona erecekti[66].

Bükreş'ten Ankara'ya gelen ilk haberler de umut vericiydi. İstinyeli'nin 30 Ağustos'ta görüştüğü yeni hükümetin Dışişleri Bakanı, mütarekenin o gün imza edileceğini ve ülkenin hiçbir yerinin Ruslarca işgal edilmeyeceğini söylemişti. Ruslar yalnızca nakil yollarından istifade edecek, hükümet merkezinin etrafında Rus kuvvetlerinin geçmeyeceği serbest bir bölge olacaktı. Savaş tazminatı tespit edilirken Romanya'nın içinde bulunduğu iktisadi ve mali sıkıntılar göz önüne alınacaktı. Elbette Rumen kuvvetlerinin ülkedeki Alman direnişini Rus yardımı olmaksızın kırmış olması önemliydi[67]. İstinyeli'nin aldığı istihbarata göre 29 Ağustos'ta uçakla Moskova'ya giden Rumen heyetinin başlıca vazifesi Rus kuvvetlerinin giremeyeceği serbest mıntıkanın sınırlarını tespit etmekti. Rumenler stratejik bakımdan Ruslar için önemsizleşen bölgelerin adım adım serbest bölgeye dâhil edilmesi arzusundaydılar[68].

İstinyeli daha sonra Romanya Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'yle görüşmüştü. Genel Sekreter başlarından kâbusun kalktığını ifade etmiş, Mareşal Antonescu'nun mütarekeye dair tereddütlü ve Hitler'in onayını bekler tutumunu eleştirmişti. Bükreş'in bombardımanını ve Romanya'daki Alman direnişini idare eden Hava Ataşesi General Gerstenberg teslim olmuştu ve kendisine esir muamelesi yapılacaktı. Ayrıca Romanya'ya 92 Amerikan avcı uçağı gelmişti[69].

31 Ağustos'ta İstinyeli Romanya'ya giren Rus kuvvetlerinin vaziyeti ve tutumuna dair bir rapor gönderdi. Romanya'ya giren üç Rus ordusundan ilki Tulcea'dan Dobruca'ya geçmiş, ordu komutanı burada gösteri yapmak için müracaat eden komünistlere yalnız harp ile meşgul olduklarını ve hiçbir gösteriye izin vermeyeceklerini beyan etmişti. İkinci ordu Becau'den Transilvanya istikametine doğru ilerlemekteydi. Bir diğer ordu ise Bükreş civarında Urziceni'ye gelmişti. Bu son ordunun üç motorize tümeni Bükreş'ten geçerek Giurgius istikametine yönelmişti ki bunların Bulgaristan'a gittikleri tahmin ediliyordu. Öte yandan Stalingrad'da Ruslara esir düşen Rumen askerlerden teşkil edilmiş üç piyade tümeni de o gün (31 Ağustos) Bükreş'ten kamyonlarla geçmişti ve nereye sevk edildikleri

[66] *TDA*, 571/35002-138198-22.

[67] *TDA*, 568/39174-158385-1.

[68] *TDA*, 571/35052-138375-50.

[69] *TDA*, 568/39174-158385-1.

bilinmiyordu. Rus üniforması giydirilerek silah verilen bu askerleri taşıyan kamyonlarda Rus-Rumen bayrakları göze çarpıyordu[70].

Kızıl Ordu'nun Romanya'ya girmesinin ardından sırada Bulgaristan'ın olduğu bilinmeyen bir şey değildi. Almanlar da bu sırada Türkiye'de Bolşevik karşıtlığını ve korkusunu takviye etmenin peşindeydi. Böylece Sovyet niyetlerine dair işgalin ilk günlerindeki umut verici hava artık yok olmaya başlıyordu. Sekizinci Radyo Dinleme Servisi'nin 31 Ağustos/1 Eylül gecesi dinlediği Alman radyosu, Zagrep'te çıkan bütün Hırvat gazetelerinin mütarekeyi kabul etmekle Rumenlerin kendi idam kararlarını imzaladıklarını ve artık bir Romanya devletinden bahsedilemeyeceği konusunda hemfikir olduğunu söylüyordu. Ruslar İngiltere'nin himmetiyle Bulgaristan'a girdiğinde Bulgarlar ister istemez Ruslara katılacak ve Moskova'ya yaranmak için her şeyi yapacaklar, bu arada Türkleri de tahrik edeceklerdi[71]. Türkiye'nin Madrid Büyükelçiliği'nin 1 Eylül tarihli raporu da İspanya Dışişleri Bakanı'nın Balkanların Sovyetleşmesi konusundaki endişelerini yansıtıyordu. İspanyol Bakan İngilizlerin Balkanlarda bu derece ağır hareket ederek Ruslara bu denli serbestlik vermelerini hayretle karşılamaktaydı. İngilizlerin geleceği düşünerek daha çabuk hareket etmesini ümit etmekteydi[72].

Kızıl Ordu'nun Romanya'ya girmesinin üzerinden on gün geçmesine rağmen hâlâ bir mütareke imzalanmamış olması, Rus askerlerin tavırları da göz önüne alındığında, Rumen halkını giderek daha fazla endişelendirmekteydi. İstinyeli, 2 Eylül'de Rumen Dışişleri Bakanı ile görüşmüş ve kendisini gayet düşünceli bulmuştu. Moskova'ya giden Rumen heyetinden haber alınamıyor ve iletişim kurulamıyordu. Moskova'da neler olup bittiğini anlamak üzere bir müsteşar gönderilmişti. Romanya'da meydana gelen vakalar Anglosaksonlara bildirilmiş ve bir gün önce Bükreş'e bir Amerikan heyeti gelmişti ancak İstinyeli'nin istihbaratına göre heyet şimdilik Rumenler lehinde herhangi bir müdahalede bulunmaktan çekinmekteydi. Öte yandan iktidar ortağı dört parti Romanya'da demokratik rejim geri getirildiği için büyük bir sokak gösterisi hazırlamaktaydı[73].

İstinyeli'nin 5 Eylül'de görüştüğü Çiftçi Partisi lideri Maniu'nun haletiruhiyesi ve söyledikleri, atmosferin günler içinde ne denli olumsuz bir noktaya gerilediğini açıkça gösteriyordu. Üstelik Maniu, sadece Romanya ve Bulgaristan'ın değil Türkiye'nin de doğrudan bir tehdit karşısında bulunduğunu düşünmekteydi. Bu doğrultuda Türk Hükümeti'ne tavsiyesi Bulgaristan tamamen Rusların eline geçmeden Sovyetlerle anlaşmaya çalışmasıydı. Aksi takdirde Romanya gibi istilaya uğrama tehlikesi bulunuyordu. Maniu bu noktada, söylediklerinin tamamen kendi kanaati olduğunu, bu yönde her hangi bir duyuma sahip olmadığını ifade etme ihtiyacı hissetmişti. İstinyeli Ruslarla anlaşmaktan ne kastettiğini sorduğunda Maniu "harbe girmelidir" cevabını vermişti. Bunun üzerine İstinyeli Almanların Balkanlardan çekildiğini ve bu durumda Türkiye'nin kime karşı savaşacağını sormuş, Maniu'nun cevabı "hiç olmazsa sembolik bir jest yapmalıdır" şeklinde olmuştu. Daha sonra Maniu, Rus donanması Akdeniz'e çıkmak istediği takdirde Türkiye'nin buna müsaade edip etmeyeceğini öğrenmek istemiş; İstinyeli ise böyle bir talepten haberdar olmadığını, Türkiye'nin Boğazlar meselesinde sözleşmeleri ve ittifakları dâhilinde hareket ettiğini söylemişti. İstinyeli'ye göre Maniu önceki hafta *Pravda* Gazetesi'nde çıkan makalenin tesiri altındaydı ve Maniu'ya söylediği son şey geçici olarak İstanbul'da kalan Almanlar hakkındaki haberin hakikate uygun olmadığıydı[74]. Söz konusu haber muhtemelen 31 Ağustos 1944 tarihli *Pravda*'da çıkan ve Türklerin Almanlarla ilişkilerini kesme kararını gereği gibi uygulamadıkları, hâlâ Alman ajan ve memurlarını barındırdıkları iddialarını içeren haberdi. Üstelik bu haber, bazı Amerikan yayın organlarında Sovyetler Birliği'nin Boğazları ele geçirmek için bahane aradığı şeklinde yorumlanmıştı[75].

[70] *TDA*, 568/39061-158021-41.

[71] *TDA*, 571/34936-138079-66.

[72] *TDA*, 501/88082-320106-254.

[73] *TDA*, 568/39061-158021-40.

[74] *TDA*, 568/38848-157937-1.

[75] *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973, s. 240.

İstinyeli-Maniu görüşmesinde başta mütareke meselesi olmak üzere başka konular üzerinde de duruldu. İstinyeli'nin sorusu üzerine Maniu mütareke şartlarının değiştirildiğine dair haberlerin doğru olmadığını, Moskova'daki Rumen heyetinin Ruslarla mütarekenin uygulanması konusunu müzakere ettiklerini ve bir iki güne kadar mütarekenin imzalanacağını ümit ettiğini söylemişti. Ancak İstinyeli görüşmeyle ilgili Ankara'ya gönderdiği raporda mütarekenin bir iki gün içinde imzalanacağına inanmadığını açıkça ortaya koydu. İstinyeli kendi özel istihbaratına dayanarak Moskova'daki görüşmelerin Bulgaristan'a yapılacak muamele konusunda tıkandığını ileri sürüyordu. Rumenler Bulgarlara sert davranılmasını isterken, Moskova ise Sofya'yı kollama niyetindeydi. İstinyeli'ye göre Bulgarlarla Anglosaksonlar arasında mütareke meselesi halledilmeden ve Sovyet orduları Balkanlara iyice yerleşmeden Moskova Romanya ile mütareke imzalamayacaktı. Ayrıca İstinyeli Sovyet gizli polisinin her yerde çalışmaya başladığını, Bükreş'teki bütün polis komiserliklerinde adamları olduğunu da bildiriyordu. Ion Antonescu ve Mihai Antonescu ise hapsedildikleri binada Rumen komünistleri ve Rus askerleri tarafından gözetim altında tutulmaktaydılar. Her ikisinin de Moskova'ya götürüleceği söylenmekteydi. Öte yandan aralarında Gestapo ve SS mensuplarının da bulunduğu kişilerin Alman sefaretinin dokunulmazlığından daha fazla istifade etmemeleri için Alman diplomatların sefaret binasından çıkartılıp Ambassadeur Oteli'ne nakledilmeleri yönündeki kararı öğrenen Alman Sefir Von Killinger, özel kâtibesi ile birlikte intihar etmişti. İstinyeli yolların ne zaman açılacağı belli olmadığından, ellerindeki parolayı idare etmek için artık günlük haberleri aynı telgrafın içine sığdırmaya gayret edeceğini de bildiriyordu[76]. Bu arada hükümet ortağı dört partinin 6 Eylül'de yapmayı planladıkları gösteriler Rus vetosuna takıldı. Rus komutanlığı ne Çiftçilerle Liberallerin Saray Meydanı'nda ne de Komünistlerin Park Kral Karol'da toplanmasına izin verdi[77].

8. Bulgaristan da Teslim Oluyor

Bulgaristan'a yönelik Sovyet işgal hareketi 8 Eylül'de başladı. Aslında Bulgarlar Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmiş değillerdi (İngiltere ve ABD'ye ise etmişlerdi) ve Rus topraklarına yönelik Mihver saldırısına da katılmamışlardı. 17 Ağustos 1944'te Bulgarlar tarafsızlıklarını ilan etmiş ama Almanlara karşı düşmanca bir eyleme girmekten kaçınmışlardı. Moskova ise bu tutumu tatminkâr bulmamış, Bulgar tarafsızlığını kabul etmeyi reddetmişti. Kızıl Ordu Romanya üzerinden Bulgar sınırına yaklaşırken Bagryanov Hükümeti istifa etmiş, ancak onun yerini alan Muraviev Hükümeti de gerekli adımları atmakta gecikmişti. Bu arada Alman birlikleri Bulgar topraklarını nispeten sorunsuzca boşaltmaya başlamışlardı. 5 Eylül akşamı Sovyetler Birliği Bulgaristan'a savaş ilan etti. 7 Eylül'de Bulgaristan Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti ama yine savaş ilan etmedi. Kabine bu kararı ertesi gün yapacağı toplantıya ertelemişti. Ne var ki buna fırsat bulamadan Sovyet birlikleri Bulgar topraklarına girmeye başladı ve elbette hiçbir direnişle karşılaşmadı. Bulgarlar ancak işgalin başladığı 8 Eylül akşamı Almanya'ya savaş ilan edebildiler ve ertesi gün de Sovyetler Birliği'nden ateşkes talep ettiler. Moskova bunu olumlu karşıladı ama ancak 28 Ekim'de bir ateşkes yapılabildi. Bu arada 9 Eylül'de Muraviev Hükümeti bir darbeyle iktidardan düşürülmüş, Anavatan Cephesi tarafından yeni bir kabine kurulmuştu. Her ne kadar görüntüde sadece dört komünist bakan kabineye girdiyse de aslında ülkede gerçek güç artık Bulgar Komünist Partisi'nin eline geçmiş durumdaydı[78].

9. Mütareke ve Sonrası

Romanya ile Müttefikler arasındaki mütareke Moskova'da 12 Eylül 1944'te neredeyse tamamen Sovyetler Birliği'nin dayattığı şartlar üzerinden imzalandı. Romanya Sovyetler Birliği'ne 300 milyon dolar tazminat ödemeyi, Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı iade etmeyi kabul etti. Yahudi karşıtı yasalar yürürlükten kaldırılacak, faşist grupları yasaklanacaktı. Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere temsilcileri Bükreş'te bir Müttefik Kontrol Komisyonu kurdular, ancak Sovyet askeri komutanlığı otoritenin gerçek sahibiydi. Teslim olduktan sonra Romanya, Sovyet komutası altında Müttefik davasına yaklaşık on beş tümen verdi. Neredeyse 120.000 Rumen askeri Kızıl

[76] *TDA*, 568/39061-158021-48.

[77] *TDA*, 568/39061-158021-47.

[78] Marshall Lee Miller, *Bulgaria During The Second World War*, Stanford University Press, Stanford-California 1975, s. 204-216.

Ordu'nun Çekoslovakya ve Macaristan'ı Nazilerden temizlemesine yardım ederken öldü. Ayrıca Sovyet yetkililer gerek ülkede konuşlanan gerekse transit geçiş yapan Kızıl Ordu birliklerinin ihtiyaçları için yiyecek ve diğer mallara ve yine ülkedeki tüm Alman varlıklarına el koydu[79]. Rumenler barış antlaşmasını kabul ettikleri takdirde Transilvanya'yı geri alabileceklerdi. Ancak Stalin ileride Transilvanya'nın statüsü meselesini Rumenleri hizaya çekmek için kullanacaktı[80].

Rumenler açısından tüm bunlardan daha hayati olan konu, Sovyetler Birliği'nin Romanya'nın bağımsızlığına saygı gösterip göstermeyeceğiydi. Türkiye açısından da esas mesele buydu. Bu konuda Rusların genel tutumlarının yanı sıra kimi haberler de geleceğe yönelik ciddi endişeler uyandırmaktaydı. Mesela "Beşinci Radyo Dinleme Servisi"nin Berlin Radyosu'nun Bulgarca yayınından 23 Eylül 1944 tarihinde iktibas ettiği bir habere göre Almanlar tarafından esir alınmış olan 3. Ukrayna Ordusu'na mensup bir Sovyet siyasi komiserinin üzerinde Romanya ve Bulgaristan'a karşı uygulanacak politikaya dair resmi-gizli bir talimatname bulunmuştu. İddiaya göre Kızıl Ordu Siyasi Komiserliği tarafından hazırlanan ve sadece ordu kumandanları ve onların yanındaki siyasi komiserlere gönderilen 27 sayfalık ve 32 maddelik bu talimatnamenin 7. maddesinde Romanya ve Bulgaristan'da hakiki Sovyet idaresi tesis edilinceye kadar, çok uzun sürmemek kaydıyla geçici hükümetler kurulacağı bildirilmekteydi. Bu geçiş döneminde halkı Sovyet tarzı yönetime alıştırmak üzere ülkedeki zenginliklerin bütün halk arasında eşit şekilde paylaştırılmasına yönelik propaganda yapılacak, buna muhalefet edenler de cezalandırılacaktı. Yine 17. maddede Sovyet kıtalarının girdiği her yerde mevcut iaşe maddelerinin, stokların, küçük ve büyük baş hayvanların vs. maddelerin listelerinin çıkartılıp başkomutanlığa bildirilmesi isteniyordu[81]. Öte yandan Rusların ekim ayı başlarında gerek Romanya Dışişleri Bakanlığı'nda mevcut Türkiye-Romanya ilişkilerine dair dosyaları ve gerekse Rumen Genelkurmayı'ndaki Türkiye'ye dair bütün askerî plan ve vesikaları aldıkları yönündeki bilgiler Lizbon ve Bern elçiliklerinden kasım ayında Ankara'ya iletildi[82].

Tüm bu haberler bir tarafa, aslında İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyetler Birliği lideri Stalin Balkanların Anglosaksonlar ve Sovyetler Birliği arasında nüfuz bölgelerine ayrılması konusunu 9 Ekim'de Moskova'da başlayan görüşmelerde bir sonuca bağlamışlardı. Burada Macaristan'ın yanı sıra Romanya ve Bulgaristan'ın da Sovyet nüfuz sahası içinde kalacağı belli olmuştu[83]. Trajik bir biçimde, bu antlaşmadan habersiz Rumen halkı, Amerikalıların ve Türklerin kendilerini kurtaracaklarına dair söylentilerle avunmaya bir süre daha devam edeceklerdi[84]. "Amerikalılar geliyor" miti Soğuk Savaş'ın ilk yılları boyunca Rumen kamuoyunda etkisini sürdürecekti[85].

Bundan sonra Romanya adım adım komünist geleceğine doğru sürüklendi. Aralık 1944'te Radescu başkanlığında yeni bir kabine kurulduğunda[86] Sovyet baskısı sonucu İçişleri Bakanlığı Romanya Komünist Partisi'nin eline geçti. Böylece komünistler polis kuvvetleri üzerinde kontrol sahibi oldular[87]. Ancak Stalin kamuoyunun önünde başka bir görüntü vermek zorundaydı. 1945 Şubat ayında Yalta'da toplanan konferansta Roosevelt ve Churchill ile birlikte Alman işgalinden kurtarılan halkların kendi ülkelerini demokratik seçimler yoluyla idare etmesine dair "Özgürleştirilmiş Avrupa

---

[79] *Romania: A Country Study*, s. 43-44.

[80] *Soviet Occupation of Romania, Hungary and Austria 1944/45 - 1948/49*, ed. Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler, Ottmar Trasca, Central European University Press, Budapest 2015, s. 16-17.

[81] *TDA*, 571/34975-138212-20.

[82] *TDA*, 568/39061-158021-70.

[83] Mert Can Erdoğan, "Yüzdeler Antlaşması", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/945/Yüzdeler_Antlaşması (Erişim:16.06.2025).

[84] Kuneralp, *a.g.e.*, s. 34.

[85] Daniela Popescu, "Romanian-Turkish Diplomatic Relations During the First Years After the Communist Regime Took the Power in Romania – The Border Crossings into Turkey", *XIX. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. VII, Haz. Abdullah Kaymak, Selin Eren, Semiha Nurdan, Kübra Güney, Muhammed Özler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2024, s. 44.

[86] Liliana Boscan Altın, Ömer Metin, "Turkey and Romania at the Crossroads: The Balkans Divided (1944-1947)", *History Studies*, Balkan Savaşları Özel Sayısı, V/6 (2013), s. 64.

[87] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 357.

Bildirgesi"ne imza attı. Ama aynı dönemde Romanya'da Radescu komünistlerle karşı karşıya geldiğinde faşist bir suçlu olmakla itham edildi. Mart ayında Moskova'nın baskısıyla Petru Groza hükümeti kuruldu. Arkasında Sovyet desteği bulunan bu hükümetin zamanında Romanya'da muhalefet adım adım sahnenin dışına atıldı[88].

Zeki Kuneralp, 1945 yılı Kasım ayında Rumen halkının son bir kez komünizme başkaldırdığı olayların içinde bizzat bulunmuştu. Sovyet uydusu Groza hükümetinden hoşlanmayan ve Ruslara karşı direnişin sembolüne dönüşmüş bulunan Kral Mihai'nin 8 Kasım'daki doğum günü münasebetiyle halk sarayın önünde toplanmış, durmaksızın Kraliyet marşını söylemiş, hükümet aleyhine slogan atmıştı. Zeki Kuneralp de biraz meraktan ve biraz da gençliğin verdiği hevesle kalabalığa karışmıştı. Kalabalığın ve heyecanın zirvede olduğu öğle saatlerinde bu nümayişi dağıtmak üzere kamyonlarla getirilen komünist milisler halktan büyük tepki görmüş, tartaklanmış ve kamyonlarından bazıları yakılmıştı. Milisler geri çekilerek sarayın karşısındaki İçişleri Bakanlığı binasına sığınmışlar, halk da zafer nidalarıyla bakanlık binasına hücuma geçmişti. Ancak Kuneralp'in de aralarında olduğu kalabalığın üzerine bakanlık binasının pencerelerinden makineli tüfekle yaylım ateşi açılmış, insanlar korkuyla kendilerini yere atmışlardı. Ateş durduğunda herkes aceleyle meydanı boşaltmıştı. Ertesi gün yapılan resmi açıklamada göstericilerden 11 kişinin öldüğü ve 85 kişinin de yaralandığı bildirilmişti. O sıra artık Tanrıöver'in yerine Bükreş elçiliğine resmen atanmış bulunan Şefkati İstinyeli, genç Kuneralp'i doğal olarak fena halde azarlamıştı[89].

Aynı dönemde Türkiye de Sovyetler Birliği'nin Boğazlara yönelik taleplerine karşı Anglosaksonlardan destek arayışındaydı. 1947 yılında ABD tarafından kabul edilen ve Yunanistan ile birlikte Türkiye'yi de açıkça destekleyen Truman Doktrini'ne kadar Ankara Sovyet taleplerine karşı kendisini yalnız hissetmeye devam edecekti.

Sonuç

Bu makalenin ortaya koyduğu tablo, İkinci Dünya Savaşı sırasında Batılı demokrasilerin temelde küresel hegemonyalarını koruma dürtüsüyle hareket ettiklerini göstermektedir. Çekoslovakya'nın parçalanmasının ardından Polonya'nın da Almanlar tarafından saldırıya uğraması İngiltere ve Fransa tarafından savaş sebebi kabul edildiyse, bunun sebebi Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne duydukları saygıdan ziyade Almanya'nın Batılı demokrasilerin küresel hegemonyasına yönelik tehdidinin bir noktada önlenmesi gerektiği sonucuna varmış olmalarındandır. Bu yaklaşım, 1944 yılından itibaren Doğu ve Orta Avrupa Sovyetler Birliği tarafından zorla komünistleştirilmeye başlandığında kendini net biçimde göstermiştir. Romanya örneğinde görüldüğü üzere Anglosaksonlarla iş birliğine son derece hevesli (eski Alman müttefiki olsun olmasın) Doğu ve (bir kaçı hariç) Orta Avrupa'nın küçük devletleri, yine Anglosaksonlar tarafından, Almanya'ya karşı yürütülen mücadelede ödediği ağır bedelin karşılığı olarak (ve elbette o an için sahadaki askerî gelişmeler ve güç dengesi göz önüne alınarak) Sovyetler Birliği'nin insafına terk edilmiştir. Şüphesiz ki Anglosaksonlar Sovyet etki alanına bırakılan bu devletlerin batı sınırlarının, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin batı yönündeki etki alanının sınırlarını da teşkil edeceğini varsaymışlardı.

Savaş sırasında Anglosaksonlar Almanya'yı tamamen etkisizleştirmek adına Sovyetler Birliği'ni sınırsızca desteklerken, kendi küresel hegemonyaları aleyhine belki Almanya denli büyük bir tehdidi büyütüyor olabileceklerine dair şüpheyi göz ardı etmeyi yeğlemişlerdir. Böylece Almanya'ya karşı verilen mücadelede yükü büyük oranda Sovyetler Birliği'nin üstüne yıkarak kendi insani kayıplarını minimize etmeyi başarmışlardır ama bunun bedeli komünist bir hegemonik gücün karşılarına dikilmesi olmuştur. İşin bu noktaya varabileceği konusunda Türkiye'nin savaş sırasında yaptığı sürekli uyarılar hiç bir işe yaramamıştır. 1947 yılında ABD Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'yi doğrudan desteklemeye karar verdiğinde, bunun sebebi de şüphesiz Sovyetler Birliği'nin Anglosaksonların küresel hegemonyasına yönelik tehdidinin göz ardı edilemez boyutlara ulaşmış olmasıydı.

[88] Altın, Ömer, "Turkey and Romania…", s. 64-65.

[89] Kuneralp, *a.g.e.*, s. 36.

Kızıl Ordu'nun 1944 yılı Ağustos ayında Romanya'yı istila etmesinin ardından hem bu ülkede hem de Bulgaristan'da komünistleştirme politikasına yönelmesi ve Anglosaksonların bu duruma seyirci kalması Türk dış politikasına yön verenler ve özellikle de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü açısından büyük bir alarm işlevi görmüştür. Sınırları ve mahiyeti tam olarak bilinemese de Avrupa'nın bir Anglosakson-Sovyet paylaşımına sürükleneceği yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Türkiye açısından ideal formül olan Anglosakson destekli Balkan Birliği artık bir hayaldi. Ankara için artık mesele, savaşın başından beri büyük endişe kaynağı haline gelmiş olan Sovyet talepleri, özellikle Boğazlara yönelik talepler karşısında Anglosaksonlara ne derece güvenilebileceğiydi. Romanya ve Bulgaristan'da ortaya çıkan tablo bu sorunun cevabının olumlu olmayabileceğine işaret ediyordu. Bu durumda Türkiye'nin, en iyi ihtimalle, Anglosaksonların kendisine gerçek bir destek vereceği güne dek Sovyetler Birliği'ne karşı tek başına direnmesi gerekecekti. Ama o gün hiçbir zaman gelmeyebilirdi ve Türkiye'nin endişeleri sadece Boğazlar Meselesi'nden ibaret de değildi. Ülkenin gelecekte tümden Sovyet nüfuzu altına girmeyeceğini hiç kimse garanti edemezdi.

1944-1947 yılları arasında Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında yaşadığı tedirginliğin ve yine bağımsızlıklarını henüz kazanmış zayıf Arap devletleri ile gidermeye çalıştığı yalnızlık duygusunun boyutlarını kavrayabilmek, ancak bu tedirginliği ve yalnızlığı üreten gelişmeleri adım adım takip etmekle mümkün olabilir. Özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün o yıllarda başlıca uğraşısının dış politika olduğu ve karar alırken elçilik raporlarına ne denli büyük bir önem atfettiği düşünülürse, bu dönemde Türk dış politikasının takip ettiği yönü, bu doğrultuda alınan kararları ve benimsenen tutumları anlamak açısından Türk Diplomatik Arşivi'nin önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Söz konusu dönemde Türk dış politikasını daha derinden kavramak için elçilik raporlarının temel alındığı çalışmaların çoğalması son derece büyük bir önem arz etmektedir.

Diğer taraftan Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği dış politika her ne kadar Müttefiklerin beklentilerini karşılamamış ve bu yüzden savaş sonrasında büyük sıkıntılara katlanmasına sebep olmuş olsa da, Balkan devletleri başta olmak üzere savaşın piyon devletleri açısından saygın, gerektiğinde aracılığına başvurulabilecek denli güvenilir ve aynı zamanda nispeten güçlü bir devlet görüntüsü vermesinde büyük etkiye sahip olmuştur. Rumen siyasilerin Anglosaksonlarla ilişki kurmak ya da Sovyet nüfuzunu bertaraf etmek hususunda Türkiye'ye yüklemeye çalıştıkları rol bunun somut bir göstergesidir. Bu imajın sonraki yıllarda Batılıların Türkiye'ye karşı olumlu tavrı üzerinde bir etkisi olup olmadığı ve varsa bunun boyutları ayrıca tartışılması gereken bir konudur.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.11-1-0/171-35-17.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA, 501/88082-320106-254.

TDA, 568/38728-156884-71.

TDA, 568/38848-157937-1.

TDA, 568/38848-157937-2

TDA, 568/38848-157937-3.

TDA, 568/38848-157937-4.

TDA, 568/39061-158021-40.

TDA, 568/39061-158021-41.

TDA, 568/39061-158021-43.

TDA, 568/39061-158021-47.

TDA, 568/39061-158021-48.

TDA, 568/39061-158021-70.

TDA, 568/39174-158385-1.

TDA, 568/39174-158385-21.

TDA, 568/39174-158385-22.

TDA, 568/39272-158688-13.

TDA, 568/41823-158835-1.

TDA, 571/34936-138079-66.

TDA, 571/34975-138212-20.

TDA, 571/35002-138198-22.

TDA, 571/35052-138375-50.

Kitaplar ve Makaleler

ALTIN Liliana Boscan, METİN Ömer, "Turkey's Role in Romania's Diplomatic Struggle (1st February 1943 – 23rd August 1944)", *Tarih Okulu Dergisi*, 15 (2013), s. 355-384.

_____, "Turkey and Romania at the Crossroads: The Balkans Divided (1944-1947)", *History Studies*, Balkan Savaşları Özel Sayısı, V/6 (2013), s. 59-69.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

AYDOĞDU Murat, 1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'na Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Anlaşma'da Yer Alan 'Erteleyici Madde'nin Kaldırılması, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, XIX/75 (2022), s. 83-100.

BEDİR Ömer, "Osmanlı İmparatorluğu'yla İlişkileri Bağlamında Voyvodalıklardan Modern Romanya'ya: Osmanlı-Romanya Diplomatik İlişkileri (1878-1908)", *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, V/2 (2020), s. 56-72.

BİRBUDAK Togay Seçkin, "Eflak-Boğdan'ın Birliği Meselesi ve Osmanlı Basınına Göre Prens Carol'un Romanya Tahtına Çıkışı", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, VI/12 (2023), s. 307-318.

DELETANT Dennis, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940-1944*, Palgrave Macmillan, New York 2006.

DENNISTON Robin, *Churchill's s Secret War: Diplomatic Decrypts, The Foreign Office and Turkey 1942-1944*, Chancellor Press, London 2000.

ERDOĞAN Mert Can, "Yüzdeler Antlaşması", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/945/Yüzdeler_Antlaşması (Erişim:16.06.2025).

GILBERT Martin, *Second World War*, Fontana, London 1990.

GÜÇLÜ Yücel, *Zeki Kuneralp and Turkish Foreign Service*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2015.

GÜLSOY Berksan, "Zeki Kuneralp'in Diplomatik Görevleri (1941-1979)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/45 (2022), s. 913-941.

HART Basil Liddell, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

KEEGAN John, *The Second World War*, Viking Penguin, New York 1990.

KUNERALP Zeki, *Sadece Diplomat: Anılar-Belgeler*, İsis, İstanbul 1999.

MAXIM Mihai, "Romanya: Tarih" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 168-172.

MILLER Marshall Lee, *Bulgaria During The Second World War*, Stanford University Press, Stanford-California 1975.

POPESCU Daniela, "Romanian-Turkish Diplomatic Relations During the First Years After the Communist Regime Took the Power in Romania – The Border Crossings into Turkey", *XIX. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. VII, Haz. Abdullah Kaymak, Selin Eren, Semiha Nurdan, Kübra Güney, Muhammed Özler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2024, s. 39-57.

RENOUVIN Pierre, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, c. I, çev. Adnan Cemgil, Atın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1977.

ROBBINS Keith, *Birinci Dünya Savaşı*, çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara 2005.

Romania: A Country Study, ed. Ronald D. Bachman, U.S. Government Printing Office, Washington D.C. 1991.

Soviet Occupation of Romania, Hungary and Austria 1944/45 - 1948/49, ed. Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler, Ottmar Trasca, Central European University Press, Budapest 2015.

TEKELİ İlhan, İLKİN Selim, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y. 1973.

UÇAROL Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

WEISBAND Edward, *2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, çev. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, y.y. 1974.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 105-129 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1774641
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

"ARUMEN MESELESİ" BAĞLAMINDA OSMANLI MAKEDONYASINDA RUMENCE MATBUAT*

Olga UNTİLA KAPLAN**

Öz: Osmanlı'da Rumence matbuattan anlaşılan 1878 yılına kadar özel statüye sahip Eflâk ve Boğdan Prensliklerinde ve Berlin Antlaşması'ndan sonra Makedonya toprakları olarak kabul edilen Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde yayımlanan süreli yayınlardır. Bu bölgelerde Rumence matbuatın ortaya çıkmasındaki en önemli sebep, Balkan uluslarının Osmanlı yönetiminden kurtuluş mücadelelerinde Arumenlerin ulusal kültür hareketlerini bastıran Rum asimilasyon politikalarıdır. Anadilde eğitim ve ibadet için verilen mücadeleler siyasi bir mesele haline gelmiştir. "Arumen Meselesi" adı altında bilinen bu sorun, Osmanlı'ya hizmet eden ve her alanda bu devletin refahına katkıda bulunan en sadık ve günümüzde yeterince bilinmeyen Arumen azınlığın etnik kimliğini yaşatmak için verilen mücadelenin hikâyesinden ibarettir. Bu çalışmada, Arumen meselesi ele alınarak, Rumen ulusunun güney kolunun ulusal canlanma hareketlerinde Rumence ve özellikle Rumencenin Arumence lehçesinde yayımlanan süreli yayınların oynadığı önemli rol vurgulanmak istenmektedir. Arumenlerin etnik hafızasını basın yoluyla canlandırma misyonu, Meclis-i Ayan üyesi Arumen Nicolae Constantin Batzaria ile Makedonyalı entelektüellere düşmüştür. Bu "sıradışı İttihatçıyı" ve onun bıraktığı etkileyici gazete ve dergi koleksiyonunu anlatan Türkçe kaynaklar yok denilecek kadar azdır. Bu nedenle, konu hakkında kapsamlı bilgi içeren birinci elden kaynaklardan da yararlanılarak, Türkçe kaynak oluşturma konusunda bir çaba gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rumence Matbuat, Osmanlı Makedonyası, Arumen Meselesi, Ulah Milleti, Arumenler, Arumence.

IN THE CONTEXT OF THE "AROMANIAN ISSUE": ROMANIAN PRESS IN OTTOMAN MACEDONIA

Abstract: What is understood by the Romanian press in the Ottoman Empire refers to the periodicals that were published in the Principalities of Wallachia and Moldavia—which had a special status until 1878—and later in the provinces of Salonica, Monastir, and Kosovo, which came to be recognized as part of the Macedonian territories following the Treaty of Berlin. The most significant reason for the emergence of Romanian-language press in these regions was the Greek assimilation policies aimed at suppressing the national cultural movements of the Aromanians, during the period marked by the Balkan nations' struggle for liberation from Ottoman rule. The struggle for schools and churches in the mother tongue had become a political issue. This problem, known as the "Aromanian Question," is essentially the story of the fight to preserve the ethnic identity of the Aromanian minority—one of the most loyal yet least known minorities that served the Ottoman Empire and contributed to its prosperity in all fields. This study aims to examine the Aromanian question and to highlight the major role that periodicals, especially those published in the Aromanian dialect of Romanian, played in the national revival movements of the southern branch of the Romanian nation. The mission of reviving the ethnic memory of the Aromanians through the press primarily fell to Nicolae Constantin Batzaria—an Aromanian who served as a member of the Ottoman Senate—and to intellectuals based in Macedonia. There are almost no Turkish-language sources describing this "unusual Unionist" and his impressive collection of newspapers and magazines. Therefore, this study also aims to create a Turkish source on the subject by utilizing primary sources that provide comprehensive information.

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan "19. Yüzyılda Osmanlı Dönemi'nde Tuna'nın Kuzey ve Güneyinde Romence Basın (1829-1912)" adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, e-posta: okaplan@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1525-4989.

Başvuru/Submitted: 30.08.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

Key Words: Romanian Press, Ottoman Macedonia, Aromanian Question, Vlach Nation, Aromanians, Aromanian Language.

Giriş

Osmanlı'da Rumence matbuat, Balkanların en eski halklarından biri olan Arumenlerin[1] dili ve kültürü, etnik bilinci, etnopsikolojisi ve milliyetçiliği ile ilgili konulara ışık tutacak olan bu güne kadar az çalışılmış bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır[2]. Arumenlerin Sultan II. Abdülhamid'in sadık vatandaşları olduğu ve Osmanlı tarafından *millet* olarak tanınan en son azınlık olduğu gerçeği hakkında günümüz Türkiye'sinde pek az şeyler bilinmektedir. Dahası, Osmanlı'da Balkan halkları arasında Arumenlerin yayıncılık işlerindeki başarısının farkına varılması mühimdir. 18. yüzyılın başlarında Moskopolis Okulu ile başlayan bu faaliyetler, bir asır arayla Balkan ulusçuluğu Osmanlı'ya karşı başkaldırı gösterdiği bir dönemde etnik kimliğini yaşatabilmek adına, imparatorluktaki diğer halklara nazaran Osmanlı'yı yücelten ve Rumenlik ülküsünü benimseyen bir basınla devam etmektedir. Daha da ilginci, bu basının kurucuları arasında Osmanlı'ya hizmet eden Makedonya doğumlu devlet adamları da yer almaktadır. Romanya'daki entelektüellerin desteği ile bu aydınlar, Makedonya'da Sırp, Bulgar ve Yunan mücadelesi başladığında[3], bölgede hızlanan asimilasyon eylemlerine (Fener Rum Patrikhanesince yürütülen) karşı kuvvetli bir kalkan oluşturmaya çabalamışlardır. Rum Patrikhanesi ve Yunanistan'ın bütün engellemelerine rağmen Ulahların kendi lisanlarında ayin ve eğitim yapma hakkını kazanmaları ve Yunanistan'ın bölgeyi ele geçirmede rakipleri olan Bulgarlarla Ulahların yakınlaşması Rumların asimilasyon politikasını şiddetlendirmesini ve kilise dışında başka yolları da uygulamaya koymalarını zaruri kılmıştı[4]. Bu yönde Rumence eğitim veren okulların sayısının artması ve anadilde hizmet veren kiliselerin açılması bir zorunluluk haline geldi. Ancak, her defasında Arumenlerin yüzyıllardır Osmanlı hükümeti tarafından tanınan kendi haklarına sahip çıkma isteği dile getirildiğinde diğer Balkan halklarının eylemleri daha da şiddetleniyordu. Arumenler ise, başka bir devletin sınırları içerisinde ve özellikle Türkiye'de yalnızca

[1] Türkler, Osmanlı'daki Rumenlere "Ulah" ismini vermişlerdir. Türk bilimsel eserlerinde Arumenler "Ulah" olarak adlandırılsa da biz bu çalışmada, Arumen aslen Makedonyalı olan Rumen tarihçi ve dilbilimci Theodor Capidan'ın bilimsel görüşüne dayanarak ve metin özgünlüğünü koruyarak, "Arumen" adını kullanmayı tercih etmekteyiz. Theodor Capidan'a göre, Tuna'nın sağ kıyısında yer alan tüm Rumen topluluklarından, kökenleriyle bağlantılı olarak etnik adlarını bugüne kadar koruyan sadece Arumenler olmuştur. Megleno-Rumenler ve İstro-Rumenler, Rumenlere sadece yabancı milletlerin verdiği "Ulah" ismine başvururken, Arumenler her zaman kendilerini "Rumen" olarak adlandırmışlardır. Bkz. Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Fundația "Scrisul Românesc", Craiova 2001, s. 19.

[2] Aşağıdaki kaynakların bir kısmı bu çalışmanın hazırlanmasında kullanılmış olmakla birlikte, incelenen konu hakkında bugüne kadar yayımlanmış eserlerin tam listesinin derlenmesi memnuniyetle karşılanmaktadır. Rumence, Makedonca, İngilizce ve Türkçe dillerinde yayımlanan az sayıdaki eserin, araştırmacılara Osmanlı'da Rumencenin Arumence lehçesinde basın hakkında yazılı kaynaklara genel bir bakış sağlama imkânı vereceği düşünülmektedir. Rumence yazılmış kaynaklar için bakınız: Maria Pariza, *Presa aromână în date (Verilerle Arumen Basını)*, Predania, Bükreş 23 Şubat 2011, ss. 1-16; Stoica Lascu, "Contribuţii aromâneşti la spiritualitatea modernă est-europeană: primul ziar în dialectul aromân din Balcani ("Deşteptarea" - Salonic, 1908-1909)" ("Modern Doğu Avrupa Maneviyatına Arumenlerin Katkıları: Balkanlar'da Arumen Lehçesiyle Yazılan İlk Gazete ("Uyanış" - Selanik, 1908-1909)"), *Perenitatea vlahilor în Balcani. Istorie şi civilizaţie aromânească (Balkanlar'da Ulahların Sürekliliği. Arumen Tarihi ve Medeniyeti)*, Editura Fundaţiei "Andrei Şaguna", Köstence 1995, ss. 405-413; Gică Gică, "Ziare şi reviste aromâne la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX" ("19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başındaki Ulah Gazeteleri ve Dergileri"), *Daima*, No: 2, No: 4-5, 4-8; Makedonca yazılmış kaynaklar için bakınız: Ctojka Лacку, *Од Историiата На Ароманскиот печат во Македониа. Списаниiата Братство и Светлина*, Scopia/Скопje 2007; İngilizce yazılmış kaynaklar için bakınız: Stoica Lascu, "Elements of Romanian Spirituality in The Balkans - Aromanian Magazines and Almanacs (1880-1914)", *Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, Vol. 1, 2013, ss.15-36; Türkçe yazılmış kaynaklar için bakınız: Olga Untila Kaplan, "Lumina Dergisi ve Ulusçuluk Hareketlerine Etkisi", *Journal of Current Researches on Social Sciences (JoCReSS)*, Vol. 7, No. 1, 2017, ss. 435-452; Olga Untila Kaplan, *Osmanlı Dönemi'nde Romence Basın (1829-1912)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016; Olga Untila Kaplan, "Son Dönem Osmanlı'da Aromen (Ulah) Azınlıklarda Basım ve Yayım Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı Karadeniz Teknik Üniversitesi & Berlin Humboldt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları*, ed. Leyla Aydemir, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2017, ss. 331-344; Olga Untila Kaplan, "Devlet-i Aliyye'nin Çöküş ve Yaşatma Süreçlerini Anlatan Bir Basın: Rumence Basını", *Kebikeç. İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Yıll: 25, No: 50, 2020, ss. 261-276.

[3] Ali Arslan, "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, No. 3, 2003, s. 2.

[4] Ali Arslan, *Osmanlı Devleti'nde Rumlara Rağmen Ulahların Son "Millet" Oluşu*, İskenderiye, İstanbul 2022, s. 86.

eşit haklar, kültürel ve dini özerklik istiyorlardı[5]. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın Makedonya'ya yönelik emelleri ihtilafı öyle şiddetlendirmişti ki Makedonya Hıristiyanları arasında bölgenin bu devletlerden birine ait olmasındansa Osmanlı tabiiyetinde statükosunu koruması tercih edilmiştir[6]. Nihayetinde Sultan Abdülhamid'in 9 Mayıs 1905 tarihli iradesiyle Arumenler ayrı bir millet olarak tanınmıştır[7]. Burada Osmanlı Devleti'nin resmî bir şekilde son millet olarak Ulahları tasdik ettiğini açıkça beyan etmek gerekir[8]. Belgedeki belirtilen "Bu tarihten itibaren Ulahlar, kendi dillerini kilisede ve okulda kullanma hakkına sahipler, kendi muhtarlarını seçmekte özgürler ve genel olarak, İmparatorluğun diğer gayrimüslim uyruklarına tanınan tüm medeni ve yurttaşlık haklarından yararlanırlar"[9] hükümlerine göre Osmanlı'da varlığını sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak bu başarının sevinci uzun sürmemiştir. Enver Ziya Karal'ın "*Görünürde Osmanlı hükümeti bu bölgede hâkimiyet haklarına eskiden olduğu gibi sahip kabul ediliyordu. Fakat gerçekte bu hâkimiyet, ıslahatın kontrolü yabancı devletlere intikal ettiği için, çok zedelenmişti. Bu vesile ile şu ciheti kabul etmek de doğru olur. Osmanlı hükümeti, kendi vasıtalarıyla hâkimiyetini zaten kullanamaz hale gelmişti*"[10] tespiti ile Osmanlı Devleti'nin bölgede tam bir kontrol sağlayamadığı ve bu durumun da Arumenler için olumsuz bir durum yarattığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile gelişmeye başlayan konjonktürel dalgalanmaların gölgesinde yüzyılın başında büyük bir trajedi sahnesi haline gelen Makedonya'daki Arumenlerin etnik, linguistik ve dinî varlığı büyük tehdit altındaydı. Bilincin uyanışı "gelişme" aşamasından "muhafaza" safhasına hızlı bir geçiş yapmıştır. Entelektüellerin, Arumenlerin etnik bilincinin kurtarılması arayışlarına bir çözüm olarak çıkardıkları Rumence ve Rumencenin Arumence lehçesinde yazılan süreli yayınlar halkın hizmetine sunulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Romanya'da (sırasıyla Bükreş, Köstence, Turnu Severin) ve Türkiye'nin Avrupa yakasında (sırasıyla Manastır, Veria ve Selânik) Arumen aydınlar (öğretmenler, akademisyenler, avukatlar ve papazlar) tarafından anadilinde ya da Rumen edebi dilinde yazılan yaklaşık 40 gazete, dergi ve almanak yayınlanmıştır[11]. Görüldüğü gibi Osmanlı topraklarında yaşayan Arumenlerin basın etkinliklerinin ortaya çıkış yeri 1878 yılında Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan Romanya'yı işaret etmektedir. Orhan Koloğlu, Osmanlı dönemine ait süreli yayınlardan bahsederken "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın" isimli makalesinde "*Ziyad Ebüzziya Memleketeyn[12]'in tam bağımsızlıktan önceki döneminde yayınlanan gazetelerden bahsetmektedir. Ancak bunların statüsü üzerinde Osmanlı yasalarının etkisi olduğu kanısında değiliz*"[13] diye yazmıştır. Konuya bir açıklık getirmek gerekirse, Osmanlı'da Rumence matbuattan anlaşılan 1878 yılına kadar özel bir statüye sahip olan Eflâk ve Boğdan Prensliklerinde yayınlanan ve 1878 yılından sonra

[5] Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea Aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București* (*1913*) *și poziția Austro-Ungariei*, Editura Enciclopedică, București 1994, s. 19.

[6] Ahmet Yadi ve Mucize Ünlü, *Ulahlar ve Rumlar (Osmanlı Devleti, Rum, Ulah ve Romanyalılar İsimli Eser Üzerine İnceleme*), (ed.) Rıza Karagöz, Serander, Trabzon 2022, s. 39.

[7] Sultan II. Abdülhamid'in İrade'sinin tam metni ve Hristu Cândroveanu tarafından 1995'te kaleme alınan "Iradeaua din 9/22 mai 1905" ("9/22 Mayıs 1905 Tarihli İrâde") isimli makalesi Ion Vulpe'nin *Românii de dinainte de Christos. Un popor, mai multe patrii* (*İsa'dan Önce Rumenler. Tek Halk, Birçok Vatan*) başlıklı kitabında yer almaktadır. Bu belgenin aslı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunmaktadır. Padişahın 17 Rebiülevvel 1323 (22 Mayıs 1905) tarihli iradesi; BOA, İrade-i Dahiliye, 1323 RA 17, no: 20, lef 1. II. Abdülhamid'in iradesinin diğer bir örneği için bakınız; BOA, İrade-i Hususiye, 1323 RA 17, no: 52. Bu belgenin içeriği ve yorumu için bakınız: Ali Arslan, *a.g.e*., ss. 11-12.

[8] Arslan, *Osmanlı Devleti'nde Rumlara Rağmen Ulahların Son "Millet" Oluşu*, s. 105.

[9] Constantin Papanace, *Le Droit D'asile Politique et le Problème des Minorités Ethniques Oprimées*, Scopia 2003, ss. 36-37.

[10] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Cilt VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 146.

[11] Lascu, "Contribuții aromânești la spiritualitatea modernă est-europeană", ss. 405-406.

[12] Osmanlıların iki memleket anlamında Eflâk ve Boğdan'a verdikleri isim. *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/memleketeyn, (8.02.2025).

[13] Orhan Koloğlu, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç Dergisi*, Sayı 2, 1995, s. 136.

Makedonya toprakları olarak kabul edilen Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde[14] yayın hayatına başlayan süreli yayınlardır.

Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla bu topraklarda bir zamanlar Rumence ve Rumencenin Arumence lehçesinde süreli yayınlar çıkaran aydınların sosyal ve kültürel birliktelikleri tarihte kaybolmuştur. Bu güne kadar konuyla ilgilenen bilim insanları ve araştırmacılar yok denecek kadar azdır ve derinlikli olmayan çalışmalar ortaya koymuşlardır. Oysa, her çalışma Osmanlı dönemi Balkan basın tarihi açısından önem arz etmektedır. Bu makalede Osmanlı'da Rumence matbuatı "Arumen Meselesi"[15] çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Osmanlı'da Arumenler

Osmanlı'da Arumenlerin büyük çoğunluğu Makedonya'nın tarihî topraklarında Manastır ve Selânik vilâyetlerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1387 civarında bu yerlerin Türkler tarafından fethinden[16] 19. yüzyılın başlarına kadar kahramanlıkları sayesinde Arumenler, bir kapitülasyon rejimiyle padişahtan elde ettikleri imtiyazları kazanana kadar Pindus Dağlarında bağımsızlıklarını korumayı başardılar[17]. Bu durumu, Dumitru Drăghicescu 1907 yılında *Din psihologia poporului român* (*Rumen Ulusunun Psikolojisi*) adlı kitabında "Rumenlerin dizginlenemez özgürlük arzusuyla"[18] şeklinde açıklamıştı. Arumenler, Osmanlıların Balkanlara gelmesiyle vasal yönetim sistemini[19] kabul etmişler ve bu sistem uyarınca yaşamışlardır. Vasal sistemini bizzat Türkler de kabul edip, Arumenlere saygı duymuşlardır[20]. Osmanlılarla yapılan ilk antlaşmalar, sabit vergiler ve askerî yardımlar karşılığında Arumenlerin eski ayrıcalıklarını onaylayan II. Murad'ın (1421-1452) saltanatına kadar uzanır. Epirus ile Etolia ve Acarnania, Tesselya ve Makedonya'nın toprakları, 1537'de I. Süleyman tarafından 15 kaptanlığa bölünerek, Arumenler, Rumlar, Arnavutlar ve Slavlar yaşadıkları bu bölgelerin askerî güvenliğini sağlamakla yükümlü olmuşlardır. Liderlerine *kaptan*, silahlı adamlara ise *armatol*[21] deniyordu. Bu silahlı kuvvetler muafiyet statüsüne sahipti. Osmanlı bölge yönetiminin herhangi bir müdahalesi olmadan vergiden muaftı ve kendi kendini yönetiyordu[22]. Pouqueville, Arumenlerin vergilerini Valide Sultan'a yani padişahın annesine ödediğini ve böylece 19. yüzyıla kadar eski ayrıcalıklarını koruduğunu belirtmiştir[23].

Mucize Ünlü, Arumenlerin göçebe hayvancılıkla uğraştıklarını ve Ortaçağ'da Sırbistan ile Ragusa arasındaki ticarette atları ulaşım aracı olarak kullanarak önemli rol oynadıklarını söylemektedir.

---

[14] Karal, a.g.e., ss. 148-150.

[15] Arumen meselesinin 18. yüzyılın sonundan Balkan savaşlarına kadar olan gelişimi, ilk kez Avusturyalı tarihçi ve Arumen asıllı yazar Max Demeter Peyfuss tarafından *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns* adlı kitabında sistematik, çok taraflı ve objektif bir şekilde ele alınmıştır. Bu kitabın Rumence baskısının önsözünde yazar Şerban Papacostea, Peyfuss'un, Arumen 'ulusunun' tarihsel gelişimini ve bundan doğan sonuçları açıklamadaki katkısının önemini vurgulamıştır. Papacostea, Peyfuss'un yıllar önce Almanca yayımladığı anlatılarla Arumen sorununa ilişkin tarih yazımında en önemli konulardan bazılarını ön plana çıkardığını dile getirmiştir. Peyfuss'un kitabı, Arumen toplumunun bazı üyelerinin konuşma diliyle ilgili endişeleri; kültürel bir ortam olarak uygun görülen kendi dillerinde eğitim örgütlenmesi çabalarının başlangıcı; Macaristan'daki Arumen bilginlerinin Dako-Rumenlerle temasları ve bu temasların Arumen öz bilincinin oluşumu üzerindeki etkisi; Romanya'nın ulusal canlanması sırasında Tuna'nın güneyindeki Arumenlere aydınların ve siyasi sınıfların artan ilgisi; Arumen okullarının kurulması ve kilisenin Rum hiyerarşisinin eğemenliğinden kurtarılması; Arumen sorununun gelişiminde Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının son dönemindeki rolü ve Balkanlarda çıkarları olan büyük güçlerin rolünü ayrıntılı olarak incelemektedir.

[16] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)*, Cilt 1, Yeditepe, İstanbul 2000, s. 237.

[17] Dina Cuvata, *Les Aroumains devant le Congrès de la Paix (Paris, 1919),* 2. bs., Scopia 2004, s. 3.

[18] Dumitru Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, Librăria Leon Alcalay, Bucureşti 1907, s. 394.

[19] Daha güçlü bir devletin koruması altına girme ve ona bağlanma durumunu anlatan siyaset terimi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/vasal, (8.02.2025).

[20] Dimo N. Dimçev, "Osmanlı Döneminde Türk-Ulah Münasabetleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 4-8 Ekim 1999, s. 130.

[21] Görsel Ek-1'de yer almaktadır.

[22] Neagu Djuvara, *Aromânii. Istorie, limbă, destin*, 2.bs., Humanitas, Bucureşti 2012, s. 111.

[23] Aynı yerde, s. 111.

Başlangıçta çobanlık yapmışlarsa da, daha sonra dönemin tüccarları ve nakliyecisi olmuşlardır[24]. Anlaşılan Arumenler iyi ve büyük tüccar olmak için esas önkoşul ve özel entellektüel yeteneklere sahiptirler. Arumenler Konyalı Türklerin ürünlerinin kervan nakliyatının tekeline de sahiptirler. Bu yüzden Arumenler Osmanlı İmparatorluğu için özel bir öneme sahipti[25]. Çünkü ticari seyahatler sırasında karşılaştıkları bütün yenilikleri kendi yörelerine taşıyorlardı. Bu şekilde Batı'nın yeni kültürel ve teknik gelişmelerini bu topraklara aktarıyorlardı. Ayrıca, yapılan ihracatla bütçeye de iyi bir gelir sağlanıyordu. Türkler, Arumenlerin bir arada yaşamasının her alanda istikbal yaratacağının bilincindeydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti tarafından Arumenlere özel imtiyazlar tanınıyordu[26]. Bu imtiyazlar Arumenlere daha iyi bir yaşam sürdürmelerini, serbestçe ticaretle uğraşmalarını ve her yerden kendi kervanlarıyla geçebilmelerini sağlıyordu[27]. Modern Romanya coğrafyasının kurucu babası olan Simion Mehedinți, Tuna'nın güneyinden, ticaret ve sanayiye adanmış, farklı halklarla temas halinde çok dilli hale gelen Rumenlere atıfta bulunarak, bunların Balkan Yarımadası'ndaki etnik yaşam için yararlı bir "maya" olduğunu yazmıştır[28].

Arumenlerin kendini geliştirme konusuna olan arzuları birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından yorumlanmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı topraklarına birçok seyahat yapan Fransız gezgin ve tarihçi Pouqueville'e göre, "Seyahat edenler birçok dil konuşur. Fransızca ve İtalyanca kitapların bulunduğu oldukça çeşitli kütüphanelere sahıptir. Elinde Yunan klasiklerinin iyi basımları vardır ve bir yabancı onlarda seyahatlerinde yanında taşıması zor olan edebî eserler bulur"[29]. 1887-1909 yılları arasında Rumenlerin yaşadığı tüm topraklarda seyahat ederek Rumen dilinin lehçelerini araştıran ilk dilbilimci olan Gustav Weigand'a göre, "Onların en güzel özelliği kendini yetiştirme eğilimidir. Aralarında çarpıcı biçimde çok zeki insan bulunur"[30]. Sultan Abdülhamid döneminde Arumenlerin istihdamı yönünde yapılan girişimler bu anlamda en çarpıcı örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan belgelere dayanarak yapılan bir araştırmada II. Abdülhamid ile Romanya elçisi Alexandru Emanoil Lahovary[31] (1885-1950)'nin 1902'den sonra gerçekleşen bir görüşmesi mercek altına alınmıştır. Bu görüşmede Osmanlı okullarında eğitim görmüş Arumenlerden bir kısmının devlet hizmetinde istihdam edilmesi konuşulmuş ve Sultan elçiden bu yönde bir çalışma yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Lahovary, Sultan'a yaşları 23 ile 55 arasında değişen 36 kişilik bir liste sunmuştur[32].

Listeyi inceleyen Mucize Ünlü ve Ahmet Yadi şu sonuca varmışlardır: "Listede yer alan kişiler Selânik, Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilâyetleri dâhilinde ikamet etmektedirler. Çoğu Manastır'da olmak üzere ilk öğrenimlerini Ulah mekteplerinde tamamladıktan sonra İstanbul'da Osmanlı mekteplerine devam ederek diploma almış, Türkçe, Ulahça, Fransızca, Rumca, Sırpça, Bulgarca ve Arnavutça gibi lisanlara hâkim kişilerdir. Tabip, Muallim, Dava Vekili, Mühendis,

[24] Mucize Ünlü ve Ahmet Yadi, "II. Abdülhamid Döneminde Ulahların İstihdamına Dair", *History Studies Internatıonal Journal of History*, 2018, s. 268.

[25] Dimçev, a.g.m., s. 128.

[26] Dimçev, a.g.m., s. 129.

[27] Dimçev, a.g.m., s. 127.

[28] Constantin Papanace, *Fermentul Aromân (Macedo-Român) în Sud-Estul European*, Editura Fundației "Andrei Șaguna", Constanța 1995, s. 4.

[29] Papanace, a.g.e., s. VII.

[30] Aynı yerde, s. VII.

[31] Yeni yüzyılın başlangıcında, 16 Mart 1902'de diplomat, Dersaadet Rumen Elçiliği'nin başına atanmıştır. Görevi 1 Mart 1906'ya kadar sürdürmüştü. Ardından Viyana'ya gitti (1 Mart 1906-1 Ekim 1908). İstanbul'dayken Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arumenlerin sorunlarına odaklanmış ve onlar için Osmanlı'daki diğer gayrimüslim azınlıklarınkine eşit bir medeni statü elde etmeye çalışmıştır. Avusturya-Macaristan'dayken de, Bukovina'daki Rumenlerin Viyana'da bir Ortodoks şapeli kurma girişimini desteklediği ve Rumen lise mezunlarının imparatorluktaki liselere erişimini kolaylaştırmaya çalıştığı kaydedilmiştir. Sonunda her iki girişimde de başarılı olmuştur.

[32] Ünlü ve Yadi, a.g.m., s. 269.

Pasaport Memuru, Polis, Eczacı, Kimyager gibi meslek gruplarındandırlar. Dokuzu İstanbul'da Sultani, Hukuk ve Hamidiye Ticaret Mektebi gibi okullarda eğitimine devam etmektedir"[33].

Lahovary'nin önemli katkılarıyla 9/22 Mayıs 1905 yılında Osmanlı'ya hizmet eden Ulah halkının, imparatorlukta bulunan diğer azınlıklarla eşit bir şekilde hak ve ayrıcalıklardan yararlanma izni Sultan'ın emri ile resmî olarak tanınmıştır. Bu diplomatik başarısının ardından Romanya elçisi Lahovary, "Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)" ("Diplomatik Anılar. Konstantinopolis (1902-1906)") isimli çalışmasında "Rumenlerin Sivil Anayasası" olarak adladırdığı bu belgenin metnini yayımlamıştır:

> *"Halkları için adalet ve ana baba şefkati duygularıyla, tebaasının tahtına yükselttiği duaları dikkate alarak, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin tüm itaatkâr müminlerine ihsanda bulunan Padişah Majesteleri, diğer Müslüman tebaalar gibi sahip oldukları medeni haklar temelinde Arumen topluluklarının da yürürlükteki yönetmeliklere uygun olarak muhtarlarını seçebilmelerini ve Rumen üyelerin yönetim kuruluna atanmalarını lutfetti. Hükümet yetkilileri, bu topluluklar tarafından atanan öğretmenlerin okullarını denetlemelerini ve yeni okulların açılması için İmparatorluk kanunlarının öngördüğü formaliteleri yerine getirmelerini kolaylaştırmalıdır. Bu İmparatorluk yönetmeliği, yürütme için ilgili makamlara iletildi"*[34].

Belgeden de anlaşıldığı gibi, Osmanlı bürokrasisi içinde kısmen yer alan Arumenler, Romanya'nın da desteği ile diğer Osmanlı milletlerinin sahip olduğu haklardan yararlanmışlardır. Arumenler Sultan Abdülhamid dönemi sonrasında da devlet içinde kendilerine yer bulacaklardır. Öyle ki 17 Aralık 1908'de açılan Osmanlı Mebûsan Meclisinde bir Ulah mebus bulunmaktaydı. Zikredilen kişi Manastır Gorice Mebusu Filip Mişe'dir[35]. Mişe Efendi "tüm kalbiyle" İttihat ve Terraki Cemiyeti için çalıştı ve Jön Türk Devrimi'nden sonra Osmanlı Parlamentosuna milletvekili seçildi. Filip Mişe Efendi'nin kendisi, 1909 yılı başında Makedonya sorunu hakkındaki ilk tartışma esnasında Osmanlı parlamentosunda bir konuşmasında Jön Türk hareketine Ulahların verdiği desteği vurguladı[36]. Arumenler için bir diğer önemli isim ise Nicolae Constantin Batzarya (Besarya Efendi)'dır. Aslen Romanyalı olan Besarya Efendi, 20. yüzyıl başlarında Jön Türk hareketine katılmış, II. Meşrutiyet'in ilanına yakından şahitlik etmiş, Meclis-i Âyan üyeliği, Nâfia Nâzırlığı ve Birinci Balkan Savaşı sonrasında toplanan Londra Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil etme gibi son derece kritik noktalarda görev yapmış esaslı bir İttihatçıdır[37]. Besarya Efendi, Balkanlardaki Osmanlı vilâyetlerinde gazete ve dergi çıkaran ilk kişidir. Halkını Arumen meselesi konusunda aydınlatmaktan hiç yorulmamıştır.

2. Osmanlı'da "Arumen Meselesi"

Osmanlı'da Makedonya bölgesindeki Rumence matbuatın ortaya çıkmasındaki en önemli sebep, 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkan halklarının Osmanlı yönetiminden ayrılma mücadelelerinde sürekli olarak ilgi odağında olan Arumen meselesidir. Bu meselenin özünde Balkanların en eski halklarından biri sayılan[38] ve bu coğrafyada nüfusu bir milyon civarında olan Arumenlerin[39] ulusçu hareketleri

[33] Ünlü ve Yadi, a.g.m., s. 270.

[34] Constantin Emanoil Lahovary, "Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)", *Revista Fundațiilor Regale*, Yıl 2, Monitorul Oficial şi İmprimeriile Statului İmprimeria Națională, Bucureşti 1 Ekım 1935, s. 98.

[35] Ünlü ve Yadi, a.g.m., s. 278.

[36] Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 155.

[37] Nevzat Artuç, *Sıradışı Bir İttihatçı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 9.

[38] Cristea Sandu Timoc, *Vlahi sunt Româ*ni, Editura Astra Română, Timişoara 1997, s. IV.

[39] Balkanlar'da Arumenlerin nüfusu her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Bu çalışmada, nüfusun sayısıyla ilgili bazı eski Rumen kaynaklarına ve Arumen nüfusu araştıran Türk araştırmacıların çalışmalarına başvurulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla, Dimitrie Bolintineanu, Ioan Nenițescu ve Kemal Karpat isimli yazarların eserlerindeki verilerine bakılması uygun görülmüştür. Rumen yazar Dimitrie Bolintineanu, 1858 yılında Makedonya'daki Arumen bölgelerine bir seyahat yaptıktan sonra bu azınlıkların nüfusu hakkında şunları yazmıştır: "Makedonya'ya atılan bu bir milyonluk halk ulusal bilincine sahip çıkmaya çalışmaktadır." Bkz. Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii la Românii din Macedonia şi Muntele Athos sau Santa-Agora,* Tipografia Jurnalului Național, Otel Bossel, No. 34, București 1863, s. 10. Ioan Nenițescu, 1895'te Arumen nüfusu üzerine yayınladığı bir incelemede şöyle bir yorum yapmıştır: "Araştırma sonucunda Avrupa Türkiye'sindeki Arumen halkı için 861 bin rakamını bulduk. Okuyucumuz, bu halkın elbette bir milyon kişi olduğunu ve bu rakamın Yunanistan, Sırbistan,

yatar. Balkanlar'daki ilk Rumen okul[40] ve ilk Rumen kilisesinin[41] ortaya çıkışını takip eden dönemde, Osmanlı'daki bu tanınmayan azınlık[42], Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafından desteklenen Rumların asimile çalışmalarına maruz kalmıştır. Ali Arslan, "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması" başlıklı makalesinde Arumenlerin Yunan sınırına yakın Selânik, Manastır ve Yanya bölgelerinde yaşadıklarını ve etnik olarak Rum ve Bulgarlar kendileri ile bağlantılı olduklarını yazmıştır. Ancak Arslan, Arumenlerin kendilerini bu halklara yakın görmelerine rağmen dil ve kültür açısından en çok Rumenlere benzediklerini ve kendilerini Rumenlerle akraba olarak gördüklerini[43] savunmuştur.

Bu bilgiler ışığında 1903-1908 yılları arasında Manastır vilâyetinde yayınlanan *Lumina* dergisi sayfalarından bazı örnekler vermek yararlı olacaktır. Bu derginin ilk sayısında G. Zuca isimli yazar, temsil ettiği halkının kökenine atıfta bulunarak, "Romañl'i" ("Rumen") başlıklı makalede Rumence'nin Arumence lehçesinde şu sözleri yazmıştır:

> *"Tută lumea ştie, câ noi aromânl'i di tu amirâril'ea turceascâ, him fraţĭ cu açel'ĭ di tu Românie, şcâ tuţĭ nî trîgem di açea milete avdîtă şi livendă, care agiumse si bagă sub putérea aléĭ tute locurile cunoscute di nîsă"* ("*Osmanlı'da yaşayan Arumenlerin, Romanya'dakilerle kardeş olduğunu herkes biliyor. Hepimız, farklı yerlere dağılmış olsak da, birlik ve beraberlikleriyle güçlü olmayı başaran o büyük ve değerli ulusun birer parçasıyız*")[44].

Buradan anlaşılması gereken, Osmanlı'daki Arumenlerin, "ulu ve değerli" Romanya'dakilerle kardeş olduğu ve bu ülkenin farklı yerlerde yaşayan bütün Rumenlere kucak açan bir memleket olduğudur. "Numerlu a nostru" ("Nüfusumuz") adlı bir başka makalede yazar N. Constantınescu, Rumenlerin etnik birliği hakkında bilgi verirken, Osmanlı'daki Arumenlerin ve Romanya'dakilerin ismi, dili, tarihi ve gelenekleri ile aynı ruhu ve bedeni temsil ettiği ve Romanya milletinden ayrı olduğunun düşünülemeyeceğidir:

> *"Noi nu putem s'nĕ numirăm dispărţîţ de alanţî Româñĭ, ditr'açea, că noĭ cu nâşĭ him un trup şi un suflet, di care nĕ leagă numa, limba, istoria şi adeturile"* (*"Diğer Rumenlerden ayrı bir topluluk olduğumuzu kabul edemeyiz, çünkü onlarla adımızın, dilimizin, tarihimizin ve geleneklerimizin bağlantılı olduğu ortak bir beden ve ruh oluşturuyoruz"*)[45].

Bu örneklerden anlaşıldığı gibi, Tuna'nın güneyinde yaşayan Rumen topluluklar kuzeydekilerle coğrafi olarak değil; köken, dil ve isim birliği ile tarihsel olarak ilişkilidir. Tuna'nın kuzey ve güneyindeki tüm Rumenlerin kendilerini Latince *Romanus*'u devam ettiren bir kelime ile çağırdıkları

Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki Arumenlerin nüfusunu içermediğini bilir." Bkz. Ioan Nenițescu, *De la românii din Turcia europeană. Studiu etnic şi statistic asupra armânilor*, Institutul de arte grafice Carol Göbl, Bucureşti 1895, s. 607. Kemal Karpat'a göre, 1831'de Osmanlı'da Arumenlerin nüfusu 600 bindir. 1844-1856 dönemi için Osmanlı'da etnik kökene göre yapılan nüfus sayımına göre "Romanyalılar"ın nüfusu 4 milyon olarak bulunmuştur (Bu rakama Osmanlı'da özerk statüsü olan Eflâk ve Boğdan nüfusunun dâhil olduğu tahmin edilmektedir). 1906-1907 yılları arasında Osmanlı'da yapılan son nüfus sayımına göre, Selânik'te Arumenlerin nüfusu 8 bin 744 erkek ve 7 bin 717 kadın, Manastır'da ise 3 bin 21 erkek ve 2 bin 535 kadın olarak kayıtlara geçmiştir. Bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914). Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 133, İstanbul 2003, ss. 60, 156, 204.

[40] 2/14 Temmuz 1864'te Makedonya'da Manastır yakınlarındaki Trnovo'da bir terzi olan Dimitrie Atanasescu'nun çabalarıyla ve Romanya hükümetinin parasıyla ilk Rumen okulu açılmıştır. Bkz. Adina Berciu-Drăgicescu, "Iradeaua Imperială din 9/22 Mai 1905", *Art Emis Dergisi*, 9 Mayıs 2018, https://www.art-emis.ro/istorie/iradeaua-imperiala-din9-22-mai-1905, (22.02.2025). *Lumina* dergisi (1903-1908), ilk Rumen okulunun açılışı 1865 yılında gerçekleştirdiğini duyurmuştu. Bkz. *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 3, Mart 1904, s. 94.

[41] Türkiye'de ilk Rumen kilisesinin açılışı 1873 yılında Yanya'nın yakınlarında bulunan Perivole köyünde padişah emriyle gerçekleştirilmiştir. Bkz. *Lumina*, No. 3, Mart 1907, s. 88.

[42] M. Murat Hatipoğlu, "Yunanistan'da Tanınmayan Azınlıklar: Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlar", *Bilimsel Araştırmalar Serisi*, ed. Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu, Witten Haziran 2005. Bu çalışma, Arumenlerin sadece Osmanlı'nın değil, Osmanlı dağıldıktan sonraki süreçte de Yünanistan'nın tanınmayan bir halkı olduğunu göstermektedir.

[43] Arslan, a.g.m., s. 4.

[44] G. Zuca, "Romañl'i", *Lumina*, No. 1, Ocak 1903, s. 20.

[45] N. Constantinescu, "Numerlu a nostru", *Lumina*, No. 5, Mayıs 1904, s. 144.

bilinmektedir[46]. Bu durum, 1878 yılında Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanan Romanya'nın, Arumenlerin Makedonya'daki ulusal hareketlerini destekleyen eylemlere katılımını açıklamaktadır. Bu anlamda Romanya'nın Din ve Halk Eğitim Bakanı, Spiru Haret'in 28 Kasım 1903 tarihli Meclis Toplantısında yaptığı konuşması önem kazanmaktadir. Bu konuşma *Lumina* (*Işık*) dergisinde "Un document" ("Bir Belge") adıyla yayınlanmıştır. Haret'e göre,

> *"Türkiye'deki yabancı halklar arasında, Rumen milleti, her türlü zekâ, kapasite ve beceriye sahip en kalabalık unsurlarından biridir. Bu nedenle, bir asırdan fazla süren kilise ve okul (eğitim) aracılığıyla sürekli olarak millî kimliklerinden koparılma girişimlerine maruz kalmıştır (Fener Rum Patrikliğince). Millî kimlikten uzaklaştırılma süreci her ne kadar milletimiz için zararlı sonuçlar doğursa, geleneklerini yabancı bir kültürün pençesinde yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalsa da Rumenlerin kökenlerini unutturamadı, kalplerindeki etnik bilincini tamamen bastıramadı. Ulusal duygularını güçlendirmek, milletine kendi gücüne güven duygusunu aşılamak bağımsız Romanya'nın aralıksız devam eden vazifesidir*"[47].

Ancak bu hedeflere ulaşmak kolay olmadı. Çünkü 19. yüzyılın başında Arumenlerin ulusal hareketi gözlemlendiğinde, bunların çoğu zaten asimile edilmiş veya asimilasyon sürecindeydi. Bu nedenle, Arumen ulusal hareketiyle Arumen halkının komşu halkların ulusal hareketlerine katılımı birbirinden ayrılmalıdır[48].

Arumen meselesi dâhilindeki Rum-Rumen çatışması, Arumenleri farklı gruplara ayırmıştır: Kendilerini Rumen olarak görenler, kendilerini Rum olarak görenler ve kendilerini Arumen olarak görenlerdir. Arumenler Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olduğundan, özellikle kentsel alandaki zengin Arumenler, uzun süredır Rum dili ve kültürünün aktif destekçileri olmuştur. Rum dili, Güneydoğu Avrupa'nın birçok yerinde 17. ve 18. yüzyıllarda *lingua franca*[49] idi. Yunanca hem anadili hem yabancı dil olarak, öğrenenler için yüksek öğrenim ve sosyal statü yolunu açmıştır. Rumlar öncelikle usta tüccarlardı, bu nedenle 18. yüzyılın varlıklı insanları (Arnavut, Ulah, Makedon-Slav veya Bulgar kökenli) kendilerini Rum ilan ettiler[50]. Böylece, bazı Arumenler ulusal akıma karşı çıkarak Rumların yanında yer aldılar. Her şeyden önce, Ekümenik Patrikhane ile olan dinî bağlar, şüphesiz, Rumen propagandasının uzak Romanya ile oluşturduğu bağlardan daha güçlüydü. O halde, Arumen yerleşimlerinin hemen yakınında özgür bir Hıristiyan devleti olan Yunanistan'ın varlığı, Arumenler üzerinde hafife alınmaması gereken bir çekicilik oluşturuyordu[51]. Dahası, bu devletin ortaya çıkmasına önemli bir katkı sağladıkları için Yunanistan'a bağlanmaları doğaldı.

1880 yılında Makedonya'da Bulgarlar ile Rumlar arasındaki çatışmalar şiddetlenmeye başlamıştır. Çatışmalar yoğunlaştıkça Rumlar bölgede nüfuzlarını artırmak için Arumenleri asimile etme çabalarını hızlandırmışlardır. Mucize Ünlü bir makalesinde, Romanya'nın bu süreçte Arumenlerin yanında yer aldığını ve onları bir millet olarak tanıması için Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunduğunu[52] belirtmiştir. Rum-Rumen çatışması, Arumen gruplarının çoğunun Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafında savaştığı, geri kalanının Bulgar Eksarhlığı tarafında olduğu, kan dökülmesine neden olan 1903-1908 isyanları sırasında zirveye ulaşmıştır. 1906'da çeşitli gruplar arasında artan gerilim, Romanya ve Yunanistan arasındaki diplomatik ilişkilerin kopmasıyla sonuçlanmıştır. O zamandan

---

[46] Matilda Caragiu Marioţeanu, *Dicţionar Aromân (Macedo-Vlah)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 1997, ss. 444-445. Ayrıca bkz. Until a Kaplan, "Devlet-i Aliyye'nin Çöküş ve Yaşatma Süreçlerini Anlatan Bir Basın", s. 469.

[47] Spiru Haret, "Un document", *Lumina*, No. 11, Mayıs 1903, s. 261.

[48] Thede Kahl, *Istoria Aromânilor*, Tritonic, Bucureşti 2006, s. 119.

[49] Farklı dilleri konuşan insan grupları arasındaki iletişim için kullanılan ortak bir dil. *Cambridge Dictionary*, https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/lingua-franca, (25.02.2025).

[50] Kahl, a.g.e., s. 120.

[51] Kahl, a.g.e., s. 19.

[52] Mucize Ünlü, "Uluslararası Diplomasi ve Ulahlar", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, 2009, s. 15.

beri, *Ulah Milleti* bir Rumen azınlığı olarak ilan edildi ve Arumenler artık Rum yanlısı ve Rumen yanlısı olarak değil, Rumlar ve Rumenler olarak ayrıldı[53].

Arumen meselesinin çözümünde Osmanlı hükümetinin rolü büyüktü. Sorunun başlangıcından itibaren Osmanlı hükümeti Arumen halkının kültürel gelişimini destekledi. Arumenlerin anadilinde eğitim ve ibadet haklarını savunan Hariciye Nâzırı Safvet Paşa'nın 1878 tarihli emri[54] ve Sultan II. Abdülhamid'in 9/22 Mayıs 1905 tarihli iradesi bu anlamda en önemli örneklerdendir. Böylece Arumenler, dinî özerklik dışında[55] Osmanlı'da bir millete tanınan tüm haklara sahip olmuşlardır. Buna rağmen, Osmanlı Devleti'nin dağıldığı güne kadar Balkanlarda Arumen meselesi devam etmiştir. Bu süreçte, Sultan tarafından *Millet* olarak tanınan son azınlık[56], Osmanlı'da en acılı dönemini yaşamıştır. Osmanlıların idaresi altında tanınan imtiyazlar ve Rum papazları tarafınca uygulanan baskılar Arumenleri Osmanlılara karşı sadık olmaya itmiştir[57]. Spiru Haret, Osmanlı'daki Rumenlerin Sultan'a sadakatini şu şekilde yorumlamıştır: "*Türkiye, çalışkan ve kendisine bu kadar sadık olan Rumen unsurunun korunması konusunda ilgi göstermiş ve böylece onu daha da yakınlaştırabilmiştir kendine. Türkiye, bizi imparatorlukta yaşayan Rumenlere bağlayan sempatiyi, ülkenin istikrarı ve barışın garantisi olarak görmektedir*"[58].

Emil Ţîrcomnicu'nun bir makalesinde Arumenlerin Sultan'a gösterdiği sadakatten bahsolunmakta ve 1903 yılına dek Arumenlerin lideri Apostol Mărgărit'in[59] bu konuyu sayısız kez dile getirdiği belirtilmektedir: "*Ulus devletlerin oluşumunun Avrupa Türkiye'sinin topraklarının ve dolaylı olarak Makedon-Rumen topluluklarının bölünmesini belirleyeceği ve böylece onların asimilasyonuna yol açacağını öngördüğü için, Balkan Rumenlerinin Osmanlı yetkililerine olan bağlılığına inanıyordu*"[60].

3. Osmanlı Makedonyasında Rumence Matbuat

Osmanlı Makedonyasında Romence matbuatın ortaya çıkışına zemin hazırlayan sürece eğilmek gerekmektedir. Bu anlamda Arumenlerin ulusal bilinç oluşumu ve bu halkın konuştuğu Rumencenin, Arumence lehçesinin gelişimini destekleyen unsurların incelenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, Arumenlerin ilk basım ve yayın faaliyetlerini yürüten aydınların eserlerini ortaya koyarak, ilk matbaa ürünleri dönemi (1731-1813) ve süreli yayınlar dönemini (1901-1914) bir bütün olarak ele almak yerinde olacaktır.

3.1. Arumenlerde Ulusal Bilinç Oluşumunda Dilin Önemi

Balkan Yarımadası'nın güneyindeki Rumenlerin dili uzun süredir bilinmezliğini korumuştur. Tuna'nın kuzeyinde Rumen diliyle olan özdeşliğini bize ilk anlatan 15. yüzyıl Bizans tarihçisi Chalcocondilas'tır[61]. Rumen bilgin Miron Costin, *Cronica polonă* (*Polonya Kroniği*) isimli eserinde 17. yüzyılda aynı dil özdeşliğinden bahsederken, "Makedonya'da da bir Roma kolonisi var, dili bizimle aynı ama bizim konuşmamızdan çok İtalyancaya daha yakın"[62] olduğunu yazmıştır. Arumen

[53] Kahl, a.g.e., s. 123.

[54] 1878'de, Osmanlı makamlarının Rumen eğitiminin varlığını tanıdığı ve koruduğu, Hariciye Nâzırı Safvet Paşa'nın emri ile resmileştirilen yeni bir aşama başladı. Okul ağı, derneklerin ve kütüphanelerin eklenmesiyle genişletildi ve çeşitlendi. Bkz. Gheorghe Zbuchea. "Românii din Dreapta Dunării", *Românii din afara graniţelor ţării în Tratatul de Istorie al Academiei Române*, Predania, Bucureşti 2003, s. 7.

[55] Kahl, a.g.e., s. 122.

[56] Vlad Cubreacov, "Da, Aromânia! Sau România Kin-State avant la lettre pentru românii din Balcani", *Blog Vlad Cubreacov*, Mayıs 2019, https://cubreacovblog.wordpress.com/2019/05/07/da-aromania/, (2.03.2025).

[57] Dimçev, a.g.m., s. 131.

[58] Haret, a.g.m., ss. 261-262.

[59] Apostol Mărgărit, Balkanlarda Rumen fikrinin ateşli propagandacısı olarak kabul edilir. Makedonyalı bir Ulah olan Mărgărit, Ulahların Rum kültürüne karşı başlattığı mücadeleyi yönetmiş, Manastır'daki Ulah mektepleri 1896 yılına kadar onun tarafından idare edilmiştir. 1878 yılından sonra Ulah mekteplerinin eğitiminden sorumlu tek kişi olmuştur.

[60] Emil Ţîrcomnicu, *Iradeaua Imperială din 9 mai 1905, publicată la 10 mai 1905, reflectată în presa vremii*, s. 1, https://dsftrom.s3.eu-central-1.amazonaws.com/655a2866bece52dd64b41ced5868f537.pdf, (15.03.2025).

[61] Capidan, a.g.e., s. 70.

[62] Costin, *Cronica polonă. Opere alese*, (der.) P. P. Panaitescu, Editura Tineretului, Bucureşti 1965. s. 270.

kökenli ünlü dilbilimci Theodor Capidan, Miron Costin'in Tuna'nın güneyinde yaşayan Rumenlerin diline ilişkin açıklamalarına atıfta bulunarak, "*Arumenler Dako-Rumenlerden biraz farklı konuşsalar da, kısa bir süreliğine bulundukları yerlerde çok kolay anlaşırlar*"[63] demiştir. Bu anlamda Kazasis'in görüşü önemlidir. Kazasis, Arumen sorununun karmaşıklığının ve iki karşıt tutumun (Yunan ve Rumen tutumları) siyasi çıkarlardan bağımsız olmadığının farkındaydı. Bir yandan Rumen akademisyenler çarpıcı benzerliklere dikkat çekerek, Arumence ile Rumencenin aynı dilin lehçeleri olduğunu iddia ederken, diğer yandan Yunan bilim adamları, Arumencenin Rumenceden ne kadar farklı olduğunu ve Arumencenin ayrı bir dil olduğunu göstermeye çalışıyorlardı. Aslında, Kazasis'in altını çizdiği gibi, iki dil bazı çarpıcı benzerlikler gösterebilir, ancak ikisinin de karşılıklı olarak anlaşılması önemlidir[64]. A yrıca Mariana Bara'nın Arumenlerin etnik bilinci ile konuştukları dil arasındaki bağlantıyla ilgilenen görüşü de ilgi çekicidir:

> "*Arumen sorunundaki asıl sorunun dil olmadığını söyleyebilirim. Sorun kendini tanımlamasıdır ve öyle görünüyor ki Arumenlerin çoğu nispeten uzun bir süre boyunca aynı zamanda Armãn olan kendilerini Yunanlı olarak hissettiler. Açıkça Arumenlerin çoğu Yunanlı, daha azı Rumen hissetti. Rumen hisseden kişiler Romanya'ya göç ettiler ama işler basit değil çünkü Makedonya ve Yunanistan nostaljisi asla kaybolmadı. Araştırmalarımda da Armãn şiirinin çok duygusal şekillerde gösterdiği gibi, hafızalarında ve kültürel davranışlarında her yerdeydi*"[65].

Anthony D. Smith bu konuya değinerek, insanın doğduğu yere olan bağlılığının mitolojik boyutunu şöyle dile getirir:

> "*Etnik aidiyet açısından önemli olan, bir toprak parçasında ikamet etmek veya onun sahibi olmaktan ziyade bu tür sevgi ve bağlılıklardır. Ait olduğumuz yerdir orası. Atalarımızın, kanun koyucularımızın, krallarımızın, azizlerimizin, şairlerimizin ve din adamlarımızın anayurdumuz haline getirdikleri, genellikle kutsal bir Toprak'tır da. O bize ait olduğu kadar biz de ona aitizdir. Ayrıca yurt içinde bulunan kutsal mekânlar etnik mensuplarını kendine çeker veya uzak diyarlarda sürgünde olduklarında bile ilham kaynakları olmayı sürdürür. O yüzden bir etnik, yurdundan uzun zaman ayrı düştüğünde bile, yoğun bir nostalji ve ruhsal bağlılık yoluyla varlığını sürdürebilir*"[66].

Yapılan araştırmalar Arumenlerin 2 bin yıllık bir ana dile sahip olduğunu[67] ve Tuna Nehri'nin kuzeyinde yaşayan Rumenler ile aynı dili konuştuklarını[68] ortaya koymaktadır. Arumen dilini ve kültürünü araştıran diğer dilbilimciler gibi Arumen kökenli yazar Sterie Diamandi de Arumencenin Rumen dilinin bir lehçesi olduğunu belirtmektedir: *"Arumen lehçesinin kelime dağarcığı ve yapısı, bütünsel olarak Rumence dilinin bir gelişme aşamasından başka bir şey değildir"*[69].

18. yüzyılda Güneydoğu Avrupa bölgesinde yaşayan halklarda ulusal bilinç oluşma süreci çeşitli biçimlerde kendini göstermiştir. Kendine özgü iç ve dış dinamiklerin ürünü olan bu süreç, 19. yüzyılın başlarında Sırplar, Bulgarlar, Rumlar ve diğer Balkan halklarının ulusal bağımsızlık hareketlerinin başlangıcını oluşturmuştur. Balkan Yarımadası'ndaki Rumen etnik toplulukları bu sürecin dışında kalamamışlardır. Balkan Yarımadası bölgesindeki Rumen etnik topluluklarının ulusal bilinçlerini geliştirip ayrı bir ulus olarak ortaya çıkma süreci karmaşık ve tartışmalı olmasına rağmen, yine de Balkan ulusçuluğunun bir parçası olarak kabul edilmektedir. 18. yüzyılda Rumca, Balkan bölgelerinde yaşayan topluluklar arasında iletişim dili olarak benimsenmiştir. Helenistik kültürün yoğun etkisinde

---

[63] Capidan, a.g.e., ss. 70-71.

[64] Mariana Bara, "On The Aromanian Cultural and Ethnic Identity", *Документы*, Yıl 1, Sayı 2, Nisan-Haziran 2004, s. 13.

[65] Bara, a.g.m., ss. 13-14.

[66] Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, 8.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 44.

[67] Mariоțeanu, a.g.e., s. 439.

[68] Gheorghe Hristodol, *Scrieri istorice despre români şi aromâni*, Argonaut, Cluj-Napoca 2011, s. 211.

[69] Untila Kaplan, "Son Dönem Osmanlı'da Aromen (Ulah)...", s. 334.

bulunan birçok Arumen, Rumlara katılarak *Megali Idea* ülküsünü desteklemişlerdir. Arumenlerin bir kısmı kültürel ve siyasi sahada bu yönü takip etmiştir[70].

3.2. İlk Arumence Basılı Eserler

Osmanlı Makedonyasında Rumence matbuatın ortaya çıkmasından yüz yıl önce 18. asrın başında Moskopolis[71] şehrinde Arumenlerin basım ve yayın faaliyetleri başlamıştır. Bazı yazarlar, 19. yüzyılın başlarında Güneydoğu Avrupa halklarının ulusal hareketlerinin ortaya çıkmasından önce Arumenlerde bir ulusal bilincin söz konusu olamayacağını[72] iddia etseler de basında yayınlanan bazı makaleler, Moskopolis'te matbaanın ortaya çıkmasıyla bu bilincin oluşmaya başladığını göstermektedir. Nicolae Batzaria[73], *Lumina (Işık)* dergisinde[74] yayınlanan "Scopul elementului aromân" ("Arumen Unsurunun Amacı") isimli makalesinde şöyle yazmıştır: *"Bir asır kadar önce Voscopole'deki yüksek yerleşim yerleri, matbaa ve zengin kütüphane, bu konuda oldukça güçlü kanıtlardır*"[75]. Aynı dergide yayımlanan "Dimitrie Cosacovici şi aromânismul" ("Dimitrie Cosacovici ve Arumenizm") başlıklı bir diğer makalede ise diasporadaki aydınların bilinçlendirme faaliyetlerine dikkat çekilmiş ve Arumen ulusçuluk hareketlerinin başlangıcı hakkında bilgi paylaşılmıştır: *"Dimitrie Cosacovici'nin eserinden kültürel ve ekonomik geçmişimiz, 19. yüzyılın başında Buda-Pesta'dan gelen Makedon-Rumen yerleşimciler arasında başlayan güçlü ulusal akım hakkında en değerli bilgileri öğrenmekteyiz. Dikkat edilmelidir ki, bu ulusal akım ilk defa Moskopolis'te ortaya çıkmıştır"*[76].

18. yüzyılın ikinci yarısında (1868), nüfusu Arumenlerden oluşan Moskopolis şehrinde sayısız imalat şirketi, düzinelerce kilise (yaklaşık 70), ticaret ve bankacılık kurumu ve birçok cemaat okulu vardı. Bütün bu kurumlarda Rumca kullanılırdı çünkü bu dil bölgedeki Ortodoks ve laik kilise kültürünün dili idi. Ayrıca o dönemde Balkanlarda 1730'dan önce kurulmuş matbaa ve türünün tek eğitim kurumu olan 1744'e dayanan bir Akademi vardı[77]. Okulda bilimi öğretebilmek için Rumca kullanılıyorken, halk ve tüccarlar arasında anadil tercih ediliyordu. Bu tüccarların birçoğu, daha yüksek kazançlar sağlayabilmek adına yabancı ülkelere de gidiyorlardı. Rum okullarında okumayı öğrenenler, evlerine Rumca yazılmış mektuplar gönderiyorlardı, ancak çoğu dili bilmiyordu, hepsi de Rum harflerini kullanarak Arumence yazıyorlardı. O zamanlarda ana dilde yazmak, yalnızca Arumenlerde değil, aynı zamanda Balkan Yarımadası'ndaki Slavlarda ve Arnavutlarda da ihtiyaçlarından kaynaklanan bir gelenekti[78].

Arumenleri yazılı olarak Arumenceyi kullanmaya zorlayan bir diğer durum da kiliseydi. O zamanlarda ilahi hizmet Rumca yapılırdı. Arumenler, bu dili bilmedikleri için dinî kitaplarını Arumenceye çevirmiş ve bu kitapları Rumca harflerle yazmışlardır[79]. Bu ihtiyaçlar nedeniyle, 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Arumen bilginlerinin çabalarının iki yöne yönlendiği görülmüştür. Rum kültürünün

---

[70] Gheorghe Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (sec.XVIII-XX)*, Editura Biblioteca Bucureştilor, Bucureşti 1999, ss. 35-36.

[71] Yunan tarihçi Aravandinos bize Corița Piskoposluğu'nda 16. yüzyılda bir Ulah kabilesi tarafından yeni kurulan bir şehir olan Voscopole veya Moscopole'den bahseder. Latince yazılmış ve Budapeşte arşivlerinde muhafaza edilen bir belgede, Arumen kültür ocağı hakkındaki bilgileri şu şekildedir: "Moscopole, Makedonya'da, Arnavutluk sınırında yer almaktadır; sadece Yunanistan'ın tamamı için değil, hatta neredeyse tüm Türk İmparatorluğu için çok büyük bir şehirdir ("urbis amplissima")". Tüm sakinleri aynı millettendir, Yunan ayininin Hıristiyan dininden ve Roma denilen aynı dildendir, çünkü çoğu Latince kelimelerden oluşur. Kendilerini Romalı olarak görüyorlar ve kendilerine Romalılar diyorlar. Bu tanıklıklar bize şehrin Rumen kökenli olduğunu kanıtlamaktadır. Bkz.Valeriu Papahagi, *Moscopole - Metropola comercială şi culturală a aromânilor din Peninsula Balcanică în secolul al XVIII-lea*, Predania, Bucureşti 1996, ss. 3-4.

[72] Kahl, a.g.e., s. 119.

[73] Görsel Ek-2'de yer almaktadır.

[74] Görsel Ek-3'te yer almaktadır.

[75] N. B., "Menirea elementului aromânesc", *Lumina,* No. 3, Mart 1904, s. 65.

[76] Rec., "Dimitrie Cosacovici şi Aromânismul", *Lumina*, No. 5, Mayıs 1904, s. 94.

[77] Daniel Vla, Moscopole, vestita metropolă a aromânilor, *Wordpress*, 26 Mayıs 2014, https://danielvla.wordpress.com/2014/05/26/moscopole-vestita-metropola-a-aromanilor/, (20.03.2025).

[78] Capidan, a.g.e., s. 71.

[79] Capidan, a.g.e., s. 72

hayranları olan bazıları, her ne pahasına olursa olsun Arumenlerin yalnızca bu dilde yetiştirilebileceğine inanmışlardır. Bu nedenle Arumenlere Rumca öğretmek için çabalamışlardı. Diğerleri ise, bu çabanın imkânsızlığını fark ederek, Arumenlere kendi anadilini öğretmek istemişlerdi[80]. Theodor Cavallioti ve Daniil Moscopoleanul ilk grubun temsilcileridir. İkinci grubu temsil eden Constantin Ucuta'dır. Moskopolis'te faaliyet gösteren bu aydınların eserleri Arumen toplulukların kültürel ve ulusal tercihlerini etkilemiştir.

Cavallioti, *Eisagoghe gramatiches* (*Dilbilgisine Giriş*) adlı eserinin 1760 yılında Moskopolis matbaasında basıldığı bilinen tek Arumen yazardır. 1769 yılında Moskopolis'teki askerî çatışmalar nedeniyle, büyük olasılıkla Cavallioti'nin ikinci eseri olan *Protopiria*'nın yerli matbaasından çıkması engellenmiştir. Bu nedenle eser, 1770 yılında Venedik'teki Antonio Bortoli Basımevinde yayımlanmıştır. Neşredilmiş olan bu eseri asıl değerli kılan şey, ekinde üç dilde bir sözlüğün (Arumence, Arnavutça, Yunanca) de yer almasıdır[81].

1800'lü yılların başında aynı şehirde Daniil Moscopoleanul adlı bir başka aydın dört dilde (Arumence, Yunanca, Bulgarca, Arnavutça) bir lügat basmıştır. 1794 tarihli *Învățătură Introducătoare* (*Öğretime Giriş)* isimli bu eser, Yunan harfleri kullanarak Arumence yazılmıştır[82]. Eser 1841 yılında Selânik'te Bulgarca olarak da neşredilmiştir[83].

Moskopolis Okulu yazarları arasında *Noua pedagogie* (*Yeni Pedagoji)* (1797) kitabıyla ünlenen Constantin Ucuta da yer almıştır. Bu eser, 18. yüzyılın en değerli Arumence belgesidir.[84] Ucuta, Arumenlerin etnik kökenlerini korumaları gerekliliğini ileri sürerek, onları ana dillerini kalıcı olarak konuşmaya teşvik eden aydınlardan biriydi. Yazar bu nasihatin sebebini şu şekilde açıklamıştır: "*Çünkü dilimiz ve inancımızın kökenleri unutulmaya yüz tutmuştur*"[85].

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Gheorghe Roja ve Mihai Boiagi, Dakorumen ve Arumen lehçelerini birleştirmeye çalışan, "Latinleştirilmiş" Arumen edebiyatının temellerini atan yazarlar olarak tarihe geçmişlerdir. Roja'nın *Măiestria chiuvăsirii româneşti cu litere latineşti* (*Latin Harfleriyle Rumence Yazma Ustalığı*) (1809) ve Boiagi'nin *Gramatica română* (*Rumen Dilbilgisi*) (1813) eserlerinde Yunan değil, Latin Harfleri kullanılmıştır. Rumen dilinin Arumen lehçesiyle yazılmış eserler dizisi, bu iki büyük yazarın çalışmalarıyla son bulmuş oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Balkan Yarımadası'nda okul ve kilise açan Romanya hükümetinin desteği ile Arumen kültüründe yeni bir dönem başlamıştır[86]. Bu kültür merkezlerindeki aydınların faaliyetleri sayesinde Tuna Nehri'nin güneyindeki Rumenler, kendi dillerinde ilk gazete ve dergileri çıkararak etnik varlıklarını sürdürmüşler ve böylece ulusal bilinçlerini güçlendirmişlerdir.

3.3. İlk Arumence Gazete ve Dergiler

18. yüzyılda Balkan Yarımadası'nda Rumenlerin ticari ve kültürel metropolü olan Moskopolis'teki matbaada eğitsel ve dinî kitaplar basıldıktan[87] bir asır sonra bu coğrafyada ilk gazeteler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak, 19. yüzyılda Arumen basınının ortaya çıktığı dönemde bölgede Rumence ya da Rumencenin Arumence lehçesinde süreli yayınlar basan hiçbir matbaanın bulunmadığının altını çizilmesi gerekmektedir. Nicolae Batzaria tarafından *Lumina* (*Işık*) dergisinde yayınlanan bir makalede bu durumu kanıtlayan bir ifade bulunmaktadır: *"Bu durumun birçok nedeni var. Bunlardan bir tanesi çok önemlidir. Örnek olarak Türkiye'de Rumen matbaamız yok. Türkiye'de şu ana kadar hiçbir Rumen kitabı veya yayını çıkmadı"*[88].

---

[80] Aynı yerde, s. 72.

[81] Untila Kaplan, a.g.m., s. 336.

[82] Aynı yerde, s. 336.

[83] Theodor Capidan, *Macedoromâni*, Fundația regală pentru literatură și artă, Bucureşti 1942, s. 79.

[84] Kahl, a.g.e., s. 34.

[85] Aynı yerde, s. 34.

[86] Untila Kaplan, a.g.m., s. 337.

[87] Papahagi, a.g.m., s. 7.

[88] N. B., "Necesitatea culturii naționale", *Lumina*, No. 5, Mayıs 1904, 129.

Arumenlerin çoğunlukta yaşadıkları Manastır ve Selânik vilâyetlerinde bu halkın dilinde süreli yayınlar neşreden bir matbaa olmadığı tespitinden yola çıkarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında bu topraklarda başlayan ve Arumen ulusçuluk hareketlerini destekleyen ilk Arumence gazetelerin ortaya çıkışını belirleyen faktörler, içerik üretimi, basılış yeri ve süreci hakkında genel bilgi verilecektir.

Romanya'nın 1878'de bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Makedonya, Teselya ve Epir'deki Rumen ulusal hareketi ve eğitim politikası Arumenlerin faaliyetlerini etkilemeye başlamıştır[89]. Ardından, 1880 yılında Bükreş'te Arumenlerin ulusal kültür hareketlerini destekleyecek *Societatea de Cultură Macedo-Română* (*Makedon-Romen Kültür Derneği*) kurulmuştur. Bu dernek, Tuna'nın kuzeyindeki Rumenlerle akrabalık fikrini paylaşan Avrupa Türkiye'sindeki Arumen toplulukları için kültürel ve kilise özerkliği haklarını elde etmek amacıyla Rumen ve Arumen politikacı ve aydın liderlerinden oluşan güçlü bir örgüttür[90]. Tuna'nın iki yakasındaki kardeşler etnik kimlik mücadelesinde direnişin ana yönlerini belirlediler: Osmanlı Makedonya'sında anadilinde okul, kilise ve basın.

Ana dilde eğitim ve ibadet hakkı 1878'de Hariciye Nâzırı Safvet Paşa'nın emri ve 22 Mayıs 1905'te Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla tanınırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arumen süreli yayınlarının basılması *Makedonya-Romanya Kültür Derneği* ve *Asociația Corpului Didactic și Bisericesc din Imperiul Otoman* (*Osmanlı İmparatorluğu Rumen Öğretim ve Din Derneği*)'nin girişimiyle gerçekleştirilmiştir. Böylece, 1880 yılında Bükreş'te "Gazeta românilor de peste hotare" ("Yurtdışındaki Rumenlerin Gazetesi") altbaşlığıyla *Frățil'a întru dreptate* (*Adalet İçin Kardeşlik*) isimli Arumenlerin ilk gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Halk arasında millî dayanışma duygusunu ve anadilde okuma zevkini sürdürme rolü üstlenen bu gazete, çekingen, eklektik bir girişim olduğundan Arumence lehçesinde yazılan makaleler ve bazı Yunanca metinler içerir[91]. Aynı yılda Bükreş'te V. A. Urechia'nın yöneticiliğinde Arumenleri medeni Avrupa'da tanıtan ilk Rumen almanak neşredilmiştir. *Albumul Macedo-Român* (*Makedon-Rumen Albümü*) adıyla tanınan bu yayının okurları, Tuna'nın her iki kıyısındaki Rumenlerin Latin kökenli olduğu fikrini paylaşarak, Balkanlardaki Arumen ulusal hareketlerini desteklediler. Eserin özel değeri, bu ulusal mesele ile dayanışma içinde olan saygın yazarlarının yanı sıra mükemmel grafik koşulları altında yayınlanmasında saklıdır[92].

1880'i takip eden yıllarda, Bükreş'te birçok Arumen süreli yayın çıkmıştır. Bunların arasında *Macedonia* (*Makedonya*) (Ocak – Mart 1888, Nisan – Ekim 1889), *Peninsula Balcanică* (*Balkan Yarımadası*) (Ocak 1893 – Kasım 1894, Ocak 1900 – Mart 1901, Nisan – Eylül 1912, Ocak 1913), *Gazeta Macedoniei* (*Makedonya Gazetesi*) (Şubat 1897 – Mart 1898) ve *Revista Pindul* (*Pindul Dergisi*) (Kasım 1898 – Eylül 1899) yer almaktadır. Bu süreli yayınların içeriklerinden de anlaşılacağı gibi, Arumen aydınların çoğu Bükreş'e yerleşmiş olsalar da, onların büyük ideali süreli yayınların aracılığıyla Makedonya'nın Arumen nüfuslu bölgelerinde Rum asimilasyon eylemlerine karşı güçlü ulusal bir Arumen kültür birliği oluşturmaktı. *Macedonia* ve *Pindul* dergileri bu anlamda en iyi örneklerdendir.

Macedonia (*Makedonya*) dergisi Arumenlerin ilk edebiyat dergisidir. "Revista Romãnilor din Peninsula Balcanică" ("Balkan Yarımadası'ndaki Rumenlerin Dergisi") altbaşlığıyla Rumence, Rumencenin Arumence lehçesinde ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. Derginin kurucusu, yazar Andrey Bagav'dır. Dergi, özellikle Avrupa Türkiye'sinden gelen çalışkan gençler tarafından umut ve coşkuyla karşılanmıştır. Bu durum, insanların böyle bir millî araca ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Nicolae Batzaria'nın yıllar sonra teyit ettiği gibi, "Makedonya Türkiyesi'ndeki millî misyonu çok iyi başladı, tarif edilemez bir yükselişe neden oldu, birçok zihni aydınlattı ve birçok kalp uyandırdı"[93].

---

[89] Kahl, a.g.e., s. 121.

[90] Pariza, a.g.e., s. 42.

[91] Pariza, a.g.e., s. 43.

[92] Aynı yerde, s. 43.

[93] Лаcку, a.g.e., ss. 12-13.

Revista Pindul (*Pindul Dergisi*)[94], "Tu limba aromânească" ("Arumen Dili") altbaşlığıyla Romanya'da 1898-1899 yılları arasında ayda bir kez düzenli olarak yayınlanmıştır. Toplam 11 sayı neşredilmiştir. İki makale dışında bu dergide yayınlanan tüm metinler Arumence lehçesinde yazılmıştır. Editörü; öğretmen, şair ve yazar Nuşi Tuliu'dur. "Către Armãnji" ("Arumenlere") isimli önsözünde Avrupa Türkiye'sinde ve Kuzey Yunanistan'da Arumenliğin güçlendirilmesi ihtiyacı olduğu belirtilmiştir: *"Gelecekte var olabilmek için unutmamalıyız ki, dilimizi atalarımızın koruduğu gibi korumalıyız, evliliğimiz gibi korumalıyız. Tatlı Arumen dili bizim en büyük hazinemizdir*"[95].

1900'lerin başında *Bükreş'te* yayınlanan Arumen süreli yayınların sayfalarından Osmanlı'da Makedonya bölgesinde başlatılan Arumen ulusal hareketlerin yeni bir safhaya girdiği öğrenilmektedir. Bu dönemin olayları en iyi şekilde ünlü Arumen dilbilimci Tache Papahagi tarafından yazılan *Aromânii* (*Arumenler*) adlı eserde anlatılmıştır:

> *"1903 yılına kadar yabancı değerlere karşı mücadelede, büyük ve bilge adam olan Apostol Mărgărit liderliğindeki Arumenlerin bilinçli ulusal tezahürü, yıllık kurbanlar aşamasına kanlı bir şekilde girmiştir. Öldürülen ve katledilen liderler, ateşe verilen evler, kiliseler ve köyler, ölüm kalım için savaşanlar… Bu, 1908'e kadar, daha doğrusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sarsıldığı 1912'ye kadar, yani Osmanlı'nın yarımadadan kaybolmasıyla birlikte Arumen varlığının yıldızı sönecekti*"[96].

Bu zor şartlar altında halk arasında sadece Rumence dilini yaymak değil, Rumencenin Arumence lehçesini öğrenmek, öğretmek, muhafaza etmek ve devamlı kullanmak gibi hedefler ön plana çıkmaya başlamıştır. Arumence artık sadece ailede kullanılan bir dil değil, okullarda da millî duyguyla örtüşerek Rumların asimilasyon politikalarına karşı bir savunma kalkanı olacaktı. *Grai bun* (*Güzel Dil*) (1906-1907) ve *Lilicea Pindului* (*Pindus Çiçeği)* (1910-1912) dergileri bu anlamda başarılı örneklerdir.

Grai Bun (*Güzel Dil*), "Revistă aromânească" ("Arumen Dergisi") altbaşlığıyla, Nicolae Batzaria ve Marcu Beza'nın yönetiminde 1906-1907 yılları arasında Bükreş'te çıkmıştır. Editörleri, "yayının genel kültür ve edebiyat dergisi olacağını" açıkça belirtmiş ve mümkün olduğu kadar makalelerin Arumen lehçesinde yayınlanması çağrısında bulunmuşlardır. Bu yazarların ana uğraşı Arumenlere anadilinin öneminin anlatılması olmuştur. Derginin yazarlarından biri olan Theodor Capidan, bölgedeki diğer halkların, özellikle Yunanlıların propagandasının saldırganlığı bağlamında, Balkanlardaki Arumen okullarında Arumen lehçesinin tanıtılmasının Latinizmi kurtarmanın tek yolu olduğuna inanmıştır:

> "*Arumence ve Rumence arasındaki farktan dolayı Rumence diline hızlı bir şekilde adapte olmak mümkün değilse de, Romanya'nın coğrafi konumu nedeniyle Arumenler komşu halklar tarafından asimile edilmeye çalışılırsa, tek kurtuluş okullarda o ulusal edebi dili korumaktır. Arumencenin sadece okulda tanıtılması yeterli olmayacaktır. Müfredat, millî duygunun güçlenmesine yönelik hazırlanmalıdır*"[97].

Lilicea Pindului (*Pindus Çiçeği*) de "Revista aromânească" ("Arumen Dergisi") olarak Bükreş'te yayın hayatına adım atmıştır. Yazarları, bir grup öğrenciden oluşuyordu. Bunların arasında N. Badraleksi, Oani Foti, T. Ciapara, D. Kaciona, G. Baludima, A. Kulina ve N. Papuli yer almaktadır. Bu öğrenciler, Arumen halkını Arumen lehçesiyle hazırlanmış bir dergi aracılığıyla canlandırmayı amaçlamışlardır. Diğer Arumen süreli yayınları arasında bu dergiye özel bir statü kazandıran unsur, ana dilde yazılmış sayısız edebi eseri kapsıyor olmasıdır. Derginin önsözünde "Hayalimiz, güzel fikirlerle aydınlanan Arumen ruhunun bir çiçek gibi açmasıdır" sözleri yer almaktadır. Dergi, aynı program perspektifinden, *Arumen Kültür Derneği* tarafından, lehçenin Arumen halkının o güne kadar var olmayan bir tarihini hazırlayacak bir komisyon oluşturulması için ısrarlıdır[98].

---

[94] Görsel Ek-4'te yer almaktadır.

[95] Лацку, a.g.e., s. 13.

[96] Tache Papahagi, *Aromânii. Grai, folclor, etnografie*, Facultatea de filosofie și litere din București, Bucureşti 1932, s. 37.

[97] Лацку, a.g.e., s. 16.

[98] Лацку, a.g.e., s. 18.

Rumların "sindirilmesi" Balkan Yarımadası'ndaki Arumen toplulukları için giderek daha tehlikeli hale geldiğinden, süreli yayınların "sahada" yayınlanmasına karar verilmiştir. Böylece, gazeteler ve dergiler sadece Bükreş'te değil, aynı zamanda Osmanlı'daki Arumenlerin en yoğun nüfuslu bölgelerinde de yayınlanmaya başlanmıştır. Makedonya'nın Manastır (Bitola), Selânik, Veria ve Grebena merkezlerinde faaliyet gösteren birçok Arumen aydın Balkanlarda başlayan ulusal kültür hareketlerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Rumlarla mücadelede millî birlik ve beraberliğin sağlanması adına 1903 yılında Manastır'da Osmanlı Devleti'nde bulunan Rumen öğretmenler, papazlar ve entelektüellerden oluşan *Osmanlı İmparatorluğu Rumen Öğretim ve Din Derneği* isimli kuruluş Arumen fikrini savunan herkese kapılarını açmıştır. Ulusal bilincin güçlendirilmesine katkıda bulunma ve Arumen topluluklarını destekleme görevi olan[99] bu derneğin hedefleri arasında Manastır'da bir matbaanın kurulması, bir kitabevi açılması ve bir derginin yayınlanması bulunmaktaydı[100]. Görüleceği gibi, tüm bu amaçlardan sadece *Lumina* (*Işık*) dergisinin kurulup, yayınlanması gerçekleşebilmiştir[101].

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Osmanlı Makedonyasında Rumence matbuatın ortaya çıkışını belirleyen en önemli faktörler Arumen okullar ve bu okullardaki Arumence dilini kullanan ve savunan öğretmenler olmuştur. Hemen belirtilmelidir ki, ilk Arumence gazete ve dergilerin yayın hayatına adım attıkları dönemde Balkanlarda 1880 yılında 24, 1893'te ise 75 okul faaliyet göstermiştir. Aynı yılda Manastır'da (Bitola) bir lise, bir rüşdiye ve bir kız okulu vardı. 1900'lerde Balkan Yarımadası'ndaki en fazla Rumen okulu sayısına ulaşılmıştır. Toplam 113 okul ve 30 kilise faaliyet göstermiştir[102]. Uğur Özcan'a göre, bu cemaat eğitim müesseseleri, daha önce elde ettikleri ayrıcalıklarla Gayrimüslim Osmanlı tebaası tarafından açılan okullardır. Bu mektepler devletin kontrolünde değildi. Kendi ana dillerinde öğretim yapılan bu kurumlarda her topluluğun kendi öğretmenlerini de istedikleri gibi yetiştirme imkânları vardı. Müfredatlarını ve yöntemlerini yine kendi istedikleri gibi oluşturuyorlardı. Bu durum, "Cemaat okulları artık devletin ideallerine değil, toplumun ideallerine bağlı nesiller yetiştiren okullar haline geldi"[103] diyen Enver Ziya Karal'ın sözlerini doğrulamaktadır. Bu anlamda Manastır'daki lise, Arumenlerin millî şuurunun oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu eğitim kurumunda faaliyet gösteren birçok aydın Osmanlı Makedonyasında Rumence basının öncüleri olup, Arumenlerin ulusal kültür hareketlerini desteklemişlerdir.

Arumenlerin en önemli isimlerinden biri Nicolae Constantın Batzaria'dır. Şubat 1901'de, Manastır'daki Rumen Lisesi'nde tarih öğretmeni olan bu aydın, Osmanlı Makedonya'sındaki ilk Arumen dergisini yayınladı. *Frăţil'a* (*Kardeşlik*) adlı bu dergi 1903-1908 yılları arasında Selânik ve ardından Bükreş'te basıldı. 1903'ten itibaren Batzaria, Manastır'da *Lumına* (*Işık*) isimli yeni bir dergi yayımladı ve daha sonra 9 Kasım 1908'den 16 Kasım 1910'a kadar, Selânik'te neredeyse tek başına, "herkes tarafından konuşulan, yazılan ve anlaşılan bir dilde" haftalık olarak yayımlanan *Deşteptarea (Uyanış)* adlı ilk gazetesini çıkardı[104]. Nicolae Batzaria, *Frăţil'a* ve *Lumina* dergilerini kurduktan sonra Osmanlı topraklarındaki Rumen gazeteciliğin öneminin altının çizerek şu tespiti yapmıştır: *"Bu bölgelerde halk arasında herkesin anlayacağı şekilde faydalı dergiler ve kitaplar yayınlama yoluna ilk başlayanların Rumenler olduğunu bilmek oldukça dikkat çekicidir*"[105].

Yukarıda görüldüğü gibi, Tuna'nın güneyinde Rumence basının temelini atan Nicolae Constantin Batzaria olmuştur. Türkler arasında Besarya Efendi olarak tanınan bu aydının, Osmanlı'da birçok resmî görev üstlendiği halde, Balkanlarda Arumenizm fikrini matbuat yoluyla yaydığı görülmüştür. Rumence, Türkçe, Yunanca, Bulgarca, Sırpça ve Fransızca olmak üzere altı farklı dil bilen[106] yetenekli

[99] Peyfuss, a.g.e., s. 79.

[100] Ion D. Arginteanu, "Activitatea corpului nostru didactic", *Lumina*, No. 11, Kasım 1905, s. 322.

[101] Untila Kaplan, a.g.e., s. 166.

[102] Berciu Drăghicescu, a.g.e., s. 1.

[103] Uğur Özcan, "1878-1912 Yılları Arasında Manastır Vilâyeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD),* II/1 (2013), s. 366.

[104] Maria Magiru, "Românii balcanici. Aromânii", *Proiect Avdhela,* s. 13.

[105] I. D. A. "Biblioteca populară aromânească", *Lumina*, No. 5, Mayıs 1905, s. 142.

[106] Artuç, a.g.e., s. 20.

bir kısa öykü yazarı, hikâye anlatıcısı ve şair, o zamana kadar Arumen lehçesinin en önemli yazarlarından biri olarak tanınmış ve hem Rumen entelektüel çevrelerinde hem de Balkan Arumenleri arasında bu şekilde takdir görmüştür. Kalemi ustaca kullanan, geniş bir gazetecilik deneyimine ve sosyal ilişkilere sahip, Jön Türkler arasında demokratikleşme sürecinin destekleyicilerinden biri olan Nicolae Constantin Batzaria'nın[107] gelecek nesillere bıraktığı gazetecilik mirasını incelenmenin büyük bir önemi vardır.

Frăţil'ia ve Lumina dergileri, Osmanlı Makedonya'sındaki ilk Arumen yayınları olarak kabul edilmektedir. *Frăţil'ia* dergisi "Revista aromãneascâ" ("Arumen Dergisi") altbaşlığıyla Şubat 1901 ve Şubat 1902 tarihleri arasında Manastır ve Bükreş'te neşredildikten sonra, 1903-1908 döneminde Selânik ve Bükreş'te yayınlanmıştır. Bu dergi, Rumence olarak yayınlanmış birkaç makale dışında Arumence lehçesinde yazılmıştır. Derginin yazarları arasında Nicolae Batzaria, Nuşi Tuliu, Pericle Papahagi ve Nicolae Tacit yer almaktadır. Derginin önsözünde, maddi yardım toplamak amacıyla ülkedeki Arumen gençlere, yetişkinlere, öğretmenlere ve profesörlere seslenilmiştir: "*Lehçemizin yok edilmemesi, unutulmaması ve bizim tarafımızdan korunması ve ölümden kurtarılması amacıyla, Arumenler arasında ve yabancı ülkelerde en iyi şekilde tanıtmak, halkımızın özelliklerinden söz etmek gereklidir*"[108]. Bu derginin sayfalarında Rumencenin Arumence lehçesinde birçok edebi eserler yer almıştır.

Lumina dergisinin ilk sayısı 1903 yılında Manastır'da yayın hayatına başlamış ve 1908 yılına kadar Arumenlerin en önemli kültür ve eğitim merkezi olan Manastır şehrinde faaliyetini sürdürmüştür. Max Demeter Peyfuss'un *Chestiunea Aromânească* (*Arumen Meselesi*) isimli çalışmasında, *Lumına* dergisinin Bükreş'te *L'Independence Roumaine* (*Rumen Bağımsızlığı*) gazetesinin matbaasında basıldığına[109] dair bilgi bulunmaktadır. Oldukça uzun bir yayın süresine sahip olan bu dergi, 19. yüzyılda Osmanlı'da başlayan Arumenlerin ulusçu hareketlerini desteklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumenlerin tek popüler dergisinin özel değeri, Arumenlerin varlığını ve birliğini koruyan Osmanlı Devleti'nin büyük bir dağılma ve ulus devletler kurma tehlikesi altında olduğu karmaşık ve az araştırılmış bir dönemde, Rumen ulusunun Güney kolunun etnik kimliğini korumuş olmasıdır.

1908 yılında *Frăţil'ia ve Lumina* dergilerinin faaliyetlerinin sona ermesinden sonra Makedonya'nın Selânik vilâyetinde ilk Arumen gazetesi yayın hayatına başladı[110]. *Deşteptarea* (*Uyanış*) isimli bu gazete 9 Kasım 1908 ve 16 Kasım 1909 tarihleri arasında faaliyet göstermiştir. Balkanlarda Arumenlerin tanınmış Profesör Nicolae Batzaria, bu gazetenin editörüdür ve bu gazetedeki makalelerin neredeyse tamamı onun tarafından Arumence lehçesinde yazılmıştır. Bu noktada, Batzaria'nın 13 yıl boyunca Manastır'daki Rumen Lisesi'nde (22 yaşından beri) tarih öğretmeni olduğunu, böylece 1907'de Selânik ve Kosova vilâyetlerinde Rumen okullarına müfettiş olarak atandığını[111] belirtmekte fayda vardır. Vurgulanması gereken bir diğer husus da Nicolae Batzaria'nın Jön Türklerin demokratik ve ilerici hareketlerine katılmış olması, Aralık 1908'den itibaren İstanbul'daki Osmanlı Senatosu'nda Arumenleri temsil etmiş olması (aynı yılın Kasım ayında yapılan Mebûsan Meclisi seçimlerinde Dr. Filip Mişea seçilmiştir) ve daha sonra 1912'de Osmanlı hükümetinde bakanlık görevini yürütürken, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran belgeyi imzalamak zorunda kalmış olmasıdır[112].

Deşteptarea gazetesi Balkan halkları arasında Arumenlerin kimliğinin korunmasını savunmuş[113], haftada bir kez yayınlanmış ve *Aquaroni* isimli matbaasında basılmıştır. Gazetenin sayfalarında Arumenlerin kültürel girişimlerini destekleyen maddi katkılarını arttırma ihtiyacını vurgulayan birçok

[107] Lascu, a.g.e., s. 407.

[108] Лacку, a.g.e., s. 14.

[109] Peyfuss, a.g.e., s. 79.

[110] Lascu, a.g.m., s. 406.

[111] Lascu, a.g.m., s. 407.

[112] Aynı yerde, s. 407.

[113] Pariza, a.g.e., ss. 7-8. Ayrıca bkz. Untila Kaplan, *Osmanlı Dönemi'nde Romence Basın (1829-1912)*, s. 175.

makale yer almaktadır. Ayrıca, Arumenlerin tarihi geçmişi ve gelenekleri, Balkanlarda Arumen halkının karşılaştığı sorunlar, bu etnik grubun Osmanlı Devleti'ndeki siyasi değişimlere karşı tutumunu ortaya koyan birçok makale de bulunmaktadır.

1909 yılının Nisan ayı başlarında II. Abdülhamid tahttan indirilip yerine V. Mehmed geçtiğinde gazete, Türkiye'nin Arumenlerin özgürlüklerine ve ulusal haklarına saygı göstermesi koşulluyla, iyi Osmanlı vatandaşları statüsünü koruyacaklarını yazmıştır. Böylece, "Constituția și națiunile creștine din Turcia" ("Türkiye'de Anayasa ve Hıristiyan Uluslar") adlı makalede (No. 23, 5 Mayıs 1909, s. 1) yazar, Hıristiyan etnik grupların durumunu analiz ettikten sonra, Arumenlerin isteklerini dile getirmişti:

> *"Arumenler adalet istiyor. Her şeyden önce can güvenliğimizi sağlamak ve öldürülmekten korkmamak istiyoruz. Dağlarda, Arumenlerin can ve mallarının Yunan hırsızlarının ve anarşistlerinin insafına kaldığı birçok köyümüz var. Bu haklara sahip olmayı (can ve mal güvenliği) tüm gücümüzle istemeliyiz. Bütün Türkler ve bütün Osmanlı hükümetleri şunu bilmeli ve inanmalıdır ki, Arumen ulusu Osmanlı vatanını güçlendirmek için çalışmaktadır ve çalışacaktır*"[114].

Makalenin devamında yazar, Arumenlerin en büyük arzusunu da dile getirmiştir: *"Güçlü bir Osmanlı Devleti'nde Arumenlerin kültürel ve ulusal statüsünü yükseltmek*"[115]. "Calea noastră" ("Yolumuz") adlı makalesinde Nicolae Batzaria'nın sözleri dikkat çekmektedir: "*Günümüzde bir ulus eğitimsiz ve hürriyetsiz yaşayamaz. Biz Arumenler, Türkiye'nin sadece var olmasını değil, aynı zamanda büyük ve güçlü olmasını diliyoruz. Bu yüzden ona yardım etmek istiyoruz. Biz en iyi Osmanlıyız ve bunu gönülden söylüyoruz*"[116].

Derginin 21 ve 28 Eylül 1909 tarihli 42. ve 43. sayılarında Nicolae Batzaria "Să se dea învățătură în școlile noastre în limba aromâneascâ?" ("Okullarımızda Aromence Öğretilmeli Mi?") adlı makalesini yayınlamıştır. Bu makalede yazar Arumenlere konuştukları dilin menşeini ve ulusal fikrinin başlangıcının nereden geldiğini bir kere daha anlatmıştır: *"Arumenler tarafından konuşulan dil, Romanya'daki Rumen dilinin bir lehçesidir. Uyanış ve aydınlanmamız, dilimiz için özlem ve arzumuz, büyük ve zengin Arumen merkezi olan Voscopolea'dan (Moskopolis) gelmekte ve iki yüz yıl öncesine dayanmaktadır*"[117].

Deșteptarea (*Uyanış*) gazetesinde yayınladığı makalelerin çoğunda Batzaria, Rumen dilinin öğrenilmesinin yanı sıra, okullarda tarih, din, coğrafya ve edebiyat gibi disiplinlerin de bilgilerinin derinleştirilmesinin Rumencenin Arumence lehçesinde yapılması gerektiğini özellikle vurgulamıştır.

Deșteptarea gazetesinin yayımlanmasından sonra Selânik vilâyetinde iki Arumen gazetesi daha basılmıştır. *Lumina* (*Işık*) gazetesi 20 Aralık 1909 - 9 Mart 1910 tarihleri arasında Theodor Capidan'ın yöneticiliğinde yayınlanmıştır. 2 Ocak 2011 tarihinde ise *Dreptatea* (*Adalet*) isimli ikinci gazete Selânik'te yayın hayatına başlamıştır. Ancak görüldüğü üzere bu gazete uzun ömürlü olmamış, sahibi A. N. Pintea tarafından 22 Eylül 1912'de kapatılmıştır. Her iki yayın da Balkan Rumen etnik bilincinin ve bağımsızlık fikirlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

1912 yılında Makedonya'nın Karaferye (bugünkü Veria) kentinde yayınlanan süreli yayınlardan biri de *Flambura* (*Bayrak*) dergisidir. İki serisi çıkmıştır: Şubat – Temmuz 1912 ve Ocak – Haziran 1914. Bu süreli yayındaki makaleler Rumence ve Arumence lehçesinde yazılmıştır. Dergi, "Părintele Averchie" ("Papaz Averkiye") adlı dernek tarafından yayınlanmakta olup, sayfalarındaki yazılar Selânik vilâyetinde yaşayan Arumen aydınlar tarafından kaleme alınmıştır. Bu entelektüellerin arasında Gh. Badralexi, G. Ceară, Gh. Gogu, C. Ciumeti, V. Papaianuși, Anton C. Vasile ve Sterie A. Hagigogu sayılabilir. Ulusal hedefleri olan *Flambura (Bayrak)*, Selanik'te bulunan *Aquaroni* isimli matbaada basılmıştır.

---

[114] Lascu, a.g.m., s. 409.

[115] Lascu, a.g.m., s. 410.

[116] Aynı yerde, s. 410.

[117] Lascu, a.g.m., s. 412.

Bu süreli yayınların neşredildikleri yıllar incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemindeki muazzam faaliyetleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Arumen gazete ve dergilerinin Balkan Savaşları sırasında Makedonya'da Güney Tuna Rumen kimliğinin son savunma kalesi olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Arumenler, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında, ulusal arzularını muhalefetle buluşturarak bir siyasi mesele haline getirmişlerdir. Hiç şüphe yok ki, talepleri ne Romanya'ya dâhil olmak ne de başlangıçta kendilerine ait bir devlet kurmaktı, sadece bir devletin sınırları içerisinde, yani Türkiye'de diğerlerininkine eşit medeni haklara sahip olmak, kültürel ve dinî özerklik taleplerinin karşılanması idi[118]. Buna direniş, bir taraftan Yunanistan'dan ve diğer taraftan da Yunan hükümetiyle paralel bir siyaset takip eden Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden gelmekte idi. Ayrıca uzun süredir Rumcanın tesirinde kalan Arumenler etnik kimliklerinin ve anadillerinin varlığını tehdit eden sorunlarla karşı karşıyaydılar. Durumun ciddiyet ve aciliyetini anlayan bağımsız Romanya, Arumenlerin en yoğun nüfusa sahip olduğu bölgelerde Rumence ya da Rumencenin Arumence lehçesinde faaliyet gösteren kilise ve okulların sayısını arttırmayı hedeflemiştir. Rumların asimilasyon eylemlerinin hızlandığı bir dönemde Rumen aydınlar, diplomasi yolunu kullanarak Osmanlı hükümeti ile gerçekleştirdiği görüşmelerin ardından 1905 yılında Arumenlerin hak ve özgürlüklerinin tanınmasına vesile olmuşlardır. "Ulah Milleti"nin tanınması Rumları ve Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni daha da kızdırmıştır. Rumların kanlı eylemlerine karşı Romanya'nın desteğinden istifade eden Arumen aydınlar, bir çare olarak 1880 yılında Bükreş'te yayınlanan Arumen süreli yayınları 1900-1912 yılları arasında Osmanlı Makedonya'sında çıkarmaya devam etmişlerdir. Hemen belirtilmelidir ki, Makedonya'daki Arumen basının kurucusu Nicolae Constantin Batzaria olmuştur. Bu aydının önemli katkılarıyla, Arumenler için zor koşullarda ulusal çıkarları savunan bir basın kurulmuş ve yaşatılmıştır. Gazeteci ve yazar Batzaria, yayınladığı makaleleriyle Arumenlerin millî duygusunu uyandırmış, Moskopolıs Okulu'nu anonimlikten çıkararak ulusal geçmişini canlandırmış, halk arasında, kiliselerde ve okullarda anadilin kullanılmasında daha çok ısrarlı olmak gerektiğini vurgulamıştır. *Frăţil'ia, Lumina, Lilicea Pindului* ve *Grai Bun* isimli dergileri, *Deşteptarea* ve *Românul de la Pind* gazeteleri, Batzaria'nın Bükreş'te ve Makedonya'da çıkarttığı en önemli süreli yayınlarıdır. Batzaria'nın bu süreli yayınları yazar ve editör Andrey Bagav'ın çıkarttığı *Macedonia,* millî uyanışın önderi olan Nuşi Tuliu'nun *Revista Pindul*, Dr. Taşcu Şunda'nın *Viaţa Albano-Română* (*Arnavut ve Rumen Hayatı*), George Murnu'nun yöneticiliğinde yayın hayatına başlayan *Revista balcanică* (*Balkan Dergisi*) ve G. Ceară'nın *Flambura* isimli dergileriyle tamamlanmıştır.

Bu yayınların içerikleri analiz edildiğinde, genellikle dilin ve etnisitenin korunmasını savunan, Osmanlı Devleti'ndeki diğer Hıristyanlarınkine eşit kilise ve okul hakları talebinde bulunulan, ulusal millî tarih bilinci aşılamaya çalışarak bir ulusal canlanmayı hedefleyen yayınlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreli yayınların adlarına bir göz atıldığında, Balkanlarda ve özellikle Osmanlı Makedonyasında Arumen meselesini ortaya çıkaran olaylar ve sonrasında yaşanan gelişmelerle ilintili olduğu görülür: *Frăţil'ia* ile 1880 yılında başlayan bu serüven Birinci Balkan Savaşının başlangıç tarihi olan 1912'de *Flambura* ile bitmiştir. *Frăţil'ia* ismi, 1880 yılında *Makedon-Rumen Kültür Derneği'*nin önderliğinde Bükreş'te yaşayan Arumen aydınlar ve Makedonya'nın Manastır ve Selânik vilâyetlerinde faaliyet gösteren Arumen yazar ve gazetecilerin Rumenlik fikrini inşa eden dostluğunu simgelemektedir. 1912 yılında yayın hayatına adım atan *Flambura* dergisinin adındaki saklı anlam ise şudur: 1880'de aydınlar Arumenlerin sorunlarını çözmek için daha sakin zamanlarda bir araya geldiyse de, 1912 yılındaki koşullarda artık entelektüellerin savaş bayrağı altında toplanması gerektiğidir.

1912 yılı hem Osmanlı Devleti hem de sınırlarındaki Arumenler için belirleyici bir yıl olmuştur. Osmanlı Devleti, Makedonya'nın Manastır ve Selânik vilâyetlerini geri dönülemez bir şekilde kaybetmişti. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran bu olay, Balkanlardaki Arumen birliğinin yıldızını sonsuza dek düşürmüştür. Bu nedenle ayrılık anına kadar Arumenler Sultan'a sadık kalarak, bölgede Rumence ve Rumencenin Arumence lehçesinde çıkardıkları tüm süreli yayınlar yoğun bir

[118] Peyfuss, a.g.e., s. 19.

şekilde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuşlardır. Ancak sonuç, ne Arumenleri ne de Türkleri memnun edebilmiştir.

Kaynaklar

Државен Архив на Република Македонија. Одделение Скопје (DARM)

LUMINA. *Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman (1903-1908),* No. 1, Ocak 1903.

LUMINA. *Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman (1903-1908),* No. 11, Mayıs 1903.

LUMINA. *Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman (1903-1908),* No. 3, Mart 1904.

LUMINA. *Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman (1903-1908),* No. 5, Mayıs 1904.

LUMINA. *Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman (1903-1908),* No. 5, Mayıs 1905.

LUMINA. *Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman (1903-1908),* No. 11, Kasım 1905.

LUMINA. *Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman (1903-1908),* No. 3, Mart 1907.

1. Araştırma-İnceleme Eserleri

ARGINTEANU, Ion D., "Activitatea corpului nostru didactic", *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 11, Kasım 1905, ss. 321-324.

ARSLAN, Ali, "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, No. 3, 2003, ss. 1-25.

ARSLAN, Ali, *Osmanlı Devleti'nde Rumlara Rağmen Ulahların Son "Millet" Oluşu*, İskenderiye, İstanbul 2022.

ARTUÇ, Nevzat, *Sıradışı Bir İttihatçı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

BARA, Mariana, "On The Aromanian Cultural and Ethnic İdentity", *Документы*, Yıl 1, Sayı 2, Nisan-Haziran 2004, ss. 13-16.

BOLINTINEANU, Dimitrie, *Călătorii la Românii din Macedonia şi Muntele Athos sau Santa-Agora*, Tipografia Jurnalului Național, Otel Bossel, No. 34, Bucureşti 1858.

CAPIDAN, Theodor, *Aromânii. Dialectul aromân*, Fundația "Scrisul Românesc", Craiova 2001.

CAPIDAN, Theodor, "Him Aromâni?" *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 5, Mayıs 1904, ss. 144-147.

CAPIDAN, Theodor, *Macedoromâni*, Fundația regală pentru literatură și artă, Bucureşti 1942.

CARAGIU MARIOȚEANU, Matilda, *Dicționar Aromân (Macedo-Vlah)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 1997.

CONSTANTINESCU, N., "Numerlu al nostru", *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 5, Mayıs 1904, ss. 171-172.

COSTIN, Miron, *Cronica poplonă, Opere alese*, der. P. P. Panaitescu, Editura Tineretului, Bucureşti 1965.

CUVATA, Dina, *Les Aroumains devant le Congrès de la Paix (Paris, 1919)*, 2. bs., Scopia 2004.

DİMÇEV, Dimo N., "Osmanlı Döneminde Türk-Ulah Münasebetleri", XIII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 4-8 Ekim 1999, ss. 125-132.

DJUVARA, Neagu, *Aromânii. Istorie, limbă, destin*, 2.bs., Humanitas, Bucureşti 2012.

DRĂGHICESCU, Dumitru, *Din psihologia poporului Român*, Librăria Leon Alcalay, Bucureşti 1907.

GIURESCU, Constantin C., GIURESCU, Dinu, *İstoria românilor*, Cilt 1, Combinatul Poligrafic "Casa scînteii", Bucureşti 1975.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

HARET, Spiru, "Un document", *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 11, Mayıs 1903, ss. 261-262.

HATİPOĞLU, M. Murat, "Yunanistan'da Tanınmayan Azınlıklar. Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlar", *Bilimsel Araştırmalar Serisi No.4*, Witten: Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu, Haziran 2005.

HRISTODOL, Gheorghe, *Scrieri istorice despre români și aromâni*, Argonaut, Cluj-Napoca 2011.

I. D. A., "Biblioteca populară aromânească", *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 5, Mayıs 1905, ss. 142-145.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)*, Cilt 1, Yeditepe, İstanbul 2000.

KAHL, Thede, *Istoria Aromânilor*, Tritonic, Bucureşti 2006.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C. VIII, Türk Tarih

Kurumu, Ankara 2007.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914). Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev.) Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 133, İstanbul 2003.

KOLOĞLU, Orhan, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç Dergisi*, Sayı 2, 1995, ss. 127-137.

LAHOVARY, Alexandru Emanoil, "Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)", *Revista Fundațiilor Regale*, Yıl 2, București: Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului Imprimeria Națională, 1 Ekım 1935, ss. 80-103.

LAHOVARY, Alexandru Emanoil, *Amintiri diplomatice (1902-1906). Viena (1906-1908),* der. Laurean Stăncescu ve Laurențiu Vlad, Institutul European, Iași 2009.

LASCU, Stoica, "Contribuții aromânești la spiritualitatea modernă est-europeană: Primul ziar în dialectul aromân din Balcani ("Deșteptarea" – Salonic, 1908-1909)", *Istorie și Civilizație Aromânească*, ss. 405-413.

ЛАСКУ, Стојка, *Од Историјата На Ароманскиот печат во Македонија. Списанијата Братство и Светлина,* Unia ti culturã-a armãnilor dit Machidunii, Scopia/Скопје 2007.

MAGIRU, Maria, *Românii balcanici. Aromânii,* Biblioteca Culturii Aromâne, Bucureşti 2016.

N. B., "Menirea elementului aromânesc", *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 3, Mart 1904, ss. 65-67.

N. B., "Necesitatea culturii naționale", *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 5, Mayıs 1904, ss. 129-131.

NENIȚESCU, Ioan, *De la românii din Turcia europeană. Studiu etnic şi statistic asupra armânilor*, Institutul de arte grafice "Carol Göbl", Bucureşti 1895.

ÖZCAN, Uğur, "1878-1912 Yılları Arasında Manastır Vilâyeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD),* II/1, 2013, ss. 353-423.

PAPAHAGI, Tache, *Aromânii. Grai, folclor, etnografie*, Facultatea de filosofie și litere din București, Bucureşti 1932.

PAPAHAGI, Valeriu, *Moscopole - Metropola comercială şi culturală a aromânilor din Peninsula Balcanică în secolul al XVIII-lea*, Predania, Bucureşti 1996.

PAPANACE, Constantin, *Fermentul Aromân (Macedo-Român) în Sud-Estul European*, Editura Fundației "Andrei Șaguna", Constanța 1995.

PAPANACE, Constantin, *Le Droit D'asile Politique et le Problème des Minorités Ethniques Oprimées*, 2.bs., Unia ti culturã-a armãnjlor dit Machidunii, Scopia 2003.

PARIZA, Maria, *Prezența aromânilor în presa dobrogeană (1879-1944)*, Paideia, București 2019.

PEYFUSS, Max Demeter, *Chestiunea Aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la Bucureşti (1913) şi poziția Austro-Ungariei*, Editura Enciclopedică, București 1994.

REC., "Dimitrie Cosacovici şi Aromânismul", *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No.5, Mayıs 1904, ss. 93-95.

SMITH, Anthony D. *Milli Kimlik*, 8.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

TIMOC, Cristea Sandu, *Vlahii sunt Români*, Editura Astra Română, Timişoara 1997.

UNTILA KAPLAN, Olga, "Devlet-i Aliyye'nin Çöküş ve Yaşatma Süreçlerini Anlatan Bir Basın: Rumence Basını", *Kebikeç Dergisi*, Sayı 50, 2020, ss. 469-484.

UNTILA KAPLAN, Olga, *Osmanlı Dönemi'nde Romence Basın (1829-1912),* Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

UNTILA KAPLAN, Olga, "Son Dönem Osmanlı'da Aromen (Ulah) Azınlıklarda Basım ve Yayım Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları*, ed. Leyla Aydemir, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Aralık 2017, ss. 331-344.

ÜNLÜ, Mucize, "Uluslararası Diplomasi ve Ulahlar", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, 2009, ss. 9-26.

ÜNLÜ, Mucize ve YADİ, Ahmet, "II. Abdülhamid Döneminde Ulahların İstihdamına Dair", *History Studies International Journal of History*, Cilt 10, Sayı 10, 2018, ss. 267-282, DOI: 10.9737/hist.2018.702, (20.03.2025).

VULPE, Ion, *Românii de dinainte de Christos. Un popor, mai multe patrii*, Editura Fundației Culturale Aromâne "Dimândarea Părintească", București 1996.

YADİ, Ahmet, UNLÜ, Mucize, *Ulahlar ve Rumlar (Osmanlı Devleti, Rum, Ulah ve Romanyalılar İsimli Eser Üzerine İnceleme*), ed. Rıza Karagöz, Serander, Trabzon 2022.

ZBUCHEA, Gheorghe, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (sec. XVIII-XX),* Editura Biblioteca Bucureştilor, București 1999.

ZBUCHEA, Gheorghe, "Românii din Dreapta Dunării", *Românii din afara granițelor țării în Tratatul de Istorie al Academiei Române*, Predania, București 2003, ss. 1-14.

ZUCA, G., "Romanl'I". *Lumina. Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*, No. 1, Ocak 1903, ss. 20-22.

2. İnternet Kaynakları

BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina, "Iradeaua Imperială din 9/22 Mai 1905", *Art Emis Dergisi*, 9 Mayıs 2018, https://www.art-emis.ro/istorie/iradeaua-imperiala-din9-22-mai-1905, (22.02.2025).

CAMBRIDGE DICTIONARY,https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/lingua-franca, (15.02.2025).

CUBREACOV, Vlad, "Da, Aromânia! Sau România Kin-State avant la lettre pentru românii din Balcani", *Blog Vlad Cubreacov*, Mayıs 2019, https://cubreacovblog.wordpress.com/2019/05/07/da-aromania/, (2.03.2025).

TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/memleketeyn, (8.02.2025).

ȚÎRCOMNICU, Emil, Iradeaua Imperială din 9 mai 1905, publicată la 10 mai 1905, reflectată în presa vremii, ss. 1-6, https://dsftrom.s3.eu-central-1.amazonaws.com/655a2866bece52dd64b41ced5868f537.pdf, (15.03.2025).

VLA, Daniel, "Moscopole, vestita metropolă a aromânilor", Wordpress, 26 Mayıs 2014, https://danielvla.wordpress.com/2014/05/26/moscopole-vestita-metropola-a-aromanilor/, (20.03.2025).

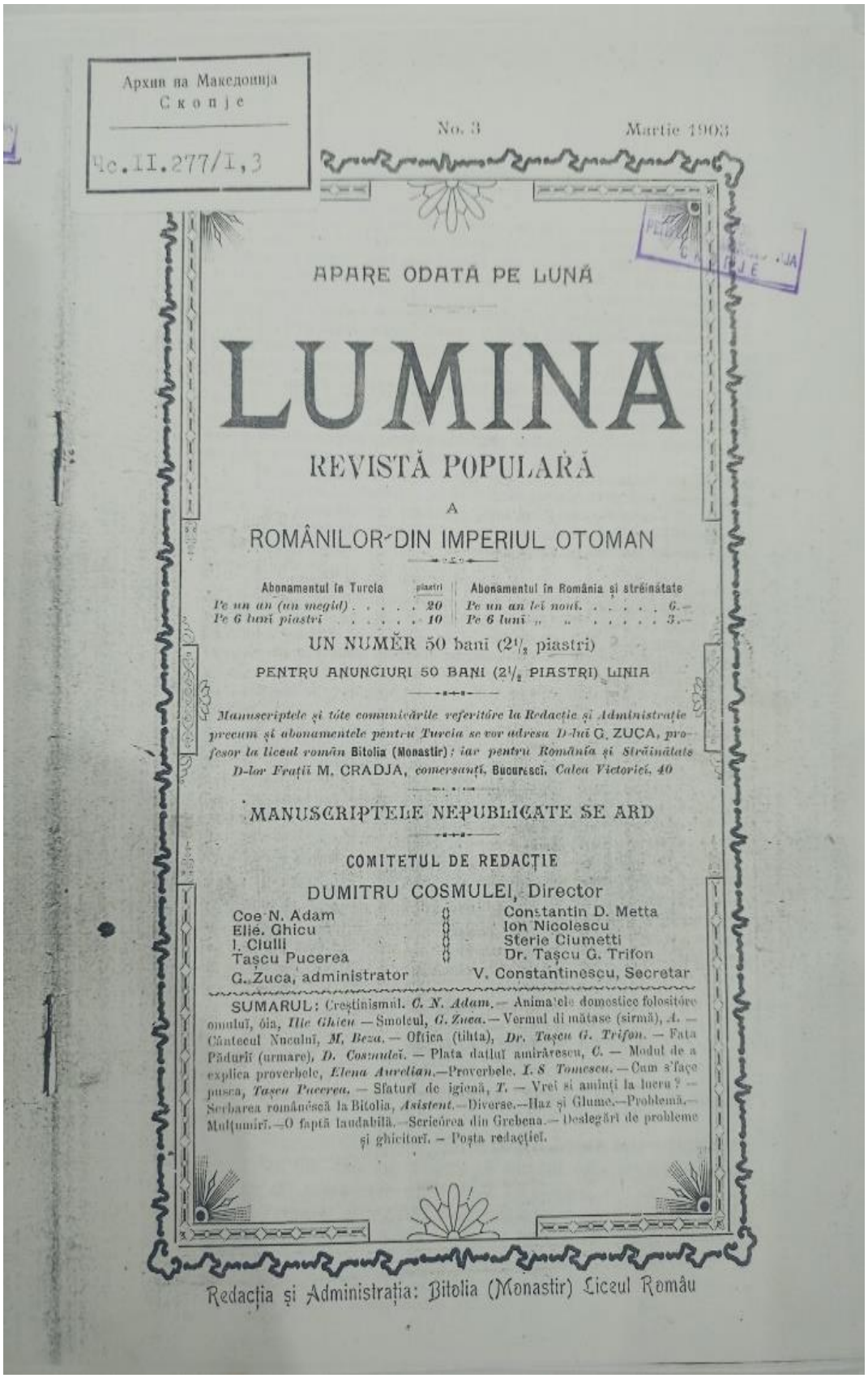
Ekler

Ek1: "Armatol" denilen Aromen Askerler **(**Proiect Avdhela Biblioteca Culturii Aromâne, http://www.proiectavdela.ro/index.php?pag=media&id_prod=25, (30.03.2025))

Ek2: Nicolae Constantin Batzaria (1874-1952) Societatea de Cultură Macedo-Română, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1491156607885894&id=184045761930325, (30.03.2025)

Архив на Македонија
Скопје
Чс.II.277/I,3

No. 3 Martie 1903

APARE ODATĂ PE LUNĂ

LUMINA

REVISTĂ POPULARĂ

A

ROMÂNILOR DIN IMPERIUL OTOMAN

Abonamentul în Turcia	piastri	Abonamentul în România și străinătate	
Pe un an (un megid)	*20*	*Pe un an lei noui*	*6.—*
Pe 6 luni piastri	*10*	*Pe 6 luni „*	*3.—*

UN NUMĚR 50 bani (2½ piastri)

PENTRU ANUNCIURI 50 BANI (2½ PIASTRI) LINIA

Manuscriptele și tóte comunicările referitóre la Redacție și Administrație precum și abonamentele pentru Turcia se vor adresa D-lui G. ZUCA, *profesor la liceul român* Bitolia (Monastir); *iar pentru România și Străinătate D-lor Frații* M. CRADJA, *comercianți, Bucuresci, Calea Victoriei, 40*

MANUSCRIPTELE NEPUBLICATE SE ARD

COMITETUL DE REDACȚIE

DUMITRU COSMULEI, Director

Coe N. Adam — Constantin D. Metta
Elie. Ghicu — Ion Nicolescu
I. Ciulli — Sterie Ciumetti
Tașcu Pucerea — Dr. Tașcu G. Trifon
G. Zuca, administrator — V. Constantinescu, Secretar

SUMARUL: Creștinismul. *C. N. Adam.* — Animalele domestice folositóre omului, óia, *Ilie Ghicu* — Smoleul, *G. Zuca.* — Vermul di mătase (sirmă), *A.* — Cântecul Nucalui, *M. Beza.* — Oftica (tihta), *Dr. Tașcu G. Trifon.* — Fata Pădurii (urmare), *D. Cosmulei.* — Plata datlui amirâresc, *C.* — Modul de a explica proverbele, *Elena Aurelian.*—Proverbele. *I. S Tomescu.* — Cum s'face pusca, *Tașcu Pucerea.* — Sfaturi de igienă, *T.* — Vrei si aminți la lucru? — Serbarea românéscă la Bitolia, *Asistent.*—Diverse.—Haz și Glume.—Problemă.—Mulțumiri.—O faptă laudabilă.—Scriciórea din Grebena.—Deslegări de probleme și ghicitori. — Poșta redacției.

Redacția și Administrația: Bitolia (Monastir) Liceul Român

Ek3: Lumina. Osmanlı İmparatorluğu Romenlerin Halk Dergisi (1903-1908) **(**Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi / Üsküp (Чс.II.277/ I, 3))

ANUL I.—No. 1. 15 NOEMBRIE 1898

REVISTA PINDUL

TU LIMBA AROMÂNEASCĂ

SUB DIRECŢIUNEA UNUI COMITET

APARE UNĂ OARĂ PI LUNĂ | ABONAMENTUL 12 FRANCI PE AN

Redacţia: strada Cercului No. 4 la Dl. Nuşi Tulliu.

CĂTRĔ ARMÂNĬ

Fraţĭ Armânĭ, din dipărtarea la care nĕ aflăm, dispărţiţĭ di voĭ di munţĭ analţĭ şi mărĭ fără di fund, noi aeştĭ — tinirĭ Armânĭ carĭ astăzĭ bănăm diparte di a vostru sin — un graiu avem tra s'vĕ aspunem.

Graiulu a nostru, graiu di vreare şi di dor easte, graiu çe di tu inimă 'l siçirăm, şi cu cundiilu vĕ-l pitreaçim.

Carĭ-hiţĭ voĭ, fraţĭ Armânĭ, di toată lumea se ştie: limba voastră, adeţile a voastre, muşatlu port a vostru, numa făloasă çe di ete o purtaţĭ, aspun di iu vĕ trageţĭ, di iu aveţĭ vinită, carĭ hiţĭ, cum v'aclimaţĭ. Siminţă dit Italie adusă, curat arĕmasc tiplu a vostru, cum curat easte vimtul di munte çe adileaţĭ, cum curată easte apa di isvure çe beţĭ.

Munţilĭ iu şideţĭ, cămpurile çe cutrieraţĭ, poartă murminte di a vostror părinţi nu de azĭ, nu di aerĭ, nu di an şi di anţĕrţ, ma di ete 'ntregĭ.

Sum loclu çe călcaţĭ zaçe cinuşa străuşaticlui armănescu, străuşatic ca şainili a Pindulŭi digioni, străuşatic çe avu căpităna tele a lui avzite, străuşatec çe nĕ alăsă a nouă, vlăstarele lor, ăistearea açeama scumpă çe se-acliamă «limba armănească» ăistiare çe nu se-acumpĕră ni cu malamă, ni cu diamantă. Limba çe sburiţĭ cu a vostri ficiorĭ easte ca una carte dişchisă cu grae di hrisafe, easte cartea-açea ma muşată çe aspune că a vostru sânge easte sânge curat latinescu, sânge di amirazĭ piste amirazĭ tu timpul di ună oară: Roma di pri şeapte goline easte arborle di la carĭ vĕ trageţĭ, lumăchile 'mpline difrunze până astăzĭ, hiţĭ voĭ, fraţĭ Armânĭ.

Cu toate vimturile çe nĕ bătură, cu toate furtunile şi cu tot cataclismolu çe piste caplu a Armănlui au tricută, astăzĭ, armănescul popul cu fuduleaţă şi cu frămtea anălţată poate ca s'ţică: Fui, hiu şi va s'hiu.

Bună ma, ca s'him şi di adĭ nainte, lipseaşte un lucru s'nu agărşim: lipseaşte s'nĕ apĕrăm limba după cum străuşili o apĕrară, că limba noastră, fraţĭ Armânĭ, muşata limbă armănească, easte açea cama scumpă a noastră aveare. Străuşili o apĕrară cu sângele a lor, noi cu cundiilu s'o apĕrăm: că astăzi, cu cartea şi cu 'nviţătura putem ca să alăsăm la nipoţi şi strĕnepoţi ăistearea çe auşili cu giuneaţa ne o alăsară.

Ca frunza şi ca spuza s'hibă duşmănili noştri tot nu va poată s'nĕ asvingă când cu cheptu bărbătescu va nĕ alumtăm tră graiulu çe părinţili nĕ deadiră şi Dumniḑĕu nĕ hărăzi.

Un lucru s'avem tu minte: limba armănească easte graiulu dulçe şi muşat cu carĭ mamele nĕ alăptară şi nĕ ligănară tu sărmăniţă; s'nu agărşim că limba easte istoria-açea ma bună la ună naţiune. Iu limbă nu easte, cum cu puteare easte istorie ca s'hibă?... După cum siminăturile fără di ploae s'usucă, tot aşi un popul fără di părintescul graiu cheare di piste loc; după cum cămpurile niarate di plug nu dau frupte, tot aşi un graiu nilucrat şi apĕrnisit se-astinge.

Ghine ştim, că astăzĭ, graiulu armănescu easte nilucrat şi neavut: bună ma, după cum di ună bucată di marmură nicioplită poţĭ ca s'façi ună albă şi muşată statuă (agalmă) când mastur bun eşti, tot aşi poţĭ după timpu ca di ună limba mică şi nichiptinată ună mare şi 'mplină di muşuteaţă limbă s'façi.

Apoia zisem, că limba easte istoria unui popul, semnul că bănează. Fără di nĕsă populu

Ek4. Pindul Dergisi **(**Societatea de Cultură Macedo-Română, https://www.facebook.com/photo/?fbid=4443779845656862&set=g.291661986162, (30.03.2025)

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 131-144 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1776029
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

HANEDAN DIŞI YÖNETİMLER: KONSTANTIN TIH ASEN (1257-1277) VE IVAYLO (1277-1280) DÖNEMLERİNDE BULGAR-BİZANS İLİŞKİLERİ

Fatma RODOPLU YILDIRIM*

Öz: Bu çalışma, hanedan dışı iki yönetici olan Konstantin Tih Asen (1257-1277) ve İvaylo (1277-1280) dönemlerinde Bulgar-Bizans ilişkilerini meşruiyet krizi ve diplomatik stratejiler bağlamında incelemektedir. Üsküp Valisi olan Konstantin Tih'in tahta çıkışı, Asen hanedanı dışında bir yöneticinin boyarların desteğiyle iktidara gelmesi bakımından dikkat çekicidir. Konstantin Tih Asen dönemi, İkinci Bulgar Devleti'nin Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerinin karmaşık ve dinamik seyir izlediği bir dönemdir. Bu dönemde, Bulgaristan'ın siyasi ve askeri konumu, Bizans'ın iç çalkantıları ve bölgesel güç mücadeleleriyle şekillenmiştir. Meşruiyetini güçlendirmek için hanedan evliliklerine ve Bizans karşıtı ittifaklara başvurmuş, ancak Altın Orda, Macarlar ve Bizans karşısında kalıcı bir başarı sağlayamamıştır. İvaylo'nun köylü tabanlı hareketi ise ekonomik baskılar, feodal parçalanma ve Tatar istilalarının yarattığı kriz ortamında yükselmiş; hanedan dışı ikinci yönetim deneyimi olarak siyasi düzende önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu dönemde Bizans, diplomatik müdahalelerle Bulgaristan'daki taht mücadelelerini yönlendirmiş ve Balkan siyasetinde belirleyici rolünü sürdürmüştür. Çalışma, hanedan dışı yönetimlerin sınırlılıklarını, meşruiyet arayışlarının diplomasiye nasıl yansıdığını ve toplumsal hareketlerin devlet yapısını nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Böylece Konstantin Tih Asen ve İvaylo dönemleri, yalnızca Bulgar-Bizans ilişkileri bağlamında değil, aynı zamanda Ortaçağ Balkan siyasetindeki kırılgan güç dengelerinin anlaşılması açısından da kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Balkan, İkinci Bulgar Devleti, Bizans İmparatorluğu, Konstantin Tih Asen, İvaylo.

NON-DYNASTIC GOVERNANCE: BULGARIAN-BYZANTINE RELATIONS DURING THE PERIODS OF CONSTANTINE TIH ASEN (1257-1277) AND IVAYLO (1277-1280)

Abstract: This study explores Bulgarian–Byzantine relations during the reigns of two non-dynastic rulers, Konstantin Tih Asen (1257–1277) and Ivaylo (1277–1280), focusing on legitimacy crises and diplomatic strategies. Konstantin Tih Asen, formerly governor of Skopje, became ruler with boyar support, marking a rare instance of non-Asen dynastic accession. His reign occurred during a period of Byzantine internal turmoil and regional rivalries, prompting him to strengthen legitimacy through dynastic marriages and anti-Byzantine alliances. Despite these efforts, he faced ongoing challenges from the Golden Horde, the Hungarians, and Byzantium. Ivaylo's rise emerged from a peasant uprising driven by economic hardship, feudal fragmentation, and Tatar invasions, representing a second experiment in non-dynastic rule that disrupted the established political order. During this period, Byzantium actively intervened in Bulgarian succession struggles, shaping the balance of power in the Balkans. The study highlights the inherent fragility of non-dynastic rule, the negotiation of legitimacy through diplomacy, and the transformative potential of popular movements. The reigns of Konstantin Tih and Ivaylo illustrate both the dynamics of Bulgarian–Byzantine relations and the broader instability of medieval Balkan politics.

Key Words: Balkans, Second Bulgarian Empire, Byzantine Empire, Konstantin Tih Asen, Ivaylo.

*Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Balkan Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: fatmarodoplu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8295-8279.

Başvuru/Submitted: 01.09.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

Giriş

681 yılında Asparuh Han tarafından kurulan Tuna Bulgar Devleti uzun yıllar bu coğrafyada etkili olmuş, önemli siyasi başarılar elde etmiştir. İdari yapılanmasıyla da bulunduğu coğrafyada etkili bir merkez haline gelmiştir. Ancak kuruluşundan yaklaşık dört yüz yıl sonra zayıflamış ve 1018 yılından itibaren sürekli mücadele halinde olduğu Bizans İmparatorluğu'nun işgaline uğrayarak bağımsızlığını kaybetmiştir. Bizans hâkimiyetinde, Bulgar halkının durumu günden güne kötüleşmiştir. Tarımda önceden uygulanmakta olan ayni verginin paraya çevrilmesi Bulgar köylülerine önemli bir yük oluşturmuştur. Bizans'ın bölgede uyguladığı mali politikaların ve askeri yönden zayıflamış olmasının bir sonucu olarak Balkanlarda isyanlar baş göstermeye başlamıştır[1]. Bulgar Çarı Samuel'in bir Macar prensesi ile evlenen oğlundan olan Petır Delyan[2] Bulgar halkının temelde ekonomik nedenlere bağlı olarak çıkardığı 1040'taki ayaklanmanın başına geçmiştir. Bu ayaklanmada ekonomik sebeplerin yanı sıra boyarların Bulgaristan'ı yeniden ihya etme düşüncesini de belirtmek gerekir. İsyan, geniş bir coğrafyaya yayılmış ancak bu hareketin liderleri arasında bir birlik sağlanamamasından dolayı başarıyla sonuçlanmamıştır. Bizans'ın vergileri artırmasıyla ilişkili olarak 1072 yılında Georgi Voyteh'in önderliğinde başka bir isyan daha çıkmıştır. Merkezi Üsküp olan isyan hareketi, Bulgar aristokratlarının aralarında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı başarıya ulaşamamış ve kısa süre içerisinde Bizans tarafından bastırılmıştır. 1078-1080 yıllarında Bizans'a karşı Peçeneklerin de Bulgarlara destek verdiği bir başka ayaklanma daha çıkmış, ancak bu isyan da bastırılmıştır. Daha sonra bazı küçük isyan hareketleri olsa da bunlar Bizans'a ciddi sorunlar yaşatmamış ve kısa sürede kontrol altına alınmışlardır[3].

XII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Bizans Devleti'nin hem içeride hem de dışarıda zor durumda olduğu görülmektedir. Halkın İstanbul'dan sonra ikinci değerli şehir olarak gördüğü Selanik, 1185 yılında Normanlar tarafından zapt edilmiştir. Bu haber İstanbul'a ulaştığında, halk I. Andronikos (1183-1185)'u düşmana karşı yeterli hazırlığı yapmamakla suçlamış ve isyana kalkışmıştır. İmparator tahttan indirilerek işkenceyle öldürülmüştür. Böylece Bizans'ta Komnenos hanedanı sona ermiştir. 1185 yılında Angelos hanedanından II. İsaakios Angelos (1185-1195) tahta geçtiğinde, ülkede Balkan yarımadasında ve Anadolu'da sorunlar devam etmekteydi. Selanik'i alan Norman birlikleri zafer sarhoşluğu ile ele geçirdikleri yerleri yağmalamaya başlamışlardır. Kendilerine fazla güvenen Norman birlikleri, yeterince güvenlik tedbiri almadıklarından dolayı Bizans birliklerine mağlup olmuş ve iki taraf arasında geçici süreliğine de olsa bir barış sağlanmıştır. II. İsaakios Angelos'un hükümdarlığının ilk yıllarında Balkan yarımadasında imparatorluk açısından hayati önem arz eden gelişmeler yaşanmıştır. Norman ve Macarların Bizans topraklarına saldırıları ve ağır darbe vurmaları Balkanlarda hareketlenmelere yol açmıştır. Sürekli yapılan savaşlar nedeniyle vergilerin artırılması halkta hoşnutsuzluğu artırmaktaydı. Ayrıca Venedik ve Ceneviz İtalyan şehir devletlerine imtiyazlar verilmesi Bizans'ın ekonomisini olumsuz yönde etkilemekteydi[4].

Bizans hâkimiyetinde bulunan Bulgaristan coğrafyasındaki Paristrion Theması'nda XII. yüzyılın sonuna doğru bölgedeki Kuman aristokrasisinin temsilcilerinden oldukları düşünülen Asen, Peter ve Kaloyan adlı üç kardeşin ismi ön plana çıkmıştır. Assena adı eski Türklerde sık rastlanılan ve milli özellik kazanmış olan bir isim olup, Asen, Asan[5] gibi çeşitli şekillerde söylenmiş ve XI-XII. yüzyıllarda da yaygın olarak kullanılan bir Türk ismiydi[6]. Eski Türkçe sözlükte Esän (esen) şeklinde geçen ve bu kelimeden türeyen Asen "sağlıklı, neşeli, güçlü" anlamına gelmektedir[7].

---

[1] T. E., Gregory, Bizans Tarihi, çev. E. Ermert, KYK, İstanbul 2008, s. 243.

[2] S. Runciman, A History of the First Bulgarian Empire, G. Bell&Sons, London 1930, s. 234.

[3] Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", Balkanlar El Kitabı c. I, KaraM Vadi Yay, Çorum/Ankara 2006, s. 232-233.

[4] A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. T. Alkaç, Alfa Yay, İstanbul 2017, s. 496-500.

[5] XIII. yüzyılda Macar kaynaklarında çok sık geçen Asan, Altimir, Şişman ve Dorman antroponimine XV.-XVI. asır Osmanlı belgelerinde de rastlanmaktadır. Valeri Stoyanov, Kumanian Antroponymics in Bulgaria During the 15th Century. Valeristica Polyhistorica I, İnstitut za İstoriçeski İzsledvaniya, Sofya 2011, s. 322-325.

[6] Petır Mutafçiev, "Proizhodıt na Asenevtsi", Makedonski Pregled, 4(IV), Sofya 1928, s. 10-11.

[7] V. M., Nadelyaev, & vd., Drevnetyurkski Slovar,. Akademiya nauk SSSR İnstitut yazıkoznaniya, Leningrad 1969, s. 183.

Bizans İmparatoru II. İsakios Angelos'un Macar kralının kızıyla evliliği nedeniyle Paristrion Theması'ndaki halkı ağır vergilere maruz bırakması isyan için gerekli alt yapıyı oluşturmuştur. İmparatorun Kpyselle'de bulunduğu sırada Petır ve Asen kardeşler kendisinden pronia talebinde bulunmuş ancak bu istekleri reddedilmiştir. Böylece zaten isyan etmeye hazır durumdaki bölge halkı iki kardeş tarafından örgütlenerek büyük bir ayaklanma başlatmıştır. Kaynaklardaki verilere göre ayaklanmanın tarihi 1186 baharı olarak verilebilir. Ayaklanmaya Ulah, Bulgar ve Kumanların katıldığı görülmektedir[8].

İsyana küçük kardeş olan Asen liderlik etmiştir. İsyancılar, 1186'da Tuna Bulgar Devleti'nin başkenti Preslav'a doğru hareket ettilerse de şehri ele geçirme planını gerçekleştirememişlerdir. Ancak isyancılar, 1186 baharında, Koca Balkan'ın ötesinde bulunan kasaba ve yerleşim yerlerini ele geçirmeyi başarmışlardır. Asen'in hedefi Tuna Nehri ile Koca Balkan arasındaki toprakları ele geçirerek bağımsız bir devlet kurmaktı. Bizans İmparatoru 1186 yılının Yaz başında isyancılara karşı harekete geçmiştir. İsyancılar, Koca Balkan geçitlerini tutmaya çalıştılarsa da imparatorluk ordusunun buradan geçmesine mani olamamışlardır. Asen, Bizans ordusu karşısında paniğe kapılmamış hem nitelik hem de nicelik olarak kendinden oldukça üstün durumdaki Bizans ordusuyla savaşmanın faydasız olacağını düşünerek onlarla müzakere yoluna gitmiştir. Gerçekleştirilen müzakereler neticesinde, II. İsaakios Angelos, Tuna ve Koca Balkan arasındaki bölgenin idaresini iki kardeşe bırakmıştır. İsyancılar, Bizans askerlerinin geri çekilmesini fırsat bilerek yeniden harekete geçmişlerdir. Asen ya da onun yakınındaki kişiler Tuna'nın kuzeyine geçerek orada bulunan Kumanlarla irtibat kurmuşlardır. Böylece Kuman askerlerinden oluşan kalabalık bir grupla geri dönmüşlerdir[9]. Bulgaristan içinde bulunan çok sayıda Kuman da Asen'in ayaklanmasına destek vermiştir. Bunun yanı sıra, Tuna'nın karşı yakasından da çok sayıda Kuman'ın ayaklanmaya destek vermek için isyan bölgesine geldiği görülmüştür. Meydana getirilen orduda Kumanlar, kilit bir rol oynamış ve isyanın başarıyla neticelenmesinde büyük payları olmuştur. Ayrıca imparatorluk güçlerinden kaçan bazı kaçaklar için Tuna'nın karşı yakası, yani Kumanların yanı, sığınılacak bir liman ve yeniden güç toplamak için bir dinlenme yeri görevini görmüştür. Kumanların bu askeri akınlara katılması buradan elde edecekleri ganimetlerle de ilgili olmalıdır. D. A. Rasovsky, Kumanların Bulgarlara sadece belli mevsimlerde (İlkbahar, Sonbahar, Kış) yardım ettiklerini belirtmiştir. Çünkü Yaz mevsimini Güney Karpatlarda kendi bölgelerinde geçirdiklerinden güneye doğru yapılacak seferlere soğuk bakmışlardır. İsyandan sonraki süreçte de Bizans'la mücadelelerde Kumanların devamlı Bulgarlarla ittifak halinde oldukları görülmektedir. 1187 yılında Kuman birlikleri ile Bulgar askerlerinin sayısının kırk bin rakamına ulaştığı görülmüştür[10].

Bizans, isyanı bastırmak için Ioannis Angelos, Ioannis Kantakouzinos ve Aleksios Vranas'ın önderliğinde üç farklı ordu göndermiş ancak hiçbiri isyanı bastırma noktasında başarı gösterememiştir. İsyancıların başarı kazanmaları onlara askeri faaliyetlerini Trakya bölgesine taşıma fırsatı vermiştir[11]. Bulgaristan topraklarındaki ayaklanma, İmparatorluk birlikleri tarafından 1187 yılı başında bastırılabilmiştir. Bundan sonra, Asen ve destekçileri dinlenmek ve tekrar güç toplamak için bir süre

[8] P. Angelov, Bılgariya i Bılgarite IX-XIV. vek, İstoriya na bılgarite ot drevnostta do kraya na XIV vek, izdatelstvo znanie, Sofya 2003, s. 338-339; Fatma Rodoplu Yıldırım, Bulgaristan'da Kuman Hanlar Dönemi II. Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Bulgar Tarihyazımında Kuman/Kıpçaklar, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 49-51.

[9] P. Lazarov, "Petır i Asen-Osvoboditelite na Srednovekovna Bılgariya" Velikite Asenevtsi sbornik s doklad ot konferentsiya, posvetena na 830 godini ot vıstanieto na bratya Petır i Asen, naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i obyavyavaneto na Tırnovo za stolitsa na Bılgariya i 780 godini ot legitimnoto vızobnovyavane na Bılgarskata patriarşiya (15-22): Abagar, Veliko Tırnovo 2016, s. 17; N. Choniates, "İstoria", İzvori za bılgarskata istoriya XXV: Grıtski İzvori XI, red. M. Voynov, V. Tıpkova-Zaimova, vd., İzdatelstvo na bılgarskata akademiya na naukite, Sofya 1983, s. 28.

[10] John V. A. Fine Jr, The Late Medievel Balkans A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest, The University of Michigan Press, Michigan 1994, s. 11; D. A. Rasovskiy, Polovtsi Çernie Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii (Rabotih Raznih Let), TSİVOİ, Moskova 2012, s. 233; G. N. Nikolov, "Teodor-Petır, Asen-Belgun i Yoanitsa-Kaloyan-Obnoviteli na Bılgarskoto Tsarstvo (1185-1207)", Velikite Asenevtsi sbornik s doklad ot konferentsiya, posvetena na 830 godini ot vıstanieto na bratya Petır i Asen, naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i obyavyavaneto na Tırnovo za stolitsa na Bılgariya i 780 godini ot legitimnoto vızobnovyavane na Bılgarskata patriarşiya, Abagar Veliko Tırnovo 2016, s. 41.

[11] Yıldırım, a.g.e., s. 55.

beklemişler ve kurdukları orduyu kısa süre içinde yeniden düzene sokmuşlardır. İsyancılar, bir süre sonra tüm Trakya bölgesine saldırılarda bulunmaya başlamışlar ve Bizans'ın Paristrion Theması'nda kontrolü tamamen ele geçirmişlerdir. Böylece Bizans, Bulgarlar ile barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmanın gereği olarak Asen'in en küçük kardeşi olan Kaloyan ve Asen'in karısı rehine olarak İstanbul'a götürülmüştür. 1187 tarihinde yapılan bu antlaşma ile Bizans İmparatorluğu İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluşunu resmen tanımış ve Koca Balkan ile Tuna arasındaki bölgenin yönetimini Bulgarlara bırakmıştır[12]. Asen ve Petır kardeşlerin önderliğindeki ayaklanma önce başarısız olmuştu. Bunun üzerine iki kardeş Tuna'nın kuzeyindeki Kumanlar yurduna kaçmak zorunda kalmıştır. Kumanlar şevkle onlara desteğe gelmişlerdir. Kuman katılımı olmasaydı Bulgar ve Ulahların ayaklanmasının başarısız sonuçlanma ihtimali yüksekti. Kumanların desteğiyle bağımsızlık savaşına yeniden başlanmış ve 1187[13] yılında Asen'in önderliğinde İkinci Bulgar Devleti kurulmuştur[14].

1. Konstantin Tih Asen Dönemine Kadar Bizans İmparatorluğu-İkinci Bulgar Devleti Münasebetleri

Bulgaristan coğrafyasında Bulgarlarla Bizans'ın mücadelesi uzun yıllar devam etmiştir. Bizans İkinci Bulgar Devleti'ni resmen tanımasına rağmen buraya seferler düzenlemeye ve bölgede yeniden hâkimiyet kurmaya çalışmaktan vazgeçmemiştir. Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos, 1188 yılında yeni kurulmuş olan İkinci Bulgar Devleti'ne son vermek maksadıyla Kuzey Bulgaristan'a yeni bir sefer düzenlemiştir. Lofça Kalesi Bizans birlikleri tarafından 3 ay kuşatılmış ancak ele geçirilemeden İstanbul'a dönülmüştür[15]. Bizans'la Bulgarlar arasındaki mücadele devam ederken Balkanlarda Haçlı orduları görülmüştür. Asen ve Petır kardeşler elçiler vasıtasıyla, 3. Haçlı Seferi için gelen Friedrich Barbarossa'ya Petır'ı Bizans hâkimi olarak ilan etmesi karşılığında kırk bin kişilik bir kuvvetle Bizans'a karşı mücadelelerinde Haçlılara yardım etmeyi teklif etmişlerdir. Bu talep, Simeon dönemindeki güçlü Tuna Bulgar Devleti'ni yeniden canlandırma arzusunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Lakin Friedrich, Balkanlarda savaşmak istemeyerek Bizans'la anlaşmayı tercih etmiş ve kutsal topraklar yönündeki ilerleyişini sürdürmüştür[16].

II. Isaakios Angelos, 1190 yılında, Bizans topraklarına ardı ardına akınlar düzenleyen Bulgar ve Kumanları engellemek ve İkinci Bulgar Devleti'ne son vermek için yeni bir sefer düzenleme kararı almıştır. Fridriech Barbarosa'nın ordusunun çekilmesinin ardından Bulgar ve Kuman birlikleri Bizans hâkimiyetindeki Trakya topraklarına sürekli akınlar düzenlemekteydi. İmparator, Tuna Nehri'nden gelebilecek Kuman yardımını engellemek amacıyla Karadeniz kıyısından dolaşarak Balkan dağlarının kuzeyine geçmiştir. Bunun üzerine Asen Tırnovo kalesine çekilmiştir. İmparatorluk güçleri beklemedikleri derecede iyi bir savunmayla karşılaşmıştır. Kumanların kendisine saldıracağı haberini alan imparator, farklı bir yoldan geri dönmeye karar vermiş, ancak dönüş yolunda, Balkan dağları geçitlerinden birinde Bizans güçleri ile Bulgarlar arasında meydana gelen şiddetli çarpışmaya engel olamamıştır. Aralarında imparatorun da bulunduğu Bizans ordusu ağır bir yenilgi ve hezimete uğratılmıştır[17]. 1190 yılındaki zaferde Bizans güçlerine çok sayıda zayiat verdirilmiştir. Asen ve maiyetindekilerin amacı artık sadece ganimet amaçlı köylere saldırmak değil, güçlü kulelerle korunan büyük şehirlere hâkim olmaktı. 1191 yılında Bulgarlar, Karadeniz sahilinde Varna ve Anhialo'da görülmüşlerdir. II. İsaakios Angelos harap durumdaki bölgede hâkimiyeti sağlayınca Asen,

[12] Choniates, a.g.e., s. 36; Kayapınar, a.g.m., s. 234.

[13] Bazı tarihçiler Asen ve Petır adlı iki kardeşin Bizans'a karşı başlattığı ayaklanmanın tarihini (1186) İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluşu olarak kabul ederler. Bkz: İvan Bojilov, Familiyata na Asenevtsi genealogiya i prosopografiya, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sofya 1985; Petır Mutafçiev, İstoriya na bılgarskiya narod. İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sofya 1992; Petır Nikov, Vtoro Bılgarsko Tsarstvo, Sofya 1937.

[14] L. Rasonyi, Tuna Köprüleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, Ankara 1984, s. 112; A. Madgearu, The Asanids the Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280), Brill, Leiden-Boston 2016, s. 69.

[15] Choniates, a.g.e., s. 41-42.

[16] Bojilov, a.g.e., s. 31.

[17] G. Akropolites, Vekayiname, çev. B. Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay, İstanbul 2008, s. 32; Bojilov, a.g.e., s. 31; Choniates, a.g.e., s. 41-42, 50.

yarımadanın batısına doğru hareket ederek Serdika (Sofya), Niş ve Stob'a yönelmiştir. Bundan kısa bir süre sonra da Bulgar orduları Filipopolis (Filibe) civarında görülmüştür. İmparatorluk güçleri, mümkün olduğu kadar ittifak halindeki Ulah, Kuman ve Bulgar saldırılarına karşı koymaya çalışmıştır[18].

Macarların desteğini alarak Bulgarlar üzerine yeni bir sefer planlayan II. İsaakios Angelos'un planı, kardeşi tarafından tahttan indirilmesi sebebiyle gerçekleşmemiştir. Yeni İmparator III. Aleksios Angelos Bulgarlarla barış yapmak istemiştir. Ancak Asen, İmparatorluğun çok zayıf bir konumda olmasından faydalanarak Makedonya ve Balkan yarımadasının kuzey batı topraklarını ele geçirmek için harekete geçmiştir. Kumanlar, eski taktikleri olan sahte ricatla tuzağa düşürme metodunu 1187 ve 1190 yıllarındaki savaşlarda olduğu gibi, 1195'teki savaşta da sık sık kullanmışlardır. 1195'de Serez'deki başarıdan sonra, 1196 yılında da Asen ilerleyişini sürdürmüştür ve Strimon ve Amfipol[19] civarını da ele geçirmiştir. Savaşlarda bir başarı kazanamayan ve savaşacak gücü de olmayan Bizans Devleti, barış için taviz verme noktasında ise oldukça çekimser davranmıştır. Bizans, Bulgar tehlikesini bertaraf etmek için düşman ülkedeki muhalefeti kullanma yoluna gitmiştir[20]. Asen'in zaferlerle sonuçlanan seferleri beklenmedik bir sebepten dolayı sona ermiştir. Asen 1196 yılında aynı zamanda akrabası olan İvanko adlı bir boyarın suikastına uğrayarak hayatını kaybetmiştir[21].

Nisan 1204'te İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesiyle Balkan Yarımadası'ndaki siyasi durumda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni hâkimlerin Bulgarlarla barış içinde yaşamaya niyetleri olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Haçlıların İstanbul'u işgal etmesiyle Bizans egemenliğinde bulunan diğer yerlerde olduğu gibi, bütün Makedonya bölgesi de onların hâkimiyetine girmeye zorlanmıştır. Bu doğrultuda Edirne halkından da şehri teslim etmesi istenmiştir. Ancak buradaki Rumlar, gelişen bu durum karşısında Bulgar Kralı Kaloyan'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Kaloyan, Haçlılardan erken davranıp Filibe'yi teslim almış ve Edirne'ye doğru hareket etmiştir. Ancak düşmanın sayıca üstünlüğünü görmüş ve bu sebeple de açıkça savaşmak için ortaya atılmaktan geri durmuştur. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Bulgarlar, Rumlar ile doğal müttefik haline gelmiştir. 1205 yılı başında Bulgarlar, Trakya'daki Rum aristokratlar ile işgalci Latinlere karşı birlikte mücadele etme konusunda anlaşmaya vardılar. Kaynaklarda, Ulahiya topraklarına çıkan yolların ve kalelerin Haçlılar tarafından ele geçirildiğini öğrenen Kaloyan'ın, hemen Kumanlardan oluşan iyi yetişmiş atlı birlikleri yardıma çağırdığı ifadeleri yer almaktadır. Kumanlar bu yardım talebine olumlu cevap vermişlerdir. On bin kişiden oluşan mızraklı ve zırhlı, olabildiğince büyük ve korkusuz bir ordu vücuda getirilmiş ve Latinlere karşı şiddetli savaş başlamıştır[22]. Bulgarların galibiyetiyle sonuçlanan savaş sonucunda Latin İmparatoru da dâhil olmak üzere çok sayıda ileri gelen tutsak olarak Tırnovo'ya götürülmüştür. Bu zaferden sonra Trakya'nın büyük bölümü Kaloyan'ın kontrolüne geçmiştir[23].

Bu zafer tüm Avrupa için önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle Latinler ağır bir yenilgiye uğratılarak Batı Avrupa'nın Güney Doğu Avrupa'ya doğru yayılmasının önüne ket vurulmuştur. Ayrıca dağılan Bizans'a da toparlanma imkanı doğmuştur. 1205 ve sonraki yıl Bizans, Kuman ve Bulgarlar Latinlere karşı ortak hareket etmiştir. Ancak Kaloyan'ın Trakya bölgesinde etki alanını bu derece genişletmesi Bizans'ı rahatsız etmiş ve Bizans aralarındaki ittifakı bozarak Latinlere yanaşmıştır[24]. Bir süre sonra yine Bulgar Bizans ittifakının kurulduğu görülmektedir. Çar Kaloyan, Konstantinopolis'i kuşatmak için İznik İmparatorluğu ile askeri bir ittifak kurmuştur. Bu amaçla,

[18] Choniates, a.g.e., s. 43; Bojilov, a.g.e., s. 32.

[19] Strimon, Struma Nehri'dir. Amfipol ise Kavala ve Drama arasında bulunmaktadır.

[20] Akropolites, a.g.e., s. 33; Choniates, a.g.e., s. 50; Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Ankara 2011, s. 380.

[21] Choniates, a.g.e., s. 49-50.

[22] M. Voynov, V. Gyuzelev, vd., Latinski izvori za bılgarskata istoriya IV, İzdanie na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sofya 1981, s. 262-263; T. Shawcross, The Chronicle of Morea Historiograph in Crusader Greece, Oxford University Press, New York 2009, s. 243-249.

[23] Warren Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, Stanford University Press, California, 1997, s. 713.

[24] Borislav Primov, "Utvırjdavane i teritorialna razşirenie na Vtorata bılgarska dırjava v kraya na XII i naçaloto na XIII v.", İstoriya na Bılgariya, T. 3, Sofya 1982, s. 143-147.

Bulgar birlikleri Güney Trakya'ya girerek Edirne surlarına kadar gelmiştir. Hatta bir Kuman müfrezesi Konstantinopolis'e kadar ulaşmayı başarmış ancak Bulgar ve Bizans tarafları bu kuşatmadan olumlu bir sonuç alamamıştır[25].

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Epir Despotluğu ile İznik İmparatorluğu arasında Bizans'ın varisi olma mücadelesinin yaşandığı görülmektedir. Bulgar hükümdarı II. İvan Asen de Bulgar dış politikasında önemli bir sorun olan Latin İmparatorluğu ile İznik İmparatorluğu arasındaki dengeyi sağlama meselesiyle karşı karşıya kalmıştır. Epir Despotu Theodoros Angelos rakibiyle mücadelede güçlenmek adına Bulgarlar ile ittifak yapmıştır[26]. Bu arada Latin İmparatoru ile II. İvan Asen arasında yapılan anlaşma, Theodoros Angelos ile aralarının açılmasına neden olmuştur. Bizans'ı ihya hayalleri kuran Theodoros Angelos'un bu hayalini gerçekleştirmesi II. İvan Asen'i ortadan kaldırmadan mümkün görünmüyordu. Bu amaç için Theodoros Angelos 1230'da Bulgaristan'a saldırmıştır. II. İvan Asen hiç beklemeden harekete geçmiş, Bulgar ve Kuman askerleriyle birlikte Theodoros'u Klokotnitsa'da karşılamıştır. II. İvan Asen'in diğer savaşlarda olduğu gibi, burada da desteğini gördüğü Kuman güçlerinin yardımıyla 9 Mart 1230 tarihinde Rumlara karşı görkemli bir zafer kazanıldı. Bu savaşta ağır bir yenilgi alan Theodoros ve ailesinin de aralarında olduğu çok sayıda üst düzey idareci esir alınmış, Epir toprakları İkinci Bulgar Devleti sınırlarına dâhil edilmiştir. Bu zaferin anısına II. İvan Asen tarafından Tırnovo'da 40 Şehitler Kilisesi inşa edilmiştir. Bu zaferle Bulgar devletinin sınırları Karadeniz, Ege ve Adriyatik denizleri ile Belgrad'dan Tuna'nın döküldüğü yere, Edirne'den Draç'a kadar genişlemiştir. Böylece Çar Simeon zamanındaki en geniş sınırlara tekrar ulaşılmıştır. II. İvan Asen "Bulgarların ve Greklerin Çarı" unvanını kullanmıştır. Bu zaferden sonra uluslararası arenada Bulgarların rolü ve ağırlığı önemli ölçüde artmıştır. İznik İmparatorluğu ise Selanik'teki Bizanslıların güç kaybetmesinden yararlanmaya çalışmıştır[27].

II. İvan Asen 1231'den sonra, Latin İmparatorluğu'na karşı İznik'te bulunan III. Ioannes Vatatzes'le yakınlık kurmaya çalışmıştır. Bu fırsat 1235'te doğmuş ve iki taraf arasında Bulgar-Rum ittifakı hususunda bir anlaşma yapılmıştır. II. İvan Asen kurulan ittifakı pekiştirmek adına da kızı Elena'yı Vatatzes'in oğlu Theodoris Laskaris'e vermiştir. Bu yakınlaşmanın sonuçlarından biri, Kaloyan döneminde Roma Kilisesi'ne bağlanan Bulgaristan'ın bu eksenden çıkması ve tekrar Doğudaki Ortodoks kilisesine bağlanması olmuştur. Çünkü zaten Roma Kilisesi'ne bağlanma halkta bir karşılık bulmuş değildi. Kurulan yakın ilişkiler sonucunda 1235 güzünde İvan ve Vatatzes neredeyse bütün Doğu Trakya topraklarını fethederek aralarında bölüşmüştür. Hatta Konstantinopolis'i geri almak için iki başarısız girişimde dahi bulunmuşlardır. Ancak II. İvan Asen İznik'in hızlı gelişmesinin kendi yararına olmayacağını anlayıp taraf değiştirmiştir ve 1237'de yönünü Papalık ile Latin İmparatorluğu'na çevirmiştir. Bu doğrultuda ilk iş olarak Latinler ile bir anlaşma yapmıştır. İznik iktidarının Trakya'daki güç merkezi olan Tzurulon'a saldırmıştır. Bu sırada II. İvan Asen'e Tırnovo'dan Macar karısı Anna, en küçük oğlu ve Tırnovo Piskoposunun öldüğü haberleri gelmiştir. Bu üzücü gelişmeleri Tanrının ona Vatatzes'e ihanetinin cezasını verdiğini düşünerek ordusunu Tzurulon'dan çekmiş ve İznik İmparatoru ile ittifakını yenilemiştir[28].

II. İvan Asen'in ölümü (1241) ile Bulgaristan Balkanlardaki hakim durumunu yitirmeye başlamaıştır. Ardından gelen halefler Bulgar devletini idare etmede başarılı olamamıştır. Henüz çocuk yaşta olan II. İvan Asen'in oğlu I. Kaliman Asen adına idareyi üstlenen niyabet heyeti Bulgaristan'ın bütün komşularıyla dostane ilişkiler kurma siyaseti gütmüştür. Bu doğrultuda İznik İmparatoru III. Ionnes Vatatzes (1222-1254) ile ittifak yenilenmiş, Epir Despotluğu, Macarlar ve Sırplarla olan dostane ilişkiler sürdürülmüştür[29].

[25] Angelov, a.g.m., s. 346-347.

[26] Kayapınar, a.g.m., s. 240.

[27] B. M. Andreev, vd., Etnografiya na Bılgariya, T. 1, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sofya 1982, s. 198; Istvan Vasary, Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365), çev. A. C. Akkoyunlu, YKY, İstanbul 2008, s. 74; Yıldırım, a.g.e., s. 76-77; Kayapınar, a.g.m., s. 240.

[28] Kayapınar, a.g.m., s. 241; Vasary, a.g.e., s. 75-76; Ostrogorsky, a.g.e., s. 404-405.

[29] Kayapınar, a.g.m., s. 241.

2. Konstantine Tih Asen'in Tahta Çıkışı ve Siyasi Stratejileri (1257-1277)

1240 yılında gücünün zirvesine ulaşan Altın Orda Hanlığı Macaristan içlerine kadar geniş etkiler yaratan bir sefer düzenlemiştir. Altın Orda Hanı Batu'nun orduları Macaristan'dan dönerken Bulgar topraklarına saldırmış ve birçok yeri harap etmişti. I. Koloman (1241-1246) bu saldırıları geri püskürtmeyi başaramamıştır. Tatar ordularının saldırıları neticesinde ülkede nispeten küçük bir yıkım olduğuna bakılırsa zayıf Bulgar naipliğinin Tatar egemenliğini kabul ettiğini, böylelikle Kral IV. Bela'nın inatçı direnişi yüzünden Macaristan'ın yaşadığı korkunç felaketi yaşamadığı söylenebilir. Bulgaristan Tatar istilasını olabildiğince hafif atlatmış ancak Tatar hanına yıllık vergi vermeye mecbur kalarak onların egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece devlet Tatarlara bağımlı bir hale gelmişti. Bu durum Bulgar devletinin Altın Orda Hanlığı'nın vassalı olduğu şeklinde de yorumlanmıştır[30].

II. İvan Asen'in ölümünden sonra, Altın Orda tehdit ve baskısının yanı sıra ülke içinde de istikrar ortamı sağlanamamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu bu şartlarda II. Koloman (1256-1257)'dan sonra, Asen hanedanına mensubiyetine bakılmaksızın, Tırnovo boyarlarının desteğini alan Üsküp bölgesi valisi Konstantin Tih Bulgar tahtına oturmayı başarmıştır. Ancak Tih meşruiyetini sağlamak adına hanedana mensubiyet düşüncesi ile bir girişimde bulunmaktan geri durmayarak II. İvan Asen'in torunu ve II. Theodor Laskaris'in kızı olan İrina ile evlenmiştir[31]. Böylece taht üzerinde yasal bir hakka sahip olmuş ve Asen adını kullanmaya başlamıştır. II. İvan Asen'in damadı olan Mitso Asen ile birkaç yıl süren taht mücadelesi yaşamıştır[32].

Nicephorus Gregoras tarafından *tembel* ve *uyuşuk* olarak tanımlanan Mitso Asen halkın gözünde giderek saygınlığını yitirmiştir. Zamanla halktaki karşılığı tamamen zayıflamış ve iyice güçsüzleşmiştir. Buna karşılık, o zamanlar Bulgarlar arasında sağlam duruşuyla dikkat çeken Tih lakaplı Konstantin adında biri ön plana çıkmıştır. Tih, Bulgar yönetiminin kötü olduğunu görünce ona karşı olan halkı, tüm ileri gelenleri ve nüfuzlu kişileri kendi tarafına çekmeyi başarmış ve hepsinin desteğini alarak Bulgar askerlerinin bulunduğu Tırnovo'yu kuşatmıştır. Mitso Asen ise bu durum karşısında tüm iktidar arzusuna rağmen karısı ve çocuklarıyla birlikte Messemvriya adlı müstahkem sahil kalesine kaçmak zorunda kalmıştır. Bu mücadeleden galip çıkan Konstantin Tih, Asen hanedanı dışından biri olarak Tırnovo'daki Bulgar tahtına oturmayı başarmıştır[33].

Konstantin Tih Asen'in iktidar yıllarında Bulgar dış politikasının değişmeyen iki yönü vardı. Bunlardan biri güneydoğusundaki Bizans, diğeri de kuzeybatı yönündeki Macaristan'dı. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Bulgarların Macarlar ile ilişkileri oldukça gergin bir durumdaydı. Tırnovo üzerindeki taht mücadelesinden zayıf düşmüş olan Bulgar devletine Macar saldırıları iki yıl boyunca devam etmiştir. Kuzeybatı Bulgaristan'ın büyük bölümü Macarların kontrolüne geçmişti. Çeklerin Macarlara saldırmasıyla Bulgaristan üzerindeki akınlar durmuş, Konstantin Tih Asen kaybedilen toprakların bir kısmını geri almayı başarmıştı. Ancak bir yıl sonra Çeklerle savaş sona erdiğinde Macarlar yine güney yönlü saldırılarını sürdürmüş, Vidin, Oryahovo ve Lom'u ele geçirmiştir. Güçlü bir müfreze Tırnovo'ya dahi nüfuz ettiyse de Bulgarların güçlü direnişi nedeniyle Tırnovo Çarlığı'nın tamamına boyun eğdirmeleri mümkün olmamıştır. İki taraf arasında nihai bir barış anlaşması yapılmasa da Vidin

[30] Angelov, a.g.m., s. 356.

[31] Konstantin Tih Asen'in üç evlilik yaptığı bilinmektedir. 1257 yılından önce birlikte olduğu ilk eşinin adı bilinmemektedir. Bulgar tahtına çıktıktan sonra eşinden ayrılmış ve onu rehin olarak İznik'e göndermiştir. Elena Asenina ile İmparator II. Theodoros Laskaris'in en büyük kızı İrina ile evlenmiştir. 1268 civarında İrina ölmüştür. Kısa bir süre sonra Konstantin Tih Asen Ioannis Kantakouzenos ile İmparator VIII. Michael Palaeologus'un kız kardeşi İrina Paleologina'nın kızı Maria Paleologina Kantekouzenos ile evlenmiştir. Bu evlilikten Konstantin Tih Asen'in oğlu Michail doğmuştur. Bkz: Bojilov, a.g.e., s. 116.

[32] Yordan Andreev, İvan Lazarov, Plamen Pavlov, Koy koy e v srednovekovna Bılgariya, Sofya, 1994, s. 280; Angelov, a.g.m., s. 358; Aleksandır Fol, Vasil Gyuzelev, Nikolay Gençev, vd., Kratka istoriya na Bılgariya, İzdatelstvo Nauka i izkustvo, Sofya 1983, s. 91.

[33] Nicephorus Gregoras, Vizantiyska istoriya, İzvori za bılgarskata istoriya, XXV, red. Mihail Voynov, Vasilka Tıpkova-Zaimov, Lyubomir Yonçev, Bılgarska akademiya na naukite, Sofya 1983, s. 130.

bölgesinin Macarların elinde kaldığı açıktır. Bu dönemdeki Macar-Bulgar ilişkilerine bakıldığında Bulgar hükümdarının bağımsız hareket edemediğine dikkat çekmek gerekir. Despot unvanı verilen boyar Yakov Svetoslav, bu dönemin önemli figürüdür ve iki ülke ilişkilerinde belirleyici rol üstlenmiştir[34].

Bulgar ve Macarlar arasındaki topraklarda Sırp Despot Yakov Svetoslav'ın hâkimiyeti söz konusuydu. Yakov iki devlete de sınır olduğu için zaman zaman tarafını değiştirmekten geri durmuyordu. 1272'den sonra Yakov Svetoslav Macarların vassalı olmayı reddederek kendisini Vidin merkezli kuzeybatı topraklarının hâkimi sayarak "Bulgarların Çarı" ilan etmiştir. Ayrıca Yakov Svetoslav Asen hanedanı ile akrabalığı olduğunu iddia ederek Bulgar çarı gibi davranmaya başlamıştır. Tırnovo tahtına yönelik niyetini giderek daha kararlı bir şekilde dile getirmeye başlayan Svetoslav Bulgaristan ve Macaristan arasında başarılı manevralar yapmış, Çariçe Maria tarafından acımasız ve etkili bir şekilde devrilene kadar bu girişimlerini sürdürmüştür[35].

Bulgar devletinin Konstantin Tih Asen döneminde ilişki içinde olduğu bir diğer taraf Bizans olmuştur. 1261 yılında Konstantinopolis İznikliler tarafından tekrar ele geçirilmiştir. Böylece, Bizans yeniden canlandırılmış oldu. Üç yıl önce ölen İmparator II. Theodor Laskaris yerine tek oğlu olan 8 yaşındaki IV. John'u bırakmıştı. Ancak son derece yetenekli ve bir o kadar da hırslı olan naibi Michael Palaeologus (1259-1282) bir süre sonra kendini ortak imparator ilan etti ve tüm yönetimi devraldı. Mitso Aen'e sığınma hakkı sağlayan ve Mesemvriya'yı ele geçiren de kendisiydi. Michael Palaeologus Mitso Asen'in teklifini memnuniyetle kabul etmişti, çünkü bu sayede Bulgaristan'ın iç işlerine karışma fırsatı elde etmiş oluyordu. Bizans'ın Mesemvriya'ya donanma gemilerini gönderip şehri ele geçirmesi ve Mitso Asen'e sığınma hakkı vermesi eylemleri sadece Konstantin Tih Asen'e kişisel bir hakaret değil, aynı zamanda iki taraf arasında 1257 yılında imzalanmış olan barış antlaşmasının da ihlali anlamına geliyordu. Ancak bu dönemde Michael Palaeologus, Latinleri Konstantinopolis'ten kovmayı düşündüğü için Bulgarlarla barışa ihtiyacı vardı. Muhtemelen bu sebeple iki ülke arasındaki huzursuzluğu gidermek için o zamanlar İznik sarayının büyük logoteti Georgi Akropolites'in başkanlığında bir elçilik heyetini Tırnovo'ya gönderdi. Michael Palaeologus'un kendisine emanet edilen çocuğun gözlerini kör ettirerek hâkimiyeti tamamen ele geçirmesiyle Laskaris hanedanı sona erip Bizans idaresinde Paleologlar iktidara gelmiş oluyordu. Bu olay, Bulgarlar ile ilişkilerini de doğrudan etkiledi. Bulgar Çariçe İrina, IV. John'un kız kardeşi olduğu için VIII. Michael Paleologos'un işlediği suçtan sonra Konstantinopol ile Tırnovo arasındaki ilişkiler iyice koptu. Böylece yaşanan çatışmalar yüzünden zaten son derece yıpranmış ve parçalanmış olan Bulgar devletinin düşmanlarına bir yenisi eklenmiş oldu: Bizans İmparatorluğu[36].

Konstantin Tih Asen 1262-1265 yılları arasında Bizans İmparatorluğu ile birkaç kez savaşmış veya çeşitli ittifakların içinde yer almıştır. 1262 yılında Bizans'a savaş açılmış ancak Bulgar asıllı Mihail Glava'nın önderliğindeki Bizans birlikleri Tunca ile Karadeniz arasındaki tüm bölgeyi ele geçirmişti. Kaybettiği toprakları geri almak için bir dizi girişimde bulunan Tih'in tüm çabaları sonuçsuz kalmış, hatta bu dönemde ciddi miktarda toprak kaybı yaşanmıştır[37].

1265 yılı civarında Konstantin Tih Asen, Altın Orda Hanı Berke Han'ı Bizans imparatoruna karşı birlikte hareket etmeye davet etmiştir. Berke Han'ın bunun üzerine Balkan işlerine girdiği düşünülmektedir. Berke Han'ın komutanlarından Nogay 20 bin süvari ile Tuna'yı geçmiş, VIII. Michael Palaeologus karşı çıkmaya çalışmış ancak Bulgar sınırına gelen Bizanslılar Tatarları görünce paniğe kapılıp dağılmıştır[38]. Berke Han'ın Bulgar çarını desteklemesi Altın Orda ile Bizans arasındaki ilişkilerle açıklanabilir. Bizans İmparatorları başlangıçta Karadeniz ve Boğaz yolunu kapatarak Altın Orda'nın Memlüklüler ile olan ticari münasebetlerine engel olmaya çalıştılar. Ancak Memlük devletinin askerleri Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya menşeli Kıpçak kölelerden oluştuğundan bu

[34] Bojilov, a.g.e., s. 115-116; Petır Mutafçiev, İstoriya…, s. 321-322.

[35] Bojilov, a.g.e., s. 116.

[36] Vasil Zlatarski, İstoriya na bılgarskata dırjava prez srednite vekove, T.3, Sofya 1994, s. 494; Mutafçiev, İstoriya…, s. 323.

[37] Mutafçiev, İstoriya…, s. 323.

[38] İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", Karadeniz Araştırmaları, c. 4, sy. 4, 2005, s. 8.

ticaret yolu onlar için büyük önem arz ediyordu. Bunun yanı sıra Berke Han'ın Bizans İmparatoru VIII. Michael ile arasının bozuk olmasının sebeplerinden biri de Memlük Sultanının Berke Han'ın yanına gönderdiği elçilerinin Bizans İmparatoru tarafından alıkonması ve kendisine sığınan eski Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus ve yakınlarının hapsedilmesidir. Tüm bu sebeplerden dolayı Altın Orda Hanı Bizans üzerine arka arkaya seferler düzenlemiştir. Nogay'ın Bulgar Çarı Tih'e yardımı da bu dönemde olmalıdır. Bu yardımı Bulgaristan'ın Altın Orda'nın vassalı olmasının bir sonucu olarak gören bir yaklaşımın yanı sıra, Bizans'a karşı ortak bir seferi Nogay ve askerlerinin ganimet elde etme düşüncesiyle yaptıkları şeklinde yorumlayanlar da olmuştur[39].

Bu dönemde Bizans Devleti için esas tehlikeler batılı güçler Ceneviz ve Venedik-Napoli Krallıklarıydı. İki denizci devlet imparatorluğun kendilerine tanıdığı ayrıcalıklarla yetinmiyor her zaman daha fazlasını talep ediyordu. Üstelik bunlardan birine verilen taviz diğeri tarafından ona düşmanlık olarak değerlendiriliyordu. VIII. Michael Palaeologus ustaca manevralarla her iki devletle de eşit derecede ilişkilerini sürdürdü. Michael Palaeologus Konstantinopolis'in Latinlerden kurtarılması için hazırlık yapmaya karar verdi ve Franklar ile Venediklilere karşı verdiği mücadelede onun için en önemli şey en büyük düşmanları olan Cenevizlileri kendi safına çekmekti. Diplomatik yeteneği sayesinde Venedikliler ile Cenevizliler arasındaki düşmanca ilişkileri o kadar ustaca kullandı ki 1261 yılında Cenevizlilerle antlaşma imzaladı. Napoli Krallığı yeni hükümdarı Anjou Charles'ın idaresinde eski Norman krallarının Balkan yarımadasına yönelik fetih hedeflerini devraldı. Bu nedenle Konstantinopolis'ten kaçan ve kaybettiği konumu yeniden kazanmak için batıdan yardım talebinde bulunan son Latin İmparatoru II. Baldwin Napoli Krallığı'nın en gayretli müttefiki oldu. Bizans, Bulgarların bu birliğe katılmasını engellemeye çalışı. O sırada (1268) Çariçe İrina öldü, iki ülke arasındaki düşmanlığın ana kışkırtıcısının ortadan kalktığına inanılıyordu. Dul Konstantin Asen'e barış teklif edildi ve imparatorun kız kardeşiyle evlenmesi karşılığında çeyiz olarak Karadeniz kentleri Mesemvriya ve Anchialo vaat edildi. Müzakereler sonuç verdi ve yeni Bulgar çariçesi Tırnovo'ya geldi. Ancak Bizans sözünü yerine getirmedi çünkü bu girişiminin sebebi Bizans'ın düşmanlarını Bulgarlardan uzak tutmaktı. Ancak 1273 yılında Bulgar elçilik heyeti Charles Anjou ile müttefik olmak için Napoli'ye gitti. Bu durum Bizans tarafından sakin karşılandı. Ancak onların huzur ve güvenliğini bozmaya yönelik herhangi bir girişime karşı kurnaz Michael Palaeologus gerekli önlemi almıştı. Gayrimeşru kızı Efrosinya'yı Nogay Han ile evlendirdi. Ülkesini Tatar istilasına maruz bırakma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Konstantin Tih Asen güney komşusuna herhangi bir düşmanca eylemde bulunmaya cesaret edemedi[40].

Merkezi devlet idaresi bu dönemde zaten oldukça zayıflamış ve fiilen Bulgar devleti Vidin ve Tırnovo olmak üzere ikiye ayrılmış durumdaydı[41].

3. Konstantin Tih Asen Dönemi'nin Sonu, İvaylo Ayaklanması ve Sosyal Dinamikler

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan'da feodal ilişkilerin gelişmesi, köylülerin durumunda keskin bir kötüleşmeye yol açtı. Köylüler merkezi hükümete, boyarlara ve kiliseye tamamen bağımlı olmanın yanı sıra, kişisel özgürlüklerini de günden güne kaybettiler. Halk vergi ve harçların yükü altında ezilmeye başladı. Uzun süren savaşlar ve yaşanan boyar çekişmeleri, köylülerin durumunun kötüleşmesine ve İvaylo adıyla anılan ayaklanmanın patlak vermesine zemin hazırladı. Yine bu dönemde yaşanan Tatar istilaları Kuzeydoğu Bulgaristan'da devlet otoritesini iyice zayıflatmıştı. Bu durum ayaklanmanın patlak vermesini ve hızla gelişmesini kolaylaştırmıştır.[42]

Günden güne topraklarını ve gücünü kaybeden Bulgar devletinde 1277 yılında köylü bir domuz çobanı olan ve kaynaklarda "Lahana" adıyla geçen İvaylo önderliğinde büyük bir isyan çıkmıştır. II. İvan Asen'in ölümünden sonra Bulgar devleti ciddi bir gerileme dönemine girmiş ve halkın içine düştüğü derin kriz günden güne kötüleşmiştir. Merkezi idarenin ve boyarların vergi baskısına maruz kalan

[39] İlyas Kemaloğlu (Kamalov), "Altın Orda Devleti", Doğu Avrupa Türk Tarihi, İstanbul 2013, s. 587-588.

[40] Zlatarski, a.g.e., s. 495; Mutafçiyev, a.g.e., s. 235-237.

[41] Fol, a.g.e., s. 91.

[42] P. Petrov, "Otslabvane na tsentralnata vlast. İzostryane na klasovata borba", İstoriya na Bılgariya, Vtora bılgarska dırjava, T. 3, Sofya 1982, s. 277.

halkın durumu günden güne kötüleşmiştir. Bunun yanı sıra Tatar, Macar ve Bizans baskı ve yağmaları halkın durumunu daha da kötüleştirmiştir. Zor durumdaki halk kitleleri İvaylo'nun önderliğindeki isyana destek vermiştir. İvaylo'nun yandaşlarına ne söylediği tam olarak bilinmese de onun halkı isyana teşvik ettiği ve halkı yönetmek istediği düşünüldüğünde, mevcut otoriteye karşı bir mücadele çağrısı yaptığı anlaşılmaktadır. Diğer köylülere ve domuz çobanlarına azizlerin kendisine göründüğünü ve isyanı kışkırtıp halkı yönetmek istediğini söylemekteydi. Dini unsurun silahlı mücadeleyle iç içe geçmesi Orta Çağ'da oldukça yaygın bir şeydi. Halkın arasında, kaderinin halkını kurtarmak, onları kurtuluş ve refah yoluna yönlendirmek olduğuna dair fikirleri yayılan İvaylo'ya köylüler büyük destek vermiştir. Kendiliğinden ortaya çıkan bu köylü hareketi, ovaların durgun siyasi enerjisini harekete geçiren ve mevcut toplumsal düzeni değiştirme arzusunu uyandıran organize bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Ayaklanma, 1277 yılının ilkbaharında veya en geç yazında patlak verdi. Hareketin merkezi, bugünkü Dobruca olan Kuzeydoğu Bulgaristan oldu. İvaylo liderliğindeki köylülerin ilk eylemleri, silah ve yiyecek elde etmek ve intikam almak için feodal beylere karşı meydana gelmişti.[43]

Boyarlara karşı başlayan ayaklanmada isyancılar kısa süre sonra Tatar istilalarına karşı da mücadele etmeye başladı. Merkezi hükümetin Tatar saldırıları karşısında tamamen etkisiz kalması neticesinde halk bu durumdan oldukça mağdur olmaktaydı. Bu nedenle de İvaylo bu konuda da halktan gerekli desteği bulmakta zorlanmadı. İvaylo destekçileriyle Tatarlara saldırmış, bir süre sonra başka bir gruba tekrar saldırmıştı. Kısa sürede ünlenen İvaylo 1277 yazında ya da en geç son baharında Tatar gruplarını Tuna'nın kuzeyine sürmeyi başardı. Tatarların yenilgisi, ayaklanmanın daha da ilerlemesi açısından büyük önem taşıyan bir olaydı. Eğitimsiz ve yetersiz silahlanmış Bulgar köylüleri zafer kazanarak, Bulgar hükümetinin vassalı olduğu ve Orta Çağ Avrupası'nda gerçek bir bela olarak görülen Tatarları Tuna Nehri'nin ötesine sürdüler. Tatarlara karşı kazanılan zafer, isyancı orduya yenilmez bir güç olma şanını kazandırdı. Artık en tereddütlü olanlar bile İvaylo'nun zaferine ve üstlendiği davanın haklılığına inanıyordu. Tatarların sürülmesinin ardından isyancı ordu, çar ve boyarlarla hesaplaşmak için Tırnovo'ya doğru yola çıktı. Başkente yürüyüş, isyancı saflarında daha da büyük bir artış ve genişlemeyle sonuçlandı. Bazı boyarlar da isyancı halkın yanında yer aldı. İsyan sadece Tırnovo ve belli bir alanda kalmadı ve bütün Bulgaristan'a yayıldı.[44]

Nicephorus Gregoras İvaylo ayaklanmasına ilişkin anlatısında İvaylo'nun etrafına pek çok saf ve asi insanı toplayarak soygunculuk yapmaya başladığı ve böylece kısa sürede büyük bir servet edindiğinden bahsetmiştir. Faaliyetlerine başladıktan kısa bir süre sonra İvaylo büyük bir ordu toplamayı da başarmıştır. İktidardaki Konstantin Tih Asen onun sürekli saldırılarına maruz kalmaktaydı. Bu nedenle soygun ve saldırı faaliyetlerine daha fazla dayanamayarak her şeyi göze alarak ona karşı savaşmaya karar vermiştir. Gregoros: "*Bulgar hükümdarı sıradan bir insanın kısa sürede büyük bir ordu toplayıp Bulgarlara sürekli kötülükler yapmakla kalmayıp tüm ülkeyi büyük tehlikelerle tehdit etmesini utanç verici buldu ve onun gücünü kırmak üzere bir sefer düzenlemeye karar verdi"* ifadelerini kullanmıştır[45].

Konstantin Tih Asen liderliğindeki kraliyet ordusu isyancılar tarafından tamamen yenilgiye uğratılmış ve savaş sırasında hükümdarın kendisi de ölmüştür. Konstantin Tih'in ölümünden (1277) sonra tahtta birçok aday hak iddia etmiş ve bu durum Bulgaristan'da bir buhrana sebep olmuştur. VIII. Michael Palaeologus ile Nogay farklı adayları destekledikleri için kendi aralarındaki ilişki de bozulmuştur. Burada yaşanan karışıklıklar Mengü Temir Han'ın Balkan meselelerine müdahale etmesine sebep olmuştur[46].

Konstantin Tih Asen'in ölümünden sonra devleti eşi Maria yönetmeye başlamıştır. Çariçe Maria Yakov Svetoslav'ı yönetimden uzaklaştırmaya çalışarak merkezi devletin gücünü artırmaya çalışmıştır. Feodal aristokrasinin bazı temsilcileri, İvaylo'nun liderliğindeki isyancı köylülere

[43] Andreev, vd., Koy koy e, s. 122-127; Petrov, a.g.m., s. 277-279.

[44] Petrov, a.g.m., s. 279-282.

[45] Gregoras, a.g.e., s. 136.

[46] George Vernadsky, Moğollar ve Ruslar, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007, s. 213-214; Petrov, a.g.m., s. 277-278.

katılmıştır. İvaylo Altın Orda Devleti'ni yenilgiye uğratmış ve Tırnovo'yu kuşatmıştı. Çar Konstantin Tih Asen'in öldürülmesi sonrasında, çarın ordusu da İvaylo'ya katılmıştır. Bizans imparatoru İvaylo'nun sadece bu coğrafyada yaptıklarıyla yetinmeyip kademeli ve sistemli bir şekilde Bizans idaresinde olan komşu köy ve kasabaları da hedef alacak saldırılarda bulunacağı duyumunu almış ve onu bertaraf etmek için harekete geçmiştir[47].

İvaylo'nun Altın Orda ile savaştığı bir dönemde Bizans, III. İvan Asen[48]'i Bulgaristan'a getirerek burada bir çift başlılık oluşmasına sebep olmuştur. Aceleyle Bizans imparatorunun kızı İrina ile evlendirilen III. İvan Asen sayesinde Bizans da bu coğrafyaya egemen olmayı düşünmüştür. Bu amaca yönelik Doğu Trakya'da Bizans ordusu teşekkül edilmiştir. İki cephede savaşmakla tehdit edilen İvaylo, Tırnovo hükümetiyle uzlaşmayı kabul etmek durumunda kalmıştır. İsyancı ordusunun Tırnovo'ya girmesine izin verilmiş, İvaylo çariçe ile evlenmiş ve hem kendi konumunu hem de iktidardaki Tırnovo Çarlığı'nın konumunu sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu gergin siyasi ortamda, kendisini devrimci enerjisiyle zirveye çıkaran köylü kral İvaylo'nun, ezilen ovaların durumunu iyileştirecek herhangi bir sosyal reformu gerçekleştirmesi pek mümkün değildi. 1278 yılı boyunca İvaylo'nun askerleri Bulgar devletinin bağımsızlığını savunmak için farklı cephelerde savaşmak zorunda kaldı. İvaylo'ya bağlı Kuman, Stan, Kınço ve Momçil gibi voyvodalar güneyden gelen Bizans saldırılarını durdurmaya çalıştı. Bizans birlikleri geniş bir cepheden saldırıya geçti. İsyancıların savunmasını aşmaya ve bir geçitten diğerine geçmeye çalıştılar; ancak her yerde güçlü bir direnişle karşılaştılar. Çatışmalar, Şipka Geçidi'nden Karadeniz'e kadar Balkan Dağları boyunca sürdü. Üstelik isyancı gruplar sadece savunmayla yetinmediler. Sık sık sürpriz saldırılar düzenleyerek Bizanslılara büyük kayıplar verdirdiler. Bizzat kendisi de Tatar istilasını püskürtmek için kuzeye gitmek zorunda kaldı. Art arda birkaç savaştan sonra onları Tuna Nehri'nin ötesine atmayı başardı. Ancak Şubat 1279'da Bulgar kökenli ünlü Bizans generali Mihail Glava, Varna'ya çıkarma yaparak Çariçe Maria'nın kendisine devrettiği Tırnovo Çarlığı'na girerek III. İvan Asen (1279-1280)'i Bulgar tahtına oturtmayı başardı.[49]

Bizans'ın müdahalesi, Bulgaristan'daki siyasi durumu daha da kötüleştirdi. İsyancı ordu şehrin dış mahallelerini işgal etti ve feodal beylerin topraklarını yağmaladı. Güneyden, Bizans birlikleri taht iddiacısı III. İvan Asen ile birlikte ilerledi. İvaylo, kuvvetlerini Bizanslılara ve boyarlara yönlendirdi. Üç ay boyunca kendisini Druster kalesinde savundu. Sert kış, Bizanslıları kuşatmayı kaldırmaya zorladı. İvaylo saldırıya geçti. İvaylo'ya güvenen ve ona destek veren binlerce köylü yeniden ordusuna akın etti. Vaftiz edilmiş bir Tatar olan kraliyet protostratörü Kasım Bey de onun yanına geçti. 1280 baharında İvaylo Tırnovo'yu kuşattı. III. İvan Asen'in durumu umutsuz görünüyordu. Bizans İmparatoru iki büyük müfreze gönderdi ancak bunlar İvaylo tarafından Ortabalkan geçitlerinde durduruldu. III. İvan Asen, Tırnovo halkı ve boyarlar arasında tüm desteğini kaybetti. Kraliyet hazinesini yağmaladıktan sonra karısıyla birlikte gizlice Tırnovo'dan ayrıldı ve Nesebar üzerinden Konstantinopolis'e döndü. Tırnovo Çarlığı dönemin en önde geleni ve enerjik temsilci olan Kuman kökenli Georgi Terter'i (1280-1292) tahta çıkardı. Feodal aristokrasi onun etrafında toplandı. Köylü hareketi darbe aldı ve bölündü. İvaylo riskli bir eylemde bulunmaya karar verdi. Daha önce savaştığı Altın Orda Tatarlarından yardım istedi. İvaylo bir ziyafet sırasında, Tatar reisi Nogay'ın emriyle öldürüldü[50].

İvaylo isyanı, Konstantin Tih Asen'in ölümü, III. İvan Asen'in Bulgar tahtına çıkışı, Tatar ve Bizans saldırıları Tırnovo merkezli II. Bulgar Krallığı'nda yaklaşık olarak dört yıl sürecek olan bir karmaşa ve savaş dönemi olarak tanımlanabilir. I. Gergi Terter'in 1280 yılında Bulgar tahtına oturmasıyla Tırnovo'daki gerginlik ortadan kalkmış ancak Şişman, Kudelin ve Eltimir gibi bağımsız prensliklerin

[47] Gregoras, a.g.e., s. 136.

[48] Mitso Asen'in oğludur. Mitso Asen, Bulgaristan çarı II. İvan Asen'in Irene Komnene Doukaina ile olan evliliğinden doğan kızıyla yaptığı evlilik sayesinde tahta çıkmıştır. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemekle beraber, yaptığı evlilik dolayısıyla Asen soyadını almıştır. Andreev, vd., Koy koy e, s. 280.

[49] Fol, a.g.e., s. 91-92; Petrov, a.g.m., s. 282.

[50] Bojilov, a.g.e., s. 115, 118; Kayapınar, a.g.m., s. 240-243; Fol, a.g.e., s. 91-92.

kurulmasının önüne geçilememiştir. Meydana gelen bu küçük siyasi oluşumlar II. Bulgar Krallığı'nın zayıflamasına, merkezi otoritesinin sarsılmasına sebep olmuştur[51].

Sonuç

Bulgaristan, iki asırlık Bizans egemenliği sonrasında Peter ve Asen adlı iki Kuman kökenli kardeşin başlattığı ayaklanma neticesinde tekrar bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Bulgaristan coğrafyasında 1186/1187 yılında kurulup 1396'da yıkıldığı kabul edilen İkinci Bulgar Devleti'nde askeri, sosyal, siyasi ve demografik açıdan bir Türk boyu olan Kumanlar/Kıpçaklar, önemli rol oynamışlardır. İkinci Bulgar Devleti tahtı genellikle Kuman kökenli (Asen ve Terter hanedanları) idarecilerden oluşmuştur. Ancak merkezi otoritenin zayıfladığı bazı dönemlerde güçlü boyarların desteğini alan bazı kişiler yönetimi ele geçirmeyi başarmıştır.

Konstantin Tih Asen ve İvaylo dönemleri, İkinci Bulgar Devleti'nde hanedan dışı iktidarın hem siyasal meşruiyet hem de diplomasi açısından ne denli kırılgan olduğunu göstermektedir. Konstantin Tih Asen, Tırnovo boyarlarının desteğiyle tahta çıkmış, hanedan evlilikleri ve diplomatik ittifaklarla meşruiyetini pekiştirmeye çalışmıştır. Ancak Bizans'ın toparlanması, Altın Orda baskısı ve Macar-Sırp müdahaleleri karşısında bu stratejiler sınırlı kalmıştır. Onun dönemi, hanedan dışı bir iktidarın dış politikada kısa vadeli manevralar yapabilse de uzun vadede devletin bütünlüğünü koruyacak kalıcı çözümler üretemediğini ortaya koymaktadır.

Dış politikada Bizans ile süregelen mücadeleler ve Altın Orda ile kurulan geçici ittifaklar, Tih'in kısa vadeli kazanımlar elde etmesini sağlasa da uzun vadede devletin siyasi bütünlüğünü korumaya yetmemiştir. Özellikle VIII. Michael Paleologos'un yükselişi, Bizans'ın yeniden Balkan siyasetinde etkin bir güç haline gelmesine yol açmış ve Bulgaristan'ı daha da zayıf bir konuma itmiştir. İçeride ise feodal parçalanma, boyar rekabeti ve vergi yükü, merkezi otoriteyi yıpratmış; bu zemin, köylü kitlelerinin geniş çaplı bir isyanla siyasi sahneye çıkmasına olanak tanımıştır.

İvaylo Ayaklanması, sadece bir toplumsal patlama değil; aynı zamanda devletin yapısal zafiyetlerini, hanedan dışı iktidarın sınırlılıklarını ve feodal düzenin kırılganlığını gözler önüne sermiştir.

Konstantin Tih Asen dönemi, Bizans-Bulgar ilişkilerinin ikili dinamikleriyle açıklanamayacak kadar çok katmanlı bir süreçtir. Bu dönem, Balkan siyasetine yön veren dış baskılar, feodal güç mücadeleleri ve halk hareketlerinin kesişim noktasında şekillenmiş; Ortaçağ Bulgaristanı'nın siyasi çözülüş sürecini hızlandırmıştır. Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, hem hanedan dışı yönetimlerin meşruiyet sorunlarını hem de toplumsal hareketlerin devlet yapısını dönüştürücü etkilerini anlamak bakımından önemlidir.

İvaylo hareketi ise, köylü kitlelerinin ağır vergi yükü, feodal parçalanma ve Tatar istilaları karşısında ilk kez siyasi iktidara doğrudan müdahil olduğu bir toplumsal dönüşüm örneğidir. Ancak İvaylo'nun yükselişi, Bizans'ın diplomatik müdahaleleri ve boyar aristokrasisinin direnci nedeniyle sürdürülebilir bir yönetim modeli oluşturamamıştır. Bu durum, hanedan dışı iktidarların yalnızca dış baskılarla değil, içerdeki feodal güç dengeleriyle de sınırlandığını göstermektedir.

Sonuç olarak Konstantin Tih ve İvaylo dönemleri, Bulgar-Bizans ilişkilerinde meşruiyet krizlerinin, diplomatik manevraların ve toplumsal hareketlerin iç içe geçtiği kritik bir sürece işaret etmektedir. Bu dönem, Ortaçağ Balkan siyasetinde devlet otoritesinin zayıflaması ve dış güçlerin etkinliği kadar, halk tabanlı hareketlerin de siyasal düzenin şekillenmesinde belirleyici rol oynadığını kanıtlamaktadır.

Kaynakça

AKROPOLITES G., *Vekayiname, çev.* B. Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay, İstanbul 2008.

ANDREEV B. M., vd., *Etnografiya na Bılgariya,* T. 1, İzdatelstvo na Bılgarskata akademiya na naukite, Sofya 1982.

ANDREEV Yordan, İvan Lazarov, Plamen Pavlov, *Koy koy e v srednovekovna Bılgariya*, Sofya 1994.

[51] Kayapınar, a.g.m., s. 244.

ANGELOV Petır, "Bılgariya i Bılgarite XI-XIV v.", *İstoriya na Bılgarite ot drevnostta do kraya na XIV vek*, İzdatelstvo Znanie, Sofya 2003, ss. 325-376.

BOJILOV İvan, *Familiyata na Asenevtsi genealogiya i prosopografiya*, İzdatelstvo na Bılgarskata akademiya na naukite, Sofya 1985.

CHONIATES N., "*İstoria", İzvori za bılgarskata istoriya XXV: Grıtski İzvori XI,* red. M. Voynov, V. Tıpkova-Zaimova, vd., İzdatelstvo na bılgarskata akademiya na naukite, Sofya 1983.

FINE Jr, John V. A., The Late Medievel Balkans A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest, The University of Michigan Press, Michigan 1994.

FOL Aleksandır, Vasil Gyuzelev, Nikolay Gençev, vd*., Kratka istoriya na Bılgariya*, İzdatelstvo Nauka i izkustvo, Sofya 1983.

GREGORAS Nicephorus, *Vizantiyska istoriya, İzvori za bılgarskata istoriya*, XXV, red. Mihail Voynov, Vasilka Tıpkova-Zaimov, Lyubomir Yonçev, Bılgarska akademiya na naukite, Sofya 1983.

GREGORY T. E., *Bizans Tarihi*, çev. E. Ermert, KYK, İstanbul 2008.

KAMALOV İlyas, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 4, S. 4, 2005, ss. 3-20.

KAYAPINAR Ayşe, "II. Bulgar Krallığı". *Balkanlar El Kitabı c. I,* KaraM Vadi Yay, Çorum/Ankara 2006, ss. 232-251.

KEMALOĞLU (Kamalov) İlyas, "Altın Orda Devleti", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, İstanbul 2013, ss. 577-624.

LAZAROV P., "Petır i Asen-osvoboditelite na srednovekovna Bılgariya" *Velikite Asenevtsi sbornik s doklad ot konferentsiya, posvetena na 830 godini ot vıstanieto na bratya Petır i Asen, naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i obyavyavaneto na Tırnovo za stolitsa na Bılgariya i 780 godini ot legitimnoto vızobnovyavane na Bılgarskata patriarşiya,* Abagar, Veliko Tırnovo 2016, ss. 15-22.

MADGEARU A., *The Asanids the Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280),* Brill, Leiden-Boston 2016.

MUTAFÇIEV Petır, "Proizhodıt na Asenevtsi", *Makedonski Pregled, 4*(IV), Sofya 1928, ss. 1-42.

MUTAFÇIEV Petır, *İstoriya na bılgarskiya narod.* İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sofya 1992.

MUTAFÇIYEV Petır, *İstoriya na bılgarsiya narod*, Sofya 1992.

NADELYAEV V. M., & vd., *Drevnetyurkski Slovar,*. Akademiya nauk SSSR İnstitut yazıkoznaniya, Leningrad 1969.

NIKOLOV G. N., "Teodor-Petır, Asen-Belgun i Yoanitsa-Kaloyan-obnoviteli na Bılgarskoto Tsarstvo (1185-1207)", *Velikite Asenevtsi sbornik s doklad ot konferentsiya, posvetena na 830 godini ot vıstanieto na bratya Petır i Asen, naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i obyavyavaneto na Tırnovo za stolitsa na Bılgariya i 780 godini ot legitimnoto vızobnovyavane na Bılgarskata patriarşiya* (s.) Abagar Veliko Tırnovo 2016, ss. 34-46.

NIKOV Petır, *Vtoro Bılgarsko Tsarstvo,* Sofya 1937.

OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi.* Ankara 2011.

PETROV P., "Otslabvane na tsentralnata vlast. İzostryane na klasovata borba", *İstoriya na Bılgariya, Vtora bılgarska dırjava*, T. 3, Sofya 1982, ss. 264-277.

PRIMOV Borislav, "Utvırjdavane i teritorialna razşirenie na Vtorata bılgarska dırjava v kraya na XII i naçaloto na XIII v.", *İstoriya na Bılgariya*, T. 3, Sofya 1982, ss. 125-152.

PRIMOV Borislav, "Utvırjdavane i teritorialna razşirenie na Vtorata bılgarska dırjava v kraya na XII i naçaloto na XIII v.", *İstoriya na Bılgariya*, T. 3, Sofya 1982.

RASONYI L., *Tuna Köprüleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, Ankara 1984.

RASOVSKIY D. A., *Polovtsi Çernie Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii (Rabotih Raznih Let),* TSIVOI, Moskova 2012.

RUNCIMAN S., *A History of the First Bulgarian Empire,* G. Bell&Sons, London 1930.

STOYANOV Valeri, Kumanian Antroponymics in Bulgaria During the 15th Century. *Valeristica Polyhistorica I*, İnstitut za İstoriçeski İzsledvaniya, Sofya 2011, ss. 313-339.

TREADGOLD Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997.

VASARY Istvan, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365), çev.* A. C. Akkoyunlu, YKY, İstanbul 2008.

VASILIEV A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* çev. T. Alkaç, Alfa Yay, İstanbul 2017.

VERNADSKY George, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007.

VOYNOV M., Gyuzelev, V., vd., *Latinski izvori za bılgarskata istoriya IV,* İzdanie na Bılgarskata Akademiya na naukite, Sofya 1981.

ZLATARSKI Vasil, *İstoriya na bılgarskata dırjava prez srednite vekove*, T.3, Sofya 1994.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 145-155 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1777773
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

TUNA BULGARLARININ MADDİ KÜLTÜRÜNDE KEMER

Aslı ÇANDARLI*

Öz: Kemer tarihi süreçte öncelikle pantolon, kaftan gibi giysileri bele tutturmaya ve silahlar başta olmak üzere temel günlük kullanım eşyalarını taşımaya yarayan önemli bir giysi aksesuarıdır. Ne var ki kullanım amacı bu işlevselliği ile sınırlı kalmamış; kemer aynı zamanda sosyal statü göstergesi olmuştur. Bu doğrultuda malzeme ve tasarım özelliklerinden yola çıkarak onu kullanan kişilerin sosyal, kültürel ve ekonomik durumları hakkında bilgi edinebilmenin mümkünlüğü, kemeri sıradan bir giysi unsuru olmaktan çıkararak kültürel kimliğin önemli işaretlerinden biri haline dönüştürmüştür. Bu araştırmanın konusu Tuna Bulgarlarının maddi kültüründe kemerin işlevsel ve sembolik kullanımını inceleyerek taşıdığı anlamları ortaya koymaktır. Arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklar tıpkı bozkırda olduğu gibi Bulgar kültüründe de yönetimsel güç, sosyal statü ve kutsiyet anlamlarının belli bir süre korunduğunu ancak din değişimiyle birlikte nesnelere yüklenen sembolik anlamlarda bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir. Bu noktada kemer kullanımında bozkır kültürünün yanı sıra Slav etkisi değerlendirilmeye çalışılmış; kaide, kemer ucu ve tokadan oluşan kemer setlerinin üretim özelliklerinin Bulgar metal işleme sanatı ve inanç dünyası noktasında sunduğu veriler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemer, Kemer Tokası, Bulgar Kültürü, Sosyal Statü, Maddi Kültür.

BELTS IN THE MATERIAL CULTURE OF THE DANUBIAN BULGARIANS

Abstract: Throughout history, the belt has primarily served as an important clothing accessory used to secure garments such as trousers and caftans around the waist and to carry essential daily items, particularly weapons. However, its purpose was not limited to this functionality; the belt also served as an indicator of social status. In this regard, the possibility of gaining insight into the social, cultural, and economic circumstances of those who wore it, based on its material and design characteristics, transformed the belt from an ordinary garment into an important signifier of cultural identity. The subject of this research is to examine the functional and symbolic use of the belt in the material culture of the Danube Bulgarians and to reveal its meanings. Archaeological finds and written sources show that, just as in the steppes, meanings of administrative power, social status, and sanctity were preserved for a certain period in Bulgarian culture, but that a transformation in the symbolic meanings attributed to objects occurred with the change of religion. At this point, the influence of Slavic culture on belt usage has been evaluated alongside that of steppe culture; the data provided by the production characteristics of belt sets, consisting of a base, belt tip, and buckle, in terms of Bulgarian metalworking art and the world of beliefs has been examined.

Key Words: Belt, Belt Buckle, Bulgarian Culture, Social Status, Material Culture.

Giriş

Erken dönem Türk giyim kültürüne bakıldığında aslında yaşam tarzıyla doğru orantılı biçimde doğada ve çoğunlukla at sırtında olmaya uygun kıyafetler tercih edildiği, tarihi süreklilik içinde pantolon, çizme ve kalın paltonun yaşam tarzına en uygun giyim unsurları olarak kullanıldığı bilinmektedir[1]. Kemer de bu noktada devreye girmekte öncelikli olarak pantolonu bedene sabitleme amacına hizmet etmektedir. Bunun yanında silah ve en temel günlük kullanım eşyalarının taşınabilmesini sağlayan işlevsel bir aksesuardır. Ayrıca tarihi süreçte sarkıntılı kemerler sosyal statü ve rütbe ifadesi olarak kullanılmıştır. Özellikle askeri düzende kemerlerin üzerlerinde yer alan metal tokalar alplık göstergesi

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, aslicandarli@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0076-0064.

[1] Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, c. 5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 1-2.

Başvuru/Submitted: 03.09.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

olarak askerin statüsünü ifade etmiştir[2]. Tokaların üzerindeki desenlerinse sadece süsleme amaçlı kullanılmadığı, kemer sahibine güç ve koruyuculuk sağladığı inancı, kemeri hem işlevsel hem de sembolik bir unsur haline getirmektedir. Süslemelerin zaman içinde değişiklik gösterdiği ve çeşitliliğinin arttığını belirtmek gerekir. Genel olarak hayvan figürlerinin yanı sıra bitki motiflerinin varlığı söz konusudur[3]. Bu doğrultuda kemerler bir yandan estetik zevk ve moda anlayışının göstergesiyken diğer yandan metal işlemeciliği, inanç dünyası, idari ve sosyal statü, cinsiyet ya da ticari ilişkiler gibi konularda önemli veriler sunar.

Eski Türkler kemer için "kur" kelimesini kullanmış; "kurşak" kuşağı, "kur-la-mak" da bağlamak, kuşaklamak" anlamını ifade etmiştir[4]. Kur, Divânü Lügati't-Türk'te kuşak ve kemerin yanı sıra rütbe anlamıyla yer almaktadır[5]. Kemerlerin üzerinde bulunan metal levhalar toka/toku biçiminde anılmış; altın veya gümüş malzemeden yapılmışsa bunlara "tuş" denmiştir[6]. Erlik emaresi gösteren kişiler kemere takılan toku ile ödüllendirilmiş; genç erkeklerin kuşak kuşanması, "erkurun kuşandı" şeklinde ifade edilmiştir. Kemerin toplumsal törenlerin bir parçası olması, geçmişten günümüze devam eden bir gelenektir. Dolayısıyla kemer gündelik yaşamda gerek şekilsel özellikleri gerekse üzerine asılan nesneler ve gerçekleştirilen törensel uygulamalar aracılığıyla bir rütbe, statü göstergesi olarak anlam kazanmıştır[7]. Çok yaygın kullanılan bir giyim aksesuarı olmakla birlikte toplumun tüm üyeleri için tek bir kemer türünün bulunmadığını gerek üretim malzemesi gerekse süsleme ve işçilik detaylarının çeşitlilik gösterdiğini belirtmek gerekir. Örneğin; "kur kuşak" biçiminde adlandırılan hükümdar kemerlerinin değerli taşlarla süslendiği, işlemelerle bezendiği ve altından yapıldığı belirtilmiştir[8]. Dolayısıyla sıradan halkın kemerlerinin daha sade bir görünüme sahip olduğunu, kolay ulaşılabilir malzemelerden üretildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Kemerler pantolon için kullanılırken kuşaklar daha çok palto, kaftan türünden giysiler üzerinde yer almıştır. Bu doğrultuda "suf" sıradan halkın yaygın kullandığı ve yün ipliklerden elle örerek ürettiği bir kuşak türüdür[9].

Kemerin bozkır kültüründeki kullanımına ilişkin araştırmalardan da yola çıkarak bu çalışmada Balkan kültürü içinde özellikle Tuna Bulgar sahasında bir maddi kültür unsuru olarak kemer incelenmiştir. İlk Bulgarlar Aşağı Tuna, Balkan Dağları ve Karadeniz'le çevrelenen bölgede yaşamışlardır. Erken Orta Çağ dönemi Bulgaristanı, Pliska ve Preslav merkezlerinin yer aldığı sahanın yanı sıra günümüz Romanya, Sırbistan gibi alanları kapsayan çok geniş topraklara yayılmıştır. Bulgarların 680 yılı civarında Aşağı Tuna bölgesine ulaşarak gösterdikleri varlıkları kendi tarihlerinde olduğu kadar Doğu Roma için de önemli bir etkiye sahiptir[10]. Bakıldığında Bulgar Devleti'nin Karadeniz kıyısında ve Trakya'da Doğu Roma merkezlerinin hemen yakınındaki konumunun, kültürel unsurların Balkan iç bölgelerine ve Karpat Havzasına taşınmasında etkili olduğu düşünülebilir[11]. Bu geniş coğrafyada

[2] Tilla Deniz Baykuzu, "İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 53/1 (2013), s. 238.

[3] Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı, Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s. 119, 121.

[4] Ögel, a.g.e., s. 73.

[5] Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lügati't Türk, haz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 259, 260. Kelimenin kuşak ve kemer anlamındaki kullanımı Türk dillerinde oldukça yaygındır. Bkz. Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford At the Clarendon Press, London 1972, s. 642; Ekrem Arıkoğlu, İlker Tosun, Tuvaca-Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2024, s. 339.

[6] Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s.1025

[7] Emel Esin, Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 135-136; Baykuzu, a.g.m., s. 221.

[8] Ögel, a.g.e., s. 73-74.

[9] Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 129.

[10] Milica Radišić, Archaeological Testimonies of Bulgarian Presence in the Central Balkans During The Ninth and Tenth Centuries", Emperor Symeons Bulgaria in the History of Europe's South-East: 1100 years from the Battle of Achelous, eds. A. Nikolov, N. Kanev, Sofia 2018, s. 134; Péter Langó, András Patay Horvárth, "Hungarian Belt Bulgarian Belt? Some Notes on The Distribution of Ribbed Belt Mounts", Between Byzantium and the Steppe Archaelogical and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70 th Birthday, Institute of Archaelogy Research centre for the Humanities Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2016, s. 578.

[11] Valeri Grigorov, Nakiti v Blgariya i Velikomoraviya ot IX-X v. (Vizantiyski Kulturni Vliyaniya)", Blgarsko e-Journal of Arheologiya sy. 3 (2013), s. 99- 119; İvan Bugarski, Milica Radišić, The Central Balkans in the the Early Middle Ages: Archaeological Testimonies to Change, Processes of Byzantinisation and Serbian Archaeology, Byzantine Heritage and Serbian Art I (ed. V. Bikić), Belgrade 2016, s. 99; Radišić, a.g.m., s. 135.

kurulan idari, askeri ya da ticari ilişkiler maddi kültür kalıntılarını doğrudan etkilemiş ve kemer kullanımı da söz konusu etkiden payına düşeni almış durumdadır.

1. Bulgar Kemerlerinin Kökenine Dair

Tarihi süreçte Attila'nın oğullarından İrnek'in, beraberindeki Hunlarla birlikte Ogur[12] Türkleriyle birleşmesinin Bulgar Devleti'nin temellerinin atılmasında etkili olduğu; Göktürk hakimiyetinin dağılmasının ardından devletleşme sürecine girildiği bilinmektedir[13]. Bunun yanı sıra Bulgarların devletleşmeden hemen önce belli bir süre Avar hakimiyetinde bulunmalarının taraflar arasında kültürel etkileşimi kaçınılmaz kıldığını akılda tutmak gerekir[14]. Asparuh liderliğindeki Bulgarlar daha önce de belirtildiği gibi Aşağı Tuna, Balkan Dağları ve Karadeniz'in çevrelediği bölgede yaşamışlardır. Balkanlar ve Tuna boylarına geldikleri ilk andan itibaren Doğu Roma İmparatorluğu ile yoğun ilişkiler kurmuşlar; Doğu Roma ve Avar gibi dönemin önemli güçlerine rağmen etkin bir varlık göstermişlerdir. Yerli Slav halkla da etkileşim söz konusudur[15].

Bulgarların tarih sahnesine çıkışlarından devletleşme dönemlerine giden süreçteki ilişkiler ağı ve aslında buluntuların Balkanlar, Karpat Havzası, Karadeniz'in kuzeyi gibi çeşitli alanlarda görülmesi kemerlerin kökeniyle ilgili net bir çıkarım yapabilmeyi zorlaştırmış; farklı görüşleri beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri; Bulgar sahasında ortaya çıkarılan çeşitli arkeolojik buluntuların çoğunun bozkır kökenli olduğunu düşünmek yönündedir[16] ki Bulgarları oluşturan nüfusla birlikte kültürel unsurların da yer değiştirmesi son derece olağandır. Tarihi süreçte metal süslemeli kemerlerin Ural-Altay kökenli konargöçer kültürler etkisiyle statü göstergesi olarak kullanıldığının bilinmesi bu görüşü destekler niteliktedir. Ağırlık kazanan görüşlerden bir diğeri; Karpat Havzası'nın Macarlar tarafından fethi ve Macarların Balkanlara çıkışıyla bağlantılı olarak Bulgar kemerlerini Macarlarla ilişkilendirmektir. Bu doğrultuda söz konusu kemerlerin Doğu Roma etkisi altındaki Macarlar tarafından geliştirildiği; mücadeleler sırasında esir alınan Macar zanaatkarların sahip oldukları bilgi ve beceriyi yerel ustalara aktarmaları sayesinde ortaya çıktığı varsayılmıştır[17]. Bu düşünce kemer buluntularının tarihlendirilmesiyle Macarların Aşağı Tuna ve Karpat Havzası'na gelerek buraya yerleşmelerinin örtüşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kemerlerin kökenine ilişkin diğer görüşler bir yana 10. yüzyıl boyunca bu sahanın Bulgaristan'ın bir parçası olduğu akılda tutularak alan araştırmaları sırasında ortaya çıkarılan ve Macarlara atfedilen buluntuların aslında Bulgar kökenli olabilme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Yapılan araştırmalarda Bulgar kökenli nesnelerin daha çok 9. yüzyılın ikinci yarısı ve 10. yüzyıla tarihlendiği tespit edilmiştir[18]. Pliska ve Preslav başta olmak üzere kuzey Bulgaristan'da gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar Tuna Bulgarlarının kültürel hayatlarına ilişkin önemli veriler sunmuştur ki ortaya

[12] Bu konuda bkz. İbrahim Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985, s. 4-9; Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken, İstanbul, 2010, 31. bs., s. 191-193; Osman Karatay, "Oğurlar", Doğu Avrupa Türk Tarihi, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 241-250.

[13] Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, s. 11, 17; Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s.190, 193; Akdes Nimet Kurat, "Tuna Bulgarları", İslam Ansiklopedisi, c. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.796; Ali Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", Tarih Enstitüsü Dergisi, sy. 14 (1994), s. 2-3; Ayşe Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", Türkler Ansiklopedisi, c. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 630.

[14] Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, s. 11; Geza Feher, Bulgar Türkleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 39.

[15] Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, s. 20-32; Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 156; Feher, a.g.e., s. 45-46; Istvan Zimonyi, "Bulgarlar ve Ogurlar", Türkler Ansiklopedisi, c. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 608-612; Karatay, "Tuna Bulgarları", Doğu Avrupa Türk Tarihi, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi, İstanbul 2013, s.273-277; Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme(681 803)", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, c. X/ sy. 2, Kış 2010, s. 1-18.

Kurat, a.g.m., s. 797; Kayapınar, a.g.m., s. 631; Radišić, a.g.m., s.135

[16] Radišić, a.g.m., s.135; S. Stanilov, Dve Grupi Staroblrarski Remyni Ukrasi ot Severoiztoçna Blgariya, Pliska Preslav, c. 6, Sofiya 1993, s. 157

[17] Langó, Horvárth, a.g.m., s. 568-569; Mariela Inkova, A Contribution to the Problem of Producing the Old Bulgarian belt Fittings From the 10 th Century", Römisch-Germanisches zentralmuseum forschungsinstitut für Archäologie, 17, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz 2012, s. 277-278.

[18] Radišić, a.g.m., s. 136, 138, 147.

çıkarılan kemer parçası buluntuları da bu konuda ayırt edicidir. Örneğin Tuna Nehri yakınlarındaki Rusçuk bölgesinde gerçekleştirilen araştırmalar sırasında Kirivina'da deri kalıntılarına ek olarak kayış ucu, toka ve birçok parçadan oluşan bakır alaşımdan dökülmüş süslü bir kemer seti ortaya çıkarılmıştır. Buluntular detaylı olarak incelendiğinde kalp şeklindeki delikler ya da dekoratif inci dizisi gibi detayların 6-7. yüzyıl bozkır kültürünün izlerini taşıdığı tespit edilmiş ve dolayısıyla da Macarların bunun ancak taşıyıp aktarıcısı olabileceği değerlendirilmesinde bulunulmuştur[19].

Şekil 1. Krivina'da ortaya çıkarılan kemer buluntuları[20]

Bulgaristan'da Nadarevo ya da Novosel gibi yerlerde tespit edilen buluntular çok sayıda yarım kalmış ya da yanlış dökülmüş parçanın varlığını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu parça buluntuları Bulgar sahasındaki çeşitli yerlerde üretimin yaygın ve fazla miktarda yapıldığının kanıtı olarak değerlendirilmelidir. Zira gerek parça sayısının fazlalığı gerekse yanlış dökülen ya da eksik olan parçaların bulunması Tuna Bulgar sahasında üretim atölyelerinin olduğunu ortaya koyar[21]. Üstelik bunlar sadece belli bir alanda değil Bulgaristan'ın tamamında yaygındır. Dolayısıyla Krivina'da bulunan kemerin 9. yüzyıl sonu 10. yüzyıl başlarında (895-907) Balkanlara yapılan Macar akınlarıyla bağlantılı olması pek mümkün gözükmemektedir. Bu tür, Karpat Havzasında da bulunsa bile miktar olarak çok daha azdır. Dolayısıyla Balkanlardakinin Macar kökeninden çok burada görülenlerin Bulgaristan'dan satın alınmış olunabileceği ya da yerel zanaatkarlara benzerlerinin sipariş edilmiş olması daha olası gözükmektedir. Kalıp veya hatalı döküm parçalarının Karpat Havzasında bulunmaması da burada üretilmediklerinin göstergesidir. Macarların bunlarla Doğu Roma ve Bulgar sahasıyla olan temasları sırasında karşılaşmış ya da bozkırdan benimsemiş olması mümkündür. Bulgar sahasında ortaya çıkarılan nervürlü kemerlerin Doğu Roma'da üretilmiş olabileceğine ilişkin bir görüşün varlığını da belirtmek gerekir. Bozkırdan gelen çok sayıda ücretli askerin Doğu Roma ordusunda bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla onların orijinal kostümlerinin bazı özelliklerinin korunduğu ve bu şekilde Doğu Roma aracılığı ile yaygınlaştırılmış olabileceği düşünülmüştür[22]. Bu durum; bir yandan göçer geleneğin süsleme zevkini diğer yandan Doğu Roma'nın biçimsel düzen anlayışını birleştirip kendi özgünlüğü içinde yeniden dönüştüren bir yapı ortaya çıkarmıştır. Böylelikle kemerlerin varlığı Bozkır, Doğu Roma ve Tuna Bulgarları arasındaki çok yönlü bir kültürel etkileşimle ilişkilendirilmiştir.

2. Kemer Metal İşçiliği ve Üretim Geleneği

Herhangi bir nesneyi değerli kılan unsurların başında malzeme gelse de üretim aşamasında kullanılan teknikler ve gösterilen özen de bir ürünün değerinin artmasında önemli rol oynar. Bu noktada kemerler içerdikleri ince işçilik sayesinde sadece toplumun estetik zevkini değil aynı zamanda atölye gelenekleri, metal döküm ve işleme konusunda sahip olunan beceri ve teknik bilgi düzeyini de

[19] Stanilov, a.g.m., s. 151; Langó, Horvárth, a.g.m., s. 571.

[20] Von Gudrun Gomolka-Fuchs, "Eine Gürtelgarnitur Vom Ungarischen Tup Aus Der Frühmittelalterlichen Siedlung von Krivina, Bezirk Ruse, Bulgarien", Eurasia Antiqua, sy. 8, (2002), s. 494, 496.

[21] Stoyço Bonev, Stela Donçheva, Tarobılgarski Proizvodstven Tsetr za Hudojestven Metal, Faber, Veliko Trnovo, 2011, s. 24, 206-207; Langó, Horvárth, a.g.m., s. 571; Inkova, a.g.m., s. 278; Stanilov, a.g.m., s. 160.

[22] Langó, Horvárth, a.g.m., s. 579, 582; V. Pletnov, V. Pavlova, Rannosrednovekovni Remçni Aplikatsii vŭv Varnenskiya Arheologicheski Muzey (Frühmittelalterliche Riemenbeschläge im Archäologischen Museum von Varna). Izv. Narod. Muz. Varna 30-31 (45- 46), 1994-1995 (2000), s. 24-239; Inkova, a.g.m., s. 278.

göstermektedir. Herhangi bir kemerin sahip olduğu işçilik detayları içerdiği anlamın derinliğiyle doğru orantılı biçimde artmaktadır.

Türkistan coğrafyasının maden yatakları bakımından zenginliği ve Türklerin de en erken dönemlerinden itibaren maden işleme konusundaki ustalığı bilinmektedir. Balkanlar ve Bulgar topraklarının da benzer özelliğe sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bulgar topraklarında en eski bakır buluntularının Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemlerine (MÖ VI-V binyıllar) kadar uzandığı tespit edilmiştir. MÖ 4300-4000 yılları arasında gelişimin doruk noktası yaşanmıştır. Araştırmalar, birden fazla metal kaynağının varlığını kanıtlamaktadır[23]. Dolayısıyla çok erken dönemlerden itibaren metal işleme ile meşgul olunması bu konuda üst düzey bir uzmanlaşmayı da beraberinde getirmiş olmalıdır.

Kemerler aslında deri ve metal işçiliğinin bir arada kullanıldığı ürünlerdir. Ortaya çıkarılan buluntular 10. yüzyılın ilk yarısı ve ortalarında Bulgaristan'da çok iyi organize edilmiş bir metal sanatı üretimi olduğunu ikna edici bir şekilde gözler önüne sermiş durumdadır. Özellikle Zlatar, Novosel ve Nadarevo yakınlarındaki metal sanatı üretim merkezlerinde bulunan kemer seti parçaları önemli veriler sağlamış; benzerlerine Romanya ve Macaristan sahasında da rastlanmıştır. Bulgarların 10. yüzyılına ait kemer bağlantı parçaları incelendiğinde bunların bakır ağırlıklı ve çinko, kurşun, kalay alaşımlı malzemelerden üretildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kemer üretiminde kolayca bulunabilen, dökümü ve işlemesi de aynı biçimde kolay olan malzemeler tercih edildiği, kemer setlerinin pahalı metaller olan kalay ve gümüş içermemesine ya da daha az miktarda içermesine özen gösterildiği söylenebilir. Bu sayede maliyeti az ancak kaliteli ürünler üretebilmişlerdir. Araştırmacılar taş döküm kalıplarının azlığından yola çıkarak kemer bağlantı parçalarının açık ya da kapalı kil veya kum kalıplarda döküldüğü sonucuna varmışlardır[24]. Bu durum da yine düşük maliyetli ve daha hızlı bir üretim anlayışını ortaya koymaktadır.

Ucuz bakır alaşımları kullanılmasının renk açısından yarattığı sınırlılık renklendirme konusunda farklı tekniklerin geliştirilmesini de beraberinde getirmiş ve kaplama yöntemi sıklıkla kullanılmış gözükmektedir. Kaplamaların değişen kalınlıkları bunların farklı ustalar tarafından ve ayrı atölyelerde yapıldığının bir göstergesi olmalıdır. En çok karşılaşılan, yüzeye gümüşlü kaplama uygulamasıdır ki yalnızca belirli bir renk birliği elde etmek için değil, aynı zamanda daha pahalı bir malzemeden (gümüş) yapılmış ürünleri taklit etmek için de kullanılmıştır. Bu uygulama hammadde eksikliğinden ziyade ucuz malzeme kullanarak seri üretim yapma ihtiyacının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Çok sayıda bağlantı parçasının dekoratif desenindeki oluklarda ve çökük bölümlerde bulunan döküm kusurları buna kanıt olarak gösterilmiş; tüm bu kusurların teknik beceri yetersizliğinden değil hızlı ve ucuz bir üretim arayışından kaynaklandığı düşünülmüştür[25]. Dolayısıyla atölyelerde seri üretime uygun geleneklerinin benimsenip uygulandığı rahatlıkla söylenebilir.

Karpat Havzası buluntuları ilk bakışta Bulgar sahasındaki kemer setleriyle büyük benzerliklere sahiptir[26]. O kadar ki benzerliğin ötesinde birkaç küçük detay dışında neredeyse aynı olan kemer parçaları için daha dikkatli bir inceleme yapıldığında burada (Karos, Taksony, Magyardió szeg) bulunan parçalarda herhangi bir kesik desen görülmediği gibi nervürler/çıkıntılar arasında inci dizisi ya da benzeri bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak Bulgar kemerleri için standart bir unsur olduğu düşünülen kaidelerin ucunun kıvrımlı deseni de görülmemektedir[27]. Karpat Havzasındakiler (Bodrogvécs, Tiszacszlar ve Zemplén) yaldızlı gümüşten yapılırken Bulgar sahası kemerleri bronz malzemeden ve çoğunlukla bakır alaşımlarıdır[28]. Bu doğrultuda erken Macar dönemine ait parçaların daha değerli malzemelerden ve daha detay içeren tekniklerle yapıldığını söylemek mümkündür[29].

[23] Stella Doncheva, "Ancient Metallurgy in the Bulgarian Lands", Journal Scientific and Applied Research, vol., 24, (2023), s. 66, 68-69; Noël H. Gale, vd., "Early Metallurgy in Bulgaria", Godişnik ia Departameit Archeologiya, NBU/IAM, vol. IV-V, (2000), Sofia, s. 102-168.

[24] Inkova, a.g.m., s. 279, 281-282, 288.

[25] Gomolka-Fuchs, a.g.m., s. 502; Inkova, a.g.m., s. 283, 285-287; Bonev, Doncheva, a.g.e., s. 275.

[26] Gomolka-Fuchs, a.g.m., s. 497, 498, 500; Langó, Horvárth, a.g.m., s. 573.

[27] Stanilov, a.g.m., s. 576.

[28] Langó, Horvárth, a.g.m., s. 577; Pletnov, Pavlova, a.g.m., s. 102-105; Inkova, a.g.m., s. 279.

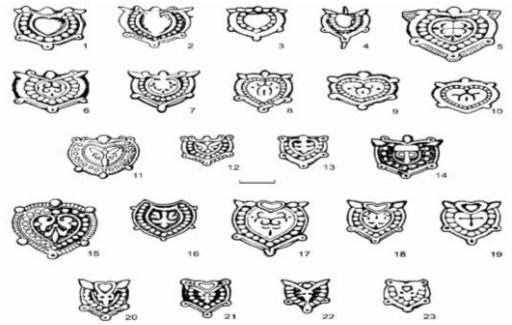
[29] Inkova, a.g.m., s. 279, 281-286.

Palmet tarzında süslenmiş kemer takımları Bulgar kültürünün yanı sıra Macarlarda da yaygın biçimde görülmüştür. Kemer buluntularının kaideleriyle ilgili olarak özellikle inci bant çerçeveli olanların Macarlar tarafından üretildiği yönünde bir değerlendirmede bulunulmuştur. Ancak söz konusu kaideler Karpat Havzasında dağınık olarak yayılmışsa da toplam sayıları oldukça az miktardadır. Ayrıca buluntularda bazı durumlarda inci bant eksiktir. Özellikle dar kaidelerin en az beş farklı kalıptan döküldüğü hatta biçimsel ve teknik farklılıklara sahip olduğu görülmüştür. Boyut ve döküm özelliklerinde görülen tüm bu farklılıklar üretim sürecinin tek bir elden yürütülmediği ve kendine özgülük barındırdığını göstermektedir[30].

3. Kemer Parçaları, Süslemeleri ve Sembolik Anlam

Toka, kemer ucu, bağlantı parçaları ve çeşitli aksesuarlardan oluşan kemer setleri biçimsel özellikler açısından farklılıklara sahiptir. Örneğin; kemer tokalarının farklı şekilleri bulunmakla birlikte belki de en yaygın kullanılanlar sağlam bir plakaya sahip oval çerçeveli tokalardır. Bunların bağlantı parçalarının arkasında iki-üç çıkıntı yer alır. Kurşun ve bronz döküm malzemeden örnekleri bulunmaktadır[31]. Dikdörtgen tabanlı ve oval destek çerçeveli tokaların yanı sıra ajurlu tokaların da varlığı bilinmektedir[32]. Kemerde hangi tokanın kullanılacağının kemer setinin süsleme detaylarına bağlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla tokalar aslında süsleme, bağlantı parçaları ve uçlarla birlikte bir bütün oluşturmaktadır. Kemer tokalarının uçlarının kıvrıma sahip olması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur[33].

Kemer uçları düz, sivri veya yuvarlak kenarlı olmak üzere benzer şekillere sahiptir ve farklılık yüzey süslemelerinde bulunmaktadır. Arka tarafta çiviler ve nadiren perçinler yer alır. Kemer uçları ve yuvaları, pürüzsüz bir yüzeye, kabartmalı veya kazınmış bir süslemeye sahiptir. Uçlar, uzun veya kısa olmak üzere farklı boyutlarda olabilmiştir. Bulgar topraklarında kabartmalı süslemeli kemer uçları çok yaygındır[34].

Şekil 2. Kuzeydoğu Bulgaristan'da Palmet işlemeli kemer parçaları[35]

Süslemeli kemer kalıntıları incelendiğinde kemerler üzerinde farklı desenlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bağlantı parçaları kalp, yaprak, kalkan, ajurlu, geometrik gibi çok çeşitli şekillere sahiptir. Süslemede palmet formuna çok sık rastlanmış; az miktarda olmakla birlikte süslemesi simetrik çizgiden oluşan ya da badem biçimli süslemeye sahip olan kemerler de bulunmuştur. Büyük kısmı Kuzey Bulgaristan'a ait olan 9. yüzyılın sonu ile 11. yüzyılın ilk yarısı arasında, yoğunluk 10. yüzyıla tarihlenmiş biçimde kalp ve yaprak süslemeli çok sayıda buluntu mevcuttur[36]. Varna Müzesi

[30] Langó, Horvárth, a.g.m., s. 577.

[31]Doncheva, "Similar Traits and İnfluences in the Production of Belt Sets in Bulgaria and Romania in the 10 th Century AD.," Pontica, LIII, (2020), s. 345; Stanilov, a.g.m., s. 162.

[32] Y. Verner, Pogrebalnata Nhodka ot Malaya Pereşepina i Kubrat-Han na Blgarite, Sofiya, 1988, s. 22-26, 39, 42-44; M. Daskalov, Kolani i Kolanni Ukrasi ot VI-VII vek. (ot Dneşna Blgariya i Ssednite Zemi), Sofiya 2012, s. 11

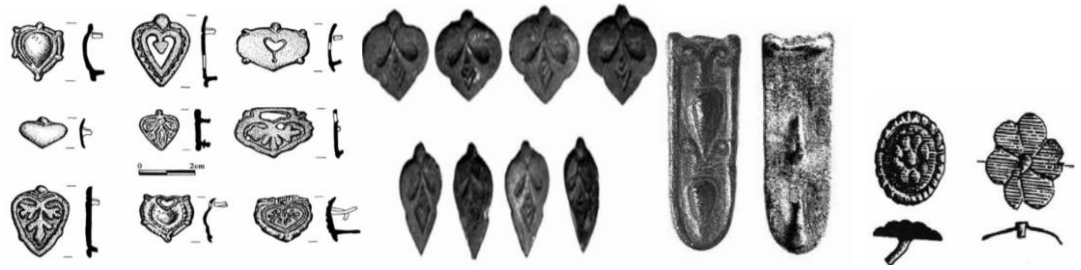
[33] Doncheva, "Similar Traits", s. 346.

[34] Doncheva, "Similar Traits", s. 347; Bonev, Doncheva, a.g.e., s.108, 275; Stanilov, a.g.m., s. 161.

[35] Gomolka-Fuchs, a.g.m., s. 499.

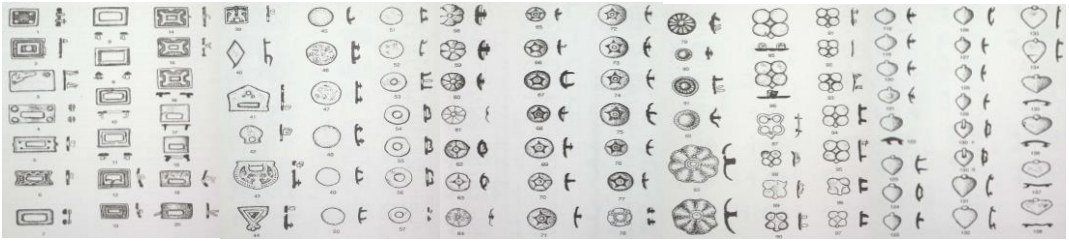
[36] Pletnov, Pavlova, a.g.m., s. 186, 225; Petr Dimitrov, "Metalni Ukrasi ot Veliki Preslav", Bulgarian e-Journal of Archaeology, 2, 2012, s. 106, 109; Radišić, a.g.m., s. 146; Doncheva, "Similar Traits", s. 352; C. Paraschiv, G. Talmaţchi, G.

Koleksiyonunda çoğu farklı kalıplardan üretilmiş eserler incelendiğinde; madalyon şeklinde nervürlü süsleme tasarımı özellikle dikkat çekmiş; nervürlerle süslenmiş çıkıntılı orta kısım, kenarlarda yaprak şeklinde süslemeli inci dizisi ve kalp şeklinde deliklerden oluşan biçim, özgün bir tür olarak değerlendirilmiştir. Tabanı parçalı yapıda olan palmet motifli ve inci sıralı türe sık rastlanmıştır[37].

Şekil 3. Erken orta çağ dönemi süsleme örnekleri[38]

Bulgaristan'daki Zlatar, Preslav, Yakimovo bölgeleri ile Varna ve Dobriç çevresindeki kale ve yerleşim alanlarında rastlanan kalkan biçimli bağlantı parçaları çıkıntılı detaylarla bezenmiş, kabartmalı kenarlara sahiptir. Benzer örneklerin Bulgar sınırlarının ötesinde Romanya ve Macar sahasında da yaygın olarak bulunması, bu biçimsel türün bölgesel sınırları aşan bir üretim ve kullanıma sahip olduğunu göstermektedir[39]. Ajurlu bağlantı parçaları, çeşitli şekil, süsleme ve üretim tekniklerinin başarılı bir biçimde uygulandığı özel bir grup olarak öne çıkmaktadır. Bu gruba ait örneklerde, parçaların merkezinde ajur tekniğiyle yapılmış kesikler bulunmaktadır. En yaygın tür, ortasında ajur kesimi bulunan, yüzeyinde ve taban kısmında herhangi bir ek dekoratif unsur yer almayan, sivri uçla tamamlanmış kalp biçimli bağlantı parçalarıdır. Bu tip hem Bulgar sahasında hem de diğer Balkan bölgelerinde yaygın biçimde kullanılmıştır. Ajur işçiliği, bu grubu görsel olarak diğerlerinden ayırmakta ve zanaatkârlık açısından üretim merkezlerinin teknik kapasitesine dair önemli ipuçları sunmaktadır[40].

Şekil 4. Kemer parçası süsleme örnekleri[41]

Geometrik şekilli süslemeler Bulgar kültüründe oldukça yaygındır[42]. Bu türlerin tümü, üretim merkezlerinin biçimsel zenginliği ve süsleme anlayışı hakkında bilgi sunmakta; aynı zamanda bölgesel farklılıkları ve teknik beceri düzeylerini gözler önüne sermektedir. Buluntular incelendiğinde üretim atölyelerinde biri genele hitap eden seri üretim diğeri ise daha az miktarda üretilen özgün tasarım olmak üzere iki ana türde çalışıldığı söylenebilir. Başkent Preslav yakınlarındaki üretim merkezlerinin bulunduğu bölgede bulunan eserlerde görülen şekil ve süsleme çeşitliliği ile komşu Romanya topraklarından elde edilen buluntular, verilen örneklerin çoğunda tam bir benzerlik göstermektedir.

Custurea, "Ornamente de Centură Descoperite la Oltina – "Capul Dealului", Pontica, 51, 2018, s. 379; Radišić, a.g.m., s. 146.

[37] Doncheva, "Similar Traits" s.348; Langó, Horvárth, a.g.m., s. 571-572.

[38] Radišić, a.g.m., s. 145, 147.

[39] Doncheva, "Similar Traits", s. 348-354; Bonev, Arhitekturen Kompleks v preslav, Preslav 4 (1993), s. 72- 73; Bonev, Doncheva, a.g.m., s. 109, 275; Nikola Mavrodinov, Staroblgarskoto İzkustvo, Sofiya, 1959, s. 304- 305; Radišić, a.g.m., s. 143.

[40] Doncheva, "Similar Traits", s. 355.

[41] Pletnov, Pavlova, a.g.m., s. 192, 194-196, 198 Daha fazla kemer bağlantı parçaları görsel örnekleri için bkz. Pletnov-Pavlova, a.g.m., s. 192-239.

[42] Stanilov, a.g.m., s. 155.

Komplekslerin 10. yüzyılda tarihlenmesi ve Romanya'da bulunan detayların çoğunun aynı tarihe ait olması, bu dönemde yoğun bağlantıların ve etkilerin varlığını göstermektedir. Kemer setinin oluşumundaki genel özellikler ilk bakışta çok benzer olmakla birlikte, özellikle süsleme detaylarında birçok farklılık da mevcuttur. Bu nedenle, kemer parçalarının birebir aynı tasarımla ortaya konması söz konusu değildir. Benzer şekiller yerel gelenek ve kültürel özellikler doğrultusunda üretilmiş ve bu sayede ilk bakışta aynı gibi gözükse de detayda kendine özgülük barındırmıştır. Süslü kemer modası o dönemde Avrasya genelinde yaygındır. Bulgar ve Romanya toprakları da bu eğilimden etkilenmiş gözükmektedir[43].

Şekil 5. Bulgar sahasında hayvan motifli kemer tokaları[44]

Kemer tokaları üzerinde yer alan aslan, grifon, kanatlı at ve hayvan mücadele sahnesi motiflerinden de bahsetmek gerekir. Pliska, Dobriç, Varna, Rusçuk ve Şumnu gibi sahalarda hayvan figürlü tokalara rastlanmıştır. Bilindiği üzere Bozkır kültürü özelliklerini taşıyan bir Türk devleti olarak kurulan Tuna Bulgar Devleti siyasi ve kültürel varlığını Hristiyan bir Slav Devleti olarak tamamlamıştır[45]. Bu doğrultuda motifler ilk bakışta bozkır göçer kültürünün hayvan üslubunu akla getirirken aslında diğer yandan Doğu Roma metal işçiliği ve Hristiyan inancının etkilerini yansıtır. Bunlar arasında en yaygın görülen aslan figürlü tokalar incelendiğinde söz konusu motifin farklı biçimlerde işlendiği görülmüştür. Hayvan figürlü tokalar genelde iki parçadan oluşur. Dikdörtgen bir plaka ve hafif yuvarlak bir destek çerçevesi bulunur[46]. Bu tür tokaların 6.-9. yüzyıllarda Doğu Roma'da yaygın olan oval plakalı ve hayvan figürlü menteşeli tokaların bir devamı niteliği taşıdığı düşünülmüştür. Kemer tokaları, 8. yüzyılın sonundan 12. yüzyılın sonuna ve hatta 13. yüzyılın başına kadar çok geniş bir zaman dilimine tarihlendirilebilir. Söz konusu zaman aralığı içinde Bulgar sahasında en yaygın oldukları dönemin 10. yüzyıl olduğunu belirtmek gerekir[47].

Hayvan figürleri içinde aslan en sık rastlanan görüntü olarak duran, yürüyen, yarım ya da tam yüzlü gibi farklı biçimlerde tasvir edilebilmiştir. Hristiyan kültüründe zengin ve çok yönlü bir sembolik anlama sahip olan aslan ruhsal uyanıklığı temsil eder ve İsa'nın gücüyle ilişkilendirilir. Bizans sanatında, grifonlar iyiliksever ve koruyucu yaratıklar olarak kullanılmıştır. Kuş, tokalar üzerinde rastlanan bir diğer figürdür[48]. Hayvan motifli Bulgar kemer tokaları için Doğu Roma etkisinin ön planda olduğu düşünülse de kurşun modellerin ya da tamamlanmamış tokaların varlığı bunların üretim yerinin Bulgar sahası olduğunun kanıtları olarak değerlendirilmiştir. Kemer parçaları; üretim yöntemi, tüketici ya da zanaatkar tercihi gibi nedenlerle farklı biçimlere sahip olsa da genel anlamda ortak bir üslubu yansıtması, bunların yerel zanaatkarlar tarafından yapıldığı fikrini beraberinde getirmiştir[49].

[43] Doncheva, "Similar Traits", a.g.m., s. 357-358.

[44] Doncheva, Ivajlo Bunzelov, "Buckles with Images of Animals and Mythological Creatures From Medieval Bulgaria", Pontica 47, s. 339-342.

[45]Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı", s. 6.

[46]Doncheva, "Za Edin Ryadak Tip Toki ot Teritoriyata na Srednovekovna Blgariya", Pliska-Preslav, 11, 2015, s. 63, 65; Doncheva, Bunzelov, a.g.m., s. 327.

[47] Doncheva, Bunzelov, a.g.m., s. 331; Doncheva, "Za Edin Ryadak Tip Toki", s. 66.

[48] Doncheva, Bunzelov, a.g.m., s. 327-330.

[49] Pletnov, Proizvodstvoto na Kolanni Garnituri v Rannosrednovekovna Blgariya", Preslav, 6, 2004, s. 228-240; Doncheva, "Za Edin Ryadak Tip Toki", s. 66.

Üzerlerine işlenen motifler kadar kemerin kendisi de işlevselliğinin yanında çeşitli sembolik anlamlara sahiptir. Kemer setleri elbiseyi bele tutturmanın ötesinde toplumsal öneme sahip bir giysi unsurudur. Türkistan'dan Macaristan'a kadar çok geniş bir alanda yaygın olan kemerler hem yönetimsel hem de toplumsal bir statü göstergesi olarak kullanılmış; rütbe bildiren nesneler olarak dikkat çekmiştir. Toplum hiyerarşisinde belirleyici bir öneme sahip olan kemerlerin malzemesi, sayısı ve şekli statünün somut göstergesidir. Bu doğrultuda kemerlerin her erkek mezarında bulunmaması, ağırlıklı olarak en önde gelen savaşçıların, komutanların ya da idarecilerin mezarlarında yer alması söz konusudur[50].

Süslü kemerlerin hükümdar tarafından sipariş edilip daha sonra rütbelerine göre hak sahibi kişilere dağıtılmış olabileceği düşünülür. Kemer ve yapısı, metal detayları, sahibinin hiyerarşik derecelendirmedeki yerinin göstergesidir[51]. Dolayısıyla daha önce de belirtildiği gibi kemerin üretildiği malzeme ve işçilikle kemer parçaları üzerinde yer alan süsleme detayları sadece işlevsel ya da dekoratif olmanın ötesinde anlamlara sahip olarak kişinin sosyal statüsünü ve maddi refahını temsil eder[52]. Ne var ki zaman içinde kemerin yavaş yavaş nüfusun daha geniş kesimleri arasında yayılmaya başlaması bir dönüşümü de beraberinde getirmiş ve aslında eski önemini yitirmesine sebep olmuştur. Bu durum, kemer setlerinin seri üretimiyle de doğrulanmaktadır. 9. yüzyıl başından itibaren sıradan halk arasında süs kemerlerinin yaygınlaşması, üretim malzemesini de kalıcı olarak değiştirmiştir. Nispeten ucuz ve erişilebilir malzemelerden (bakır, bronz) seri üretim kemer setlerinin halk arasında artan yaygınlığı sonucunda kemer toplumdaki moda anlayışının bir ifadesi olmuş; mevki veya askeri rütbe işareti olma özelliğini giderek yitirmiştir.

Sonuç

Türk giyim kültüründe göçer yaşam koşullarının getirdiği şartlara uygun giyinme anlayışının bir sonucu olarak kemerin öncelikle işlevsel bir aksesuar olduğu ortadadır. Ancak gündelik yaşamda kendisine yüklenen sembolik anlamlarla da önem kazanmış gözükmektedir. Çünkü üretildiği malzeme, uygulanan teknikler, süsleme detayları gibi özellikler estetik zevkin, zanaatsal becerinin yanında toplum üyelerinin sosyal statülerinin de işareti sayılmıştır.

Tuna Bulgarlarının maddi kültüründe kemerlerin kökenine dair farklı görüşlerin bulunması, bu aksesuarın kültürel etkileşimlerin ve göçlerin de bir yansıması olduğunu göstermektedir. Benzer arkeolojik buluntuların Balkanlar, Karpat Havzası, Bozkır bölgesi ve Doğu Avrupa gibi geniş bir coğrafyaya yayılması, köken konusunda kesin bir yargıya varmayı zorlaştırsa da Tuna Bulgar sahasında ortaya çıkarılan kemer parçalarının miktar olarak çokluğu, yanlış döküm örnekleri, kalıplar ve tamamlanmamış parçalar üretim sürecinin bu bölgede gerçekleştiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. En yaygın görüşlerden biri Bulgar kemerlerini Macarlarla ilişkilendirmekken Karpat Havzası'ndaki kemer parçalarının Bulgar kemerleriyle biçimsel benzerlik taşımasına karşın malzeme (gümüş-yaldız vs. bronz-bakır alaşım), süsleme detayları (inci dizisi, kıvrımlı uçlar vs. sadelik), döküm teknikleri ve üretim özellikleri açısından farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Macar kemerlerinin daha değerli malzemeler ve daha özenli tekniklerle üretildiği, Bulgar sahasındaki kemerler içinse ağırlıklı olarak daha kolay ulaşılabilir düşük maliyetli malzemeler tercih edildiği görülmüştür. İnci bantlı ve nervürlü kemerlerin Bulgar sahasında yoğunlaşması, bu tipin Bulgar kökenli olduğunu güçlü biçimde desteklerken, Karpat Havzasında yalnızca sınırlı miktarda ve dağınık bulunması, bu parçaların dışarıdan getirilmiş ya da sipariş edilmiş olabileceğini düşündürmüştür.

Tuna Bulgarlarına ait kemerlerin Bozkır geleneği, Doğu Roma etkileri ve yerel üretim anlayışı doğrultusunda şekillendiği anlaşılmıştır. Gerek arkeolojik gerekse teknik veriler bu kemerlerin kökeninin Bozkır ve yerel Bulgar üretimiyle daha yakından ilişkili olduğunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla Bulgar kemer setlerinin üretiminde Türkistan kökenli bir geleneğin izleriyle birlikte Doğu Roma süsleme sanatı ve yerel özellikleri harmanlayan bir anlayışın ortaya konduğu anlaşılmıştır. Zaman içinde Doğu Roma etkisi belirgin biçimde kendini göstermiş durumdadır.

---

[50] Gomolka-Fuchs, a.g.m., s. 504, 507; Doncheva, "Early Medieval Bulgarian Belt Set Compasition and Function", Pontica, LIII, 2020, s. 325-326.

[51] Bonya Totev, Olga Pelevniya, "Nahodkite" ot Velino i Zlatari i Aristokratiçeskite Grobove na Dunavskite Blgari, Arheologiya, 3-4 (2010), s. 73.

[52] Doncheva, "Early Medieval Bulgarian Belt Set", s. 327.

Kemerlerin değerini yalnızca kullanılan malzeme değil, aynı zamanda üretim teknikleri ve işçilik özellikleri belirlemiştir. Bu doğrultuda Tuna Bulgar sahasında 10. yüzyılda yoğunlaşan kemer üretimi, metal işçiliğinin gelişmişliği konusunda önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Bazı kemer parçalarında görülen eksiklerin beceri yetersizliğinden değil hızlı ve seri üretimden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Ucuz hammadde kullanımı ya da kolay erişilebilir kalıp malzemesi tercihi de hızlı ve büyük ölçekli üretimin işaretleri olarak değerlendirilmiştir.

Toka, kemer ucu, bağlantı parçaları ve çeşitli aksesuarlardan oluşan kemer setleri zengin bir biçim ve süsleme çeşitliliğine sahiptir. Bitki ve hayvan motiflerinin kullanıldığı görülmüştür. Palmet, kalp, yaprak ve geometrik motiflerden oluşan süsleme özellikleri; aslan, grifon, at, kuş gibi motifler zanaatsal beceri ve estetik anlayışının yanı sıra sembolizm konusunda da önemlidir. Tuna Bulgar sahasında ortaya çıkarılan kemer parçalarıyla diğer Balkan ülkelerindeki buluntuların benzerlikler göstermesi, bölgesel bağlantılar üretim-tüketim ilişkilerindeki ortaklıklar olarak değerlendirilmiş; farklılıklar ise yerel üretim anlayışı ve tercihlerinin yansıması biçiminde görülmüştür.

Kemer setleri başlangıçta yüksek statü ve askeri rütbe göstergesiyken zamanla bu anlamından uzaklaşarak seri üretilen ve sıradan halkın yaygın kullandığı bir giysi aksesuarına dönüşmüştür.

Kaynakça

AHMETBEYOĞLU, Ali, "Bulgar Hakanlar Listesi", Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 14 (1994), ss. 1-8.

ARIKOĞLU, Ekrem, İlker Tosun, Tuvaca-Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2024.

BAYKUZU, Tilla Deniz, "İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 53/1 (2013), ss. 221-250.

BONEV, Stoyço, Stela Doncheva, Tarobılgarski Proizvodstven Tsetr za Hudojestven Metal, Faber, Veliko Trnovo 2011.

BONEV, Stoyço, Arhitekturen Kompleks v Preslav, Preslav 4 (1993), ss. 56-78.

BUGARSKI, İvan, Milica Rasidic, "The Central Balkans in the the Early Middle Ages: Archaeological Testimonies to Change, Processes of Byzantinisation and Serbian Archaeology", Byzantine Heritage and Serbian Art I, ed. V. Bikić, Belgrade 2016, ss. 91-206.

CLAUSON, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford At the Clarendon Press, London 1972.

DASKALOV, M. Kolani i Kolanni Ukrasi ot VI-VII vek. (ot Dneşna Blgariya i Ssednite Zemi), Sofiya 2012.

DIMITROV, Petr, "Metalni Ukrasi ot Veliki Preslav", Bulgarian e-Journal of Archaeology, 2, 2012, ss. 93-121.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, Hun Sanatı, Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972.

DONCHEVA, Stella, "Za Edin Ryadak Tip Toki ot Teritoriyata na Srednovekovna Blgariya", Pliska-Preslav, 11, 2015, ss. 63-68.

DONCHEVA, Stella, "Similar Traits and Influences in the Production of Belt Sets in Bulgaria and Romania in the 10th Century AD.", Pontica, LIII, 2020, ss. 343-370.

DONCHEVA, Stella, "Ancient Metallurgy in the Bulgarian Lands", Journal Scientific and Applied Research, Vol. 24, 2023, ss. 65-72.

DONCHEVA, Stella, Ivajlo Bunzelov, "Buckles with Images of Animals and Mythological Creatures From Medieval Bulgaria", Pontica 47, s. 325-342.

DONCHEVA, Stella, Early Medieval Bulgarian Belt Set Composition and Function, Pontica, LIII (2020), ss. 323-342.

ESİN, Emel, Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

FEHER, Geza, Bulgar Türkleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

GALE, Noël H., Zofia Stos-Gale, Ana Radouncheva, Ivan Ivanov, Petar Lilov, Todor Todorov, Ivan Panayotov, "Early Metallurgy in Bulgaria", Godişnik ia Departameit Archeologiya, NBU/IAM, vol. IV-V, 2000, Sofia, s. 102-168.

GOMOLKA-FUCHS, Von Gudrun, "Eine Gürtelgarnitur Vom Ungarischen Tup Aus Der Frühmittelalterlichen Siedlung von Krivina, Bezirk Ruse, Bulgarien", Eurasia Antiqua, 8, 2002, ss. 493-514.

GRIGOROV, Valeri, "Nakiti v Blgariya i Velikomoraviya ot IX-X v. (Vizantiyski Kulturni Vliyaniya)", Blgarsko e-Spisanie za Arheologiya 2013, ss. 99–119.

INKOVA, Mariela, A Contribution to the Problem of Producing the Old Bulgarian Belt Fittings From the 10th Century, Römisch-Germanisches Zentralmuseum Forschungsinstitut für Archäologie, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz 2012, ss. 277-293.

KAFESOĞLU, İbrahim, Bulgarların Kökeni, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötüken, 31. Basım, İstanbul, 2010.

KARATAY, Osman, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681 803)", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, S.X/2, Kış 2010, ss. 1-18.

KARATAY, Osman, "Oğurlar", Doğu Avrupa Türk Tarihi, (ed. Osman Karatay-Serkan Acar), Kitabevi, İstanbul 2013, ss. 241-250.

KARATAY, Osman, "Tuna Bulgarları", Doğu Avrupa Türk Tarihi, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi, İstanbul 2013, ss. 273-294.

KAŞGARLI MAHMUD, Divanu Lügati't Türk, haz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

KAYAPINAR, Ayşe, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 630-640.

KURAT, Akdes Nimet, "Tuna Bulgarları", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, ss. 796-801.

LANGÓ, Péter – PATAY HORVÁRTH, András, "Hungarian Belt Bulgarian Belt? Some Notes On The Distribution Of Ribbed Belt Mounts", Between Byzantium and the Steppe: Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday, Institute of Archaeology Research Centre for the Humanities Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2016, ss. 567-786.

MAVRODINOV, Nikola, Staroblgarskoto İzkustvo, Sofiya, 1959.

OSTROGORSKY, Georg, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, C. 5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

PARASCHIV, S. – TALMAȚCHI, G. – CUSTUREA, G., "Ornamente de centură descoperite la Oltina – "Capul Dealului", Pontica, 51, 2018, ss. 365-387.

PLETNOV V., PAVLOVA, V., Rannosrednovekovni Remçni Aplikatsii vŭv Varnenskiya Arheologicheski Muzey (Frühmittelalterliche Riemenbeschläge im Archäologischen Museum von Varna). Izv. Narod. Muz. Varna 30-31 (45- 46), 1994-1995 (2000), ss. 24-239.

PLETNOV Valentin, "Proizvodstvoto na Kolanni Garnituri v Rannosrednovekovna Blgariya", Preslav, 6, 2004, ss. 228-240.

RADIŠIĆ, Milica, "Archaeological Testimonies of Bulgarian Presence in the Central Balkans during the Ninth and Tenth Centuries", Emperor Symeon's Bulgaria in the History of Europe's South-East: 1100 years from the Battle of Achelous, eds. A. Nikolov – N. Kanev, Sofia 2018, ss. 134-154.

STANILOV, S., Dve Grupi Staroblgarski Remyni Ukrasi ot Severoiztoçna Blgariya, Pliska Preslav, T. 6, Sofiya 1993.

TOTEV, Bonya, Olga Pelevniya, "Nahodkite" ot Velino i Zlatari i Aristokratiçeskite Grobove na Dunavskite Blgari, Arheologiya, 3-4 (2010), ss. 58-77.

VERNER, Y., Pogrebalnata Nhodka ot Malaya Pereşepina i Kubrat-Han na Blgarite, Sofiya 1988.

ZIMONYI, Istvan, "Bulgarlar ve Ogurlar", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 606-616.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 157-167 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1776059
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

TANIKLARIN İFADELERİ IŞIĞINDA EDİRNE VE ÇEVRESİNDE YUNAN İŞGAL UYGULAMALARI

Nurten ÇETİN[*]

Öz: 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Osmanlı toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlandı. Mütareke hükümleri gereği Osmanlı demiryolu güzergahlarının güvenliğinin sağlanması görevi İtilaf Devletlerine bırakılıyordu. Hadımköy-Uzunköprü demiryolu hattının korunması Fransız kuvvetleri tarafından sağlanacaktı. Fransızlar bir müddet sonra bu görevi Yunanlılara devrettiler. Yunan kuvvetleri bölgeye geldikten sonra hat boyunun dışında kalan dahildeki şehir ve kasabalara girdiler. Asayişi bozarak bölgedeki Türk nüfusu zulüm ve baskı ile göçe zorladılar, bölgedeki yerli Rumlar silahlandırıldı. Yunanistan Başbakanı Trakya'daki Rumların sayıca Türklerden fazla olduğu iddiası ile Paris Barış Konferansı'nın Trakya'yı Yunanistan'a bırakması amacıyla yoğun çalışmalar yürüttü. Nihayetinde San Remo Konferansı kararları ile Doğu Trakya Yunanistan'a bırakıldı. Bu karar üzerine Yunanlılar Trakya'yı Yunanistan'a katma çalışmalarına hız verdiler. 25 Temmuz 1920'de Edirne Yunanlılar tarafından işgal edildi. İşgalden sonra da Yunanistan'ın Doğu Trakya'daki Türkleri göç ettirme siyaseti devam etti. Yunanlılara kısa sürede yenilen I. Ordu'nun kuvvetlerinden bir kısmı Bulgaristan'a sığındı. Edirne'de Yunanlılara karşı sivil direniş hareketini yürüten Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bazı üyeleri de Bulgaristan'a kaçtılar ve orada Anadolu'da devam eden Milli Milli Mücadele'nin zafere ulaşması için katkı sağlamaya çalıştılar. Bu çalışmada Yunanlıların Edirne ve çevresindeki işgal uygulamaları işgalin tanıklarının ifadeleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Edirne, Yunanistan Doğu Trakya, Uzunköprü-Hadımköy, Darüleytam.

GREEK OCCUPATION PRACTICES IN EDİRNE AND ITS SURROUNDINGS IN THE LIGHT OF WITNESSES' TESTIMONIES

Abstract: With the Armistice of Mudros on October 30, 1918, Ottoman territories began to be occupied by the Allied Powers. According to the provisions of the armistice, the task of ensuring the security of Ottoman railway routes was assigned to the Allies. The protection of the Hadımköy–Uzunköprü railway line was to be carried out by French forces. After a while, the French transferred this duty to the Greeks. Once Greek forces arrived in the region, they entered towns and cities beyond the railway line. By disturbing public order, they forced the local Turkish population to migrate through oppression and violence, while arming the local Greeks. The Greek Prime Minister conducted intense efforts at the Paris Peace Conference to secure the transfer of Thrace to Greece, arguing that Greeks outnumbered Turks in the region. Eventually, with the decisions of the San Remo Conference, Eastern Thrace was handed over to Greece. Following this decision, the Greeks accelerated their efforts to annex Thrace to Greece. On July 25, 1920, Edirne was occupied by the Greeks. After the occupation, Greece's policy of forcing Turks in Eastern Thrace to migrate continued. Some of the forces of the First Army, which was swiftly defeated by the Greeks, took refuge in Bulgaria. Certain members of the Trakya Paşaeli Defense of Rights Society, which led the civilian resistance against the Greeks in Edirne, also fled to Bulgaria, where they sought to contribute to the success of the ongoing National Struggle in Anatolia. This study attempts to present the practices of the Greek occupation in Edirne and its surroundings in light of the testimonies of witnesses to the occupation.

Key Words: Edirne, Greece, Eastern Thrace, Uzunköprü–Hadımköy, Darüleytam.

[*] Prof. Dr. Trakya Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, Türkiye, nurtencetin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5428-2539.

Başvuru/Submitted: 01.09.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

Giriş

Mondros Mütarekesi'nin 15. Maddesi ile Osmanlı Devleti'ne ait bütün demiryolu hatlarının korunması görevi İtilaf Devletlerinin kontrolüne bırakılıyordu[1]. Bu çerçevede Uzunköprü-Hadımköy demiryolu hattının korunması işini önce Fransızlar üstlendi daha sonra da Yunanlılar devraldılar. Bu gelişme Doğu Trakya'daki Rumların sevinç gösterilerine yol açtı[2]. Yunanlıların Trakya'ya gelmesiyle Müslümanlara yönelik Yunan zulüm ve işkencesi başladı. Doğu Trakya'nın farklı yerlerinde neredeyse her gün cinayetler işleniyordu. Yunanlıların Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu 9 Ocak 1919'da işgalinin üzerinden geçen bir sene içerisinde Doğu Trakya'da Yunan ve yerli Rumların tahrikleri her geçen gün arttı ve Temmuz ayında imha hareketine dönüştü. Trakya'yı Yunanistan'a katmayı hedefleyen Yunanistan Başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansı'na verdiği muhtırada şöyle diyordu:

> *'Trakya'nın Yunanlılığı apaçıktır. Bulgarlar da bunu onaylamışlardır. Eğer söylenildiği gibi, İstanbul uluslararası bir devlet olacaksa, Yunanlıların hakları kesindir. İstanbul ile bütün Trakya, Yunanistan'a verilmelidir. Bulgar sınırı, Arda nehrini ve Karadeniz'e kadar 1913 sınırı izlemelidir. En doğru çözüm yolu, İstanbul'u ve İstanbul Vilayeti'ni Yunanistan'a bırakmaktır*[3].

18-26 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı Doğu Trakya'yı Yunanistan'a bıraktı. Yunanlılar bundan sonra bölgeyi topraklarına katmak için propaganda faaliyetleri ve diğer hazırlıklarına hız verdiler. Yunan uçakları tarafından Trakya ordusu baş kumandanı Zimirakis imzasıyla Doğu Trakya Rumlarına hitaben yazılan ve uçaklarla bölgeye atılan beyannamede; Yunan ordusunun Anadolu'da kısa sürede başarı elde ettiğinden bahsediliyor, konferansın Doğu Trakya'yı kesin surette Yunanistan'a verdiği belirtiliyordu. Beyanname de şöyle denilmekteydi[4]:

> 'Şarki Trakya Rumları:
>
> '*Şüphesiz haberdar olduğunuz vecihle ordumuz Anadolu'da ileri hareket yaptı ve Mustafa Kemal'in gayri muntazam askerlerini (çetelerini) dağıttı. Orada ileri hareketimiz başlayalı ancak iki gün oldu. Ve işte kıtaatımız Filadelfiya (Alaşehir)'yı işgal ettiler ve Afyonkarahisarına doğru ilerliyorlar. Hücumun birinci günü Soma, Akhisar ve Salihli zapt ve işgal olundu. Kemalin çeteleri büyük zayiat vererek gayri muntazam bir surette ricat ediyorlar. Harp meydanında gayet kesirü'l miktar naaş, üsera ve müteaddit ağır toplar ve bunların levazımını fişenk ve saire terk ettiler. 135. Alay sancağı elimize düştü. İkinci günü Filedelfiya (Alaşehir) zapt olundu. Bütün 13. Kolordusuyla düştü. Kemal-i mukavemeti, şiddeti, savleti kırıldı. Az günü Afyonkarahisarı da zapt olunacaktır. Felaketleriniz pek çabuk nihayet bulacaktır. Konferans, Trakya'yı sureti katiyede Yunanistan'a tahsis ve ita etti. O kadar zaman vatanınız için felaketlere tahammül ettiniz. Ancak birkaç gün daha sabrediniz ve hürriyet günü size erişti.*
>
> *Trakya'nın halîm ve sakin Türk ahalisine söyleyiniz ki Tayyarın onları sevk ettiği felakete sürüklenmesinler. Ordumuzun sakin kalacak kimselere nasıl hürmet edeceğini ve fakat Tayyarın menfaatçi makasıdına hidmet üzere işlerini güçlerini bırakıp silaha sarılanlara karşı nasıl bir aman olacağını onlara söyleyiniz. Trakya Rumlarının başlarının bir kılına dokunmamalarını onlara söyleyiniz. Zira mücrimler şu takdirde cinayetlerini pahalı ödeyeceklerdir. Mustafa Kemal'in duçar olduğu felaketi onlara ihbar ediniz. Tayyarı de aynı hal ve akıbet bekliyor. Size gelince söylediğim vecihle cesaretli olunuz.! Dedeağaç Trakya Ordusu Baş Kumandanı General Zimirakis. 14/27 Haziran 1920'.*

Yunanlıların Doğu Trakya'yı ele geçirme çalışmaları 25 Temmuz 1920 tarihinde Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgali ile sonuçlandı. İşgal döneminde Yunanlılar bölgedeki Türk nüfusunu yok etmek ve hakimiyetini sağlamlaştırmak için çeşitli yöntem ve uygulamalarda bulundu.

[1] Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 48.

[2] Kamil Erdeha, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, İstanbul, Remzi Yayınevi 1975, s. 421.

[3] Erdeha, a.g.e., s. 421.

[4] BOA DH.EUM. AYŞ.42/70-3. (23 Haziran 1920)

1. Edirne'nin İşgali Öncesinde Yaşanan Gelişmelere Dair

Uzunköprü-Hadımköy demiryolu hattı boyuna Yunan kuvvetlerinin gelmesiyle bölgedeki asayiş olayları gün geçtikçe arttı. 13 Şubat 1919'da Turgut Bey Köyü'ne giden Yunan askerleri evlerin kapılarını taşlamış, köylünün elindeki erzaklara el koymuş ve bu sırada köydeki köpekleri süngülemişlerdi[5]. Merkezi Edirne'de olan I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'in verdiği bilgilere göre, 17 Haziran 1919 tarihinde Lüleburgaz yakınlarındaki bir köye Yunan çavuşu kumandasında sivil kıyafette beş kişilik bir Rum çetesi gelmiş ve ellerindeki bombalarla Müslümanları korkutarak köyü derhal terk etmelerini aksi takdirde hepsinin öldürüleceklerini söyleyerek tehdit etmiş ve Anadolu dâhil olmak üzere bu toprakların Yunanlılara ait olduğunu söylemişti. Köylülerin ifadelerinden bölgede Rum çetelerinin faaliyette olduğu öğrenilmişti[6]. Edirne Polis Müdürünün 14 Temmuz 1919 tarihinde verdiği bilgilere göre, Edirne Rum metropolithanesi gizlice burada yeni açılan Yunan Salib-i Ahmer hastanesine silah ve asker elbiseleri ile askeri malzeme depolamaktaydı. Patlayıcı maddeler, ateşli silahlar, askeri elbiselerin bazı yerlerde depolanırken gönüllü kaydı suretiyle de askeri çeteler oluşturmak için teşkilata başlamışlardı. Yunanlılar tarafından Müslümanların Rumlara zarar verdikleri iddiasıyla Rumlara ait bu zararları içeren defterler düzenlemekteydi. Zengin olduğu düşünülen bazı Müslüman köylerine taarruza ve eşkıyalığa karar verilmişti. Osmanlı hükümetinin Rumlara eşitlik ve adaleti tatbikte yoksun olduğu propagandası yapılıyordu. Metropolit vekili ve tüccardan ileri gelen bazı kişiler Rumları Türkler aleyhinde örgütlemekteydi. Terzi Pinayot ihtiyaç anında hazır olması için imal ve dağıtım yaparken, fakirlere yardım perdesi altında pek çok haki Yunan askeri pantolonunun meydana çıkmıştı. Rum mahallelerinde Müslümanların yaptığı iddia edilen zarar ve ziyanın akla hayret verecek tarzda olduğuna dair her bir kişi için ayrı ayrı hazırlanan ve imzalattırılan belgeleri mahalle muhtarları abartılı bulduklarından onaylamaktan çekinmekteydi. Metropolithane tarafından bu nedenle tehdit edilen muhtarlar bulunuyordu. Rum Süle Çelebi Mahallesi Muhtarı Andon oğlu Tunayorkinin Türkçe yazılı mührünü "Türk mührüdür" diyerek reddetmişti. Birçok kadının "kandan bıktık bize can lazım" yolunda gönüllü kaydına itiraz ettiklerini Tunayorki itiraf ediyordu. Muhtar Kostazi ile muhtar Bulgar Yorki'nin açıklamaları Osmanlı hükümetinin adil icraatını değersizleştirmeye çalışma yolundaydı. En önemsiz meseleleri bile Edirne'deki İtilaf Devletleri temsilcilerine aksettirmekteydiler. İstanbul Rum gazetelerinde uydurma haberlere müracaat ediyorlar, bazı dükkanlarda Yunan ordusunun pek yakında geleceğinin kesin olduğunu söylüyorlardı. Müslüman kızlarının Yunan subaylarına verileceğine dair aralarında şaka yapıyorlardı. Havsanın Yolageldi köyünden Martonoz Hüseyin ağanın hayvanını gasp etmişlerdi. Babaeski Karahalil Köyü halkı Yunan karargahının desteğiyle hazırlık yapıyorlardı. Yunan subayları Kırkkilise'de iki Rum tüccarına büyük miktarda para vermişlerdi. Diğer kasaba ve köylerde bu şekilde hazırlık yapılıyordu[7].

Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin üyelerinden Mehmet Şeref Bey, metropolithanenin Yunan örgütlenmesindeki önemini şöyle belirtmekteydi:

> '*Edirne metropolithanesinde bir Trakya Bürosu vardı. Bunun çok mumtazam bir teşkilatı mevcut idi… Trakya'da İskeçe, Dimetoka, Ortaköy, Tekfurdağı, Vize, Çorlu metropolitlikleri müstakil birer daire-i ruhaniye olmakla beraber, hepsi yalnız bu millî Yunan davasında Edirne Metropolithane'sindeki mesai kalemine bağlı idi'*[8].

Şeref bey Yunan faaliyetleri karşısında aralarında Yunanlılarla işbirliği yapanlar ve Yunan emellerine hizmet eden Türkler olduğunu söylüyor ve bu durumdan şikâyet ediyordu. Şeref Bey'in ifadesine göre;

> '*... Edirne Yunan teşkilatı bir taraftan tanzim ettirdiği defterlerle Trakya'yı serapa Rum gösterdiği gibi öte yandan da Neyyir Mustafa avanını burada bir Yunan idaresinin alkışlarla kabul ve telakki edilmesi için pişdarı olarak irae ediyordu. Neyyir'in hatt-ı destiyle yazılarak altı Hürriyet ve İtilaf Edirne kulübü mührüyle mühürlenmiş bir talepnamede bu nüfus*

[5] BOA, DH.EUM. 3 ŞB. 27-49.

[6] ATASE, İSH-1, Kutu 19, Gömlek 37.

[7] BOA. DH.EU.M, AYŞ. 16/68-2.

[8] Mehmet Şeref, 'Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' -3-, Paşaili, 27 Mayıs 1339, s. 1.

defterlerine merbut bulunuyordu. Bu kadar vazıh vesaik üzerine Onlar Meclisi Trakya'nın Yunanistan'a aid olduğuna karar vermişti. Mesele Dörtler Meclisine gidiyordu. İşte o zaman Trakya-Paşaili Cemiyeti azasından memur etdiği Kumanlızade Nüfus Müdiri Ömer Efendi riyasetinde Cemiyet binasında toplanan gençlere bir hafta geceleri sabahlara kadar çalışmak şartıyla bütün Edirne Vilayeti'nin gayet müdellel ve ilmî esasları muhtevi millî bir istatistikini hazırlamıştı. Buna rabt ittiği meşhur bir muhtırayı mesele Paris'teki konferansa tevdi' edebilmekte idi. Bu ise o kadar güç idi ki İstanbul'daki siyasî murahhaslarımız bu hususta bütün tehlikeyi göze almaktan başka çare bulamamışlardı. Burada Rum Metropolithanesinde içtima iden Trakya Yunan Komitesi Paşaili Cemiyeti'nin af'alini Neyyir Mustafa ve hempaları vasıtasıyla takip ettiriyor, lakin bir şey öğrenemiyordu… '[9].

Bazı yerlerde Yunan askerleri tarafından askerler için haftada bir tiyatro oyunu sahnelenmekte, bu oyunlara Hristiyan halk da katılmaktaydı. Sahnelenen oyunlar da Hıristiyan halk ile Türkler arasına nifak sokulmaya çalışıldığı anlaşılıyordu. Edirne Valisinin verdiği bilgilere göre, son günlerde sahnelenen bir piyeste Tepedelenli Ali Paşa'nın Rum çetelerine mezalim yaptığı konu edinilmişti[10]. Osmanlı jandarma kuvvetlerinin silahlı olarak devriye gezmeleri men edilmişti[11].

Görünüşte demiryolu güzergâhını korumakla görevli olan Yunanlılar, iç güvenliği ihlal ve asayişi bozuk göstererek itilaf güçlerinin dikkatlerini çekmeye çalışarak hedeflerine ulaşmaya gayret ediyorlardı. Ortada hiçbir sebep yokken mevcudu bir tabur olan bu muhafız askerlerinin sık sık ve hemen her gün yerini değiştirmekte, yeni asker almakta ve yerli Rumlardan gönüllü sıfatıyla gizli asker kaydetmekteydiler. Bir kısım fesatçıları giydirerek ve silahlandırarak sağa sola sevk etmek suretiyle işgal kuvvetlerini güçlendirmekteydiler. Hat boyu ve istasyonlar ile sınırlı olması gereken işgal mevkilerini genişleterek birer bahane ile kasaba ve köylere varıncaya kadar yayılmaları gerçek amaçlarını ortaya koymaktaydı. Bunların yüzünden artan asayiş olaylarının tekrarını önlemek için teşebbüs ve takibattan geri durulmamakta ise de bu teşviklerin önüne geçmek oldukça zordu. Buna acil bir çare bulunulması gerekiyordu. Yunanlıların bölgeden kaldırılması mümkün olmaz ise işgalleri altında bulunan mevkideki mevcut kuvvetlerinin kesin olarak tespitinden sonra, Kuleliburgaz'dan kara yoluyla ve sahilden deniz yoluyla gelecek olan askerlerin Osmanlı topraklarına kabul edilmemesi ve yerli Rumlardan da aralarına asker alınmaması tedbirinin hemen devletçe alınması gerekiyordu[12].

San Remo Konferansının Trakya'yı Yunanistan'a bırakan kararı sonrasındaki Yunan faaliyetleri ve Edirne'nin işgali hakkında *Tan* gazetesi muhabiri, matbaasına gönderdiği mektupta şu bilgileri vermekteydi:

'*San Remo Konferansı Şarki Trakya'yı Çatalca'ya kadar Yunanistan'a verdi. Türkler sekiz sene mütemadiyen harp etmelerine rağmen harekât-ı milliyeye başladılar. Muntazam askerlerden ve başı bozuklardan alel-acele teşkil olunan milli ordu Marimce (Meriç) hattını Bulgar hududundan Bahr-i Siyaha kadar işgal etti. Marmara'nın garp sahilindeki limanlar beray-ı müdafaa tahkim olundu. Maksat hilafetin ikinci payitahtı Edirne'yi muhafaza etmek idi. Mamafiğ uzun süre mukavemet imkan haricinde idi. Erzak, mühimmat hülasa her türlü vesaitten mahrum bulunan müdafi'lerin hattı müdafaası kırılınca teslim olmak yahut Bulgaristan'a iltica etmekten başka çareleri yoktu. Bu harekâtı, aslen Arnavut olan bir asker deruhte etmişti. Cafer Tayyar… Yunanlılar çoktan Karaağaç'ı işgal etmişlerdi. Şehrin zaptı harekâtı Temmuzun 20. günü akşam saat altıda başladı. Bombardıman bütün gece devam etti. Ahali mahzenlere iltica ediyordu. 800 Türk, Ermeni, Rum, Yahudi ile birlikte Bulgar Katolik Mektebi mahzenine kapandı. Ertesi gün tesadüf ettiğimiz Türk zabitleri sükunetlerini muhafaza ediyorlar, (şerefimizi kurtarmalı) diyorlardı. Şafakla beraber bombardıman yeniden başladı. Sultan Selim Camii'nin avlusundan Yunan toplarının ateşini görüyorduk. Güllelerin her patlayışında koca*

[9] Mehmet Şeref, 'Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'-2-, Paşaili 13 Mayıs 1339, s. 1.

[10] BOA, DH.EUM.AYŞ. 17/27.

[11] BOA.DH.EUM.AYŞ. 23/14-1,2

[12] BOA, DH.EUM.AYŞ. 20/39-3.

bina sarsılıyordu. Saat onda Yunan askeri şehre dahil oldu. Bu sırada 12.000 Türk Bulgaristan hududunu geçiyordu[13].'

2. Edirne'nin İşgali Sonrasında Yaşanan Gelişmelere Dair

Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Trakya Paşaeli Cemiyeti Edirne'de dağılarak üyelerinden bir kısmı Bulgaristan'a iltica etti ve bir kısmı da İstanbul'a gitti. Edirne'de kalanlar da ellerindeki evrakı imha ederek bir tarafa çekilmiş, yakayı ele verenler çilesini çekmeye başlamıştı. İstanbul'a oradan da Anadolu'ya gidenler Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den aldıkları talimat üzerine İstanbul'da ve bilhassa Bulgaristan'da Kuva-yı Milliye hesabına çalışmaya başlamışlardı. İstanbul'da Trakya Paşaeli Cemiyetini faaliyete geçirerek bu kanaldan da sonuna kadar faaliyetten geri durmuyorlardı.[14]

Cemiyet üyelerinden İstanbul, Anadolu ve Bulgaristan'da kuva-yı milliye lehine çalışan Ahmet Ekrem Bey (Demiray), Şakir Bey ve Eski Zağralı İbrahim Bey ile birlikte, Sevr Antlaşması metnini almak üzere yola çıkan Osmanlı Heyeti ile görüşmek üzere Alpullu istasyonuna gittiklerini ve heyet başkanı Tevfik Paşa ile görüştüklerini belirtmektedir. Eğer Sevr Antlaşması'nı imzalamak gibi tarihe karşı büyük bir suçu ve millete karşı mesuliyeti deruhte edeceklerse derhal geri dönmelerini ve başka bir yoldan Paris'e gitmelerini söylemişlerdir. Tevfik Paşa'nın *'eğer bize tebliğ edilecek sulh muahedenamesi menafi-i Osmaniyeye muzırr ise imzalamadan geri döneceğini ve çünkü kendisinin de Trakyalı olduğunu*' söylemesi üzerine, anlaşmayı imzalamadıklarını telgrafla Edirne'ye Trakya Cemiyetine bildirmeleri ricasını kabul etmiş ve bu suretle trenin yoluna devamına müsaade edilmişti. Gerçekten de Heyet anlaşmayı imzalamamış ve bu durumu Köstence yoluyla İstanbul'a dönerken bildirmesi üzerine Cemiyet, 9 Mayıs 1920'de Büyük Edirne Kongresi'ni toplanmıştı[15]. Ekrem Bey Cemiyete yardım toplamak amacıyla gittiği bütün kasaba ve köylerde halkın tereddütsüz desteğini almıştı[16]. Ekrem Bey, Anadolu'ya geçtikten Şakir Bey ile 13 Eylül 1920'de İcra Vekilleri Heyeti Fevzi Paşa'yı ziyaret etmek istemiş ancak onun rahatsız olması nedeniyle İsmet Paşa'yı ziyaret etmişlerdi. İsmet Bey kendilerine Trakya hakkında pek çok sorular sormuştu. Verilen cevapları o sırada kâtibi olan Şükrü Bey (Sökmensüer) dikte etmekte idi. Tam o sırada BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa içeri girmişti. Mustafa Kemal Trakya'daki durum ve I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'in tutumu hakkında bilgi istemişti. Gerekli bilgiyi aldıktan sonra tekrar bir araya gelmeleri isteği ile görüşme sona ermişti[17]. Ekrem Bey, daha sonra Fevzi Paşa ile uzun bir görüşme yapmış ve uzun süren müzakerelerden sonra, Bulgaristan'a gidip orada teşkilat kurarak Trakya davasını yürütmeye çalışılması kararına varmışlardı[18]. Bulgaristan'a geçtikten sonra, Kızanlık, Eski Zağra ve Filibe ve Sofya'daki Cemiyet üyeleri ve milliyetçi subaylar ile görüşerek Anadolu'daki gelişmeler hakkında onları bilgilendirmiş ve Anadolu'daki Millî Mücadele'nin adım adım başarıya doğru gittiği bilgisi ile onların moral ve motivasyonlarını yükseltmişti. Sofya'daki Darülfünun profesörlerinden bir kısmı ve sanatkarlardan pek çok kimse kuva-yı milliye yanlısı idi ve hatta garnizonlarda Mustafa Kemal için şarkı bile söylemekteydiler. Bulgaristan'da müteferrik olarak çalışmakta olan bir hedef Anadolu için yararlı bir duruma getirmek için gerekli tedbirleri almaya yönlendirmişlerdi. Bunu kolaylaştırmak için de Bulgar Hükümetinin yardımına ihtiyaç duyulduğundan Türk yanlısı Bulgar şahsiyetler ve Makedonya Komitesi ile temas kurmuşlardı[19].

Edirne'nin işgali üzerine Yunanlılar tarafından esir edilen eski Polis muavinlerinden Hazım Bey'in anlattığına göre, Anadolu taarruzu başladığı zaman Edirne ve Trakya'nın çeşitli yerlerinden 1500'den fazla Türk gece yarısı evlerinden toplanarak Dedeğaç'a ve oradan da 23 kişiden oluşan 1. Grup Semadirek Adasına geriye kalanlar ise Milos Adasına sevk edilmişlerdi. Milos Adasına giderken 9 gün

[13] 'Edirne'nin İşgali', İleri, 14 Ağustos 1920, s. 1.

[14] TTK Arşivi, TP D: 6, B. 28/5-1.

[15] TİTE, K99G1B1-1001.

[16] TİTE, K99G1B1-1001.

[17] TİTE, K99GB1-3001.

[18] TİTE, K99G1B1-5001.

[19]TİTE, K99G1B1-8001; TİTE, K99G1B1-9001.

9 gece vapurda kalmışlar, bu sırada bin bir güçlükle ekmek tedarik ettilerse de adaya çıkar çıkmaz açlığa maruz kalmışlardı. 24 saat zarfında hükümet tarafından para karşılığında 16 kişiye bir ekmek ve bazen de kişi başına 25 dirhem pirinç ve üç adet patates dağıtılmaya başlanmıştı. Açlıktan birçok kimselerin benizleri solmuştu. Zayıf ve dermansız kalarak açlık yüzünden yerde topraklara karışmış karpuz çekirdeklerini çivi ile çıkarıp yemeğe başlayanlar olmuştu. Hatta bir gün Edirne'li Bankacı Mehmet Efendi mide rahatsızlığından dolayı deniz kenarında kusmuş, çıkarmış olduğu pirinç tanelerini adeta açlıktan gözleri kararmış zavallı bir köylü gelerek toplamış ve yemeğe başlamıştı. Her ne kadar engellenmek istenmişse de başarılı olunamamıştı. Esirler adaya götürülürken Vapurda kaptan ile koruma subayı tarafından Türkler hakkında imha siyaseti uygulanmış, 1400 kişiyi vapurun ambarına kapatılmış susuzluk ve havasızlık nedneiyle 600'den fazla kişi hayatını kaybetmişti Doğu ve Batı Trakya'da Anadolu'dan Milos Adası'nda toplanan bütünü sivil esirlerin miktarı 3.000 kişiden ibaret olup açlıktan, dayak ve işkenceden 1400'ü perişan olmuştu[20].

Esaretten gelen İzmir'li Ragıb Bey Yunanlıların son günlerde esirlerimize yaptıkları feci mezalim hakkında şu bilgileri vermiştir:

> *'Ezcümle Hanya'da Mustafa Paşa tabyasında Cafer Tayyar Bey kıtaatına mensup üseramızdan yolda iş görmek üzere hidemat-ı şakkaya ayrılan on neferlik bir postayı yerli Rumların son günlerde kâmilen şehit ettikleri gibi, Averu Hapishanesi'nde mevkuf 20 kadar Türk kadınından ikisini hidemat-ı şâkkaya icâbet etmediklerinden dolayı imhâ eylemişlerdir. Bundan maada (...) dördüncü hastahane yanında bulunan yedi Türk çocuğu tanassur ettirilmek üzere mekteplere verilmiştir*'[21].

Edirne'nin işgalinden sonra bazı okullarda öğrenciler Bulgaristan'a sığınmıştı. İşgal öncesinde İstanbul'a giden bazı öğretmen, öğrenci ve idareciler de bulunmaktaydı. İşgal döneminde Edirne Darüleytamın talebesi Yunanlılar tarafından dışarı atılmış, Darüleytam tamamen soyulmuştu. Çocuklara bilhassa kızlara zulüm ve tecavüz edilmiş, yalnız 15 yaşından küçük 25 çocuğun İstanbul'a gitmesine izin verilmişti. Geriye kalan 200 yetim çocuktan haber alınamamıştı. Çocuklardan 10 yaş üzeri olanlar Mustafa Kemal Paşa'ya asker olacak diye esir edilmişlerdi[22].

Edirne'de Darülmuallimin Tatbikat Mektebi mezunlarından Çerkezköy'ün Kızıl Pınar Köyü'nden çiftçi Mehmet Ağa'nın 15 yaşındaki oğlu Ali Vehbi'nin 15 Ekim 1922 tarihinde verdiği ifadeye göre, Yunanlılar bir ay önce okullarına muhacir yerleştirmişti. Edirne'de ailesi olan çocuklar mektepten derhal çıkarılmışlardı. Başlarının çaresine bakmaları ve orada burada çıraklık vs. herhangi bir hizmette bulunmak üzere mektepten ayrılmaları tebliğ edilmişti. Bunun üzerine arkadaşları ile İstanbul'a gitmeye karar vermişti. Son dönemde öğrencilere ancak ölmeyecek kadar yiyecek veriliyordu. Çocuklardan yaşları 15'in üzerinde olanlar Edirne'de tutulurken bundan daha küçük olanların şehirden ayrılmalarına izin verilmişti. Ali Vehbi Edirne'nin iç kısımlarında neler gördüğü hakkında şu bilgileri vermekteydi:

> *'Darülmuallimin (Erkek Öğretmen okulu) muallimlerinden Yakup Bey ve İhsan Bey mektep dağıtılmazdan evvel, şehir dahilinde bil-umum münevverlerle birlikte geceleyin Yunanlar tarafından tevkif edildi. Mechul bir mahalle sevk edildiler. Karaağaç'ta Muallim İhsan Bey'in öldürüldüğünü Selanik'te çıkan Fransızca gazetelerden bir ay sonra öğrendik. Bütün bu mezalim Anadolu'da Türk taarruzu başladıktan sonra şiddetlendi. Edirne'de musikişnaslardan Hüsameddin Bey'i geceliği ile götürdüler. Edirne'de Te'min gazetesi sahibi Neyyir Mustafa Hilmi Han isminde Yunanlıların parasına tama' eden bazı her hususta Yunanlılara ön ayak oluyorlardı. Şehir dahilinden her gün birçok mezalim ika ediliyor. Adam öldürülüyor. Ashab-ı emlakın evleri, ekinleri müsadere edilen... kâbil-i nakl emval bugün istasyona yığılmış duruyor. Bu hâl yalnız Edirne'ye mahsus değildir. Edirne'den Çerkezköyü'ne kadar bütün istasyonlar bu*

[20] Paşaili, 9 Nisan 1923, s. 2.

[21] Paşali, 5 Nisan 1923, s. 1.

[22] Nurten Çetin, 'Milli Mücadele Döneminde Edirne', Milli Mücadele'nin Yerel Tarihi, 1918-1923, s. 74.

suretle zapt edilen her nevi emval ve eşya sınıflarıyla doludur. Bunlar peyder pey Yunanistan'a sevk edilmektedir'[23].

Darüleytam'a yönelik Yunan işgal kuvvetlerinin uygulamaları hakkında ayrıntıya girdiği sırada okulun yönetimi ve yetimlere yönelik tutumları hakkında verdiği bilgilere göre,

'*Darüleytamda yalnız Yunanlılar tarafından Yunan amaline hidmet ettiği için müdürlüğe tayin edilmiş olan Hulusi Nedim isminde biri bir de evvelce Darüleytamda hademe iken bilahare Yunanlılar tarafından muallimliğe tayin edilmiş olan İsmail namında 2 Türk vardır. Bunların 2 gün evvel yani 13 Teşrin-i Evvelde Rum muallimlerle birlikte yetimler ale'l-umum birçok tazyiklere tabi tutularak mektepten dışarı çıkarıldı. Daha sabahtan mektep dahilinde bulunan bil-umum eşya arabalarla dışarı çıkarıldı ne nereye götürüldüklerini bilmiyoruz. Yetimler bugün pek pejmurda bir kıyafettedir. Ekserisinin ayakkabıları bile yoktur. Mevcut olan eşya tamamıyla alındığı için çocuklar ne yiyecekler ve nerede yatacaklardır. ... Orasını Allah bilir. Eşya nakledilirken talebenin iaşesi için bir çuval patates bir gaz sandığı tuz ve bir tenekede yağ bırakılmıştır. Orada 100'e yakın yetim mevcut olduğuna göre bu erzakın adem-i kifayeti şüpheden varestedir*'[24].

İşgalin tanıklarından bir başka öğrenci Edirne Darülmuallimin Tatbikatı Aliyye 2. Sınıf talebesinden 54 Numaralı Çorlu Karaağaçtan çiftçi Yakup Ağanın oğlu 14 yaşındaki Sadık Efendi idi. Verdiği bilgilere göre Yunanlılar öğrencilere şöyle davranmışlardı:

'*Edirne Darüleytamını Yunanlılar işgal edince mevcut muallimin vazifelerine hitam vererek yerlerine Rum muallimler ikame etmişler. Türkçe dersleri tamamiyle ihmal ederek arada sırada ulum-ı diniyye ve Kur'an-ı Kerim okutturmuşlardır. Talebenin Rumca tedrisatına pek fazla ehemmiyet verilmiştir. Bugün hepsi pek güzel Rumca konuşuyorlar. Talebe Rumca emirlerle sevk ve idare edilmektedir. Yunanlı muallimler bunlara Rumca şarkılar öğretmişlerdir. Talebeye ölmeyecek kadar yemek veriliyor. Yemekler umumiyet itibarıyla yağsız ve bulaşık suyu gibidir. Darüleytamın Türk idaresi zamanından ambarlarında kalmış olan bil-umum eşya Rum ambar memuru marifetiyle geceleyin ve mütebakı aksamı gündüzün meçhul bir mahalle sevk olunmuştur. Bir kısım eşyada Darüleytamında mevcut olan Rum talebeye verilmiştir. Darüleytam idare-i faaliyesi biz Edirne'de iken firara hazırlanıyordu. Edirne'de mevcut eytamın hal u vaziyeti pek fecidir. Mektep dahilinde bil-umum hidmetler talebeye gördürülüyor. Üstleri başları pek pejmürdedir. Eytamın ahval-i sıhhiyesi de pek fenadır. Katiyen bakım yoktur'*[25].

Edirne Darülmuallimin Tatbikat Mektebi 5. Sınıf talebesinden 37 numaralı 12 yaşında Kamil oğlu Abdullah Efendi ise Edirne'de Yunanlıların halka nasıl davrandığı konusunda şu bilgileri vermekteydi:

'Şehir dahilinde hiç kimseye fes giydirmiyorlardı. Fes giyenleri tahkir ediyorlar, dövüyorlardı. Hatta Ağabeyim Darülmuallimin talebesinde 72 Numaralı Salih Efendi ile Darülmuallimin 3. Sınıf talebesinden Süreyya Efendi, 78 Salih Efendi Yunanlılar tarafından fes giymedikleri için 15 gün evvel Edirne'de dayak yemişlerdir. Şehirden Darülmuallimin muallimlerinden Yakup ve İhsan beyleri nakl ettiler… Şehirdeki eşraf uzaklara götürüldüğü gibi civar köylerin de katliama uğradıklarını işitiyorduk. Yunanlılar bu köylerin cebren hayvanatını ekinlerini topladıklarını işittim'[26].

Edirne Darülmuallimat Tatbikat Mektebi 2.sınıf talebesinden 36 numaralı Edirne'li Pamukçu Mehmet Efendi'nin kızı Hasene Hanım'ın anlattıkları da Yunanistan'ın Edirne'deki Müslümanlara tavrını ortaya koymaktaydı. Buna göre;

[23] BOA. HR.İM. 61/33, lef 2.

[24] BOA.HR.İM. 61/33-2, lef 2.

[25] BOA.HR.İM. 61/33-2, lef 3.

[26] BOA.HR.İM. 61/33-2, lef 4.

'Darülirfan muallimelerinden Didar Hanımın Nimet Hanım isminde bizim mektebimizde bir hemşiresi vardı. O da bizimle beraber İstanbul'a gelecekti. Didar Hanım hemşiresini ziyaret etmek üzere iki gün evvel mektebe gelirken Belediye Hastahanesi önünden geçerken 4 efzun (Yunan piyadesi) ve 2 Çerkez'in pek adi tecavüzüne uğramıştır. Bunlar Didar Hanım'ı görünce peçesini açmak istemişler, ve yüzünü para içinde bırakmışlardır. Didar Hanım mektebe baygın bir halde geldi. Bu vaka tahkik heyetinin vürudundan sonra vaki olmuştur. Sokakta hanımların ekseriyetle bu misullu tecavüzlere uğradığını işitiyorduk. Şehir dahilinde bu suretle zulm ve hakaret yapıldığı gibi köylerde birçok katliamlar olduğundan haberdar oluyorduk. ... Darülmuallimat Müdiresi Kleopatra isminde bir Rum idi. Bize karşı son zamanlarda çok fena muamele ediyorlardı'[27].

Edirne Darülmuallimini Tatbikat Kısmı Aliyye İkinci sene talebesinden 63 numaralı Dedeağaçlı Ahmet, Yunan işgali üzerine yaşadıklarını şöyle aktarmaktaydı:

'Edirne Darülmuallimini tatbikat kısmı talebesindenim. Edirne'de bulunduğum esnada… bir gün Yunanlılar geldiler. Mektebi işgal ettiler, muhacir iskân ettiler. Yatakları yorganları muhacirlere tevzi ettiler. Bize de bir oda ile yemekhaneyi tahsis ettiler. Karyolaların yaralılara tahsis edileceğini söyledikleri Belediye Hastanesine nakl olundu. Hastahanedekiler ise Atina'ya götürülmüş. Bir müddet sonra bizi Darüleytama nakl ettiler. Takibat kısmından 46 ve Daürlmuallimin talebesinden 8 kişi Darüleytama nakl olunduk. Orada 15 gün kaldık. Darüleytamın dağıtılacağını haber aldığımız için hükümete müracaat ederek kimsesiz bulunan çocukların İstanbul'a gönderilmesini istedik. Müsaade etmediler. Nihayet… yaşların 15 den dun bulunanların gitmesine müsaade olundu ise de 15 yaşından büyük olanları bırakmadılar. Darülmuallimattan 8 ve Tatbikat 4 kişi ve Darülmuallimin Tatbikat kısmından 11 kişi buraya hareket ettik. Yaşları ufak olanlardan bir kısmı kendi arzularıyla Edirne'de kaldılar. Darüleytamda bulunduğumuz son gece ambarlardaki erzak ve çocukların kışlık elbiselerini ve yatak takımlarını bazı eşyayı Yunanlılar aldılar. Darüleytamda kaldığımız 15 gün zarfında Rum muallimleri Türk talebeye hakaret ettiler ve bazılarını dövdüler. Mektebi Sultaninin eşya eşyası da Yunanlılar tarafından alındı Rum ahaliye dağıtıldı. Oraya muhacir iskân ettiler… '[28].

Edirne'nin işgali üzerine Yunan baskı ve zulmünden kaçarak İstanbul'a giden ve Eyüp Sultan'da ikamet eden İbrahim, işgal nedeniyle maruz kaldıkları Yunan zulüm ve talanı hakkında şu bilgileri vermektedir:

'*Acizleri Uzunköprü'ye kadar mâşiyen gelerek esna-yı rahde yerli Rumlardan bazılarının tecavüzüne uğrayarak 200 lira nakd mevcuduyla 100 lira kıymetinde üç kat elbisem merkumun tarafından alınmıştır. Ve Uzunköprü'de bir arkadaştan aldığım para ile İstanbul'a gelebildim. Bendenizden on gün sonra ailem Edirne istasyonundan şimendifere rakib olacağı sırada Yunanlılar tarafından bir sandık derunundaki eşya ve zatiyesi alınmış ve zarar ziyan 100 lirayı tecavüz etmiştir. Ve takriben bir ay mukaddem hemşirem Safiye hanımda ailemin uğradığı akıbete maruz kalarak 850 lirası ile 15 lirası alınarak pek çıplak bir halde buraya gelmişlerdir'*.[29]

35 yaşlarında Bahriye hanım ise *'36 senesi Edirne'nin hini işgalinde iki çocuğumun elinden tutarak hiç bir eşya almayarak Bulgaristan cihetine doğru firar etmekte, bulunan ahali ile memleketi terk etmiş ve iki saat kadar gittikten sonra, Yunan süvarisi tarafından çevrilerek haneme avdetimde mevcut eşyanın hemen kamilen gasp edildiğini ve bu müddet zarfında hanesinin kapı ve pencerelerine varıncaya kadar Yunan ve yerli Rumlar tarafından yağma edildiği ve sonra Dersaadet'e kıymetsiz olarak bırakılan pek az bir eşya ile geldiği*[30]ni söylemekteydi.

---

[27] HR.İM. 61/33, lef 5.

[28] BOA.HR.İM. 61/33, lef 9.

[29] BCA, 272-,-,12-39-37-1.

[30] BCA, 272,-,- 12-39-37-1.

Yunanlar işgalden sonra Osmanlı memurlarının işlerine son vererek İstanbul'a gitmeye zorlamışlardı. Devlet memurlarından bazıları işgalden önce hastalık ve benzeri gerekçelerle Edirne'den ayrılmışlardı. Edirne'nin kurtuluşundan sonra görev yerlerine dönme talepleri hakkında Hükümete dilekçe verenler vardı. Bunlardan birisi Üsküdar Sultanisi Muallimlerinden Şefik Bey'dir. Şefik Bey Edirne'den neden ayrıldığını dilekçesinde şöyle belirtmekteydi:

> *'... Yunan işgali esnasında pederim ile kardeşimin Yunanlılar tarafından semti meçhule gönderildiği ve validem ile hemşirem ve küçük kardeşlerimin bi-kes ve perişan bir halde kaldıklarından bahisle bundan bir ay mukaddem mülga maarif nezaretine istid'a etmiş ve bir buçuk ay mezuniyet istihsal eylemiş ise de Uzunköprü'nün Hükümet-i Milliye tarafından tarihi teslimine kadar tehiren azimet etmek mecburiyetinde kalmıştım. Bugün açılmış olan mektebe bir gün evvel gitmek felaketzede aileme biran evvel kavuşmak üzere istihsal edilmiş olan mezuniyetimin istimaline ve bunun hükmü kalmadıysa yeniden mezuniyetime müsaade buyrulmasını istirham ederim*[31].

Devlet memurları gibi zarar ve ziyanlarını hükümete bildiren çiftçilerde vardı. Bunlardan birisi çiftçi ve 40 yaşlarında Ahmet Kadri Bey idi. Yunan işgali nedeniyle uğradığı zarar ve ziyana hakkında verdiği beyana göre;

> *Edirne'nin Lalapaşa kazasındaki çiftliğinde mevcut 100 bin kıyye miktarında bir saman Yunanlılar tarafından ihrak edildiği halde biraderim Hamdi Bey'i üç mah hapsetmişlerdir. Yunan askerilerini Edirne'ye duhulü esnasında Lalapaşa çiftliğinden yalnız çiftlik hayvanatı beraber alarak Bulgaristan'a firar ve orada iki mah kadar ikametle Burgaz tarikiyle bahren Dersaadet'e geldim, yalnız o ki validemle biraderim Hamdi Bulgaristan'dan tekrar Lalapaşa'ya avdet etmişlerdi*[32]*.'*

Yunanlılar Edirne'de iki yıldan fazla süren işgal döneminde tapu ve nüfus kayıtları ile ne kadar evrak ve belge varsa hepsini hükümet önüne toplayarak yakmışlardı. Bu işlem yalnız vilayet merkezi olan Edirne'ye ile sınırlı olmayıp Tekfurdağı, Gelibolu, Kırklareli livalarını da kapsamaktaydı. Bu nedenle bu türlü talepleri içeren dilekçeler ancak şahitler aracılığı ile belgelendirme söz konusu ise işleme alınmaktaydı[33].

Yunanlılar Edirne ve çevresindeki zulüm, gasp, talan, yağma faaliyetlerini 1922'de Edirne Vilayeti'ni tahliye ederlerken de sürdürmüşlerdi. Çorlu kasabasında Yunan işgali sıralarında 39 umumi fayton, sekiz on kadar hususi araba mevcut iken ancak bir tane gizlenerek kalabilmişti[34]. Tahliye sürecinde görevli olarak bölgede bulunan İkdam gazetesi muhabirinin ifadeleri Yunan yağmacılığının boyutu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Yunanlıların Uzunköprü'de resmî binalarda yaptıkları tahribatı tarif etmek oldukça zordu. Belediye binası tahrip edilmiş, eşyaları gasp edilmiş, pencere ve çerçeveleri sökülmüştü. Kasabanın Dispanseri hizmet veremez haldeydi. Müslüman mezarlarının taşları bile sökülmüş, tarihi köprünün sütunları üzerindeki yazılar kazınmıştı. Gazi Mahmut Celaleddin Bey'in türbesi meyhane yapılmış, türbenin pek çok defa yakılmasına teşebbüs edilmişti. Rufai Dergâhı da ahır haline getirilmişti. Jandarma binası ile hapishane kullanılamaz haldeydi. Rıza Efendi Camii Şerifin tavanı tahrip edilmişti. Cemaat-i İslamiye dairesinin mefruşatı gasp olunmuştur. Kasabayı tahliye edecekleri gün, Rum hanelerinden pek çoğu oturulamaz hale getirilmişti. Keşan kazasında Yunanlılar tarafından Türklere reva görülen mezalim tüyleri ürpertecek bir derecedeydi. Muhabir bu konuda tanık olduğu durumu şöyle ifade etmekteydi:

> '*Bu kasaba şimdiye kadar dolaştığım kazaların en zavallısıdır. Yunanlar imhakâr planlarını hemen hemen orada tamamiyle tatbik etmişlerdir. İngilizler bir gün evvel yetişmemiş olsalardı, bütün kasaba halkını katliam edeceklerdi. Mamafih köylerde her türlü fecayii, irtikâba meydan bulmuşlardır. Köylüler bir hafta mütemadiyen aç kalarak, saklanmışlar ve bu zavallılardan*

[31] BCA, 180-09-,-, 99-480-2.

[32] BCA, 272-,-, 12-39-37-1.

[33] BCA, 180-09-,-, 223-112-6.

[34] İkdam, 3 Teşrin-i Sani 1922, nr. 9206, s. 2.

ancak pek azı hayatlarını kurtarabilmişlerdir. Mezalimi ecnebi yüzbaşısı ile olan mülakatımda Yunanlıların bu vahşiyane harekâtının ecnebiler de de elim tesir bıraktığını anladım[35]*'.*

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri Yunanistan'a Batı Anadolu ve Trakya'da hakimiyet kurma yolunun kapısını aralamışlardır. Batı Anadolu'da bu fırsat Paris Barış Konferansı'nın İzmir'i Yunanistan'a bırakma kararı ile resmiyet kazanmıştır. Trakya'da ise Yunanlılar, Uzunköprü-Demiryolu hattının muhafazası görevini almalarıyla mütareke döneminde bölgeye ilk atımı atmışlardır. Yunanlılar Fransızlardan bu görevi aldıktan sonra Yunanistan Başbakanı Venizelos uluslararası platformda Trakya'nın kendilerine verilmesi gerektiği konusunda çalışmalarda bulunurken bölgede de bunun alt yapısını oluşturmak için birçok metoda başvurmuşlardır. Yöntemlerinin başında bölgedeki Türk ve Müslümanları korkutma, baskı ve zorla evlerinden çıkartarak göç ettirme, yerli Rumların Osmanlı idaresinde zulüm gördüğü yolunda propagandalar yapma, bölgedeki Rum nüfusu artırma şeklinde tezahür etmiştir. Trakya'da Mütareke sonrasında hem sayıca hem de silah ve teçhizat bakımından yeterli sayıda donanımlı Türk askerinin bulunmaması Yunanlıların çalışmalarında başarılı olmalarına katkı sağlamıştır. Bahsettiğimiz metot ile bölgedeki alt yapıyı hazırlayan Yunan kuvvetleri 1920 yılında Doğu Trakya'ya taarruza geçtiklerinde, Türk ordusu kısa sürede yenilmiştir. Edirne'nin işgali ile birlikte Doğu Trakya'daki Yunan zulüm ve işkencesi devam etmiştir. Yunanistan işgalden sonra bölgedeki Türklere yaşam hakkı tanınmazken bölgenin Yunanlılara ait olduğu iddiasını doğrulayacak yönde çalışmalar yapmış, işgal edilen yerlerde şehirlerin maddi ve manevi dokusu tahrip edilmiştir. Yunan işgal uygulamaları konusunda bölgede yaşayan tanıkların ifadeleri ile dönemin muhabirlerinin gözlemleri bizzat olayların içinde yer almaları dolayısıyla son derece önemlidir. Özellikle öksüz ve yetim çocuklara yönelik davranış ve uygulamalar Yunan işgal uygulamalarının son derece acımasız evrensel değerlerden çok uzak olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Asayiş Kalemi BOA. DH.EUM. AYŞ.42/70-3;16/68-2; 17/27; 23/14-1,2; 20/39-3.

Dahiliye Nezareti Asayiş Kalemi 3. Şube BOA, DH.EUM. 3 ŞB. 27-49.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı BOA. HR.İM. 61/33, lef 2; lef 3; lef 4; lef 5; lef 9.

1.2.Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 272-,-,12-39-37-1;180-09-,-, 99-480-2; 180-09-,-, 223-112-6.

1.2. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

1.4.TİTE, K99G1B1-1001; K99GB1-3001; K99G1B1-5001; K99G1B1-8001; K99G1B1-9001.

1.5.Türk Tarihi Kurumu Arşivi (TTK)

TTK Arşivi, TP D: 6, B. 28/5-1.

1.6. Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarihi Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi (1919-1923),

ATASE, İSH-1, 19/37.

2-Süreli Yayınlar

İkdam

İleri

Paşaili

3-Telif Eserler

ÇETİN, Nurten, 'Milli Mücadele Döneminde Edirne', Milli Mücadele'nin Yerel Tarihi, 1918-1923, ss. 1-103.

[35] İkdam, 24 Teşrin-i Sani 1922, s. 1.

ERDEHA, Kamil, Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, İstanbul, Remzi Yayınevi 1975.

Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 169-188 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1658839
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

YELKENLİ VE BUHARLI GEMİ ÇAĞINDA SAFRA KULLANIMI (1762-1906)

Burak KOCAOĞLU*

Öz: Gemi inşa teknolojisinin ahşaba dayalı olarak sürdürüldüğü dönemlerde gemilerin deniz üzerindeki stabilizasyonu safra olarak adlandırılan toprak, kum, taş ve çeşitli metallerle sağlanmıştır. Zaman içerisinde gelişen inşa teknolojisine paralel olarak buharlı ve zırhlı gemilerin yaygınlaşmasıyla stabilizasyon su tanklarıyla sağlanmıştır. Seyrüsefer güvenliği açısından oldukça önemli bir malzeme olan safra çalışmalarda çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada yelkenli ve buharlı gemilerin aynı anda seyrüseferlerine devam ettiği ve envantere birlikte kaydedildiği bir zaman dilimi içerisinde Osmanlı donanma ve ticaret gemilerinin safra ihtiyacının karşılanması üzerinde durulmuştur. Çalışmada ilk olarak gemilerde kullanılan safralık malzemenin türleri ve temin yöntemleri ele alınmış olup temin edilen safralık malzemenin nakli meselesi ve bu işte yer alan görevlilerin kim olduğu konusu ana hatlarıyla incelenmiştir. Çalışmanın devamında artan ticaret hacmine paralel olarak safranın önemli bir gelir kalemi ve bu gelir kaleminden pay almak için yapılan mücadele üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise artan deniz trafiği ile kaptanların izinsiz bir şekilde safralarını boşaltması sonucu yaşanan çevre kirliliği ve devletin buna karşı aldığı önlemler gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safra, Donanma, Ticaret, Gemi, Top.

THE USE OF BALLAST IN THE AGE OF SAILING AND STEAMSHIP (1762-1906)

Abstract: In the periods when shipbuilding technology was based on wood, the stabilization of ships on the sea was provided by soil, sand, stone and various metals called ballast. In parallel with the developing construction technology over time, with the spread of steam and armored ships, stabilization was provided by water tanks. Ballast, which is a very important material in terms of navigational safety, has often been ignored in studies. This study, it is emphasized to meet the ballast needs of Ottoman naval and merchant ships in a period of time when sailing and steamships continued their navigation at the same time and sailing and steamships were recorded together in the inventory. Firstly, the types and procurement methods of the ballast materials used in the ships are discussed, and the issue of the transportation of the procured ballast materials and the officials involved in this work are examined in outline. In the continuation of the study, in parallel with the increasing trade volume, the issue of ballast being an important income and the struggle to get a share of this income item were emphasized. In the last part of the study, the environmental pollution experienced as a result of the increasing sea traffic and the unauthorized discharge of their ballast by the captains and the measures taken by the state against it were shown.

Key Words: Ballast, Navy, Trade, Ship, Cannon.

Giriş

Deniz taşımacılığı tarihin her dönemine ulaşım alanında oldukça tercih edilmiştir[1]. Deniz taşımacılığının tercih edilmesinde, insan ve hayvan gücüne dayalı sürdürülen kara taşımacılığına göre daha hızlı, yük kapasitesinin daha yüksek olması ve buna paralel olarak da maliyetin düşük, kâr oranın ise daha yüksek olması gibi sebepler önemli rol oynamıştır[2]. Fakat deniz taşımacılığı bütün bu

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, burakkocaoglu06@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0595-7229.

[1] Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* C.2, ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 610.

[2] Kerim İlker Bulunur, "16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Taşımacılığı: Navlun ve İskerçe Sözleşmeleri", *History Studies*, 6/3, 2014, s. 91.

Başvuru/Submitted: 16.03.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

avantajlarına rağmen bünyesinde birçok riski de barındırmıştır[3]. Özellikle düşman donanmasının veya korsan gemilerinin saldırıları, denizcilerin coğrafi ve denizcilik bilgisinin yetersiz, gemi inşa teknolojisinin de tamamen ahşaba dayalı, nispeten ilkel sayılabilecek düzeyde yürütülmüş olması ve seyrüsefer sırasında olumsuz hava koşullarına her an tesadüf edilmesi gibi etkenler deniz taşımacılığının zayıf yanları olmuştur[4]. Her ne kadar donanmaya veya tüccarlara ait gemiler genellikle mayıs (hızır) ayından başlayarak kasım-aralık ayları arasında deniz yolculuğuna çıkmış olsalar da yılın her ayında gemi kazaları yaşanmıştır[5].

Bu saydığımız olumsuz durumların dışında geminin seyrüsefer güvenliğini tehlikeye düşüren bir diğer konu da geminin açık denizlerde dalga hareketleriyle yalpalaması ve batması meselesi olmuştur. Gemi inşa teknolojisinin ahşaba dayalı olarak sürdürüldüğü dönemler geminin deniz üzerinde stabilizasyonunu sağlamak adına özel bir ekipman kullanılmamıştır. Stabilizasyon, denizcilik terminolojisinde safra olarak adlandırılan maden, taş ve kum gibi ağırlıklarla sağlanmıştır[6]. Temin edilen safralık malzeme gemilerin ağırlık merkezini aşağıya indirip denizde ağırlığını dengelemek için geminin sintinesinde tahta dikmelerle kurulan bölme halindeki yerlere doldurulmuştur[7]. Bölmedeki kalaslar sayesinde safranın ileri geri hareket etmesi önlenmiş ve ihtiyaç halinde kalaslar kaldırılarak safranın istenildiği şekilde tekrardan yerleştirilmesine de imkân sağlanmıştır[8]. Ayrıca geminin bordasına açılan safra lombarıyla ihtiyaç duyulan safra rahatlıkla gemilere yüklenebilmiştir[9]. 19. yüzyılda yelkenli gemilerin yerini buharlı ve akabinde zırhlılara bırakmasıyla birlikte bu gemilerin safra ihtiyacı özel olarak hazırlanan su sarnıçlarıyla sağlanmıştır[10]. Bu sayede geminin denge unsurunun sağlaması dışında suya batma düzeyi de kontrol altına alınabilmiştir[11].

1. Safra Olarak Kullanılan Malzemeler

Osmanlı Devleti, buharlı gemilerin yoğun olarak kullanılmaya başlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar gemi inşası sırasında ihtiyaç duyduğu ve geminin denize indirilmesinden sonra gerekli olan ikmal malzemelerini geniş Osmanlı coğrafyasında rahatlıkla temin edilebilme kabiliyetini göstermiştir[12]. Bu durum Osmanlı Devleti'ni çağdaşı olan denizci devletlere göre stratejik açıdan avantajlı konuma getirerek yüklü miktarda paranın da ülke içerisinde kalmasını sağlamıştır[13].

Donanmanın ve ticaret gemilerinin ihtiyaç duyduğu malzemelerden belki de en kolay temin edileni safralık toprak ve kum olmuştur. Genellikle taş ve madenin her yerden kolaylıkla temin edilememesi ve nakliye masrafı göz önünde tutularak sahil hattı boyunca kum ve toprak safralık malzeme olarak çekilmiştir. Osmanlı sancağına hamil gemiler safra için bir miktar safra resmini limanlarda ödemiş olsa da yabancı kaptanlar devletlerine verilen imtiyazlar sayesinde bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Bir nevi deniz ticaretinde Osmanlı kaptanlarının aleyhine olan safra resmi 1886 tarihinde kaldırılarak ticaretteki adaletsiz durum dengelenmiştir. Bu tarihten sonra liman idareleri gemilerin ihtiyaç

[3] İdris Bostan, *Adriyatik'te Korsanlık Osmanlılar, Uskoklar, Venedikler 1575-1620,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20-21.

[4] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizamı Cedit 1789-1807,* TTK., Ankara, 1988, s. 65.

[5] Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789 – 1867),* TTK., Ankara, 2001, s. 169; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul,* C.II**,** çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK., Ankara, 1990, s. 185; Şenay Özdemir, "Osmanlı Denizciliğinde Gemi Kazaları ve Dalışlar", *OTAM,* 19, 2006, s. 367.

[6] Mehmet Zeki Pakalın, "Safra", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 90.

[7] Levent Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1827-1853),* Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2017, s. 418

[8] İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz, Deniz Politikaları-Teşkilat-Gemiler,* Küre Yayınları İstanbul, 2017, s. 128-129.

[9] Süleyman Nutkî, "Safra Lombarı", *Kamus-i Bahri,* yay. Haz. Mustafa Pultar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 246.

[10] Süleyman Nutkî, "Safra", s. 246.

[11] Mustafa Pultar, "Safra", *Büyük Deniz Sözlüğü Denizlük,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s. 671.

[12] Gabor Agoston, Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları, yay. Haz. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 59-60.

[13] Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* C.1, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021, s. 235-236.

duydukları safrayı belirli bir ücret karşılığında gemilere yüklemişlerdir. Daha açık bir ifadeyle gemi kaptanlarının ödemiş olduğu ücret kum ve toprağın çıkartılması ve nakliyesi sırasında ihtiyaç duyulan amele, hamal ve nakliye hizmetlerinin bir karşılığı olarak tahsil edilmiştir. Ancak toprak ve kumun bu denli ucuz ve kolay temin edilmesi gemilerin kullanım ömrü açısından olumsuz olmuştur. Zaman içerisinde geminin taban kısmına serilen veya çuvallar içerisinde yerleştirilen toprak ve kum nemlenerek geminin tabanının bir iki sene içerisinde çürümesine neden olmuştur. Bu durum önemli bir harcama yapılarak inşa edilen gemileri kısa bir süre içerisinde tamire muhtaç ya da kullanılamaz hale getirmiştir. Askerî açıdan kabul edilemez ve sürdürülemez bir hal alan toprak kullanımının önüne geçilmesi adına gemilerde toprak veya kum kullanımı yerine çakıl taşı kullanılması tavsiye edilmiş olsa da buna pek aldırış edilmeyerek uzun yıllar boyu toprak kullanımına devam edilmiştir. Bu türden safra kullanımı donanmaya ait gemilere verdiği zarar ve gemi inşa masrafları göz önünde bulundurularak donanmada bulunan bütün gemilerde safra olarak toprak yerine çakıl taşı kullanımı 1762 tarihinde Kaptan-ı Derya'ya bildirilmiştir. İhtiyaç duyulan çakıl taşlarının Midilli, Rodos, Sakız ve Bodrum gibi yerlerde bol olduğundan bahisle her bir kalyona beşer onar sandal çakıl taşının yeterli geleceği belirtilerek çakıl taşlarının Dersaadet'e getirilerek birkaç sene içerisinde gemilerdeki toprağın boşaltılması emredilmiştir[14]. Donanmaya ait gemilerin kullanım süresini uzatmak adına önemli bir adım olsa da safra olarak toprak kullanımının önüne geçilememiş olup ayrıca çakıl taşlarının da toprak gibi gemiye zarar verdiğinin anlaşılması üzerine gemilerin ihtiyaç duyduğu safranın özel olarak döktürülmesine karar verilmiştir. Önemli demir yataklarına sahip olan ve 1696'dan itibaren demir gülle üretimi yapılan[15] Pravaişte Naibi'ne 23 Aralık 1792 tarihinde gönderilen hükümde, Donanma-yı Hümâyun kalyonlarına safra olarak taş ve toprağın yüklendiği ve bunların bir müddet sonra çamurlaşıp gemiyi çürüttüğünden bahisle oldukça emek ve masrafla inşa edilen kalyonların çürümesinin önüne geçmek için Pravişte Karhanesinde yuvarlak üretimine halel gelmemek şartıyla numune olarak gönderilenler gibi 20, 30 ve 40 vukıyyelik olmak üzere 300.000 vukıyye safralık malzemenin acilen hazırlanarak Dersaadet'e gönderilmesi ve yarı ücreti olan 6.500 kuruşun Hazine-i Âmire'den ödenmesi emredilmiştir[16]. Gönderilen hüküm üzerine üretime başlanmış olsa da bölgedeki hammaddenin safra üretimine uygun olmamasından ötürü istenilen kalitede safralık üretilememiştir. Bu durum bizzat Pravişte Karhanesi dökümcübaşısı Mehmed Ağa tarafından gönderilen 12 Mart 1794 tarihinde belirtilmiştir. Mehmed Ağa, müteveffa pederi tarafından Donanma-yı Hümâyun kalyonları için 65.000 kıyye safranın imal edilerek Dersaadet'e gönderildiğini ancak safranın istenilen kalitede olmadığını, pederinin ve kendisinin safra üretimine ihtimam göstermelerine rağmen bölgedeki demirin yuvarlak ve misket danelerinin üretimine uygun olup safra üretimine yaramadığı, yapılan bunca masrafa rağmen bir fayda sağlamayıp beyhude yere karhanede üretim yapıldığından bahisle üretilen 65.000 kıyyelik safranın yeniden Dersaadet'e gönderilmesine cesaret edilemediğini belirterek bölgedeki demirden istenilen kalitede safra üretilemeyeceğinden karhanede safra üretimin durdurulmasını talep etmiştir[17]. Mehmed Ağa tarafından yapılan uyarıya rağmen devlet yöneticileri kötünün iyisi diyerek gemilere toprak konması yerine istenilen kalitede olmasa da imal edilen safranın konmasının daha çok işe yarayacağından bahisle yeni dökülecek safraların gönderilen numuneye göre daha dikkatle dökülmesi istenmiştir[18]. Belgelerden takip edebildiğimiz ölçüde Pravişte'den Donanma-yı Hümâyun gemilerine safralık malzeme gönderimine devam edilmiş olsa da malzemenin türünde değişikliğe gidilerek Pravişte'de üretilen yuvarlakların Kavala'daki iskelelerden Dersaadet'e hareket edecek gemilere safra olarak yüklenmesi emredilmiştir[19]. Bu duruma Mehmed Ağa'nın hammaddenin uygun olmadığı yönünde yaptığı uyarı ne kadar etkili olmuştur bilinmez ama safra yerine yuvarlak konmasının navlun ücreti konusunda devlete avantaj sağladığı şüphesizdir.

[14] BOA, C.BH. 191/8981, (H.26 Za. 1175/M.18 Haziran 1762)

[15] Yusuf Alperen Aydın, *Osmanlı Denizciliği (1700-1770)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 311.

[16] BOA, C.BH. 170/8008, (H.9 Ca. 1207/M.23 Aralık 1792).

[17] BOA, C.BH. 211/9864, (H.9 Ş. 1208/M.12 Mart 1794).

[18] BOA, C.AS. 984/42932, (H.28 Ş.1208/M.31 Mart 1794)

[19] BOA, C.AS. 112/5047, H.11 (Ca. 1218/M.29 Ağustos 1803).

Gemilerde safralık olarak kullanılan bir diğer malzeme de top olmuştur. Başta sefer sırasında orduyla sevk edilenler olmak üzere ülke güvenliğinde hayati öneme sahip olan kalelerde[20] ve Osmanlı karasularında görevli donanma gemilerinde ihtiyaca göre çeşitli kalibre de top ve gülle kullanılmıştır[21]. Ülke savunmasında hayati bir öneme sahip olan toplar kullanıma bağlı veya çevresel faktörlerden ötürü kullanılamaz hale geldiğinde genellikle bunların tekrardan kullanıma kazandırılması adına İstanbul'a Tophâne-i Âmire'ye sevki istenmiştir. Kırık veya mayalık olarak adlandırılan tunç topların ağır bir yoğunluğa sahip olması nakliye konusunda önemli sorunları beraberinde getirmiştir[22]. Devlet yöneticileri pratik bir çözüm bularak askeri birimlerden İstanbul'a gelen gemilerin veya İstanbul'dan top yüklü şekilde askeri noktaya hareket eden gemilerin safra bölümüne kırık ve mayalık topların safra olarak yüklenmesini emretmiştir[23]. Bu türden safralık olarak gemilere yüklenen topların nerden nereye sevk edileceği, kime ait olduğu, adedi ve fiziksel özellikleri detaylı bir şekilde ilgililere bildirilmiştir[24]. Bu sayede gemilerin ihtiyaç duyduğu safralık malzemenin temin edilmesinin dışında tek seferde daha fazla askeri malzemenin de nakli sağlanmış olup bu durum nakliye giderlerinde önemli miktarda tasarruf sağlamıştır[25].

Nakliye konusunda yukarıda ifade ettiğimiz hassasiyetler dışında topların gemilere gerçek anlamda safralık malzeme olarak verildiği durumlar da olmuştur. Genel olarak bu türden kullanımlara baktığımızda verilen topların kâr-ı kadim olarak adlandırılan eski ve işe yaramayan veya çeşitli sebeplerle sahibi bulunamayan toplar olduğunu görürüz. Bu noktada toplar devlete ait olsun veya olmasın gemideki safralık malzeme olarak kaydının düzenli olarak tutulmasına dikkat edilmiştir. Şayet sahipsiz olarak kabul edilip safralık malzeme olarak yüklenen topun sahibi ortaya çıkarsa topun sahibine teslimi de istenmiştir[26].

Bu türden kullanımlar dışında donanmaya ait veya tüccarlara ait gemilerde aktif olarak kullanılan ancak zamanla kullanışsız hale gelen eski toplar da safra olarak kullanılmıştır. Tarihsel süreçte deniz topçuluğuna baktığımızda deniz topçuluğunun öncüsü olarak Çinliler kabul edilmiştir[27]. Çinlilerin 13. yüzyılda çeşitli türden topları gemilerde kullandığı bilinse de gerçek anlamda deniz topçuluğunu 15. yüzyılın ortalarında Venedikliler geliştirmiştir[28]. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin de aynı zaman dilimi içerisinde çeşitli türden topları donanmasında kullandığı kabul edilmiştir[29]. Zaman içerisinde gemi inşa teknolojisinin gelişmesine paralel olarak kürekli kadırgaların yerine içerisinde daha fazla top olan yelkenli türünden kalyonlar tercih edilmiştir[30]. Türüne göre iki ambarlı veya üç ambarlı olarak adlandırılan kalyonların içerisinde yaklaşık olarak 68-126 adet top kullanılmıştır[31]. Kalyondaki topların kullanıma bağlı yüksek ısıdan ötürü zarar görmesi, çevresel faktörle bağlı olarak veya teknolojik açıdan kullanım ömrünü tamamlaması üzerine gemilerden sökülerek Tersâne-i Âmire veya

[20] Mahir Aydın, "Kaleler", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,* ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 30-31

[21] Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 131.

[22] Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi***,** TTK., Ankara, 2006 s. 232-233.

[23] BOA, C.AS. 479/19994, (H.19 M.1198/M.14 Aralık 1783)

[24] BOA, C.AS. 1090/48128., (H.23 M. 1199/M.6 Aralık 1784).

[25] BOA, C.BH. 35/1684, (H.12 Ra. 1205/M.19 Kasım 1790)

[26] BOA, HAT. 526/25845, (H.29 Z.1254/M.15 Mart 1839).

[27] Geoffrey Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800,* çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s. 167.

[28] Lincoln Paine, *Deniz ve Uygarlık Dünya Denizcilik Tarihi,* çev. Nurettin Elhüseyni, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 424

[29] İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalcık Armağanı-I, Doğu Batı Yayınları,* İstanbul, 2009, s. 254.

[30] Fatih Erbaş, *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi 19. Yüzyılda Donanmalar,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 155.

[31] Ali Fuat Örenç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,* ed. Gültekin Yıldız, Timaş, İstanbul, 2017, s. 180.

Tophâne-i Âmire'ye sevki gerekmiştir[32]. Ancak çoğu zaman geminin safra ihtiyacı nakliye masrafı dikkate alınarak bu toplar karaya çıkartılmayarak su hattına yakın bir şekilde ana güvertenin altında lombar adı verilen deliklerden alınarak geminin sintine bölümüne safralık malzeme olarak nakledilmiştir[33]. 19. yüzyılın başlarına kadar toplar gemilerde safralık malzeme olarak kullanılmaya devam etmiş olsa da buhar teknolojisinin gemilerde kullanılmasıyla birlikte yeni inşa edilen gemilere ve eski gemilere buhar makineleri yerleştirilmiştir[34]. Özellikle buharlı gemilerin ilk örneklerinde kullanılan buhar makinelerinin oldukça yüksek miktarda kömür tüketmesi yüklü miktarda kömürün gemi içerisinde muhafaza edilmesi ihtiyacını doğurduğundan safralık malzeme olarak kullanımından vazgeçilen topların gemilerden çıkartılarak ilgili askeri birime teslimi gerekmiştir[35]. Yukarıda da belirttiğimiz üzere safralık malzeme olarak kullanımından vazgeçilmiş topların karaya çıkartılarak ilgili askeri birime teslimi gerekmiş olsa da kimi zaman bu toplar ilgili birime teslim edilmeyerek doğrudan çeşitli fabrikalarda hurdalık olarak kırılmaya veya eritilmeye gönderilmiştir[36]. Her ne kadar uzunca bir süre gemilerde safralık malzeme olarak kullanılıp askeri amacının dışına çıkmış olsa da esasında askeri bir malzeme olan topların bu şekilde eritilmesi veya hurda olarak kullanılması hukuken uygun olmadığından devlete ait birimler arasında gerginliğe neden olmuştur. Ticaret ve posta işlerinde kullanılan gemilerin sevk ve idaresi için kurulan[37] ve 1861 tarihinde İdâre-i Aziziye ve 1875 tarihinde İdâre-i Mahsusa olarak değiştirilen kumpanya ile Bahriye Nezareti arasında yaşanan gerilim bu duruma örnek olarak verilebilir[38]. 12 Mart 1888, Bahriye Nazırı tarafından gönderilen yazıda, Yunan vakası sırasında görevli vapurların tehlike anında kendini muhafazası için 30 kantar ve 7 çaplık olarak Tersâne-i Âmire'den verilmiş olan şeşhaneli toplardan Bahr-i Cedid Vapuru'nda bulunanların İdare-i Mahsusa fabrikalarında kırdırılmakta olduğuna dair haberler alındığını, bunun hangi sebep ve emirle yapıldığı sorulmuştur. Bunun üzerine 13 Mart 1888 tarihinde İdare-i Mahsusa Müdürü Hamdi Efendi tarafından verilen cevapta fabrikada bir miktar hurdaya ihtiyaç duyulduğu ve Bahr-i Cedid Vapuru'nda safra olarak bulunan eski topların hiçbir işe yaramadığından fabrika Binbaşısı Kamil Efendi'nin bu türden birçok eski topun Tersâne-i Âmire tarafından da kırdırıldığını ifade etmesiyle topların kırdırıldığı belirtilmiştir. Bu topların artık kullanılmaya elverişli olmadığı İdare-i Mahsusa vapurlarında bu türden 200-300 tane daha topun mevcut olduğu ve yeni usul topların kullanıldığından bahisle şayet eski toplar işe yarayacaksa derhal safra olarak tutulan topların çıkartılıp teslim edilebileceği ifade edilmiştir.

Bu cevap üzerine 15 Mart 1888 tarihinde Bahriye Nezaretinden gönderilen yazıda, bahsi geçen topların pirinçten imal edildiğini, zamanında yukarıda belirtilen sebepten dolayı bu topların İdare-i Mahsusa vapurlarına verildiğinden ve ahen-i sefainde pirinçten üretilmiş eşyaların kullanılmasının uygun görülmediğinden bunların safra olarak kullanılamayacağı ve kırdırılan topların helon türünden olmasının safraya daha uygun olduğu belirtilmiştir. Ayrıca şeşhane toplarının üretimin sonlanmadığı, top ve çeşitli silahların komisyon tarafından incelenmeden kırılmasının veya tahrip edilmesinin caiz olmayacağı ifade edilerek Askeri Ceza Kanunnamesi'nde mühimmat veya silahların tahrip edenler

---

[32] Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770),* Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 345; Fatih Tetik-Serdal Soyluer "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,* ed. Gültekin Yıldız, Timaş, İstanbul, 2017, s. 145-146.

[33] Kenneth Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi,* çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 89.

[34] Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923),* çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 340.

[35] Robert B. Bruce-vd. *Dünya Savaşı Tarihi İmparatorluk Çağı Teçhizat, Savaş Yöntemleri Taktikler 1776-1914,* C.II, çev. Emir Yener, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 222

[36] BOA, Y.PRK.ASK. 159/3, (R.16 Şubat/M.28 Şubat 1900)

[37] Bir kısım araştırmacılar ilk vapur şirketi olarak Sultan Abdülmecid döneminde 1844 tarihinde Fevâid-i Osmaniye adıyla bir kumpanyanın kurulduğunu ifade etmiş olsa da Levent Düzcü eserinde bahsi geçen tarihte arşiv kayıtlarında Fevâid-i Osmaniye adında bir kumpanyaya tesadüf edemediğini ve ilk olarak 1843 tarihinde Hazine-i Hassa Kumpanyasının kurulduğunu belirtmiştir. Levent Düzcü, *a.g.e.,* s. 167.

[38] Ali İhsan Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları,* Türkiye Denizciler Sendikası, İstanbul, 1986, s. 17; Nurcan Bal, *XIX. Yüzyıl Buharlı Gemiler Dönemi Osmanlı Bahriyesi,* Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, s. 257.

hakkındaki verilecek cezaların herkesin malumu olduğu halde topların bu şekilde kırdırılmasının kabul edilemeyeceği net bir şekilde ifade edilmiştir.

Bahriye Nezaretinin sert tutumu üzerine 21 Mart 1888 tarihinde İdare-i Mahsusa tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn'a gönderilen yazıda, Bahr-i Cedid Vapuru'nun sintine borusunun bozulduğu ve safrası boşaltılmadan tamiri mümkün olmadığından geminin kaptanı tarafından safranın boşaltılmasına karar verildiği ve bu esnada iki adet pirinçten eski topun safra olarak kullanıldığının görüldüğü ve buna lüzum olmadığından topların pirinçten imal edilmiş olmasından dolayı İdare-i Mahsusa Fabrikası'nda kullanılması için Binbaşı Kamil Bey'e durumun bildirildiği Kamil Bey'den bu türden topların gemilerde safra olarak kullanılmaya uygun olmadığından Tersâne-i Âmire tarafından da birçok topun bozdurulduğu cevabının alındığı ve bunun üzerine topların fabrikaya gönderildiği bu konu hakkında Bahriye Nezaretine cevap verilmiş olsa da tekrardan konunun sual olunduğu belirtilerek Bahr-i Cedid Vapuru'nda zaten bir adet top bulunduğu ve yeni usul top kullanan düşmana tesadüf edildiğinde düşman karşısında bu topların çaresiz kalacağından bahisle vapurun muhafazası için top verilecekse yeni usul top verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca bahsi geçen topların daha sonra geri alınması gerekirken üç sene geçmesine rağmen alınmadığı, Bahriye Nezâretinin topların Bahr-i Cedid Vapuru'ndan çıkartıldığını haber aldığı halde Tersâne-i Âmire'ye gönderilmesini istemesi üzerinde durularak birçok topun çalınıp satıldığı halde bahsi geçen topların Padişah'ın emval-i metrukesinden olan İdare-i Mahsusa Fabrikasında kullanılmasının bir zararı olmayacağı ifade edilerek bu tutumundan memnun kalınmadığı belirtilmiştir[39].

Ağırlıklı olarak toprak, kum, çakıl ve toplar safralık malzeme olarak kullanılmış olsa da navlun ücretini düşürmek veya tek seferde daha fazla miktar malzeme getirmek adına gemilerin safra bölümüne tuğla ve benzeri inşaat malzemeleri, bakır ve çeşitli madenler, zeytinyağı ve peksimed gibi gıda maddelerinin geçici süreyle safra olarak gemilere yüklendiği de olmuştur. Malzemenin bol miktarda nakliyesi amaçlandığında geminin safrası varsa onun boşaltılarak bahsi geçen malzemenin uygun bir şekilde safra olarak yüklenmesi emredilmiş ve geminin asıl nakliye malzemesine halel gelmemesi konusunda ilgililere gerekli uyarılar yapılmıştır[40]. Yapılan nakliye sırasında safra olarak yüklenen malzemenin türü, miktarı, malzemenin yüklendiği iskele ve varış noktası, nakliyeyi yapacak kaptanın kim olduğu ve kimlerin sorumluluğunda sürecin yürütüleceği net bir şekilde belirtilerek nakliye sırasında ve sonrası yaşanması muhtemel sorunların önüne geçilmek istenmiştir[41].

2. Safranın Nakli Meselesi ve Yaşanan Sorunlar

Osmanlı karasularında faaliyet gösteren gemilerin safra ihtiyacının karşılanmasında önemli bir sorunla karşılaşılmamıştır. Genel olarak donanmaya ait gemiler ihtiyaç duyduğu safralık malzemeyi tüccar gemilerine göre daha rahat temin etmiştir. Donanmaya veya tüccarlara ait gemilerin dışında o dönem için müttefik kabul ettiğimiz devletlere ait donanma gemilerinin veya onlara askeri malzeme taşıyan gemilerin de safra ihtiyacı olmuştur. Bu gemilerin ihtiyaç duyduğu safralık malzemeyi temin etmeleri noktasında sorun yaşanmaması adına ilgili yöneticilere gerekli uyarılar yapılmıştır[42].

Genel anlamda her türden geminin ihtiyaç duyduğu safralık malzemenin temini noktasında büyük bir sıkıntı yaşanmamış olsa da safralık malzemenin İstanbul ve taşra tersanelerine nakli ve buradan gemilere yüklenmesi önemli konuların başında gelmiştir. Bu noktada donanmaya ait bir geminin inşası tamamlandığında veya gerekli onarımı bittiğinde ihtiyaç duyulan safranın nakli için planlamaya gidilmiştir[43]. Planlamanın ilk aşamasında geminin türüne ve boyutuna göre ihtiyaç duyulan safralık malzemenin türü ve miktarı belirlenerek mavna adı verilen teknelerin miri fiyattan kiralanması gerekmiştir[44]. Safra naklinde kullanılan yelkenli ve kürekli mavna ile çekdiri türünden[45] önemli bir

[39] BOA, Y.MTV. 31/49, (R.29 Şubat 1303/M.12 Mart 1888)

[40] BOA, C.AS. 46/2145, (H.29 Ra. 1208/M.4 Kasım 1793); BOA, HAT. 896/39470, (H.25 C.1241/M.4 Şubat 1826); BOA, C.BH. 68/3219, (H.12 R. 1218/M.1 Ağustos 1803).

[41] BOA, C.DRB. 51/2545, (H.15 S.1217/M.17 Haziran 1802).

[42] BOA. HR.MKT. 98/53; BOA. HR.MKT. 99/31, (H.17 R.1271/M.7 Ocak 1855).

[43] BOA, AE. SABH.I. 329/22609, (H.10 Ş. 1201/M.28 Mayıs 1787).

[44] Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl),* TTK., Ankara, 2006, s. 99.

ateş gücüne sahip bir harp gemisi olan mavna birbirinden farklı olup 18. yüzyıldan sonra mavna tabiri daha çok eşya ve zahire nakliyesindeki tekneler için kullanılmıştır[46]. Yolcu nakleden peremeler ve kayıklardan nispeten farklılık göstermiş olan ticari mavnalar zaman içerisinde değişen koşullarla birlikte kıyı ticaret yelkenlisi olarak ve liman mavnası olarak iki tipe ayrılmıştır[47]. Kıyı ticaret yelkenlisi olarak kullanılan ve 30 tondan 100 tona kadar yük taşıyan bu mavnalar İstanbul ile Marmara ve Karadeniz limanları arasında buğday, kereste, maden kömürü ve diğer eşyaların nakli için kullanılmışlardır.[48] Bazı kaynaklarda 35-40 tondan fazla yük kapasitesi olan bu türden tekneler "mavna bumbarta" olarak da adlandırılmıştır[49]. Liman mavnası ise İstanbul'daki limanlarda yükleme ve boşaltma işlerinde kullanılan bir tekne türü olup safra nakli için genellikle bu türden mavnalar tercih edilmiştir[50].

Başta İstanbul'da Ayazama, Unkapanı, Galata Yağkapanı ve Üsküdar'da[51] olmak üzere ülkenin önemli ticaret noktalarında mavnacı esnafı olarak örgütlenen ve kethüda idaresinde[52] gedik usulüyle belirlenen kurallar çerçevesinde[53] faaliyetlerini sürdüren tekne sahipleri[54] devlet tarafından istenilen sayıda tekneyi temin ederek malzemenin yüklenmesi için yola çıkmışlardır[55]. Ağırlığı tonları bulan safralık malzemenin hızlı bir şekilde mavnalara yüklenmesi ve akabinde mavnalardan gemilere boşaltılması için insan gücü planlaması yapılarak ihtiyaç duyulan sayıda amelenin teminine çalışılmıştır. Oldukça ağır ve yorucu bir iş olan safra nakli için aynı anda onlarca amelenin çalışması gerekmiştir. Bu noktada temin edilen amelenin safra yükleme işi bitene kadar sadece bu işle ilgilenmeleri ve akabinde tekrardan gündelik işlerini sürdürmelerine izin verilmiştir. Bu duruma örnek olarak denize indirilmesi planlanan kalyonlar için gerekli olan safranın naklinde görev alacak amelenin teminini verebiliriz. 7 Mart 1793 tarihli bir belgede, safra yükleme istihdamında ilk olarak 100 nefer bahçıvan amelesi ve 40 nefer sebzeci ve yemişçi amelesi yeterli görülmüş olsa da bu sayının yetersiz olduğunun anlaşılması üzerine bu sayılara ilave olarak 50 nefer bahçıvan amelesi ve 50 nefer de sebzeci ve yemişçi amelesi temin edilerek toplamda 240 amelenin safra nakli işini 15-20 gün zarfında tamamlaması planlanmıştır. Bu iş sonunda sebzeci ve yemişçi amelesi tekrardan affolunacağı belirtilerek 150 nefer bahçıvanın Tersâne-i Âmire'ye sevki için Bostancıbaşı Ağa'ya, 90 nefer yemişçi ve sebzeci amelesinin sevki için de sebzeciler ve yemişçiler kethüdalarına bildirilmesi istenmiştir[56].

İhtiyaç duyulan sayıda mavna ve amelenin temin edilmesinden sonra safranın gemilere nakil süreci başlamıştır. Çoğu zaman süreç sorunsuz bir şekilde tamamlanmış olsa da olumsuz havaya tesadüf edilmesi veya yükün boşaltılması esnasında mavnanın dengesinin bozulması sonucu kazalar yaşanmıştır. Bu türden yaşanan kazalarda kaç adet mavnanın battığı mavna sahibi tarafından belirtilerek zararının tazmin edilmesini talep etmiştir. Devlet yöneticileri işlerin aksamaması ve mavnacı esnafının görevden kaçmaması adına bu türden gelen taleplere kısmen olumlu yaklaşarak mavna sahibinin zararının bir bölümünü Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden tazmin etme yoluna gitmiştir. Bu noktada batan mavnanın birim fiyatı tespit edilerek 3'te 1'lik kısmının devlet tarafından geri

---

[45] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* TTK., Ankara, 1988, s. 460.

[46] İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire,* TTK., Ankara 2003, s. 87-88; İdris Bostan, *Osmanlı Deniz Teknolojisi,* Küre Yayınları, İstanbul, 2024, s. 157.

[47] Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *Tarih Dergisi*, 16/21, 1966, s. 110.

[48] Reşat Baykal, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze İstanbul'da Kent İçi Deniz Ulaşımı,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 2021, s. 36.

[49] Süleyman Nutkî, "Mauna", s. 194.

[50] Selim Özen, "Mavna", *Gemiler Sözlüğü,* Denizler Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 299.

[51] Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 186

[52] Nejdet Ertuğ, "Klasik Dönem Osmanlı İstanbul'unda Deniz Ulaşımı", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi,* C.6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul, 2015, s. 423.

[53] Ali Akyıldız, *Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s. 15.

[54] BOA, C.BLD. 119/5944, (H.17 C.1203/M.15 Mart 1789).

[55] BOA, C.BH. 180/8486, (H.13 Za. 1246/M.25 Nisan 1831).

[56] BOA, C.BH. 227/10576, (H.24 B.1207/7 Mart 1793).

kalanının da mavna sahibi tarafından ödenmesi şeklinde bir prensip benimsenmiş olup 1822 tarihinde Hasköy'deki safra mavnasının birim fiyatı 500 kuruş olarak belirlenmiştir[57].

Önemli askeri ve ticaret noktalarında kümelenen mavnacılar ağırlıklı olarak donanmaya ait gemilerin safra ihtiyacını karşılamış olsalar da zaman içerisinde artan deniz ticaretinin etkisiyle yerli ve yabancı tüccarlara ait gemilerin safra ihtiyacını karşılamayı ilk sıraya almışlardır. 19. yüzyılın ilk yarısıyla birlikte artan ticaret hacmiyle oldukça önemli bir geliri elinde tutan mavnacılar gemilerin safra ihtiyacının karşılanması dışında hizmet alanını genişleterek gemilerden atılması gereken safranın da uygun mahallere taşınma ve boşaltma işlerini de yapmaya başlamışlardır. Bu noktada safra nakli işinden daha fazla pay almak isteyen farklı bölgedeki mavnacılar arasında tartışmalar kaçınılmaz olmuş ve konu hukuksal boyuta taşınarak uzun yıllar sürecek davalara dönüşmüştür. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden birisi Unkapanı ile Yağkapanı mavnacıları arasında cereyan eden ve neticelenmesi uzun bir süre alan safra nakli meselesi olmuştur.

Unkapanı ve Yağkapanı mavnacıları arasındaki safra nakli meselesi 1890'lı yılların başında Yağkapanı mavnacı esnaf vekili Hattatzade İsmail'in, Unkapanı ve Hatab Kapısı mavnacılarının safra naklinden menedilmesi için yaptığı başvuru ve bunda da başarılı olmasıyla başlamıştır. 9 Aralık 1890 tarihinde Hattatzade İsmail Efendi Şûrâ-yı Devlete başvurarak müvekkilleri Yağkapanı mavnacı esnafının safra satmalarına dair Tanzimat Dairesince verilen karar mazbatasının suretinin harcı ödenmek koşuluyla kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Bahriye Nezareti'yle gerekli muhabere yapılarak 30 kuruş suret harcının Şûrâ-yı Devlet harç memuruna ödenmesiyle mazbatanın bir sureti İsmail Efendi'ye verilmiştir[58]. Mazbatanın verilmesinden iki gün sonra Unkapanı mavnacı esnaf vekili Celaleddin Efendi tarafından gönderilen yazıda, Yağkapanı mavnacılarının daha evvel kendilerine gıyaben verildiğini beyan ettikleri ilama binaen İkinci Hukuk Mahkemesinden Yağkapanı mavnacıları lehine bir karar çıkarttığını ve bu sebepten Şûrâ-yı Devletin de safra işinin Yağkapanı mavnacılara verilmesini kabul ettiğinden bu durumun Unkapanı mavnacı esnafının ticaretine zarar verdiğini dile getirmiştir. Ayrıca Yağkapanı mavnacılarına safra işinin verildiğini belirten ilamın müvekkillerine tebliği edilmediği kendileri tarafından yapılan tahkikata göre daha önceden Yağkapanı'na verildiği iddia edilen ilamın 29 Ekim 1878 tarihli olduğundan o vakitten bu vakte kadar geçen zaman dikkate alınmadan aleyhlerine bir karar verilmesinin uygun olmayacağı ve iki esnaf grubunun müştereken bu işi yapabilecekleri belirtilerek Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinden Unkapanı mavnacılarına safra nakli konusunda izin verilmesini talep etmiştir[59]. Ancak bu talep kabul görmediğinden Unkapanı mavnacı esnafı 20 Nisan 1892 tarihinde 106 imzayla içerisinde İsmail Efendi hakkında bazı suçlamaların da bulunduğu itiraz dilekçelerini sunmuşlardır. Yapılan itiraza ana hatlarıyla baktığımızda birkaç sene evvel Yağkapanı mavnacılarının safra nakli işinin kendilerine ait olduğundan bahisle Dersaadet İkinci Hukuk Mahkemesinden aleyhlerine karar çıkarttıklarını esasında iki sene evvel tesvilatı (dolandırıcı) ve tezviratı (fesat çıkartan) amme nezdinde bilinen Hattatzade İsmail Hakkı'nın Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesine müracaatla Unkapanı mavnacıları aleyhine bir karar aldırdığı bu karara yapılan itirazın Şûrâ-yı Devlet tarafından mahkeme kararı kesindir denilerek reddedildiği belirtilmiştir. Kendileri tarafından yapılan itirazda Yağkapanı mavnacılarının elinde olduğu bahsedilen ilam talep edilmiş olsa da olduğu iddia edilen ilamın kendilerine tebliği edilmediği belirtilerek İkinci Hukuk Mahkemesinin 17 Kasım 1890 tarihli kararının kaldırılmasını talep etmişlerdir[60]. Bu talepten bir müddet sonra 1 Ağustos 1892 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinden gönderilen yazıda Adliye Nezareti ile yapılan muhabere neticesinde Dersaadet İkinci Hukuk Mahkemesince karar verildiği ve bu hükmün kati olduğu belirtilmiş olsa da Unkapanı mavnacıları karara ısrarla itirazlarını sürdürmüşlerdir. Şûrâ-yı Devlete gönderilen ve Tanzimat Dairesinde okunan iki kıta arzuhalde Dersaadet İkinci Hukuk Mahkemesi kararının Yağkapanı mavnacılarının talebi üzerine gıyaben verildiği vurgulanarak kendilerinin itirazı üzerine işin baştan ele alınacağından aleyhlerine çıkan kararın ertelenmesini talep etmişlerdir. Unkapanı mavnacılarının

[57] BOA, C.BH. 123/5958, (H.8 Za. 1237/H.27 Temmuz 1822).

[58] BOA, ŞD. 2935/62.

[59] BOA, ŞD. 2936/13, (R.29 Teşrinisani 1306/M.11 Aralık 1890).

[60] BOA, ŞD. 2952/37.

itirazları nispeten haklı görülmüş olacak ki ilerleyen süreçte Adliye Nezaretinden gönderilen yazıda iki tarafın itirazından dolayı kesin bir karar verilemeyeceği ve mesele sonuçlandırılıncaya kadar Unkapanı mavnacılarının davalarını takip etmeleri gerektiği konusu Bahriye Nezareti tarafından Liman İdaresine bildirilmiştir[61]. Liman İdaresi tarafından bu karar Unkapanı mavnacı esnafına tebliği edilmiş olsa da Unkapanı mavnacılarının safra nakli konusunda Yağkapanı mavnacılarına müdahaleleri devam etmiştir[62]. Konu hakkında 27 Aralık 1892 tarihinde Yağkapanı mavnacılar esnafı kethüdası Hacı Mustafa Efendi ve mavnacıların vekili Hattatzade İsmail Efendi tarafından Bahriye Nezareti ve Şûrâ-yı Devlete gönderilen yazıda, Unkapanı mavnacıları tarafından yapılan itirazın Mahkeme-i Temyizde bulunduğu halde Liman İdaresi tarafından Unkapanı mavnacılarına iskeleden safra nakline izin verildiği bu durumun önceki karar muhalefet anlamına geldiğinden buna müsaade edilmemesi istenmiştir[63]. Unkapanı ve Yağkapanı mavnacı esnafı arasında gerginlik devam ederken Şûrâ-yı Devlet meselenin bir an önce karara bağlanmasını Adliye Nezaretinden istemiştir[64].

Unkapanı mavnacılarının ısrarla itirazları neticesinde durumun Unkapanı mavnacıları lehine döndüğünü fark eden İsmail Efendi stratejik bir hamleyle 21 Şubat 1893 tarihinde altında 327 mavnacının imzasıyla Yağkapanı mavnacılarının fedakarlıklarına vurgu yapan yazıyı kaleme almıştır. Yazısında, 1855-1856 senelerinde Tersâne-i Âmire'deki havuz hafriyatı sırasında ortaya çıkan molozların kaldırılmasının Unkapanı mavnacılarına, Dersaadet'te bulunan tüccar gemilerine safra naklinin de Yağkapanı mavnacılarına verildiğine dair ellerinde bir senet olduğundan bahisle Yağkapanı mavnacılarının moloz nakline el atmadıkları halde ihtiyaç nedeniyle havuz hafriyatı sırasında günlük 600 tonluk molozu fedakarlıkla naklederek sekiz on sene zarfında 75 adet mavnalarını bu uğurda kaybettiğini ve ayrıca Aynalıkavak'taki havuzun hafriyatı sırasında da görev aldıklarını belirterek mahkeme sonuçlanana kadar Unkapanı mavnacılarının safra nakline müdahil olmamasını talep etmiştir[65]. Konunun açıklığa kavuşturulması adına Bahriye Nezareti tarafından 1855 senesinden 1874 senesine kadar tutulan kayıtlar incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde İsmail Efendi tarafından olduğu iddia edilen senede tesadüf edilmediği fakat 1860 senesinde Tersâne-i Âmire havuzu hafriyatı sırasında çıkan molozun naklini Yağkapanı mavnacıları dışında kimsenin kabul etmediğinin bundan bir süre önce Kuruçeşme mavnacıları tarafından vuku bulan yazı üzerine tespit edildiği belirtilmiştir[66]. Bu yazışmadan sonra konuya dair bir kayda tesadüf edilmemiş olsa da İstanbul'daki safra nakli işinin Yağkapanı mavnacı esnafına verildiği 4 Temmuz 1895 tarihli belgeden anlaşılmaktadır[67].

Mavnacı esnafının kendi aralarında yaşadığı anlaşmazlıklar dışında faaliyet yürüttükleri limanın idaresiyle veya denizden safralık kum çektikleri bölge yöneticileriyle de anlaşmazlığa düştüğü durumlar da olmuştur. Ağırlıklı olarak liman idaresiyle gemilere safra nakli meselesinden, bölge yöneticileriyle ise denizden safralık kum çekme meselesinden sorunlar yaşanmış olup bu gibi durumlarda mavnacı esnafı elde ettikleri haklardan bahisle yaşadıkları mağduriyetlerini dile getirerek ilgili yerlere gerekli uyarıların yapılmasını talep etmişlerdir.[68] Devlet yöneticileri mavnacılardan gelen talep doğrultusunda ticarette yaşanacak olası bir aksama ve liman gelirlerindeki azalmanın önünü almak adına konunun bir an çözüme kavuşturulması için gerekli muhabereyi yaparak meselenin çözüme kavuşturulmasını amaçlamıştır[69].

Doğrudan mavnacıların kendi arasında veya yöneticilerle yaşadığı bir sorun olmasa da devlet kurumları arasında safra resmi nedeniyle yanlış anlaşılmadan kaynaklı sorunlar olmuştur. Osmanlı

[61] BOA, BEO. 46/3430.

[62] BOA, BEO. 58/4349, (R.15 Ağustos 1308/M.27 Ağustos 1892).

[63] BOA, BEO. 129/9622.

[64] BOA, BEO. 152/11387 (R.30 Kanunusani 1308/M.11 Şubat 1893).

[65] BOA, BEO. 250/18711.

[66] BOA, MV. 75/65, (H.12 M.1311/M.26 Temmuz 1893).

[67] BOA, DH. MKT. 392/97, (R.22 Haziran 1311/M.4 Temmuz 1895).

[68] BOA, BEO. 424/31753, (H.19 Z.1311/M.23 Haziran 1894).

[69] BOA, DH.MKT. 1124/44, (H.28 Ş.1324/M.17 Ekim 1906).

karasularında ticaretini yapan ve çeşitli iskelelere yüklerini boşaltıp yük almadan denize açılan gemilerin dengede kalması için safra ihtiyacı olmuştur. Bazı gemi kaptanları ihtiyaç duydukları safrayı herhangi bir ücret ödemeden denizden kum çekerek karşılamayı tercih etmişlerdir. Bu durum bölgedeki orman müfettişliklerinin tepkisine neden olarak konuyu bağlı bulundukları Orman ve Ma'âdin ve Zirâat Nezareti vasıtasıyla Şûrâ-yı Devletin gündemine getirmişlerdir. Nezaret tarafından yapılan açıklamada yüklerini boşaltan sefinelerden sahilden aldıkları safralık kum için liman idaresinin vergi aldığı ve orman memurlarının da konuya müdahil olmak istediklerinde memurlara engel olunması üzerine meselenin Bahriye Nezareti ile yapılan muhaberede ele alındığı belirtilmiştir. Yapılan muhabere neticesinde evvelce Osmanlı sefinelerinden safra harcı alınmakta ise de 1886 (R.1301) tarihinde kabul edilen nizamnamenin 7. maddesiyle harcın kaldırıldığı ve Dersaadet'te ve taşra limanlarında safra harcı adıyla bir şey alınmadığının anlaşıldığı belirtilmiştir. Osmanlı ticaret gemilerinin alacakları her nevi safradan Orman ve Ma'âdin ve Zirâat Nezaretinin bir şey almamasının kabul edildiği fakat dışarıya satmak amacıyla kum ve taş çıkartılmak isteniyorsa bundan vergi talep edilmesi gerekeceği ifade edilerek aslında orman memurlarının almak istediklerinin safra resminden öte 1887 (R.1303) tarihli Taş Ocakları Nizamnamesi hükmünce kumun asli değeri üzerinden %5'lik kısmın olduğu ve denizden ve karadan çıkartılan kumların 14 Haziran 1897 (R.2 Haziran 1313) tarihli tezkireye göre de taş ocağına ait olduğu belirtilerek safra için sahilden kum çekenlere hangi muamelenin yapılacağı sorulmuştur[70]. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinde yapılan görüşmeler neticesinde sadece denizden ve karadan çıkartılan ve taş ocakları nizamına tabi olan kumlardan ticaret maksadıyla kullanılanların vergi alınacağı, yelken gemilerinin safra için sahilden aldıkları kum ve çakıldan herhangi bir vergi alınamayacağı belirtilerek karar Orman ve Ma'âdin ve Zirâat Nezareti ve Bahriye Nezaretine bildirilmiştir[71].

3. Safranın Önemli Bir Gelir Kalemine Dönüşmesi

Artan ticaret hacmine paralel olarak Osmanlı limanlarına uğrayan gemilerden safra resmi alınması liman idarelerine önemli bir gelir sağlamıştır. Ancak bu durum sadece Osmanlı sancağına sahip olan gemiler için geçerli olup yabancı devletlerin tüccarlarına ait gemilerden safra resmi verilen imtiyazlar nedeniyle alınamamıştır. Bu durum şüphesiz ki Osmanlı sancağına hamil olan denizciler için bir dezavantaj olmuştur. Zaman içerisinde liman idareleri önemli bir gelir kalemi halini alan safra nakli işine daha profesyonel ve hizmet odaklı bakmaya başlamışlardır. Bu noktada Dersaadet ve taşra liman idareleri, gemi kaptanları tarafından istenilen miktar ve türden safrayı tonilato (1 ton) hesabıyla belirli bir miktar karşılığında gemilerin içine kadar naklederek zahmetli bir işi gemi kaptanları için kolay hale getirmişlerdir. Tebaası oldukları devletlere tanınan ayrıcalıklara alışan yabancı gemi kaptanları, liman idaresi tarafından verilen ve kendilerine oldukça bir rahatlık sağlayan bu hizmeti de ücretsiz bir şekilde almak için sefaretleri veya konsolosları vasıtasıyla itirazda bulunmuşlardır[72]. Yapılan itirazlar üzerine ilgili yerlere verilen cevapta talep edilen ücretin vergi olmadığı ve safranın bir tonilatosu için alınan paranın bir nevi liman idaresi tarafından verilen hizmetin bedeli olduğu şayet verilen bu hizmeti gemi kaptanlarının kendi başlarına yapması halinde daha fazla para ödemeleri gerekeceğinden yabancı gemi kaptanlarının verilen hizmetin kıymetini pek anlamadıkları dile getirilerek hizmet karşılığında tahsil edilen paradan vazgeçilmesinin mümkün olmadığı net bir şekilde belirtilmiştir[73].

Osmanlı sancağına hamil gemi kaptanları ticari faaliyetlerinin bir bölümünü yabancı devletlerin karasularında da sürdürmüşlerdir. Bu noktada kağıt üzerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı olsa da 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla statüsü tespit edilen Bulgaristan Emareti'nde yer alan Varna Limanı'ndaki muamele gemi kaptanları tarafından şikâyet konusu olmuştur[74]. Varna Limanı'na gelen Osmanlı kaptanlarının gemilerinin ihtiyacı olan safralık kumu tonilato başına amele, nakliye ve tahmil masrafı dahil olmak üzere liman haricinden 2,5 franka tedarik etmişlerdir. Liman idaresi tarafından bu vakte kadar safra için bir vergi talep edilmezken tonilato başına safra resmi adıyla fuzuli bir şekilde bir

[70] BOA, ŞD. 528/23, (R.12 Haziran 1316/M.25 Haziran 1900).

[71] BOA, BEO. 1574/118015, (H.6 B.1318/M.30 Ekim 1900).

[72] BOA, DH.MKT. 219/27, (H.25 Ş.1311/M.3 Mart 1894).

[73] BOA, HR.TH. 174/98, (R.17 Nisan 1312/M.29 Nisan 1896).

[74] Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi,* 17/21, 1997, s. 119.

hizmet vermeksizin 1 frank tahsiline kalkışıldığı belirtilmiştir. Bu konuda Bulgaristan Emareti'nin Romanya'yı taklit ettiği ve Köstence'de safra konusunda yapılanlardan sadece vergi alma kısmının benimsenip hizmet noktasının dikkate alınmadığı ifade edilmiştir. Köstence Liman İdaresi tarafından verilen hizmetten övgüyle bahsedilerek Köstence'de safralık kumun liman idaresi tarafından vagonlarla rıhtıma kadar getirilip gemiye yüklendiği ve bu hizmet için tonilato başına 2 frank alındığı ve gemi kaptanlarının bundan büyük memnuniyet duyduğu dile getirilerek Varna Liman yönetiminin safra resmi adıyla haksız bir şekilde para almasının önüne geçilmesini veyahut Köstence'deki gibi hizmet verip bunun karşılığında kendilerinden safra resmi adıyla para alınmasını talep etmişlerdir[75].

Safra nakli işindeki potansiyelin farkına varan bazı kişiler belirli bir süreliğine safra nakli işini üzerlerine almak için teşebbüste bulunmuşlardır. Safra naklinin ihalesi konusunda devlet yöneticileri arasında görüş ayrılıkları olsa da kamu yararı gözetilerek bu işin özel teşebbüs tarafından değil bizzat devlet eliyle yapılmasına karar verilmiştir. Bu noktada 1871 tarihinde Artin Mazilmayan tarafından Dersaadet Limanı safra nakli için yapılan teklif ve akabinde yaşananlar bize kamu yararının gözetildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. 6 Eylül 1871 tarihinde Artin Mazilmayan imzalı yazıda, altı sene önce Liman Nezareti İdaresinde bulunan safra rüsumatının muteber kefil göstererek on sene müddetle kendisine verilmesi konusunda bir kontrat yapıldığı, kontrata göre safranın beher tonilatosundan 10 kuruş alınarak bunun 2 kuruşunun liman veznesine kalan 8 kuruşun da masraflarına binaen kendisine kalmasının kararlaştırıldığından bahisle kendisinin işe teşebbüs olarak lazım olan mavnaları tedarik ettiği ve bu iş için 2.000 liradan fazla harcayarak beş altı seneden beri gece gündüz demeden çalıştığı halde henüz kendisine ihalenin verilmediğini, halihazırda bu işin Liman Nezareti İdaresi tarafından yürütülmekte olduğunu, safranın beher tonilatosuna 13 kuruş alındığı ve bunun 3 kuruşunun liman veznesine kaldığını dile getirmiştir. Artin Mazilmayan kendisinin bu vakte kadar yaşadığı mağduriyetinin giderilmesini ve şimdi liman veznesi 3 kuruş alıyorsa kendisinin 4 kuruş vermeyi taahhüt ettiğini belirterek safra rüsumatıanın on seneliğine kendisine ihale edilmesini talep etmiştir.

Bahriye Nezaretine 4 Şubat 1872 tarihinde gönderilen yazıda Artin Mazilmayan'ın Liman Nezareti İdaresinde bulunan safra rüsumatını muteber kefil göstererek on sene müddetle kendisine ihalesini istediği, kaleme alınan mukavelename müsveddesinin Bahriye Meclisinde tetkik olunduğunda ihalenin Artin Mazilmayan'a verildiği taktirde resm-i kadime bir halel gelmediği ayrıca mevcut memur maaşlarının hazineye kalacağı ve sadece bir nefer kâtibin mukayyitlik hizmetini ifa edeceği belirtilerek ihalenin Artin Mazilmayan'a verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.

Artin Mazilmayan'ın 2 Nisan 1872 tarihli talebi üzerine Bahriye Nezareti'yle yapılan muhabere ve Bahriye Meclisinin mazbatası ve hazırlanan mukavele Şûrâ-yı Devlete gönderilerek Tanzimat Dairesinde kırâat olunmuştur. 19 maddelik mukavele incelendiğinde safra rüsumatının ihale olunmasıyla ecnebi sefinelerinin ihtiyaç duyduğu safranın tonilatosunun 10 kuruştan verileceği bunun 8 kuruşunun mavnacılara ve kalan 2 kuruşun liman veznesine teslimi edileceği, bu hizmete müstahdem beş nefer memur ve dört nefer hizmetlinin aylık 3.150 kuruş maaşı olduğu ve yalnızca bir nefer kâtibin mukayyitlik hizmetini ifa edeceği belirtilerek bunun 15.000-16.000 kuruş bir fayda sağlayacağından mukaveledeki şartlara göre limana gelir olarak kaydedilecek miktarda önemli bir artışın olmayacağı görülmüştür. Ayrıca ecnebi tüccar sefinelerinin Osmanlı Devleti'nde safra almakta serbest oldukları halde Devlet-i Aliyye tüccar sefinelerinin safra alsın almasın beher 1000 kileye safra resmi adıyla bir miktar para vermekte oldukları belirtilerek safra resmi Artin Mazilmayan'a ihale olunduğu taktirde tüccar sefinelerinden yeniden safra resmi alınacağı ve bunun da Artin Mazilmayan'a kalacağı belirtilmiştir. Ticaretin arttırılması arzu edilirken bu durumun ticareti sekteye uğratacağı ve birtakım mavnacı ve peremeci esnafının da ticaretten mahrum kalacağı ifade edilerek elde edilecek 15.000-16.000 kuruşun hiçbir şey demek olduğundan safra rüsumatının Liman Nezareti İdaresinde kalmasının daha hayırlı olacağına karar verilerek Artin Mazilmayan'a cevap verilmek üzere bu kararın Bahriye Nezaretine bildirilmesine karar verilmiştir[76].

[75] BOA, HR.SFR.04. 674/76, (R.1 Nisan 1320/M.15 Nisan 1904).

[76] BOA, ŞD. 2/24, (R.25 Ağustos 1287/M.6 Eylül 1871).

Safra gelirinin liman idarelerinin faaliyetlerini sürdürmesinde oldukça önemli olması bu gelirin kamu yararına yapılacak işlere de sarf edilmesi fikrini doğurmuştur. Bir nevi safra üzerinden geçici bir vergi olarak da kabul edilebilecek ve cüzi sayılabilecek bir ücretin tahsil edilmesi taşra yöneticileri tarafından benimsenmiştir. Ancak kamu yararına olan bu uygulama ecnebi kaptanların ve bölgedeki konsolosların tepkisini çekmiş ve alınacak paranın Osmanlı Devleti'nin ticaretini olumsuz yönde etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Konsolosların olumsuz tutumu üzerine alınacak paranın geçici bir süreyle sadece kıymetsiz addedilen safradan alınacağı ve bunun aslında bir vergiden öte topluma hayırlı bir işe yardım anlamına geldiği belirtilmiş olsa da konsoloslar olumsuz tutumlarından vazgeçmemişlerdir[77].

4. Safraların İzinsiz Boşaltılması ve Alınan Önlemler

Osmanlı limanlarında gemi trafiğinin artmasının iktisadi anlamda olumlu sonuçları olsa da deniz kirliliği gibi bir sorunu da beraberinde getirmiştir[78]. Bunda şüphesiz ki başta yabancı kaptanlar olmak üzere gemi kaptanlarının büyük payı olmuştur. Gemi kaptanları yük almak veya boşaltmak için limana geldiklerinde geminin içerisinde kalan malzemenin ağırlığına göre safrayı almak veya boşaltmak zorunda kalmışlardır. Artan ticaret hacmi ve daha fazla para kazanma arzusuyla limana yanaşan gemi kaptanları daha fazla mal taşımak için beraberinde getirdikleri toprak, kum, çakıl ve taş gibi safralık malzemeyi demirledikleri limanın içine boşaltmışlardır. Limanların kıyı çizgisinde inşa edilmesi ve derinliğinin açığa göre daha sığ kalması sorunun temelini teşkil etmiştir. Zaman içerisinde binlerce geminin safra, moloz ve mezbele adı verilen atıklarını boşaltması denizi doldurarak limanın derinliğini etkileyerek gemileri giremez hale getirmiştir[79]. Limanların işlevselliğini kaybetmemesi ve ticaretin devam etmesi adına "tarak vapuru" adı verilen gemilerin İngiltere'den alınması planlanmıştır[80]. Tarak vapuru vasıtasıyla limanda taş vb. gibi malzemeler belirli periyotlarla deniz tabanından çıkartılarak mavnalarla daha derin yerlere taşınmıştır. Bu sayede liman derinliğinin uygun düzeyde kalması sağlanmıştır[81]. Her ne kadar teknolojik açıdan liman temizliği için gelişmeler olsa da tarak vapurların maliyeti sebebiyle her limana bu vapurdan alınamamıştır. Bu sebepten limanların temiz tutulması işi liman yönetiminin dikkatine ve gemi kaptanlarının insafına bırakılmıştır. Limana safra boşaltılması oldukça önemli bir konu olmasına rağmen 1850 senesine kadar gemi kaptanlarına ve safra boşaltanlara uygulanacak bir cezai yaptırım olmadığından liman idareleri sık sık safra meselesinden dolayı uyarılmıştır[82]. Yapılan uyarılarda deniz ticaretinin önemi üzerinde durularak gemilerin safralarını limana boşaltmaları halinde limanın kısa bir süre zarfında dolacağı ve bir müddet sonra da limanın tamamen kullanılamaz hale geleceğinden bahisle ileride sıkıntı yaşanmaması adına ticaret gemilerinin safralarını limana dökmek yerine safralarını sandallara boşaltıp açığa dökmesi[83] ve bu konuda ilgili devletlerin bölgedeki konsolosluklarıyla iletişime geçilmesi istenmiştir[84]. Safradan dolayı limanın bakıma alınması halinde ise bütün temizleme masrafının liman reisi tarafından karşılanacağı şayet liman reisinin bunu yapmadığı hallerde zabitan tarafından durumun tespit edilerek reisliğe başka birinin görevlendirileceği net bir şekilde belirtilmiştir[85]. Her ne kadar yapılan uyarıları ciddiye alan ve görevini layıkıyla yapan yöneticiler olsa da bazı liman reisleri asli vazifeleri dışında başka işlerle uğraşarak idareleri altındaki limanın kullanılamaz hale gelmesine seyirci kalmışlardır[86]. Bu gibi

[77] BOA, DH.MKT. 2593/13, (R.4 Şubat 1317/M.17 Şubat 1902).

[78] Tiğince Oktar-Hamdi Genç, "Osmanlı İstanbul'unda Haliç ve Çevresinde Kirlilik Sorunu", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu 22-23 Mayıs 2003,* Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 584-586.

[79] Levent Düzcü, *a.g.e.,* s. 354-355.

[80] Funda Songur, *Osmanlı Bahriyesinde Lojistik İmkânlar, Kabiliyetler ve Üslerin Durumu (1867-1914),* Timaş Yayınları, 2022, s. 30.

[81] Ali Akyıldız, "Osmanlı İstanbul'unda Deniz Ulaşımı (Modern Dönem)", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi,* C.6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul, 2015, s. 476.

[82] Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri,* s. 247.

[83] BOA, HR.SYS. 2927/58, (H.25 Ra.1261/M.3 Nisan 1845).

[84] BOA, HR.SYS. 2927/74, (H.7 S.1262/M.4 Şubat 1846).

[85] BOA, C.NF. 10/498, (H.26. Ş.1210/6 Mart 1796).

[86] BOA, A.}MKT. 24/77, (H.3 C. 1261/M.9 Haziran 1845).

durumlarda bölgeden gelen şikayetler dikkate alınarak zaman kaybetmeden eski liman reisi görevden alınarak yerine aynı haklarla denizciliğe vakıf bir kişinin liman reisi olarak tayini gerçekleştirilmiştir[87]. Yapılan bütün uyarılara ve konsolosluk veya sefaretlerle kurulan diyaloğa rağmen özellikle yabancı gemi kaptanları konsolosluklarından aldıkları cesaretle safralarını limana boşaltmaya devam etmişlerdir[88].

Osmanlı denizleri ve nehirlerinde süregelen ve bir nevi çevre sorunu halini almaya başlayan bu durum yabancı devletlerin de dikkatini çekmiş ve konu hakkında Osmanlı Devleti'ne uyarı ve öneri niteliğinde yazılar göndermişlerdir. Misal olarak İngiltere Sefareti'nden gönderilen yazıda Rusya'nın Çatal'dan Prut Nehri'nin sol tarafına doğru safra döken sefinelerden ağır cerime aldığı, Boğdanlılar'ın dahi Prut Nehri'ne safra dökülmesini menettikleri ve Eflaklılar'ın bu yasağa İbrail'e kadar uyduğu fakat Osmanlı Devleti'nde safra dökmeme konusunda hiçbir nizamları olmadığından Çatal'dan Maçin'e kadar Tuna'nın sağ tarafına sefinelerin safra dökmesine engel olmadığı belirtilerek bir nevi Rusya'nın benimsediği ceza politikasının Osmanlı Devleti tarafından da benimsemesi tavsiye edilmiştir[89]. İngiltere Sefareti'nden gönderilen yazı etkili olmuş mudur bilinmez bir süre sonra Tulca Kaymakamı Osman Efendi'de konu hakkında bir yazı göndermiştir. Kaymakam Osman Efendi yazısında Rusya'nın safra boşaltanlara karşı yaptığı uygulamadan kısaca bahsederek bu vakte kadar Osmanlı Devleti tarafından konu hakkında bir nizamname hazırlanmamasının şaşırtıcı olduğundan bahisle konu hakkında erbab-ı vukuf olarak adlandırılan kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde bu konuda nizama gerek duyulmadığı ve liman reislerinde bulunan talimatnamelere göre hareket edildiği belirtilmiştir[90]. Bu yazı üzerine bir nizamnameye gerek duyulmadığı bildirilmiş olsa da dört sene sonra Tuna Nehri özelinde dokuz maddelik bir nizamname hazırlanmıştır. Tuna Komisyonu tarafından Safra İhracına Dair 29 Nisan 1858 Tarihinde Tanzim Olunan Nizamnâme-i Muvakkat'ı adıyla hazırlanan ve Bâb-ı Âli'ye gönderilen nizamname Fransızca, Rumca, İngilizce ve İtalyanca olarak bastırılmıştır. Yirmi yedi nüshası Fransızca ve yirmi nüshası diğer dillerde bastırılan nizamnamenin Türkçe tercümesinin hazırlanarak Tulca, Sünne ve Maçin'de ilan olmak üzere kaymakamlara gönderilmiştir. Ayıca nizamnamenin sefaretler vasıtasıyla konsoloslara da ulaştırılarak beş yüz adet olarak hazırlanan Türkçe tercümesinin yüzer adedinin kaymakamlara gönderilmesi ve iki yüz adedinin de tüccar gemisinin kaptanlarına verilmesi için Tersâne-i Âmire'ye gönderilmesi istenmiştir[91]. Nizamnameye ana hatlarıyla baktığımızda 30 Mart 1856 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması'nın 16. maddesine göre Tuna'daki seyrüsefer güvenliğinin Tuna Komisyonu'nun görevi olduğu ve ilgili devletlerle yapılan görüşmeler neticesinde nizamnamenin hazırlandığı belirtilmiştir. Nizamname'de ilk olarak gemilerin Tulca, Kalas ve İbrail'de memurlar tarafından belirtilen yerler dışında safralarını boşaltamayacakları, buna muhalefet eden olursa gerekli işlemlerin yapılacağı belirtilmiştir. Safranın boşaltılıp boşaltılmadığının takibi noktasında ise gemilerin Sünne Liman'ına girerken ve çıkarken taşıdıkları safra miktarını liman reisine bildirmesi ve Tuna'dan çıkarken belirtilen miktardan az safra çıkarsa 10 ila 15 lira arasında cezai işlem uygulanmasına ve tahsil edilen cezanın kamu yararına işlere harcanmasına karar verilmiştir. Şayet gemi tayfasından nizamnameye aykırı davranışta bulunanlar olursa sorumluğun gemi kaptanına ait olacağı ve nizamnamenin Dersaadet, Sünne, Tulca, Kalas ve İbrail'deki bütün liman memurlarıyla ve konsoloslara bildirildikten sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir[92]. Nizamname hazırlandıktan kısa bir süre sonra ilgili konsoloslara ve gemi kaptanlarına gönderilmiştir[93].

Tuna Nehri'ndeki çevre kirliliğinin nispeten önüne geçilmiş olsa da denizlerde durum pek değişmemiştir. Osmanlı Devleti'nin birçok liman kentinden gönderilen yazılarda ecnebi kaptanların

[87] BOA, C.BH. 37/1769, (H.7 Z. 1261/M.7 Aralık 1845).

[88] BOA, HR.TO. 154/12, (H.23 S.1270/M.25 Kasım 1853); BOA. HR.MKT. 66/1, (H.29 M.1270/M.1 Kasım 1853); BOA, HR.SYS. 2927/90, (H.6 R.1263/M.24 Mart 1847).

[89] BOA, HR.TO. 219/76, (H.12 S.1270/M.14 Kasım 1853).

[90] BOA, A.}MKT. UM. 150/61, (H.8. R. 1270/M.8 Ocak 1854).

[91] BOA, HR.MKT. 259/27; BOA, HR.SYS. 1606/39, (H.14 S.1275/M.23 Eylül 1858).

[92] BOA, HR.MKT. 259/27; BOA, HR.SYS. 1606/39, (H.14 S.1275/M.23 Eylül 1858).

[93] BOA, HR.MKT. 260/7, (H.1 Ra.1275/M.9 Ekim 1858).

yapılan bütün uyarılara rağmen safralarını limana boşalttıkları ve bu konuda konsolosların yerel yöneticilere yardımcı olması gerekirken safra atan ecnebi kaptanları cesaretlendirdiği ifade edilerek bu gibi hallerde yapılması gerekenler İstanbul'a sorulmuştur[94]. Ülkenin birçok yerinden gelen şikayetler üzerine 1874 tarihinde hazırlanan "Taşra Liman Reislerinin Suret-i Hareketlerine Dair Talimat"ın 25. maddesinde safra boşaltma meselesi detaylıca ele alınmıştır. Talimatın ilgili maddesinde limanlara ve demir yeri olan mahallere safra, moloz ve mezbele atılması kesinlikle yasak olduğu limanların bu gibi zararlardan muhafazasından liman reisleri sorumlu olup daima dikkatli olması istenmiştir. Bu yasağa uyulmaması halinde verilecek ceza ahaliye ve gemi kaptanlarına ilan edileceği buna rağmen safra, moloz ve mezbele dökmeye cüret eden olursa bu mütecasir Devlet-i Aliyye tebaasından ise hükümet-i mahalli yardımıyla şayet ecnebi tebaadan ise hükümetin oluruyla konsolosların yardımıyla derhal celp olunarak birinci defasında 5, ikinci defasında 10, üçüncü defasında 20 adet yüzlük Osmanlı altını cezai nakdi tahsil olunacağı belirtilmiştir. Bu surette tahsil olunan ceza-i nakdinin %10 kuruşu muhbirlere ödül olarak verilmesi ve geri kalanın liman hasılatında bırakılması kabul edilmiştir. Ayrıca kurallara uygun olarak safrasını tahliye edecek gemilerin safrasını limanın münasip bir yerinde karaya çıkartması ve safra isteyen gemilere de oradan safra verilmesi istenmiştir[95].

Liman yönetimlerinin kararlı tutumu ve hazırlanan talimata rağmen ecnebi kaptanlar eski alışkanlıklarından vazgeçmeyerek safralarını demirledikleri limanlara boşaltmaya devam etmişlerdir[96]. Bu olumsuz davranışın sürüp gitmesinde şüphesiz ki konsoloslar etkili olmuştur. Konsoloslar 1874 tarihli talimatta üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirmek bir yana dursun safra meselesinden dolayı ceza alması gereken gemi kaptanlarına müsamaha göstererek durumu geçiştirmek için ellerinden geleni yapmışlardır[97]. Konsolosların olumsuz tutumu karşısında liman yönetimlerinin müracaatı üzerine mesele Bahriye Nezareti ve Hariciye Nezareti vasıtasıyla ilgili devletin sefaretine bildirilmiştir[98]. Bazı ecnebi gemi kaptanları suçunu kabul ederek nakdi cezayı sorunsuz bir şekilde liman idaresine ödemiş olsa da konsoloslardan aldığı güçle cezayı ödemeyi reddederek meseleyi mahkemeye taşımaya tercih eden kaptanlar da olmuştur. Meselenin mahkemeye taşınması neticesinde ceza kanununun ilgili maddeleri incelenmiştir[99]. Yapılan inceleme neticesinde mahkemeye gerek kalmaksızın nakdi cezanın mahali yetkililerce tahsil edilebileceği ve liman reislerinin mahkemeye başvurmaları baki kalmak şartıyla suistimallere sebebiyet vermemek amacıyla mahalli İdare Meclisinin tasdikiyle nakdi cezanın zabtiye tarafından tahsil edilmesinin daha muvaffak olacağına, cezayı ödemekten kaçınanlar aleyhinde ise mahkemeye başvurulmasının uygun olacağına Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından karar verilmiştir[100].

Safra boşaltma meselesinden ötürü liman yönetimi ve bölgedeki konsoloslar arasındaki gerginliğe örnek olması açısından 1893 yılında Dedeağaç'ta yaşananlar oldukça dikkat çekicidir. Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda Yunan Kaptan Penai Lobata'nın süvar olduğu geminin Dedeağaç Limanı'na safra dökmesinden dolayı ceza-i nakdi konusunun Yunan Konsolosluğu'yla görüşülünceye kadar geminin limandan ayrıldığı bildirilmiştir. Bu olumsuz durum üzerine Dedeağaç Yunan Konsolosluğu'na ceza-i nakdiyenin tahsili için ulaşılsa da gerek Kaptan Penai Lobata ve gerek limana safra döken diğer Yunan kaptanlar konusu Yunan Konsolosluğu tarafından geçiştirilerek ceza-i nakdinin tahsili için mahkemeye başvurulması yönünde cevap alınmıştır. Alınan cevap üzerine safra dökme yasağının bütün gemilerin selameti adına alındığından bahisle başka yerdeki konsolosların liman yönetimlerine yardımcı oldukları halde Dedeağaç Yunan Konsolosu'nun yardımcı olmadığı bunun da Yunan kaptanlara cesaret vererek yasağa uymayacaklarından konunun Dersaadet'teki Yunan Sefareti'ne bildirilmesi istenmiştir. Yazının devamında Taşra Liman Reislerinin Suret-i Hareketlerine Dair Talimat'ın 25. maddesine atıfla Yunan kaptanların demir attıkları yerlere safra dökmeye devam

[94] BOA, HR.İD. 895/18, (H.4 Ş.1281/M.2 Ocak 1865).

[95] "Taşra Liman Reislerinin Suret-i Hareketlerine Dair Talimat", Düstur, 1. Tertip, 4. Cilt, İstanbul, 1299.

[96] BOA, HR.İD. 895/19, (R.13 Kanunuevvel 1299/M.25 Aralık 1883).

[97] BOA, DH.MKT. 1861/88, (H.17 M.1309/M.23 Ağustos 1891).

[98] BOA, BEO. 269/20163, H.17 S. 1311/M.30 Ağustos 1893.

[99] BOA, MV. 75/128, (H.11 S.1311/M.24 Ağustos 1893).

[100] BOA, BEO. 232/17334, (H.19 Z.1310/M.22 Haziran 1893).

ettikleri ve bazı kaptanların safralarını limandan 1,5 mil öteye boşalttıklarını ifade ederek safra döktüklerini kabul etmediklerinden konunun mahkemeye taşınması gerekeceği ve mahkemede bunun ispatının zor olacağından ceza-i nakdinin tahsil edilmeyeceği bu gibi durumlarda zabıt varakasının tutulması gerektiği dile getirilmiştir. Bu düşünceyi desteklemek adında bir müddet önce bir Yunan kaptanın safra dökme meselesinden dolayı mahkemeye çıkartılacağı ancak mahkeme günü tercüman olmamasından dolayı kararın verilememesinden ötürü mahkeme bitene kadar 5 liralık ceza-i nakdinin bir makama depozito edilmedikçe kaptanın pasaportunun tevkif edilmesinin Karantina İdaresine bildirilmesi ve durum hakkında konsolosluğa malumat verilmesi istenmiş olsa da bahsi geçen kaptanın bir gün evvel pasaportunu alarak gittiğinin anlaşıldığı belirtilmiştir. Yaşanan muhabere neticesinde konsolosluk tarafından verilen cevapta, safra dökme iddiasının asılsız olduğu bunun tetkikinin Nizamiye Mahkemesine ait olmadığı, Dedeağaç'ta küçük kayıklara mahsus bir ufak liman varsa da oraya safra atılamayacağı, ileride yapılacak bir liman mahali olup oraya safra atılmışsa oraya bir alamet konularak kaptanların bilgilendirmesi gerekeceğinden mahkeme günü konsolosluk tarafından tercüman gönderilmeyeceği ifade edilmiştir. Konsolosun uzlaşmaz tavrı üzerine liman yönetiminin safra dökenleri tespit etse bile faillerin inkâr edip konsolosluğa kaçmasıyla bir sonuca ulaşılamayacağı anlaşılarak Taşra Liman Reislerinin Suret-i Hareketlerine Dair Talimat'ın 25. maddesine göre bir mahkeme hükmüne gerek olmadan ceza-i nakdinin tahsili istenmiştir[101].

Taşra Liman Reislerinin Suret-i Hareketlerine Dair Talimat ve devlet adamlarının talimatta geçen esasları ciddiyetle uygulaması Osmanlı limanlarına izinsiz safra boşaltılmasını büyük ölçüde önlemiş olsa da inatla yasağa uymayan gemi kaptanları olmuştur. Her fırsatta Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayı kendilerine hak gören konsoloslar yukarıda da belirttiğimiz gibi safra boşaltma alanlarının tam tespit edilmemesi ve bu konuda kaptanlara gerekli bilgilendirmenin yapılmadığı gibi nispeten daha inandırıcı bahaneler sunmuş olsa da kimi zaman 1874 tarihinde hazırlanan ve birçok dile tercümesi yapılıp yüzlerce nüshası dağıtılan Taşra Liman Reislerinin Suret-i Hareketlerine Dair Talimat'tan aradan geçen yirmi küsür seneye rağmen haberleri olmadığını belirterek ceza-i nakdiden kaçma yollarını aramışlardır. Bu gibi durumlarda Osmanlı devlet adamları konsolosların bahanesinin ciddiyetsizliğini bildiklerinden ceza-i nakdinin eksiksiz bir şekilde ödenmesini talep etmişlerdir[102].

Sonuç

Doğu Akdeniz'de önemli bir deniz gücüne sahip ve limanlarında yoğun bir şekilde ticari faaliyetler sürdürülmüş olan Osmanlı Devleti'nde safra ihtiyacının karşılanması noktasında önemli bir sorunla karşılaşılmamıştır. Ağırlıklı olarak doğada bolca bulunan kum ve toprak, safralık malzeme olarak kullanılmış olsa da zaman içerisinde gemilere verdikleri zarar dikkate alınarak çakıl taşı kullanılması istenmiştir. Ancak yapılan bütün uyarılara rağmen toprak ve kum kullanımından vazgeçilmemiştir. Toprak, kum ve çakıl dışında mayalık olarak kullanılması düşünülen ve İstanbul'a nakli gereken top ve gülle gibi askeri malzemeler nakliye masrafları dikkate alınarak geçici süreyle safralık malzeme olarak kullanılmıştır. Bunun dışında kullanım ömrünü tamamlamış çeşitli türden toplar gemilerde safralık malzeme olarak değerlendirilmiştir. Zaman içerisinde artan ticaret hacmiyle birlikte gemi trafiğinin yoğunlaşması ve safra ihtiyacının artması bu malzemeyi önemli bir gelir kalemine dönüştürmüştür. İstanbul'da ve taşrada liman idareleri gemilerin ihtiyaç duyduğu safranın naklinden ve boşaltılmasından sorumlu olmuşlardır. Bu hizmeti verirken de en önemli yardımcıları mavnacı esnafı olmuştur. Kimi zaman kendi aralarında safra naklinden dolayı sorunlar yaşanmış olsa da devlet idarecileri ticaretin aksamaması adına gerekli önlemleri almıştır. Bu noktada safra naklinin önemli bir gelir kalemi olduğunun farkına varan bazı kişiler safra naklinin imtiyaz hakkını almak istemiş olsa da devlet yöneticileri kamu yararını gözeterek bu türden gelen talepleri reddetmişlerdir.

Safra temini ve nakli konusunda önemli bir sorunla karşılaşılmamış olsa da özellikle yabancı gemi kaptanlarının safralarını demir attıkları limana boşaltmalarından ötürü denizin dolması ve limanın işlevsiz hale gelmesi sorunu ortaya çıkmıştır. İlk zamanlar bu konuda yasal düzenleme olmasa da ilk olarak 1858 tarihinde Tuna'da ve akabinde 1874 tarihinde bütün Osmanlı limanlarında geçerli olmak

[101] BOA, HR.TH. 128/27, (H.22 B.1310/M.9 Şubat 1893).

[102] BOA, HR.TH. 141/24, (R.24 Nisan 1310/M.6 Mayıs 1894).

üzere önleyici tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirlere uyma noktasında yabancı gemi kaptanları ve konsoloslar ayak diretmiş olsa da devlet yöneticilerinin kararlı tutumu üzerine bir nevi çevre kirliliğinin önüne geçilmiştir. Zaman içerisinde gemi inşa teknolojisinin ahşaptan metale dönmesi ile birlikte klasik safralık malzemeler yerini balast tankı adı verilen su depolarına bırakmasıyla bu sorun da kendiliğinden ortadan kalkmıştır.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

ALİ EMİRİ:

Sultan I. Abdülhamid (AE.SABH.I): 329/22609.

BAB-I ALİ EVRAK ODASI (BEO): 46/3430, 58/4349, 129/9622, 152/11387, 232/17334, 250/18711, 269/20163, 424/31753, 1574/118015.

İradeler (D.DRB.İ):

CEVDET:

Askeriye (C.AS): 46/2145, 112/5047, 479/19994, 984/42932, 1090/48128.

Bahriye (C.BH): 35/1684, 37/1769, 68/3219, 123/5958, 170/8008, 180/8486, 191/8981, 211/9864, 227/10576.

Belediye (C.BLD): 119/5944.

Darphane (C.DRB): 51/2545.

Nafia (C.NF): 10/498.

DAHİLİYE:

Mektubi Kalemi (DH.MKT): 219/27, 392/97, 1124/44, 1861/88, 2593/13.

HATTI-I HÜMAYUN (HAT): 526/25845, 896/39470.

HARİCİYE NEZARETİ:

İdare (HR.İD): 895/18, 895/19.

Mektubi Kalemi (HR.MKT): 66/1, 98/53, 99/31, 259/27, 260/7.

Siyasi (HR.SYS): 1606/39, 2927/58, 2927/74, 2927/90.

Sofya Sefareti (HR.SFR.04): 674/76.

Tahrirat (HR.TH): 128/27, 141/24, 174/98.

Tercüme Odası (HR.TO): 154/12, 219/76.

MECLİS-İ VÜKELA MAZBATALARI (MV): 75/65, 75/128.

SADARET:

Mektubi Kalemi Evrakı (A.}MKT): 24/77.

Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM): 150/61.

ŞURA-YI DEVLET (ŞD): 2/24, 528/23, 2935/62, 2936/13, 2952/37.

YILDIZ:

Askeri Maruzat (Y.ASK): 159/3.

Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 31/49.

II. Araştırma Eserler

AGOSTON, Gabor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları,* yay. haz. Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

AKYILDIZ, Ali, "Osmanlı İstanbul'unda Deniz Ulaşımı (Modern Dönem)", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi,* C.6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul, 2015.

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.

AYDIN, Mahir, "Bulgaristan Komiserliği", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi,* 17/21, 1997.

AYDIN, Mahir, "Kaleler", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,* ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

AYDIN, Yusuf Alperen, *Osmanlı Denizciliği (1700-1770)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

AYDIN, Yusuf Alperen, *Sultanın Kalyonları Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770),* Küre Yayınları, İstanbul, 2010.

AYDÜZ, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi,* TTK., Ankara, 2006.

BAL, Nurcan, *XIX. Yüzyıl Buharlı Gemiler Dönemi Osmanlı Bahriyesi,* Kopernik Kitap, İstanbul, 2018.

BAYKAL, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze İstanbul'da Kent İçi Deniz Ulaşımı,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 2021.

BOSTAN, İdris, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalcık Armağanı-I, Doğu Batı Yayınları,* İstanbul, 2009.

BOSTAN, İdris, *Adriyatik'te Korsanlık Osmanlılar, Uskoklar, Venedikler 1575-1620,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire,* TTK., Ankara 2003.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Deniz Teknolojisi,* Küre Yayınları, İstanbul, 2024.

BOSTAN, İdris, *Osmanlılar ve Deniz, Deniz Politikaları-Teşkilat-Gemiler,* Küre Yayınları İstanbul, 2017.

BRAUDEL, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* C.1, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021.

BRUCE, Robert B., vd., *Dünya Savaşı Tarihi İmparatorluk Çağı Teçhizat, Savaş Yöntemleri Taktikler 1776-1914,* C.II, çev. Emir Yener, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.

BULUNUR, Kerim İlker, "16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Taşımacılığı: Navlun ve İskerçe Sözleşmeleri", *History Studies,* 6/3, 2014.

CHASE, Kenneth, *Ateşli Silahlar Tarihi,* çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

DÜZCÜ, Levent, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1827-1853),* Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2017.

ERBAŞ, Fatih, *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi 19. Yüzyılda Donanmalar,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

ERTUĞ, Nejdet, "Klasik Dönem Osmanlı İstanbul'unda Deniz Ulaşımı", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi,* C.6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul, 2015.

ERTUĞ, Nejdet, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

FAROQHİ, Suraiya Faroqhi *"Krizler ve Değişim 1590-1699"*, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.2, ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006.

GENCER, Ali İhsan *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789 – 1867),* TTK., Ankara, 2001.

GENCER, Ali İhsan. *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları,* Türkiye Denizciler Sendikası, İstanbul, 1986.

GÖLEN, Zafer, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl),* TTK., Ankara, 2006.

KARAL, Enver Ziya, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizamı Cedit 1789-1807,* TTK., Ankara, 1988.

MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul,* C.II**,** çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK., Ankara, 1990.

ORHONLU, Cengiz, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *Tarih Dergisi,* 16/21, 1966.

ÖRENÇ, Ali Fuat, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayi", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,* ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

ÖZDEMİR, Şenay, "Osmanlı Denizciliğinde Gemi Kazaları ve Dalışlar", *OTAM,* 19, 2006.

ÖZEN, Selim, *Gemiler Sözlüğü,* Denizler Kitabevi, İstanbul, 2017.

PAİNE, Lincoln, *Deniz ve Uygarlık Dünya Denizcilik Tarihi,* çev. Nurettin Elhüseyni, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

PANZAC, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923).* çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

PARKER, Geoffrey, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800,* çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2018.

PULTAR, Mustafa, *Büyük Deniz Sözlüğü Denizlük,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

SONGUR, Funda, *Osmanlı Bahriyesinde Lojistik İmkânlar, Kabiliyetler ve Üslerin Durumu (1867-1914),* Timaş Yayınları, 2022.

Süleyman Nutkî, *Kamus-i Bahri,* yay. haz. Mustafa Pultar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

TETİK, Fatih- Serdal Soyluer, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918,* ed. Gültekin Yıldız, Timaş, İstanbul, 2017.

TİĞİNCE, Oktar-Hamdi Genç, "Osmanlı İstanbul'unda Haliç ve Çevresinde Kirlilik Sorunu", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu 22-23 Mayıs 2003,* Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

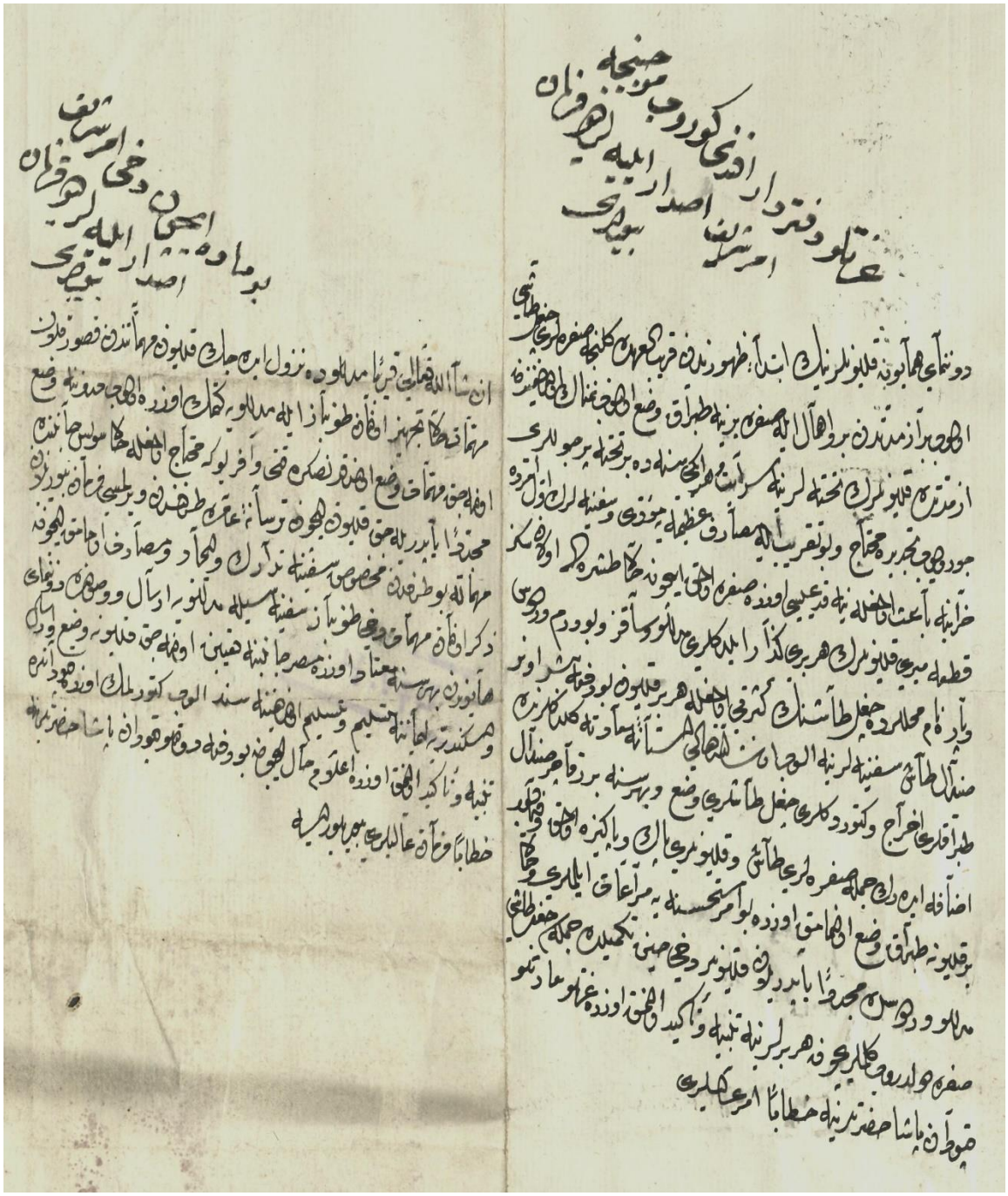
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* TTK., Ankara, 1988.

YILDIZ, Gültekin. "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918.* ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

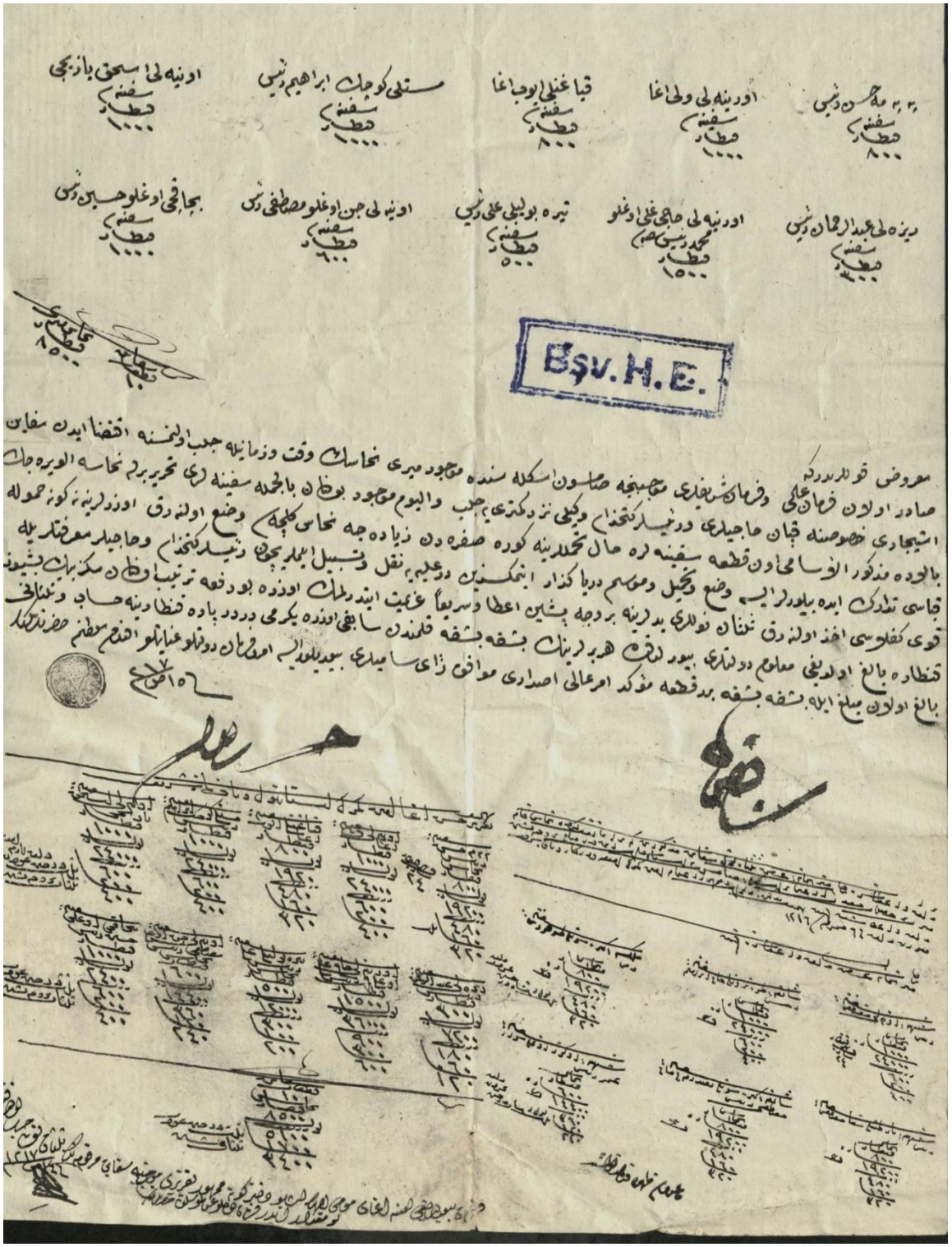
ZORLU, Tuncay, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

EKLER

Ek 1. H.1175/M.1762 Tarihinde Donanma Gemilerinde Toprak Yerine Çakıl Taşı kullanılmasına Dair (BOA. C.BH. 191/8981)

Ek 2. H.1217/M.1802 Tarihinde Samsun İskelesi'nden Hareket Edecek Gemilere Safra Yerine Bakır Külçe Yüklenmesine Dair (BOA, C.DRB. 51/2545)

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 189-214 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1649504
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

19. YÜZYIL ORTALARINDA İSTANBUL'UN BALKAN KÖKENLİ RUM SEYİSLERİ[1]

Serpil SÖNMEZ[*]

Öz: Bu çalışmada 1844/1845 yılında İstanbul'un dört kazasında (Âsîtâne, Eyüp, Galata ve Üsküdar) çalışan Rum seyisler incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda görülmüştür ki İstanbul'da çalışan Rum seyislerin neredeyse tamamı (yaklaşık %99'u) aslen İstanbullu değildir ve İstanbul'a çalışmak amacıyla gelmiş gurbetçilerdir. Bu seyislerin en az %90'nın Balkan/Rumeli kökenlidir. Rum seyisler en fazla Sofya, Filibe, Samakov, Köstendil, Vidin, Pazarcık, Tırnova, Manastır, Edirne, Kızanlık, Selanik, Siroz, Bosna, Üsküp, Şehirköy (Şarköy), Berkofça, Dubniçe, Niş, Zağra-i Atik, Komanova, Dubiçe ve İvraca'dan İstanbul'a çalışmaya gelmişlerdir. Gurbetçi Rum seyislerin oranı İstanbul'da ikamet eden Gayrimüslim erkeklerin seyislik mesleğine itibar etmediklerini göstermektedir. Seyislerin %87,56'sının 13-35 yaş aralığında ve seyislerin yaş ortalamasının 27,5 olması seyislerin genel olarak gençlerden oluştuğunu göstermektedir. İktisadî olarak bakıldığında ise seyislerin ezici çoğunluğunu orta halliler oluşturmaktadır. 1844/1845 yılında İstanbul'da bulunan Rum seyislerin yaklaşık %60,56'sının çalışıp çalışmadığı veya kimin yanında çalıştığı bilinmemektedir. Diğer yandan Rum seyislerin yaklaşık %7,2'sinin işsiz olduğu kesindir. Rum seyislerin yaklaşık %30,64'ü Müslüman erkeklerin hizmetinde çalışmaktadır. Müslüman kadınların hizmetinde çalışan Rum seyislerin oranı (%0,37) ile Gayrimüslim erkeklerin hizmetinde çalışan Rum seyislerin oranı (%1,09) dikkate alınmayacak ölçüde düşüktür.

Anahtar Kelimeler: Balkan, Seyis, Rum, Osmanlı, İstanbul, 19. yüzyıl.

ISTANBUL'S GREEK GROOMS OF BALKAN ORIGIN IN THE MID-19TH CENTURY

Abstract: This study investigated the Greek grooms working in four neighborhoods of Istanbul (Âsîtâne, Eyüp, Galata, and Üsküdar) during 1844/1845. As a result of the study, almost all (approximately 99%) of the Greek grooms employed in Istanbul were not originally from Istanbul but were expatriates, who came to Istanbul for work. At least % 90 of the grooms were of Balkan/Rumelian origin. The Greek grooms came to Istanbul to work mostly from Sofia, Plovdiv, Samokov, Kustendil, Vidin, Pazardzhik, Veliko Tarnovo, Monastir, Edirne, Kazanlak, Thessaloniki, Serres, Bosnia, Skopje, Pirot, Berkovitsa, Stanke Dimitrov, Niš, Stara Zagora, Kumanova, Kozarska Dubica, and Vratsa. The ratio of expatriate Greek grooms is indicative of the fact that non-Muslim men in Istanbul did not engage in the groom profession. The grooms were typically young, given that 87.56% of the grooms aged between 13 and 35 years and the average age of the grooms was 27.5 years. From an economic perspective, the overwhelming majority of grooms were of middle class. It is not known whether approximately 60.56% of the Greek grooms in Istanbul in 1844/1845 were employed or where they were employed. Nevertheless, it is certain that approximately 7.2% of Greek grooms were unemployed. Approximately 30.64% of Greek grooms worked in the service of Muslim men. The rate of Greek grooms, who worked in the service of Muslim women (0.37%) and non-Muslim men (1.09%) were negligibly low.

Key Words: Balkan, Groom, Greek, Ottoman, Istanbul, 19th century.

Giriş

Türkçe kökenli olup Balkan dillerine de geçmiş olan *seyis* kelimesi, at bakımı ile görevli, at tımar eden kimse, at bakıcısı anlamlarına gelmektedir[2]. Atın siyasî, iktisadî, sosyal, dinî ve kültürel olarak

[1] Bu çalışma, 2019 yılında gerçekleştirilen VII. Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu'nda "İstanbul'un Rum Seyisleri" başlığı ile sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş ve yeniden yazılmış halidir.

[*] Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serpilsonmez@yandex.com, ORCID: 0000 0002 0560 9507.

[2] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, s. 2763.

Başvuru/Submitted: 01.03.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

Osmanlı toplumundaki rolünün anlaşılması, seyislik mesleğinin toplumsal örgütlenmedeki yerinin de kavranması bakımından önemlidir. Bu nedenle seyislik mesleğinin toplumdaki mertebesini anlamak bakımından atın Türklerin hayatındaki yeri ve öneminden bahsetmek gerekir.

At, ilk defa Türkler tarafından ehlileştirilmiştir[3] ve eski çağlardan 20. yüzyıl ortalarına kadar Türklerin siyasî, iktisadî, sosyal, dinî, kültürel hayatlarını etkileyen ve bu nedenle de Türklerle bütünleşen, onlardan ayrı düşünülemeyen bir parçası olmuştur. Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türklerin, Çin'den Batı Avrupa'ya kadar yaptıkları seferlerde binek ve yük hayvanları atlardı. Ancak Türk göçebe hayatında atın yeri bir binek ve yük hayvanı olmaktan çok daha fazladır. Zira at hayvancılığa dayanan göçebe hayat biçiminin en önemli iktisadi unsurlarından biridir. Göçebe Türkler en çok koyun ikinci olarak da at yetiştiriyorlardı[4]. Bir Çin elçisi tarafından VII. yüzyılda söylendiği bilinen "Türklerin kaderi koyun ve atlara tabidir" sözü de atın Türkler için ne derece hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir[5].

Göçebe kültüründe ulaşımın en önemli vasıtası attı. Bu nedenle Türkler küçük yaşta at binmeyi öğreniyorlardı ve at onların günlük hayatının vazgeçilmez bir parçasıydı. Hun Türklerinin at üstünde yemek, içmek, alışveriş yapmak, sohbet etmek, uyumak[6] vs. günlük rutinleri Türklerin günlük hayatında atın yerini gösteren en iyi örneklerdir. Atın, Eski Türklerin kullandığı havyan takvimine bir yıl ismi olması[7] ise onun Türklerin hayatındaki yerini gösteren bir başka unsurdur.

At Türkler için hem gücünden, etinden, sütünden, kılından vs. faydalanılan bir hayvan hem de ticari bir metadır[8]. Türkler at etini at bağırsaklarına doldurup tütsüleyerek sucuk, kısrak sütünü ekşiterek kımız, at derisinden ayakkabı, tulum, kamçı ve binit takımının bazı parçalarını, atın yele ve kuyruk kıllarından çadır kuşakları, ip ve kopuz teli yaparlardı. Göktürkler ve halefleri Uygurların Çin'e ihraç ettikleri ticari malların önemli bir kısmını canlı at ve at eti oluşturuyordu. Oğuzların Maveraünnehir ve Horasan'a koyun ve at ihraç ettikleri bilinmektedir[9]. Oğuzlar Anadolu coğrafyasına geldikten sonra özellikle Orta Anadolu'da hayvancılığa uygun yerlerde at yetiştirmeye devam etmişlerdir. Hatta 12. yüzyılın ikinci yarısında Oğuzların Suriye'ye at sattıkları; 13. yüzyıldan itibaren ise Anadolu'dan Avrupa'ya at ihracı yapıldığı bilinmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yabancılar, Türk atlarını Kayseri'de kurulan ve uluslararası bir büyük pazar olan Yabunlu'dan ve dönemin büyük ticaret merkezlerinden olan Sivas'tan satın alıyorlardı[10].

Türklerin at yetiştirme geleneği Candaroğlu, Germiyanoğlu, Karamanoğlu gibi beyliklerde ve Osmanlı Devleti'nde de sürdürülmüştür. Candaroğlu ve Germiyanoğlu beyliklerinde yetiştirilen atlar dönemin Anadolu'sunun en iyi atlarıydı. 15. yüzyıla gelindiğinde ise Anadolu'nun en iyi atları artık Karamanoğullarının topraklarında yetiştiriliyordu[11]. Bu atlar Karaman ilinin bütün ova bölgesinde ve özellikle Larende, Ereğli, Aksaray, Koçhisar ve Akşehir arasındaki topraklarda yaşayan Türk boyları tarafından yetiştiriliyordu. Osmanlı döneminde de at yetiştirmeye devam eden bu boylar At Çeken olarak isimlendirilmişlerdir. Bunların 15-16. yüzyıllarda dahi geçimlerini at yetiştirerek sağlamaları atın ticari meta olarak önemini yüzyıllarca sürdürdüğünü göstermektedir[12].

Atın Türklerin hayatındaki öneminin yakın zamanlara kadar yani modern ulaşım araçlarının ortaya çıkması ve kullanımlarının yaygınlaşmasına kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. İlk buharlı

[3] İbrahim Kafesoğlu, "At", *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, İstanbul 1991, s. 26, 27.

[4] Faruk Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1983, s. 2.

[5] Aktaran Sümer, a.g.e., s. 2.

[6] Esin, a.g.m., s. 1324.

[7] Sümer, a.g.e., s. 5.

[8] Fuat Ünver, *Antik Çağdan Modern Olimpiyatlara Binicilik Sporu ve Türk Biniciliğinin Olimpik Gelişimi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 50.

[9] Sümer, a.g.e., s. 3, 4, 9-10.

[10] Sümer, a.g.e., s. 14-15, 35-36, 16,17.

[11] Osman Esin, "Orta Asya, Ön Asya ve Anadolu Ekseninde Eski Türklerin Hayatında Önemli Bir Figür: At", *Ulakbilge*, 5 (14), 2017, s. 1322.

[12] Sümer, a.g.e., s. 17-20, 25, 28.

makinaların 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, önce nehir gemileri olmak üzere çeşitli gemilerde, 19. yüzyılın başlarından itibaren de kara taşımacılığında kullanılmaya başlanması[13] taşımacılıkta önemli bir devrimdir. Ancak bu devrimin Osmanlı Devleti'ne ulaşması 19. yüzyılın ikinci yarısını bulmuş ve 1856 yılında İzmir-Aydın arasında ilk demiryolu hattının yapımına başlanmıştır. Bu hat 1866 yılında hizmete açılmıştır. Ardından Adana-Mersin, İzmir-Turgutlu, Yafa-Kudüs, Beyrut-Şam, Şam-Halep demiryolu hatları inşa edilmiş, 19. yüzyılın son çeyreğinde ise Haydarpaşa-İzmit, İzmit-Ankara, Eskişehir-Konya hatları faaliyete girmiştir. Devletin Rumeli topraklarında da İstanbul'u Sırbistan'dan geçerek Paris, Londra gibi büyük merkezlere bağlayan bir hat ile Selânik'i Makedonya ve Bosna'ya bağlayan diğer bir hat inşa edilmişti[14]. Bütün bu demiryolu hatlarının varlığı ve hatta 20. yüzyıl başlarından itibaren otomobil vb. araçların kullanımının yavaş yavaş artması da atın binek ve yük hayvanı olarak işlevini hemen sonlandırmamıştır. Atın binek ve yük hayvanı olarak kullanımının 20. yüzyıl ortalarına kadar azalarak da olsa devam ettiği söylenebilir.

Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar atla kurmuş oldukları ilişkiye paralel olarak at, Türk inanışında, geleneklerinde ve kültüründe büyük bir yer işgal etmiştir. Eski Türkler atın kendilerine Gök Tengri tarafından hediye edildiğine inanırlardı. Bu nedenle at Türkler için göğü ve güneşi temsil eden kutsal bir varlıktı[15]. Gök Tengri'ye at kurban etmek, Orta Asya'da Yenisey bölgesinde kayaların üstüne yapılmış at resimleri, eski dönemlere ait mezarlardan çıkarılan eşyaların üzerine işlenmiş at figürleri, mezar taşı olarak kullanılmış at heykellerinin varlığı, öbür dünyada arkadaşlık etmesi için atların sahipleriyle birlikte gömülme adeti, sadece atların gömülü olduğu mezarların varlığı[16] Türklerin atın kutsallığına dair inançlarının göstergesidir. Atın Türklerin inancındaki yerini gösteren bazı ritüeller Türkler Müslüman olduktan sonra da Türk geleneklerinde devam etmiştir. Örneğin savaşa gidenlerin şehitliğe hazır olduklarını göstermek için atlarının kuyruğunu bağlamaları veya kesmeleri, yas tutanların atın kuyruğunu veya yelesini kesmeleri[17], ölen kişinin atının eyerli veya ters eyerli olarak cenaze alayının önünden yürütülmesi[18] gibi ritüeller bunlardan bazılarıdır. Hatta Osmanlı Sarayı'nda da bazı geleneklerin sürdürüldüğü görülmektedir. Örneğin II. Bayezid'in oğullarından Şehzade Ahmet'in oğlu Süleyman genç yaşta vefat ettiğinde cenaze alayının önünde Süleyman'ın atları ters eyerli ve kuyrukları kesilmiş olarak yürütülmüştür. Aynı şekilde IV. Murat'ın cenazesinde de savaşlarda yanından ayırmadığı ve çok sevdiği üç atı ters eyerlenerek cenaze alayının önünde yürütülmüşlerdir[19]. Türklerin ölen atlarına mezar yapmaları da Osmanlı döneminde izini sürebildiğimiz ritüellerden biridir. Örneğin Süleyman Paşa'nın Bolayır'daki türbesinde kendisinin, lalasının ve atının mezarları vardır. II. Osman'ın atının mezarına ait kitabe günümüze ulaşmış, Sultan Mahmut, atı için Karaca Ahmet mezarlığında türbe yaptırmış, Fatih'in atı ise Eyüp'te defnedilmiştir[20].

Türklerin toplumsal hayatında at aynı zamanda bir eğlence ve spor vasıtası olarak da önemli bir yere sahipti. Bu minvalde at üzerinde oynanan birçok oyun ve spor müsabakasından bahsedilebilir: çevgen, küre, kök böri, cirit, at üstünde ok atmak, avlanmak, at yarışları[21] vb. gibi. Osmanlı padişahları da biniciliğe önem vermiş ve usta binicilerin yetiştirilmesini teşvik etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı döneminde düzenlenen önemli şenliklerin vazgeçilmez eğlencelerinden biri de at yarışlarıdır. İstanbul'un fethinden sonra Bizans'tan kalma hipodrom, bu kelimenin Türkçe karşılığı olan At Meydanı adını alarak hem binicilere bir talim alanı olmuş hem de saray eğlenceleri, at yarışları, cirit

[13] Esin Kâhya, "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Belleten*, 52, Ankara 1988, s. 210.

[14] Kâhya, a.g.m., s. 211, 212, 213.

[15] Yunus Berkli, "At Sembolizminin Türk Defin Geleneğindeki İzleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 11 (30), 2007, s. 66.

[16] Ünver, a.g.t., s. 48; Berkli, a.g.m., s. 66, 67.

[17] Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. baskı, Ankara 1984, s. 68.

[18] Berkli, a.g.m., s. 72.

[19] Berkli, a.g.m., s. 72.

[20] Esin, a.g.m., s. 1326; Berkli, a.g.m., s. 72.

[21] Kafesoğlu, a.g.m., s. 27; İlhami Durmuş, Türk Kültür Çevresinde At. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1), 2021, s. 2, 3, 4.

vb. oyunlar burada düzenlenmiştir[22]. Yine Çatladı Kapı'daki Cündi meydanında da her Cuma günü at yarışları yapılır ve cirit oynanırdı[23].

Atın Türklerin hayatındaki yeri ve önemi Müslüman olduktan sonra da sürdürülen geleneklerde kendini göstermektedir. Türkler gelin almaya at üstünde gitmişler, gelini yeni evine at üstünde getirmişler, erkek çocukların sünnet merasimini onları toplum içinde at üstünde gezdirerek[24] ilan etmişlerdir. At hediye etmek eski bir Türk geleneğidir. Bu geleneğin örneklerini tarihin çeşitli dönemlerinde görmek mümkündür. Bununla birlikte sadece Osmanlı Devleti'nin tarihine bakmak bile bu geleneğin neredeyse 20. yüzyıla kadar devam ettirildiğini gösterecektir. Örneğin Germiyanoğlu Süleyman Bey I. Murat'a hediye olarak bir Germiyan atı göndermiştir[25]. Devlet adamlarının padişahlara, padişahların bazı devlet adamlarına veya devlet adamlarının birbirlerine hediye olarak at gönderdiği bilinmektedir[26]. Bunun en ilginç örneklerinden biri, Cem Sultan, Papa'nın tutsağı iken annesinin hediye olarak ona at göndermesidir[27]. Yabancı memleketlerden padişaha veya padişahtan bazı yabancı memleketlere ya da kişilere de hediye olarak at gönderilmiştir. Örneğin Nisan 1650 tarihli bir belgeye göre Beç Kralı'na[28], Nisan 1804 tarihli belgeye bir göre Fransa'ya[29], Temmuz 1891 tarihli bir belgeye göre Japon İmparatoru'na[30], Ağustos 1897 tarihli başka bir belgeye göre de Bulgar Harbiye Nazırına at hediye edilmiştir[31]. Görüldüğü gibi at hediye etme geleneğinin izleri 20. yüzyıla kadar takip edilebilmektedir. Türklerin at hediye etme geleneği Türk destanlarına dahi konu olmuştur. Örneğin Köroğlu'nun babasının gözlerinin kör edilmesinin sebebi Köroğlu'nun seyis olan babasının Bolu Beyi'ne bir at hediye etmesi ve bu hediyenin bir hakaret olarak kabul edilmesidir[32].

Türklerin hayatında atın ne derece önemli olduğunu at motifinin Türk dili ve edebiyatında kapladığı yer de göstermektedir. Türkçedeki *kuş kanadıyla er atıyla*[33], *tay yetişse at dinlenir, oğul yetişse baba dinlenir, kızla güreşme kısrakla yarışma, silah hazırlayan tay bulur silahı unutan tutsak olur, atın kamçısı yemdir, azığı olan at yorulmaz, it ısırmaz at tepmez deme, yaya kimsenin atı çarığı kuvveti azığıdır* gibi ata sözleri ve *at başı gitmek, at beslenirken kız istenirken, at yerine eşek bağlamak, at üstünde kazma kazmak, ata et ite ot yedirmek*[34], *at gözlüğü ile bakmak, attan inip eşeğe binmek* gibi deyimler, Türklerin çeşitli yaşlardaki atlar için kullandıkları farklı terimler[35] atın Türklerin günlük hayatında ne kadar büyük bir yeri olduğuna işaret etmektedir.

Hikâye, destan, şiir gibi Türk edebiyatı ürünlerinde at motifinin kapladığı yer de atın Türklerin hayatındaki yerini göstermesi bakımından ayrıca ele alınmalıdır. Oğuz Destanı'nın at ile başlaması[36],

[22] Reşad Ekrem Koçu, "Atmeydanı", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1960, s. 1315-1316; Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 92; Esin, a.g.m., s. 1323.

[23] Eremya Çelebi Kömürciyan, a.g.e., s. 4.

[24] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, c. 1, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 94, 464.

[25] Esin, a.g.m., s. 1322.

[26] Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*. AE. SAMD. III, 229-22045, 175-17044, AE. SMST. III, 110-8322.

[27] *BOA*. TS.MA.e. 755-1.

[28] *BOA*. TS.MA.e. 782-26.

[29] HAT 137-5610.

[30] Y.PRK.TŞF 3-25.

[31] HR.SFR.04. 357-37.

[32] Faruk Sümer-Nurettin Albayrak, "Köroğlu" *İslam Ansiklopedisi*, c. 26, TDV Yayınları. Ankara 2002, s. 269.

[33] Bu atasözü kanat kuş için ne kadar önemli ise at da er için o kadar önemlidir anlamında kullanılmıştır. Bkz. Metin Türktaş, "Divani Lügatit-Türk'te Yer Alan ve XI. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, Denizli 1999, s. 63.

[34] Nesrin Güllüdağ, "Divanü Lügat-it Türk ve Nogay, Kumuk, Karaçay-Malkar, Yeni Uygur Türkçesindeki At ile İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme", *I. Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir 2002, s. 163, 165, 166, 167, 168, 160.

[35] Türkler bir yaşındaki ata *kulun*, iki yaşındakine *tay*, üç yaşındakine *kunan*, dört yaşındakine ise *dunân* veya *arba* derlerdi. Bkz. Sümer, a.g.e., s. 6.

[36] Fuat Ünver, a.g.t., s. 49.

Altay-Yenisey destanlarında, Dede Korkut hikâyelerinde kahramanların atlarıyla birlikte anılması[37], Bamsı Beyrek örneğinde olduğu gibi hikâye ve destan kahramanlarının atlarıyla birlikte ad alması[38], atı olmayan kahramanın olmaması ve atların da en az sahipleri kadar hikâyenin veya destanın kahramanı olarak anlatılmaları[39], atlara zor durumdaki sahiplerinin koruyucusu ve yardımcısı olma rolünün biçilmesi, atların sahipleriyle aynı günde doğmaları ve ölmeleri[40] gibi destan ve hikâyelerde karşımıza çıkan temalar atın Türklerin hayatındaki yerini ve önemini göstermektedir. Oğuzların Avşar boyundan olan Dadaloğlu da

> Hey ağalar, sözümün doğrusu böyle
>
> Noksanı varsa beri gel, bana söyle
>
> Türkmen'e bir at, bir yayla, davarile
>
> Ala dilbere mor çimenli yurt gerek[41]

dörtlüğünde Atın Türkmenlerin yani konar-göçerlerin yaşam biçiminin vazgeçilmez bir parçası olduğunu anlatmaktadır.

Türklerin atlarına besledikleri sevgi ve onlarla kurdukları duygusal bağın yansımalarını da Türk halk edebiyatında görmek mümkündür. Örneğin Köroğlu Destanı'nda, arkadaşlarını kurtarmak için Kırat'ını Bolu Beyi'ne vermek zorunda kalan Köroğlu, bir zaman sonra atının hasretine dayanamayarak gidip atının seyisi olmuştur[42]. Karacaoğlan'ın *At yiğidin öz kardaşı*[43] dizesiyle ve Bamsı Beyrek'in

> At demem sana kardeş derim kardeşimden daha iyi
>
> Başıma iş geldi arkadaş derim arkadaşımdan daha iyi[44]

dizeleri ata duyulan sevgiyi ve onunla kurulan bağı ifade etmektedirler. Dadaloğlu da at sevgisini

> Şu yalan dünyaya geldim geleli
>
> Severim kır atı bir de güzeli[45]

dizeleriyle kelimelere dökmüştür.

Türklerin atlarına duydukları sevgiye ve onlarla kurdukları bağa, 16. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nde seyahat etmiş olan O. Chiselin de Busbeck de değinmektedir. O, köylülerin kulunlarını (bir yaşındaki at) evlerinin içine kadar alarak sevip okşadıklarına tanık olmuştur[46].

Türkler küçük yaştan itibaren ata binmeyi öğrendikleri için iyi at binen bir millet olarak tanınmışlardır. Hem Çinliler hem de Avrupalı kavimler ata binmeyi Türklerden öğrenmişlerdir[47]. İyi at kullanan bir millet olarak Türkler atları bir savaş gücüne de dönüştürmeyi bilmişlerdir. Tarihte ilk okçu süvari ordularını teşkil edenler Türklerdir. Türklerin at üstünde dengeli ve sağlam durmalarını sağlayan binit takımları ve süvariliğe uygun kıyafetler tasarlamaları, bunlarla birlikte yine süvariliğe uygun uzun kılıç kullanmaları onları hasımları karşısında avantajlı duruma getirmiştir[48]. Üzenginin Türkler

---

[37] Nesrin Güllüdağ, a.g.m., s. 160-161.

[38] Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, 2. baskı, İstanbul 1971, s. 59.

[39] Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 65.

[40] Nurdin Useev, "Manas (Semetey) Destanı'nda Geçen Türk Kelimesi ve Kahraman-At-Silah Bütünlüğü", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 6 (1), 2017, s. 58; Nesrin Güllüdağ, a.g.m., s. 160.

[41] Ahmet Z. Özdemir, *Avşarlar ve Dadaloğlu,* Dayanışma Yayınları, Ankara 1985, s. 284.

[42] Boratav, a.g.e., s. 56-57.

[43] Mustafa Sever, *Türk Halk Şiiri*, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara 2013, s. 291.

[44] Ergin, a.g.e., s. 77.

[45] Sever, a.g.e., s. 353.

[46] Aktaran Sümer, a.g.e., s. 26.

[47] Esin, a.g.m., s. 1323.

[48] Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. 1, Turan Neşriyat Yurdu yayınları, İstanbul 1969, s. 112, 113.

tarafından icat edildiği ise bilinen bir gerçektir. Üzengi kullanımı hem at sürmeyi hem de Türklerin yaylarını germelerini kolaylaştırmış ve daha isabetli atış yapmalarını sağlamıştır[49]. Bu da onlara savaş alanlarında önemli bir üstünlük kazandırmıştır.

Dadaloğlu'nun *Ağır devlete eşkince bir at gerek*[50] dizesi atın ordudaki[51] ve dolayısıyla savaştaki önemine işaret ediyor olsa gerektir. Osmanlı Devleti'nde de atın savaşlardaki önemi hemen hemen 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı'da askerî birliklerin önemli bir kısmı ata dayalı olarak kurulmuş, ulaşım ve haberleşme de at ile yapılmıştır. 13. yüzyıl sonlarına doğru Bizans sınırlarında bulunan Türk aşiretlerinin ve dolayısıyla Osman Gazi'nin kuvvetleri atlılardan oluşuyordu. Orhan Bey zamanında ise bir yaya teşkilatı kurulmakla birlikte daimî bir süvari kuvveti de oluşturuldu. I. Murat zamanında kurulan Kapıkulu ocaklarından süvariler sipah, silahdâr, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler ve sol garipler denilen altı bölükten oluşuyordu[52]. Hepsine birden "altı bölük halkı" da denilen bu kapıkulu süvarilerinin, en itibarlısı sipahilerdi. Bunlara ebnâ-i sipâhiyân da denilirdi. Ebnâ-i sipâhiyân bazen de bütün kapıkulu süvarileri için kullanılmıştır[53]. 15. yüzyılın ortalarında altı bölük halkının sayısı 8.000'i bulmuştur[54]. Osmanlı ordusunda timar tasarruf eden ve sipahi denilen askerî zümreler ordunun ve atlı kuvvetlerin temelini teşkil ederdi. Sâhib-i arz da denilen timarlı sipahiler dirlik olarak kendilerine verilen arazilerden topladıkları vergiler karşılığında atları, silahları ve yardımcılarıyla birlikte sefere katılırlardı[55]. İdrîs-i Bitlisî'nin Heşt Bihişt'ine göre 1473'te Anadolu'daki tımarlı sipahilerin sayısı 20.000, Rumeli'dekilerin sayısı da 24.000 civarındaydı. 1530'lu yıllara doğru tımarlı sipahilerin sayısı 38.000'ne yaklaşmıştır[56].

Görüldüğü gibi Türklerin at ile ilişkisi Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı döneminde at yetiştiriciliği ve bakıcılığı yani seyislik hakkındaki bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Fakat padişahın ve saray çevresinin atlarının bakıldığı ahırlara ve bunların kurumlarına dair bilgilerimiz mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde padişaha ve saray mensuplarına ait atların bakıldığı ve yetiştirildiği has ahıra ıstabl-ı âmire denilirdi. Bursa'daki has ahır hakkında fazla bilgi yoktur. Edirne'deki ise varlığını İstanbul'un başkent olmasından sonra da devam ettirmiştir. İstanbul'da asıl ıstabl-ı âmire Topkapı Sarayı'ndaydı. Topkapı Sarayı'nın sahil kısmında ayrıca bir ahır daha vardı. Bununla birlikte şehirde başka birçok yerde de has ahırlar yaptırılmıştı. Enderun ricâliyle harem ağalarının atlarına Ahırkapı'da bakılırdı. Vefa ve Kadırga semtlerinde de saray atları için ahırlar kurulmuştu. Vefa'daki ahırın 1782 yılına kadar varlığının devam ettiği bilinmektedir. İstanbul, Edirne ve Bursa'nın dışında Selânik başta olmak üzere Rumeli ve Anadolu'nun bazı şehirlerinde de saray atları için ahırlar vardı. 19. yüzyılda Dolmabahçe ve Yıldız sarayları inşa edildikten sonra ıstabl-ı âmire bu sarayların yakınına taşınmıştır. Istabl-ı âmire yöneticisine mirahur denilirdi. Fâtih Sultan Mehmed zamanında, daha önce tek olan mirahur sayısı mirahur-ı evvel ve mirahur-ı sânî olmak üzere ikiye çıkarılmıştır. Mirahurların emrinde birinci kethüda, hazinedar, emin, ruznameci, ruzname halifesi, voynuk kâtibi, çeşitli kâtipler, rahtvan ağaları vb. olmak üzere birçok görevli çalışırdı. Istabl-ı âmirenin hademe zümresi ise serâhurlar (salâhur), at oğlanları veya seyislerdi. At oğlanları yani seyislerin bir kısmı İstanbul'daki has ahırlar ve haralarda görev yaparlar, sefer zamanında ise padişahın ve maiyetindekilerin atlarına, ağırlıklarını taşıyan beygirlere bakarlardı. Bunların diğer kısmı da Vefa semtindeki ahırlarla Edirne, Yanbolu, Hayrabolu ve Zara gibi yerlerde bulunan ahır ve haralarda çalışırlardı. Yanlışlıkla salâhur denilen serâhurların başlıca görevi ise at terbiyeciliği ve

[49] Kafesoğlu, a.g.m., s. 27; Sümer, a.g.e., s. 90.

[50] Özdemir, a.g.e., s. 284.

[51] Türk tarihinde ordu ve devlet ayrılmaz bir bütündür. Yani ordu devlet, devlette ordu demektir. Buna göre şiirdeki devlet sözcüğünün ordu manasında kullanıldığı söylenebilir. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş: Türklerde Devlet ve Ordu Mehteri*, c. VIII, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 3.

[52] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988 s. 1-2.

[53] Erhan Afyoncu, "Sipahi", *İslam Ansiklopedisi*, c. 37, TDV yayınları, İstanbul 2009, s. 256.

[54] Afyoncu, a.g.m., s. 257, 258.

[55] Afyoncu, a.g.m., s. 256; Halil İnalcık, "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, c. 41, TDV yayınları, İstanbul 2012, s. 169.

[56] İnalcık, a.g.m., s. 169.

binicilikti[57]. Anadolu ve Rumeli'de yine ıstabl-ı âmire'ye bağlı olarak görev yapan ve atlara bakan yundciyân (yund oğlanları), taycıyân (taycılar) ve voynuklar vardı. Bunlardan yund oğlanları devlete ait kısraklara bakar, onlar için tokat[58] yapar, çiftleşmelerini sağlar ve doğan yavrulara bakarlardı. Genellikle Anadolu'nun Sultanönü, Eskişehir ve Karacahisar dolaylarında bulunan taycılar adlarından anlaşıldığı gibi taylarla ilgilenirlerdi. Voynukların da başlıca görevleri atlara bakmak, hassa çayırlarını beklemek ve zamanı gelince buralardaki otları biçmekti. II. Mahmut zamanında ıstabl-ı âmire teşkilâtı yeniden düzenlenmiş ikinci mirahurluk 1835'te lağvedilmiştir. 1837 yılında mirahur unvanı da kaldırılarak yerine ıstabl-ı âmire müdürlüğü kurulmuş ve bu şekilde saltanatın sonuna kadar devam etmiştir[59].

Istabl-ı âmire hakkındaki bu bilgilere rağmen at bakımı ve yetiştiriciliği konusundaki bilgilerimizin tam olduğu söylenemez. Günlük pratikte atlara nasıl bakıldığı, nasıl beslendiği, sağlık problemlerinin ne olduğu ve nasıl çözüldüğü, atların nasıl eğitildiği gibi konularda bilgilerimiz fazla değildir. Osmanlı Devleti'ne çeşitli amaçlarla gelen bazı yabancılar bu konularda sınırlı sayılabilecek bilgileri kaydetmişlerdir. Örneğin 16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde bulunmuş olan Salomon Schweigger has ahırla ilgili kısa da olsa bir bilgi aktarmıştır. Schweigger'e göre has ahırda bölme yapmak için kurutulmuş at gübresi kullanarak duvar örülür ve her iki duvarın arasına bir at yerleştirilirmiş. Türkler atların altına da saman yerine bu kurutulmuş at gübresini yayarlarmış. Ayrıca ahırda at yemlikleri olmayıp atlar samanları yere eğilerek yermiş. Türkler atlara yulaf yerine arpa verirmiş ve kıyılmış yemleri de kaba torbaların içine koyup bu torbaları atların başına asarlarmış. Atlar yemleri bu torbaların içine kafalarını sokarak yerlermiş[60]. Türklerin at bakımı konusunda biraz daha ayrıntılı bilgileri 15. yüzyılın ilk yarısında (1432-1433) Osmanlı Devleti'ne gelmiş olan Bertrandon De La Broquiere vermektedir: Türkler atlarını semirtmez, tam aksine zayıf tutarlar. Onlara sadece geceleri yem verirler. Verdikleri yem beş veya altı çift avuç dolusu arpa ve bunun iki katı ince kıyılmış saman karışımıdır. Bu yemi bir torbaya koyarak torbayı atın başına tuttururlar. Gün ağarırken ata gem takar ve atı güzelce temizleyip tımar ederler. Atla seyahat ederken öğleye kadar ata su vermezler. Öğleden sonra su buldukça her saat başı atı sularlar. Akşam olunca akarsu kıyılarında konaklayıp atlarını sularlar, yem vermeden gemleri ağızlarında bir saat bırakırlar. Bir saat sonra ata yem verirler. Sıcak yaz gecelerinde atları kapalı yerde tutmayıp serin havaya çıkarırlar. Geceleri atların sırtına keçeden veya kıymetli kumaşlardan yapılmış örtüler örterler. Atların altlarına kuru at gübresinden bir karışım sererler. Bu karışım at gübresinin güneşte kurutulup, toz haline getirilmesiyle yapılır. Bu gübreyi hayvana yatak olarak kullanırlar. Saman kullanmazlar. Türklerin atları seferlere ve savaş düzenine çok iyi alıştırılmıştır. Hafif silahlar ile donatılmıştır. Bu nedenle 3 günlük yolu 1 günde gidebilirler. Türler geniş adımlı ve uzun süre koşabilen atları tercih ederler. 16. yüzyıl ortasında Osmanlı Devleti'ni gören O. Chiselin de Busbeck'e göre de Türklerin atları zayıftır ve bu sayede atların yürüyüş hızı muhafaza edilir. Türkler serin hava almaları için atlarını akşamları ahırdan çıkarıp avluya bağlarlar. Atların ön ayaklarına köstek vurup, arka ayaklarından birini iple (örk) kazığa bağlarlar. Türk atları insanlara çok alışkındır, atlar sahiplerini ve seyislerini hemen tanırlar. Türkler atlarını üstlerine kolayca binebilecek şekilde diz çökmeye alıştırırlar. Atlarını eğitirken onlara gayet iyi ve sevgi dolu davranırlar, kamçıyla dövmezler. Bu yüzden atları huysuz olmaz. Yine De Busbec'in yazdığına göre atlar yaz gecelerinde ahıra sokulmaz, avluda veya evin önünde bırakılırdı. Sırtlarına çuldan veya keçeden bir örtü örtülür ve bu örtü bir iple atın karnına bağlanırdı. Hayvan hasta ise bu örtü gündüz de atın sırtında bırakılırdı[61]. Ünlü halk ozanı Dadaloğlu'nun

> Atın tımarını kendin yap da arsınma
>
> Çifte ver yemini de eksiğin koyma

[57] Abdülkadir Özcan, "Istabl", *İslam Ansiklopedisi,* c. 19, TDV yayınları, İstanbul 1999, s. 204-205.

[58] Tokat, atların gecelemesi için yapılan üstü açık yerlerdir. Bkz. Sümer, a.g.e., s. 35.

[59] Sümer, a.g.e., s. 35; Özcan, a.g.m., s. 204.

[60] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 168.

[61] Aktaran Sümer, a.g.e., s. 21-22, 24, 26, 46.

Kendi elinle atın hoyrata salma[62]

dizeleri de Türkmenlerin atlarına gösterdikleri ihtimama işaret etmektedir.

Osmanlıda at bakımı ve yetiştiriciliği konusunda bilinenler şimdilik bunlardan ibarettir. Seyisler hakkında bilinenler ise daha da sınırlıdır.[63] Osmanlı döneminde seyislik şüphesiz her milletten insanın icra ettiği bir meslekti. Rumlar da bu milletlerden biriydi. Savaş, ulaşım ve haberleşme gibi birçok sahada atın kullanıldığı bir kültürde elbette ki at bakımıyla uğraşan seyisler de önemli bir meslek icra ediyorlardı.

At ve ata dair olan her şey yakın zamanlara kadar önemini korumaktaydı. Günümüzde sınırlı bir şekilde icra edilebilen seyislik hakkında, Osmanlı dönemini ele alan müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar daha ziyade binicilik, at ve at kültürü üzerinedir. Türklerin yakın zamanlara kadar devam eden at ile olan ilişkisi göz önüne alındığında önemli bir meslek olan seyislik hakkında müstakil bir çalışmanın bu zamana kadar yapılmamış olması dikkat çekicidir.

Bu çalışmanın tarihi kaynağı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 274 numarada kayıtlı 54 varaktan oluşan bir defterdir. Defter tahmini olarak 1260 (1844/1845) tarihlidir. İlk sayfanın numarası 8, son sayfanın numarası 61'dir. Kaydedilen her bir seyisin numaralandırıldığı bu defterde son kayıt numarası 2118'dir ama numaraların 3 tanesi boştur.[64] Defterin ilk 29 sayfasında 865. kayda kadar seyislerin kimin yanında çalıştığı ya da işsiz (*kapusız*) olduğu, eşkâl bilgileri, baba ismi, aslen nereli olduğu ve yaşı, hangi seviyede cizye ödediği kaydedilmiştir. 865. kayıttan itibaren ise seyislerin kimin yanında çalıştığı veya kapusız olup olmadıklarına dair kayıt tutulmamıştır. Bunun dışında kayıt düzeni aynı şekilde devam etmektedir. Bahsi geçen bilgilerin dışında defterde, tutulduğu tarih olan 1260 yılından sonrasına ait kayıtlar da (vukuat) bulunmaktadır. Bu kayıtlar çok büyük oranda seyisin 1260 yılından sonra gittiği yer (ref), nakil olduğu yer, terkin ve ölüm (mürd, hâlik) bilgilerinden oluşmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi internet sitesinde yapılan araştırmaya göre hali hazırda İstanbul'da çalışan seyislerle ilgili 274 numaralı defter dışında herhangi başka bir defter yoktur. İstanbul'daki Müslüman ve/veya Ermeni vs. seyislerin sayımı yapılmışsa bile bu sayıma/sayımlara ait defterlerin akıbeti henüz bilinmemektedir. Bu noktada birkaç ihtimal söz konusudur. Müslüman, Ermeni vs. seyislerin sayımı yapılmamış olabilir; bunların sayımı yapıldıysa bu defterler günümüze ulaşmamış olabilir; son olarak da bu defterler arşivde henüz tasnif edilmemiş evrak arasında bulunabilir. Arşivde Müslüman seyislere dair bir defterin olmaması elbette İstanbul'da seyislik mesleğinin sadece Rumlar tarafından yapıldığını göstermez. Zira İstanbul'da Müslüman ve Ermeni seyislerin de olduğunu gösteren bazı müteferrik arşiv evrakı ve şeriye sicil kayıtları bulunmaktadır. Ancak İstanbul'da H. 1260 veya daha önce ve sonrasına ait Müslüman, Ermeni vs. seyislerin sayısına, kökenine, yaşlarına dair bir bilgi mevcut olmadığından bu çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırma yapmak da mümkün değildir.

19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un Balkan Kökenli Rum Seyisleri

1. Seyislerin Kökeni

İstanbul'da çalışan Rum seyislerin kökeni incelendiğinde bunların içinde aslen İstanbullu olanların oranının son derece az olduğu (%1,23) görülmektedir. Bu da bize Rum seyislerin ezici çoğunluğunu İstanbul'a çalışmak için gelen gurbetçilerin oluşturduğunu göstermektedir. Seyislerin geldiği yerlerin bağlı bulunduğu eyaletlere bakıldığında İstanbul'da çalışan Rum seyislerin en az %90'ının Balkan/Rumeli kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablo Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan/Rumeli topraklarında bulunduğu tespit edilebilen yerleşim yerlerini ve gelen seyislerin sayısını göstermektedir.

[62] Özdemir, a.g.e., s. 284.

[63] Selahattin Batu'nun 1951 yılında yayınlanmış olan ders kitabı 20. yüzyılda tay yetiştirme, günlük at bakımı, at beslenmesi vs. konularında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bkz. Selahattin Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, 1951, s. 284-292.

[64] *BOA*, Nfs.d. 274, s. 37, 53, 57.

Tablo 1. İmparatorluğun Balkan/Rumeli Topraklarında Bulunan Yerleşimler ve Gelen Seyis Sayısı

Seyisin Geldiği Yer	Bağlı Olduğu Eyalet	Gelen Seyis Sayısı
Sofya	Vidin Eyaleti	194
Filibe	Edirne Eyaleti	191
Samakov	Niş Eyaleti	163
Köstendil	Niş Eyaleti	136
Vidin	Vidin Eyaleti	98
Pazarcık[65]	Edirne Eyaleti	83
Tırnova	Silistre Eyaleti	72
Manastır	Rumeli Eyaleti	67
Edirne	Edirne Eyaleti	62
Kızanlık	Edirne Eyaleti	57
Selanik	Selanik Eyaleti	56
Siroz	Selanik Eyaleti	54
Bosna	Bosna Eyaleti	53
Üsküp	Üsküp eyaleti	39
Şarköy	Edirne Eyaleti	37
Berkofça	Niş Eyaleti	31
Dubniçe	Niş Eyaleti	29
Niş	Niş Eyaleti	27
Zağra-ı Atik	Edirne Eyaleti	26
Dubiçe	Bosna Eyaleti	24
Komanova	Üsküp Eyaleti	24
İvraca	Vidin Eyaleti	22
Eflak	Eflak Eyaleti	14
Rusçuk	Silistre Eyaleti	13
Tekfurdağı	Edirne Eyaleti	13
Kalkandelen	Üsküp Eyaleti	12
Kratova	Üsküp Eyaleti	11
Kırkkilise	Edirne Eyaleti	10

[65] 19. Yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde farklı eyaletlere bağlı, *Pazarcık* isminde üç farklı yerleşim bulunmaktadır: Bunlardan biri Adana Eyaleti'ne, biri Tuna Eyaleti'ne diğeri de Edirne Eyaleti'ne bağlıdır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s.610.

İzladi	Niş Eyaleti	9
Köprü	Sırp Eyaleti	9
Lofça	Vidin Eyaleti	9
Plevne	Vidin Eyaleti	9
Yanya	Yanya Eyaleti	9
Belgrat	Sırp Eyaleti	8
Dimetoka	Edirne Eyaleti	8
Ahyolu	Vidin Eyaleti	7
Çırpan	Edirne Eyaleti	7
ivranya	Üsküp Eyaleti	7
Ohri	Rumeli Eyaleti	7
Radomir	Tuna Eyaleti	7
Travnik	Bosna Eyaleti	7
Zağra	Edirne Eyaleti	7
Gümülcine	Selanik Eyaleti	6
Karaferye	Selanik Eyaleti	6
Prizren	Üsküp Eyaleti	6
Uzuncaova (Uzuncaabad/Uzuncaabad-ı Hasköy)	Edirne Eyaleti	6
Çatalca	Edirne Eyaleti	5
Çekmece-i Sagir	Edirne Eyaleti	5
İslimiye (Sliven)	Vidin Eyaleti	5
Leskofça	Vidin Eyaleti	5
Pirlepe	Rumeli Eyaleti	5
Silivri	Edirne Eyaleti	5
Timurhisar (Demirhisar)	Selanik Eyaleti	5
İvrana	Rumeli Eyaleti	4
Tatarpazarı	Edirne Eyaleti	4
Ziştovi	Vidin Eyaleti	4
Bükreş	Eflak Eyaleti	3
Büzürk	Rumeli Eyaleti	3
Çorlu	Edirne Eyaleti	3
İşkodra	Rumeli Eyaleti	3
Karlova	Edirne Eyaleti	3
Mostar	Bosna Eyaleti	3
Preznik	Niş Eyaleti	3
Usturumca	Rumeli Eyaleti	3

Avrethisar	Selanik Eyaleti	2
Banaluka	Bosna Eyaleti	2
Doyran (?)	Vidin Eyaleti	2
Düşenbe	Karaman Eyaleti	2
Eğridere	Budin Eyaleti	2
Florina	Rumeli Eyaleti	2
Gelibolu	Edirne Eyaleti	2
İbrail	Eflak Eyaleti	2
İştib	Niş Eyaleti	2
Kalas	Boğdan Eyaleti	2
Kara	Şam Eyaleti	2
Kesriye	Rumeli Eyaleti	2
Kırçova	Rumeli Eyaleti	2
Midye	Edirne Eyaleti (?)	2
Nevrekop	Selanik Eyaleti	2
Niğbolu	Vidin Eyaleti	2
Ova	Erzurum Eyaleti	2
Palanka	Tuna Eyaleti	2
Priştine	Üsküp Eyaleti	2
Sulina	Silistre Eyaleti	2
Tulca	Silistre Eyaleti	2
Varna	Silistre Eyaleti	2
Viranye	Hersek Eyaleti	2
Alacahisar	Rumeli Eyaleti	1
Baba-yı Atik	Edirne Eyaleti	1
Bana	Hersek Eyaleti	1
Bergos (Ahyolu Burgazı)	Edirne Eyaleti	1
Burgaz	Edirne Eyaleti	1
Eğri	Budin Eyaleti	1
Elşani[66] (?)		1
Ergene (Cisr-i Ergene/Uzunköprü)	Edirne Eyaleti	1
Gabrova	Vidin Eyaleti	1
Hersek	Bosna Eyaleti	1
Hurpeşte	Rumeli Eyaleti	1

[66] Osmanlı kaynaklarında böyle bir yer ismi bulunamamıştır. Bununla birlikte günümüzde Kuzey Makedonya Ohrid'de Elşani ismini taşıyan bir köy bulunmaktadır. https://www.nisanyanyeradlari.com/?y=El%C5%9Fani&ul=Hepsi&o=c&s=1&n=0

İznepol	Niş Eyaleti	1
İzvornik	Bosna Eyaleti	1
Komanova	Üsküp Eyaleti	1
Karaköy	Bitlik Eyaleti	1
Karinabad	Edirne Eyaleti	1
Kavala	Selanik Eyaleti	1
Keşan	Edirne Eyaleti	1
Koçin	Hersek	1
Mekri	Edirne Eyaleti	1
Özi (?)	Rumeli Eyaleti	1
Paşaköyü	Sivas Eyaleti	1
Pınarhisar	Edirne Eyaleti	1
Poseto	Rumeli Eyaleti	1
Prevadi	Silistre Eyaleti	1
Radovişte	Niş Eyaleti	1
Radoviz (?)	Yanya Eyaleti	1
Radoy	Hersek Eyaleti	1
Rumeli		1
Sarıgöl	Rumeli Eyaleti	1
Serfiçe	Rumeli Eyaleti	1
Silistre	Silistre Eyaleti	1
Sokol	Rumeli Eyaleti	1
Şumnu (?)	Silistre Eyaleti	1
Tekfur	Edirne Eyaleti	1
Tırhala	Selanik Eyaleti	1
Toyran (?)	Silistre Eyaleti	1
Uyvar	Uyvar Eyaleti	1
Uzunköprü	Rumeli Eyaleti	1
Üsküfcü	Edirne Eyaleti	1
Yaş	Boğdan Eyaleti	1
Yenice-i Karasu	Selanik Eyaleti	1
	Toplam	**1911**

2. Seyislerin Yaşı

Rum seyislerin en genci 13, en yaşlısı 86 yaşındadır. Seyislerin yaş ortalaması 27,5'tur. Bu ortalama seyislerin daha ziyade gençlerden oluştuğuna işaret etmektedir. Yine seyislerin %87,56'sının 13-35 yaş aralığında olması bunların gençlerden oluştuğunun diğer bir göstergesidir.

Aşağıdaki tablo Rum seyislerin yaş aralığına göre sınıflandırılmasını göstermektedir.

Tablo 2. Seyislerin Yaş Skalası Tablosu

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Oranı
13-35	1850	%87,56
36-50	238	%11,26
51 ve üzeri	25	%1,18
Toplam	**2113**	

Sayımı takip eden yıllarda seyislerin %3,31'i (70 kişi) ölmüştür. Defterde, seyislerin ölüm sebeplerine dair bir bilgi kaydedilmemiştir. Ölenlerin en genci 14, en yaşlısı ise 52 yaşındadır. Ölüm yaşları incelendiğinde bunların yaklaşık %93'ünün 40 yaş altında olduğu tespit edilmiştir.

4. Seyislerin Sosyo-Ekonomik Durumu

Defterde kayıtlı seyis sayısı, 3 boş kayıt düşüldüğünde 2115'tir. Seyislerden ikisi tezkereli olarak kaydedilmiştir, geri kalan 8 kayıtta ise cizye seviyesi belirtilmemiştir. Cizye seviyesi kaydedilen seyis sayısı ise 2105'tir.

Rum seyislerin cizye ödeme seviyeleri incelendiğinde bunların %95,2'sinin evsât seviyesinde cizye ödediği yani seyislerin ezici çoğunluğunun orta hallilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Seyislerin %4,8'ini ise alt gelir seviyesinde (ednâ) olanlar oluşturmaktadır. Âlâ seviyesinde cizye ödeyen ise yoktur. Defterdeki vukuat kayıtları incelendiğinde 1263 yılında bazı seyislerin cizye ödeme seviyesinde değişiklik olduğu görülmektedir. 3 yılın sonunda evsât seviyesinde cizye ödeyenlerin oranı yaklaşık bir puan artarak %96,25'e yükselmiş, ednâ seviyesinde cizye ödeyenlerin oranı ise yaklaşık 1 puan düşerek %3,75'e gerilemiştir.

Tablo 3. Seyislerin Cizye Statüsü Tablosu

Cizye Seviyesi	H. 1260 Yılı	Oranı (%)	H. 1263 Yılı	Oranı (%)
Ednâ	101	%4,8	79	%3,75
Evsât	2004	%95,2	2026	%96,25
Toplam	**2105**		**2105**	

Sayım yapıldıktan sonraki 5 yıllık dönemde Rum seyislerden ikisi Müslüman olmuş, altısı ise İstanbul'da evlenmiştir. Bunlar dışında seyislerin sosyal/toplumsal durumları hakkında defterde yorum yapmayı sağlayabilecek herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Aşağıdaki tablo hem H. 1260 (M. 1844/1845) yılında hem de 3 yıl sonrasında cizye ödeme seviyesine göre Rum seyislerin sayısını ve oranlarını göstermektedir.

5. Seyislerde Toplumsal Hareketlilik

Yatay hareketlilik bakımından incelendiğinde H. 1260-1265 yılları arasında seyislerin yarısından fazlası (%54'ü) İstanbul'da çalışmaya devam etmiştir. İstanbul'da çalışmaya devam eden seyislerden sadece %1'i İstanbul içinde yer değiştirmiştir. Bahsi geçen zaman aralığında memleketine dönen seyis oranı %26,4'tür. Yine seyislerin %10,4'ü ise İstanbul'dan farklı şehirlere/kasabalara gitmiştir. Bu şehir ve kasabalardan bazıları şunlardır: Manastır (14)[67], Selanik (13), İzmit (12), Bursa (10), Bosna

[67] Parantez içindeki rakamlar giden seyis sayısını göstermektedir.

(9), Sivas (8), Tekfurdağı (7), Beyrut (6), İzmir (6), Rusçuk (6), Silivri (6), Şam (6), Kudüs (5), Çatalca (4), Kale-i Sultani (4), Konya (4), Kütahya (4), Ankara (3), Kastamonu (3), Terkos (3), Trabzon (3), Antalya (2), Aydos (2), Bolu (2), Erzurum (2), Gelibolu (2), Halep (2) ve Kırkkilise (2). Bunların İstanbul'dan ayrılış sebeplerine dair defterde herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir.

Aşağıdaki tablo sayımdan sonraki 5 yıl içinde seyislerin toplumsal hareketlilik durumlarını göstermektedir.

Tablo 4. Sayımdan Sonraki 5 Yıl İçinde Seyislerin Toplumsal Hareketliliği

Seyisin Gittiği Yer	**Seyis Sayısı**	**Oranı (%)**
Memleketine veya Vilayetine Dönenler	558	%26,4
Memleketi Dışındaki Yerlere Gidenler	220	%10,4 (Yaklaşık)
Okunamadı/Okunamıyor[68]	194	%9,2 (Yaklaşık)
İstanbul'da Kalmaya Devam Edenler	1122	%54
Toplam	**2115**	

6. Seyislerin İş Durumu ve İşverenleri

19. yüzyıl ortalarına doğru İstanbul'da seyislik yapan gurbetçi Rumların yaklaşık %60,56'sının çalışıp çalışmadığı veya kimin yanında çalıştığı kaydedilmemiştir. Bunların işsiz olup olmadığını söylemek eldeki verilerle çok mümkün değildir. Yukarıda da değinildiği gibi defterin tutulma usulü 29. sayfadaki 865. kayıttan itibaren değişmiş ve bu kayıtla birlikte artık seyislerin çalışıp çalışmadığı veya kimin yanında çalıştığı gibi bilgilere yer verilmemiştir. Defterde kayıtlı bütün Rum seyisler incelendiğinde bunların yaklaşık %7,2'sinin işsiz (kapusız), yaklaşık %30,64'ünün Müslüman erkeklerin, yaklaşık %0,37'sinin Müslüman kadınların, yaklaşık %1,09'unun gayrimüslim erkeklerin hizmetinde ve %0,14'ünün de İstanbul'daki iki ahırda çalıştığı ortaya çıkarılmıştır.

Görüldüğü gibi kimin yanında çalıştığı belli olan Rum seyislerin ezici çoğunluğu Müslümanların hizmetinde çalışmaktadırlar. Gayrimüslimlerin hizmetinde çalışan Rum seyislerin oranı neden bu kadar düşüktür sorusunun cevabı, İslam hukukuna göre zimmilerin ata binmelerinin yasak olmasında[69] aranabilir.

Osmanlı Devleti'nde de en azından İstanbul'da gayrimüslimlerin ata binmelerinin yasak olduğunu Mart 1631 tarihli İstanbul kadısına yazılmış bir hüküm göstermektedir. Bu hükme göre kefere taifesinin ata binmesi yasak olduğundan kefere ve Yahudilerin çarşıda atla gezmelerinin engellenmesi emredilmektedir[70]. Bir arşiv belgesi bu yasağın 16. yüzyılda da varlığına işaret etmektedir. Mayıs 1578 tarihli bu belgeye göre şehir içinde Yahudilerin ata binmesi yasaklanmıştır. İki farklı arşiv belgesi ise gayrimüslimlerin ata binmesinin yasak olduğuna dolaylı olarak işaret etmektedir. Bu belgelerden Nisan 1696 tarihli olanı, padişahın doktorlarından Yahudi Harun'un; Aralık 1742 tarihli olan benzer konudaki diğer belge, gayrimüslim bir tabip ve cerrahın iki oğlunun ata binmelerine müdahale edilmemesi hakkındadır.[71] Bütün bu kayıtlar Osmanlı Devleti'nde en azından İstanbul'da şehir içinde gayrimüslimlerin ata binmesinin yasak olduğunu ve ancak izin alanların ata binebildiğini göstermektedir. Şehir içinde at kullanımının yasak olması gayrimüslimlerin at sahibi olması üzerinde

[68] Defterdeki vukuat kayıtları siyakat ile tutulmuştur. Bu nedenle yer isimlerinin bazıları okunamamıştır. Yer isimlerinin bir kısmı da mürekkep dağılması, yazının silinmesi/silikleşmesi gibi sebeplerden dolayı okunamamıştır.

[69] Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*. Turhan Kitabevi yayınları, Ankara 2001, s. 9.

[70] Ahmet Refik, *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, Türk Tarih Encümeni Külliyatı Yayınları, İstanbul 1931, s. 52.

[71] *BOA*, A.{DVNSMHM.d. 34-463, 108-835; C. SH. 4-157.

olumsuz bir etki yaratmış olsa gerektir. Bu bilgiler ışığında İstanbul'da 19. yüzyıl ortasında hizmetinde seyis çalıştıran gayrimüslimlerin oranının bu derece düşük olmasının sebeplerinden birinin, eskiden beri gayrimüslimlere uygulanan ata binme yasağı olduğu söylenebilir.

İstanbul'da at kullanma iznine sahip olan gayrimüslimlerin saraya hizmet eden kişiler olduğunu tahmin etmek yanlış olmayacaktır. Diğer bir deyişle İstanbul'da yaşayan bir gayrimüslimin saraydan at kullanma izni alabilmesi ya onun sarayla iyi ilişkiler içinde olmasını ya da saraya hizmet etmesini gerektiriyordu. Yukarıda bahsi geçen belgelerin yanı sıra, 1844/1845 yılında İstanbul'da hizmetinde seyis çalıştıran gayrimüslimlerden birinin Darphane'de görevli, birinin kuvvetle muhtemel saray hekimi, bir diğerinin aynı şekilde sarayda hekimbaşı ve üçünün sarraf olması da bu görüşü desteklemektedir. Gayrimüslimlerin İstanbul'da ancak özel izinle at kullanabiliyor olmaları, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin at sahibi olma oranını da olumsuz olarak etkilemiş olmalıdır.

Aşağıdaki tablo hizmetinde Rum seyis çalıştıran devlet görevlileri ile toplumun ileri gelenlerini göstermektedir. Tabloda hizmetinde seyis çalıştıran bazı gayrimüslimlere de yer verilmiştir.

Tablo 5. Hizmetinde Gayrimüslim Seyis Çalıştıran Devlet Görevlileri ile Toplumun İleri Gelenleri

Seyis Çalıştıran Paşalar, Devlet Görevlileri, İleri Gelenler vs.	**Hizmetindeki Seyis Sayısı**
Sadrazam	15
Kaptan-ı Derya	13
Serdar-ı Ekrem/Serasker Paşa	13
Maliye Müşiri	12
Evkâf-ı Hümâyun Nâzırı	11
Avni Paşa	7
Fehmi Paşa	7
Fethi Paşa	7
Arif Paşa	6
Sadr-ı Anadolu (Anadolu Kazaskeri)	5
Habib Paşa	5
Hıfzı Paşa	5
Osman Paşa	5
Tahir Paşa	5
Anadolu Defterdarı	4
Deâvî Nâzırı	4
Harbiye Müşiri	4
Hariciye Nazırı	4
Bekir Paşa	4
Âmedî Efendi	3
Esham Muhasebecisi İzzet Efendi	3
Kabzımal	3
Rumeli Defterdarı Ziver Efendi	3
Varidat Muhasebecisi Halit Efendi	3

Hayrettin Paşa	3
Refet Paşa	3
Reşit Paşa	3
Rıza Paşa	3
Sâib Paşa	3
Şerif Paşa	3
Ceride Muhasebecisi Halit Efendi	2
Fetva Emini	2
Hastahane Ağası	2
Hazine Kîsedarı	2
Hekim Nikola	2
Kaymakam Süleyman Bey	2
Müdür Sait Efendi	2
Nizamiye Müşiri	2
Ser- Bevvâbin İsmail Bey	2
Tophane Müşiri	2
Veliyyü'n-niam (Şeyhülislam)	2
Çolak Hasan Paşa	2
Ethem Paşa	2
Bâb Çuhadarı Salih Efendi	1
Bâb Çuhadarı Yusuf Ağa	1
Bâb Çuhadarı Mustafa Efendi	1
Bâb Kethüdası Arif Efendi	1
Bağdad Defterdarı Şeker Efendi	1
Bakırcıbaşı	1
Başkâtip	1
Bekir Paşa Mühürdarı Sıdkı Efendi	1
Beylikçi	1
Birun (?) Defterdarı Faik Efendi	1
Darphanede Bedros	1
Darphane Nâzırı	1
Serasker Paşa'nın Divan Kâtibi	1
Emtia Gümrüğü'nde Emin Efendi	1
Emtia Gümrüğü Kâtibi Salin Efendi	1
Enderun'dan Muhreç Mehmet Bey	1
İstanbul Eski Kadısı	1

Esbak Şa'ir Emini Hüseyin Efendi	1
Feshane Nâzırı	1
Galata Gümrüğü Kâtibi Şevki Efendi	1
Gümrük Kâtibi Hüseyin Efendi	1
Eski Gümrükçü Ahmet Ağa	1
Harbiye? Tüccarı Hacı Haşim Efendi	1
Hariciye Müşiri	1
Hazine Kethüdası	1
Hazine Kîsedarı Arif Efendi	1
İzzet Paşa'nın Hazinedarı	1
Hekimbaşı	1
Hekimbaşı Seton(?)	1
İmam-ı Evvel-i Hazret-i Şehriyari	1
Kapı Kethüdası Pertev Efendi	1
Kapı Kethüdası Ömer Efendi	1
Kaptan-ı Derya'nın Çiftlik Kethüdası Ahmet Ağa	1
Sadrazamın Kavasbaşısı	1
Kaymakam Hacı Bey	1
Kaymakam Selim Bey	1
Kâtip Mehmet Efendi	1
Maliyede İzzet Efendi	1
Maliye Meclisi Reisi Akif Bey Efendi	1
Meclis-i Adliye Kâtibi Emin Efendi	1
Mektûbî	1
Miralay Veysi Bey	1
Miralay Tahir Bey	1
Muhtar Bey	1
Mümeyyiz Emin Efendi	1
Nizamiye Müşiri'nin Kavas Başısı Osman Ağa	1
Ordu Ruznamçecisi Halil Efendi	1
Rumeli Müşiri	1
Ruznamçeci Nazmi Efendi	1
Eski Kantar Emini Ethem Ağa	1
Mektûbî-i Sadr-ı Âli Hasan Efendi	1
Ser-Bevvâbin Haşim Ağa	1
Ser- Bevvâbin Ahmet Bey	1

Ser- Bevvâbin Mehmet Bey	1
Ser- Bevvâbin	1
Sergi Halifesi Ethem Efendi	1
Silistire Defterdarı Sadık Efendi	1
Sisam Beyi	1
Süvari Yoklama Odası'ndan Kaşif Efendi	1
Süvari Yoklaması Başı Kâtibi Kelim (?) Efendi	1
Şeyhülislam Mektupçusu	1
Takvim-hâne Nâzırı Said Bey	1
Teberdar Kethüdası	1
Tercüman Saffet Efendi	1
Tercüman	1
Tersanede Mustafa Efendi	1
Tophane ---(?) Paşa	1
Tophane Müdürü	1
Tophane ---(?) Hüseyin Paşa	1
Tophane-i Amire	1
Tophane-i Amire ---(?) Kâtibi Dairesi	1
Tophane-i Amire Zimmeti Nuri Efendi	1
Tüccar	1
Varidat Müşiri Ahmet Efendi	1
Yoklamacı Halil Efendi	1
Yoklamacı Mehmet Efendi	1
Zahire Nâzırı	1
Zâkir Başı Şerafettin Efendi	1
Zecriye Muhassılı	1
Ahmet Paşa	1
Ali Paşa	1
Derviş Paşa	1
Emin Paşa	1
Eyüp Paşa	1
İsmail Paşa	1
İsrail? Paşa	1
İzzet Paşa	1
Mahmut Paşa	1
Muammer Paşa	1

Mustafa Paşa	1
Mühtedi Ali Paşa	1
Nafiz Paşa	1
Namuk Paşa	1
Nesib Paşa	1
Ömer Paşa	1
Rüstem Paşa	1
Salih Paşa	1
Sami Bekir Paşa	1
Topçu Mehmet Paşa	1
Tosun Paşa	1
Ziya Paşa	1
Merhum Kaymakam Paşa	1
Toplam	**297**

Tablo incelendiğinde sadrazamın hizmetinde 15, serdar-ı ekremin hizmetinde 13, kaptan-ı deryanın hizmetinde yine 13, maliye müşirinin hizmetinde 12 ve evkaf-ı hümayun nazırının hizmetinde de 11 Rum seyis çalıştığı görülmektedir. Defterde bu yüksek devlet görevlilerinin isimleri ne yazık ki yazılmamıştır.

Sonuç

19. yüzyıl ortalarında İstanbul'daki Rum seyislerin %98,77'si İstanbul'a çalışmak için dışardan gelmiştir. Yani Rum seyislerin neredeyse tamamı gurbetçidir. Aslen İstanbullu olanların oranı sadece %1,23'tür. İstanbul'da çalışan Rum seyislerin en az %90'ını ise Balkan/Rumeli kökenliler oluşturmaktadır. Bunların yaklaşık ¼'i sayımı takip eden 5 yıl içinde memleketine geri dönmüştür. Seyislerin yaklaşık %10,4'ü ise sayımı takip eden yıllarda memleketleri haricindeki başka şehirlere/yerlere gitmişlerdir. Temelli olarak İstanbul'da yaşayanların oranının son derece düşük olduğu ileri sürülebilir. İstanbul'a geldikten sonra burada evlenenlerin sayısının sadece 6 olması bunun bir göstergesi olsa gerektir.

İstanbul'da çalışan Rum seyislerin neredeyse %99'unun İstanbul dışından gelmiş olması, İstanbullu Rum erkeklerin seyislik mesleğine itibar etmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte İstanbullu Rum erkeklerin seyislik mesleğine neden itibar etmediğini açıklamak için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

İstanbul'da çalışan Rum seyisler büyük oranda gençlerden oluşmaktadır. 13-35 yaş aralığındaki seyislerin oranının %87,56 olması bunun bir göstergesidir. Rum seyisler ekonomik açıdan büyük oranda orta hallidir. Rum seyislerden din değiştirenlerin sayısı da önemsenmeyecek kadar azdır: sayımı takip eden yıllarda sadece 2 seyis din değiştirmiş ve Müslüman olmuştur. 1844/1845-1866 yılları arasında seyislerin %3,31'i ise vefat etmiştir.

İstanbul'da 1844/1845 yılında kaydedilen Rum seyislerin yaklaşık %60,56'sının çalışıp çalışmadığı veya kimin yanında çalıştığı bilinmemektedir. Rum seyislerin yaklaşık %7,2'si işsiz olduğu kesindir. Rum seyislerin yaklaşık %30,64'ü Müslüman erkeklerin, yaklaşık %0,37'si Müslüman kadınların, yaklaşık %1,09'u gayrimüslim erkeklerin hizmetinde ve %0,14'ü de İstanbul'daki iki ahırda çalışmaktadırlar. Hizmetinde Rum seyis çalıştıran gayrimüslimlerin oranının son derece düşük olmasının sebeplerinden biri, gayrimüslimlerin İstanbul'da ata binebilmek için padişahtan özel izin

almalarının zorunlu olmasıdır. Bu durum gayrimüslimlerin at sahibi olmasını olumsuz etkilemiş olsa gerektir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Nüfus Defteri (Nfs.d.) 274.

A.{DVNSMHM.d. 34-463, 108-835.

AE.SAMD.III., 229-22045; 175-17044.

AE.SMST.III., 110-8322.

C.SH. 4-157.

HAT: 137-5610.

HR.SFR.04.-357-37.

TS.MA.e 782-26, 755-1

Y.PRK.TŞF 3-25.

Literatür

AFYONCU, Erhan, "Sipahi", *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, İstanbul 2009, s. 256-258.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2006.

BATU, Selahattin. *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, 1951.

BERKLİ, Yunus, "At Sembolizminin Türk Defin Geleneğindeki İzleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 11 (30), 2007, s. 65-74.

BORATAV, Pertev, Naili, *Köroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984.

DURMUŞ, İlhami, "Türk Kültür Çevresinde At", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 2021, s. 1-12.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, 2. baskı, İstanbul 1971.

ESİN, Osman, "Orta Asya, Ön Asya ve Anadolu Ekseninde Eski Türklerin Hayatında Önemli Bir Figür: At", *Ulakbilge*, 5 (14), 2017, s. 1315-1334.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, Kitap Yayınevi, c. 1, İstanbul 2006.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin, "Divanü Lügat-it Türk ve Nogay, Kumuk, Karaçay-Malkar, Yeni Uygur Türkçesindeki At ile İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme" *I. Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir 2002, s. 160-172.

İNALCIK, Halil, "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, c. 41, TDV yayınları, İstanbul 2012, s. 168-173.

KAFESOĞLU, İbrahim, "At", *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, TDV yayınları, İstanbul 1991, s. 26-28.

KÂHYA, Esin, "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Belleten*, 52, Ankara 1988, s. 209-218.

KOÇU, Reşad, Ekrem, "Atmeydanı.", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1960, s. 1315-1316.

KÖMÜRCİYAN, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988.

ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Türk Tarih Kurumu yayınları, 6. baskı, Ankara 1984.

----------, *Türk Kültür Tarihine Giriş: Türklerde Devlet ve Ordu Mehteri*, c. VIII. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Istabl", *İslam Ansiklopedisi*, c. 19, TDV yayınları, İstanbul 1999, s. 203-206.

ÖZDEMİR, Ahmet Z., *Avşarlar ve Dadaloğlu*, Dayanışma Yayınları, Ankara 1985.

REFİK, Ahmet, *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, Türk Tarih Encümeni Külliyatı Yayınları, İstanbul 1931.

SCHWEIGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

SEVER, Mustafa, *Türk Halk Şiiri*, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara 2013.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

SÜMER, Faruk, *Türklerde Atçılık ve Binicilik I*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1983.

SÜMER, Faruk-Albayrak, Nurettin, "Köroğlu", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 26, TDV yayınları, Ankara 2002, s. 268-270.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, cilt 1, Turan Neşriyat Yurdu yayınları, İstanbul 1969.

TÜRKTAŞ, Metin, "Divani Lügatit-Türk'te Yer Alan ve XI. Yüzyılda Türkler Arasında Oynanan Oyunlar", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, Denizli 1999, s. 61-65.

USEEV, Nurdin, "Manas (Semetey) Destanı'nda Geçen Türk Kelimesi ve Kahraman-At-Silah Bütünlüğü", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 6 (1), 2017, s. 52-64.

ÜNVER, Fuat, *Antik Çağdan Modern Olimpiyatlara Binicilik Sporu ve Türk Biniciliğinin Olimpik Gelişimi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail. H., *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

EK 1. Seyislerin Kökeni

Vidin Eyaleti	Ahyolu	7
	Akdağ	1
	Akhisar	1
Rumeli Eyaleti	Alacahisar	1
	Ankara	3
	Arhavi	1
	Asitane	26
Erzurum Eyaleti	Avnik	1
Selanik Eyaleti	Avrethisar	2
	Aydın	4
	Ayvalık	1
Edirne Eyaleti	Baba-yı Atik	1
Hersek Eyaleti	Bana	1
Bosna Eyaleti	Banaluka	2
(?)	Belalana (?)	1
Sırp Eyaleti	Belgrat	8
Edirne Eyaleti	Bergos (Ahyolu Burgazı)	1
Niş Eyaleti	Berkofça	31
	Beyşehir	9
	Bilecik	2
(?)	Birzonya (?)	1
	Bitlis	3
Bosna Eyaleti	Bosna	53
	Buca	1
Edirne Eyaleti	Burgaz	1
	Bursa	4
Eflak Eyaleti	Bükreş	3
Rumeli Eyaleti	Büzürk	3
	Çarşamba	1
Edirne Eyaleti	Çatalca	5

Edirne Eyaleti	Çekmece-i Sagir	5
	Çerkes	1
Edirne Eyaleti	Çırpan	7
Edirne Eyaleti	Çorlu	3
	Darende	1
Edirne Eyaleti	Dimetoka	8
(?)	Dizans (?)	1
Vidin Eyaleti	Doyran (?)	2
Bosna Eyaleti	Dubiçe	24
Niş Eyaleti	Dubniçe	29
Karaman Eyaleti	Düşenbe	2
Edirne Eyaleti	Edirne	62
Eflak Eyaleti	Eflak	14
	Eflani	1
	Eğin	1
Budin Eyaleti	Eğri	1
Budin Eyaleti	Eğridere	2
	Elşani[72] (?)	1
Edirne Eyaleti	Ergene (Cisr-i Ergene/Uzunköprü)	1
	Erzurum	3
	Ezine	2
Edirne Eyaleti	Filibe	191
Rumeli Eyaleti	Florina	2
	Foça	1
Vidin Eyaleti	Gabrova	1
Edirne Eyaleti	Gelibolu	2
	Gemerek	1
	Gerede	1
	Girit	3
Selanik Eyaleti	Gümülcine	6
	Gümüşhane	1
	Hasköy[73]	1
Bosna Eyaleti	Hersek	1
Rumeli Eyaleti	Hurpeşte	1
(?)	Hutun (?)	1
	Isparta	1
Eflak Eyaleti	İbrail	2
	İnebolu (?)	1
Vidin Eyaleti	İslimiye (Sliven)	5
Rumeli Eyaleti	İşkodra	3
Niş Eyaleti	İştib	2
Vidin Eyaleti	İvraca	22
Rumeli Eyaleti	İvrana	4
Üsküp Eyaleti	ivranya	7
Niş Eyaleti	İzladi	9

[72] Osmanlı kaynaklarında böyle bir yer ismi bulunamamıştır. Bununla birlikte günümüzde Kuzey Makedonya Ohrid'de Elşani ismini taşıyan bir köy bulunmaktadır. https://www.nisanyanyeradlari.com/?y=El%C5%9Fani&ul=Hepsi&o=c&s=1&n=0

[73] Rumeli, Kars ve Edirne eyaletlerinde Hasköy isimli 3 yerleşim bulunmaktadır.

Niş Eyaleti	İznepol	1
(?)	İzopoli (?)	1
Bosna Eyaleti	İzvornik	1
Boğdan Eyaleti	Kalas	2
Karaman Eyaleti	Kalkan	1
Üsküp Eyaleti	Kalkandelen	12
Üsküp Eyaleti	Komanova	1
Şam Eyaleti	Kara	2
Selanik Eyaleti	Karaferye	6
	Karahisar	2
(?)	Karakaya (?)	1
Bitlik Eyaleti	Karaköy	1
Edirne Eyaleti	Karinabad	1
Edirne Eyaleti	Karlova	3
Selanik Eyaleti	Kavala	1
	Kayseri	3
	Keban Madeni	1
	Kemah	1
Rumeli Eyaleti	Kesriye	2
Edirne Eyaleti	Keşan	1
	Kıbrıs	1
Rumeli Eyaleti	Kırçova	2
Edirne Eyaleti	Kırkkilise	10
Edirne Eyaleti	Kızanlık	57
	Kızılca[74]	1
Hersek	Koçin	1
Üsküp Eyaleti	Komanova	24
	Konya	4
Sırp Eyaleti	Köprü	9
Niş Eyaleti	Köstendil	136
Üsküp Eyaleti	Kratova	11
	Kuşadası	2
	Ladik	1
Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti	Lefke	1
Vidin Eyaleti	Leskofça	5
Vidin Eyaleti	Lofça	9
(?)	Lom Varoş	1
	Maden	3
	Malatya (?)	1
Rumeli Eyaleti	Manastır	67
	Manisa	2
Edirne Eyaleti	Mekri	1
	Mengen	2
	Midilli	2
Edirne Eyaleti (?)	Midye	2
Bosna Eyaleti	Mostar	3
Selanik Eyaleti	Nevrekop	2

[74] Sivas, Karaman ve Şehrizor eyaletlerinde Kızılca isimli birer nahiye veya kaza bulunmaktadır.

	Nevşehir	1
Vidin Eyaleti	Niğbolu	2
Niş Eyaleti	Niş	27
Rumeli Eyaleti	Ohri	7
Erzurum Eyaleti	Ova	2
Rumeli Eyaleti	Özi (?)	1
Tuna Eyaleti	Palanka	2
Sivas Eyaleti	Paşaköyü	1
Edirne Eyaleti	Pazarcık[75]	83
(?)	Pazarköy[76]	1
(?)	Pazar-mir (?)	1
	Perşembe	1
Edirne Eyaleti	Pınarhisar	1
(?)	Pirezin (?)	1
Rumeli Eyaleti	Pirlepe	5
Vidin Eyaleti	Plevne	9
Rumeli Eyaleti	Poseto	1
Silistre Eyaleti	Prevadi	1
Niş Eyaleti	Preznik	3
Üsküp Eyaleti	Priştine	2
Üsküp Eyaleti	Prizren	6
Tuna Eyaleti	Radomir	7
Niş Eyaleti	Radovişte	1
Yanya Eyaleti	Radoviz (?)	1
Hersek Eyaleti	Radoy	1
	Ridaniye	1
	Rumeli	1
Silistre Eyaleti	Rusçuk	13
	Sakız	2
Niş Eyaleti	Samakov	163
	Samsun	1
	Saray[77]	1
Rumeli Eyaleti	Sarıgöl	1
Selanik Eyaleti	Selanik	56
	Selimiye (?)	1
(?)	Serejnik (?)	1
Rumeli Eyaleti	Serfiçe	1
Silistre Eyaleti	Silistre	1
Edirne Eyaleti	Silivri	5
Selanik Eyaleti	Siroz	54
Vidin Eyaleti	Sofya	194
Rumeli Eyaleti	Sokol	1

[75] 19. Yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde farklı eyaletlere bağlı, *Pazarcık* isminde üç farklı yerleşim bulunmaktadır: Bunlardan biri Adana Eyaleti'ne, biri Tuna Eyaleti'ne diğeri de Edirne Eyaleti'ne bağlıdır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 610.

[76] Anadolunun birçok yerinde Bazarköy isimli çok sayıda yerleşim bulunmaktadır.

[77] Kastamonu, Van ve Edirne Eyaletlerinde Saray isimli 3 farklı kaza bulunmaktadır. Bkz. Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları….

	Sonisa	1
Silistre Eyaleti	Sulina	2
	Şam	1
Edirne Eyaleti	Şarköy	37
(?)	Şimilye/Şemilye (?)	1
	Şiraz	1
Silistre Eyaleti	Şumnu (?)	1
(?)	Talana (?)	2
(?)	Tatarlı	1
Edirne Eyaleti	Tatarpazarı	4
Edirne Eyaleti	Tekfur	1
Edirne Eyaleti	Tekfurdağı	13
Selanik Eyaleti	Tırhala	1
Silistre Eyaleti	Tırnova	72
Selanik Eyaleti	Timurhisar (Demirhisar)	5
(?)	Tofya (?)	1
Silistre Eyaleti	Toyran (?)	1
Bosna Eyaleti	Travnik	7
(?)	Tubrana (?)	1
Silistre Eyaleti	Tulca	2
Rumeli Eyaleti	Usturumca	3
Uyvar Eyaleti	Uyvar	1
Edirne Eyaleti	Uzuncaova (Uzuncaabad/Uzuncaabad-ı Hasköy)	6
Rumeli Eyaleti	Uzunköprü	1
Üsküp eyaleti	Üsküp	39
Edirne Eyaleti	Üsküfcü	1
Silistre Eyaleti	Varna	2
Vidin Eyaleti	Vidin	98
(?)	Virane	1
Hersek Eyaleti	Viranye	2
Yanya Eyaleti	Yanya	9
Boğdan Eyaleti	Yaş	1
	Yenice[78]	2
Selanik Eyaleti	Yenice-i Karasu	1
	Yenişehir[79]	8
Edirne Eyaleti	Zağra	7
Edirne Eyaleti	Zağra-ı Atik	26
(?)	Zincir (?)	1
Vidin Eyaleti	Ziştovi	4
	Boş Kayıt	3
	Okunamıyor	2
	Okunamadı	36
	Yazılmamış	21
Toplam		**2118**

[78] Yenice ismini taşıyan birden fazla yerleşim vardır.

[79] Osmanlı Devleti'nde Yenişehir ismini taşıyan birden fazla kaza/nahiye vs. bulunmaktadır.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 215-234
ISSN: 2618-6004
e-ISSN: 2636-8188

abad@nku.edu.tr
DOI: 10.32953/abad.1777486
Araştırma Makalesi

CENEVİZ İDARESİNDEN OSMANLI NİZAMINA İNÖZ (ENEZ) (1456–1600)

Şenay ÖZTÜRK YILMAZ*

Öz: Osmanlı arşiv belgelerinde "İnöz" olarak geçen Enez, günümüzde Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı bir yerleşim birimidir. Osmanlı idarî teşkilatında Rumeli Eyaleti'nin *sol kol* kazalarından biridir. Dönemin kronik yazarlarının büyük çoğunluğu, şehrin 1456 yılında II. Mehmed tarafından fethedildiği konusunda görüş birliği içerisindedir. Sultan II. Bayezid İmareti'nin vakıf köyleri arasında yer alan İnöz, Osmanlı döneminde de farklı etnik ve dinî toplumsal yapısını sürdürmüş; limanı, tuzlası ve dalyanları sayesinde canlı bir ekonomik yaşamın merkezi olmuştur. Buna karşın, İnöz'ün fethine ve Osmanlı idaresi altındaki sosyo-ekonomik gelişimine ilişkin yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamakta; Ceneviz kökenli Gattilusio ailesinin yönetiminde bulunan bu liman kentinin Osmanlılar tarafından fethini kronik kaynaklar üzerinden ele almakta ve ardından şekillenen Osmanlı idarî düzeni ile şehirdeki sosyo-ekonomik yapıyı, başta tahrir ve mühimme defterleri olmak üzere çeşitli birincil kaynaklar ışığında değerlendirmektedir. Bu bağlamda çalışma, mikro tarihsel bir perspektifle Osmanlı taşrasındaki bir liman şehri olarak İnöz'ün fethini; şehirdeki mahalle düzenini, nüfus hareketliliğini ve ekonomik yapıyı bir bütün olarak ele almayı ve çok yönlü biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Edirne, İnöz (Enez), Sol Kol, Gattilusio Ailesi.

FROM THE GENOESE ADMINISTRATION TO THE OTTOMAN ORDER: İNÖZ (ENEZ) (1456–1600)

Abstract: Enez, referred to as "İnöz" in Ottoman archival documents, is a settlement in the Keşan district of Edirne province today. It was a *sol kol* district of the Rumelia Province within the Ottoman administrative organization. The vast majority of contemporary chroniclers agree that the city was conquered by Mehmed II in 1456. Among the foundation villages of the Imaret of Sultan Bayezid II, İnöz maintained its diverse ethnic and religious social structure during the Ottoman period, becoming a center of vibrant economic life thanks to its harbor, saltworks, and fisheries. Despite this, academic research on the conquest of İnöz and its socio-economic development under Ottoman rule is quite limited. This study aims to fill this gap by examining the Ottoman conquest of this port city, which was ruled by the Gattilusio family of Genoese origin, through chronicle sources. It also evaluates the Ottoman administrative order and the socio-economic structure that emerged thereafter, drawing on various primary sources, primarily the tahrir (tariff) and mühimme (important records). In this context, the study aims to analyze the conquest of İnöz, a port city in the Ottoman countryside, the neighborhood order, population mobility and economic structure in the city as a whole and in a multifaceted way, from a micro-historical perspective.

Key Words: Rumeli, Edirne, Inoz (Enez), Sol Kol, Gattilusio Family.

Giriş

Eynoz[1], İnez- Aynos [2], Ainos, Aonos[3] gibi isimlerle anılan Enez, Osmanlı belgelerinde İnöz olarak geçmektedir. Eski çağlarda Aeolid şehirlerinin en büyüklerinden olan İnöz, Trakya ve Makedonya

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, senayozturk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9661-284X.

[1] Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977, s. 77.

[2] Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Çeviri ve günümüz diline aktarım: Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, K Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, s. 221.

[3] Ali Cevat, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati,* Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1313, s. 140.

Başvuru/Submitted: 03.09.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

sahillerinin en güzel mevkiinde bulunuyordu. Güneyde Akdeniz'deki Limni[4] ve İmroz adalarıyla diğer adalara yakın olması, bu bölgelerle yaptığı ticaret, ekonomik anlamda şehrin gelişmesine katkı sağladı. Kuzeyindeki Ebrus Nehri, Sırbistan içindeki Balkan dağlarından beslenerek Edirne civarındaki başka ırmaklarla da birleşip İnöz limanı önünde Akdeniz'e dökülürdü. Şehir halkı bu nehirden faydalanarak ticaret için gemilerle nehir içinde seyahat ederdi. Çevresinde bulunan göllerle birlikte bir yarımada halini andırıyordu. Bu göllerde de kuş sürüleri besleniyordu. Bilahare burası da diğer Bizans ülkeleri gibi felaketle karşı karşıya kalmakla uzun süre kullanılmamış, boş bir halde bırakılmıştı. Roma imparatorları tarafından imar edilip yavaş yavaş gelişmiş ve eski zenginliğini elde etmiştir[5].

Osmanlı idarî taksimatında 1362 yılında oluşturulan Rumeli Eyaleti, devletin ilk eyaletidir. Eyaletin merkezi sırasıyla Edirne, Sofya ve Manastır olmuş[6], Rumeli Eyaleti'ne bağlı sancaklardan biri olan Paşa Sancağı'nın idari birimleri arasında İnöz'de yer almıştır[7]. Osmanlı Devleti, Gelibolu merkez olmak üzere Rumeli'deki fetihleri daha düzenli ve sistemli şekilde gerçekleştirebilmek amacıyla, belirli bir güzergâh izleyerek sağ[8], sol ve orta kol olmak üzere üç fetih kolu teşkil etmiştir[9]. İnöz de Rumeli'deki üç ana fetih ve idari güzergâhtan biri olan sol kolda yer almaktaydı[10].

İnöz, Edirne'nin 120 kilometre güneybatısında, Dedeağaç'ın 22 kilometre güneydoğusunda yer almaktadır[11]. 1530 yılına ait tapu tahrir defterinde İnöz'ün Gümülcine Kazası'ndan[12] hemen sonra sayımı yapılmıştır[13]. 1557-1636 yılları arasında Rumeli Eyaleti'ne bağlı sol kol kazalarından birisi olan İnöz, 1855-88'de Edirne Eyaleti, Gelibolu Sancağı'na bağlı bir kaza olarak Osmanlı idarî taksimatında yerini alır. XIX. Yüzyılın sonları ile XX. Yüzyıl başlarında (1889-1912) ise İnöz, Edirne Vilayeti, Dedeağaç sancağında bir kaza iken 1918 ve 1924-26 yılları arasında tekrar Edirne Vilayeti Gelibolu sancağına bağlanmıştır. 1926-46 yılları arasında Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı bir nahiye olan İnöz, nihayetinde 1950 yılında Edirne'ye bağlı bir kaza olmuştur[14]. 1865 yılında kaza, 1924 yılında nahiye ve 1935 yılında yine kaza statüsündedir[15].

İnöz ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, arkeoloji alanındaki araştırmaların oldukça yoğun olduğu görülmektedir. Zira İnöz, arkeolojik bakımdan zengin kalıntılara sahip bir yerleşim yeridir. Öte yandan, tarih disiplini dışında Gala Gölü çevresinde yapılan ve farklı kuş türleri ile balık popülasyonlarını inceleyen biyolojik ve ekolojik araştırmalar da mevcuttur. Tarih alanına gelindiğinde ise, özellikle şehrin erken Osmanlı dönemine dair bilgilerin sınırlı olduğu görülmektedir. İnöz'ün fethi genellikle mevcut çalışmaların yalnızca satır aralarında değinilen bir konu olarak kalmaktadır. XVI. yüzyıla ait İnöz kanunnamelerinin transkripsiyonu yapılmış olmakla birlikte, fetih sürecine ilişkin bilgiler hem sınırlı hem de kaynaklar arasında ihtilaflıdır. Bu konuda mevcut kroniklerin henüz bütüncül bir şekilde değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. İnöz Limanı ve gümrüğü üzerine yapılan

[4] Limni'nin Osmanlı hâkimiyetine geçişi için bkz. Feridun M. Emecen, "Limni Adası'nda Türk İskânının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Safhaları", *Tarih Dergisi* 46 (Haziran 2012), ss. 177-203.

[5] Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, Türkçesi: Karolidi, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2011, s. 131.

[6] Orhan Kılıç, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri: Kuruluştan 19. Yüzyıla*, c. 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 179.

[7] İbrahim Sezgin, "Paşa Livâsı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 34,* TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 184.

[8] Sağ kol kazaları ile ilgili bir çalışma için bkz. Hanife Alaca, XVI. Yüzyıl Başlarında Balkan Şehirlerinde Nüfus; Sağkol Kazaları Örneğinde Bir Tarihsel Demografi Denemesi", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10/3, (Temmuz 2021), ss. 1932-1950.

[9] Halil İnalcık, "Rumeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 233.

[10] Ali Coşkun vd. (Yay. Haz.), *167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530): Dizin ve Tıpkıbasım*, c. 1, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, *s.* 2.

[11] Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, "İnos", c. 2, Mihran, İstanbul 1889, s. 1171.

[12] Gümülcine kazası için bkz. Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından "Mufassal-İcmal" Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XX/1 (Temmuz 2005), ss. 71-134; Gümülcine Sancağı için bkz. Mahir Aydın, *Gümülcine Sancağı 1879-1912*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

[13] Coşkun vd., *a.g.e., s.* 2.

[14] Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 249.

[15] Sezen, *a.g.e.*, s. 170.

çalışmalar[16] ise daha çok geç Osmanlı dönemi olarak nitelendirilebilecek XVIII. ve XIX. yüzyıla odaklanmaktadır. Bu döneme ait Edirne gümrük defterleri incelenerek, Enez iskelesinden ithal ve ihraç edilen malların miktarları ve türleri tespit edilmiştir. Ayrıca, arşiv belgelerinde *Memleha-i İnöz* olarak geçen İnöz tuzlası hakkında müstakil bir çalışma da literatürde yer almaktadır[17]. İnöz kalesi de araştırmacıların ilgisini çekmiş, kalenin tarihi sürecinin[18] yanı sıra kalede uygulanan kalebentlik cezası[19] üzerine de çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışma, yalnızca fetih sürecini ve sonrasındaki idari yapıyı betimlemekle kalmayıp merkezî bir tezi de ortaya koymaktadır. Bu teze göre, İnöz'ün çatışmasız bir şekilde teslim yoluyla Osmanlı idaresine girmesi, şehrin sonraki yüzyıldaki demografik ve ekonomik yapısını doğrudan şekillendiren en önemli faktör olmuştur. Osmanlı yönetimi, şehrin liman, tuzla ve dalyanlar gibi mevcut ekonomik potansiyelini sekteye uğratmamak adına pragmatik bir yaklaşım benimsemiş; bu nedenle bölgenin demografik dokusunu radikal bir şekilde değiştirecek kapsamlı bir iskân politikası uygulamak yerine, uzmanlaşmış yerel gayrimüslim nüfusun varlığını ve ekonomik faaliyetlerini sürdürmesine olanak tanımıştır. Dolayısıyla bu makale, fethin şekli ile fetih sonrası sosyo-ekonomik devamlılık arasındaki bu nedensel ilişkiyi, kronikler ve tahrir defterleri ışığında analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı Devleti İnöz'ü Cenevizli prenslerin elinden almıştı. Peki, Cenevizli bu ailenin İnöz'de ne işi vardı? Bu adaya nasıl hâkim olmuşlardı? Gattilusio ailesinin adalara hâkim olmasının sebebi; Bizans ile kurdukları ilişkidir. Katolik olan bu ailenin Ortodoks Bizans ile kurduğu ilişki neticesinde bir toprak kazanması manidardır. Elbette bu durum dönemin siyasî dinamikleri ile açıklanabilir. İşte bu siyasi şartların ve ortamın nasıl oluştuğunu, Cenevizli bu ailenin İnöz'e ve civar adalara nasıl hâkim olduğunu anlamak için bu süreci biraz geriden almak yerinde olacaktır.

Eskiçağlardan itibaren Ege ve Karadeniz Bölgesi, güçlü bir ekonomik bütünlüğe sahipti. Kuzey Karadeniz balık-et-tahıl gibi ürünleri Ege Bölgesi'ne ihraç ediyordu. Ege bölgesi ise hayati önem taşıyan bu maddelere ihtiyaç duyuyor, kendi bölgesinden de zeytinyağı-şarap, meyve, kumaş, mücevher, ilaç gibi ürünler ihraç ediliyordu. İki bölge farklı ürünleri ile meşhur olduğundan bu bölgelere sahip olmak da ayrıca önemliydi. Bizans'ın bu ticari bütünlük arz eden bölgeye hâkimiyeti 1204 yılında çökmüştü. XIII. Yüzyıl boyunca Venedik, Batı Ege ve İstanbul'da üstünken rakibi Cenova da Sakız, Midilli, Eski ve Yeni Foça'yı fethetmişti[20]. Venedik ile ticari rekabet halinde olan Ceneviz/Cenova, özellikle 1261 yılında Latinlerin İstanbul'dan atılması için Bizans İmparatoru VIII. Palaiologos ile imzaladığı dostluk anlaşması sonucunda Akdeniz'de güçlü ve zengin bir devlet halini aldı[21]. Tarihte hükümdarlar tahta çıkabilmek için rakiplerine karşı zaman zaman komşu devletlerden yardım talebinde bulunurdu. Üstelik yardım istenilen devletlerin ne dinî ne de millî yapısı çok da önem teşkil etmezdi. Bu durumun bir örneği de Bizans Devleti'nde yaşandı. Taht mücadeleleri bağlamında Kantakuzenos ve Paleologos aileleri karşı karşıya gelmiş, aralarındaki çekişme büyüyerek bir iç savaş haline dönüşmüştü. Kantakuzenos kızı Thedoroya'yı Osmanlı padişahı Orhan Gazi ile evlendirerek Müslüman bir devletin yardımını almıştı[22]. Buna mukabil yine aynı sebeple İoannes V.

[16] Bu çalışmaların temelini Edirne gümrük defterleri oluşturmaktadır; söz konusu defterler, İnöz iskelesi ve limanında gerçekleştirilen ticari faaliyetlere ilişkin detaylı bilgileri ihtiva etmektedir; Bkz. Fulya Feyiz, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Gümrük Kayıtları Işığında Edirne Ticaret Hayatı*, Doktora Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2022; Reyhan Şahin, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat,* Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2006; Güler Kıvrak, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrüğü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989).

[17] Faruk Doğan, "Osmanlı Tuz Üretimi, Ticareti ve Mali Önemine Dair Bir İnceleme: İnöz (Enez) ve Kavak Memleha Mukataası", *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Ocak 2023), ss. 1-18.

[18] İsmail Hakkı Kurtuluş, *Edirne İl Sınırları İçindeki Kalelerin Tespit ve Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

[19] Emin Ünsal, "İnöz (Enez) Kalesi'nde Kalebend Cezasının Tatbiki (XVIII. Yüzyıl Son Çeyreği)", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 7/13 (Mayıs 2024), ss. 59-66.

[20] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. 1, çev. Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul: 2001, s. 327.

[21] Aldo Gallatto, "Ceneviz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 363.

[22] Işın Demirkent, "Bizans", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 240.

Palaiologos, Kantekuzenos'un düşmanı olan Cenevizlilerden yardım istemişti. Ege denizinde korsanlık faaliyetlerinde bulunan Cenovalı Frencesco Gattilusio, Palaiologos'a tahta çıkması için yardımda bulunacaktı. Bunun karşılığında Frencesco, Ioannes'in kardeşi Maria ile evlendi ve çeyiz olarak imparatorluğun elinde bulunan Midilli adası ona verildi[23]. Ostrogorsky çeyiz olarak Gattilusio'lara sadece Midilli adasının verildiğini yazsa da birçok eserde sadece Midilli'nin değil İnöz'ün de çeyiz olarak verildiği belirtilmiştir. Mustafa Cezar, 1354 yılında İnöz ve Midilli beyliğinin Frencesco'ya tevcih edildiğini yazar[24]. Yine Uzunçarşılı'nın eserinde çeyiz olarak İnöz ve Midilli'nin birlikte verildiği geçer[25]. Gattilusio ailesi İnöz ve Midilli'de dukalık kuran Ceneviz bir ailedir. 150 yıl önce İtalya soylularından ve fikir adamlarından Gattilusio, Bizans imparatorunun kız kardeşi ile evlenince İnöz ve Midilli çeyiz olarak ona verilmişti[26].

Cenevizli Katolik bir aile olan Gattilusio'ların Ege adalarındaki hâkimiyetleri bu şekilde başlamış oldu. Gattilusio ailesi, Midili ve İnöz merkez olmak üzere çevre bölgelerde hüküm sürmüş yarı bağımsız bir lordluk konumundadır. İlk İnöz lordu I. Niccolò Gattilusio, ikincisi Palemede, üçüncü ve son İnöz lordu ise II. Dorino Gattilusio'dur[27].

İstanbul'un fethinden sonra adalarda ve İnöz'de hâkimiyet süren bu prenslikler Fatih Sultan Mehmed'e bağlılıklarını bildirmek için elçiler göndermeye başladı. İstanbul'u fethederek Fâtih unvanını alan sultanın durmayacağını, Ege adalarını da hâkimiyeti altına almak isteyeceğinden şiddetle, belki de haklı olarak endişe duymaya başladılar. Bu kaygı ile İmroz, Taşoz ve Limni adalarındaki halkın bir kısmı Eğriboz, Sakız ve Girit'e göç etti. Sultana gönderilen elçi heyetleri ile görüşmeler yapıldı. Görüşmeler sonucunda birer Bizans adası olan İmroz, Taşoz ve Limni adaları, İnöz ve Midilli Ceneviz beylerine bırakıldı. İnöz Beyi Palamidi aynı zamanda Imroz'un, Midilli beyi Rodrigo da Limni ve Taşoz'un idaresine bakacaktı[28].

Limni ve Gökçeada hariç tüm Trakya, Osmanlıların eline geçti. Haber duyulunca Bizans yetkililer ve pek çok Rum adadan kaçtı. Gökçeada hâkimi Kritovulos, adada kalıp sultanı saldırmaktan vazgeçirmeyi, hükümdarlığını savaşmadan ilan etmeye ikna etmeyi ve adaları Gattilusi kardeşlere verdirmeyi başardı. Limni Midilli Lordu I. Dorino'ya, Gökçeada ise İnöz Lordu Palamede'ye verildi. İki ada hâkimi de her yıl Osmanlı Devleti'ne haraç verecekti[29].

30 Haziran 1455 tarihinde Midilli Prensi Dorino Gattilusio öldü Yerine oğlu Domenico geçti. 1 Ağustos'ta Domenico tarafından Edirne'ye gönderildi. Dukas'ın sultana gitmesinin sebebi her sene verdikleri Midilli Adası için 3000, Limni adası için 2300 altın vergiyi sunmaktı. Aslında Limni adası, bu vergiyi her yıl Midilli prensine ve Gökçeada da senede 1200 altını vermek koşuluyla İnöz prensine verilmişti. Dukas, Edirne'ye gelerek sultanın huzuruna çıktı. Bir sonraki gün altınları vezirlere teslim etti. Vezirler, Midilli Adası hâkimini sorunca Dukas mevcut hâkimden bahsetti. Fakat sorulan hâkim vefat eden Dorino idi. Dukas, Dorino'nun öldüğünü yerine Domenico'nun geçtiğini söyleyince Sultandan hâkimliği almadan Midilli Adası'nın prensi olamayacağı bilgisi verildi, ödedikleri vergiler yükseltildi[30]. Bu vaka bile Midilli, Limni, Gökçeada ve İnöz'ün Osmanlı'ya bağlılığını, iç işlerinde müdahale edildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Fatih Sultan Mehmed'in iradesi, tasdiki olmadan hâkimlerin değişemeyeceği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Adaların ve İnöz'ün tam olarak Osmanlı hâkimiyetine girmesi yaklaşmıştı.

---

[23] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 488.

[24] Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 503.

[25] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 32.

[26] Kritovulos, *a.g.e.*, s. 131-132.

[27] Ali Doruk Kahraman-Murat Yılmaz, "Midilli Kısa Kroniği*", DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (Ekim 2023), s. 729-730.

[28] Cezar, *a.g.e*, s. 501.

[29] Franz Babinger*, Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul 2003, s. 99.

[30] Dukas, *İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği 1341-1462*, çev. V. Mirmiroğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013, s. 221-222.

1. İnöz'ün Osmanlılar Tarafından Fethi

İnöz'ün fethine dair mevcut bilgilerin daha sağlıklı biçimde ortaya konabilmesi amacıyla ilgili Osmanlı kronikleri taranmış ve bu kaynaklarda yer alan veriler ışığında fetih süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kroniklerde zaman zaman fetih yılına dair farklılıklar görülebilmekte, bu da olayın tarihsel bağlamını netleştirmeyi güçleştirmektedir. Bu nedenle, fethin tarihi, gerekçeleri ve gerçekleşme biçimiyle ilgili her bir ayrıntının gözden kaçmaması adına, konunun geçtiği kroniklerdeki bilgiler toplanmış; anlatımlar arasındaki benzerlikler ve çelişkiler sistematik biçimde karşılaştırılmıştır. Bu yöntem sayesinde, kaynaklar arasındaki örtüşen noktalar ve ihtilaflı anlatılar daha belirgin hâle getirilmiş, olayın tarihsel çerçevesi daha tutarlı şekilde değerlendirilebilmiştir.

Aşıkpaşazade, İnöz'ün fethini ve fetih gerekçesini eserinde ayrı bir başlık altında ele almıştır. Eserinde yer alan bilgilere göre, öncelikle Ferecik Kadısı padişaha başvurarak yöredeki durumu aktarmıştır. Kadı, İpsala ve İnöz'de bulunan gayrimüslimlerin Müslümanlara rahat vermediğini, bölgedeki Müslüman esirlerin İnöz'e kaçtığını ve halkın huzurunun bozulduğunu belirtmiş; bu nedenle müdahalede bulunulmasını talep etmiştir. Ayrıca Enez'in daha önce Bizans'a bağlı olduğuna dikkat çekmiştir[31]. Bu gelişme üzerine padişah, Yunus Bey'i görevlendirerek İnöz limanından şehre girmesini emretmiş; kendisi de İpsala üzerinden harekete geçmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin hem karadan hem denizden ilerlediğini gören tekfur, karısı, kızı, malları ve askerleriyle birlikte teslim olmuş ve padişaha sığınmıştır. Padişah da buna karşılık tekfur ve askerlerine dirlikler vermiş, şehrin boşalan evlerine Müslüman halk yerleştirilmeye başlanmıştır. Şehirdeki kiliseler cami ve mescitlere dönüştürülmüştür. Aşıkpaşazade, İnöz'ün fetih tarihini 1453-1454 olarak vermektedir. Ayrıca bu fetihle birlikte Taşoz ve Limni adalarının da Osmanlı hâkimiyetine girdiğini belirtmektedir[32].

Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr adlı eserinde İnöz'ün fethi ile ilgili kısımda şehrin fethine kısaca değinmiştir. İstanbul alındıktan sonra Ferecik Kadısı, Fere ve İpsala Kadısı'nın İnöz'deki yöneticilerin kötülüklerinden huzursuz olduğunu arz eder. Padişah, şehri almaya kesin niyetlidir. Has Yunus'u görevlendirir. Yunus Bey'e hazır bulunan azepleri toplayıp on parça kadırga ile hemen harekete geçmesini ve yol esnasında hiç kimseye Enez'e gittiğini söylememesini ister. Padişah da kendisinin askerler ile karadan Enez'e gideceğini belirtir. Yola düşen Yunus Bey kısa sürede şehre ulaşıp şehri kuşatır. Sultanın şehre yaklaştığı haberi gelince "*kâfirlere korku düştü aman dileyerek hisarı verdiler*" şeklinde şehrin ele geçirildiğini tabir eder[33].

Dukas, eserinde Enos olarak ifade ettiği İnöz'ün fethi ile ilgili çok kısa bir bilgi verir. Padişahın 24 Aralık 1455'te Eski Foça'yı ele geçirdiğinden bahsettikten sonra, 24 Ocak tarihinde ise Enos'a gittiğini ve şehri fethedip kız ve erkek çocuklarını alarak Edirne'ye döndüğünü yazar[34].

Oruç Beğ, Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettikten sonra Veziriazam Halil Paşa'yı hapsederek Edirne'ye gönderdiğini, Edirne'de Kuleburgaz'da hapsettiğini yazar. Bu sırada İnöz Kalesi'ni ele geçirdiğini ifade eder[35]. Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettikten sonra varıp İnöz'ü fethettiği, 42. Gün de Edirne'de kulede bulunan veziri Halil Paşa'yı şehit ettiği geçer.[36].

Kritovulos, İnöz'ün fethinden bahsederken uzun uzadıya sebepler sıralamaz. Osmanlıların Avrupa'ya geçmeleriyle bütün Trakya ve Makedonya bölgelerini açmaya başladıkları tarihten itibaren idarelerinde olan yerlerin gelirlerinin üçte birini vergi olarak padişaha öder, gelirin geri kalan kısmını ise yine padişahın izniyle şehrin ve kendilerinin idarelerine harcardı. Bunun dışında çeşitli vergileri de öderlerdi. Böyle olmakla birlikte Osmanlılar şehri istedikleri vakit almak kabil olduğu halde bu

[31] İnöz'ün Bizans'a bağlı olduğunun özellikle belirtilmesinin amacı, Bizans ile olan ilişkilerine dikkat çekerek padişaha şehri fethetmesi gerektiği yönünde dolaylı bir mesaj iletmektir.

[32] Aşıkpaşazade, *a.g.e.,* s. 221-222.

[33] Kâtip Çelebi, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan, Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr*, Yayıma haz. Seda Çakmakçıoğlu/Çetin Şan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 30.

[34] Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, s. 207.

[35]Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014), 73.

[36] Oruç Beğ, *a.g.e.,* s. 101.

zamana kadar göz yummuşlardı. Yunus Paşa 10 savaş gemisi donatıp Gelibolu limanına doğru hareket etti. Padişah da karadan hareket etti. Olay kış zamanı gerçekleştiğinden kar çokluğu ve kuzey rüzgârlarının da etkisiyle askerler çok zor şartlarla karşılaştı. Birçok askerin kolu, burnu ve kulağı donmuştu. Ordu hareketinin dördüncü gününde İpsala'ya vardı. Enez halkı denizden donanmanın limana girdiğini, padişahın da karadan İpsala'ya geldiğini duyunca korkuya kapıldı. Dorino, kışı geçirmek üzere Semadirek adasına gitmişti. Ahali bir heyet kurarak padişaha gönderdi ve şehrin hiçbir şeye dokunulmaması şartıyla teslim olacağını bildirdiler. Padişah heyeti letafetle karşıladı. Heyetin isteklerinin bir kısmını kabul etti ve Veziriazam Mahmud Paşa'yı şehrin fethi için İnöz'e gönderdi. Ertesi gün de kendisi bizzat İnöz'e gitti. Dorino sarayına girdi, saraydaki ve Dorino ile Samutraki adasına giden adamlarının evlerindeki değerli eşyaları; altın-gümüş gibi malları alındı ve devlet hazinesine dâhil edildi. Padişah üç gün şehirde kaldı. İdareyi düzenledi ve idareyi Murad adında bir kişiye bırakarak, maiyeti için seçtiği 150 kadar çocukla döndü[37].

Enez'in fethine dair şiirler yazıldığı da görülür. Bu beyitlere örnek vermek gerekirse Tursun Bey Enez'in fethini akabinde "ne kutlu devlettir ki her yürüyüğü fetihle sonuçlanır öyleyse neden âlem onunla fethedilmesin" anlamına gelen şu beyiti yazar[38];

Yekî devlet ki her seyri ola feth

Niçün âlem anunla olmaya feth

Aşıkpaşazade ise Enez'in fethini şu dizelerle ifade eder[39]:

İnez'de İslam meşalesi hoş yandı

Gazi Han onu gördü ileriye atıldı

Kırayım Hak düşmanını, alayım diyarını

Kaçsınlar gezilerden serpuş gibi

Aşıki yaz menakıbını o hanın

Ki vermiştir sana hisse ve çok altın

Enverî ise eserinde İnöz'ün alınışıyla ilgili şu beyiti yazmıştır[40]:

İnez'i han Râyıla aldı anun

İçine din heybeti saldı saldı anun

Kronikler doğrultusunda İnöz, 1456 yılı kış aylarında, doğrudan bir askerî çatışmadan ziyade, şehir halkının teslimiyetiyle Osmanlı idaresine girmiştir. İnöz, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra da çeşitli saldırılara maruz kalmıştır. 1469 yılında Venedik donanması Eğriboz'dan hareketle Rumeli sahillerine saldırmış; Limni ve İmroz'u ele geçirmiş, zengin bir ticaret merkezi olan İnöz'ü ise ateşe vermiştir[41]. İstanbul'dan sonra Fatih Sultan Mehmed, merkeziyetçilik ve cihanşümul politikası bağlamında Ege Adalarında da tam hâkimiyet istemiştir. Bu bağlamda II. Mehmed'in fethettiği Katolik prensliklerin ilki, bir asırdan fazla bir süredir Cenevizli Gattilusio ailesinin hâkim olduğu Midilli olmuştur. Limni, Taşoz, İmroz ve Semadirek, Yeni Foça ve İnöz de Gattilusio ailesinden alınarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bu topraklarda Osmanlı idaresi tesis edilmiştir[42].

[37] Kritovulos, *a.g.e.*, s. 32-133.

[38] Tursun Bey, *a.g.e.*, s. 77.

[39] Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 222-223.

[40] Enverî, *Düsturname-i Enverî (19-22. Kitaplar) Osmanlı Tarihi (1299-1465)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 55.

[41] Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 150.

[42] George Finlay, *A History of Greece From Its Conquest By The Romans To The Present Time, B.C. 146 To A.D. 1864*, c. V, Oxford Press, Oxford 1877, s. 58-59.

İnöz'ün Osmanlı hâkimiyetine savaşsız biçimde katılması, şehirdeki toplumsal ve demografik yapının uzun süre köklü bir değişime uğramadan devam etmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı yönetimi, fethin ardından yerel düzeni korumayı ve mevcut topluluklarla uyumlu bir idari yapı oluşturmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, hem şehrin ekonomik faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamış hem de demografik dengelerin muhafazasına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla fetihten sonraki dönemde İnöz'ün nüfus yapısı, Osmanlı'nın bölgedeki istimalet politikasının doğrudan bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2. İnöz'ün Nüfus Verileri ve Demografik Hareketler

Gattilusio hanedanının iktidarının son dönemlerindeki İnöz ve çevresinde yaklaşık 30.000 kişilik bir nüfusun yaşamış olabileceği ihtimali, temkinli bir önerme olarak öne sürülebilir. Bununla birlikte, söz konusu nüfus seviyesinin önceki on yıllardaki olan ilişkisini net biçimde ortaya koymak, dönemin karakteristik demografik istikrarsızlığı nedeniyle oldukça güçtür. Osmanlı fetih sürecinde İnöz, Midilli'ye kıyasla daha az yıkıma uğramıştır; kent, Fatih Sultan Mehmed'in kuşatması karşısında direnmeden teslim olmuş, böylece ciddi bir kan dökümünden kaçınılmıştır. Bu süreçte sadece 150 kadar çocuk köle olarak alınmış, diğer siviller ise Osmanlı idaresinden kaçarak bölgeden uzaklaşmayı tercih etmiştir. Ne var ki, 1469 yılında Venediklilerin İnöz'e gerçekleştirdiği saldırı, İnöz için son derece yıkıcı olmuştur. Bu saldırı sırasında şehir vahşi bir yağmaya maruz kalmış; çok sayıda sivil hayatını kaybetmiş ve yaklaşık 2.000 kişi esir alınarak bölgeden uzaklaştırılmıştır. Takip eden yıllarda bir miktar nüfus toparlanması yaşanmış olsa da, Osmanlı dönemine ait niceliksel verilerden hareketle Gattilusio dönemi demografik yapısını güvenilir biçimde geriye dönük olarak inşa etmek oldukça zordur[43].

İnöz'ün XVI. yüzyıla ait nüfus verilerini tapu tahrir defterlerinden görmemiz mümkündür. Bu defterlerde sadece vergi yükümlüsü nüfus kaydedildiği için elde edilen nüfus verileri kesin değil, tahminîdir. Bununla birlikte bahsi geçen dönemde nüfusa dair bilgi elde edilebilecek en önemli kaynak tahrir defterleridir. Şehrin XVI. Yüzyıldaki mahalle yapısına dair çalışmalar yok denecek kadar azdır. 416 Numaralı tapu tahrir defteri üzerine hazırlanmış bir yüksek lisans tezinde İnöz'ün birkaç mahalle ismine yer verilmiştir[44]. XVI. yüzyıldaki Enez mahallelerinin birçoğu ilk kez bu çalışmada tespit edilmiş olan mahalle isimlerinde farklılıklar bulunması muhtemeldir. Zira aynı mahalleye ait isimlerin, farklı yıllara ait tahrir defterlerinde değişik şekillerde yazıldığı görülmüştür. Bu durum mahalle isminin zamanla farklılaşmasından ya da kâtiplerin yerel telaffuzlara dayalı biçimlendirmelerinden kaynaklanabilir. Daha geç bir dönemde, temettuat defterlerine göre hazırlanmış bir çalışmada ise İnöz'ün XIX. yüzyıldaki mahalle isimleri verilmiştir. XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyıldaki İnöz mahalleleri karşılaştırıldığında; gayrimüslimlere ait bazı mahalle isimleri aynen devam etmekte, XVI. yüzyılda mevcut olmayan Müslüman mahalle yerleşimleri Derun-ı Hisar, Tekke ve Gazi Ömer Bey gibi mahalle adlarıyla şehre dâhil edilmiştir[45]. XX. yüzyılın başlarında, 1903 yılına ait nüfus verilerine göre ise 8.167 kişinin yaşadığı İnöz'de, nüfusun %41,96'sını Müslümanlar, %54,71'ini ise Rumlar oluşturmaktadır[46]. *İnöz'de yaşayan Rumlar, şehirde bulunan İnöz Metropolitliği aracılığıyla dinî işlerini yürütmektedir. İnöz metropolitleri, zaman zaman İstanbul Rum Patrikhanesi'nin patriği olmaya aday gösterilecek kadar İstanbul ile sıkı ilişkiler içerisinde olmuştur*[47].

XVI. Yüzyıl başlarına 1519 yılına ait tahrir defterine göre İnöz'de Müslümanlar 44 hane, 10 mücerred; gayrimüslimler ise 604 hane 84 biveden ibarettir. Çalışmamızda kullandığımız en eski tahrir kaydı bu defterdir. İnöz, Merhum Sultan Bayezid Han İmareti'nin vakıf köyü olarak zikredilmiştir. İnöz'e bağlı

[43] Christopher Wright, *The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355-1462*, Brill, Leiden 2014, s. 250-251.

[44] Nurhan Uysal, *Kuyud-ı Kadim Arşivindeki 416 Numaralı Deftere Göre Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ 2022, s. 216.

[45] Hilal Yılmaz, "Temettuat Defterine Göre Enez'in Kaleiçi (Derun-ı Hisar/Derun-ı Kal'a) Mahallesi)", *Enez Kitabı*, ed. Haluk Kayıcı-Emin Ünsal, Ceren Yayıncılık, Edirne 2023,s. 97.

[46] Bülent Yıldırım-Haluk Kayıcı, "Balkan Savaşları Öncesi Batı Trakya'nın İdarî ve Demografik Durumu", *Dünden Bugüne Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, ed. Cezmi Eraslan vd., Şenyıldız Yayıncılılık, İstanbul 2016, s. 57.

[47] Bu metropolitlerden birisi de Yovakim'dir; Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 88.

Yenice'de kayıtlıdır. Yenicedeki vergi yükümlüsü nüfusa bakıldığında Müslümanların kaydına rastlanmaz. Yenice'de 83 hane gayrimüslim ve 13 bive bulunmaktadır[48].

1530 yılında Enez'de Müslümanların mahalle isimleri olmayıp "Mahallat-ı Müslümânân" olarak tek bir başlık altında kaydedilmiştir. Gayrimüslimlerin ise 33 mahallesi bulunmaktadır. 1530 yılına ait verilerin bulunduğu 167 numaralı tahrir defteri mufassal-icmal türünde olduğu için mahalle isimleri değil sadece mahalle sayısı verilerini ihtiva etmektedir. Bu sebepe 1530 yılı Enez gayrimüslim mahalle isimleri tespit edilememiştir. Müslümanlar 36 hane ve 25 mücerredden ibarettir. 33 mahallesi bulunan Gayrimüslimler ise 494 hane, 57 mücerred ve 4 bive olarak kayıtlıdır. Tahminî nüfusa bakıldığında 205 müslüman, 2531 gayrimüslimin bulunduğu görülmektedir. *Cemaat-i Tuzciyân* olarak kaydedilenlerin İnöz memlehasında yani tuzlasında görev yapan tuzcular olduğu anlaşılır. Sayıları 82'dir[49]. Tüm nüfus verileri toplandığında 1530 yılında gayrimüslimlerin tahmini sayısı 2613, Müslümanların tahmini sayısı ise 205 olmaktadır. XVI. yüzyıl başlarında Enez'de gayrimüslimlerin sayısı Müslümanlardan 10 kattan fazladır. Aslında bu dönemde gayrimüslimlerin Müslümanlardan fazla olması deniz şeridinde bulunan bir şehir için normal kabul edilebilir. Fakat aradaki fark çok fazla olup yine yapısal olarak benzer özellik gösteren balkanlarda bir hudut şehri olan günümüzde Karadağ'ın başkenti Podgoriçe'de dahi gayrimüslimlerin Müslümanlardan bu denli fazla olmadığı, Müslümanların üç katı fazla bir nüfusu bulunduğunu söylemek gerek[50]. Yine aynı dönemlerde yakın çevrede bulunan İpsala şehrinde ise durum bambaşkadır. İpsala'da bu dönemlerde gayrimüslim nüfusun bulunmadığı görülür. Şehirlerin kuruldukları bölgenin fiziki ve coğrafi şartlarının şehrin demografik ve ekonomik yapısı başta olmak üzere birçok alanı etkilediği, sahip oldukları şartlar doğrultusunda gelişim gösterdikleri bu şehirler özelinde de görülmektedir.

1558 yılında İnöz'de yine Müslüman mahalleleri ayrı ayrı ve isimleriyle belirtilmemiş, cemaat-i müslümanan olarak tek bir başlık altında kaydedilmiştir. Mahalle isimleri yoktur. 50 Müslüman hane, 24 mücerred bulunur. Tahminî Müslüman nüfusu 1558 yılında 274'dür. 1530 yılına göre Müslümanların sayısı yüzde 33 artmıştır. Gayrimüslimler ise 699 hane, 43 mücerred ve biveden oluşmaktadır. Tahmini nüfusları 3581'dir. Gayrimüslimler de nüfuslarını yüzde 37 arttırmıştır. Nüfus artışlarına paralel olarak 1530 yılında 33 mahallesi olan gayrimüslimlerin mahalle sayısı da 36'ya çıkmıştır. En kalabalık mahallesi Ayo Kiryaki, Ayo İvlas ve Dimitripolid mahalleleridir. 2 hanelik bir mahalle olan Rodimo ise en küçük mahalledir.

Tablo 1. 1558 Yılında İnöz'de Nüfus[51]

	Mahalle	**Hane**	**Mücerred**	**Bive**
1	**Cemaat-i Müslümânân**	**50**	**24**	**0**
	Tahminî Müslüman nüfus: 274			
	GEBRÂN			
2	Dimitripolid	41	10	2
3	Acı İvan	6	0	1
4	Vasilaviç	25	0	0
5	Papa Yani Kosologov	22	0	1
6	Rodimo	2	0	0
7	Hristo Makakiterto	11	0	0

[48] Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri (TTd.), nr. 70, s. 33.

[49] BOA., TT.d., nr. 167, s. 16.

[50] Bkz. Şenay Öztürk Yılmaz, "XVI. Yüzyılda Podgoriçe Kazâsı'nda İdari, Sosyal ve Demografik Yapı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Eylül 2024), 1406-1441.

[51] BOA., TTd., nr. 306, s. 127-139.

8	Ayo Yorgi Makriduka	12	0	2
9	Ayo Dimitri	11	0	1
10	Oditra	19	0	1
11	Braç Braçi Aydiyasod	25	0	0
12	Hristo Moskopodri	14	0	0
13	Ayonikola Budiki	10	0	3
14	Ayo Apostol	24	0	1
15	Ayo İstani	10	0	1
16	İvlahirine	15	0	1
17	Mukaçi Lagoş	25	0	2
18	Ayo Nikola Papatlastov	16	0	3
19	Hırnomi	18	2	1
20	Aya Paraskevi	36	0	3
21	Hristo Sotra	26	0	1
22	Ayoyorgi Dimitraki	25	0	0
23	Hariç	36	3	0
24	Patodarya	23	0	0
25	Acı İsveti Çapor	16	0	0
26	Ayo Yani Prodrum	11	0	0
27	Dresni Terkovine	7	0	1
28	Ayo İvlas	39	14	11
29	Pişkeliç	33	7	2
30	Cemaat-i Tuzciyân	11	0	0
31	Acı Istraç Saradino ber nefs-i İnöz	19	1	0
32	Ayo Nikola İrtemurka-İztemurak	9	1	1
33	İvanikilopoz	13	0	2
34	Ayo Todor	3	0	0
35	Ayo Kiryaki	67	5	2
36	Arkondi	11	0	0
37	Küçük	8	0	0
	Toplam	**699**	**43**	**43**
Tahminî gayrimüslim nüfus: 3581				
Toplam tahminî nüfus: 3855				

1574 yılına gelindiğinde, dönemin değişen toplumsal ve iktisadî koşullarının tahrir defterlerine de yansıdığı görülmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toprak düzeninde "çiftlik" sistemi yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu süreç İnöz için de geçerlidir. Nitekim şehir merkezinde

Müslüman unsurların çiftlik sahibi oldukları kayıtlarda açıkça görülmektedir. Bu dönemde Müslüman nüfus, tahrir defterlerine artık "çift", "bennak" ve "mücerred" gibi kategorilerle kaydedilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda meslek grupları da ayrı ayrı belirtilmiştir. Müslüman nüfusun sosyal ve meslekî yapısı daha belirgin bir hale gelmiştir. Bu doğrultuda 1574 yılında İnöz merkezde, 1 muarrif, 1 müezzin, 1 imam, 1 hatip, 1 muhassıl ve 1 yamak bulunur. Çiftlik sahipleri çift olarak kaydedilmiş olup 12 hanedir. Ayrıca şehirde 1 bağımsız çiftlik de bulunur. Bu nüfus verileri dışında, 22 mücerred, 46 bennak bulunur. Tüm bu veriler ışığında, 1574 yılı itibariyle İnöz merkezde tahmini Müslüman nüfusun 318 kişi olduğu hesaplanmaktadır. 1558 yılına kıyasla yaklaşık %15 oranında bir artış gözlenmekle birlikte, artış hızının yavaşladığı dikkat çekmektedir. Bu yavaşlamanın temel nedeni, XVI. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı şehir merkezlerindeki nüfus azalmasıdır. Gayrimüslim nüfus ise sadece hane sayısı olarak kaydedilmiştir. 1574 yılında gayrimüslimlere ait toplam hane sayısı 661 olup, bu verilerden yaklaşık 3305 kişilik bir nüfus tahmini yapılmaktadır. Bu, bir önceki döneme göre yaklaşık %8'lik bir azalmaya işaret etmektedir. Mahalle yapılanmasında da daralma yaşanmıştır. 1558 yılında 36 olan mahalle sayısı 1574'te 29'a düşmüştür. Bu durum, nüfus hareketliliği, iskân politikaları veya ekonomik nedenlerle bazı mahallelerin boşaldığını ya da birleştirildiğini düşündürmektedir. Ancak Dimitripolid, Ayo İvlas ve Ayo Kiryaki mahalleleri hâlen en kalabalık gayrimüslim mahalleleri olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 2. XVI. Yüzyıl Sonlarında İnöz'de Nüfus[52]

Cemaat-i Müslümânân								
Hatip	Muarrif	Müezzin	Çift	Mücerred	Bennak	Muhassıl	Çiftlik	Yamak
1	1	1	11	22	47	1	1	1
GEBRÂN								
	Mahalle					**Hâne**		
1	Dimitripolid					56		
2	Acı İstratiyoj					4		
3	Vasilaviç					23		
4	Papa Yani Kosologov					19		
5	Zogoduko					5		
6	Hristo Makakiterto					9		
7	Aya Yorgi Makriduka					14		
8	Ayo Dimitri					28		
9	Tirpes Perarçi					21		
10	Hristo Moskopodri					16		
11	Ayo Nikola Budiki					8		
12	Ayo Apostol					24		
13	Ayo İspas					12		
14	İvlahirine					14		
15	Mukoçi Lagoş					20		
16	Ayo Nikola Papatlastov					11		
17	Hırnomi					20		

[52] BOA., TTd., nr. 979, s. 51-61.

18	Ayo Paraskevi[53]	33
19	Hristo Sotra	13
20	Ayo Yorgi Dimitraki	20
21	Hâriç	29
22	Taksdariya-(Patodarya)	15
23	Acı İsveti Çapor	9
24	Ayoyani Prodrum	8
25	Dresni Terkovine	6
26	Ayo İvlas	47
27	Pişkeliç	31
28	Tuzciyân	33
29	Acı Istraç Saradino	16
30	Ayo Nikola İztemurak-İrtemurka	7
31	İvanikilopoz	11
32	Ayo Kiryaki	58
33	Arkondi	12
34	Küçük	5
35	Ayo Todor	4
		661
		3623 Nefer

Gayrimüslimlerin mahalle isimlerine bakıldığında genellikle "aziz" anlamına gelen Aya kelimesinin Osmanlılar tarafından yazımı olan Ayo-Aya ile başladığı görülür. Osmanlı şehirlerinde Müslüman mahalleleri genellikle çevresinde teşkil edilen cami gibi yapıların isimlerini almaktadır. İnöz'de gayrimüslim mahallelerinin de benzer şekilde; çevresinde oluşturulan kilisenin adı ile anılmış olması muhtemeldir. İnöz'de çok sayıda Rum-Ortodoks Kilisesi bulunmaktadır. Aya Kiryaki, Ayios Vasilios, Ayios Dimitrios, Ayios Konstantinos, Ayios Yeoryios, Ayios Ayios Ioannis o Prodmoros, Ayios Pavios şehirdeki kiliselerdendir[54].

Mufassal tahrir defterlerinde yer alan vergi mükellefi kişilerin isimlerinden yola çıkarak en sık kullanılan gayrimüslim isimlerinin Manol-Yorgi-Gorgi-Duka-İsteban-Anton-Mosi-Kosta-Andorya-Mihal-Marko-Yani-Dimitri isimleri olduğu söylenebilir. Kadın isimlerini ise; bive yani kocası ölüp işleyecek toprağı bulunan dul kadın- kayıtlarından çıkarabiliyoruz. Gavrile-Ceronya-Sofia gibi isimler en sık karşılaşılan isimlerden olmuştur. Müslümanların kullandığı isimlere bakıldığında Ali, Abdurrahman, Yusuf ve Mustafa gibi Arapça isimlerin yanı sıra İskender gibi isimlerin mevcudiyeti İslamlaşmadan ziyade iskân politikası doğrultusunda bölgeye az da olsa Türklerin getirildiğini düşündürmektedir.

[53] Bu kısımda kâtip, *Ayo Paraskevi Mahallesi'*ndeki hanelerin devamını *Mahalle-i Hırnomi* başlığı altında yan sayfada yazmıştır. Kâtibin mahalle isimlerini karıştırdığı, Mahalle-i Hırnomi ile yazılan hanelerin Ayo Paraskavi Mahallesi'ne ait olduğu anlaşılmıştır. Hırnomi Mahallesi hanelerinin sayımı tamamlanmış olup 20 hane olarak defterde belirtilmiştir. Bkz. BOA., TTd, nr. 979, s. 56-57.

[54] Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 114.

Tablo 3. XVI. Yüzyılda İnöz'ün Tahmini Nüfusu

	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1530	205	2613	2818
1558	274	3581	3855
1574	318	3305	3623

İnöz şehri, XVI. yüzyılda nüfus olarak kalabalık, büyük bir şehirdir. İpsala ve Keşan ile çevrili olan şehir XVI. yüzyılda İpsala'dan daha kalabalıktır. Aynı dönemde hem civar olduğu İpsala,'nın tahmini nüfusu 3000'leri bulmamışken[55], İnöz'de tahmini olarak 4000 kişi yaşamaktaydı. İnöz'ün XVI. yüzyıldaki nüfus verileri bütüncül olarak değerlendirildiğinde şu genel çıkarımlara ulaşmak mümkündür: 1530 yılında İnöz'ün toplam tahminî nüfusu 2.818 kişidir. Bu dönemde gayrimüslim nüfus, şehir toplamının %93'ünü oluştururken, Müslüman nüfus yalnızca %7 oranındaydı. 1558 yılına gelindiğinde toplam nüfus 3.855 kişiye ulaşmıştır. Hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfus sayıca artmış olsa da, toplam nüfus içindeki oranlar değişmemiş; yine nüfusun %93'ü gayrimüslim, %7'si ise Müslümandır.1574 yılı itibariyle ise toplam nüfus 3.623'e gerilemiştir. Bu dönemde Müslüman nüfus oranında nispeten bir artış yaşanmış ve şehir nüfusunun %9'unu oluşturmuştur. Ancak buna rağmen, gayrimüslimler %91'lik oranla şehir nüfusunun ezici çoğunluğunu teşkil etmeye devam etmiştir. Sonuç olarak, XVI. yüzyıl boyunca İnöz, nüfus yapısı itibariyle ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı bir şehir olma niteliğini korumuştur.

Osmanlı idaresine girdikten sonra da İnöz şehrinde gayrimüslim nüfusun Müslümanlardan ziyadesiyle fazla oluşu dikkat çekicidir. XVI. yüzyıl boyunca şehirde Müslümanlara ait mahallelerin bulunmaması, buna karşılık gayrimüslimlerin sayıları 40'a yaklaşan mahallelerde teşkilatlanmış olmaları, bu bölgedeki Osmanlı iskân politikasının genel eğilimlerin dışında bir seyir izlediğini göstermektedir. Bu durumu, Osmanlı'nın fetih ve iskân politikaları[56] bağlamında ele almak gerekir. Osmanlı Devleti'nin fetihten sonra fethedilen gayrimüslim şehirlerini Türk-İslâm kimliğine büründürme hedefi genel bir strateji olarak bilinse de, her şehirde bu politika aynı yoğunlukta uygulanmamıştır. İnöz örneğinde görüldüğü gibi bazı şehirlerde, Müslüman nüfusun yerleştirilmesi geciktirilmiş ya da sınırlı tutulmuştur. Bunun arkasında Osmanlı'nın uyguladığı aşamalı (tedrici) ve uzlaşma (müsâlahat) esasına dayanan fetih politikalarının etkisi büyüktür. İnöz'ün ekonomik yapısında önemli yer tutan tuzlalar, dalyanlar ve ticaret hayatı meslekî bilgi ve uzmanlık gerektiren faaliyetlerdendir. Bu faaliyetlerde uzmanlaşmış olan gayrimüslim halk, şehrin ekonomik işleyişinde belirleyici bir rol oynamaktaydı. Osmanlı Devleti şayet bu nüfusu tasfiye ederek yerine dışarıdan Müslüman unsurları yerleştirseydi, şehrin ekonomik dengesi bozulabilir, devletin bölgeden elde ettiği gelir ciddi şekilde azalabilirdi. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, İnöz'de gayrimüslim varlığını korumuş, onların dinî ve sosyal yapısına dokunmadan mevcut düzenin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. Böylece şehirde hem ekonomik istikrar sürdürülmüş hem de uzun vadede Osmanlı idaresinin yerleşim süreci için zemin hazırlanmıştır.

3. İnöz'ün Ekonomik Profili ve Şehir Ekonomisine Yansımaları

İnöz, eski çağlardan itibaren stratejik konumu ve elverişli doğal kaynakları sayesinde gelişmiş bir yerleşim yeri olmuştur. Şehrin iskele ve limanının bulunması da, ekonomik ve ticari faaliyetlerin artmasına katkı sağlayarak bölgenin gelişimini desteklemiştir. Geç Ortaçağ döneminde İnöz'ün bir tersanesi dahi vardır. İnöz ve Eski Foça, Yeni Foça ile birlikte, Müslümanların iç bölgelerine komşu, izole Hıristiyan ticaret limanları olarak ayrıcalıklı bir konuma sahiptir[57].

[55] Şenay Öztürk Yılmaz, "İpsala Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1519-1570)", *Her Yönüyle İpsala*, ed. Haluk Kayıcı-Emin Ünsal, c. 1, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 135.

[56] Osmanlı Devleti'nin fetih politikaları için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı 19* (Yaz 1999), ss. 115-135.

[57] Christopher Wright, *a.g.e.*, s. 206.

İnöz şehir merkezinde tarım ve hayvancılık, diğer iktisadi faaliyetlerin gölgesinde kalmıştır. Bir şehrin ekonomik faaliyet alanları, büyük ölçüde coğrafi konumu ve yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Deniz kıyısında yer alan İnöz şehri de bu özelliği doğrultusunda ekonomik olarak deniz ticareti, liman faaliyetleri, memleha, dalyan (balıkçılık) ve zanaat gibi alanlarda gelişme göstermiştir. Şehrin ekonomik unsurları olarak İnöz Limanı, İnöz memlehası, dalyanları incelenecek, şehirde üretimi yapılan ürünler ve bu ürünlerden alınan vergiler bağlamında İnöz'ün ekonomik profili oluşturulmaya çalışılacaktır.

Fatih Sultan Mehmed, Mora'nın fethinin ardından bölgeye despot olarak atadığı Dimitrios'a, Meriç Nehri'nin ağzında yer alan limanların denetimini, civardaki bölgelerin ticaret (ithalat ve ihracat) haklarını ve İnöz şehrinden elde edilen yıllık 300 bin gümüş Osmanlı sikkesi tutarındaki geliri, tevcih etmiştir[58]. Antik dönemlerde *Hebros* (Evros), Bulgarcası *Maritsu* olan Meriç Nehri[59], hem ticaret yollarını şekillendirmesi hem de suyolu bağlantıları sağlaması açısından İnöz Limanı'nın kullanımını artıran önemli bir etkendir. Nehir üzerinde XV. ve XVI. yüzyıllarda aktif bir taşımacılık olduğu görülür. İskelebaşı olarak adlandırılan yer, Edirne'nin limanı olan İnöz ile bağlantılıdır. Ege Adaları, İzmir ve Mısır'ın ticarî metaları, hububatı, İnöz'e gemilerle gelir, buradan da küçük gemilerle nehir yoluyla İskelebaşına getirilirdi[60]. Meriç Nehri üzerinde taşımacılık, takriben 20 metre uzunluğunda olan "İnöz Kayığı" adı verilen vasıtalarla gerçekleştirilirdi. Edirne-İnöz arasındaki yük taşımacılığında İnöz kayıkları kullanılırken, Filibe ve Edirne arasında ise sallar tercih edilirdi[61]. İnöz limanına Filibe'den de mallar gelmekteydi[62]. Tahıl ürünleri, özellikle de çavdar ve buğday, Meriç ve Enez üzerinden gemilere yükleniyordu. Fakat bu ticaret güzergâhı 1873 yılında yapılan demiryolu neticesinde önemini kaybetti[63]. Rumeli Demiryolu'nun İstanbul-Edirne-Sarımbey güzergâhı, dönemin ileri gelen devlet erkânının da katılımıyla 17 Haziran 1873 tarihinde açılmıştır. Dönemin sadrazamı Mehmed Rüşdü Paşa, Edirne istasyonundan merkeze kadar uzanan bir tramway hattı yapılmasını ifade etmiştir[64]. Antikçağlardan itibaren önemini koruyan İnöz, demiryolu yapımı sonucunda önemini kaybetmiştir.

Osmanlı sancak kanunnameleri, sancak esasına göre tutulmuş olan tahrir defterlerinde yer almaktadır. Sancağın tahririne geçmeden önce o sancakta uygulanacak kanunları içeren bir kanunname bulunurdu. Çünkü uygulanan ölçü birimleri, vergi miktarları sancaktan sancağa değişiklik göstermekteydi. Bazen sancak içerisindeki bir kazanın-nahiyenin gibi sancağa bağlı idari birime mahsus bir kanunname metni dahi olurdu. İnöz'de de bu durum mevcuttur. İnöz'ün sayımından sonra tahrir defterlerinde şehirde uygulanacak vergiler, içerikleri ve miktarları ile ilgili ayrı bir kanunname, *İnöz kanunnamesi* adıyla oluşturulmuştur. İncelen dönemde üç tahrir defterinde İnöz'e ait üç kanunname metni mevcuttur. Tespit edilebilen üç farklı tapu tahrir defterinde yer alan İnöz kanunnamesinden biri Ömer Lütfi Barkan tarafından çevrilmiştir[65]. Bu kanunname metninde Barkan, kanunnamenin bulunduğu defterin numarasını 950 ve tarihsiz olarak belirtmiştir. Eski defter numarası olması muhtemeldir. Defterin yeni numarası ise 979'dur. Barkan'ın tarihsiz olarak belirttiği defter arşivde 29.12.1300 olarak

[58] Kritovulos, *a.g.e.,* s. 173-174.

[59] Emine Gümüşsoy, "19. Yüzyıl Osmanlı Belgelerinde Meriç", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller1, haz*. Şakir Batmaz-Özen Tok, Ekspres Baskı, Kayseri 2015, s. 623.

[60] Aziz Tekdemir, "19. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Meriç Nehri'nde Vapur İşletme İmtiyazı", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller1,* haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Ekspres Baskı, Kayseri 2015, s. 644-645.

[61] İbrahim Sezgin, "Meriç Nehri'nde Taşımacılık (17-18. Asırlar)", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 1, haz*. Şakir Batmaz-Özen Tok, Ekspres Baskı, Kayseri 2015, s. 578.

[62] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "19. Yüzyıl Ticaretinde Meriç Nehri'nin Önemi", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller1,* haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Ekspres Baskı, Kayseri 2015, s. 282.

[63] İlber Ortaylı, "16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı)", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699),* ed. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 216.

[64] Tekdemir, *Edirne Tramvay Hattı Projeleri,* Kitabevi, İstanbul 2019, s. 30.

[65] Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları: Kanunlar*, c. 1, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943, s. 255-256.

tarihlendirilse de bu tarihin yanlış olduğu açıktır. Tayyib Gökbilgin eserinde[66] bu defterin tarihini H. 982/M. 1574 olarak verir. Defter incelendiğinde defterin muhtevası, kullanılan tabir ve ifadeler de XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığına işaret eder. Diğer bir İnöz kanunnamesi ise Ahmed Akgündüz tarafından çevrilmiştir[67].

İnöz'ün ekonomik kaynakları arasında tuz yatakları başlıca gelir kalemlerinden birini oluşturuyordu. İnöz, Osmanlı Devleti'nde tuz çıkarılan yerler arasındaydı. İnöz dışında Gümülcine, Midilli, Selanik, Rodos, Kızılcatuzla gibi yerlerden de tuz istihsali gerçekleşirdi. Tuz, her dönemde olduğu gibi hayati bir madde olduğundan, önem arz ettiğinden tuzlaların mülkiyeti de tıpkı madenlerin, iskelelerin, çeltik sahalarının ve dalyanların olduğu gibi verimli ve büyük tuzlaların mülkiyeti devlete aitti. Tuzlalardan çıkarılan tuzlar da bu doğrultuda devletin malı sayılırdı[68]. Tuz, yalnızca beslenmenin temel bir unsuru olmakla kalmayıp, balık, et ve sebze gibi gıda maddelerinin bozulmasını önlemesi bakımından da devletin her köşesinde hayati bir öneme sahipti[69]. Gemilere yüklenen tuzlar, iskele eminleri tarafından incelenir, gemilerin sayısı, yük miktarları, tuzu taşımak için aldıkları izin belgeleri büyük bir ciddiyetle kontrol edilirdi. Yük gemilerinden alınan *makiriyye vergisi*, tuz yüklü gemilerden de alınmaktaydı[70]. Dönemin fizikî ve teknik imkânları göz önüne alındığında, tuzun koruyucu bir madde olarak taşıdığı değer, devlet açısından ne denli stratejik bir unsur olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Tahrir defterlerinde de şehirde tuzlalar şehrin hasılat kısmında verilmiştir. Memleha olarak belgelerde geçen tuzlalar şehrin ekonomik hayatı açısında oldukça önemliydi. Tuzlalar, yüksek gelire sahip olan birimler olduğundan mukataa usulüyle iltizama verilirdi. İnöz mukataası İnöz kadısı ve nazırı tarafından denetlenip, idare edilirdi[71]. Ahyolu, Rumeli kıyıları ve İnöz'de bulunan tuz imalathaneleri, yılda yaklaşık 90 bin duka gelir sağlıyordu. İnöz'deki tuz yatakları ise genellikle Yahudi mültezimler tarafından işletilmek üzere kiralanıyordu[72]. Edirne ve civarının tuzları İnöz'de bulunan memlehadan karşılanıyordu. Tuz her dönem olduğu gibi önemli bir tüketim maddesi olduğundan tuzların zamanında irsal edilmesi de aynı derecede önemliydi. Zaman zaman tuz ihracatında sorunlar yaşanıyor, tuzun bazı şahıslar tarafından alıkonulması sonucunda tuz ihtiyacı olan yerler sıkıntıya düşebiliyordu. Böyle durumlarda devlet müdahale ederek tuzları ellerinde tutanların tespit edilmesi ve gerekli cezaların verilmesi için çeşitli fermanlar gönderiyordu. İnöz'deki memlehadan çıkarılan tuzun yeterli miktarda sevk edilmemesinden dolayı Edirne de tuz sıkıntısı yaşamıştır[73].

1519 yılında İnöz şehir merkezinin, şehirdeki dalyanlarla birlikte toplam geliri 102.835 akça olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl İnöz'e bağlı köylerden biri olan Yenice'nin geliri ise 7.071 akçadır. Böylece İnöz kazasının toplam geliri 109.906 akçaya ulaşmaktadır[74]. XVI. yüzyılda İnöz'deki ekonomik faaliyet alanlarının başında İnöz'de bulunan Memleha yani Tuzla gelir. 1530 yılında İnöz memlehasında 82 nefer tuzcu bulunur. Buradaki tuzladan Edirne'ye[75], Ordu-yı hümayunun yük hayvanlarına düzenli olarak tuz ihraç edilmektedir. İnöz ve Kavak memlahaları mukataası XVII. yüzyılda Dimitraki adlı zımmiye mukataa olarak verilmiştir. Memlehalardan ihraç edilen tuz oranı 45 muzur [76] olarak belirtilmiştir[77].

---

[66] M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952, s. 377.

[67] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 6, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 545-546.

[68] Lütfi Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, (Şubat 1963), s. 97-99.

[69] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 98.

[70] Filiz Yıldırım, "15-16. Yüzyıllarda Tuna Havzasında Tuzlalar ve Tuz Hukuku", *Turkish Studies* 9/4 (Spring 2014), 1173.

[71] Doğan, *a.g.m.*, s. 4.

[72] Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, s. 383.

[73] BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), nr. 26/585, s. 209.

[74] BOA, TTd., nr. 70, s. 33.

[75] BOA, A.DVNSMHM.d., nr. 26/585, s. 209.

[76] Muzur, tuz ve pirinç ölçüsü olarak kullanılmakta olup Selanik'te 45 okkaya (57.726 kg), Ahyolu'nda 90 okkaya (115.452 kg) tesadüf etmektedir. Garo Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, çev. Selmin Kangal, Akmed, İstanbul 2003, s. 393.

1558 ve 1574 tarihli tahrir defterleri, İnöz'ün ekonomik yapısına dair daha ayrıntılı ve sağlıklı veriler sunmaktadır. 1558 yılı defterinde şehir halkından alınan baş vergileri, "hane", "bive" (dul kadın) ve "mücerred" (bekâr erkek) olarak ayrı ayrı belirtilmiştir[78]. Aynı şekilde şehirde üretilen tarım ürünleri ve bu ürünlerden alınan vergiler de detaylı biçimde kayıt altına alınmıştır. Tahrir defterleri, ekonomik faaliyetin yürütüldüğü alanlar ile bu alanlardan tahsil edilen vergileri de açıkça göstermektedir. Bu veriler, şehrin iktisadî yapısının sadece tarıma dayalı olmadığını, farklı gelir kaynaklarının da bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle dalyanların varlığı dikkat çekicidir. Söz konusu dalyanlardan elde edilen vergiler, mukataa[79] usulüyle toplanmaktadır. Tüm bu unsurlar, İnöz'ün XVI. yüzyılda canlı bir ekonomik yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim şehirde çok sayıda dükkânın bulunması da bu ekonomik canlılığın bir başka göstergesidir.

Şehrin 1558 yılındaki ekonomik faaliyet alanlarını detaylı bir şekilde tahrir defterlerinde görmek mümkündür. Müslüman ve gayrimüslimlerden alınan vergilerin adı, miktarı, tahrir defterlerinde vergi mükellefi nüfusun sayımından sonra *hâsıl* başlığı altında verilmektedir. Vergiler, o bölgede yetiştirilen ürünlerin bir göstergesi olduğu gibi, yetiştirilen ürünün gelir miktarları da o ürünün bölge ekonomisine katkısını sunması açısından da kıymeti haizdir[80]. 1558 yılında İnöz'de bulunan tuzcular ispence ve cizyelerini vakfa vermektedir. Sattıkları tuzun yarısını alıp, diğer yarısını da devlete verir. Tuzcular bu vazifelerinden dolayı avarız vergisinden muaf tutulmuşlardır[81]. 1558 yılında İnöz şehir merkezinde üretimi yapılan tarım ürünleri; buğday, arpa, çavdar, nohut ve bakla, mercimek, susam, piyaz olarak adlandırılan sebze ve meyvedir. Küvare olarak kayıtlarda yer alan vergiden de şehirde arıcılık yapıldığı anlaşılır. Resm-i penbe de pamuk üretiminden alınan bir vergidir bu verginin varlığı da bize İnöz'de pamuk üretimi yapıldığını gösterir. İnöz'de o dönemde 32 adet değirmen bulunur. Değirmenin varlığı o dönemde oldukça önemlidir. Çünkü değirmenler, dönemin küçük sanayi işletmeleridir[82]. Her yerleşim biriminde bulunmadığı için değerlidir. Yine diğer bir iş kolu çömlekçilik olup şehirde çömlek fırınları bulunmaktadır. Bâc-ı siyâh olarak adlandırılan vergiden de İnöz'de bir Pazar yeri olduğu anlaşılır. Bu vergi, pazaryerinde alınıp satılan her üründen alınan vergidir. Müslümanların üzüm bağları da bulunur. Gayrimüslimler şarap üretip satmaktadır. Bu şarap satımından "*resm-i fuçı*" adı altında vergi toplanmaktadır. 7 adet dalyan bulunur. İnöz'deki dalyanlar mukataa usulüyle işletilmektedir. 18 adet de dükkân bulunmaktadır. Ama bu dükkânlarda ne satıldığına vâkıf değiliz. İnöz'ün 1558 yılında toplam geliri 95.481 akçadır[83].

1574 yılında İnöz'ün ekonomik hayatına dair veriler oldukça detaylıdır. İnöz'ün sayımının ardından hasılat kısmına geçilmiştir. Vergi mükellefi Müslüman nüfustan 891 akça, gayrimüslimlerden 16.450 akça, yave ve haymanelerden ise 650 akça vergi alınmıştır. Üretimi yapılan ürünler olan buğdaydan 2960, arpadan 189, mahlûttan 32, burçaktan 342, mercimekten 12 akça alınmıştır. Eskihisar'da bulunan bağların vergisi 84, Müslümanlarınkinin de 183 akçadır. Çayırlardan 75, piyazdan da 152 akça vergi kaydedilmiştir. Dışarıdan gelip alanlar için şarabın her 20 medresinden 1 akça vergi alınmaktadır. Bu kalemden 1574 yılı için alınan toplam miktar 774 akçadır. Tuzdan alınan vergi miktarı da kayıtlara yansımış olup, her yükden ikişer, her arabadan ise sekizer akça olmak üzere

[77] BOA, İbnülemin Meadin (İE.MDN), 1/75, Evâhir-i Şevval 1096 (20-28 Eylül 1685).

[78] Tahrir defterlerinde geçen bu terimler için bkz. Zeki Arıkan, "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", *Osmanlı Araştırmaları, 16*/16, (Aralık 1996), ss. 1-13; Nejat Göğünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32 (Haziran 2011), ss. 331-348.

[79] Mukataa, Osmanlı Devleti'nin kullanmış olduğu bir vergi birimi terimidir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "Mukataa", Türkiye *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 31, Ankara 2020, ss. 129-132.

[80] Osmanlı Devleti'nde Müslüman ve Gayrimüslimlerden alınan vergilerle ilgili bkz. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/5, (1947), ss. 483-511; Tufan Gündüz (ed*.), Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2019, s. 235-250; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* Fakülte Kitabevi, Isparta 2012, s. 139-163; Ziya Kazıcı*, Osmanlı'da Vergi Sistemi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014); Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800,* Cambridge University Press, New York 1981).

[81] BOA, TTd, nr 306, s. 137.

[82] Değirmenlerle ilgili bkz. Ahmet Yiğit, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (Aralık 2007), ss. 97-155.

[83] BOA, TTd, nr 306, s. 140.

toplamda 1574 yılında 7328 akçadır[84]. Resm-i fıçı 13979, fıçı-yı Hisar 525 akça olarak kaydedilmiştir. Tapu-yı zemin 227, Öşr-i penbe 197, öşr-i küvare 20, resm-i bidat 200, resm-i bojik 200, niyabet ve cürm-i cinayet-bad-ı heva gibi vergilerden alınan miktar da 2685 akçadır. Şehirde bulunan 7 adet dalyanın geliri 84.165 akçadır. 21 adet dükkândan ise 407 akça vergi alınmaktadır. Bu dönemde İnöz'de üretim faaliyetleri artmış, karhâne olarak adlandırılan 5 adet revgan-ı bezir yani beziryağı imalathanesi, şehirde ekonomik hayat içerisinde yerini almıştır. 5 kârhaneden 75 akça vergi alınmaktadır. Bu kârhaneler vakfa yılda on beşer akça vermektedir. Şehirde yine 18 adet bostan bulunur ve bu bostanlar mukataa olarak 540 akça ile kayıtlıdır[85]. İnöz'ün sayımından sonra İnöz'e bağlı Yenice'nin sayım ve hasılatına geçilir. Yenice ahalisi İpsala'daki Küre yundluk vazifeleri karşılığında avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardır[86]. Ekonomik verilerin sonunda İnöz kanunnamesi yer alır ki burada İnöz'de uygulanacak olan vergi miktarları ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. İnöz'de bulunan yel değirmenlerinin her birinden vergi görevlisi için resm-i ihtisap olarak altışar akça ve ayrıca yılda 51 akça vergi alınmaktadır. Vergiler, değirmenlerin taş sayılarına göre belirlendiği için kayıtlarda değirmenlerin taş sayıları da verilmiştir. Çömlek fırınlarından çıkan eşyadan 1,5 akça vergi alınmaktadır. Bostanlardan vergi alınmakla birlikte evlerinin bahçelerine ekilen sarımsak ve diğer ürünlerden alınmaz. Küçükbaş hayvancılık şehir merkezinde mevcut olup iki koyuna bir akça, her 300 koyundan 5 akça alınmaktadır. Gayrimüslimlerin elinde olan şarap üretimine dair bilgiler de inöz kanunnamesinde mevcuttur. Şarap, Osmanlı kayıtlarında hamr olarak kaydedilirdi. İnöz'de şarap için kullanılan ölçü biriminin medre[87] olduğu görülmektedir. Gayrimüslimler, kendi içtikleri şarap için vergi ödemezler. Vergi kıstası şarabın satılmasıdır. Şehirde üretilen ve yine şehirde satılan şaraptan her on medre için satandan 3, alandan 3,5 akça; şehirde üretilip şehir dışına çıkarılarak satılan şaraptan her fıçı için 12 akça ihtisab vergisi, reayadan meyhane açıp kendi içkilerini satanlardan her fıçı için 5 akça ihtisab vergisi alınmaktadır[88].

Yukarıda belirtilen ekonomik faaliyetlerin, mesleklerin yanı sıra, İnöz halkının icra ettiği diğer bazı meslekler de arşiv belgelerinde yer alan bilgiler doğrultusunda tespit edilebilmiştir. Üstelik ahaliden bazı bireyler devlet kademelerinde görev almıştır. Hristos adlı zımmi, kendi talebi üzerine, Mimarbaşı Hasan'ın verdiği temessük doğrultusunda İnöz merkez ve köylerine mimar olarak atanmıştır[89]. Bu atama, mimari faaliyetlerin devlet kontrolünde yürütüldüğünü göstermesinin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin mesleki atamalarda dinî aidiyetten ziyade mesleki ehliyeti esas aldığını da ortaya koymaktadır. İnöz'den Saray-ı Hümayun'da yapılacak binada çalışmak üzere usta[90] temin edilmeye çalışılmıştır. İnöz'de kasaplık mesleğinde meşhur olan İspanol veled-i Anton adlı zımmi kasaplık için İstanbul'a çağrılmıştır[91].

Sonuç

Kronikler doğrultusunda İnöz'ün Osmanlı idaresine geçişi 1456 yılı kış aylarında gerçekleşmiştir. Hâkimi Semadirek'de bulunan İnöz şehri, doğrudan bir askerî çatışmadan ziyade ahalisi tarafından teslim edilerek ele geçirilmiştir. Bu durum, fethin daha çok siyasî bir hâkimiyet değişimi şeklinde tezahür ettiğini göstermektedir. Fethin arka planındaki en temel dinamik, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra Bizans'a bağlı son toprak parçalarını, özellikle adaları ve Trakya kıyısındaki İnöz'ü, Osmanlı hâkimiyetine katma arzusu olmuştur. İnöz'deki yerel yöneticiler Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirerek şehir teslim edilmiş, bunun sonucunda bölge üzerindeki vergisel yükler artırılmıştır. Ayrıca, fethi kolaylaştıran somut etkenlerden biri, İnöz çevresinde yer alan diğer yerel yöneticilerin, şehrin prensi tarafından kendilerine zarar verildiği yönündeki şikâyetleridir. Bu

[84] BOA, TTd, nr. 979, s. 61.

[85] BOA, TTd, nr. 979, s. 62.

[86] BOA, TTd, nr. 979, s. 63.

[87] Ekin ölçeği olarak da kullanılan medre, aynı zamanda 6 okkalık şarap kabıdır. Şarap ölçü biriminde 8-9 okkaya-10-11.5 kiloya karşılık gelmektedir; Kürkman, *a.g.e.*, s. 388.

[88] BOA, TTd, nr. 979, s. 65.

[89] BOA, A.DVNSMHM.d, nr. 96/712, s. 141.

[90] BOA, A.DVNSMHM.d, nr.33/655, s. 314.

[91] BOA, A.DVNSMHM.d, nr.36/32, s. 10.

şikâyetler, Osmanlı müdahalesine meşruiyet kazandıran yerel düzeydeki gerilimlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

XVI. yüzyıla ait İnöz'ün mahalle sayıları, mahallelerinin isimleri ve bu mahallelerde yaşayan tahmini nüfus miktarı tespit edilmiş, mahalleler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Böylece şehir dokusunun sosyal ve mekânsal yapısına dair daha net bir tablo ortaya konulabilmiştir.1530 yılında İnöz'ün toplam tahminî nüfusu 2.818 kişidir. Bu dönemde gayrimüslim nüfus, şehir toplamının %93'ünü oluştururken, Müslüman nüfus yalnızca %7 oranındaydı. 1558 yılına gelindiğinde toplam nüfus 3.855 kişiye ulaşmıştır. Hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfus sayıca artmış olsa da, toplam nüfus içindeki oranlar değişmemiş; yine nüfusun %93'ü gayrimüslim, %7'si ise Müslümandır.1574 yılı itibariyle ise toplam nüfus 3.623'e gerilemiştir. Bu dönemde Müslüman nüfus oranında nispeten bir artış yaşanmış ve şehir nüfusunun %9'unu oluşturmuştur. Ancak buna rağmen, gayrimüslimler %91'lik oranla şehir nüfusunun ezici çoğunluğunu teşkil etmeye devam etmiştir. Sonuç olarak, XVI. yüzyıl boyunca İnöz, nüfus yapısı itibariyle ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı bir şehir olma niteliğini korumuştur.

Osmanlıların fetih sürecinde benimsedikleri istimalet politikası, İnöz şehrinin Osmanlı topraklarına katılımında belirleyici olmuştur. Şehir halkı, Osmanlı idaresine duyduğu güven ve bağlılık doğrultusunda herhangi bir direniş göstermeksizin teslim olmuş; böylece İnöz'ün fethi, barışçıl bir geçiş süreci şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum, Osmanlıların yerel unsurları kazanma ve gönüllü itaat yoluyla hâkimiyet tesis etme stratejisinin başarılı bir örneğini teşkil etmektedir.

İnöz'ün Osmanlı idaresine savaşsız bir şekilde girmesi, yalnızca fethin seyrini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı yönetiminin pragmatik ve esnek karakterini ortaya koyan bir laboratuvar işlevi görmüştür. Bu durum, literatürde sıkça vurgulanan istimalet politikasının sadece siyasi bir uzlaşma aracı olmadığını; aynı zamanda devralınan bölgenin ekonomik altyapısını ve beşerî sermayesini korumaya yönelik bilinçli bir iktisadi strateji olduğunu da göstermektedir. Devlet, İnöz'ün vergi gelirini ve ticari potansiyelini riske atmamak adına, klasik iskân politikalarını uygulamak yerine mevcut sosyo-ekonomik düzenin devamlılığını tercih etmiştir. Bu yönüyle İnöz, Osmanlı'nın fethettiği her bölgeyi homojen bir Türk-İslam kimliğine büründürme hedefi gütmediğini, aksine bölgesel koşullara göre şekillenen rasyonel bir idare anlayışına sahip olduğunu kanıtlayan somut bir örnek olarak öne çıkmaktadır

İnöz'ün Osmanlı hakimiyetindeki idaresi, devletin her fetihten sonra Müslüman nüfusu arttırma yönünde katı bir politika gütmediğini; aksine bölgesel ve ekonomik koşullara bağlı olarak esnek ve pragmatik yaklaşımlar benimsediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

XVI. yüzyıl İnöz nüfusu incelendiğinde; şehirde Katolik Cenevizlilerin değil Ortodoks Rum nüfusun yaşadığı görülmüştür. Bu durum, Cenevizlilerin bölgede esasen bir askerî ve idari elit sınıf oluşturduğunu, yerel halkın ise büyük oranda Ortodoks olan Rumlardan ibaret olduğunu göstermektedir. Cenevizlilerin idari varlıkları sona erdiği için de isim kayıtlarında ya da mahalle yapısında doğrudan Cenevizli unsurlara rastlanmamıştır. Bu durum, Osmanlı'nın fethettiği bölgelerdeki nüfusun dönüşümü, yerel halkın devamlılığı, idari elit kesimin göçü gibi meseleler açısından dikkat çekici bir örnektir.

İnöz'ün fethinden itibaren XVI. yüzyılın sonlarına kadar geçen süreçte, şehir nüfusunun büyük çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin liman kentlerine yönelik uyguladığı farklı idari ve demografik politikaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim Selanik, Gelibolu ve Varna gibi diğer önemli liman şehirlerinde XVI. yüzyılın sonlarına doğru Müslüman nüfusun belirgin bir artış gösterdiği görülürken, İnöz'de bu artış oldukça sınırlı kalmıştır. Bu farklılığın temelinde, şehrin coğrafi konumundan kaynaklanan görece dışa kapalılığı, yerleşik gayrimüslim unsurların ticaret ve üretim gibi ekonomik faaliyetler üzerindeki hâkimiyeti ile Osmanlı yönetiminin bölgenin nüfus yapısına bilinçli biçimde müdahale etmeme politikası yatmaktadır. Osmanlı idaresi, İnöz'de mevcut gayrimüslim nüfusun dinî, sosyal ve ekonomik düzenine dokunmadan, yerel istikrarı korumayı ve böylece bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin sürekliliğini teminat altına almayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, bir yandan şehirde ekonomik dengenin muhafazasını

sağlarken, diğer yandan uzun vadede Osmanlı idarî yapısının yerleşmesi için uygun bir toplumsal zemin oluşturmuştur.

İnöz'ün mevcut ekonomik verileri, şehrin dönemin şartlarına göre önemli bir zenginliğe sahip olduğunu göstermiştir. İnöz halkının görece yüksek refah seviyesi, şehrin doğal ve coğrafi avantajlarıyla yakından ilişkilidir. Özellikle stratejik limanı, Ege Denizi'nde ticaret yollarına kolay erişim sağlamış ve deniz ticaretini canlandırmıştır. Bunun yanı sıra, çevresindeki verimli dalyanlar sayesinde balıkçılık önemli bir geçim ve ticaret alanı hâline gelmiş, hem iç tüketim hem de ihracat için değerli bir kaynak sunmuştur. Şehir ekonomisinin bir diğer önemli unsuru ise tuzlalar olmuştur; bu doğal kaynaklardan elde edilen tuz, hem yerel hem de bölgesel pazarlarda ekonomik değeri yüksek bir meta olarak işlem görmüştür. Bu unsurlar bir arada değerlendirildiğinde, İnöz'ün zenginliğinin bölgenin doğal kaynaklarını ve ticari potansiyelini etkin şekilde değerlendirebilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.), nr. 26/585, nr. 33/655, nr. 36/32, nr. 96/712.

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), nr. 70, nr. 167, nr. 306, nr. 979.

İbnülemin Meadin (İE.MDN), 1/75.

2-Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 6, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

ALACA, Hanife. "XVI. Yüzyıl Başlarında Balkan Şehirlerinde Nüfus: Sağkol Kazaları Örneğinde Bir Tarihsel Demografi Denemesi". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (Temmuz 2021), 1932-1950. https://doi.org/10.33206/mjss.822191.

ARIKAN, Zeki. "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", *Osmanlı Araştırmaları,* 16/16, ss. 1-13.

Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Çeviri ve Günümüz Diline Aktarım: Kemal Yavuz M.A. Yekta Saraç, K Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003.

ATALAY, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

AYDIN, Mahir, *Gümülcine Sancağı 1879-1912*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

BABINGER, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*. çev. Dost Körpe.: Oğlak Yayınları, 4. bs., İstanbul 2003.

BARKAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları: Kanunlar*, C.1, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943.

CEVAT, Ali, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1313.

CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi.* C. 1. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

COŞKUN, Ali vd. (Yay. Haz.) *167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530): Dizin ve Tıpkıbasım*, c. 1. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/5, ss. 483-511.

DEMİRKENT, Işın, "Bizans". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, ss. 230-244.

DOĞAN, Faruk, "Osmanlı Tuz Üretimi, Ticareti ve Mali Önemine Dair Bir İnceleme: İnöz (Enez) ve Kavak Memleha Mukataası", *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, ss. 1-18.

Dukas, *Bizans Tarihi*. çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.

Dukas. *İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği 1341-1462*, çev. V. Mirmiroğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.

EMECEN, Feridun M, "Limni Adası'nda Türk İskânının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Safhaları". *Tarih Dergisi,* 46, ss. 177-203.

EMECEN, Feridun M, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Enverî, *Düsturname-i Enverî (19-22. Kitaplar) Osmanlı Tarihi (1299-1465),* haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, 2. Bs., İstanbul: 2012.

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "19. Yüzyıl Ticaretinde Meriç Nehri'nin Önemi", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 1,* haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Ekspres Baskı, Kayseri 2015, ss. 281-290.

FEYİZ, Fulya. *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Gümrük Kayıtları Işığında Edirne Ticaret Hayatı*, Doktora Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2022.

FINLAY, George. *A History of Greece From Its Conquest By The Romans To The Present Time B.C. 146 To A.D. 1864,* c. V, Oxford Press, Oxford 1877.

GALLATTO, Aldo. "Ceneviz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 363-365.

GENÇ, Mehmet, "Mukataa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* c. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, ss. 129-133.

Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, 6. bs., Ankara 2006.

GÖĞÜNÇ, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi,* 32 (Haziran 2011), ss. 331-48.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952.

GÖKÇE, Turan, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından "Mufassal-İcmal" Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XX/1 (Temmuz 2005), ss. 71-134.

GÜÇER, Lütfi. "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (Şubat 1963), ss. 97-143.

GÜMÜŞSOY, Emine, "19. Yüzyıl Osmanlı Belgelerinde Meriç", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 1,* haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Ekspres Baskı, Kayseri 2015, ss. 623-641.

GÜNDÜZ, Tufan (ed.*), Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, 6. bs., Grafiker Yayınları, Ankara 2019.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Halil Berktay, c. 1, Eren Yayıncılık, İstanbul 2001.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, 19 (Yaz 1999), ss.115-135.

İNALCIK, Halil, "Rumeli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, ss. 232-235

KAHRAMAN, Ali Doruk – Yılmaz, Murat. "Midilli Kısa Kroniği*", DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Ekim 2023), ss. 717-739.

Kâtip Çelebi, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan, Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr*, Yayıma haz. Seda Çakmakçıoğlu/Çetin Şan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

KAZICI, Ziya*, Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

KILIÇ, Orhan, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri: Kuruluştan 19. Yüzyıla*, c.2, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

KIVRAK, Güler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrüğü,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*. çev. Karolidi, Kaknüs Yayınları, 3. bs., İstanbul 2011.

KURTULUŞ, İsmail Hakkı. *Edirne İl Sınırları İçindeki Kalelerin Tespit ve Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

KÜRKMAN, Garo, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, çev. Selmin Kangal, Akmed, İstanbul 2003.

MCGOWAN, Bruce, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800*, Cambridge University Press, New York 1981.

ORTAYLI, İlber, "16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı)", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 215-224.

Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZTÜRK YILMAZ, Şenay, "İpsala Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1519-1570)", *Her Yönüyle İpsala*, c. 1, ed. Haluk Kayıcı-Emin Ünsal, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, ss. 125-142.

ÖZTÜRK YILMAZ, Şenay, "XVI. Yüzyılda Podgoriçe Kazâsı'nda İdari, Sosyal ve Demografik Yapı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* 9/2 (Eylül 2024), ss.1406-1441.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

SEZGİN, İbrahim, "Meriç Nehri'nde Taşımacılık (17-18. Asırlar)", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 1,* haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Ekspres Baskı, Kayseri 2015, ss. 577-582.

SEZGİN, İbrahim, "Paşa Livâsı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.* 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, ss. 183-184.

ŞAHİN, Reyhan, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat,* Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne *2006*.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.6, Mihran, İstanbul 1889.

TEKDEMİR Aziz, "19. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Meriç Nehri'nde Vapur İşletme İmtiyazı", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 1,* haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Ekspres Baskı, Kayseri 2015, ss. 643-659.

TEKDEMİR, Aziz, *Edirne Tramvay Hattı Projeleri,* Kitabevi, İstanbul 2019.

TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.

UYSAL, Nurhan, *Kuyud-ı Kadim Arşivindeki 416 Numaralı Deftere Göre Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ 2022.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* Fakülte Kitabevi, 9. bs., Isparta 2012.

ÜNSAL, Emin, "İnöz (Enez) Kalesi'nde Kalebend Cezasının Tatbiki (XVIII. Yüzyıl Son Çeyreği)", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 7/13 (Mayıs 2024), ss. 59-66.

WRIGHT, Christopher, *The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355-1462*, Brill Press, Leiden 2014.

YILDIRIM, Bülent –Kayıcı, Haluk, "Balkan Savaşları Öncesi Batı Trakya'nın İdarî ve Demografik Durumu", *Dünden Bugüne Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, ed. Cezmi Eraslan vd., Şenyıldız Yayıncılılık, İstanbul 2016, ss. 42-63.

YILDIRIM, Filiz, "15-16. Yüzyıllarda Tuna Havzasında Tuzlalar ve Tuz Hukuku", *Turkish Studies* 9/4, (Spring 2014), ss. 1169-1183.

YILMAZ, Hilal, "Temettuat Defterine Göre Enez'in Kaleiçi (Derun-ı Hisar/Derun-ı Kal'a) Mahallesi", *Enez Kitabı*, ed. Haluk Kayıcı-Emin Ünsal, Ceren Yayıncılık, Edirne 2023, ss. 95-133.

YİĞİT, Ahmet. "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (Aralık 2007), ss. 97-155.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 235-249 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1652011
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

AMERİKAN VE KANADA BASININDA DOĞU TRAKYA'NIN YUNANİSTAN TARAFINDAN İŞGALİ

Burçin IŞIM*

Öz: Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda yenilmişti. Osmanlı Devleti'nin düştüğü bu zor durumdan faydalanmak isteyen Yunanistan, Doğu Trakya'nın kendisine verilmesini talep etmişti. Nitekim San-Remo Konferansı, Doğu Trakya'yı Yunanistan'a vermişti. Askeri hazırlıklarını tamamlayan Yunanistan, 20 Temmuz 1920'de saldırı başlatmıştı. Aynı gün Tekirdağ, 25 Temmuz'da ise Edirne Yunanistan tarafından işgal edilmişti. Böylece kısa süre içinde Doğu Trakya askeri harekâtı sonuçlanmıştı. Yunanistan'ın başlattığı bu saldırı Amerikan ve Kanada basınının dikkatini çekmişti. Çalışmamızda Amerikan ve Kanada basınının işgali nasıl duyurduğunu anlatmaya çalışacağız. Trakya harekâtı ile ilgili birçok haber gazetelerde yerini almıştı. Kralın Tekirdağ'a yapılan askerî harekâtı Averof gemisinden izlemesi ilk sayfalardan duyurulmuştu. Basın, Yunan ordusunun yaptığı askerî harekâttan başarı ile bahsetmiş, birçok yerde Yunan ordusuna övgüler düzmüştü. Türk kolordusunun yaptığı savunma ise görmezden gelinmişti. Kısacası Amerikan ve Kanada basını tarafsız kalmayı başaramamıştı.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Amerika, Kanada, Yunanistan, Trakya, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli.

OCCUPATION OF EASTERN THRACE BY GREECE IN THE AMERICAN PRESS

Abstract: The Ottoman Empire had been defaeted in World War I. Greece, seeking to capitalize on the Ottaman Empire's predicament, demanded the return of Eastern Thrace. Thus, the San-Remo Conference awerded Eastern Thrace to Greece. Having completed its military preparations, Greece launched an attack on July 20, 1920. Tekirdağ was occupied by Greece on the same day, and Edirne was occupied by Greece on July 25. In this way, the military operation in Eastern Thrace was quickly concluded, This attack initiated by Greece, attracted the attention of the American and Canadian press. In our study, we will try to explain how the American and Canadian press announced the occupation. Many news about the Thrace operation appeared in the newspapers. It was announced on the first pages that the king watched the military operation against Tekirdağ from the Averof ship. The press talked successfully about the military operation carried out by the Greek Army and praised the Greek army in many places. The defense of the Turkish corps was ignored. In short, the American and Canadian press failed to remain impartial.

Key Words: America, Canada, Greece, Ottoman Empire, Thrace, Adrianople, Rodosto, Kırklareli.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilgiyi kabul edip 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekenamesi'ni imzalaması, sonun başlangıcı olmuştu[1]. Mütarekede doğrudan Trakya'yı ilgilendiren bir madde yoktu. Ancak 15. maddesi ülkedeki demir yollarının Müttefikler tarafından işgalini öngörüyordu[2]. Bu, doğal olarak Doğu Trakya'daki demir yolunu da kapsıyordu. Nitekim Fransızlar, mütarekeden beş gün sonra 4 Kasım 1918'de Doğu Trakya demir yolunun işletmesine el

* Dr. Burçin IŞIM, Bakırköy Cumhuriyet Başsavcılığı, Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, Müdür Yardımcısı, burcin_sm@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2636-1077.

[1] Seha L. Meray, Osman Olcay, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 8.

[2] a.g.e., s. 16; 15. Madde şu şekilde idi: "Kafkasya-Ötesi demir yollarının şu sırada Türk denetimi altında bulunan bölümlerini de içermek üzere, halkın gereksinimleri gereği gibi göz önünde tutulmak koşuluyla, tüm olarak Müttefik makamlarının diledikleri gibi kullanımları altına konulması gereken bütün demir yolları üzerinde Müttefik Denetleme görevlilerinin yerleştirilmesi. Bu hüküm Batum'un müttefiklerce işgaline hiçbir karşı çıkışta bulunmayacaktır." Bkz. a.g.e, s. 16.

Başvuru/Submitted: 05.03.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

koymuştu[3]. Fransızların buradaki faaliyetleri mütareke şartlarının yerine getirilmesinden ibaretti. Bir müddet sonra demir yolunun Yunan taburlarına teslim edileceği haberleri duyulur olmuştu. Çok geçmeden Fransızlar, 14 Ocak 1919'da hattın muhafazasını Yunan taburlarına teslim etmişti[4]. Bu, bölgede gerçekleşecek felaketlerin ilk işareti idi. Osmanlı Devleti, Yunan taburlarının Doğu Trakya demir yolunu işgaline kayıtsız kalmıştı. Bulgarlar ise bunun kendi menfaatlerine ters düştüğünü bildikleri için bu işgali, İtilaf Devletleri nezdinde protesto etmişlerdi[5].

Ülkenin içinde bulunduğu bu zor durum ve koşullar birçok unsurun iştahını kabartmıştı. Bilhassa Venizelos'un liderliğindeki Yunanistan ile yerli Rumların eline tarihi bir fırsat geçmişti. Venizelos, 2 Kasım 1918'de İngiltere Başbakanı Lloyd George'a ve Paris Barış Konferansı'na sunduğu meşhur 30 Aralık 1919 tarihli muhtıra ile Trakya üzerindeki Yunan emellerini açıkça ortaya koymuştu. Ona göre Trakya ve İstanbul'da 731.000 Rum yaşamaktaydı ve Trakya, Yunan toprağı idi. Bu kapsamda Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini talep etmişti[6].

Paris Barış Konferansı, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması şartlarını belirleyemeden sonlanmıştı[7]. 1920 yılının ilk aylarında toplanan Londra Konferansı ise San-Remo'da bir konferans toplanmasına karar vermişti[8]. Bu konferans, galip Avrupa devletlerine arkasını yaslayan Venizelos'un güttüğü emperyalist politikalara tam da onun istediği gibi cevap vermişti. Nihayetinde Doğu Trakya, Silivri dâhil olmak üzere Yunanistan'a bırakılmıştı[9]. Sıra Doğu Trakya'ya asker sevk edilmesine gelmişti.

Ülkenin içinde bulunduğu vahim durumdan endişe duyan Trakya'nın ileri gelenleri, bir kurtuluş ümidi olarak mütarekeden hemen sonra 2 Kasım 1918'de Trakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ni kurmaya karar vermişlerdi[10]. Cemiyet, çeşitli kongreler[11] ile Yunan tehlikesine karşı bir takım çözümler üretmeye çalışsa da cemiyetin faaliyetleri Yunan arzu ve emellerini önlemek konusunda başarılı olamamıştı.

Trakya'ya yapılacak Yunan harekâtına karşı Albay Cafer Tayyar Bey'in emir komutasında bulunan I. Kolordu Kumandanlığı direnme kararı almıştı. 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u fiili olarak işgal etmelerinin ardından Cafer Tayyar Bey aynı gün İstanbul ile olan irtibatı kesmiş ve seferberlik ilan etmişti[12]. Ancak Cafer Tayyar Bey'in ilan ettiği seferberlik, bilhassa Tekirdağ Mutasarrıfı Firuzan Bey'in muhalefeti ile karşılaşmıştı[13]. Tekirdağ'da bulunan 55. Tümen Kumandanı Alaaddin Bey de kolordu kumandanının seferberlik ilanına uymak istememişti. Seferberlik ilanının bu şehirde tam olarak uygulama alanı bulamamasından dolayı Cafer Tayyar Bey seferberliği Tekirdağ'da biraz daha yumuşatmış, şehrin kıyı kesimlerinde seferberlik uygulanmamasına karar vermişti[14]. Aynı

[3] Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1992, bs., 3, s. 145.

[4] "Trakya'da Yunan Asâkiri", Muvakkit, 19 Kanunusani 1919 Pazar, s. 1; "Trakya'da Yunan Askeri", Yenigün, 21 Kânunusani, 1919 Salı, s. 2; Türkan Doğruöz, Milli Mücadelede Kırklareli, Kırklareli Belediyesi Kültür Yayınları, Kırklareli 2007, s. 11; Bıyıklıoğlu, a.g.e., I, s. 145.

[5] İbrahim Kamil, Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu'da ve Trakya'da Milli Mücadele (1919-1922), Nobel Yayınları, Ankara 2020, s. 198-199; Bıyıklıoğlu, a.g.e. s. 145.

[6] Macmillan Margaret, Paris Barış Konferansı 1919, Çev: Belkıs Dişbudak, Ankara 2004, s. 341; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 146.

[7] Paul C. Helmreich, Sevr Entrikaları, Çev: Şerif Erol İstanbul 1996, s. 216; Resul Yavuz, "Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşmasına Giden Süreçte Türk Diplomasisi", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2016, s. 383.

[8] Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. III, Ankara 2019, s. 132.

[9] Mustafa Burak Özdemir, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Taksim Projesi: San-Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920)", T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2018, s. 279.

[10] Zekai Güner, Trakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 13.

[11] Kongreler için bkz. Güner, a.g.e. 99-139.

[12] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Yıl:7, sy. 24, Belge Nr, 605, 606, 630, Haziran 1958 Ankara.

[13] Bıyıklıoğlu, a.g.e., I, s. 212-213.

[14] HTVD, Yıl:7, sy. 24, Belge Nr, 610, Haziran 1958 Ankara.

gün İstanbul'dan Tekirdağ'a bir İngiliz savaş gemisi ulaşmıştı. Gemi kumandanı şehirde bir vukuat meydana gelirse şehri topa tutacağını söyleyerek adeta tehditler savurmuştu[15].

Cafer Tayyar Bey, İstanbul hükûmetinin son durumunu daha yakından anlayabilmek için 21 Nisan'da İstanbul'a hareket etmişti[16]. Burada birçok devlet adamı ile görüşmüştü[17]. Ancak Cafer Tayyar Bey, buradan istediği neticeleri alamadığı gibi Trakya'daki milli hareketi baltalamak isteyen İstanbul hükûmetine çok önemli bir fırsat vermişti. Damat Ferit, ilk önce Cafer Tayyar Bey'i kolordu komutanlığından almış, yerine Albay Muhittin Bey'i atamıştı[18]. Ayrıca Edirne Valisi, Kırklareli Mutasarrıfı ve Tekirdağ Mutasarrıfı görevlerinden azledilmişti[19]. Böylece İstanbul hükûmeti, Trakya'daki milli harekâta bir darbe daha indirmişti.

Trakya'da idari ve askeri anlamda bir taraftan bunlar olurken diğer taraftan silahlı mukavemet fikri artmıştı. 9-13 Mayıs 1920'de toplanan Edirne Kongresi, ezici bir çoğunlukla Trakya'yı silahlı olarak savunma kararı almıştı[20]. Kongrenin dördüncü içtimaının üçüncü celsesi Cafer Tayyar Bey'in Trakya'daki askeri savunmanın nasıl olması gerektiği konusundaki bilgilendirmeleri ile geçmişti[21]. Yunan tehditlerinin artması ve savaşın giderek kaçınılmaz olduğunu anlayan I. Kolordu Kumandanlığı, 19 Mayıs 1920'de birliklerin Edirne-Uzunköprü-Keşan-Malkara-Tekirdağ-Çorlu-Çerkezköy hattında toplanmasını emretmişti[22]. Yunanistan ise San-Remo Konferansı kararları gereği Batı Trakya'yı işgal etmiş, birliklerini Meriç Nehri kenarında toplamaya başlamıştı[23]. Bunun üzerine I. Kolordu Kumandanlığı, 27 Mayıs'ta resmi bir şekilde seferberlik ilan etmişti[24].

Yunan harekâtı, 20 Temmuz 1920'de başlamış, Aleksandır Mazarakis, emri altındaki İzmir Tümeni askerlerini Tekirdağ, Ereğli ve Sultanköy'e sevk etmişti[25]. İzmir Tümeninin 27. ve 28. Alayları Ereğli'ye, 3. ve 30. Alayları ise Tekirdağ'a çıkartma yapmıştı. Birliklerin mevcudu 15.000 idi[26].

---

[15] HTVD, Yıl:7, sy. 24, Belge Nr, 607, 608, 609, 610, Haziran 1958 Ankara.

[16] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, BOA, DH.İ.UM, 3/1-1/69; İstanbul Basını Cafer Tayyar Bey'in İstanbul'a gelişini yakından takip etmişti: "Bkz. "Cafer Tayyar Bey'in Dehâleti", İkdam, 22 Nisan 1920 Perşembe, s. 1; "Cafer Tayyar'ın Dehâleti", Alemdar, 22 Nisan 1920 Perşembe, s. 2; "Cafer Tayyar Bey", Akşam, 22 Nisan 1920 Perşembe, s. 3; "Edirne Vilayetinde", İleri, 23 Nisan 1920 Cuma, s. 1.

[17] "Edirne Vilayetinde", İleri, 23 Nisan 1920 Cuma, s.1; "Cafer Tayyar Bey", İleri, 25 Nisan 1920 Pazar, s. 1; "Cafer Tayyar'ın Ziyareti", Alemdar, 25 Nisan 1920 Pazar, s. 2; "Cafer Tayyar Bey", Akşam, 25 Nisan 1920 Pazar; "Ziyaret ve Mülakatlar", Alemdar, 26 Nisan 1920 Pazartesi, s. 2.

[18] Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), Kutu: 28, Gömlek: 31, Belge: 31, lef, 1-2; TİTEA, Kutu: 28, Gömlek: 87, Belge: 87; "Edirne Kolordu Kumandanlığı", İkdam, 3 Mayıs 1920 Pazartesi, s. 2; "Cafer Tayyar Bey", Alemdar, 2 Mayıs 1920 Pazar, s 2; Muhiddin Bey Edirne'ye ulaştıktan sonra İstanbul'a bir telgraf göndermişti. Esasında bu telgraf Muhiddin Bey'in de Cafer Tayyar'ın izinde gideceğini gösteriyordu: O, Edirne'de Trakya hukukunun müdafaası için bir cemiyetin mevcut olduğunu, bunun Anadolu'daki Kuva-yı millîye ile hiçbir alakasının olmadığını söylüyordu. Ona göre, bu cemiyetin amacı Trakya'nın Yunan işgalinden muhafazasını sağlamaktı. Cemiyetin bütün üyelerinin de endişesinin Yunan işgali olduğunu bildiriyordu. Bkz. "Edirne Kumandanının Bir Telgrafı", Alemdar, 2 Mayıs 1920 Pazar, s. 1; "Edirne Kumandanının Telgrafı", İleri, 3 Mayıs 1920, s. 2.

[19] "Edirne Valiliği", Alemdar, 2 Mayıs 1920 Pazar; "Edirne Valisi", İkdam, 3 Mayıs 1920 Pazartesi, s. 2; "Azil ve Tayinler", Alemdar, 17 Mayıs 1920 Pazartesi, s. 2; "Tekfurdağ Mutasarrıflığı", Alemdar, 18 Mayıs 1920 Salı, s. 2; "Tekfurdağı Mutasarrıfı", İleri, 18 Mayıs 1920 Salı, s. 3; "Tekfurdağı Mutasarrıfı", İleri, 20 Mayıs 1920 Perşembe, s. 3; "Tekfurdağı Mutasarrıflığı", İkdam, 20 Mayıs 1920 Perşembe, s. 2; "Tekfurdağı Mutasarrıfı", İleri, 28 Mayıs 1920 Cuma, s. 2; "Tekfurdağı Mutasarrıfi", İleri, 7 Haziran 1920 Pazartesi, s. 1.

[20] TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-90.

[21] TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-117; TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-118; TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-119; TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-120; TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-121; TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-122; TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-123; TİTEA, Kutu: 27, Gömlek: 9, Belge: 9-124.

[22] Bıyıklıoğlu, a.g.e., I, s. 310-311.

[23] Bıyıklıoğlu, a.g.e., I, s. 314; "Trakya'da Yunan İşgali Başladı", Alemdar, 1 Haziran 1920 Salı, s. 2.

[24] TİTEA, Kutu: 28, Gömlek: 105, Belge: 105; a.g.e. I, s. 319, 322.

[25] Yedek kuvvetler ise Miralay Kondolis'in idaresinde bir alaydan oluşmaktaydı. Bkz. "Uzunköprü Muharebeleri", Alemdar, 24 Temmuz 1920 Cumartesi, s. 3; "İhrac Hareketlerine Dair Tafsilat", Vakit, 24 Temmuz 1920 Cumartesi, s. 1; "Trakya'ya Karşı Askeri Harekât Başladı", Akşam, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; Bıyıklıoğlu, a.g.e., I, s. 351.

[26] Doğruöz, a.g.e., s. 101; Tekirdağ'ın işgali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Burçin IŞIM, "Milli Mücadele Döneminde Tekirdağ 1919-1922", İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 2024.

1. Amerika ve Kanada Basınında Doğu Trakya'nın İşgali

Amerika Başkanı Woodrow Wilson, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada 8 Ocak 1918'de dünya barışının yeniden kurulması için Wilson prensipleri olarak bilinen bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildirinin 12. maddesi doğrudan Osmanlı Devleti ile ilgiliydi. Buna göre, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeler Türklere verilecek, Türk olmayan diğer unsurlara bağımsız gelişme imkânı tanınacaktı.[27]

Amerika basını, Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmişti. Bunda, Wilson ilkelerinin 12. maddesinde Türk olmayan diğer unsurlara yapılan bağımsızlık vurgusu etkili olmuştu. Özellikle Ermeni lobisinin etkisiyle Amerikan basını dikkatini Osmanlı Devleti'ne çevirmişti. Bir başka neden ise İzmir'in, Wilson prensipleri esas alınarak imzalanan Mondros mütarekesi gereğince işgal edilmesiydi. Amerikan delegasyonu bu işgale muhalefet etmesine rağmen Amerikan Başkanı Wilson destek vermişti.[28] Kanada basını ise Amerikan basını ile benzer haberler yayınlanmıştı. Bu benzerliğin altında yüksek olasılıkla aynı haber kaynaklarından yararlanmış olmaları vardı.

Amerika ve Kanada basını, Yunan harekâtına karşı kayıtsız kalmamıştı. Bu konuda birçok haber yayınlanmıştı. Yunan ordusunun başarısı karşısında övgülerini saklamayan basın, tarafsız kalmayı başaramamıştı.

Gazeteler, her iki taraf arasında başlayan çatışma haberlerini ana sayfalarından yayınlamaya başlamıştı. Onlara göre, 19 Temmuz günü başlayan çatışmalar nedeniyle telgraf iletişimi ve demir yolu trafiği kesintiye uğramıştı. Bu kapsamda Paris'e giden Doğu Ekspresi İstanbul'da bekletilirken Paris'ten İstanbul'a giden tren ise Edirne yakınlarında durdurulmuştu. Edirne'ye giden bir tren ise Çerkezköy'de bekletilmişti. Müttefik güçlerin temsilcileri ise sivillere bölgeye seyahat etmekten kaçınmalarını tavsiye etmişti[29]. Gerçekten Yunan harekâtından bir gece önce, 19 Temmuz gecesi, İstanbul'dan hareket eden tren Çerkezköy istasyonunda durdurulmuş ve bundan sonra trenin İstanbul ile Çerkezköy hattında sadece eşya taşımaya devam ederek işlemeye devam edeceği duyurulmuştu[30].

Bazı gazeteler, gerçek dışı haberler ile kamuoyunu yanıltmıştı. Spokane Daily Chronicle gazetesi, savaşın başlaması ile Türk yetkililer tarafından sivillerin Edirne'den tahliye edildiğini yazmıştı[31]. Oysa böyle bir durum ilk günlerde söz konusu değildi. Ancak Edirne'nin düşme tehlikesinin artması üzerine Bulgaristan'a 10.000 civarında ahali iltica etmek zorunda kalmıştı. Üstelik bu iltica hareketi resmî makamların talebi üzerine değil; halkın Yunanlıların katliama girişecekleri endişesi üzerine başlamıştı.[32]

Yukarıda bahsedildiği üzere Yunan askeri harekâtı, 20 Temmuz 1920 Salı günü Tekirdağ, Marmara Ereğlisi ve Sultanköy'e yapılan deniz harekâtı ile başlamıştı[33]. Marmara kıyılarını savunacak olan 55. Tümen ise harekâtın ilk gününde hatta ilk saatlerinde dağılmış, tümen komutanı birlikleri üzerindeki

[27] Ufuk Özcan, "Wilson Prensipleri Üzerine", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, c. 2, sy. 4, s. 45.

[28] Ceyhun Öğreten, "Amerikan Basınında Türk Millî Mücadelesi 19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi", sy. 35, s. 169-70.

[29] "Arabs To Resist French Advance", Lewiston Evening Journal, 20 Temmuz 1920, s. 2; "Fighting In Vicinity Of Adrianople", The Lewiston Daily Sun, 21 Temmuz 1921 Çarşamba, s. 4; "Greece-Turk Clash Cuts Rail Routes", The Border Cities, 20 Temmuz 1920 Salı, nr. 119, s. 1; "Greece Continue Thrace Advance", The Morning Leader, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Advance On Thrace Begun by Greeks", The Border Cities**,** 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Greeks In Turks Battle", The Portsmouth Daily Times, 20 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[30] BOA, DH.EUM.AYŞ, 44-11; "Yalnız Çerkezköyüne Kadar", İleri, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; Edirne İstanbul Münakalatı", Dersaadet, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 3; "Trakya Ahvali-Edirne ile Şimendifer Münakalatı", Vakit, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; Harekâtın başlaması ile Edirne ile İstanbul arasındaki posta ulaşımı da kesilmişti. Bkz. Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından gönderilen 20 Temmuz 1920 tarihli tezkire, BOA, MV, 219-161; "Edirne İle Posta Muhaberatı", İleri, 17 Temmuz 1920 Cumartesi, s. 1; "Edirne Telgraf Muhaberatı", Vakit, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Trakya'ya Gidecek Yolcular", Alemdar, 23 Temmuz 1920 Cuma.

[31] "Greeks Fight Turkish Army; Plane Shot Down", Spokane Daily Chronicle, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 2.

[32] Bıyıklıoğlu, a.g.e., I, s. 368-369; Bu sayı bazı kaynaklarda farklı gösterilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Özkan, "Yunan İşgali Sonrasında Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a İltica Hareketi", Belleten, Türk Tarih Kurumu, c. LXXXVII, sy. 309, s. 641.

[33] "Uzunköprü Muharebeleri", Alemdar, 24 Temmuz 1920 Cumartesi, s. 3; "İhrac Hareketlerine Dair Tafsilat", Vakit, 24 Temmuz 1920 Cumartesi, s. 1; "Trakya'ya Karşı Askeri Harekât Başladı", Akşam, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

kontrolünü kaybetmişti[34]. 55. Tümen Kumandanı Yarbay Alaaddin Bey birliklerinin dağılması karşısında sorumluluğu kendisinde görmüş ve 21 Temmuz'da istifasını vermişti. Yerine Yarbay M. Yümnü Eğilmez getirilmişti[35]. Amerikan ve Kanada basını, Tekirdağ'a çıkarma yapan Yunan kuvvetlerinin hızlı bir şekilde karaya çıktıklarını, bu durum karşısında 55. Tümen Kumandanı Alaaddin Bey'in Albay Cafer Tayyar Bey'e telefon ederek: "*Dayanamıyorum; Askerlerim tavuklar gibi kaçıyor*." dediğini iddia etmişti[36].

Basın, Tekirdağ'ın işgalini yakından takip etmişti. Onlara göre, eski bir topçu komutanı olan Yunan Kralı Alexander, Trakya'nın işgalini yerinde izlemek için Tekirdağ önlerine gelmiş, Averof isimli savaş gemisinde bu şehrin işgal edilmesine ve bombalanmasına şahitlik etmişti. Ayrıca Cafer Tayyar Bey'in kuvvetlerini saf dışı bırakabilmek amacıyla yapılan bu operasyona iki İngiliz Drednotu yardımda bulunmuştu. Yunan donanması tarafından yapılan bombardıman neticesinde Tekirdağ, Yunanlılar tarafından işgal edilmişti[37]. Yunan birlikleri, herhangi bir direnişle karşılaşmamış, Türk birlikleri iç kısımlara çekilmişti[38]. Kral Alexander, Trakya'ya yapılan bu askerî harekâtı yerinde izlerken eşi Aspasia Manos, Kızılhaç hemşiresi olarak Yunanlı yaralılara bakmak üzere İzmir'de kalmıştı[39]. Kral Alexander'in Averof gemisinde harekâtı izlemesi[40] ve İngilizlerin Yunan donanmasına yardımı[41] Türk basınına da konu olmuştu. Tekirdağ'ın işgaline yardım eden İngiliz donanması komutanına Yunan Kralı teşekkür etmişti[42].

The Telegraph-Herald gazetesine göre, Tekirdağ'ın Yunanistan tarafından işgal edilmesi ile birlikte Yunan Kralı Alexander maiyetiyle 20 Temmuz günü öğlenden sonra Tekirdağ'a girmiş, piskoposun başkanlığındaki yerli Rumlar tarafından büyük bir sevinç ile karşılanmıştı. Karşılama töreninde bulunan kızlar, Krala çiçek vermişlerdi. Kral, Tekirdağ'a indikten sonra *Te Deum* denilen Hristiyanların eski bir şükran ilahisinin söylendiği katedrale doğru gitmişti. Aynı gazete, Türklerin Tekirdağ'ı çevreleyen tepelerde sadece beş büyük silahının olduğunu ayrıca işgal ile birlikte Ermeniler ve Rumların Türk dükkânlarını yağmalamaya başladıklarını ancak bu durumun Yunanlı yetkililer tarafından kontrol altına alınarak yağmacıların tutuklanması emrinin verildiğini yazmıştı[43]. Tekirdağ Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği tezkirede benzer duruma değinilmişti. Mutasarrıfa göre, işgalin ilk saatlerinde Ermeniler, jandarmanın geri çekilmesini fırsat bilerek dört

[34] İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar (İBBAKSA), Bel_Mtf_047731, s. 1; Bıyıklıoğlu, a.g.e. I, s. 354.

[35] İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2014, bs., 2, s. 288.

[36] "Greek Operations Against Turkey Successful Because Of Their Rapidity", Meriden Morning Record, 29 Temmuz 1920, s. 8; "Morale Of Turks Breaks", The Ottowa Evening Citizen, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 2; "Greek Losses Slight In Thrace Campaign", Providence News, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 3; "Greek Troops Police Thrace Despıte Heat", The Deseret News, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[37] "Greek Troops Occupy Rodosto Following Shelling By Fleet", The Ottowa Evening Citizen, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; King Was Aboard Cruiser Durıng Bombardment", The Calgary Daily Herald, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Greeks Bombard Rodosto", The Meriden Daily Journal, 22 Temmuz 1920, s. 3; "King Alexander Views Operations From Ship", Meriden Morning Record, 23 Temmuz 1920, s. 14; "Greek Troops Land On Marmora Shore", Meriden Morning Record, 21 Temmuz 1920, s. 6; "Town is Captured From The Moslems", The Middletown News-Signal, 22 Temmuz 1920 Perşembe, nr. 168, s. 1; "Greek King Sees Fleet Bombard Turkish City", Providence News, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Grecian King In Mıdst Of Battle", The Telegraph-Herald, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "King Alexander Active İn Greek Military Moves", The Deseret News, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "British Guns Find Mark In Ft. Rodosto", The Border Cities, 22 Temmuz 1922 Perşembe, s. 1; "Turks Resistance Utterly Crushed", The Toronto World, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[38] "Greek Troops Land On Marmora Shore", Meriden Morning Record, 21 Temmuz 1920, s. 6; "Turks Resistance Utterly Crushed", The Toronto World, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[39] "King Alexander Views Operations From Ship", Meriden Morning Record, 23 Temmuz 1920, s. 14; "King Alexander Active İn Greek Military Moves", The Deseret News, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[40] "Şarki Trakya'da Yunan Harekât-ı Askeriyesi", Vakit, 23 Temmuz 1920 Cuma, s. 1.

[41] "Trakya'da İngiliz Muaveneti", Alemdar, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 2.

[42] "Town is Captured From The Moslems", The Middletown News-Signal, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "İngilizlere Teşekkür", Alemdar, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 2; "İngilizlere Teşekkür", İkdam, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[43] "Turkish Vizier Begs Surrender By His Generals, Adrianople Burning", The Telegraph-Herald, 23 Temmuz 1920 Cuma, nr. 11, s. 1.

dükkân ve üç haneyi yağma etmişlerdi. Ancak şehre Yunan askerinin dâhil olması ile birlikte Yunan kumandanları yağma girişimde bulunanları yakalatmış ve gerekli işlemleri başlatmıştı[44].

Tekirdağ'ın işgal edilmesinden sonra bazı gazeteler, Tekirdağ ile ilgili kısa bilgiler vermişti. Bu bilgiler arasında şehrin İstanbul'un seksen mil (128 km) batısında ve Marmara kıyılarında olduğu yer almıştı[45]. Marmara Ereğlisi, Tekirdağ ile aynı gün işgal edilmişti. Haberlerde Türk direnişinin "*ezildiği*" yazılmıştı[46]. Basına göre, Yunanlıların Tekirdağ'dan hızlı bir şekilde iç kısımlara doğru ilerlemesi karşısında Çatalca'da bulunan Türk Komutanı, Cafer Tayyar Bey'e Türk direnişinin Yunan birliklerine karşı zayıf kaldığını söyleyerek Yunanlıların doğuya doğru ilerlemesi karşısında ne yapması gerektiğini sormuştu. Cafer Tayyar Bey ise teslim olmaktansa kendisini öldüreceğini açıklamıştı[47].

Harekât, her ne kadar 20 Temmuz'da başlasa da bazı gazeteler harekâtın başlayıp başlamadığı konusunda net bilgiler elde edememişti. Onlar, Yunanlı yetkililere dayandırdıkları haberlerinde Doğu Trakya harekâtının henüz başlamadığını yazmışlardı. Bunun yanı sıra Bulgarlar ile Rumlar arasında tam olarak doğrulanmasa da çatışmalar yaşandığını iddia etmişlerdi[48]. Buna karşın The Nevada Daily Mail gazetesi, 21 Temmuz tarihli Fransız kaynaklarına dayandırdığı haberinde Edirne'de Yunan birlikleri ile Türk milliyetçileri arasında savaşın başladığını, Edirne civarında topçu ve makineli tüfekler ile çatışmaların yaşandığını servis etmişti.[49]. Bazı gazeteler ise Yunan harekâtının 19 Temmuz'da aralıklı bir şekilde başladığını, daha sonra çatışmaların piyadelerin de katıldığı top ve makineli tüfeklerle devam ettiğini ileri sürmüştü[50].

Yunanlıların, Doğu Trakya üzerindeki emel ve arzularına karşı bölgede meydana getirilen milli oluşumu baştan beri engellemeye çalışan ve bunda son derece başarılı olan İstanbul hükûmeti, Yunan harekâtının başlamasına kayıtsız kalmış, Trakya yöneticilerinden kan dökülmeden bölgenin teslimini istemişlerdi. Sadrazamın gönderdiği bu talihsiz emir Amerikan ve Kanada basınının dikkatini çekmiş, emirin verildiği aynı günlerde gazete sayfalarında haber konusu olmuştu. Basına göre Sadrazam, Cafer Tayyar Bey'i teslim olmaya çağırmıştı[51]. Basının bu haberi hangi kaynaktan öğrendiğini ve nasıl elde ettiğini bilemiyoruz ama doğru bir haber yapmıştı. Nitekim Trakya'ya Yunan askeri harekâtı başlayınca I. Kolordu Kumandanlığı bu durumu ilgili makamlara bildirmişti. Meclis-i Vükela, konuyu değerlendirmiş ve Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgaline San-Remo Konferansı'nda karar verildiğini, herhangi bir direnişin hem Hristiyan hem Müslüman ahaliye zarar vereceğinden savaştan kesinlikle kaçınılmasını tavsiye etmişti[52]. Sadaret de, 24 Temmuz'da I.Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda benzer ifadeler kullanmış, sebepsiz yere kan dökülmemesi, herhangi bir çatışmaya girişilmemesini istemişti[53].

[44], BOA, DH.EUM.KLH, 4-42.

[45] "Town is Captured From The Moslems", The Middletown News-Signal, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[46] "Greeks Crush Turkısh Force", The Morning Leader, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Greeks Continuing Their Forward March", The Vancouver Sun, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[47] "Turks Flee As Greeks Advance On Adrianople", The Spokesman=Review, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Greeks Capture Eski-Baba From Fleeing Turks", The Deseret News, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 2; "Turks Moving Toward Adına", The Evening Tribune, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Turks Flee Before Greek Artillery", The Lewiston Daily Sun, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[48] "Greeks In Turks Battle", The Portsmouth Daily Times, 20 Temmuz 1920 Salı, s. 1; "Greeks Delay March To Oriental Thrace", The Deseret News, 20 Temmuz 1920, s. 1.

[49] "Greeks And Turks Battle", The Nevada Daily Mail, 21 Temmuz 1920, s. 1.

[50] "Greeks Fight Turkish Army; Plane Shot Down", Spokane Daily Chronicle, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 2.

[51] "Greeks Make Big Advance Without Serius Opposition" The Bakersfield Californian, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Grand Vizier Urges Surrender To Greeks", The Ottowa Evening Citizen, 23 Temmuz 1920 Cuma, s.1; "Turkish Vizier Begs Surrender By His Generals, Adrianople Burning", The Telegraph-Herald, 23 Temmuz 1920 Cuma, s. 1; "Greeks Encounter No Opposition İn March Toward Lule Burgas", The Deseret News, 23 Temmuz 1920.

[52] BOA, MV. 219-161.

[53] BOA, BEO, 4644-348232.

Türk kuvvetleri, Trakya'da istenilen düzeyde savunma gerçekleştirememişti. Daha ilk gün Tekirdağ'da bulunan 55. Tümen birlikleri dağılmış, geri çekilmelerde birçok firar gerçekleşmişti[54]. Muhtemelen Yunan birlikleri de bu kadar hızlı bir şekilde ilerleyeceklerini tahmin etmemişlerdi. Basın, Yunan ordusunun 23 Temmuz'da Lüleburgaz önlerine ve Seyitlerin doğusuna gelene kadar herhangi bir muhalefetle karşılaşmadığını yazmıştı[55]. Basına göre, Yunan ordusu oldukça hızlı ve bir günde 30 mil (48 km) ilerlemişti. Tekirdağ kolunun Lüleburgaz'a saldırması ve başarılı olması halinde Cafer Tayyar'ın arkasından onu sararak Türk kuvvetlerinin Kırklareli üzerinden Bulgaristan'a kaçmasının engellenmesi hedeflenmişti. Ayrıca, Yunanlıların hızlı bir zafer elde ederek Cafer Tayyar'ı yakalamayı dilediklerini, onu asla canlı almayacaklarını ilan ettiklerini bildirmişlerdi.[56] Haberlerine devam eden gazeteler, Lüleburgaz'ın da herhangi bir direniş olmadan işgal edildiğini bununla birlikte birçok tutsak alındığını, birçok malzemeye el konulduğunu ayrıca Türk ordusuna ağır bir darbe vurulduğunu yazmışlardı[57]. Lüleburgaz'ın Yunan ordusu tarafından işgalinden sonra Türk milliyetçilerinin geri çekilmesi karşısında The Border Cities gazetesi Türk direniş kuvvetlerine "*milliyetçi çeteler*" ifadesini kullanmış, Yunanlıların Cafer Tayyar'ı Bulgaristan'a varmadan yakalamayı umduklarını yazmıştı.[58].

Savaşın ikinci gününde Edirne civarında gerçekleşen çarpışmalar ile ilgili haberler basında kendine yer bulmaya devam etmişti. The Middletown News-Signal gazetesi, Fransız kaynaklarına dayandırdığı haberinde, bir Yunan birliğinin Edirne'yi savunan Türk milliyetçilerine karşı savaşa devam ettiğini, bir zamanlar Türkiye'nin[59] Avrupa'daki toprağı olan Karaağaç'ta toplanan Yunan tümenlerinin topçu ve makineli tüfekler ile buradan hareket edip Edirne çevresine ilerlediğini, çevre köylerin sivil halkının tarlalara ve ormanlara kaçtığını yazmıştı[60]. The Toronto World gazetesine göre ise Türk birlikleri aynı gün Karaağaç bölgesinde bulunan Yunan piyadelerine, Yunan savunma hatlarına ve Karaağaç kasabasına saat 18.10'da ağır bir topçu saldırısı başlatmıştı. Yunan birlikleri, ağır top ve obüsler ile gece yarısına kadar şiddetli bir şekilde cevap vermişti. Türk birlikleri, Yunan birliklerinin sağ kanadına saldırsa da başarılı olamamıştı[61]. Benzer bir haber The Middletown News-Signal gazetesinde de yer almıştı. Gazete, Atina merkezden gelen Yunan Savaş Bakanlığının bir açıklamasına yer vermişti. Buna göre Türk milliyetçileri, Trakya'nın Karaağaç bölgesinde Yunan askerlerine ağır silahlar ile saldırmış, ancak geri püskürtülmüştü[62].

The Portsmouth Daily Times, savaşın üçüncü günü olan 22 Temmuz'da Yunan birliklerinin Ege esintilerinin yumuşattığı kavurucu bir güneş altında Dedeağaç'a son müfrezelerini çıkarttığını servis etmişti. Harekâtın, İngilizlerin Selanik seferinde kullandıkları bej rengi silahları karaya çıkarmada birliklere yardım etmek amacıyla bölgeye gelen Yunan filosu tarafından yapıldığını bildirmişlerdi[63].

Harekâtın dördüncü gününde basın, Trakya'nın en önemli şehri ve Yunanlılar ile Türk milliyetçileri arasındaki çatışmanın merkezi olan Edirne üzerinde uçan uçakların şehrin yandığını bildirdiğini yazmıştı. Ayrıca İngiliz karargâhına göre Yunan ordusunun hızla ilerlediği bildirilmişti.[64].

---

[54] İBBAKSA, Bel_Mtf_047731, s. 1; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 354.

[55] "Greeks Make Big Advance Without Serius Opposition" The Bakersfield Californian, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Grand Vizier Urges Surrender To Greeks", The Ottowa Evening Citizen, 23 Temmuz 1920 Cuma, s. 1; "Turkish Vizier Begs Surrender By His Generals, Adrianople Burning", The Telegraph-Herald, 23 Temmuz 1920 Cuma, s. 1; "Greeks Encounter No Opposition İn March Toward Lule Burgas", The Deseret News, 23 Temmuz 1920, s. 1.

[56] "Greek Cross River Under Withering Fire", The Portsmouth Daily Times, 25 Temmuz 1920 Pazar, s. 1; "Greeks Move To Cut Off The Turk Nationalist's Forces", Prescott Journal Miner, 25 Temmuz 1920 Pazar, s. 1.

[57] "Adrianople Falls to Superior Greek Forces", The Bakersfield Californian, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Adrianople Falls İnto Greeks Hands", Ellensburg Daily Record, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[58] "Turkish Bands Are In Retreat", The Border Cities, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[59] Amerika ve Kanada Basını Osmanlı Devletinden Türkiye olarak bahsetmektedir.

[60] "Division Of Greeks On The March", The Middletown News-Signal, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1.

[61] "Greek Bridgeheads Shelled By Turks", The Toronto World, 23 Temmuz 1920 Cuma, s. 1.

[62] "Adrianople Reported In Flames", The Middletown News-Signal, 23 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[63] "Greek Cross River Under Withering Fire", The Portsmouth Daily Times, 25 Temmuz 1920, s. 1.

[64] "Last Minute News", The Bakersfield Californian, 23 Temmuz 1920 Cuma, s. 1; "Adrianople Reported In Flames", The Middletown News-Signal, 23 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Fire Is Raging In Adrianople", Spokane Daily Chronicle, 23

Harekâtın beşinci günü 24 Temmuz'da Londra'daki Yunan elçiliğinden Trakya'daki harekâta dair resmi bir tebliğ yayınlanmıştı. Buna göre Türk kuvvetleri Meriç ilçesinin karşısında bulunan Kuleliburgaz Köprüsü'nü topçu atışı ile vurmuştu. Ayrıca Meriç demir yolu köprüsüne saldırmışlardı. Yunan kuvvetleri bu atışa karşılık vermişti. Yunan uçakları bombardımana katılmış böylece Türk kuvvetlerinin köprü başlarını ele geçirmesi engellenmişti. Karaağaç bölgesinde ise her iki tarafın birbirine karşı olan topçu atışı karşılıklı olarak devam etmişti[65].

Basın, Yunan kuvvetlerinin 24 Temmuz 1920 Cumartesi günü İstanbul ile Kırklareli demir yolunun kesişme noktasında bulunan Babaeski'yi işgal ettiğini bildirmişti. Türklerin hafif bir direniş göstermesinin ardından kuzeye doğru Kırklareli'ne ve demir yolu ile karayolu boyunca batıda bulunan Edirne'ye doğru geri çekildiklerini hatta kaçtıklarını yazmıştı. Gazeteler, Yunan ordusundan övgü ile bahsederken, Cafer Tayyar Bey'i ise etkisiz bir komutan olarak göstermişlerdi. Onlar, bölgeden alınan raporlara göre, Yunanlıların 24 Temmuz'da Edirne'ye ağır bir saldırı başlattığını, Edirne'de bulunan Türk milliyetçi komutanı Albay Cafer Tayyar'ın direniş konusunda gösterdiği inatçı tavrın çok az etki yaptığını, Türklerin iyi nişancılık örneği sergileyen Yunan topçuları ile yüzleşmek istemediğini yazmışlardı[66]. Türkler, eğer Edirne'yi savunmak için diretirlerse Edirne'nin her yerden bombalanacağını iddia etmişlerdi[67]. Buna rağmen bazı gazeteler, Yunan ordusunun çok sayıda Rum'un bulunduğu şehri bombalamak istemediğini duyurmuştu. Bununla birlikte Müttefikler, Bulgar Hükûmetine sınırdan geri çekilen Türk askerlerinin silahsızlandırılması ve kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdi[68]. The Deseret News gazetesine göre Bulgaristan, Yunanistan'ın Trakya'daki ilerlemesi karşısında tarafsız kalmayı tercih etmişti. Müttefiklerin Bulgaristan'a sığınacak Türk kuvvetlerini silahsızlandırma teklifini Bulgaristan olumlu karşılamış, Yunan güçleri tarafından Bulgaristan topraklarına iltica eden tüm Türk birliklerini silahsızlandıracağını bildirmişti[69].

Bilindiği üzere Edirne, 25 Temmuz 1920'de Yunan ordusu tarafından işgal edilmiş, Yunanlılar bunu resmi olarak duyurmuşlardı. 21 Temmuz'da yayınlanan gazetelere göre, Yunan ordusunun öncü kuvvetlerinin Edirne'ye girdiği iddia edilmişti[70]. Ancak bu haberler gerçeği yansıtmadığı gibi o günlerde Yunan ordusu ile Türk ordusu arasında Edirne'de devam eden çatışmalarda henüz iki tarafın birbirine karşı bir üstünlüğü yoktu[71]. Kaldı ki Yunan ordusu, Kolordu Komutanlığının Bulgaristan'a

Temmuz 1920 Cuma, s. 2; "Adrianople Burns Aviators Report", The Deseret News, 23 Temmuz 1920, s. 1; "Thirteen Killed At Belfast", The Nevada Daily Mail, 23 Temmuz 1920 Cuma, s. 1; "Turkish Vizier Begs Surrender By His Generals, Adrianople Burning", The Telegraph-Herald, 23 Temmuz 1920 Cuma, s. 1.

65 "Greeks And Turks Continue Fighting", The Pittsburg Press, 24 Temmuz 1920 Cumartesi, s. 1.

66 "Turks In Full Retreat", The Gettysburg Times, 26 Temmuz 1920, s. 2; "Greece Gives Proof Of Her War Ability", Meriden Morning Record, 26 Temmuz 1920, s. 13; "Turks Are In Flight", The Montreal Gazette, 26 Temmuz 1920 Pazar, s. 6; "Turks Will Sign Peace On Thursday", The Morning Leader, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Adrianople Occupied By The Greek Forces", The Toronto World, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "King Was Ready To Enter Adrianople", The Vancouver Sun, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Turks Flee As Greeks Advance On Adrianople", The Spokesman=Review, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Greeks Capture Eski-Baba From Fleeing Turks", The Deseret News, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 2; "Turks Moving Toward Adina", The Evening Tribune, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Turks Flee Before Greek Artillery", The Lewiston Daily Sun, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

67 "Turks Moving Toward Adina", The Evening Tribune, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Turks Flee Before Greek Artıllery", The Lewiston Daily Sun, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

68 "Three Armies Of Greeks Advance", The Spokesman=Review, 25 Temmuz 1920 Pazar, s. 3; "Greek Troops Police Thrace Despite Heat", The Deseret News, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

69"Grecian Aims Toward Turks Are Explained", The Deseret News, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

70 "Last Minute News", The Bakersfield Californian, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Turkey Has Decided To Sign Peace Treaty", The Calgary Daily Herald, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Turks Decide To Sign Peace Treaty", Ellensburg Daily Record, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Turkey Decides To Sign", Lawrence Journal-World, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; Turkey Decides To Sign Treaty", The Lewiston Daily Sun, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Turkey Decides To Sign Treaty", Lewiston Evening Journal, 21 Temmuz 1920, s. 1; "Turkey Decides To Sign Peace Treaty", The Owosso Argus: Press, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Greeks In Turks Battle", The Portsmouth Daily Times, 21/23 Temmuz 1920 Çarşamba/Cuma, s. 1; "Turks To Sign Peace Treaty; Discover Plot", Spokane Daily Chronicle, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Peace Officialy Signed By Turkey", The Border Cities, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Greeks Continuing Their Forward March", The Vancouver Sun, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1

71 "Edirne-Kuleliburgaz Muharebeleri", Vakit, 24 Temmuz 1920 Cumartesi, s. 1; "Şarki Trakya'da Harp", İleri, 25 Temmuz 1920 Pazar, s. 1; Şarki Trakya'da Yunanlılarla Harb", İleri, 25 Temmuz 1920 Pazar, s. 1; Bıyıklıoğlu, a.g.e., c. I, s. 359.

doğru geri çekilme kararından sonra, 25 Temmuz'da Edirne'ye dâhil olacaktı[72]. Bununla birlikte Yunan ordusu, Edirne'yi zaptetmeye çalışırken Türklerin camiler üzerine top yerleştirdikleri, Yunan ordusunun top ve makineli tüfekler ile ağır ateş altında Meriç Nehri'ni geçtikleri bildirilmişti[73]. Edirne'nin Yunanlılar tarafından zapt edilmesinden sonra The Ottowa Evening Citizen gazetesi, Yunan kuvvetlerinin 26 Temmuz'da Doğu Trakya'nın Karadeniz kıyısında bulunan Midye'ye[74] çıkarma yaptığını daha sonra da Vize'yi işgal ettiğini duyurmuştu[75].

Edirne'nin düşmesinin ardından Yunan Kralı şehri bizzat yerinde görmek istemişti[76]. Bunun için Kral Alexander'ın askeri birlikleri ile şehre dâhil olup Yunan halkı tarafından her yerde karşılanarak resmi bir tören düzenlenmesine karar verilmişti[77]. Kral, 25 Temmuz Pazar günü şehre dâhil olduğunda büyük bir merasim düzenlenmiş, "*büyük bir alkış tufanı*" ile karşılanmıştı[78].

Edirne'nin Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi karşısında basın, Yunan ordusundan övgü ile bahsetmişti. Onlara göre Yunanistan, Trakya ve küçük Asya sahillerinde Türklerin gücünü kırarak savaş yeteneklerini ispatlamıştı. Edirne'ye ilerleyen Yunanlıların şehirde bulunan ünlü camilere zarar vermemeyi umut ettiklerini bildirmişlerdi[79]. Yine onlara göre, Türkiye'ye karşı savaş popülerdi. Türkiye, Yunanistan'ın "*kadim düşmanı*" idi. Yunanlılar bu savaş sonucunda topraklarını büyük ölçüde genişletme olasılığına sahipti ama bu genişlemenin Bulgaristan ile çıkar çatışmaları yaratacağı değerlendirilmişti[80].

Gazeteler, savaşın son günlerinde Meriç Nehri boyunca Edirne üzerine başlatılan ana saldırının yanı sıra bu saldırıyı desteklemek üzere Yunan ordusundan bir kolun Keşan'a doğru ilerlediğini yazmıştı. Ayrıca Türklerin, Almanların 1913'te inşa ettiği ve Bulgarlara karşı yapılan beş aylık savunma tahkimatlarının yeterli olmadığını ve morallerinin bozuk olduğunu iddia etmişlerdi. Türklerin genel mühimmat durumunda sıkıntı yaşamalarına rağmen gıda konusunda bir problemlerinin olmadığı değerlendirilmişti[81].

[72] Yunan Edirne'ye Girdi", Akşam, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1; "Yunanlılar Edirne'yi İşgal Etmişler", Vakit, 27 Temmuz 1920 Salı; "Edirne'nin İşgali", Dersaadet, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[73] "Turkish Send Helpless Out Of Adrianople", The Gazette Times, 25 Temmuz 1920, s. 1; "Civilians Evacuate City Of Adrianople", The Deseret News, 24 Temmuz 1920, s. 1; "Greek Cross River Under Withering Fire", The Portsmouth Daily Times, 25 Temmuz Pazar, s. 1.

[74] Bugün Kırklareline bağlı İğneada kasabası.

[75] "Greeks Effect A Landing At Media", The Ottowa Evening Citizen, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s.1.

[76] "Adrianople Falls to Superior Greek Forces", The Bakersfield Californian, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Adrianople Falls İnto Greeks Hands", Ellensburg Daily Record, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Greeks Occupy City; Press On Adrianople Falls, Turkish Forces Reported İn Full Retreat", The Gettysburg Times, 26 Temmuz 1920, s. 1; "Turks Retreating From Adrianople", The Montreal Gazette, 26 Temmuz 1920 Pazar, s. 1; "To Enter Adrianople", The Morning Leader, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Greeks Success", The Ottowa Evening Citizen, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s.1; Greeks Take Adrianople", 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Adrianople Falls To Greeks, London Dispatches State", The Rochester Sentinel, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Adrianople Occupied By The Greek Forces", The Toronto World, 26 Temmuz 1920 Pazartesi; The Vancouver Sun gazetesindeki bir haberde Yunanlıların 24 Temmuz'da Edirne'ye dâhil olduğu yazılmıştı. Haberde Exchange Telgraph şirketine gönderilen bir telgrafa göre Yunanlıların 24 Temmuz Cumartesi günü şehre girdiği yazılmıştı. Bkz. "King Was Ready To Enter Adrianople", The Vancouver Sun, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[77] "King Of Greece Enters Adrianople", The Bakersfield Californian, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 2; "Greeks Enter Adrianople", The Telegraph-Herald, 27 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[78] "Turk Commander And Staff Captured", The Vancouver Sun, 28 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Turks Flee As Greeks Advance On Adrianople", The Spokesman=Review, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1; "Nationalist Colonel And His Entire Staff Captured By Greeks", Meriden Morning Record, 28 Temmuz 1920, s. 13.

[79] "Greeks Overwhelm Turks", The Gettysburg Times, 26 Temmuz 1920, s. 2; "Greece Gives Proof Of Her War Ability", Meriden Morning Record, 26 Temmuz 1920, s. 13; "War Ability Proved", The Montreal Gazette, 26 Temmuz 1920 Pazar, s. 1; "Turks Flee As Greeks Advance On Adrianople", The Spokesman=Review, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[80] "Greeks Overwhelm Turks", The Gettysburg Times, 26 Temmuz 1920, s. 2; "Greece Gives Proof Of Her War Ability", Meriden Morning Record, 26 Temmuz 1920, nr. 178, s. 13; "War Ability Proved", The Montreal Gazette, 26 Temmuz 1920 Pazar, nr. 178, s. 1; "Turks Flee As Greeks Advance On Adrianople", The Spokesman=Review, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, nr. 73, s. 1.

[81] "Three Armies Of Greeks Advance", The Spokesman=Review, 25 Temmuz 1920 Pazar, s. 3; "Greeks Move To Cut Off The Turk Nationalist's Forces", Prescott Journal Miner, 25 Temmuz 1920 Pazar, s. 1.

Cafer Tayyar Bey, emir komutasındaki kolordunun istediği savunmayı yapamaması karşısında birliklerini tekrar savunma düzenine getirmek için çabalamış ancak Havsa'ya bağlı Bostanlı köyünde esir düşmüştü[82]. Basın, onun Yunan ordusu tarafından esir edilmesini yakından takip etmişti. Yunanlı yetkililer, Cafer Tayyar Bey'in yakalanması ile ilgili ilk bilgiyi 26 Temmuz'da açıklamışlardı[83]. Ancak onun yakalanmasından önce bu konuda doğruluğu olmayan birçok haber yayınlanmıştı. İlk rivayette Edirne işgal edildikten sonra Cafer Tayyar Bey Kırklareli yönüne geri çekilmişti[84]. İkinci rivayete göre, Cafer Tayyar Bey, Yunanlılar Edirne'ye girdiğinde yakalanmıştı[85]. Başka bir rivayete göre Macaristan dağlarına doğru firar etmişti[86]. Diğer bir iddia ise tüm ekibi ile esir edilmişti. Gazetelere göre, Cafer Tayyar Bey ve tüm personeli esir alındığından ve bölgede başkaca bir Türk lider olmadığından Trakya'daki milliyetçi direniş sonlanmıştı[87]. The Bakersfield Californian gazetesi ise Cafer Tayyar Bey'in 24 Temmuz Cumartesi günü Edirne'den kaçtığını, halkın Yunanlıları dostça karşıladığını ayrıca Piskopos Polikarpos'un Yunanlıların daha fazla savaşmadan şehre girmesini sağladığını ve Türklere ateşkes imzalatmak için çalıştığını yazmıştı[88].

Gazetelerin taraflı tutum ve yayınları işgal süresince devam etmişti. Yunan ordusunu destekleyen ve başarısını övgü ile karşılayan basın Trakya savunmasının baş aktörü Cafer Tayyar Bey hakkında asılsız birçok iddialarda bulunmuştu. Bazen yakalandığı, bazen kaçtığı yazılmış, bazen çete reisi olarak gösterilmişti. Yine böyle bir haberde Cafer Tayyar Bey'in Bulgaristan'ın başkenti Sofya'daki bankalara 1.000.000 $ tutarında fon yatırdığı ve Edirne'den kaçarken benzin bidonlarının içine İngiliz ve Fransız banknotlarını doldurarak yanına aldığı ileri sürülmüştü[89]. Oysa yukarıda bahsedildiği üzere kendisi, Yunanlılara esir düşmüştü.

Edirne'nin işgal edildiği gün Yunanistan Dışişleri Bakanı Nicholas Politis, The Associated Press'e Yunanistan'ın ekonomik özlemlerini, Balkan meselelerine karşı tutumunu ve Yunanistan tarafından devralınacak yeni topraklardaki politikasının nasıl olacağını anlatmıştı. O, Trakya'da askeri harekâtın bulundukları hafta içinde bitireceklerini ifade etmişti. Anadolu ve Trakya'da yeniden yapılanma çalışmalarına başlamanın Yunanistan'ın bir görevi olduğunu söyleyen Politis, bu bölgeleri yaşamaya uygun hale getirmeyi tasarladıklarını söylemişti. Bunun sadece Rumlar için değil Türkler ve diğer milletler içinde geçerli olduğunu belirtmiş, niyetlerinin bir intikam politikası değil herkes için ekonomik bir refah olduğunu beyan etmişti[90].

[82] Cafer Tayyar Esir Edilmiş", Vakit, 30 Temmuz 1920 Salı, s. 1; "Yunan Tebliğlerine Nazaran Cafer Tayyar", İleri, 30 Temmuz 1920 Cuma, s. 1; "Cafer Tayyar", Dersaadet, 31 Temmuz 1920 Cumartesi, s. 3; "Trakya'da Vaziyet", Dersaadet, 4 Ağustos 1920 Çarşamba, s. 1; Çeşitli kaynakların verdikleri bilgilerden de anlaşılacağı üzere Cafer Tayyar Bey yaralı olarak Bostanlı köyüne ulaşmış ve 27 Temmuz tarihinde Yunan makamlarına teslim edilmişti. Daha sonra Yunan ordusunun 28. Alayı tarafından teslim alınarak Havsa'da bulunan İzmir Tümenine sonrasında da Edirne'deki Trakya İşgal Ordusu Kumandanlığına teslim edilmişti. Bkz. Veysi Akın, "Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, sy. I, 1995, s. 34-35.

[83] "Capture Of Col. Toyar Confirmed", Lewiston Evening Journal, 29 Temmuz 1920, s. 1; "Confirm Red Chief's Capture", The Portsmouth Daily Times, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Turkish Nationalist Leader İs Captured", The Deseret News, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[84] "Greeks Occupy City; Press On Adrianople Falls, Turkish Forces Reported İn Full Retreat", The Gettysburg Times, 26 Temmuz 1920, s. 1; "Turks Retreating From Adrianople", The Montreal Gazette, 26 Temmuz 1920 Pazar, s. 1; "Adrianople Occupied By The Greek Forces", The Toronto World, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, "Turks Flee As Greeks Advance On Adrianople", The Spokesman=Review, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[85] "Greeks Capture Turkısh Leader", Berkeley Daily Gazette, 28 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Greek Troops Police Thrace Despite Heat", The Deseret News, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[86] "Greeks Enter Adrianople", The Telegraph-Herald, 27 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[87] "Turk Commander And Staff Captured", The Vancouver Sun, 28 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Nationalist Colonel And His Entire Staff Captured By Greeks", Meriden Morning Record, 28 Temmuz 1920, s. 13; "Turk Commander Taken Captive", The Morning Leader, 28 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Noted Turk Red Leader Is Captured", The Portsmouth Daily Times, 28 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1.

[88] "King Of Greece Enters Adrianople", The Bakersfield Californian, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 2.

[89] "Greek Operations Against Turkey Successful Because Of Their Rapidity", Meriden Morning Record, 29 Temmuz 1920, s. 8; "Greek Troops Police Thrace Despıte Heat", The Deseret News, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[90] "Greece's Trials and Plans Told By Minister Of Foreign Affairs, The Bakersfield Californian, 28 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 2; "Greek Economic Aspirations Told", The Spokesman=Review, 28 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 5; "Politis Tells Greece's Aims", The Evening Tribune, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

Konuşmasına devam eden Politis, Türklerin uzun zamandır paşalar tarafından sömürüldüğünü, onların dinine dokunulmadığı sürece yönetmeleri en kolay insanlar olduğunu söylemişti. O, amaçlarını camilerin bakımına yardımcı olmak olarak açıklamıştı. Bu konuda çok dikkatli olduklarını, tarihi binalara zarar vermeden Edirne'yi almak istediklerini ifade etmişti. Ayrıca İzmir'de kurdukları üniversitede bir İslam Kürsüsü oluşturduklarını bunun aynısını Atina'da yapacaklarını ve Türk okulları için gerekli çabayı göstereceklerini vadetmişti[91].

Politis, Türklere ve Müslümanlara yönelik bu iyimser söylemlerinin yanı sıra uluslararası ilişkilerle ilgili tahminlerinden bahsetmişti. O, Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerini sürdürmek istediğini, muhtemelen daha sonra İstanbul'a yönelik eski iddialarını yeniden gündeme getireceğini söylemiş ve Rusya'nın Türkiye'den çok daha tehlikeli olduğunu, bir sonraki büyük savaşın Rusya'nın Avrupa'da Slav hâkimiyeti kurma girişiminden kaynaklanacağını iddia etmişti[92].

Politis'in Yunanistan'ın Balkanlardaki dış politikası ile ilgili düşünceleri, Türklere karşı başlattıkları silahlı mücadeleye nazaran daha barışçı idi. Balkanlar'da yeni bir savaş çıkarsa Yunanistan'ın bu savaşın dışında kalacağını, Yunanistan'ın Yugoslavya veya Romanya ile antlaşma yaptığını söylemenin yanlış olduğunu, amaçlarının Yunanistan'ı yabancı bir hâkimiyetten korumak olduğunu söylemişti. Yunanistan iç politikası ile yaptığı değerlendirmede ise Kral Konstantin'in dönüşünün imkânsız olduğunu, Venizelos'un bir diktatör olmadığını, son iki yıldır ülkeden ayrı olduğunu, 1920 yılı Ekim ayında parlamento seçimlerinin yapılacağını söylemişti[93].

Basına göre, Yunanistan'ın genişleme çalışmasını Fransızlar desteklemiyordu. Çünkü Fransa, İngilizler tarafından desteklenen Yunanistan'ın doğuda genişlemesine dostane gözle bakmıyordu[94]. Zaman zaman her iki tarafın karşı karşıya gelmesine neden olan bazı olaylar cereyan etmişti. Bunlardan birisi Trakya harekâtından beş gün önce gerçekleşmişti. Edirne yakınlarında konuşlanan Yunan topçu birlikleri İstanbul'dan Bükreş'e giden bir Fransız uçağına ateş açarak uçağın hasar almasına neden olmuş ve uçak, Edirne yakınlarına iniş yapmak mecburiyetinde kalmıştı. Uçağın pilotu, Fransız General Malleterre'nin oğlu Teğmen Malleterre idi. Uçakta İngiliz vatandaşı olan Levant Trading Şirketinin yöneticisi J.H. Macbuffin'de yolcu olarak bulunuyordu. Bununla birlikte iki Fransız teknisyen vardı. Yolcular, kısa bir süre esir tutulmuştu. Uçak, Fransız Hükûmetinin Bükreş ile kurduğu normal yolcu hattında uçuyordu. Amerikan basını bu olaydan sonra ortaya ilginç bir iddia atmıştı. Buna göre bu uçak olayından sonra son zamanlarda Trakya'da Fransızlar ile sürtüşmeler yaşayan Yunanlılar, Fransızların Albay Cafer Tayyar Bey'in milliyetçi güçlerine bilgi sağladığı suçlaması ile Fransızlardan açıklama talep etmişti[95].

Fransız uçağının düşürüldüğü iddialarından başka Spokane Daily Chronicle gazetesi, 18 Temmuz Pazar günü bir Bulgar uçağının düşürüldüğünü, yakalanan uçağın pilotunun Edirne'de bulunan Albay Cafer Tayyar Bey'e yardım için uçtuğunu itiraf ettiğini neşretmişti. Başka bir iddia ise Bulgarların Yunanlılara saldırdığı ile ilgili idi ama bu iddialar doğrulanmamıştı[96].

Trakya'nın tamamen Yunanistan egemenliğine geçmesinden sonra Amerikan basını Yunan ordusundan övgü ile söz etmişti. 27 Temmuz tarihli Atina kaynaklarına dayandırılan haberlere göre, Trakya harekâtı nispeten kansız bir şekilde neticelenmişti. Türkler ve Rumların yüz kadar kaybının olduğu anlaşılmıştı. Anadolu'daki kaybın bin civarında olduğu tahmin edilmişti. Yunan ordusunun

[91] "Grecıan Aıms Toward Turks Are Explained", The Deseret News, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[92] "Grecian Aims Toward Turks Are Explained", The Deseret News, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1; "Politis Tells Greece's Aims", The Evening Tribune, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[93] "Politis Tells Greece's Aims", The Evening Tribune, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[94] "Greeks Overwhelm Turks", The Gettysburg Times, 26 Temmuz 1920, s. 2; "Greeks Occupy City; Press On Adrianople Falls, Turkish Forces Reported İn Full Retreat", The Gettysburg Times, 26 Temmuz 1920, s. 1; "Greece Gives Proof Of Her War Ability", Meriden Morning Record, 26 Temmuz 1920, s. 13; "War Ability Proved", The Montreal Gazette, 26 Temmuz 1920 Pazar, s. 1; "Turks Flee As Greeks Advance On Adrianople", The Spokesman=Review, 26 Temmuz 1920 Pazartesi, s. 1.

[95] "Franco-Greeks Clashes", Meriden Morning Record, 20 Temmuz 1920, s. 3; "Greeks In Turks Battle", The Portsmouth Daily Times, 20 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[96] "Greeks Fight Turkish Army; Plane Shot Down", Spokane Daily Chronicle, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 2.

başarısının arkasındaki sırrın hızlı olması ve kalabalık güçlerle doğru zamanda doğru yerde olmalarından kaynaklandığı değerlendirilmişti.[97]

Gazetelere göre Yunan ordusunun Trakya'daki kuvvetleri, harekâtla birlikte 50.000'e, Anadolu'daki kuvvetleri ise 90.000'e ulaşmıştı. Anadolu'daki kuvvetleri daha donanımlı ve deneyimli askerlerden meydana gelmişti[98].

Kanada basınından The Ottowa Evening Cıtızen gazetesi, Yunan ordusunun askeri harekatını özetleyen bir haber yayınlamıştı. 27 Temmuz tarihli haberinde Cafer Tayyar Bey'in kuvvetlerine karşı yürütülen beş günlük operasyonun fiilen sona erdiğini, harekâtın belirlenen takvime göre yürütüldüğünü, üç yerde başlayan operasyon sonucu Yunan birliklerinin doğru zamanda güçlerini birleştirdiğini ve Türkleri yendiğini, bu durum karşısında Türklerin panik içinde silahlarını ve mühimmatlarını geride bırakıp kaçtıklarını yazmıştı[99].

The Border Cities gazetesi, bir taraftan Trakya harekâtı ile ilgili haberleri servis ederken diğer taraftan aynı haberlerin içinde İstanbul hükûmetinde görev yapan Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin Sevr Barış Antlaşmasını onaylamak istemediğinden görevinden istifa ettiğini, diğer kabine üyelerinin de istifa etmelerinin beklendiğini, Damat Ferit Paşa'nın ne pahasına olursa olsun antlaşmayı imzalamaya kararlı olduğunu yazmıştı[100]. Gazete, bu yazıları yayınladıktan birkaç gün sonra Osmanlı Padişahı barış antlaşması şartlarının kabulü veya reddi hakkında 22 Temmuz 1920'de Yıldız Sarayında bu konudaki ikinci saltanat şûrasını toplamıştı. Antlaşma şartlarını kabul edenlerin ayağa kalkmaları istenmişti. Topçu Feriki Rıza Paşa hariç herkes ayağa kalkmıştı[101]. Bu şûrada Damat Ferit Paşa antlaşmanın imzalanması gerektiği konusunda bir konuşma yapmıştı[102]. Damat Ferit Paşa, antlaşmanın şûrada kabul edilmesinden sonra kendisine daha yakın kişilerden oluşan bir kabine kurmuştu[103]. Bu kabinede The Border Cities gazetesinin antlaşmayı onaylamak istemediğinden istifa ettiği söylenen Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi yer almamıştı[104].

Basın, Yunan ordusunun Doğu Trakya'ya askeri harekât başlatmasından bir gün sonra Türkiye'nin barış antlaşmasını imzalamaya karar verdiğini ve bunu resmi olarak ilan ettiğini yazmıştı[105]. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Yıldız Sarayında toplanan saltanat şurası antlaşmanın onaylanmasını kabul etmişti. Osmanlı Devleti'nin barış antlaşmasını imzalamaya yönelik tehditlerin Trakya harekâtının başladığı tarihe gelmesi oldukça manidardır. Trakya harekâtını Yunanlıların bu tarihte yapması, apaçık bir şekilde İstanbul'a yönelik bir tehditti. Trakya, İstanbul'un güvenliği için son derece önemli bir

[97] "Greek Operations Against Turkey Successful Because Of Their Rapidity", Meriden Morning Record, 29 Temmuz 1920, s. 8; "Morale Of Turks Breaks", The Ottowa Evening Citizen, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 2; "Greek Losses Slight In Thrace Campaign", Providence News, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 3; "Greek Forces Successful", The Spokesman=Review, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 2; "Greek Troops Polıce Thrace Despıte Heat", The Deseret News, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[98] "Greek Operations Against Turkey Successful Because Of Their Rapidity", Meriden Morning Record, 29 Temmuz 1920, s. 8; "Morale Of Turks Breaks", The Ottowa Evening Citizen, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 2; "Greek Losses Slight In Thrace Campaign", Providence News, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 3; "Greek Forces Successful", The Spokesman=Review, 29 Temmuz 1920 Perşembe, s. 2.

[99] "Turks Abandoned Arms In Flight From Adrianople", The Ottowa Evening Citizen, 27 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[100] "Greece-Turk Clash Cuts Raıl Routes", The Border Cities, 20 Temmuz 1920 Salı, s. 1.

[101] Tansel, a.g.e. c. III, s. 156.

[102] Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. III, İstanbul 2017, bs., IV, s. 185.

[103] a.g.e., s. 201.

[104] İhsan Güneş, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler-Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012 İstanbul, s. 260.

[105] "Last Minute News", The Bakersfield Californian, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Turkey Has Decided To Sign Peace Treaty", The Calgary Daily Herald, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Turks Decide To Sign Peace Treaty", Ellensburg Daily Record, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Turkey Decides To Sign", Lawrence Journal-World, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; Turkey Decides To Sign Treaty", The Lewiston Daily Sun, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1; "Turkey Decides To Sign Treaty", Lewiston Evening Journal, 21 Temmuz 1920, s. 1; "Turkey Decides To Sign Peace Treaty", The Owosso Argus: Press, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Greeks In Turks Battle", The Portsmouth Daily Times, 21/23 Temmuz 1920 Çarşamba/Cuma, s. 1; "Turks To Sign Peace Treaty; Discover Plot", Spokane Daily Chronicle, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1; "Peace Officialy Signed By Turkey", The Border Cities, 21 Temmuz 1920 Çarşamba, s. 1.

konuma sahipti. Yunanlılar, bu harekât sonucunda Silivri'yi dahi işgal etmiş Büyükçekmece sınırına kadar gelmişti.

The Lewiston Daily Sun gazetesi de benzer bir konu üzerine durarak Trakya harekâtının ikinci gününde Türkiye'nin barış antlaşmasını imzalama kararı aldığını bildirmiş, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın da yeni bir barış heyeti belirlediğini, bu heyetin delegelerinin Gülcemal vapuru ile İstanbul'dan Paris'e gideceğini yazmıştı. Sadrazamın heyete eşlik etmesinden dolayı yerine Dâhiliye Nazırı Reşit Bey'in vekâlet edeceği duyurulmuştu. Gazeteye göre imza kararı padişah ve birçok üst düzey yöneticinin bulunduğu bir konsey toplantısından sonra alınmıştı. Bu toplantı sırasında Reşit Bey'den gelen bir telgraf okunmuş, Türkiye'nin 27 Temmuz'a kadar barış antlaşmasını imzalamayı reddetmesi halinde şüphesiz ağır cezalara çarptırılacağı vurgulanarak zaman kaybedilmeden imzalanması uyarısında bulunmuştu[106]. The Lewiston Daily Sun gazetesinin Reşit Bey tarafından toplantıya gönderildiği söylenen telgraf, 19 Temmuz'da İstanbul'a ulaşmıştı. Reşit Bey burada Spa Konferansı'ndan dönen önemli bir zat ile görüştüğünü, bu zatın antlaşmanın imzalanmaması durumunda İstanbul'un Türklerden alınacağını söylediğini ifade etmişti[107]. Yine aynı gazetenin 27 Temmuz'a kadar barış antlaşmasının imzalanmasının reddi halinde ağır cezalara çarptırılacağı ifadesi doğru idi. Buna göre, Osmanlı Devleti'ne 27 Temmuz akşamına kadar zaman tanınmıştı. Bu tehditvari ifadelerin son satırlarında şöyle yazmakta idi: "*Eğer hükûmet-i osmaniye muahedeyi imzadan istinkaf eder ve hatta badel-imza Anadolu'da nüfusunu iade ve muahedenin icrasını temin etmek hususunda gayr-i muktedir bulunursa Müttefikler muahedenin mevaddına imtisalen bu kararı tekrar tetkik ve bu defa Türkleri ebediyyen Avrupa'dan tard eylemek vaziyyetine girebileceklerdir"*[108]. Kısacası Türkler, eğer barış antlaşmasını imzalamazlar ise İstanbul da ellerinden alınacaktı.

Sonuç

Görüldüğü üzere Amerikan ve Kanada basını Yunan ordusunun Doğu Trakya işgaline karşı son derece ilgili göstermiştir. Wilson ilkelerinin 12. maddesinde Türk olmayan unsurlara vaat edilen bağımsızlık vurgusu basının Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelere olan ilgisini arttırmıştır. Bu konuda birçok haber yayınlanmıştır. Ancak basın tarafsız kalmayı başaramamıştır. Hiç şüphe yok ki yapılan haberler, Yunanistan gözünden bakılarak yapılmıştır. Bu perspektif ister istemez bazı gerçeklerin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Yunan ordusunun başarısı takdir edilmiştir. Türklerin acıları görmezden gelinmiş, hiçbir şekilde hak ve hukukları gündeme getirilmemiştir.

Üstelik, asılsız haberler ile okuyucunun zihni bulandırılmıştır. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'in esir edilmesi hadisesinde Kolordu Kumandanı bazı haberlerde kaçmış, bazı haberlerde yüklü miktarda para ile yakalanmış, bazı haberlerde Bulgaristan bankasına birçok para yatırdığı iddia edilerek Türk kumandan aleyhine birçok haber yayınlanmıştır. Açıkçası bunlar, Yunan işgaline zemin hazırlamak için yapılmış propaganda yayınlarından başka bir şey değildir.

Edirne'nin işgalinde Türklerin camiler üzerine silah koyarak savaştığı, Yunanlıların ise bunlara zarar vermeden şehre dâhil olmaya çalıştığı yönünde haberler görülmüştür. Kuşkusuz, bu gerçek dışı yayınlar ile Yunanlıların hoşgörüsü ön plana çıkartılırken Türklerin ise kendi maneviyatına zarar verecek kadar etik dışı bir savaş verdikleri düşüncesini empoze etmek ve Yunan işgalini kamuoyunda meşrulaştırmak gayesi vardı.

Sonuç olarak Amerikan ve Kanada basını, taraflı yayınlar ile Yunanistan lehine görüntü vermiştir. Her şeye rağmen bu tarihi anlara tanıklık etmesi ve bu harekâta dair gün gün haberler yayınlanmış olması son derece önemlidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Evrakı (DH.EUM.AYŞ)

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM)

---

[106] "Turkey Decides To Sign Treaty", The Lewiston Daily Sun, 22 Temmuz 1920 Perşembe, s. 1.

[107] Akşin, a.g.e., c. III, s. 179.

[108] Tansel, a.g.e., c. III, s. 155.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Hususi (DH.EUM.KLH)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar (İBBAKSA)
Süreli Yayınlar
Amerika ve Kanada Basını
Berkeley Daily Gazette
Ellensburg Daily Record
Meriden Morning Record
Lawrence Journal-World
Lewiston Evening Journal
Prescott Journal Miner
Providence News
Spokane Daily Chronicle
The Bakersfield Californian
The Border Cities
The Deseret News
The Evening Tribune
The Gazette Times
The Gettysburg Times
The Lewiston Daily Sun
The Meriden Daily Journal
The Middletown News-Signal
The Nevada Daily Mail
The Owosso Argus: Press
The Pittsburg Press
The Portsmouth Daily Times
The Rochester Sentinel
The Spokesman=Review
The Telegraph-Herald
Providence News
Kanada Basını
The Calgary Daily Herald
The Vancouver Sun
The Ottowa Evening Cıtızen
The Toronto World
The Montreal Gazette
The Morning Leader
Türk Basını
Akşam
Alemdar
Dersaadet
İkdam
İleri
Muvakkit
Vakit
Yenigün
Araştırma ve İnceleme Eserler
AKIN, Veysi, "Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, sy, I, 1995, ss. 31-38.

AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-III-İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. IV Basım İstanbul 2017.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik Trakya'da Milli Mücadele, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. I, 3. Türk Tarih Kurumu Basımevi, bs., 3, Ankara 1992.

DOĞRUÖZ, Türkan, Milli Mücadelede Kırklareli, Kırklareli Belediyesi Kültür Yayınları, Kırklareli 2007.

GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, bs., 2, Ankara 2014.

GÜNER, Zekai, Trakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

GÜNEŞ, İhsan, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler-Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012 İstanbul.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Yıl:7, sy. 24, Belge Nr, 605, 606, 607,608,609, 610, 630, Haziran 1958 Ankara.

HELMREİCH, Paul C. Sevr Entrikaları, Çev: Şerif Erol İstanbul 1996.

KAMİL, İbrahim, Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu'da ve Trakya'da Milli Mücadele (1919-1922), Nobel Yayınları, Ankara 2020.

MACMILLAN Margaret, Paris Barış Konferansı 1919, Çev: Belkıs Dişbudak, Ankara 2004.

MERAY, Seha L., Osman Olcay, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

ÖĞRETEN, Ceyhun "Amerikan Basınında Türk Millî Mücadelesi 19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi", sy. 35, ss. 165-204.

ÖZCAN, Ufuk "Wilson Prensipleri Üzerine", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, c. 2, sy. 4, ss. 37-48.

ÖZDEMİR, Mustafa Burak, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Taksim Projesi: San-Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920)", T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2018.

ÖZKAN, Kenan, "Yunan İşgali Sonrasında Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a İltica Hareketi", Belleten, Türk Tarih Kurumu, c. LXXXVII, sy. 309, ss. 635-684.

TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

YAVUZ, Resul, "Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşmasına Giden Süreçte Türk Diplomasisi", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2016.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

ABAD, 2025; 16: 251-279 **abad@nku.edu.tr**
ISSN: 2618-6004 **DOI**: 10.32953/abad.1774070
e-ISSN: 2636-8188 **Araştırma Makalesi**

OSMANLI KARŞITI BİR SÖYLEM İNŞASI: NIKOLA MATIJA ILJANOVIĆ'İN RAPORUNDA GERÇEKLİK, KURGU VE PROPAGANDA

Okan BÜYÜKTAPU[*]

Öz: Bu çalışma, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Nikola Matija Iljanović tarafından Habsburg İmparatoru I. Leopold'a sunulan Osmanlı sarayı ve devlet yapısı hakkındaki raporu incelemektedir. Çalışmanın amacı, 17. yüzyıl Avrupa'sının Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik artan endişelerinin bir ürünü olan bu metni istihbarat raporu, propaganda metni ve Haçlı Seferi çağrısı olarak çok katmanlı yapısı içinde analiz etmektir. Makalenin temel bulguları, raporun bir yandan Osmanlı timar sistemi ve reaya hukuku gibi konularda, yazarın kişisel tecrübelerine dayanan değerli ve isabetli gözlemler içerdiğini diğer yandan ise yüksek bürokrasi, abartılı askeri rakamlar ve Şehzade Mustafa anlatısı gibi konularda kasıtlı çarpıtmalar ve tarihi hatalar barındırdığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çalışma, Iljanović'in raporunun, 17. yüzyıl Avrupa'sında Osmanlı imgesinin inşasını, istihbarat toplama metotlarını ve şahsi anlatıların siyasi amaçlar için nasıl bir araç haline getirildiğini anlamak adına mühim bir örnek olduğunu ortaya koymaktadır. Makalenin ikinci bölümü, metnin orijinal Latince nüshası ile Hırvatça çevirisinin karşılaştırılmasıyla hazırlanan tercüme ve notlandırmaları içermektedir. Bu vesileyle, tercümenin benzer konularda çalışan araştırmacılara bir başvuru kaynağı olarak hizmet etmesi temenni edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nikola Matija Iljanović, Osmanlı İmparatorluğu, Habsburg İmpartaroluğu, Propaganda, İstihbarat Raporu XVII. Yüzyıl, 1663-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşı, II. Viyana Kuşatması.

THE CONSTRUCTION OF AN ANTI-OTTOMAN DISCOURSE: REALITY, FICTION AND PROPAGANDA IN NIKOLA MATIJA ILJANOVIĆ'S REPORT

Abstract: This study examines the report on the Ottoman court and state structure presented by Nikola Matija Iljanović to the Habsburg Emperor Leopold I in the second half of the 17th century. The aim of the study is to analyze this text, a product of 17th-century Europe's growing concerns about the Ottoman Empire, within its multi-layered structure as an intelligence report, a propaganda text, and a call for a Crusade. The main findings of the article reveal that the report has a dual nature: on one hand, it contains valuable and accurate observations based on the author's personal experiences on subjects such as the Ottoman *timar* system and the law of the *reaya* subject. On the other hand, it features deliberate distortions and historical errors regarding high bureaucracy, exaggerated military figures, and the narrative of Prince Mustafa. In this context, the study demonstrates that Iljanović's report provides a significant case study for understanding the construction of the Ottoman image in 17th-century Europe, intelligence-gathering methods, and how personal narratives were instrumentalized for political purposes. The second part of the paper includes a translation and notes prepared through a comparative analysis of the original Latin text and its Croatian translation. It is hoped that this translation will serve as a source for researchers working on similar topics.

Key Words: Nikola Matija Iljanović, Ottoman Empire, Habsburg Empire, Propaganda, Intelligence Report, 17th Century, Austro-Turkish War (1663–1664), Battle of Vienna.

[*] Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir/Türkiye, okan.buyuktapu@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9789-3989.

Başvuru/Submitted: 29.08.2025 Kabul/Accepted: 28.10.2025

Giriş

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Habsburg İmparatorluğu, doğu sınırlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşturduğu varoluşsal bir tehditle karşı karşıyaydı. Viyana'yı doğrudan hedef alacak olan 1683 kuşatmasından önceki bu dönemde, Avrupa'da Osmanlılara yönelik artan endişe en yüksek seviyedeydi. Bu gergin siyasi atmosferde, düşmanın askeri kapasitesi, idari yapısı, lojistik kabiliyetleri ve saray içi dinamikleri hakkındaki güvenilir istihbarat, bir lüksten ziyade hayati bir askeri ve siyasi zorunluluktu. İmparator I. Leopold'un (1640-1705) sarayı, Köprülü dönemi reformlarıyla yeniden güçlenen Osmanlı devleti hakkında birinci elden, içeriden bilgi sağlayabilecek her türlü kaynağı acil bir şekilde arıyordu. Sadece askeri planlama için değil, aynı zamanda iç kamuoyunu ve potansiyel Hristiyan müttefiklerini ortak bir düşmana karşı seferber etmek için de bu bilgilere ihtiyaç vardı. İşte bu kritik şartlarda, Nikola Matija Iljanović'in (Nikola Matiya İlyanoviç) imparatora sunduğu *Osmanlı Sarayının Durumu, Devlet Ricalinin Atanması ve Hizmet Koşulları ile İlgili Rapor (Relatio status Ottomanicae domus quae officialium constitutionem serviendique conditionem concernit)*[1] başlıklı eser, tam da bu ihtiyaca cevap vermektedir. 29 sayfadan oluşan bu rapor, imparatora sunulduktan kısa bir süre sonra, 1679 yılında Viyana'da basılmıştır.[2] Bu durum metnin sadece imparatora özel olmadığını, aynı zamanda daha geniş bir kitleye yönelik bir kamuoyu oluşturma aracı olarak da görüldüğüne işaret eder. Raporun başlığı, eserin Osmanlı sarayının, görevlilerinin ve kurumlarının soğukkanlı, idari bir dökümünü içerdiğini akla getirse de okuyucuya bundan çok daha fazlasını sunmaktadır.

Iljanović'in metni, yazarının kişisel trajedisiyle harmanlanmış karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Iljanović, raporuna başlarken eserini *En Yüce ve Yenilmez İmparator Hazretleri, En Lütufkâr Efendimiz* diye hitap ettiği Leopold'a ithaf eder ve kısaca kendi hâl tercümesinden bahseder. Atalarının Dalmaçya'da kaleler tuttuklarını ve Türklerin ilerlemesiyle bu kalelerin yavaş yavaş ellerinden alındığını, ailesinin son kalesinin 1636 yılında düştüğünü söyler. Bu tarih, onun kişisel trajedisinin başlangıcıdır: Ailesi öldürülmüş, kendisi de on üç yaşında esir alınmıştır. Yazar, eserinin yazılma nedeni olarak, bunca yıl "saray ve sivil kurumlar ile ordunun düzeni hakkında öğrendiklerinin karanlıkta kalmaması" arzusu olduğunu söyler. Bu makale, Iljanovićin raporunu yalnızca bir istihbarat metni olarak değil, aynı zamanda bir propaganda aracı ve Haçlı Seferi çağrısı olarak barındırdığı çoklu kimlikler üzerinden ele almaktadır. Çalışmanın temel tezi, bu raporun 17. yüzyıl Avrupasındaki Osmanlı algısının oluşumunu, dönemin istihbarat toplama yöntemlerini ve kişisel trajedilerin siyasi hedefler için nasıl araçsallaştırıldığını gösteren bir vaka analizi sunduğudur.

Bu tezi desteklemek amacıyla, makale önce Iljanović'in hayatı hakkındaki sınırlı bilgileri ve Viyana'daki Saray Savaş Konseyi (Hofkriegsrat) ile Saray Hazinesi (Hofkammer) kayıtlarına yansıyan çalkantılı faaliyetlerini inceleyecektir. Bu inceleme, onun kişisel motivasyonlarını, hırslarını ve Zrinski-Frankopan komplosu sonrası mülk taleplerindeki ısrarını ortaya koyarak raporu yazmaktaki amaçlarına ışık tutacaktır. Ardından, raporun analitik bir tahliline girişilecektir. Bu tahlilde, metnin çift katmanlı doğası aydınlatılmaya çalışılacak bir yanda yazarın muhtemelen taşra tecrübesine dayanan isabetli gözlemler (Osmanlı timar sistemi ve reaya hukuku gibi), diğer yanda ise kasıtlı tahrifatlar (yüksek bürokrasi, abartılı askeri sayılar ve kurgusal Şehzade Mustafa anlatısı) arasındaki zıtlık ortaya konulacaktır. Son olarak, çalışma raporun "Türklere Karşı Çağrı" başlıklı son bölümünü analiz ederek metnin açık bir propaganda ve Haçlı Seferi manifestosu olarak işlevini tartışacak ve bu metnin 17. yüzyıl Avrupa'sındaki siyasi söylem üretimindeki rolünü değerlendirecektir.

---

[1] Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Signatur: 31. Aa. 8, naklen Boris Nikšić, "Spis o ustrojstvu Osmanskog Dvora Nikole Matije Iljanovića", *Historical contributions=Historische Beiträge*, sy. 20 (2001), s. 57.

[2] Nikola Matija Iljanović, *Relatio status Ottomanicae domus, quae officialium constitutionem serviendique conditionem concernit*, Johann Christoph Cosmerovius, Vienna 1679, naklen Boris Nikšić, "Spis o ustrojstvu Osmanskog Dvora Nikole Matije Iljanovića", *Historical contributions=Historische Beiträge*, sy. 20 (2001), s. 57.

Iljanović'in Hayatı Hakkında Bilinenler

Nikola Matija Iljanović iddiaları, hırsları ve Viyana'daki çalkantılı hayatı nedeniyle hem ilgi çekici bir kişilik hem de Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki şahsi tecrübeleri nedeniyle döneminde ihtiyaç duyulan bir tarihi figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisi hakkındaki en temel bilgiler, imparatora sunduğu raporunun başında kendisine ait verdiği detaylar ve adının geçtiği sınırlı sayıdaki kaynaktan gelmektedir. Iljanović soyadı ve *Veraseten İlirya Kontu* (Illyriae comes hereditarius) unvanı ailesinin kökenlerinin Dalmaçya'ya dayandığına ve Hırvat kökenli olduğunu işaret etmektedir.

Iljanović'e göre hayatının dönüm noktası, 1636 yılında 13 yaşındayken Türklere karşı yapılan bir savaşta ailesinin ölümü ve esir düşmesidir. Kendi beyanına göre esaretinin 26 yılını Osmanlı ülkesinde geçirmiş ve bu süre zarfında Avusturya hanedanına karşı yapılan tüm entrikaları öğrenmiştir. Fakat aşağıda görüleceği üzere bu iddiası istikbal beklentisi doğrultusunda ortaya atılmış sözler olarak değerlendirilmelidir. Esaretten kurtulduktan sonraki yaşamına dair en önemli kanıtlar, Viyana'daki Saray Savaş Konseyi (Hofkriegsrat) ve Saray Hazinesi (Hofkammer) arşivlerinde bulunmakta ve adı bu kurumların protokollerinde 1671-1695 arasında sıkça geçmektedir. Saray Harp Konseyi kayıtlarında bu kadar sık yer alması, onun imparatorluk ordusunda askeri hizmette bulunduğunu kesinleştirmektedir.[3]

Arşiv belgeleri Iljanović'in oldukça sansasyonel bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. İçinde bulunduğu çeşitli çekişmeler ve davalar haricinde özellikle de imparatorluk ordusu Türkçe tercümanı ve rakibi Meninski (1620-1698)[4] ile sürekli anlaşmazlığa düşmüş, hakaret, iftira ve sokakta kılıç çekme gibi suçlamalarla tutuklanmıştır. Mahkeme sürecinde Iljanović'in elindeki Türkçe el yazmalarını Meninski'ye iade etmesi yönünde verilen karar onun Türkçe bildiğine delalet eder ve Osmanlı topraklarında esir kaldığı iddialarını destekleyen güçlü bir kanıt niteliği taşır. Iljanović, Saray Hazinesi kayıtlarında ise daha çok Zrinski-Frankopan komplosu[5] sonrası el konulan mülklerden pay alma çabalarıyla öne çıkar. Petar Zrinski'nin (1621- 1671) kendisine borçlu olduğu iddiasına dayanarak ona ait bazı mülkleri ve Hırvatistan'daki Bosiljevo malikanesini talep etmiştir. Bu taleplerinde o kadar ısrarcı olmuştur ki, imparatoru *usandıracak derecede rahatsız ettiği* kayıtlara geçmiştir. Ancak bu iddialarını destekleyecek bir belge bulunmadığından, bu taleplerin fırsattan istifade bir menfaat elde etme çabası olduğu açıktır.[6]

[3] Boris Nikšić, *Osmansko carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika: Opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2001, s. 14-15.

[4] Franciscus à Mesgnien Meninski, 17. yüzyılda yaşamış Fransız asıllı bir dil bilimci, tercüman ve diplomattır. Roma'da aldığı eğitim sonrası Polonya ve Avusturya'da Doğu dilleri tercümanı olarak görev yapmış ve Osmanlı İmparatorluğu'na seyahatler düzenlemiştir. Meninski'nin en büyük şöhreti, Türk dili üzerine yaptığı çalışmalardan gelir. Bu çalışmaların en önemlisi, 1680'de Viyana'da yayımladığı üç ciltlik devasa *Thesaurus Linguarum Orientalium*' adlı Türkçe-Latince sözlüktür. Aynı yıl, Avrupaî tarzda ilk modern Türkçe dil bilgisi kitabı kabul edilen *Grammatica Turcica*'yı ve 1687'de bu sözlüğü tamamlayan tek ciltlik Latince-Türkçe sözlüğü de yayımlamıştır. Bu eserler, Meninski'ye hayattayken büyük saygınlık kazandırmış, ölümünden sonra ise 18. ve 19. yüzyıllarda Türkçe üzerine çalışan dilciler için temel kaynak haline gelmiştir. Eserleri, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesini incelemek için günümüzde de değerini koruyan temel başvuru kaynaklarıdır. Muhammet Yelten, "Meninski, Franciscus a Mesgnien", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2004, s. 144-145.

[5] 1671 yılında Hırvatistan'ın yaklaşık 500 yıldır siyasi, askeri ve kültürel hayatına yön veren Zrinski ve Frankopan ailelerinin iki üyesi, Petar Zrinski ve Fran Krsto Frankopan, Habsburg İmparatoru I. Leopold'a karşı bir komplo düzenledikleri için idam edilirler. Bu iki büyük soylu ailesi hayatlarını Osmanlı akınlarına karşı sınırı savunarak geçirirken, İmparatorun Osmanlı tehdidine karşı pasif kalması büyük bir hoşnutsuzluk yaratıyordu. Özellikle St.Gotthard Muharebesi sonrası Hırvat çıkarlarını tamamen göz ardı eden ve 1664'te imzalanan Vasvár Antlaşması'nın imzalanması, bardağı taşıran son damla oldu. Osmanlılarla komplo içinde olduklarının ortaya çıkması akabinde suçlu bulundular. Bu siyasi nedenlerin yanı sıra, isyanın bastırılmasının ardında güçlü ekonomik çıkarlar da yatıyordu. İmparator, lüks saray hayatı ve savaşlar nedeniyle boşalmış olan devlet hazinesini yeniden doldurmak istiyordu. Bu doğrultuda, isyanın ardından Zrinski ve Frankopan ailelerinin devasa servetlerine el konuldu ve bu müsadereler hazine için büyük bir kaynak yarattı. Franjo Pajur, "O zrinsko-frankopanskoj uroti", *KAJ*, c. XLIV/sy. 5 (2011), s. 57-68; Mehmet Solak, *Hırvat Askerî Sınır Bölgesi Habsburg Savunmasında Askerî ve İdarî Değişim Üzerine Bir İnceleme (1526-1664)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2023, s. 297-308. St.Gotthard Muharebesi ile ilgili savaşın görgü tanığı bir çağdaş eser için bkz.: *Meḥmed Necātī'nin Menāḳıb-ı Ġazā ve Cihād'ı*, haz. Kadir Purde, Gece Kitaplığı, Ankara 2024, s. 99-105.

[6] Nikšić, "Spis o ustrojstvu", s. 62.

Hayatına dair bir diğer önemli tanıklık ise Vatikan Gizli Arşivleri'nde bulunur. 1680 yılında, Senj piskoposunun atanması için yürütülen soruşturmada şahitlik yapmıştır. 30 Haziran 1680'de Viyana'da verdiği bu ifadede 56 yaşında olduğunu belirtmiştir ki bu, 1623 olan doğum yılıyla tam olarak örtüşmektedir. İfadesinde Senj şehrini iyi bildiğini, çünkü ailesinin eskiden bu şehre sahip olduğunu ve halen yakınlarda bir mülkü bulunduğunu iddia etmiştir.[7] Iljanović hayatı hakkındaki bilgilerin bu kayıttan sonra suskunluğa gömülmesi iddia ettiği toprakları hiçbir zaman elde edemediğine işaret etmektedir.

Iljanović'in Metninin Tür olarak Sınıflandırılması

Birinci şahıs anlatımını ve gerçek yaşam deneyimlerini temel alan edebi türler olan esaret anlatıları, hatıratlar ve seyahatnameler belirli yapısal ve tematik öğeleri paylaşan fakat temelde farklı saiklerle kaleme alınan türlerdir. Esaret anlatısı, yabancı topraklarda zorla alıkonulma deneyimini merkeze alır. Burada anlatıcının hareketi tamamen istemsizdir ve odak noktası dayanıklılıktır.[8] Hatıratta asıl mesele yazarın kendi yaşam anlatısını oluşturma ve yorumlama eylemi iken[9] seyahatname ise anlatıcının içinde bulunduğu gönüllü bir yolculuğu belgeler.[10] Kapsam ve odak açısından bu türler arasında genellikle net fakat bazen de müphem çizgiler bulunur. Esaret anlatısının kapsamı oldukça dardır ve yazarın yaşamındaki belirli bir travmatik döneme odaklanır. Anlatı yapısı ise genellikle esir alınma, çile dönemi ve nihai kurtuluş gibi öngörülebilir bir kalıp izler. Buna karşılık hatırat, yazarın yaşamının belirli bir tarih aralığından itibaren geniş bir panoramasını sunar ve kronolojik veya tematik gibi daha esnek kurgular kullanır. Seyahatnamenin kapsamı ise coğrafi bir yolculukla sınırlıdır ve yapısı genellikle bu yolculuğun kronolojisine veya coğrafi ilerleyişine dayanır.[11]

Bu yazın türüne ait ayrımlar ışığında Iljanović'in eserini konumlandırmak, metnin özgün niteliğini anlamak için önem arz etmektedir. Eserinde bir esaret ve kurtuluş vurgusu söz konusu olsa da metnin odak noktası bu değildir. Özellikle timar sistemi üzerine verdiği detaylı bilgilerinden ve yaptığı isabetli yorumlardan pratik olarak sistemin içinde bulunduğu ve eserini yazarken hatıralarından faydalandığı açıktır. Fakat buna rağmen yine burada anlatının odak noktası kendi serüveni değil sistemin detaylı şekilde tanıtılmasıdır. Bu nedenle, Iljanović'in metni, bir istihbarat raporu biçiminde olsa da sunduğu bilgileri belirli bir siyasi/şahsi amaç doğrultusunda kullanması nedeniyle ateşli bir propaganda metni olarak değerlendirilmelidir.

Raporun Tahlili

Iljanović'in raporu İmparator I. Leopold'a ithafla açılır ve daha sonra giriş olarak kabul edilebilecek kısma geçilir. Burada veraseten hakkı olarak gördüğü toprakların Osmanlı hakimiyetine geçiş sürecini tarihi olarak özetler fakat bunu yaparken ciddi tarihi yanlışlıklar yapar. Yazarın 1375 yılında gerçekleştiğini iddia ettiği olaylar, gerçekte 15. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmıştır. Iljanović Hersekli Hum Dükü Stjepan Kosača'nın oğulları Vladislav ve Vlatko hakkındaki bilgileri karıştırmış ayrıca Vladislav'ı Ragusa Prensi'nin oğlu olarak tanıtmıştır. Stjepanın bunlardan başka Vlatko ile

---

[7] Archivum Secretum Vaticanum, Archivum Concistoriale, Processus Consistoriales, vol. 80, fol. 626r-641v, naklen Boris Nikšić, *Osmansko carstvo*, s. 18-19.

[8] Bu yazın türüyle alakalı Osmanlı merkezli çalışmalar için bkz.: *İrvin Cemil Schick (der.), Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri: "Türk" İllerinde Esaret Anlatıları,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 9-77; Charles Sabatos, "The Ottoman Captivity Narrative as a Transnational Genre in Central European Literature", *Archiv Orientální,* c. 83 (2015), s. 233-254. Esaret anlatılarının ele alındığı antolojik bir çalışma için bkz.: Mario Klarer (ed.), *Barbary Captives: An Anthology of Early Modern Slave Memoirs by Europeans in North Africa*, Columbia University Press, New York 2022.

[9] Hatırat türünün teorik altyapısını, otobiyografiden farklarını, yazım sürecindeki psikolojik ve edebi dinamikleri inceleyen bir çalışma için bkz.: Thomas Larson, *The Memoir and the Memoirist: Reading and Writing Personal Narrative*, Swallow Press/Ohio University Press, Athens 2007.

[10] Seyahatname türünü hem teorik çerçevede tanımlayan, tarihi gelişimini dönemlere ayırarak inceleyen ve argümanlarını zengin örneklerle somutlaştıran bir giriş kitabı için bkz.: Carl Thompson, *Travel Writing, The New Critical Idiom*, Routledge, Milton Park 2011.

[11] Özünde bir esaret anlatısı olan Ivan Franjo Jukić'e ait "Putovanje iz Sarajeva u Carigrad god. 1852. mjeseca svibnja" adlı eserin sehven seyahatname olarak tanımlanması ve bu bağlamda değerlendirilmesi ile ilgili güncel bir çalışma için bkz.: Okan Büyüktapu, "Bir Sürgün Öyküsü: Bosnalı Fransisken Bir Rahibin Saraybosna'dan İstanbul'a Yolculuğu", *Journal of Turkology*, c. 34/sy. 2 (Ocak 2025), s. 723-753.

miras anlaşmazlığına düşüp Osmanlılar sığınan ve İslam'ı kabul ederek daha sonra veziriazamlığa kadar yükselecek olan Stjepan (Hersekzade Ahmed Paşa) adında bir oğlunun daha bulunduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.[12] Daha sonra yazar yukarıda değinildiği üzere kısaca, 1636 yılında esir alındığını; Osmanlı sarayında 18 yıl geçirdikten sonra özgürlüğüne kavuştuğunu; ailesi ve atalarının topraklarının Osmanlı hakimiyetine nasıl geçtiğini anlatarak kendi esaret hikayesini Habsburg hanedanına hizmet etme arzusuyla giriş kısmına son verir.[13]

Iljanović'in raporunun ana metni iki farklı katmanın sırayla okuyucuya sunulduğu bir yapı gösterir. Metnin ilk kısmı Osmanlı devlet yapısını, bürokrasini ve hukukunu sistematik bir şekilde tasvir etme amacı güderken; ikinci kısım verdiği bilgileri ve yorumları belirli bir amaca hizmet edecek şekilde seçen ve çarpıtan bir görüntü arz eder.

Osmanlı Sarayının Durumu, Devlet Ricalin Teşkilatı ve Hizmet Koşullarının Ne Olduğu Hakkında başlıklı bölüm isminden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı sarayının iç dinamiklerini, yönetici elitin görev ve hizmet koşullarını, askeri meseleler ve reayanın hukuki statüsünü sistematik bir şekilde açıklamayı hedefler. Yazar, Veziriazamdan başlayarak saraydaki ve taşradaki görevlileri, mali denetim mekanizmalarını ve ordu düzenini birbiri ardına tanıtır. Bu yapı, ilk bakışta oldukça nesnel bir hava içermektedir ve okuyucuda güvenilir bir kaynaktan bilgi aldığı izlenimini yaratır. Öte yandan metindeki bazı ayrıntılar, yazarın saraydaki sosyal konumu ve bilgiye erişim kanalları hakkında ipuçları vermektedir. Iljanović, yüksek siyaset ve idari yapı, üst ve alt düzey saray görevlileri gibi konularda hatalı ifadelere yer verirken, reaya hukuku ve toprak meseleleri gibi alanlarda ise daha ayrıntılı ve isabetli bilgiler sunmaktadır. Bu durum, onun iddia ettiği gibi sarayda uzun süre geçirmek yerine taşra idaresi içerisinde halkın hukuki sorunlarına tanık olabileceği bir pozisyonda bulunmuş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Iljanović Osmanlı idaresinin zirvesindeki figürleri ve kurumları Latince transkripsiyonda aslına yakın şekilde imla eder. Veziriazam (vesirius magnus), kubbe vezirleri (cubbe vesirii), nişancı paşa (nisanchi passa) ve defterdar (teftedar) gibi devlet adamlarını ve onların görevlerini detaylandırır. Ancak bu yüksek zümre arasındaki karmaşık hiyerarşiyi ve yetki dağılımını anlamakta zorlandığı açıktır. Örneğin, Nişancının temel görevinin tuğra çekmek ve arazi kayıtlarını tutmak olmasına rağmen, Iljanović onun Mısır, Bağdat, Budin ve Bosna gibi en önemli eyaletlerin valilerini yönettiğini iddia eder. Nişancı'nın padişah adına fermanlara tuğra çekme yetkisini, bu fermanların muhatabı olan beylerbeyiler üzerinde doğrudan bir hiyerarşi üstünlüğü olarak yanlış yorumlar.[14]

Iljanović, raporunun önemli bir bölümünü, Habsburg sarayının en çok ilgisini çekecek konuya, yani Osmanlı savaş makinesine ayırır. *Askerî Hazırlıklar ve İaşe Hakkında* adlı bölümde yazar, bir yandan içeriden bir gözlemcinin keskin detaylarını sunarken, diğer yandan da bir propagandacının abartılı retorik dilini kullanır. Vakalar ve rakamlar nesnellik ve kesinlik görüntüsü altında abartılmaya çalışılmış, korku, aciliyet ve nihai zafer umudu gibi duyguları manipüle etmek için verilen bilgiler araçsallaştırılarak olabildiğince mesaj verme kaygısına güdülmüştür.

Iljanović'in ordunun nehirleri geçmek için kullandığı lojistik yöntemleri detaylı bir şekilde anlatması dikkat çekicidir. Çok kalın ve güçlü halatların mahir yüzücüler tarafından karşı kıyıya geçirilmesi ve bu halatlar üzerine geçici köprüler inşa edilmesi, ya da ordunun yanında taşıdığı kalaslardan gemiler yaparak geceleyin gizlice karşıya asker geçirmesi gibi taktikler, Osmanlı ordusunun 17. yüzyıldaki mühendislik ve lojistik kapasitesine dair ipuçları sunar. Ayrıca, savaş gibi önemli kararların alınmasından önce toplanan meşveret meclislerinden bahsetmesi ve seferberlik fermanlarının imparatorluk geneline nasıl duyurulduğunu anlatması savaşı karar alma ve bunu halka ilan etme sürecini ortaya koymaktadır. Ancak, ordunun iaşesi gibi konularda yazarın bilgisi ya eksiktir ya da

---

[12] Daha detaylı bilgi için bkz.: Petar Vrankić, "Stjepan/Ahmedpaša Hercegović (1456.?-1517.) u svjetlu dubrovačkih, talijanskih i osmanskih izvora", *Hercegovina : Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, sy. 3 (2017), s. 9-67; Emir O. Filipović, "Some notes on Hersekzade Ahmed Pasha and his relationship with Yavuz Sultan Selim", *Yavuz Sultan Selim ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2024, s. 299-320.

[13] Nikšić, *Osmansko carstvo*, s. 105-106, 135-136.

[14] Nikšić, a.g.e., s. 109, 139.

olgular kasıtlı olarak çarpıtılmıştır. Çevre halkının ordugaha gelerek *mümkün olan en yüksek fiyattan* erzak satmasının ordunun iaşe teminini kusursuz bir şekilde mümkün kıldığını iddia eder. Oysa bu durum aslında sürsat adı verilen ve halkın ürünlerini devletin belirlediği düşük fiyattan satmak zorunda olduğu, dolayısıyla halka ek bir yük getiren bir uygulamadan ibarettir. Iljanović, bu zorunluluğu gönüllü bir ticaret gibi sunarak sistemin icbar edici yönünü gizler. Benzer şekilde, savaş sırasında zayıf düşen askerlerin yerini sivil esnaf ve zanaatkarların alarak savaştığı iddiası, tarihi olarak tamamen temelsizdir. Bu, açıkça, düşmanımız bile sıradan insanları cepheye sürecek kadar adanmış ve organize ise, biz de öyle olmalıyız mesajını vererek kendi tarafını teşvik etmeyi amaçlayan bir propaganda unsurudur.[15]

Raporun ilerleyen kısımlarında Iljanović, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünü somutlaştırmak için eyaletlerden ve sancaklardan sefere katılabilecek asker sayılarına dair detaylı bir liste sunar. Bu liste, Mısır, Suriye, Bağdat, Anadolu ve Rumeli gibi beylerbeylikleri kapsar. Bu detaylı döküm, Osmanlı'nın muazzam bir insan kaynağını harekete geçirebildiği imajını yaratarak okurunu hem bilgilendirir hem de endişelendirir. Ancak bu rakamlar dikkatle incelendiğinde, abartı ve retoriğin iç içe geçtiği gözden kaçmaz Örneğin Tatar Hanı'nın 300.000 askerle yardıma gelebileceğini söylemesi, hemen ardından bunların sadece 20.000'inin gerçekten savaşçı olduğunu eklemesi tipik bir abartı örneğidir. Yazarın ulaştığı toplam asker sayısı olan 115.300 (Tatarlar hariç), çift amaçlı bir retorik araçtır. Bir yandan düşmanın ne kadar büyük ve tehlikeli olduğunu gösterirken, diğer yandan metnin son bölümünde hesaplayacağı birleşik Hristiyan ordusunun (360.000 kişi) sayısal üstünlüğünü kanıtlamak için bir zemin hazırlar. Bu karşılaştırma, *düşman güçlü ama birleşirsek yenilebilir* şeklindeki ana argümanını destekler. Bununla birlikte, yazarın bazı tahminleri gerçeğe oldukça yakındır. Örneğin, yeniçeri sayısı için verdiği 40.000 rakamı, o dönemdeki toplam yeniçeri sayısının oldukça yakındır. Bu durum Iljanović'in bazı konularda güvenilir bilgilere sahip olduğunu, ancak bu bilgileri kendi propagandası doğrultusunda seçip kullandığını gösterir.[16]

Iljanović *Türk İmparatorunun Reayasına Dair Kanunları ve Yasaları Hakkında* adlı bölümde Osmanlı toprak rejiminin bel kemiği olan timar sisteminin işleyişini, reayaya yüklenen angarya ve muafiyetleri, miras hukukunu, sistemin devamı için yapılan teftişleri vb. birçok detayı dikkat çekici bir isabetle anlatır. Reayanın toprağa bağlı olduğunu, toprağını izinsiz terk edemeyeceğini ve üç yıl üst üste boş bırakması halinde tasarruf hakkı kaybederek sipahinin bu toprağı başkasına verebileceğini aktarır. Kanunnamelerde yer alan ve sipahinin reaya üzerindeki keyfi uygulamalarını sınırlamayı amaçlayan kurallara dair spesifik ve pratik detaylar sunar. Örneğin, bir sipahinin kendi timarı içindeki köyleri ziyarete geldiğinde yanında en fazla on beş süvari getirebileceğini ve reayanın onu ve maiyetini sadece üç gün boyunca ağırlamakla yükümlü olduğunu belirtir. Üç günden fazla kalmasının veya reayanın gücünü aşan taleplerde bulunmasının kanuna aykırı olduğunu vurgulayarak sistemin teorideki koruyucu yönüne dikkat çeker. Aynı şekilde, reayanın miras hukukunu, özellikle çocuksuz ölenlerin veya ebeveyninden önce ölen çocukların mallarının durumunu detaylıca açıklaması, toprağın nihai mülkiyetinin devlete (ve onun temsilcisi olan sipahiye) ait olduğu miri arazi rejiminin temel mantığını yansıtır. Sosyal düzenlemelerle ilgili gözlemleri de aynı derecede canlıdır. Devlet tarafından temel tüketim malları için belirlenen tavan fiyat uygulaması olan narh müessesesini ve bu kurala uymayan esnafa verilen ağır cezaları tasvir eder. Bu, devletin piyasaya doğrudan müdahalesini ve sosyal düzeni koruma çabasını gösteren önemli bir gözlemdir.[17]

Iljanović'in raporunun ikinci kısmı *İmparator Süleyman'ın Boğdurmak İstediği İki Oğlu, Osman ve Mustafa Kardeşler ve Mustafa'nın Başından Geçen Mucizeler ile Hayatı ve Ölümü Hakkında* adlı bölümle başlar. Bu bölüm tarihi bir vesika olmaktan ziyade, belirli bir siyasi ve dini amaca hizmet etmek üzere kurgulanmış, edebi gücü yüksek ve propaganda dolu bir yeniden kurgudur. Yazar burada Osmanlı hanedanının manevi zafiyetini ve dahili çürümüşlüğünü gözler önüne sermeyi hedeflerken, aynı zamanda Katolik inancının üstünlüğünü ve mucizevi gücünü yücelten bir alegori inşa eder.

[15] Nikšić, a.g.e., s. 111-115, 141-146.

[16] Nikšić, a.g.e., s. 115-119, 146-151.

[17] Nikšić, a.g.e., s. 119-124, 151-156.

Iljanović bunu yapmak için Batıda trajedilere konu olmuş ve masumiyetiyle ünlenmiş olan Kanuni Sultan Süleyman'ın 1553'te idam ettirdiği Şehzade Mustafa'yı kullanır.[18]

Şehzade Mustafa yakıştırılan hayat öyküsü, klasik bir Hristiyan aziz hayatı anlatısının unsurlarını barındırır. Anlatı, ölüm korkusuyla çaresizlik içinde ağlayan Mustafa'nın, Türk hacıları gibi giyinmiş bir Kapuçin keşişi tarafından bulunmasıyla başlar. Bu karşılaşma, Mustafa'nın dünyevi kurtuluştan manevi kurtuluşa yönlendirileceği yolculuğun başlangıcıdır. Hikâye boyunca Mustafa, inancının sınandığı testlerden geçer. Fırtınalı denizde keşişin eğer yanında altın veya gümüş varsa, hepsini denize at, çünkü paranın ağırlığı hem kayığı hem de ruhu ağırlaştırır tavsiyesine uyması, onun dünyevi varlıklardan vazgeçerek manevi kurtuluşu seçtiği bir inanç testidir. Keşişin telkinleri sonucunda Mustafa'nın Katolik inancını kabul etmesi ve vaftiz edilmesi, onun manevi dönüşümünün zirve noktasıdır. Padişah olduktan sonra hazinenin girdabı olarak suçlanması ve işkence görmesi, fakat bu acılara açık bir memnuniyet ve sabırla katlanması, bir şehidin erdemlerini sergilemesidir. En çarpıcı azizlik motifi ise, onun kızgın bir fırına atılmasına rağmen zarar görmemiş halde bulunmasıdır. Fırından kurtulduktan sonra kendisine tekrar sunulan padişahlık tacını, benim başka bir krallığım var ve artık dünyanın geçici ihtişamını kucaklamak istemiyorum diyerek reddeder ki bu onun dünyevi saltanatı aşarak ilahi olanı tercih ettiğini gösteren nihai kararıdır.[19]

Raporun son bölümü olan *Türklere Karşı Çağrı*, yazarın o ana kadar işlediği propaganda dolu retoriğin artık örtük olmaktan çıkıp açık bir manifestoya dönüştüğü son noktadır. Bu bölümde Iljanović Türkleri ahlaken, dinen ve kültürel olarak aşağılar, Hristiyan dünyasını kendi günahları ve iç bölünmüşlükleri nedeniyle kınayarak bir özeleştiri sunar ve onları tüm bu farklılıkları bir kenara bırakıp ortak düşmana karşı kutsal bir savaşta birleşmeye çağırır. Yazar, argümanının temelini Hristiyan ve Türk toplumlarını keskin zıtlıklar üzerinden karşılaştırarak atar. Bir yanda, Hristiyan milletlerini tek tek överek idealize edilmiş bir tablo çizer: Almanlardan daha heybetli ve soylu, Fransızlardan daha uzun boylu, İspanyollardan daha sağlam, İtalyanlardan daha bilge, Macarlardan ve Hırvatlardan daha cesur kim vardır diye sorarak Hristiyan Avrupa'nın Osmanlıya karşı üstünlüğünü vurgular. Buna karşılık, Osmanlı ordusunu oluşturan halkları (İskitler ve Trakyalılar) ve onlara katılan diğer unsurları Yunanlıların tembelliği, Asyalıların aşırı lüksü, Arapların zayıflığı gibi olumsuz klişelerle tanımlar. Türklere atfettiği nitelikler arasında, ruhlarındaki utanç verici sefalet, insanlık dışı barbarlık ve eğitimsiz zihniyetler gibi aşağılayıcı ifadeler yer almaktadır. Bu düşmanı ahlaki bir zayıflığa sahip göstererek Hristiyan okuyucuya zafer umudunu aşılamayı amaçlayan bir retoriktir. Metnin en can alıcı sorusu, tüm bu askeri, fiziksel ve medeni üstünlüklere rağmen Hristiyanların neden sürekli yenildiğidir. Yazar, bu sorunun cevabını Tanrı'nın adaletsizliğinde veya Hristiyanlığın özündeki bir zayıflıkta değil, bizzat Hristiyanların günahkâr davranışlarında ve ahlaki çöküşünde bulur. Yazar toplumun tüm sınıflarını suçlar: köylüyü kirli hem kavgacı, tüccarı açgözlü, soyluları şatafat ve tembellik, askerleri maaş ve ganimetten başka bir şey aramamakla ve din adamlarını kendi çıkarlarını aramaktadırlar diyerek eleştirir. Ona göre zaferin anahtarı, askeri stratejilerden önce, Tanrıya geri dönmek, günahlardan arınmak ve ahlaki bir yenilenme yaşamaktır.[20]

Bu çerçevede Türklere karşı yapılacak topyekûn bir savaşı, sadece siyasi bir zorunluluk değil, aynı zamanda bir kefaret ve manevi arınma aracı olarak sunar. Iljanović ahlaki bir çağrının ardından somut bir askeri strateji ve zafer sonrasına dair ütopik bir vizyon sunar. Tüm Hristiyan hükümdarların iç çatışmaları bırakıp birleşmesini talep eder ve bu birleşik gücün rakamlarla desteklenen ezici üstünlüğünü vurgular. Kutsal Roma İmparatorluğu, Fransa, İspanya, Macaristan ve Hırvatistan gibi devletlerin katkılarıyla oluşacak yüz altmış bin süvari ve iki yüz bin piyadeden oluşan devasa ordunun, Osmanlı ordusunu kolayca mağlup edeceğini iddia eder. Zafer sonrasında ise jeopolitik bir paylaşım planı önerir: Kutsal Roma İmparatoru Konstantinopolis'i alacak, Fransa Küçük Asya'yı, İngilizler ve müttefikleri Mısır'ı, İspanyollar Afrika'yı, İtalyanlar ise Akdeniz kıyılarını kontrol edecektir. Papa ise

[18] Batıdaki sanat eserleri üzerinden yapılmış Şehzade Mustafa imgesi hakkında yapılmış bir çalışma için bkz.: Seda Erkoç, "Dealing With Tyranny: Fulke Greville's Mustapha in the Context of His Other Writings and of His View on Anglo-Ottoman Relations", *Osmanlı Araştırmaları*, c. 47/sy. 47 (Nisan 2016), s. 265-290.

[19] Nikšić, Osmansko carstvo, s. 125-128, 156-160.

[20] Nikšić, Osmansko carstvo, s. 129-132, 160-163.

tüm dünyanın manevi lideri olarak anılacaktır. Bu plan, dini hedeflerle maddi çıkarları birleştirerek hükümdarları harekete geçmeye teşvik eder ve metin, siyasi bir yol haritasına dönüşerek rapor son bulur.[21]

Sonuç

Nikola Matija Iljanović'in Habsburg imparatoru I. Leopold'a sunduğu *Osmanlı Sarayının Durumu, Devlet Ricalinin Atanması ve Hizmet Koşulları ile İlgili Rapor* başlıklı metin, bu makalede savunulduğu üzere, basit bir istihbarat dökümü değildir. Eser, bir istihbarat raporunun analitik dilini, bir propaganda metninin ateşli retoriğini ve bir Haçlı Seferi çağrısının dini söylemini kasıtlı olarak bir araya getiren melez bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, metnin tarihi değeri, içerdiği bilgilerin mutlak doğruluğundan ziyade, bu bilgilerin hangi amaçla, nasıl bir kurguyla sunulduğunda ve yazarın kendi kişisel anlatısını siyasi hedefleri için nasıl bir araç haline getirdiğinde yatmaktadır. Makalenin analizi, raporun bu iki yüzlü doğasını ortaya koymuştur. Raporun tarihi açıdan en değerli ve güvenilir yönü, Osmanlı timar sisteminin işleyişine ve reayanın hukuki statüsüne dair sunduğu ayrıntılı tanıklıktır. Iljanović'in, Osmanlı toprak düzeni ve hukuku gibi konulardaki gözlemleri, kanunnamelerin teorik çerçevesine pratik bir boyut kazandırmaktadır. Bu isabetli detaylar, yazarın iddia ettiği gibi uzun yıllar sarayda geçirmekten ziyade, muhtemelen taşra idaresi içinde halkın hukuki sorunlarına tanık olabileceği bir pozisyonda bulunduğunu göstermektedir.

Buna karşın, metnin devlet erkanı, yüksek bürokrasi ve saray işleyişi ile ilgili konularda güvenilirliği, içerdiği bariz tarihi hatalar ve kasıtlı çarpıtmalar nedeniyle ciddi şekilde zedelenmektedir. Yazarın, tarihi şahsiyetler hakkındaki bilgileri karıştırması, Nişancı'nın görevleri gibi yüksek hiyerarşiyi yanlış yorumlaması ve özellikle Osmanlı askeri gücüne dair verdiği abartılı rakamlar, metnin propaganda hedefli yönünü açıkça ortaya koyar. Bu çarpıtmaların ve kurgunun zirve noktası ise, tarihi gerçeklikten tamamen kopuk olan Şehzade Mustafa anlatısıdır. Bu bölüm, sadece edebi bir eklenti veya masum bir kurgu değil, raporun siyasi-teolojik hedefinin kilit taşıdır. Iljanović, Mustafa'yı Hristiyanlığı seçen bir aziz mertebesine yükselterek, Osmanlı hanedanının sadece ahlaken değil, aynı zamanda manevi olarak da çürümüş ve gayrimeşru olduğunu kanıtlamayı amaçlayan kurgusal bir menkıbe inşa eder. Bu, düşmanı askeri olarak yenmeden önce onu manevi olarak mahkûm etme stratejisidir. Sonuç olarak, Nikola Matija Iljanović'in raporu, tüm kusurlarına ve güttüğü propaganda amacına rağmen, 17. yüzyıl Avrupa'sının Osmanlı algısını ve siyasi söylem üretimini anlamak için önemli bir tanık olmanın ötesinde bir anlam taşır. Bu çalışma, II. Viyana Kuşatması öncesindeki kritik bir dönemde siyasi kararların ve askeri seferberliklerin, doğruluğu şüpheli ancak retoriği güçlü, kişisel kazanç ve intikam arzusuyla kurgulanmış anlatılara ne ölçüde dayanabileceğini göstermektedir.

[21] Nikšić, Osmansko carstvo, s. 132-134, 164-166.

OSMANLI SARAYININ DURUMU, DEVLET RİCALİNİN ATANMASI VE HİZMET KOŞULLARI İLE İLGİLİ RAPOR[22]

Kutsal İmparatorluk Majestelerinin Saray Matbaacısı Johann Christoph Cosmerovius tarafından Viyana'da basılmıştır, 1679.

EN YÜCE VE YENİLMEZ İMPARATOR HAZRETLERİ, EN LÜTUFKÂR EFENDİMİZ

Kurtuluşumuzun[23] bin üç yüz yetmiş beşinci yılında, Ragusa Prensi'nin oğlu, babasına karşı isyan ederek Türk hükümdarına sığındıktan ve Katolik inancını reddedip imparatordan bir ordu aldıktan sonra kendi babasına savaş açtı ve eskiden Aziz Saba olarak bilinen, Osmanlıların şimdi Hersek adını verdiği dukalığı ele geçirip tamamen yok etti. Kısa süre sonra, daha önce İllirya olarak adlandırılan Dalmaçya Krallığı'na saldırdı ve atalarımın mülklerini, büyük büyük dedem Stefan'ın iki kontluğunu Gabella ve Mostar'ı (İllić), Türk hakimiyetine kattı. Ardından Sultan Süleyman döneminde, burada sunulan haritadan daha ayrıntılı görülebileceği üzere, büyük büyük dedem Nikola'nın birçok önemli kalesi ve şehri boyunduruk altına girdi. Nihayet, Türk İmparatoru İbrahim'in (Abraham) hüküm sürdüğü dönemde, babam Matthias'ın, atalarının izinden giderek (bunu övünmek için söylemiyorum) Türklere karşı defalarca büyük zaferler kazandığı son kale Osmanlılar tarafından çok kanlar dökülerek ele geçirildiğinde, henüz on üç yaşında ve gençliğimin baharında olan ben, İsa'nın 1636. yılında ailem öldürülerek en ağır şekilde esir edildim. Bundan başka, sarayın dışında sekiz, saray hizmetlerinde ise on sekiz yıl hayatımı sürdürdüm, böylece toplamda 26 yıl bu barbarlık içinde tutuldum. Sonunda kadir-i mutlak Tanrının özel lütfuyla eski özgürlüğüme kavuşarak, En Mukkades İmparatorluk Majesteleri olan size, benim en Merhametli Efendime sığındım ki O'nun himayesi altında hala sadakatle ve büyük bir tevazu ile yaşamakta ve sebat etmekteyim. Bu nedenle, uzun yıllar boyunca onların saray ve devlet kanunları hakkında öğrendiğim ve askeri konularda edindiğim tecrübelerin karanlıkta kalmaması için, tüm bunları basılı olarak yayınlamaya ve En Mukaddes İmparatorluk Majestelerine ithaf etmeye karar verdim. Bu mütevazı eserin içeriğinden çok, içindeki sadakati dikkate almanızı dilerim; umarım bu sadakati En Mukaddes İmparatorluk Majesteleri kabule layık görür.

En Mukaddes İmparatorluk ve Kraliyet Majesteleri'nin

En mütevazı hizmetkarı ve daimi sadık vasali,

İliryalı Nikola Matija Iljanović

İlirya'nın veraset yoluyla gelen kontu.

KISA RAPOR

Osmanlı Sarayının Durumu, Devlet Ricalinin Teşkilatı ve Hizmet Koşullarının Ne Olduğu Hakkında

Öncelikle bilinmelidir ki, Türklerin imparatoru tarafından halka ve reayaya gösterilen büyük merhamet, bu hanedana yabana atılmayacak bir fayda ve hazineye büyük bir gelir getirmektedir. İmparatorun yanında her zaman bulunması gereken ve fiilen sarayda görevli olan memurlara gelince, bunların bekar olması gerekir, aksi takdirde saray görevine kabul edilmezler.[24] Harici memurlar ise her

[22] Orijinal Latince metnin çevrilmesindeki yardımlarından dolayı Mert Hasılcıoğlu'na teşekkür ederim.

[23] Yazar Latince metinde *Anno post reparatam salutem* ifadesini kullanmıştır. Kurtuluşun yeniden tesisinden sonra anlamına gelen bu ifade, Erken Modern dönem Hristiyan metinlerinde, özellikle kitabe ve resmî belgelerde sıkça kullanılan bir tarih belirtme kalıbıdır. Bu yapı insanlığın kurtuluşunun Hz. İsa'nın doğumuyla yeniden tesis edildiği inancına atıfta bulunarak, Miladi takvimin başlangıcını ifade eder.

[24] Saray görevlilerinin bekar olması kuralı, Iljanović'in söylediğinin aksine tüm bürokrasiyi kapsamaz. Bu yalnızca devşirme kökenli olup kul sistemi içinde büyümüş kişiler için geçerli bir uygulamaydı. Enderunda yetişen ve sadrazamlığa kadar yükselebilen bu kulların, mutlak sadakatlerini sağlamak amacıyla, eğitimleri ve hizmetlerinin ilk yıllarında evlenmeleri

zaman sarayda ikamet etmeyen, fakat savaş meclislerinde ve imparatorun isteği doğrultusunda diğer hizmetlerde her an hazır bulundurulan kişilerdir. Hepsinin arasında en yüksek mevkide bulunan büyük vezirdir (vesirius magnus), ki Türk dilinde veziriazam veya sadrazam (vesiriasam sive sadriasam) yahut en büyük paşa (maximus passa) olarak adlandırılır, yani büyük dük (gran duca). Zira o bütün şehzadelere (principes) ve paşalara (passis), yani beylerbeylerine, sancak beylerine, nihayet bütün harici ümeraya ve vali vekillerine hükmeder. O'nun yönetiminden saray görevlileri ve daha da önemlisi saray nazırı istisna tutulur ki ona Arapçada Babüssaade Ağası (babiseadet agassi), Türkçede ise Başkapı Ağası (bascapu agassi) denir.[25] Veziriazamın görevleriyle ilgili en büyük yükümlülüğü, tüm meselelerin uyanık gözlerle hesabını tutmak, imparatorun kendi yetkisi altındaki tüm krallıklara ve eyaletlere en titiz dikkatle bakmak ve geri kalan diğer mülklere de aynı özeni göstermektir. Böylece her yıl adil bir şekilde hem beylerden hem de diğer reayadan, sultanın hazinesine ait tüm vergileri ve yükümlülükleri, olması gerekenden az olmayacak ve haksız yere fazla çıkmayacak şekilde tahsil etmelidir.

Her bir krallıkta ve eyalette ise değişik şekillerde bölünmüş farklı vergiler vardır, ki bunları başmuhasebeciden (praefecto camerae) yıllık olarak herhangi birinin satın alması serbesttir. Bunların dışında hâss-ı humayun (hasi humaium) olarak adlandırılan başka vergiler de vardır ki bunlar kökenlerini şuradan almıştır: Türk sultanları eskiden bazı krallıkları ele geçirdiklerinde, bu krallıkları eyaletlere böler ve bu eyaletlerin gelirlerini onları koruyan askerlere tahsis ederlerdi. Eğer bu gelirlerden askeri harcamaların dışında bir şey artarsa, tüm bu fazlalık imparatorun özel hazinesine aktarılırdı ki bu uygulama şimdi de devam etmektedir. İmparator bu gelirlerden, hiçbir faniye herhangi bir bağışta bulunmaya ya da bir şey satın almaya cesaret edemez; harcamaları yalnızca savaşla ya da askeri harcamalarla ilgili olabilir. Bununla birlikte, imparatorun şahsi hazinesine ait olan gelirleri, ister vergi, isterse imparatora ait başka bir şey olsun, veziriazam dilediği kişiye devredebilir.[26]

Sultanın Hazine işleri, Türkçede defterdar (teftedar) olarak adlandırılan hazine amirinin sorumluluğundadır. Bu kişi her yıl veziriazama vergi ödeyen bütün eyaletlerin ve memleketlerin ayrıntılı hesabını vermek zorundadır. Eğer herhangi bir eyalet veya memlekette olması gerekenden daha az vergi toplanmışsa, veziriazam onu sıkı bir sorgulamadan geçirir ve eğer defterdar eksikliği gideremezse hem mallarından hem de canından olur. Ancak bu ceza hemen uygulanmaz; önce o bölgelerde ve görevliler arasında bir soruşturma yapılır. Bu görevliler halkı da sorgulamalı ve herkesin vergi ödeyebilecek durumda olup olmadığını araştırmalıdır. Eğer bazı kişiler yoksulluk nedeniyle vergisini ödeyememişse, bu durum defterdarın lehine bir mazeret sayılır. Fakat bunun tersi ortaya çıkarsa, defterdarın hilesi kanıtlanmış olur ve daha önce söylediğim gibi, mallarının müsaderesinin yanı sıra başının kesilmesiyle cezalandırılır. Görevliler halkın vergi ödeyemediğini söylediğinde, veziriazam onlara hemen inanmaz; imparator, vali veya eyalet paşasına temsilciler gönderir ve onlar reayaya vergilerini ödeyip ödemediklerini sorarlar. Eğer vergiler ödenmişse, o zaman görevliler vergilerin tahsili konusunda dikkatli bir şekilde sorgulanır. Çünkü bu görevliler bazen vergileri aldıklarını inkâr edip onu zimmetlerine geçirerek imparatorun parasını yerler. Bu tür hilekâr görevliler, Musa'nın kanununa göre cezalandırılır ki bu kanun: Kilisenin, yetimlerin veya hükümdarın gelirlerini zimmete geçirenlerin, kabahatleri sebebiyle ibret-i alem olacak şekilde cezalandırılmaları gerektiğini söyler.[27]

yasaktı. Buna karşın, ulema veya diğer bürokrat sınıfları bu kuralın dışındaydı ve kul kökenli yöneticiler dahi kariyerlerinin ilerleyen aşamalarında evlenme izni alabilirdi.

[25] Illyanović siyahi hadım ağalar içinde kızlar ağasından sonra gelen makamın sahibi olan Başkapı Ağasını sehven Babüssaade Ağası ile karıştırmıştır.

[26] Yazar hem padişah hasları kısmında hem de padişahların harcamaları bahsinde okuyucuyu hataya götürecek yanlış bilgiler vermektedir. Hakikatte geliri en yüksek kalemler padişah hassı olarak ayrıldıktan sonra kalan diğer gelirler rütbe sırasına göre diğer devlet görevlilerine aktarılmaktaydı. "Ve bana yarar hâs defterdârlarım her kimde bulsalar gerek vüzerâmda ve gerek gayrıda, ellerinden alub yerine benim hâslarımdan bî-hâsıl olanları vereler." Bkz.: Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I. Kitap: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı/Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1990, s. 329.

[27] Illyanović okuyucuların Osmanlıların yolsuzluğa karşı verdiği cezaların ne kadar sert ve caydırıcı olduğunu anlamaları için bu metaforu kullanmış olmalıdır.

Veziriazamdan sonraki beylerin ve paşaların sırası şöyledir: Dört önemli yönetici vardır. Birinci yönetici Mısır'da, ikinci Bağdat'ta, üçüncü Budin'de, dördüncü Bosna'da hüküm sürer.[28] Bunların her biri üç yıl görev yaptıktan sonra yerlerine halefleri atanır ve kendileri sultanın sarayına alınarak veziriazamın hemen ardından gelen en yüksek danışmanlar olarak görev yaparlar. Bunların arasından askeri konularda en yetenekli ve tecrübeli görülen kişi, mevcut veziriazamın ya belirli sebeplerle görevden alınması ya da savaşta veya doğal sebeplerle ölümü durumunda, her zaman onun yerine atanır.[29] Şayet bu dört yönetici sarayda hazır bulunmazsa, onların yerini dolduran ve aynı şekilde yakın danışman olan yedi başka yönetici her zaman hazırdır ki bunlara kubbe vezirleri (cubbe vesirii) denir. Dolayısıyla bunlardan veziriazamdan sonra ilk sırada yer alan ve nişancı paşa (nisanchi passa) olarak anılan kişi, imparatorun gizli emirlerini ve fermanlarını imzalar ve buna ilaveten vazifesi imparatorluk ve eyaletlerdeki bilcümle valileri, yani Mısır, Bağdat, Budin ve Bosna valilerini yönetmektir. Bahsi geçen bu vezir, bizzat imparatorun adına yazabilir ve şayet kendisi tuğra çekmezse, diğer altı kubbe vezirinden biri bu görevi ifa eder. Bunların her birinin imzasına en yüksek itimat gösterilir, zira onların vazifesi fermanlarda herhangi bir hata zuhur etmemesi için dikkatle kontrol etmektir. İşte bu kubbe vezirleri, fermanlara mahsus bu şekil ile imparatorun ismini tahrir ederler, buna tuğra-yı hümayun (tugraii humaiun) denir.[30]

Yukarıda zikredilen valiler hazır bulunmadığında, veziriazam ve nişancı paşadan sonra ilk sırada kaptan-ı derya (capitaneus sive maris generalis) namıyla meşhur kapudan paşa (capodan passa) yahut kaymakam (caimecam) namıyla anılan vekil gelir. Bunlardan biri, imparatorun yokluğunda onun makamına vekalet eder.[31] Sair paşalar ise kendilerine uygun vazifeleri ifa ederler. Yeniçeri Ağası (Jenicharianagasi) imparatorun sağ tarafında durur, daimî Enderun ağaları olan kırk adet saray görevlisi her daim onun yanındadır ve her ne kadar artık yaşlanmış olsalar da hasodalı (hasodali) olarak adlandırılan bu kişiler genç hizmetkarlar olarak kabul edilirler. Ancak sarayda sürekli ikamet eden üst düzey görevliler ile Birundan gelenler arasında azımsanmayacak bir fark vardır. Zira daimi olarak sarayda kalıp görevlerini titizlikle yerine getirenler, dışardan gelenlerden çok daha fazla itibar görürler, nitekim Enderun ağaları sağda, Birun ağaları ise solda dururlar. Bu has görevliler ve danışmanlar arasında musahibler (musahibler) olarak adlandırılan yedi Habeşî hadım bulunur. Bununla birlikte, bunlar arasında imparatora en yakın olan valide sultanın kethüdasıdır (praefectus imperatricis), onun ardından tüm sarayın ve iç oğlanlarının başı olan kapı ağası (capuagasi) gelir ve ondan sonra mirahur ağa (mirahur agasi) gelir, ardından da bostancıbaşı (bastanchi bassi) ve yeniçeri ağası gelir.[32]

[28] Osmanlı teşkilat yapısında Illyanović'in söylediği gibi "ilk dört eyalet" şeklinde hiyerarşik bir öncelik taşıyan resmi bir yapı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Budin Eyaleti'nin, özellikle II. Viyana Kuşatmasına kadar geçen süreçte, Osmanlı İmparatorluğunun batı sınırlarının idaresi ve savunulmasında merkezi bir rol üstlendiği ve Avrupa topraklarındaki diğer eyaletler üzerinde hiyerarşik bir önceliğinin olduğu bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Hazim Šabanović, "Bosanski Divan", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, c. 18/sy. 18-19 (1973), s. 16-17.

[29] Eyalet valilerinin görev süresi genellikle üç yıl olmakla birlikte, bu süre her zaman kesin ve kanuna bağlanmış bir kural değildi. Bir vali görevinden daha erken alınabileceği gibi, başarılı görülmesi hâlinde görev süresi uzatılabilirdi. Eyalet valiliği, Kubbe Vezirliği için önemli bir tecrübe olarak görülse de Divan'daki yüksek görevlendirmeler padişahın takdirine bağlıydı. Veziriazam, yalnızca eski eyalet valileri arasından değil; Kubbe vezirleri, Yeniçeri Ağası ya da saraydaki diğer yüksek rütbeli paşalar arasından da seçilebilirdi. Bu süreç önceden belirlenmiş bir silsileye göre işlemezdi.

[30] Nişancı, Divan-ı Hümayunun asli üyelerinden biridir ve bazen kubbe vezirliği ile nişancılığın birleştirildiği görülmüştür. Görevi, siyasi ya da askerî değil bürokratik ve hukukidir. Nişancının eyalet valilerini yönettiği yönündeki iddia da tamamen yanlıştır. Valiler, doğrudan padişaha ve Veziriazama bağlıydı; Nişancı'nın böyle bir idari yetkisi bulunmamaktaydı.

[31] Kaymakam, Veziriazam sefere çıktığında İstanbul'da ona vekalet eden kişiye verilen bir unvandır; kalıcı bir rütbe değildir. Kapudan Paşa ise donanma komutanıdır ve Divan üyesi bir vezirse, diğer vezirler arasındaki protokol sırasına girer. Iljanović, geçici bir görevi kalıcı bir rütbeyle birleştirip yanlış bir hiyerarşi oluşturmuştur.

[32] Kanunnameler ve teşrifatnamelerde Yeniçeri Ağasının padişahın sağ tarafında durduğunu dair bir kayıta rastlanmamıştır. Yeniçeri Ağası Divan toplantılarına sadece vezir rütbesine sahipse katılırdı aksi takdirde, Divandan önce huzura çıkarak Yeniçeri Ocağı ile ilgili konuları arz ettikten sonra Ağa Kapısı'na dönerdi. Kaynaklar Enderun ağalarının sayısının kırk olduğunu veya sürekli olarak Yeniçeri Ağasının yanında bulunduklarını doğrulamamaktadır. Enderun ağalarının genelde sağda, Birun ağalarının ise solda durduğu yönünde açık bir kural belirtilmemiştir. Son olarak metinde iddia edildiği gibi Valide Sultanın kethüdasıyla başlayıp Yeniçeri Ağası ile biten kesin bir hiyerarşik yakınlık sıralamasını bahsi geçen kaynaklarca desteklenmemektedir.

Ahır nazırına mirahur ağası (mirahur agasi), bahçıvana ise bostancıbaşı (bastanchi bassi) denir. Avcıbaşı da (venatorum praefecti) unutulmamalıdır, o da bunları takip eder ve aynı zamanda imparatorun iç oğlanıdır. Birundan iki avcıbaşı daha vardır ki bunlar daima imparatorun yanında bulunurlar.[33] Eğer veziriazam herhangi bir suç işlerse veya imparatorun şanına en ufak bir zarar verecek bir şey yaparsa saray nazırı, veziriazamı sarayda gizlice sorgular ve suçlu bulursa Türk âdetince onu falakaya çektirir.[34] Şimdi imparatorun mutfak nazırından bahsedeceğim. Veziriazam onu her üç ayda bir yanına çağırır ki görevinin tam bir hesabını versin. Çünkü o da bazen hileyle davranır ve kendi kesesini haksız yollarla doldurmaya çalışır. Bu kişi Türkçede matbah emini (matbahiemin) olarak adlandırılır.

Veziriazam her yıl sarayın hazinedarını huzuruna çağırır. Bu hazinedar, imparatorluğun tüm bölgelerinden gelen yıllık gelirlerin dikkatle takibinden sorumlu ve bunların hesabını vermekle yükümlüdür. Baş hazinedara karşı her yıl hesap vermesi gereken kişi ise hazine kethüdasıdır (hasna chehaiasi) ki bu kişi söz konusu gelirleri toplar ve asıl olarak vezirazama karşı hesap verme sorumluluğu vardır. Hazine kethüdası bahsi geçen hazinedardan, tüm gelirlerin hesaplarını usulüne uygun şekilde sunduğunu gösteren bir belge yahut makbuz almak zorundadır. Bunların yanı sıra, sarayın diğer haznedarları ya da imparatorun iki genç kâtibi daha vardır ki hazinenin korunması ve en titiz şekilde denetlenmesi görevi, bu kişilerin uhdesine emanet edilmiştir. Bu görevliler, yukarıda sayılan herkesin yani veziriazam, hazinedar ve hazine kethüdasının hesaplarını kontrol ederler ki, bunlar kendi aralarında hazineyi zarara uğratacak hileli anlaşmalar yapmasınlar. Bu uygulama, Türklerin eski imparatorlarından bu yana süregelen bir gelenektir ve her türlü hilenin ve zararlı düzenin önlenmesi amacıyla devam ettirilmektedir. Baş hazinedar, hazine kethüdasına makbuz yahut ibra belgesini imzaladıktan sonra, imparatorun iki genç ve sadık kâtibi, bütün hesapları titizlikle inceleyerek o yıl içinde tahsil edilen nakit paranın miktarını ve masraflar haricinde hazinede kalan meblağı kaydederler. Şayet hesaplama neticesinde yıllık olarak tahsil edilmesi gereken gelirden daha düşük bir miktar tespit ederlerse, hazinedarın yaptığı gibi söz konusu belgeyi kesinlikle imzalamazlar; bunun yerine durumu imparatora arz ederek yapılan yolsuzluğu ortaya çıkarırlar. Bu durum ortaya çıktığında imparator, veziriazamı huzuruna çağırır ve hazinede meydana gelen kaybın miktarını kendisine bildirir. Bunun üzerine veziriazam, hazine kethüdasını ya çok ağır bir şekilde cezalandırır ya da suçun büyüklüğüne göre başının kesilmesini sağlar. Türklerin geleneğine göre, veziriazamın vazifelerinden biri hazineyi gözetmek ve mümkün olduğunca her yıl mutad gelirlerin üzerinde artış sağlamaktır. Eğer bunu başarırsa hem imparatorun hem de ahalinin nazarında daha büyük bir itibar kazanır. Son olarak, mesele bu şekilde titizlikle tetkik edildikten ve hazinedarın imzasından sonra, bütün hesapları denetleyen iki kâtipten ilki olan hazine kethüdası kendi imzasını koyar, en nihayetinde imparator bütçeyi muayyen usullere göre tasdik eder. Böylece veziriazam, hazine kethüdası, hazinedar ve mezkûr iki kâtip emniyet altına alınmış olur. Şayet herhangi bir yolsuzluk tespit edilirse, müsebbiplerin her biri şiddetle cezalandırılır, nitekim bunun tafsilatı ekteki evrakta görülebilir.

Askerî Hazırlıklar ve İaşe Hakkında

Türk imparatorları herhangi bir krala savaş açmak istediklerinde, birkaç yıl boyunca savaşa dair her türlü hazırlığı yapar ve özellikle de çok kalın, çok uzun ve çok güçlü halatlar tedarik ederler. Bu halatlar, ordunun bir nehirden geçememesi ve topların taşınamaması durumunda, onların yardımıyla karşıya geçilebilmesi içindir. Bu iş için çok mahir yüzücüler görevlendirilir ve bu yüzücüler halatları kazıklara bağlayarak nehrin diğer tarafına çekerler. Daha sonra bu halatlar üzerine bir köprü inşa edilir. Ayrıca Türkler, ordugâha çeşitli şekillerde hazırlanmış kalasları da yanlarında taşımayı âdet edinmişlerdir ki, bunlardan gemiler yaparlar ve böylece İskender'in usulüyle gizlice gece vakti orduyu karşıya geçirirler. Ordunun karşıya geçirilen kısmı, köprü inşa edilene kadar ordugâh kurar. Savaş

[33] Av ağaları protokol açısından yüksek bir konuma sahipti. Padişah bir yere giderken yanında bulunma hakkına sahip olan rikâb-ı hümâyun ağaları arasında yer alırlardı. Çakırcıbaşı, şahincibaşı ve atmacacıbaşı denilen bu ağalar, sarayın dış (bîrûn) hizmetlerine bakan görevliler arasında yer alırlardı.

[34] Sadrazamlara verilen en ağır cezalar azil, sürgün veya idamdı. Bir vezir cezaya çarptırıldığında, bu ceza devletin prestijini temsil eden kişilere yakışır bir şekilde, onları aşağılamadan infaz edilirdi. Küçük düşürücü bedensel cezalar yüksek rütbeli devlet adamlarına uygulanmazdı. Falaka ya da dayak gibi cezalar çoğunlukla esnaf, tüccar ya da yeniçeri gibi daha düşük rütbeli kişilere uygulanırdı ve genellikle sadrazamın kendisi ya da maiyeti tarafından uygulanırdı.

hazırlığına dair kararlar belki bir veya iki günde alınmaz, bilakis her şeyin yolunda gitmesi için bu süreç günlerce uzatılır. Müzakereler tamamlandıktan sonra imparator kendi eliyle iki ferman hazırlar: bunlardan birini veziriazama, diğerini yeniçeri ağasına gönderir. Bu fermanlar önce halka duyurulur ve daha sonra hükümdarlığın her tarafına gönderilir.[35] Bu emirnamelerde, her garnizon ve kaledeki neferlerden gönderilmesi mümkün olanların sevk edilmesi ve düşman korkusu olmayan yerlerdeki tüm birliklerin yeni kurulacak ordugaha sevk edilmesi emri verilir. Ayrıca, silah kullanabilen tüm ümeranın belirlenen günde hazır bulunmaları talimatı verilir ki o gün bizzat imparator, düşmana pusu kurmak niyetiyle orda olacaktır.

Askerler toplanıp hazır hale geldikten sonra, imparator halka başka bir ferman gönderir ki, her kim olursa olsun -tüccarlar, hancılar, zanaatkârlar ve diğerleri- önce geçit töreni için, sonra da umumi meydanda malları ve servetleriyle hazır bulunsunlar. İmparatorun belirlediği hareket gününde, önce yukarıda anılanlar ardından taşradan gelen ümera ve diğer ileri gelenler saraya girerler. Sonra hepsi bir araya toplanıp, her sınıf kendi alayında ve düzeninde, süslü kıyafetler giymiş, silahlarla kuşanmış olarak, imparatorun önünde şehir dışındaki meydana kadar yürürler.

Bunun üzerine imparator, bazı üst düzey görevlileri tüm memleketlere ordunun yakında sefere çıkacağını duyurması için vazifelendirir ki, bunlar imparatorun fermanlarıyla donatılmışlardır. Böylece yollardaki engeller kaldırılır ve toplar ve diğer savaş teçhizatı kolayca nakledilir. Ordu fiilen harekete geçtiğinde ise, veziriazam şehirlere, köylere ve diğer mevkilere memurlar atar. Bu görevliler askerlerin ahaliden herhangi bir şey çalmamaları mallarına veya tarlalarına zarar vermemeleri için dikkatle gözcülük yaparlar. Şayet biri bu emri çiğnemeye cüret ederse, hiç merhamet gösterilmeden idam edilir ki, onun cezası diğerlerine ibret olsun. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Türkçede kontlara paşa (passa) denir ve Hristiyanların prens dediklerine Türkler vezir (vesirios) yahut üç tuğlu (uztuglii passa) paşa derler, bunlar imparator nişanlarını taşıyanlardır. İmparator yedi tuğ taşımayı adet edinmiştir. Vezirlere üç tuğdan, paşalara ise iki tuğdan fazlası verilmez. Ancak bir paşa savaşta imparatora büyük bir sadakat gösterirse, özel bir lütuf olarak kendisine üçüncü tuğu taşıma izni bahşedilir. Bu ayrıcalık, normalde yalnızca imparator adına ferman çıkarma yetkisine sahip olan vezirlere tanınır.[36]

Bir şehrin kuşatması sırasında, çevre halkı ordugâha her türlü erzağı getirerek mümkün olan en yüksek fiyattan satar. Bu düzenleme oldukça isabetlidir, zira ordugâhın iaşesi kusursuz şekilde temin edilmiş olur. Nitekim aç kalan askerler, güçten düştükleri için düşmanla gerektiği gibi savaşamaz, silah kullanma cesaretleri kalmaz ve bitkin düşen askerlerin savaşma gücü tükenir. Bu gerçek, uzun açıklamalara gerek bırakmayacak kadar tecrübeyle sabittir.[37]

Türklerin övgüye değer bir âdeti daha vardır: herhangi bir hizmete bağlı olmayan ve dolayısıyla yükümlülüğü bulunmayan kişiler, nereden gelirlerse gelsinler, ordugâha katılarak kendi talihlerini arayabilirler. İmparatorun düşman sınırlarına doğru ilerlemesine karar verdiği askerler bir araya geldiğinde, her sınıfın kendi düzenini koruması için ferman çıkarılır. Tüccarlar, zanaatkârlar, vezirler, paşalar ve nihayet bizzat imparatorun kendi alayı, böylece her türlü karışıklığın önüne geçilmiş olur. Bunun üzerine askerler, orduya katılan kişi sayısına göre binlerce kişi olarak kaydedilir. Aynı şekilde, kampta kaç bin kişinin öldüğünü belirlemek için dönüşte de kayıt tutulur. Bu sayıya, maaş almayan ve

[35] Iljanović burada meşveret meclislerinden bahsetmektedir. Meşveret meclisi, savaş-barış kararları, antlaşmalar ve önemli devlet meselelerini görüşmek üzere toplanırdı. Katılacak kişiler ve görüşülecek konular, padişahın emriyle önceden belirlenir veya sadrazam telhisle meclisin toplanmasını önerebilirdi. Meclis tarafından alınan kararlar bir mazbata şeklinde saraya sunulur ve sultan genellikle bu kararlara uyardı.

[36] Literatürde padişahın yedi veya dokuz tuğ sahibi olduğu yazılmasına rağmen bu bilgiyi teyit edemedim. Vezirlerin üç, beylerbeyinin iki, sancak beylerinin birer tuğu vardı. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk Istılâhları Kâmûsu*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 1271; Tülin Çoruhlu, "Tuğ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2012, s. 330-332.

[37] Iljanović burada 16. yüzyılın sonlarından itibaren, ordunun yiyecek ihtiyacını belirli bir miktar ödeyerek karşılamak için ortaya çıkan *sürsat*tan bahsetmektedir. Sefere çıkan ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere buğday ve arpa gibi hububattan alınan aynî daha sonra ise nakdî olacak vergiyi ifade eden *nüzul*dan farklı olarak sürsat vergisi sadece un ve arpayı değil, yağ, bal, koyun, ekmek, saman, ot ve odunu da kapsıyordu. Halk bu malları devletin belirlediği piyasa fiyatının altında bir fiyata satmak zorundaydı. Bu durum Iljanović'in söylediğinin aksine halka yeni bir yükümlülük getirmekteydi.

kendi talihlerini takip edenler de dahil edilir, böylece hepsi isimleri ve soyadlarıyla birlikte kaydedilir. Maaş almayan askerlerin sayısı bazen on bine kadar ulaşır. Bunlar için imparator Türkçede çeteci başı (cetechi basi) olarak adlandırılan bir genel komutan atar ve bunlara akın yapmak üzere kendi birliğiyle bir paşa da katılır. Bu askerlerin tümü, imparatorun ordusundan iki veya üç günlük mesafe önde ilerler. Onlara eşlik eden paşa, kalkası başı (chalcasi pasa) olarak adlandırılır ve ordunun konaklayacağı en uygun yerleri belirlemek için sahrada incelemelerde bulunur.

Ancak adı geçen maaşsız askerler sadece yağmalarla geçimlerini sağlayamazlar bu nedenle imparator, onlara kendi hazinesinden erzak verilmesini sağlar. Her ne kadar bu hükümdar hakiki inancın ışığından uzak bir müstebit olsa da Türkler arasında merhamet kaynağı (fons misericordiae) olarak anılır; çünkü yoksullara yardım eder ve reayasına oldukça merhametli davranır. Bir çatışmada ümera, ileri gelenler veya yeniçeriler öldüğünde, bu maaşız askerler üstün başarılarından dolayı onların yerine getirilir. Eğer sürekli savaşmaktan askerler çok zayıf düşerse, bunlar dinlenmeye alınır ve o zaman bahsedilen tüccarlar, meyhaneciler, zanaatkarlar, fırıncılar, kasaplar ve diğerleri zayıf düşenlerin yerini alarak düşmanla çarpışırlar. Bu durum, askerlerin cesaretini karşılıklı destekle artırdığı için oldukça faydalıdır.[38]

Savaştan getirilen ganimet, başkomutan ve diğer paşalar ve komutanlar arasında şu şekilde paylaştırılır: Türkler bir ganimet elde ettiklerinde, serdar-ı ekrem, kaleler, garnizonlar, şehirler imparatorun sayılırdı ve veziriazam hiçbir şeyi kendisine mal etmeye cesaret edemezdi. Çünkü bu tür yerler yalnızca imparatorun mülkü sayılır. Ancak diğer tüm ganimet ortak olmalıdır, zira herkesin kanıyla elde edilmiştir. Böylece ganimet on parçaya bölünür ve onda biri imparator için saklanarak serdar-ı ekremin yanında tutulur. Sonra kalan dokuz parçadan serdar-ı ekreme bir hediye verilir (o da Türk adetine göre savaşta daha iyi performans gösteren komutanlara kendi payından bir hediye vermek zorundadır ki bir sonraki sefer düşmana karşı daha istekli olsunlar). Kalanından her komutana hak ettiğine göre uygun paylar ayrılır, en sonunda düşük rütbeli askerler de kendi paylarını alırlar.[39]

Genç esirlerden her beşinci kişi daima imparatora aittir; bunlar daha sonra Türk dilinde eğitilirler ve aralarından bilgi ve ahlak bakımından en üstün olanlar imparatorun sarayına alınırlar. Bilgisiyle öne çıkmayan ve öğrenmeye eğilimi olmayan diğerleri ise yeniçeri olarak seçilirler. Yirmi yaşını geçmiş olanlar Türk inancını kabul etmezlerse, ya diğer tutsaklara örnek olması için idam edilirler ya da komutanın emriyle imparatorun kadırgalara gönderilirler. Düşmanlardan kazanılan zaferi serdar-ı ekrem imparatora şu veya benzer şekilde bildirir: "Ulu Tanrı'ya ve onun Peygamberine şükürler olsun, bu mutlu yılın içinde Cenâb-ı Hak'ın yardımı ve sultanım hazretlerinin dualarıyla zafer ve ganimet elde ettik." Bu, Kuran'dan alınmış Arapça sözlerle şöyle ifade edilir: *Hâza sene-i mübârekede inna fetahna leke fethan mübînen li yensureke'llâhu nasran azîza* (Hasa senei mubarachede, innafetahna leche, fethan mubinen liansurechallahu nasren asisa). Serdar-ı ekrem devam eder ve zafer arzını şöyle sonlandırır: "Bu elmanın (yani hediyemizin) kabul edilmesini, en içten dualarınızla ilerideki başarılarımızı desteklemenizi ve bizleri yüce hatıranızda tutmanızı rica ederiz. Geri kalan ganimeti ise, dönüşümüzde tüm paşaların huzurunda en derin saygıyla sunacağız." Serdar-ı ekrem kendisini ve adamlarını imparatora işte bu şekilde takdim eder. Buna karşılık imparator ona şöyle yazar: Seni övüyor ve sonsuza dek şükrediyoruz. Arz eylediğin ganimet sana ve askerine ihsan olsun ve cümlenin menfaatine vesile olsun, zira sizin kanınız bahası ile feth olunmuştur". Bundan sonra imparator serdar-ı ekreme hediyeler gönderir ve tüm askerlerin maaşını artırır. Bu yolla komutanı ve tüm askerleri daha üstün ve cesur başarılar gerçekleştirmeye teşvik eder.

Ayrıca Türkler bir kale ya da garnizon kuşattığında, kuşatılanlar artık son noktada olduklarını veya yakında yok edileceklerini anladıklarında, onların komutanına hediyelerle bir elçi göndererek zaferlerini kabul ettiklerini beyan eder ve şu sözlerle yalvarırlar: "Tanrı size zafer bahşetti, bu size mübarek olsun, ama hepimiz tek bir şey için yalvarıyoruz, Kuran'da belirtilen Tanrı'nın sözünü

[38] Osmanlı askeri sisteminde profesyonel ordu savaşırken, sivil esnaf ve tüccarların cepheye sürülmesi gibi bir uygulama tarihi kaynaklarda yer almamaktadır. Iljanović burada gerçekleri çarpıtarak eğer düşmanımız bile sıradan insanları cepheye sürebilecek kadar adanmışsa, biz de öyle olmalıyız mesajı vermeye çalışmaktadır.

[39] Savaşta elde edilen ganimetlerin beşte birinin devlet hazinesine ayrılırdı. Kalan beşte dördü ise savaşa katılan askerler arasında dağıtılırdı.

derinden hatırlayın." Düşmanının karşısında ölüm tehlikesinin son noktasında olan herkes de böyle bir yakarışta bulunur. Tanrı'nın kelâmı, Kuran'da Arapça olarak şöyle söylenir: *el-hamdü lillâhi teâlâ ve cemî'i melâiketihi ve tilâveti melâiketi'l-mukarrebîn*[40][41], ki bu Türkçede şöyle ifade edilir: Aman Allah içindir (Eman Allahichundur), yani: Allah aşkına merhamet edilsin. Arapçayı Latinceye çeviriyorum; burada Tanrı'nın bizzat galiplere hitap ettiği bir bölüm yer alıyor: "Size karşı olan ve elinizde bulunan hasımlarınıza, gerçek Tanrı'nın, tüm velilerin ve yaratılmışların sevgisi adına, barış için yalvaranlara huzur verin ve isteklerini kabul edin. Eğer bunun aksini yaparsanız, bu davranışınız gerçek yaratıcınıza, tüm velilere ve doğumumda tüm dünyaya o sevinçli haberi müjdeleyen gökteki melek ordularına karşı gelmiş olacaktır: Yüceler yücesi Tanrı'ya şan, yeryüzünde iyi niyetli insanlara barış olsun".

Bu konuşma herkesin huzurunda açıkça yapıldıktan sonra, elçi gizlice ve diğer görevlilerin bilgisi olmaksızın serdar-ı ekreme çeşitli hediyelerin yanı sıra birkaç bin imparatorluk altını takdim eder. Bunun üzerine komutan ordusunu geri çeker ve rüşvetle ikna olmuş şekilde imparatora gecikmeksizin şu içerikte sahte bir mektup yazar: "Bu kale alınamayacak kadar müstahkem görünüyor. Bu sebeple kuşatmayı kaldırıp orduyu başka bir yöne sevk etmek bana daha makul geliyor. Bu sözlerim korkaklıktan değildir; bilakis askerlerimle beraber son damla kanımı dökmeye hazırım. Ancak bu durumda askerlerimizin büyük zayiat vermesi ve savaş teçhizatımızın aşırı derecede zarar görmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle padişah-ı âlem-penah hazretlerinden acil bir yanıt bekliyorum: Barış mı yapılmalı, yoksa ağır kayıplar pahasına savaşa devam mı edilmeli? Şayet sultanım ikinci seçeneği tercih ederse, emirlerine boyun eğerim; lakin olumsuz bir netice hâsıl olursa, masumiyetimi şimdiden zat-ı şahanelerinin, tüm vezirlerin ve meşveretin huzurunda arz ediyorum".

Türk İmparatorunun kaç eyalet ve memlekete hükmettiği ve savaş başlattığında, her yerde yeterli sayıda garnizon kuvveti bırakmak kaydıyla, bu bölgelerden toplam kaç bin asker seferber edebileceği [hakkında]

Osmanlı padişahı şahsen sefere çıkmaya karar verdiğinde, maiyetinde götürebileceği asker sayısı şu şekilde ifade edilebilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Mısır valisinin idaresi altında yirmi yedi sancak bulunmaktadır.[42] Bu sancakları yöneten paşalardan dördü, Osmanlıların Girit (Gilit) dedikleri Kandiye'nin muhafazası için görevlendirilmiştir. Bu görev her yıl paşalar arasında dönüşümlü olarak yerine getirilir. Keza bu paşalardan bazıları, Türklerin her yıl Hristiyanların Kudüs'e yaptığı hac ziyaretine benzer şekilde hacca gittikleri Mekke'yi korumakla görevlendirilmiştir. Bazı paşalar ise Hintlilerin saldırılarından korunmak üzere Hicaz'daki (Hiche) sınır kalelerini gözetirken, diğerleri Çin sınırına yakın Yemen-i Kebir (Jemeni chebir) veya Osmanlıların tabiriyle Yemen bölgesindeki kalelerin güvenliğinden sorumludur. Mısır valisinin emrinde ayrıca, sipahi (spahi) ve yeniçeri olarak anılan yirmi bin asker bulunmaktadır. Bu askerlerin ücretleri Mısır hazinesinden ödenir ve vazifeleri Mısır'ı korumaktır. Şayet padişah Avrupa'da bir sefere çıkmak isterse, Mısır askerleri ona yardıma gönderilmez; bununla birlikte Mısır valisi, kendi masraflarıyla sekiz bin asker donatıp göndermekle yükümlüdür. Ancak padişah İran Şahı veya Hint hükümdarlarıyla savaşmaya karar verirse, bu durumda Mısır valisi bizzat kendisi bu sekiz bin askeriyle beraber padişahın seferine iştirak eder.

Suriye valisi (Princeps Syriens)[43], padişah nerede savaş açmayı isterse istesin, bizzat bin yedi yüz askeriyle birlikte sefere iştirak etmekle mükelleftir. Yine aynı şekilde aşağıdaki paşalar da her daim sefere katılmak mecburiyetindedir: Halep paşası (Haleb passasi) maiyetinde sekiz yüz askerle sefere çıkar. Kudüs sancakbeyi (Baro Hierosolymitanus) dört yüz askerle katılır. Arabistan'daki diğer paşalar, Tunus, yani Malta[44] olarak anılan sahil kalelerini muhafaza ederler. Diğerleri ise İspanya civarındaki

[40] Yüce Allah'a, bütün meleklerine ve Allah'a yakın olan meleklerin tilavetine hamdolsun. İlyanović'in Arapça kalıplara uyman bu ifadeden bu duayı yanlış hatırladığı aşikardır.

[41] *Elemanu liemanillahi teala velitilaveti, chemij melaichetihim vetilaveti melaichetil mucarebin.*

[42] XVII. yüzyıl başlarında ise 12 vilayet ve 7 sancak bulunmaktadır. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2004, s. 566.

[43] Şam Eyaleti kastedilmektedir.

[44] Iljanović burada hata yapmaktadır zira bilindiği üzere Malta hiçbir zaman Osmanlı toprağı olmamıştır.

Mağrib adlı sınırları ve Habeşistan Cezayiri (Aethyopiam Chesair) olarak bilinen hudutları müdafaa ederler. Osmanlı hâkimiyeti altında, Özbek (Usbeg) hanından zapt edilmiş olan ve Semerkand adıyla maruf başka bir eyalet daha mevcuttur.[45] Ayrıca Venedik ve Hollanda hudutları yakınında Kıbrıs (Kibros) namıyla bilinen bir ada vardır.[46] Yukarıda zikredilen bütün bu eyaletler ve adalar sahil mıntıkalarında yer alır ve buralardan hiçbir vakit kara muharebesine değil, yalnızca deniz savaşlarına asker sevk edilir. Osmanlı padişahının hükümranlığı altında, Arabistan'da Said-i Nemrur (Saidinemrur)[47] adında bir paşalık daha bulunmaktadır ki, buradan asla asker gönderilmez; lakin kimi zaman padişaha senede 80 bin imparatorluk altını gönderilir, kimi zaman ise hiçbir şey gönderilmez.

Bağdat Eyaleti hakkında

Bağdat'ta ulufelerini Bağdat hazinesinden alan on iki bin asker bulunmaktadır. Bu eyaletin valisi, padişah kim ile harbe girişmek isterse istesin, eyaletin muhafazası için askerlerin yarısını geride bırakarak, altı bin askerle padişahın ordusuna katılır. Ancak İran Şahı ile muharebe söz konusu olduğunda durum başkadır, zira böyle bir halde valinin yerinde kalması ve bu denli kudretli bir hükümdara karşı müşterek kuvvetlerle mukavemet etmesi icap eder. Bu eyaletin idaresinde ayrıca birkaç sancak mevcuttur. Bunlardan birincisi Basra (Basra), ikincisi Şehrizor (Sehresul), üçüncüsü Van (Van), dördüncüsü ise Diyarbekir'dır (Diarbechir). Bu sancakların paşaları, İranlıların taarruzlarından ziyadesiyle endişe ettiklerinden, daima kendi kalelerinin muhafazasıyla meşguldürler. Bir de Kürdistan (Churdistan) yahut Erzurum (İsrum)[48] namıyla maruf bir sancak daha vardır ki, buranın beyi de yine aynı İranlılar sebebiyle hiçbir vakit bölgesinden ayrılamaz.[49]

Asya Hakkında

Asya Eyaletine Türkçede Anadolu (Anadoli) denir. Anadolu paşalarından birincisi kendisiyle birlikte bin asker getirir. Sivas Paşası (Suvas) sekiz yüz, Karaman Paşası (Caraman) da aynı şekilde sekiz yüz asker, Bursa Beyi (Brussa Begi), yani şehrin baş komutanı, dört yüz asker getirir. Bursa, Edirne (Drinopolis) gibi büyük bir şehirdir ve Türk imparatorları her iki şehirde de ikamet etmeyi âdet edinmişlerdir.

Avrupa Hakkında

Avrupa, Türkçede Rumeli (Rumilli) olarak adlandırılır ve bilindiği üzere eskiden tümüyle Roma İmparatorlarının yönetimi altındaydı. Bugün Türk İmparatorunun başkenti ve adeta bir kraliçe olan İstanbul, sürekli olarak kırk bin yeniçeri ve otuz bin sipahi barındırır.[50] Bu sayıya, İstanbul hazinesinden her üç ayda bir maaş alan diğer görevliler dahil değildir. İmparatorun tüm saraylarında toplam üç bin genç hizmetkar bulunur. Bunların arasından silah kullanımında en yetenekli bin kişi, savaş zamanında imparatora eşlik eder. Saray bahçelerinde çalışan bahçıvanların bin iki yüzü İstanbul'da, sekiz yüzü ise Edirne'dedir. Böylece toplamda iki bin bahçıvan vardır; bunların bin tanesi imparatora, diğer bin tanesi ise Valide Sultana hizmet eder. Ayrıca imparatorun, baltacı (baltachi) olarak bilinen bin kişilik başka bir hizmetkar grubu daha vardır. Veziriazamın, diğer görevliler

[45] Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları hiçbir zaman Semerkant'ı içine alacak kadar genişlememiş ve Semerkand bir Osmanlı eyaleti olmamıştır.

[46] Venedik Cumhuriyeti, 1489-1571 yılları arasında Kıbrıs'ı yönetmiştir. Iljanović, bu tarihi bağı coğrafi bir yakınlık olarak yanlış yorumlamış olmalıdır. Öte yandan Hollanda ile Kıbrıs arasında böyle bir tarihi veya coğrafi bağ bulunmamaktadır.

[47] Iljanović büyük ihtimalle duyduğu bu yerel isimi yanlış anlamış ya da hafızası onu yanılttığı için sehven hatalı bilgi vermiştir.

[48] Iljanović'in sehven Erzurum dediği eyalet Kürdlerin ocaklık ve hükümet tarzı sancaklarda yönetim sahibi olduğu Diyarbakır Beylerbeyliğidir.

[49] Van ve Diyarbekir, Osmanlı idari sisteminde Bağdat gibi kendi başlarına birer Eyalet statüsündeydi. Metnin yazıldığı tarihte Basra ve Şehrizor Bağdat'a bağlı değildi ve ancak 18. yüzyılın sonlarında (1779 sonrası) geçici bir süre için bu eyaletin bir parçası olmuşlardır. Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991, s. 437.

[50] Iljanović'in yeniçerilerle ilgili verdiği rakam 1670 yılındaki 49.455 sayısına oldukça yakındır. Abdülkasim Gül, *Yeniceriliğin Tarihi: Yeniçeri Ocağı'nın Teşkilat Yapısı ve Nefer Kaynağı*, c. 1, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 173. Öte yandan kayıtlara yansıyan neferlerin tamamının İstanbul'da olmayıp imparatorluğun belirli bölgelerine dağılmış olmaları nedeniyle verdiği rakamlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

haricinde üç bin askeri bulunmaktadır. Nişancı Paşa (Nisanchi passa) ve diğer altı kubbe veziri, her biri bin askere sahip olmak üzere, toplam yedi bin askeri komuta eder. Savaş meselelerinin en yüksek nazırı olan reisülküttap (reschitab) ya da Reis Efendi (ireisefendi) makam olarak bir kubbe vezirine denktir ve kendi masraflarıyla dört yüz asker beslemekle yükümlüdür.[51] Karadeniz'de, Tatarlar, Moskovalılar ve Çerkezlerin sınırları arasında Kefe (Schefe) adı verilen bir ada vardır. Bu bölgeyi, Kefe Paşası ile birlikte Osmanlı Sırbistan'ını ve Bulgaristan'ını yöneten Silistre Paşası korumaktadır. Kazaklar, Ruslar ve diğer yandan Moskovalıların sınırında yer alan muhteşem Özü şehri (Osia), İstanbul'un en önemli sığınağı ve en güçlü savunma noktasıdır.

Makedonya Hakkında

Makedonya, yalnızca bir eyalet değil, aynı zamanda sancaklara bölünmüş bir bölgedir ve hem savaş ihtiyaçlarına hem de sarayın gereksinimlerine hizmet eder. İlk sancak İçil'dir (Ichel) ve paşasının dört yüz asker, ikinci sancağın başındaki Menefşe[52] Paşasının (Menefse) da aynı şekilde dört yüz asker bulundurma yükümlülüğü vardır.[53]

İskenderiye Hakkında

İskenderiye Paşası (Ischenderige) bin askerlik bir kuvvete sahipken, İskenderiye eyaletinin valisi olan İskender Bey dört yüz asker beslemektedir.[54]

Hersek Dükalığı Hakkında

Hersek Dükalığının (Herzegovina Ducatu) başındaki dük, Venedik, Dalmaçya ve Arnavutluk sınırlarındaki kaleleri korumakla yükümlüdür, ancak asker sağlama zorunluluğu yoktur.[55]

Bosna Hakkında

Bosna Valisi, padişahın sefere çıktığı her yere onunla birlikte gitmek zorundadır. Bosna'da, hizmetleri karşılığında padişahlar tarafından kendilerine köy ve kasabalar bağışlanan sipahiler ve zaimler bulunur. Bu toprakları mülk olarak ellerinde tutan bu askeri sınıfın toplam sayısı sekiz yüze ulaşır. Zaimlerden bazıları, mali güçleri ölçüsünde, yüz kişiye varan savaşçı maiyetiyle sefere katılabilir. Vali ise kendi masraflarıyla iki bin iki yüz asker besler ki, bu sayı önceki sekiz yüz kişiyle birlikte üç bini bulur.

Rumeli Beylerbeyi (Rumili begler begi) unvanını taşıyan Serez Valisi (Srephensis) bin asker beslerken[56], Budin Valisi kendi kaynaklarıyla iki bin asker bulundurmak zorundadır. Bunlara ek olarak, bölgede yaşayan ve azap (asaplar) olarak adlandırılan askerler ile padişah hazinesinden maaş alan çavuşlar (chaussi) ve yeniçeriler de vardır. Bu kuvvetler toplamda altı bin kişiyi bulur; valinin askerleriyle birlikte sekiz bin kişilik bir ordu oluşur. Bu ordunun sekiz yüz kişisi Uyvar Kalesi'nin (Nayhaisil Uyvarini)[57] korunmasında görevlidir. Diğer paşalar kendi kalelerini Macarlardan korumakla yükümlüdür. Büyük bir tehlike durumunda Budin Beyi, ordusunun yarısıyla yardıma gider.

[51] Her kubbe vezirinin bin asker komuta ettiği ve Reisülküttabın bir kubbe vezirine denk sayılarak dört yüz asker beslediği yönündeki bilgiler, mevcut tarihi verilerle doğrulanmamaktadır. Iljanović daha önce yaptığı gibi burada da abartı sanatını kullanarak her bir vezirin bile binlerce askeri anında harekete geçirebildiği, son derece organize ve zengin bir askeri güce sahip Osmanlı imajı çizerek kendi hükümdarına mesaj verme kaygısı içindedir.

[52] Mora bugün Monemvasia şehri.

[53] Iljanović Rumeli Eyaleti'nin bir parçası olan bölgeyi yanlışlıkla ya da bilgi sahibi olmadığı için Makedonya Eyaleti olarak tanımlamış olabilir.

[54] Rumeli Beylerbeyliğine bağlı İşkodra Sancağı olmalıdır.

[55] Bosna Eyaletine bağlı Hersek Sancağı olmalıdır.

[56] Rumeli Beylerbeyliğinin merkezi Paşa Sancağında bulunan Sofya idi.

[57] Nové Zámky

Belgrad'ın Askeri Düzeni: Türkçede İstolni Belgrad Paşası (Îston Biligrad passasi) olarak bilinen Belgrad (Alba Graecalis) Paşasının 300 asker bulundurması gerekmektedir. Bunlara ek olarak bin kale muhafızı vardır ve bunların tamamı Belgrad'ı korumakla görevlidir.[58]

Mohaç Beyi (Muchaz begi) iki yüz askere sahiptir, Peçuy (Quinqueecclesiensis) üç yüz askerden az besleyemez, Seget Beyi (Seget begi) de benzer şekildedir. Seget'te toplam bin yüz asker vardır.

Kanije paşası (Canisa passasi) dört yüz askerden fazlasını kendi masraflarıyla besleyemez ve Kanije askerleri toplamda sekiz yüzdür ancak bunların yarısından fazlası kuşatma sırasında ölmüştür.

Tatar Hanı diğer Tatar beyleriyle barış içinde olduğunda, ordusunun saflarına katmayı âdet edindiği Moldova (Moldaviensibus) askerleri hariç, Türk imparatoruna bizzat üç yüz bin kişiyle yardıma gelebilir. Fakat o üç yüz bin askerden yirmi bini savaşmaya elverişli olduğunu söylemek bile abartılı olur. Öyle ki, Tatarların savaş usulünü bilen tek bir akıllı Hıristiyan savaş komutanı, ilahi lütuf sayesinde yirmi bin, hatta daha az askerle bütün Tatar ordusunu kolayca yok edebilir.

Sonuç olarak, Türk imparatoru bir şehir veya kaleyi kuşatmak ya da saldırmak istediğinde, yukarıda belirtilen askerleri hesaba katıp kalelerin savunması için yeterli bir kuvveti geride bırakarak, Tatar askerleri hariç toplamda yüz on beş bin üç yüz asker toplayabilir.

Eğer daha sonra Türk imparatoru tarafından herhangi bir kale ele geçirilirse, onu korumak için her zaman İstanbul'da bulunması gereken kırk bin yeniçeriden on beş bin eğitimli asker görevlendirilir. Bunların yerine de bostancılardan ve savaş tecrübesi kazanmış tutsaklardan yine aynı sayıda asker ikame edilir. Ancak sultan bir zorunlulukla karşılaşırsa, o zaman tüm eyaletler ve sancaklardan her evden dört kişiyi, ya da silah kullanamayan yaşlılar hariç kaç kişi varsa, kati bir emirle savaşa çağrılmasını emreder. Bu şekilde toplanan neredeyse sayısız askerle ya zafer elde etmeyi ya da mağlup olmayı göze alır.

Türk İmparatorunun Reayasına Dair Kanunları ve Yasaları Hakkında

İmparator'un çıkardığı yasa Türkçede "kanun-i hümayun" (canuni humaiun) olarak adlandırılır ve bu askeri sınıfa dahil olanların gelirlerden ya da vergilerden ne kadar pay alacağını ve reayanın yıllık olarak ne kadar vergi ödeyeceğini düzenler. Ayrıca imparator, valilerine her birinin makam ve görevine uygun unvanlar verir; örneğin bir beye, "Pek muhterem olan vekilimiz, asaletli beyimiz" gibi yüksek unvanlarla hitap eder. Daha yüksek mevkilerdeki yöneticiler, mesela Mısır veya Bağdad valilerine ise "en sevgili kardeşlerim" (Fratres charissimos)" diye hitap eder.[59] Eyaletlerdeki kadılara, yani adalete göz kulak olmakla görevli olanlara şu başlık altında yazar: "Dini ve İlahi nizamın vekillerine vb." İçeriği ise şöyle ifade edilmektedir: "Size bildiriyoruz ve bu yazıyla dikkat ve sorumluluğunuza sunuyoruz ki reayamızın, atadığımız soylulara ve valilere gereken saygıyı göstermelerine, onları efendileri olarak hazır ve itaatkâr bir şekilde kabul etmelerine dikkat ediniz. Kendilerine imparatorluk lütfumuzla tahsis ettiğimiz öşür ve diğer vergileri efendilerine ödesinler. Bu hususta onların iradelerine en ufak bir karşı çıkış dahi olmasın. Buna mukabil aynı şekilde emrederiz ki, efendiler tarafından reayaya hiçbir haksızlık yapılmasın, hak edilenden fazlasını talep etmesinler veya zorla almanın yoluna gitmesinler. Eğer bunun aksi kulaklarımıza gelirse, bilsinler ki onların bu haksızlığını şiddetli bir ceza ile karşılıksız bırakmayacağız. Dolayısıyla, işbu fermanımız vusul buldukda, bilcümle memleketlerde ve eyaletlerde alenen duyurulmasını edilmesini temin ediniz ki, herkes bunu gönülden ve gerekli tazimle kabul etsin".

Reaya, efendilerinin bilgisi ya da izni olmaksızın hiçbir işe başlamaya, herhangi bir zanaat veya ticaret yapmaya cesaret edemez.

---

[58] Iljanović Latince asıl metinde geçen Alba Graecalis yani Belgrad'ı sehven İstolni Belgrad zannetmiştir. İstolni Belgrad, aslen batı Macaristan'da bulunan Stolni Biograd'ın (Macarcası Székesfehérvár, Latincesi Alba Regalis) Türkçedeki karşılığıdır.

[59] Osmanlı devlet erkânına gerekse yabancı hükümdar veya devlet adamlarına yazılacak yazılarda kullanılacak elkablar detaylı olarak tespit edilip kaydedilmiştir. Bir kişi hakkında tuttuğu mevki için belirlenmiş olanın dışında bir elkab kullanılamazdı. Iljanović'in burada verdiği elkablar makamlarını saydığı devlet adamlarının resmi elkablarıyla uyuşmamakta ve Fatih'ten beri kayıt altına alınan elkab formülasyonlarındaki ciddiyet ve katılıktan uzak bulunmaktadır.

Tarlalar yahut bağların işlenme zamanı veya hasadın toplanma vakti reaya bu türlü işleri efendilerinin rızası olmaksızın yapmaya cüret edemez. Efendiler kendi arazilerini mutad zamanda sürmek istediklerinde ise, reayadan her biri üç gün müddetle kendilerine iş gücü temin etmekle mükelleftir. Hasat zamanında her tür tahıldan onda bir oranında vergi vermekle yükümlüdürler ve bu tahılı kendi inşa ettikleri depolara taşımaları gerekir. Belli bir zamanda, tahılı pazara götürüp orada yabancılara satışa sunmaları da zorunludur. Eğer yabancılara satış yapamazlarsa, tahılı dört akçe daha düşük bir fiyatla kendileri satın almak zorundadırlar. Eğer herhangi bir reaya, kendi atı ya da arabası yoksa, başka birinden ödünç almak ve tahılı pazara taşımak zorundadır. Fakirlik bahanesi geçerli sayılmaz; çünkü bunu yapmazsa efendisi tarafından cezalandırılır.

Türklerin hakikaten övgüye layık olan bir âdeti de şudur ki, reayalarını, hangi dinden olurlarsa olsunlar – ister Türk ister Hristiyan ister başka bir inançtan – ibadet yerlerini düzenli olarak ziyaret etmeye sıkı surette mecbur ederler. Eğer bu konuda ihmalkarlık gösteren olursa efendileri tarafından şiddetli şekilde cezalandırılır. Hatta yalnızca imparatora vergi ödemekle mükellef olan özgür ahalinin dahi bir suç veya bir kabahat işlerse sipahileri ya da beyleri tarafından cezalandırılırlar. Bu durumda yalnızca imparatora vergi vermekle mükellef oldukları itirazı geçerli bir sebep sayılmaz.

Söz konusu beylerden herhangi biri -ki bu kasaba veya köylerde ikamet etmeyip başka yerde oturan biri- reaya ziyaretine geldiğinde, ne kadar zengin olursa olsun yanında on beş süvariden fazlasını getirmeye cesaret edemez. Bununla birlikte reaya, beyin kendisine, hizmetkarlarına ve atlarına üç gün boyunca yiyecek sağlamak ve emirlerine hizmet etmekle yükümlüdür. Şayet üç günden fazla orada kalırsa imparatorluk kanununa aykırı davranmış olur. Eğer bazıları, muhtemelen geniş ailelerinden dolayı beyleri için uygun bir konaklama yerine sahip değilse, bunu başka bir evde sağlamak zorundadır. Ancak bey başka bir evde konaklamayı reddeder ve özellikle şu ya da bu kişinin evinde kalmak isterse, bu kanuna aykırı olur. Aynı şekilde reayanın karşılayamayacağı bir talepte bulunması da kanuna aykırıdır. Ayrıca bilinmelidir ki, hiçbir reaya beyinin izni olmadan herhangi bir araziyi birine bağışlayamaz, başka bir şekilde elden çıkaramaz veya tamamını ya da bir kısmını kiralayamaz. İzin alınmazsa, bu işi yapan öncelikle şiddetli bir şekilde cezalandırılır, ardından bey, arazinin devredildiği kişiden araziyi geri alır. Bu durumda ya eski sahibi araziyi geri almak zorundadır o istemezse, yerel bir alıcı bulunmadığı takdirde yabancı biri de olsa herhangi birine verilebilir.

Böyle bir araziye sahip olan kişi, buğday ödemesinin yanı sıra her yıl beye 300 akçe -ki Türkler buna mukataa resmi (mucatai chesum) derler- ödemekle yükümlüdür.[60] Eğer boş araziler olursa, bunların sahibi veya sipahi onları dilediği kişiye devredebilir. Herhangi bir reaya çocuksuz, akrabasız ve dolayısıyla varis olmadan ölürse, bey araziyi kendine alır ve öncelikle yerel halka satışa çıkarır. Eğer onlardan hiçbiri uygun fiyatı vermezse, o zaman herhangi bir yabancıya satar. Tarlalar ekilip mahsul verdikten sonra, reaya kendi hayvanları ya da başkalarının hayvanları tarafından tarlalara herhangi bir zarar verilmemesi için dikkatli olmalıdır. Eğer ihmalleri yüzünden başkalarının hayvanları tarlaya girerse, zarar gören kişi bu hayvanlara el koyabilir. Ardından hayvanların sahibine durumu bildirmek zorundadır ki, görevlendirilmiş kişilerce belirlenecek zarar miktarını ödesin. Bu ödeme yapılana kadar hayvanlar rehin olarak tutulur. Aynı uygulama, hayvanların su içmeye götürülürken zarar verilmesi durumunda da geçerlidir ve eğer hayvanların sahibi çok itiraz ederse, zararın tazmini dışında ayrıca ceza da ödemek zorunda kalır.

Aynı beyin reayası içinde kendi su kaynağı olmayanlar varsa, diğerleri onların suya erişimini engelleyemez, ancak başka bir beyin reayası olan biri bunu yapmaya kalkarsa durumu daha farklı olur.

Mart ayı geldiğinde, reayadan alınan tüm vergiler ve harçlar, yıllık kayıtlarda belirtilen ölçü ve miktara göre tahsil edilir. Her iki cinsiyetten her birey için, gençler hariç olmak üzere, elli akçe miktarında bir harç ödenmesi gerekir. Fiziksel olarak gelişip çalışmaya uygun hale gelene kadar gençlerden ise hiçbir şey alınmaz. Yetimler ve fakirler de bu uygulamadan muaf tutulmaz, her biri, çalışmaya uygun oldukları ölçüde eşit oranda vergiye tabi tutulur. Büyükbaş hayvanlar için (örneğin öküzler, atlar vb.)

[60] Iljanović *öşür bedeli*ni mukataa ile karıştırmış olmalıdır. Köylü toprağı ekmediği yıl için sipahisine başlangıçta 50 akçe fakat zamanla hububat fiyatların artması ile 300 akçeye kadar yükseltilmiş olan öşür bedelini tazminat olarak öderdi.

her bir başa iki akçe vergi ödenir. Küçükbaş hayvanlar, koyunlar ve diğerleri için ise bir akçe vergi alınır.

Miras konusuna gelince miras, önce çocuklara, ardından üst soydaki akrabalara ve nihayetinde yan kollara bizim hukuk sistemimize benzer bir şekilde devredilir. Ancak vergileri ve harçları toplayan kâtibe (bu kişi de aynı bölgeden olup aynı şekilde reaya statüsünde olduğu için muhtemelen sahtekârlık yapabilir), kadılar tarafından güvenilmez. Bu nedenle, vergilerin toplanmasını titizlikle denetleyecek başka bir ikinci gözlemci ona eşlik eder. Böylece tam güven sağlanmış olur. Bundan dolayı, bölge kadısından de diğer reaya gibi vergi alınır ve görev unvanı ya da ilmi üstünlük bu konuda bir ayrıcalık sağlamaz.

Sipahiler veya toprak sahipleri arazilerin sınırları konusunda anlaşmazlık çıktığında, görevlendirilen bir ölçüm memuru aracılığıyla sınırları çizdirir ve hakkı yenilen kişiye verilir. Eğer her iki taraf da iddiasını kanıtlayamazsa, ihtilaflı toprak her iki sahibin ortak kullanımına tahsis edilir bu uygulama bizde de yaygındır. Ekilmemiş yerlere, örneğin ormanlık alanlara gelince, bu tür araziler reayaya ekmesi amacıyla verilir. Reaya bu arazideki ağaçları kökünden temizleyip tarla ya da bağ haline getirdiğinde, elde edilen arazinin üçte ikisi efendilere tahsis edilir, üçte biri ise reayaya bırakılır. Bu kısmın üç yıl boyunca vergi muafiyeti vardır. Bu süre zarfında toprağın iyi işlenip verimli hale getirilmesi beklenir. Daha sonra ebeveynler, bu şekilde işlenen arazilerin çocukları ve varisleri için tahrirlere işlenmesini sağlarlar. Ancak, doğal ölüm düzeni bozulup çocuklar ebeveynlerden önce ölürse, bu topraklar yeniden ebeveynlere geri döner. Eğer sipahiler bunu reddederse, kanuna karşı gelmiş olurlar. Sadece tarla, bağ ve diğer araziler için değil, aynı zamanda elde edilen her türlü ürün için de yıllık vergiler ve harçlar ödenir.

Bölgeye yeni yerleşmek isteyen ya da zaten orada yaşayan bir Türk bir Hristiyan'ın mülkünü satın almak için fiyat teklif ederse, hatta teklif ettiği fiyat o Hristiyan'ın vereceğinden daha yüksek olsa bile, bu isteği dikkate alınmaz. Bunun nedeni, Hristiyan'ın tarımda daha çalışkan olacağı düşüncesidir. Zira reayanın ihmali yüzünden toprakların verimsizleşmesi tehlikesine karşı, bu durum imparatorluk kanunlarıyla da güvence altına alınmıştır. Ayrıca reaya, beylerin izni olmadan ekine zarar verebilecek hiçbir ağacı tarlaya dikmeye cesaret edemez. Eğer buna aykırı davranırlarsa, ceza olarak beyler her o ağacın tüm meyvelerini kendine alır. Ancak bu tür ağaçlar eski zamanlarda önceki beylerin izniyle dikilmişse, o zaman beyler kendileri için yarısını talep eder. Bu durumda ne ağaçların eskiliğini ne de önceki beylerin iznini öne sürmek mümkündür, çünkü beyler bunu kendi haklarıyla yaptıklarını ve önceden ne olduğuna bakmadıklarını söylerler.

Ayrıca, arı kovanlarından da vergi alınır. Eğer reayadan biri hileyle bazı kovanları saklarsa, bu kovanların tamamı elinden alınır. Saklanmamış diğer kovanlar için ise, alışılmış verginin yanı sıra o yıl ceza olarak bir akçe daha vergi alınır.

Hasat veya meyve toplama zamanı geldiğinde, imparatorluk kanununa göre beylerin reayayı engellemesi veya hasat zamanını geciktirmesi yasaktır. Bu don veya diğer kötü hava koşulları nedeniyle mahsulün zarar görmesine neden olabilir.

Reayadan biri öldüğünde ve arkasında küçük bir oğul bıraktığında, bey ölenin mallarını veya miras arazilerini alamaz. Bunlar geçici olarak o kısmı işleyecek kardeşinde veya başka bir akrabası onun uhdesinde kalmalıdır. Bunlar yoksa çocuk büyüyüp ölen ebeveyninin mallarının başına geçebilecek duruma gelene kadar, başka birine kiralanabilir. Eğer çocuk da arkasında hiç akraba bırakmadan ölürse, bey sonunda bunları dilediği kişiye satabilir.

Reaya ortak mülkiyetli mallara sahipse, örneğin iki kişi ortaksa ve eğer bunlardan biri varis bırakmadan ölürse, bey boşalan bu kısmı ortaklık hakkı gereği başka birine değil, hayatta kalan ortağa satmak zorundadır.

Eğer ebeveyninden ayrı kendi malları olan bir çocuk ölürse, ebeveyn ölen oğulun bu mallarına mirasçı olamaz. Çünkü böyle bir durumda, eğer arkasında çocuk veya akraba bırakmamışsa, mallar imparatora ve dolayısıyla sipahiye veya beye intikal eder. Ebeveynin mahkemede veraset hakkını öne sürmesi de mümkün değildir. Eğer bunu yaparsa, kendi malları bedeli ödenerek elinden alınır ve kendisi

uzaklaştırılıp cezalandırıldıktan sonra başka birine satılır çünkü tamahkâr bir cesaretle beyini mahkemeye vermeye kalkmıştır. Bu kadarı Osmanlı İmparatoru'nun reaya üzerindeki yasa ve kanunları hakkında, benim amacım açısından yeterli olmalıdır.[61]

Türklerin saraydaki görevlilerinin, topluma karşı merhamet ve düzenleme konusundaki uygulamaları kınanmamalıdır. Orada Süleyman'ın sözüne göre şöyle derler: "Tanrı her şeyi ölçü ve sayı ile düzenlemiştir."[62] Türk imparatoru da buna uyar: Yani satılık malların ve diğer yiyeceklerin alım satımında, halk yoksulluk çekmesin diye, her şey için adil ve eşit bir fiyat belirler, hiç kimse bu emri çiğnemeye ya da adil fiyatın üzerinde bir şeye satmaya cesaret edemez. Zira muhtesip ve kadı yanlarında ağırlık ölçüleriyle tüm şehri dolaşır ve satışların imparatorun belirlediği fiyata uygun olup olmadığını denetlerler.[63] Haksız satış yapanlar ve imparatorun emirlerine uymayanlar şu cezalara çarptırılır: ilk olarak o kişi derhal kendi dükkanında çivilenerek belirli saatler boyunca asılı kalır. İkinci ceza olarak kalın, uzun ve delikli, demirle çevrili, 150 libre ağırlığında, çanlarla süslenmiş bir tahta parçası boynuna asılarak tüm İstanbul boyunca dolaştırılır. Yeniçeriler sopalarla çanlara vurarak eşlik ederler ve arkadan şöyle bağırırlar: "Padişahın emrini çiğneyerek komşusunu yanlış tartıyla aldatan kişinin sonu böyle olur." Son olarak üçüncü ceza ise, kürek mahkumluğuna gönderilmektir.

Ayrıca Türk imparatoru, İstanbul şehrinin kadılarını ve yöneticilerini sınamayı adet edinmiştir. Kıyafetlerini ve yürüyüşünü sıradan birinin kılığında değiştirerek, diğer saray erkânıyla birlikte kimliğini gizleyerek tüm mahkeme binalarını dolaşır. Birbirleri aleyhine çeşitli davalar açarak ve şikayetler yaparak kadıların herhangi birinden rüşvet alıp almayacağını sınarlar. Sonrasında imparator ve saray mensupları, bu kılık kıyafet içinde kendi yaptıkları hileli davranışları hiç yapmamış gibi davranarak, kadıların sınavı geçip geçmediğini ve rüşvete yenik düşüp düşmediğini tespit eder. Ayrıca davanın sahteliğinin ve adaleti bozmanın olayların incelenmesiyle suçlu olanların kovuşturulmasını sağlarlar. Sonuç olarak, adaleti koruyanlar ödüllendirilir, ancak haksız davrananlar ağır cezalara çarptırılması emredilir. Bu, Türk imparatorunun yerleşen bir geleneğidir.

İmparator Süleyman'ın Boğdurmak İstediği İki Oğlu, Osman ve Mustafa Kardeşler ve Mustafa'nın Başından Geçen Mucizeler ile Hayatı ve Ölümü Hakkında Kısa Bir Tarihi Anlatır

İmparator Süleyman, büyük oğlu Osman ve küçük oğlu Mustafa'yı öldürmek istediğinde (ki bu hikâye imparatorların hayat hikayelerinde mevcuttur), saraydaki genç görevliler bu durumu öğrenince merhamet duygusuyla onları gizlice saraydan kaçırdı. Bunun üzerine Osman, kardeşi Mustafa'ya gözyaşları ve acılar içinde veda ederek şaha hizmet etmek üzere İran'a gitti. Mustafa ise Galata kıyılarında kaldı ve orada acı dolu ruh haliyle ağlayarak dolaşırken, aniden yanına Türk hacıları gibi giyinmiş bir Kapuçin (Capucinus)[64] keşişi geldi ve ona bu kadar acı dolu ağlamasının sebebini sordu: "Ağlama evladım," dedi, "hiçbir acı bu kadar keskin, hiçbir gözyaşı bu kadar acı, hiçbir ruh sıkıntısı o kadar büyük değildir ki, her şeye gücü yeten ve merhametli olan Tanrı, eğer O'na güvenirsen, onu ortadan kaldırmasın. Genç ona şöyle cevap verdi: "Nasıl ağlamayayım ki? Ben ki bu dünyada tamamen terk edilmiş, yalnız ve zavallı biriyim! Kalbimi iki büyük acı parçalıyor: biri kaybettiğim kardeşim, diğeri kendi yalnızlığım ve hayati tehlikem. Hangi yöne döneceğimi bilmiyorum."

---

[61] Ilyanocih'in yukarıdaki kısımlarda detaylı olarak aktardığı Osmanlı hukuku ve uygulanışı üzerine tanıklığı yalnızca devlet mülkiyeti, reayanın statüsü ve adaletin ikili rolü gibi sistemin teorik temellerini büyük bir isabetle ortaya koymakla kalmaz; aynı zamanda resmi kanunnamelerin pratikteki uygulamalarını, yönetici ile yönetilen arasındaki fiili ilişkileri ve sosyal dinamikleri de gözler önüne seren birincil kaynak değeri taşır.

[62] "Sen her şeyi ölçüsü, sayısı ve ağırlığı ile düzenledin", W. O. E. Oesterley, *The Wisdom of Solomon*, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1917, s. 61.

[63] Iljanović burada narh müessesinden bahsetmektedir. Narh, özellikle temel tüketim maddelerinde devlet tarafından belirlenen tavan fiyat uygulamasıydı. Temel amacı karaborsayı ve fahiş fiyatı önlemek olan bu sistem, padişah ve sadrazamlar tarafından titizlikle denetlenir, uymayan esnaf anında cezalandırılırdı. Fiyatlar, kadı tarafından piyasa koşulları ve esnaf temsilcilerinin görüşleri alınarak belirlenir, savaş, kıtlık ve mevsimsel değişikliklere göre güncellenirdi. Bu uygulama 19. yüzyılın ortalarında serbest piyasaya geçişle birlikte kademeli olarak kaldırılmıştır.

[64] 16. yüzyılda Fransisken tarikatından ayrılarak kurulan Katolik bir keşiş tarikatı. Bu tarikatın adı, üyelerinin giydikleri kahverengi cübbenin uzun ve sivri kukuletasından (capuche) gelmektedir.

Bunu duyan keşiş onu tekrar şu sözlerle teselli etti: "Ağlama evladım, ruhunun acılarını bırak, gözyaşlarını sil. İnan bana, eğer sözlerimi dinlersen, seni tüm kaygılardan ve tehlikelerden kurtaracağım; yeter ki anlat bana, bu acının sebebi nedir?" Bunun üzerine Mustafa derin bir iç çekişle üzüntüsünün sebeplerini anlatmaya başladı: "Babam Süleyman, üç gün önce çılgın bir öfkeyle benim ve kardeşimin masum canını almak istedi. Saraydaki gençler bunu öğrenince ikimizi de gizlice saraydan kaçırarak kurtardılar. Sonra kardeşim İran'a, şahın hizmetine girmeye gitti, ben ise bu yalnızlığın içinde kaldım. Babamın kardeşimi yakalayıp onun kanını döküp dökmediğini bilmiyorum. Beni de yakalarsa aynı kaderi yaşatacağım, bizi kurtaran saray gençlerini de en acımasız şekilde öldürecek." Keşiş ona tekrar: "Korkma delikanlı, benimle gemiye bin" dedi. İkisi de Üsküdar'a doğru yola çıkmak üzere bunu yaptıklarında ve kıyıdan epeyce uzaklaştıklarında, deniz öfkeyle kabardı ve adeta alevler saçarak ateş çukuruna benzedi.

Mustafa bunu görünce çok korktu, keşiş ise onu şöyle cesaretlendirdi: "Korkma," dedi, "eğer yanında altın veya gümüş varsa, hepsini denize at, çünkü paranın ağırlığı hem kayığı hem de ruhu ağırlaştırır. Altının yüküyle ağırlaşmamış ruh göğe daha kolay yükselir." Mustafa bu öğüde uydu ve aniden ateşli dalgalar çekildi. Bunun üzerine daha ileri gitmek istemediler ve gemiyi döndürüp eski kıyıya geri döndüler. Kıyıda oturup Tanrı ve Katolik inancı hakkında konuşurlarken, aniden İstanbul'da imparatorun oğullarının kaçışı nedeniyle bir kargaşa çıktı. İmparator, en ağır ceza tehdidiyle denizden geçişleri yasaklayan bir ferman çıkardı. Mustafa bunu öğrenince büyük bir korkuya kapıldı ve keşişe şöyle dedi: "Ah, gökler bana karşı ne kadar öfkeli! Başıma ne büyük bir bela geliyor!" Keşiş ona şöyle cevap verdi: "Sözlerimi dinlersen, söz verdiğim gibi seni tüm tehlikelerden kurtaracağım." Mustafa: "Ne emredersen söyle, seve seve itaat edeceğim" dedi. Sonunda keşiş: " Sevgili annemin dinini büyük bir memnuniyetle kabul ederim," diye yanıtladı. Bunun üzerine keşiş onu vaftiz etti ve Katolik inancını öğretti. Bu gerçekleştikten hemen sonra, şehir dışında bulunan herkesin şehre girmesini zorunlu kılan yeni bir padişah fermanı çıktı. Bu, Mustafa'nın ruhunu yeni ve son bir korkuyla sarstı ve şöyle haykırdı: "Öyleyse ölmem gerekiyor, artık kurtuluş umudu kalmadı!" Keşiş ona tekrar: "Cesur ol oğlum, Tanrı bize yardım edecek, eğer Tanrı bizimleyse, kim bize karşı durabilir?" dedi. Doğu'daki hacıların taşımayı âdet edindikleri bir post aldı, denize atıp suların üzerine yaydı ve ikisini de haç işaretiyle kutsadı. Sonra postun üzerine oturdular ve göz açıp kapayıncaya kadar, sanki bir kayıktaymış gibi denizi geçtiler. Nihayet yıllar sonra (hikâyeyi kısaca özetlemek gerekirse), Sigetvar Kalesi önünde ölen babasının ardından tahta geçen kardeşi Osman'ın ölümünden sonra, Mustafa imparator seçildi. Tahta çıkışının ardından Hotin Prensi'ne karşı savaş açtı, fakat bu prens Hristiyan olduğu için, savaşı bırakıp onunla barış yaptı.

Daha sonra ordugâhtan İstanbul'a döndüğünde, devlet adamları onu evlendirmek istediler, ancak o bunu reddederek şöyle dedi: "Evlilikle ne işim var? Ben bir hacıyım ve hacının evlenmesi caiz değildir." Devlet adamları ona şöyle cevap verdiler: "Fakat durum sultanımızın evlenmesini gerektiriyor, çünkü bu aileden geriye sadece Ahmed adında, henüz çocuk olan vefat etmiş kardeşinizin oğlu kaldı." Ancak bu ikna çabası onda hiçbir etki yaratmadı. Ayrıca denizde vakit geçirmekten hoşlanırdı ve gemi yolculukları sırasında yunuslara pek çok altın atardı. Müzik sesleriyle çağrılan yunuslar onun huzurunda oynaşırdı. Bu eğlenceyi o kadar çok tekrarladı ki, binlerce altını bu şekilde savurmuş oldu. Bunu gören saray ileri gelenleri çok öfkelendiler, onu "hazinenin girdabı" olarak adlandırdılar ve çeşitli işkencelerle ona eziyet ettiler. Ne var ki hükümdar, kendisine uygulanan tüm bu cezaları açık bir memnuniyet ve sabırla karşıladı.

Vezir onun bu davranışını şiddetle kınayarak şöyle dedi: "Neden böyle düşüncesizce davranıyorsun? Bunlar bir padişaha yakışmaz." Mustafa ona şöyle cevap verdi: "Ben bu ufak meblağları kat be kat geri koyabilirim. Git, hemen deniz kıyısına git ve yanına çok sayıda çuval al, kumla doldur." Vezir kumla dolu çuvalları getirttiğinde, Mustafa onları mühürleyerek dedi ki: "Bu çuvalları al, halkın önünde aç ve içinde ne bulursan hazineye koy." Vezir çok şaşırarak, "Bu ne delilik?" dedi, "yine de deneyeceğim." Bunu yaptığında, çuvallardaki tüm kumun altına dönüştüğünü gördü. Bunu gören vezir şaşkınlık içinde durumu müftüye ve diğer devlet erkânına söyledi. Onların çoğu bunun büyüden kaynaklandığını söyleyerek onun ateşle cezalandırılması gerektiğine hükmettiler. Ölüm cezası kararlaştırıldıktan sonra vezir saraya girerek hükümdara şöyle dedi: "Devlet büyüklerinin önünde açtığım çuvalları saf altınla dolu buldum, fakat bunu büyü eseri sayıyoruz ve büyücüler ateşle

cezalandırılmalıdır, bu yüzden sen de ateşin kurbanı olacaksın." Mustafa ise şöyle cevap verdi: "Yanılıyorsun bu ilahi bir güçle oldu. Size göstermek istedim ki, eğer bu dünyanın saltanatını ve tahtını bu kadar istemiş olsaydım, altın benden eksik olmazdı. Fakat bu gölge gibi geçici saltanatla ne işim var? Ben başka bir krallığın, yani sonsuza dek sürecek olan göklerin krallığının özlemini çekiyorum."

Bundan sonra Mustafa'yı Ayasofya'nın yanında, olağanüstü güzellikte ve muazzam masraflarla yapılmış bir fırına attılar ve kapısını kapattılar. Bu sırada devlet adamları ölen Bayezid'in küçük oğlu Ahmed'i tahta çıkarmak istiyorlardı. Kısa bir süre sonra, padişahın artık küle dönüştüğünü düşünerek fırını açtılar, fakat büyük bir mucize gördüler: padişahı çıplak ve tamamen zarar görmemiş, sadece elbiseleri yanmış halde fırında otururken buldular. Bu olay karşısında hayrete düştüler, çünkü onu kızgın alevlerin içinde öldürememişlerdi ve bu yüzden onu tekrar tahta çıkarmak istediler. Fakat o reddetti ve şöyle dedi: "Benim başka bir krallığım var ve artık dünyanın geçici ihtişamını kucaklamak istemiyorum." Bunun üzerine Ahmed'in taç giyme törenine yaptılar. Mustafa bunca çileden sonra 40 yıl daha yaşadı ve toplamda 80 yıllık bir ömür sürdü. Ölümünden sonra, sandığında hayatını anlatan yazılar bulundu. Türk ermişlerin âdeti üzere, başından geçenleri not etmişti ve şimdiye kadar anlatılanların tümü bu yazılarda mevcuttu. Bunu öğrenen devlet adamları, padişahları Mustafa'nın gizlice Hristiyan olduğunu anladılar ve bu durum onların büyük bir utanç duymasına neden oldu.

Bir toplanarak Mustafa'nın Ayasofya'daki mezarından çıkarılıp Hristiyanların gömüldüğü yere nakledilmesine karar verdi, çünkü Hristiyanların murdar cesetlerinin kendilerininkiyle karışmasını günah sayıyorlardı. Ancak devlet adamlarından biri bu karara karşı çıkarak şöyle dedi: "Cesedi mezardan çıkarmak kolay, fakat bundan doğacak büyük utancı taşımak zor. Eğer bunu yaparsak, bu durum hemen Hristiyanlar arasında yayılır ve onların alay konusu oluruz. Ayrıca, bu olay halk arasında tartışma ve kargaşaya yol açar. Üstelik Hristiyanları cezalandırmamız da mümkün olmaz, çünkü sayıları çok fazla ve güçlüler. Üstelik dış düşmanlarımız olan Hristiyanlarla haberleşirler ve onlarla güçlerini birleştirirlerse bizi kolayca yok edebilirler. Bu yüzden en akıllıca olanı, cesedin mezarında dokunulmadan bırakılmasıdır. Hepiniz biliyorsunuz ki, Ayasofya İmparator Konstantin tarafından yapıldığından beri binlerce Hristiyan orada gömülü ve toza dönüşmüş durumdadır. Bir ölü bize hiçbir zarar veremez." Bu gerekçelerle diğer devlet adamlarını kararlarından vazgeçirdi ve bu yüzden ölen İmparator Mustafa'nın cesedi bugüne kadar Ayasofya'da Kâbe'ye dönük gömülü kalmıştır. Son olarak, Türklerin, eğer onlara karşı genel bir savaş başlatılırsa nasıl yenilebileceklerini göstermek için, aşağıdakileri eklemem gerekiyor gibi görünüyor.

Türklere Karşı Çağrı

Yüce İmparator, birçok savaş ayrıcalığına sahip olmamıza rağmen, neden hiçbir zaman, ya da çok nadiren zafer kazandığımızı bir türlü bilmiyorum. Bizim her şeye kadir gerçek Tanrımız Mesih var ki, O tek bir gecede Sanherib'in[65] ordusunu yok etti, Firavun'u boğdu, Holofernes'i[66] Judith'in eliyle ortadan kaldırdı. Kısaca söylemek gerekirse, bütün zaferlerin başarılarının tamamen O'nun iradesine bağlı olduğu bir Tanrı. Öte yandan Türklerin inancına bakacak olursak, bundan daha sıradan ne olabilir? Onların Muhammed'i, hayatını çeşitli günahlarla geçirdikten sonra, mutsuz bir ölümle yitip

[65] Senakerib (MÖ 705-681) Asur İmparatorluğu'nun güçlü ve savaşçı krallarından biridir. Babası II. Sargon'dan sonra tahta geçti ve imparatorluğun sınırlarını genişletmek için birçok sefer düzenledi. Özellikle Babil'i ele geçirmesi ve şehri yerle bir etmesiyle tanınır. Senakerib'in en önemli faaliyetlerinden biri, Yahuda Krallığı'na yaptığı seferlerdir. Kudüs'ü kuşatan Senakerib, Yahudileri teslim olmaya zorlamış ancak beklenmedik bir şekilde geri çekilmek zorunda kalmıştır. İncil'e göre, bu geri çekilme Tanrı'nın bir mucizesi sayesinde gerçekleşmiştir. Josette Elayi, *Sennacherib, King of Assyria*, SBL Press, Atlanta 2018, s. 69-88.

[66] Apokrif metinler, Yahudi ve Protestanların kutsal kitaplarında yer almayan ancak Katolik ve Ortodoks Hristiyanların kutsal kitaplarında bulunan metinlerdir. Bahsi geçen Holofernes apokrif metinlerden Judith Kitabı'nda geçen bir karakterdir. Hikâyede Babil Kralı Nabukadnezar'ın ordu komutanı olarak anlatılan Holofernes, İsrail topraklarını işgal etmeye çalışırken Yahudi dul Judith tarafından öldürülür. Judith, Holofernes'in çadırına girerek onu sarhoş eder ve kendi kılıcıyla başını keser. Bu hikâye özellikle Rönesans sanatçıları tarafından sıkça resmedilmiş ve görünüşte zayıf olanın güçlüyü yenmesi temasıyla, dini inanç uğruna gösterilen cesaretin bir örneği olarak literatürde yaygın biçimde kullanılmıştır. Carey A. Moore, *Judith: A New Translation with Introduction and Commentary*, The Anchor Bible, Doubleday & Company, Garden City, NY 1985, s. 81-84, 212-215.

gitmiş ve dirilişsiz bir şekilde mezarında kalmıştır. Kuşkusuz ebedi lanetlenme hükmüyle cehennem ateşine mahkûm edilmiştir. Öyle ki iki inanç arasında, yaşayan Tanrı'nın yaşayan Oğlu ile günahkâr bir insanın çürümüş bedeni arasındaki kadar büyük bir fark vardır. Bu sebeple Hristiyanların yenilgilerinde, bir bakıma yaşayanların ölüler tarafından alt edildiği düşünülebilir.

Beden gücü ve ruh özelliklerine gelince, bu konuda da bizden çok gerideler. Her ne kadar bunlar düşmanları yenmek için büyük önem taşısa da ne yazık ki, biz her yerde perişan bir şekilde yeniliyoruz. Almanlardan daha heybetli ve soylu olan kim var? Fransızlardan daha uzun boylu, İspanyollardan daha sağlam, İtalyanlardan daha bilge, Macar ve Hırvatlardan daha cesur ya da Polonyalılardan daha güçlü kim var? Diğer milletleri söylemiyorum bile, onların ruhsal özellikleri ya daha üstün ya da en azından eşittir. Çoğu zaman yalnızca asalet zafer getirmiştir, bazen bilgelikle, bazen güçle ve diğer niteliklerle de zafere ulaşmada katkı sağlamıştır. Peki Türkler hangi milletleri savaş meydanına sürüklüyor? İskitler ve Trakyalıları. Bunlarda ne Alman soyluluğu ne İtalyan bilgeliği ne de İspanyol sağlamlığı var. Sadece ruhlarının utanç verici bir alçaklığı ve insanlık dışı vahşeti, barbarlığı, zihinlerinin tam bir cahilliği, eğitimsizliği ve aptallığı var. Onlara Yunanlıların tembelliği, Asyalıların aşırı lüksü, Mısırlıların hem ruhen hem de bedenen kısırlaştırılmış olması, Arapların zayıf, küçük ve kansız olması eşlik ediyor. Heyhat böylesi askerler en canlı Cermenleri, en savaşçı Galları, en vahşi Belçikalıları, en cesur Macarları ve Hırvatları, İtalyanların dehasını ve İspanyolların kurnazlığını yenebiliyor. Fakat ne yazık ki, yeniliyoruz ve özgür doğmuş olan bizler, bu kadar barbar ve alçak bir millete en ağır şekilde kölelikle boyun eğdiriliyoruz.

Şimdi onların kurumlarına ve kanunlarına bakalım. Kim bu konuda dahi onlardan çok daha üstün olduğumuzu görmez? Zira İncil'den daha ilahi, kilise hukukundan daha düzenli veya medeni hukuktan daha akıllı ve daha adaletli ne olabilir? Onlar ise Musa'nın kanunlarıyla yaşıyor ya da hem safdilce hem de anlamsız olan Kuran'a göre ibadet ediyorlar.

O halde neden bu kadar çok üstünlüğe sahip olmamıza rağmen savaşta sürekli yeniliyoruz? Kısaca ve doğru olarak söyleyeceğim: Evet, bir tanrımız var hem yüce hem de gerçek, ancak o bizden uzaklaştı. Zira Türklerle onun kanı satılıyor ve birçok parçaya bölünüyorken Mesih nasıl bizimle olabilir? Tüm dünya kötülüğe batmışken bu kadar çok ve bu kadar büyük günah işleyerek Tanrı'yı ağır bir şekilde kızdıran bizlere Tanrı nasıl yardım edebilir? Doğrusu, biz Hristiyanlarda Hristiyan isminden başka ne kaldı? Bu devirde köylü hem kirli hem kavgacı, kentli ve tüccar açgözlü, yöneticiler rüşvet peşinde ve hediyelere düşkün, soylular şatafat ve tembellik ve kibir içinde. Asker ise maaş ve ganimetten başka bir şey aramıyor, tahtlar nereye düşerse düşsün umursamıyor, neredeyse düşmandan çok kendi halkına düşman.

Kilise mensupları ise kilise törenleri dışında kiliseyle neredeyse hiç ilgilenmezler, olması gereken kutsallıkla parlamazlar, neredeyse hepsi kendi çıkarlarını, Mesih'in çıkarlarını ve devletin çıkarlarını değil, kendi çıkarlarını aramaktadırlar. O halde Mesih'in böyle bir durumda hazır bulunmak istememesi ve yardımını esirgemesi ne kadar şaşırtıcı? Bizler Tanrı olmadan savaşıyoruz ve (ki bu çok büyük bir felakettir) Tanrı'ya karşı savaşan bir düşmana karşı savaşıyoruz. Arasında haçlar taşınır ama çarmıha gerilen İsa kendi lütfunu düşmanlara gösterir. İşte bütün yıkılışımızın, Hristiyanların sonsuz felaketlerinin nedeni budur. Oysa bir millet Türklerle savaşırken, diğeri iç savaşlara gömülür ve kendisine yardım etmesi için kâfir putperest veya hizipçilere (schizmaticis) başvurur, böylece Mesih'e daha şiddetli saldırır, bir diğeri ise özel işleriyle ilgilenir veya tembellikle, şımarıklıkla ve diğer zevklerin cazibesiyle vakit geçirir. Savaş alanına sürülen asker ise ücret yoksa hemen kaçak veya hain olur. Asker ne İsa'yı gözünün önünde tutuyor ne de şerefi düşünüyorken, Cermenlerin gücünün, İtalyan bilgeliğinin, İspanyol çalışkanlığının veya Fransız vahşiliğinin ya da Macar cesaretinin ne faydası var?

İyi kanunlarımız var, ancak ahlakımız ve ruhlarımız çok kötü. İç savaşlar şiddetli bir şekilde alevleniyorsa övünülür; düşman kuvvetlerine karşı savaşılmazsa bu onursuzluk sayılmaz ve kesinlikle cezasız kalır. Böylelikle, sayıca az ve ahlaken bozulmuş bir güruhu, mükemmel bir disipline sahip sayısız düşmana karşı gönderiyoruz. Zira Türkler kendi kötülüklerini evde bırakırken, Hristiyanlar onları yanına alır. Türk ordugahında lüks yok, sadece silah ve zorunlu yiyecek bulunurken, Hristiyan kamplarında ise lüks ve her türlü şatafatın araçları vardır. O halde, iffet, tutumluluk, uyanıklık, sadakat

ve mutlak itaatin olduğu yerde onların galip gelmesi neden şaşırtıcı olsun? Savaşta ya yağmaya giden serseriler ya da içki ve diğer iğrenç kötülüklerin içinde bulunanlar yeniliyor. Öyle ki, şairin şu sözü neredeyse doğru olmuş oluyor:

"Hiçbir sadakat ve dindarlık orduyu takip eden erkeklerde bulunmaz".

Fakat bunlar ve şimdiye kadar söylenen diğer şeyler, sanki seçkin askerlerin ve diğer iyi insanların onurunu, şanını ve hak edilmiş itibarını en ufak şekilde zedelemeyi amaçlıyormuşum gibi algılanmasın ve değerlendirilmesin asla. Aksine onlara tüm saygımı ve hürmetimi saklı tutuyorum. Keşke zamanımızın sıkıntılı askerlerinin hepsi, mümkün olduğunca, Kutsal Kitap'ta övgüyle bahsedilen o çokça takdir edilen askerleri ve kahramanları kendilerine örnek alsalar. Tüm inananların babası olan, ama aynı zamanda asker de olan İbrahim'i; emriyle nehirlerin durduğunu, güneşin ve ayın kendi yörüngelerinde kaldığını okuduğumuz Yuşa'yı[67]; Tanrı'nın kalbine göre bir adam olduğu kutsal yazılarda belirtilen Davud'u; Yehoşafat'ı[68], Hizkiya'yı[69] ve diğer birçok kralı takip etseler. Hepsi kahraman ve askerdi, tıpkı onlar gibi Tanrı tarafından pek çok zaferle ve büyük ihtişamlarla ödüllendirileceklerdir.

Savaşta zevk ve sefalara, şaraba ve şölenlere izin verilmemelidir, zira askerlik alçakgönüllülük ve ölçülülüğün besleyicisidir. Asker açık havada nöbet tutar, samanda, taburede veya çıplak toprakta uyur; soğuğa, sıcağa, yağmurlara, karlara, rüzgarlara dayanır. İstediği zaman değil, ancak bir şey bulduğunda yer; lüks sofralar kullanmaz, aksine çoğunlukla ayaküstü ve kuş yemi gibi öğle yemeğiyle, çok fakir akşam yemeğiyle yetinir. Küflü ekmek, bayat domuz yağı, çürük ve kurtlu peynirler, bulanık veya bozulmakta olan şarap, hatta çoğu zaman berrak olmayan suyla idare etmek zorundadır.

Bu nedenle savaşta mütevazı, dindar, ölçülü ve itidalli yaşanmalıdır. Yapılması gereken tek şey, düşmanlara karşı canlı ve sarsılmaz bir ruhla savaşmaktır. Zira soylu bir askerin ruhu ölümden korkmaz. Aksine onu korkusuzca karşılar, her an düşmanların mızraklarını ve kurşunlarını bekler, topların gümbürdeyen seslerini duyduğunda en tatlı müziği dinlediğini düşünür. Ya zafer kazanmayı ya da şerefli bir ölümle düşmeyi tamamen güzel ve kendine yakışır görür.

Gerçekten de kim savaşta ölümün kucağına güler yüzle koşmayacak kadar aşağılık bir ruha sahip olabilir? Zira savaşta ölen kişi hem öcü alınmadan ölmez hem de aniden can verir; güzel bir ovada veya yeşil bir ormanda, borazan sesleri ile atların kişnemeleri arasında öyle bir ölür ki, ölümü neredeyse hissetmez bile. Oysa başkaları ya uzun süren hastalıklardan muztarip olur ya nefes nefese öksürükle sarsılır ya yakıcı ateşlerle kavrulur ya yavaş yavaş eriyip tükenir ya acımasız böbrek taşlarıyla kıvranır ya da sonunda yavaş ilerleyen ve eklemleri düğümleyen gut hastalığının uzun ve dayanılmaz ağrılarıyla işkence çeker.

Üstelik, prensler karşılıklı savaşlarla birbirlerini tüketip güçsüzleştirirken, bir veya iki küçük kasaba için kılıç çekerken, en şiddetli muharebelerin ardından, kaynaklar tükenip gittiği halde imparatorluk ve krallık hiç büyümemiş yahut pek az büyümüş olurken, Türklere karşı asla denk kuvvetler çıkaramamamıza sebep olurlar. Fakat artık beyhude şikayetler ve çok geç kalmış yakınmalar bunlar... Şairin şu sözü çok daha önce düşünülmeliydi:

---

[67] Yuşa (Joshua) İsrailoğullarının Musa'dan sonraki lideri olup Nun'un oğlu olarak bilinir. Mısır'dan çıkışta Musa'nın yardımcısı olarak görev yapmış, daha sonra Kenan topraklarının fethini yönetmiştir. Eriha şehrinin düşüşünde önemli rol oynamış, kutsal metinlerde emriyle güneşin ve ayın durduğu anlatılmıştır. İsrail kabilelerinin vaat edilen topraklara yerleşmesini sağlayan Yuşa'nın yaşamı ve faaliyetleri MÖ 15. veya 13. yüzyıl arasına tarihlendirilse de bu tarihler kesin değildir ve tartışmalara açıktır. David A. Glatt-Gilad, "Joshua", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder, Oxford University Press, New York 1997, s. 379-380.

[68] Yehoşafat (Juda): Yahuda Krallığı'nın dördüncü kralı ve Asa'nın oğlu olan Yehoşafat, MÖ 870-849 yılları arasında hüküm sürmüştür. Dini reformlar gerçekleştirmiş, İsrail Krallığı ile barış politikası izlemiş ve adalet sisteminde önemli değişiklikler yapmıştır. Putperestliğe karşı mücadele etmiş, Edom ve Moab'a karşı zaferler kazanmıştır. Glatt-Gilad, a.g.e., s. 381.

[69] Hizkiya (Hezekiah) Yahuda Krallığı'nın on üçüncü kralı ve Ahaz'ın oğlu olan Hizkiya, MÖ 715-686 yılları arasında hüküm sürmüştür. Önemli dini ve idari reformlar gerçekleştirmiş, Asur tehdidine karşı başarılı bir savunma organize etmiştir. Kudüs'ün su sistemini geliştirmiş ve bu yapı Hizkiya Tüneli olarak bilinmektedir. Putperestliğe karşı sert önlemler alan Hizkiya, Yahudi geleneğinde en önemli krallardan biri olarak kabul edilir. Glatt-Gilad, a.g.e., s. 320-321.

"Başlangıçta karşı dur, çünkü kötülükler gecikmelerle büyüdüğünde, ilaç artık geç kalmıştır."

Asya'yı ve Afrika'yı kaybettik, Yunanistan yok oldu, Macaristan ölümcül bir hastalığa yakalandı. İlirya[70] ve Liburnya'dan[71] neredeyse geriye hiçbir şey kalmadı, Slavonya[72] son derece küçüldü ve ah ne acı Avusturya zayıfladı! Venedik'in en sağlam kalesi Kandiye yakın zamanda can verdi. Bu bela artık Almanların ensesinde ve tüm Hristiyanlığın sırtında. Bundan birkaç yıl önce Raba Nehri kıyısında gerçekleşen[73], büyük miktarda Hristiyan kanının döküldüğü o kanlı ve büyük çarpışmayı aklıma getirdiğimde, tüm benliğimle ve kalbimle titriyorum. O zaman gerçekten de en büyük tehlikenin içindeydik. Eğer Kadir-i Mutlak Tanrı'nın eşsiz lütfu yanımızda olmasaydı ve ordularımız, saygıyla andığım çok bilge General Montecuculi'nin[74] önderliğinde, bu doyumsuz canavarı muzaffer kılıçlarıyla dağıtmamış, sulara gömmemiş ve sonunda cesur elleriyle kaçmaya zorlamamış olsaydı, Tanrı tarafından bize bahşedilen bu zafer için Rabbimiz İsa Mesih'e ne türlü şükranlar ya da övgüler sunmamız gerektiğini ne aklımız kavrayabilir ne de dilimiz ifade edebilir.

Bununla birlikte, eğer Hristiyan dünyasının en kudretli hükümdarları, içtenlikle arzuladığımız o birliğe kavuşturulsa ve herkes kendi gücü nispetinde bu en kutsal ve topyekûn savaşa katkıda bulunsa, çok iyi eğitilmiş ve güçlü askerlerimizin sayısı Türklerden katbekat üstün olacağından ve muazzam bir zafer elde edeceğimizden kim şüphe edebilir ki?

Zira, yukarıda ifade edildiği gibi, Türk imparatoru, Tatar askerleri hariç olmak üzere, yaklaşık yüz on beş bin üç yüz askere sahiptir. O halde neden Roma İmparatorluğu elli bin süvari ve yüz bin piyade silahlandıramasın? Aynısı, hatta belki daha fazlası Fransa ve İspanya'dan beklenebilir. Macaristan ve Hırvatistan'ın kalanları, Zat-ı Şahanelerinin diğer eyaletleriyle birlikte kolaylıkla altmış bin süvari çıkarabilir. Hristiyan ordusunun toplamı şöyle olacaktır: yüz altmış bin süvari, iki yüz bin piyade. Üstelik Venedikliler ve Portekizliler deniz kuvvetlerini bir araya getirdiğinde, İngilizler, İskoçlar, Danimarkalılar, Daçyalılar[75], Gotlar, Polonyalılar ve diğer krallar, prensler, dükler ve Hristiyan dünyasının ileri gelenleri ve yöneticileri asker tedarik ettiğinde, özellikle böylesine Hristiyan bir Kayzerin yönetiminde, Türkler Hristiyanlara karşı, Darius'un İskender'e dayandığından daha uzun süre direnemeyecektir.

İstanbul'a doğru Tuna nehrinin akıntısı boyunca ordularımızla ilerleyerek zafere ulaştığımızda, Tanrı'nın öfkesi dindikten ve ahlaki değerler yeniden tesis edildikten sonra hem din düşmanlarını alt etmek hem de halkının büyük kısmı hala Hristiyanlığa bağlı olan Yunanistan ve Trakya'yı kurtarmak çok daha kolay olacaktır. Bu halklar en içten dualarla Hristiyan ordularını bekliyor, her fırsatta ayaklanmaya hazır ve kendilerini acımasızca ezen efendilerine ve zorbalara saldırmak için fırsat kolluyorlar. Sadece bu durum bile ya zaferi getirecek ya da onu hızlandıracaktır.

---

[70] İlirya, MÖ 10. yüzyıldan itibaren Hint-Avrupalı bir halk olan İliryalıların yaşadığı Balkan Yarımadası'nın kuzeybatı bölümüne verilen addır. İllirya sınırları güçlerinin zirvesindeyken Tuna Nehri'nden güneye Adriyatik Denizi'ne ve oradan doğuya Šar Dağları'na kadar uzanıyordu.

[71] Liburnia, antik bir bölgenin adıdır. Modern Hırvatistan'ın kuzey Dalmaçya kıyı bölgesinde yer alıyordu ve Zadar ve Šibenik şehirleri arasındaki kıyı şeridini ve civar adaları kapsıyordu.

[72] Bugün Hırvatistan sınırları içinde kalan Slavonya, temel olarak Drava ve Sava nehirleri arasındaki geniş havzayı ifade eder. Bölgenin coğrafi çerçevesi batıda Ilova nehri, kuzeyde Drava, güneyde Sava ve doğuda Tuna nehri ile sınırlanan alanı kapsar. Bu tanım, coğrafi olarak Sirem bölgesini dışında bırakır ve güneydoğu sınırını Bosna nehrinin Sava'ya döküldüğü noktada çizer. Anđelko Vlašić, "Iskorištavanje šuma u Slavoniji u osmanskom razdoblju (1526.-1691.)", *Scrinia Slavonica*, c. 16/sy. 1 (2016), s. 71-72.

[73] Ilyanović burada 1664 Saint Gotthard Muharebesi'ni kastediyor.

[74] Raimondo Montecuccoli (1609-1680), İtalyan asıllı Habsburg komutanı ve askeri teorisyendi. En önemli başarısı 1664'te Raba nehri kıyısındaki St. Gotthard Muharebesi'nde Osmanlı ordusunu yenmesidir. Osmanlılara karşı geliştirdiği savaş stratejileri ve yazdığı askeri eserlerle tanınır. Özellikle lojistik ve savunma taktikleri konusundaki fikirleriyle Habsburg ordusunu derinden etkilemiştir. Nursel Doğan, *Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Bir General: Raimondo Montecuccoli ve Tercüme-i Fenn-i Harb (1660-1664)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

[75] Daçya, günümüzdeki Romanya'nın büyük bölümünü kapsayan antik bir krallıktı. MS 106'da Roma İmparatorluğu tarafından fethedilene kadar Trak kökenli Daçyalılar tarafından yönetildi. Metninde anılan halk, bu bölgede yaşayan ve Osmanlılara karşı potansiyel müttefik olarak görülen topluluklardı. G.E.F. Chilver, "Dacia", *Encyclopedia Britannica*, 30 Ocak 2025, https://www.britannica.com/place/Dacia (Erişim: 28 Temmuz 2025).

Keşke, en kudretli hükümdarlar, iç savaşları ve çatışmaları ortadan kaldırdıktan sonra, tüm güçlerinizi ve bir araya toplanmış askeri birliklerinizi cesur ve tamamen korkusuz bir ruhla bu korkunç canavara karşı seferber etseydiniz: görecektiniz ki herkes sizinle birlikte silaha sarılacaktı. Hiçbir yaş grubu, hiçbir cinsiyet, hiçbir toplumsal sınıf sizin silahlarınızı terk etmeyecekti. Her bir kişi kendi evinde, Türklerin köleleri arasında bir suikastçı, ordugahta bir hain, savaş meydanında bir firari bulacaktı.

Şüphesiz ki orada yaşayan Hristiyanlar Türklerin silahlarını son derece küçümsüyorlar; çünkü Türkler, aniden taşan nehirler gibi sayısız kalabalıkla hücum ederek, tıpkı gürültücü kuşlar gibi bağrışlarla düşmanı korkutuyorlar. Eğer bu ilk korku dalgasıyla düşman kaçmazsa, Alman kararlılığı ve soyluluğundan yoksun olan bu askerler kendileri cesaretlerini yitirip kaçmaya başlarlar.

Hristiyan inancının bu ezeli düşmanları aramızdan temizlenip Bitinya'nın ücra köşelerine sürüldüğünde, ya bizim kılıcımızla (kendi kehanetlerinin de kabul ettiği gibi) ya da İsa'nın inancına döndürülüp Kutsal Katolik Kilisesi'nin kucağına geri getirildiklerinde, kim şüphe edebilir ki, çok yakında Zat-ı Şahaneleri sadece Roma İmparatorluğu'na değil, aynı zamanda Konstantinopolis İmparatorluğu'na da sahip olacak, tüm Macaristan'ı ve Trakya'yı geri alacaktır?

Fransa Kralı Küçük Asya'yı kendi topraklarına katacak, İngilizler, İskoçlar ve Portekizliler Mısır'a hükmedecek, İspanyollar tüm Afrika'ya egemen olacak, İtalyanlar Akdeniz'in bütün kıyılarını hakimiyetleri altına alacaktır. Aynı şekilde Polonyalılar, Danimarkalılar, Daçyalılar, Norveçliler, İsveçliler, Gotlar ve İzlandalılar kuzeyin en zengin bölgelerinin ve milletlerinin halklarını yönetecek, Papa tüm dünya milletlerinin en büyük Çobanı olarak anılacaktır.

Fakat bu sadece benim görüşüm değil, aynı zamanda Türk boyunduruğu altında yaşayan tüm Hristiyanların görüşüdür. Türk, doğası gereği kaçak olduğundan, ona saldırılmalıdır; zira imansız olan, kimse kovalamasa bile kaçar.

O halde kalk, kalk ey yenilmez Romalıların imparatoru Leopold! Ve elinden geldiğince Hristiyan adının yeminli düşmanına saldır, dövüş, takip et! Kadir-i Mutlak ve merhametli Tanrı seninle birlikte kalkacak ki, düşmanları dağılsın ve O'ndan nefret edenler O'nun yüzünden kaçsın. Duman nasıl yok oluyorsa öyle yok olsunlar; mum ateşin karşısında nasıl eriyorsa, günahkârlar da Tanrı'nın yüzünden öyle yok olsunlar.

SON

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*. Kitap I. İstanbul, 1990.

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Tarih ve Hukuk Istilahları Kâmûsu*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994.

Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri: "Türk" İllerinde Esaret Anlatıları. Derleyen İrvin Cemil Schick. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Büyüktapu, Okan. "Bir Sürgün Öyküsü: Bosnalı Fransisken Bir Rahibin Saraybosna'dan İstanbul'a Yolculuğu". *Journal of Turkology* 34, sy. 2 (Ocak 2025): 723-753.

Chilver, G.E.F. "Dacia". *Encyclopedia Britannica*. Son erişim 30 Ocak 2025. https://www.britannica.com/place/Dacia.

Çoruhlu, Tülin. "Tuğ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

Doğan, Nursel. "Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Bir General: Raimondo Montecuccoli ve Tercüme-i Fenn-i Harb (1660-1664)". Hacetepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Elayi, Josette. *Sennacherib, King of Assyria*. Atlanta: SBL Press, 2018.

Erkoç, Seda. "Dealing With Tyranny: Fulke Greville's Mustapha in the Context of His Other Writings and of His View on Anglo-Ottoman Relations". *Osmanlı Araştırmaları* 47, sy. 47 (Nisan 2016): 265-90.

es-Seyyid, Seyyid Muhammed. "Mısır". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

Filipović, Emir O. "Some notes on Hersekzade Ahmed Pasha and his relationship with Yavuz Sultan Selim". İçinde *Yavuz Sultan Selim ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024.

Glatt-Gilad, David A. "Hezekiah". İçinde *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, editörler R. J. Zwi Werblowsky ve Geoffrey Wigoder, 320-321. New York: Oxford University Press, 1997.

Glatt-Gilad, David A. "Jehoshaphat". İçinde *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, editörler R. J. Zwi Werblowsky ve Geoffrey Wigoder, 381. New York: Oxford University Press, 1997.

Glatt-Gilad, David A. "Joshua". İçinde *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, editörler R. J. Zwi Werblowsky ve Geoffrey Wigoder, 379-380. New York: Oxford University Press, 1997.

Gül, Abdülkasim. *Yeniceriligin Tarihi Yeniçeri Ocağı'nın Teşkilat Yapısı ve Nefer Kaynağı*. Cilt 1. İstanbul, 2022.

Halaçoğlu, Yusuf. "Bağdat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Iljanović, Nikola Matija. *Relatio status Ottomanicae domus, quae officialium constitutionem serviendique conditionem concernit*. Viyana: Johann Christoph Cosmerovius, 1679.

Klarer, Mario, ed. *Barbary Captives: An Anthology of Early Modern Slave Memoirs by Europeans in North Africa*. New York: Columbia University Press, 2022.

Larson, Thomas. *The Memoir and the Memoirist: Reading and Writing Personal Narrative*. Athens: Swallow Press/Ohio University Press, 2007.

Meḥmed Necātī'nin Menāḳıb-ı Ġazā ve Cihād'ı. haz. Kadir Purde, Gece Kitaplığı, Ankara 2024.

Moore, Carey A. *Judith: A New Translation with Introduction and Commentary*. The Anchor Bible. Garden City, NY: Doubleday & Company, 1985.

Nikšić, Boris. *Osmansko carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika: Opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.

Nikšić, Boris. "Spis o ustrojstvu Osmanskog Dvora Nikole Matije Iljanovića". *Historical contributions Historische Beiträge*, no. 20 (2001): 57-74.

Oesterley, W. O. E. *The Wisdom of Solomon*. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1917.

Pajur, Franjo. "O zrinsko-frankopanskoj uroti". *KAJ* XLIV, sy. 5 (2011): 57-68.

Sabatos, Charles. "The Ottoman Captivity Narrative as a Transnational Genre in Central European Literature". *Archiv Orientální* 83 (2015): 233-254.

Solak, Mehmet. *Hırvat Askerî Sınır Bölgesi Habsburg Savunmasında Askerî ve İdarî Değişim Üzerine Bir İnceleme (1526-1664)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.

Šabanović, Hazim. "Bosanski Divan". *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 18 (18-19), (1973): 16-17.

Thompson, Carl. *Travel Writing. The New Critical Idiom*. Milton Park: Routledge, 2011.

Vlašić, Anđelko. "Iskorištavanje šuma u Slavoniji u osmanskom razdoblju (1526.-1691.)". *Scrinia Slavonica* 16, nr. 1 (2016): 71-72.

Vrankić, Petar. "Stjepan/Ahmedpaša Hercegović (1456.?-1517.) u svjetlu dubrovačkih, talijanskih i osmanskih izvora". *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, No. 3 (2017): 9-67.

Yelten, Muhammet. "Meninski, Franciscus a Mesgnien". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

ABAD / JABS
ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES

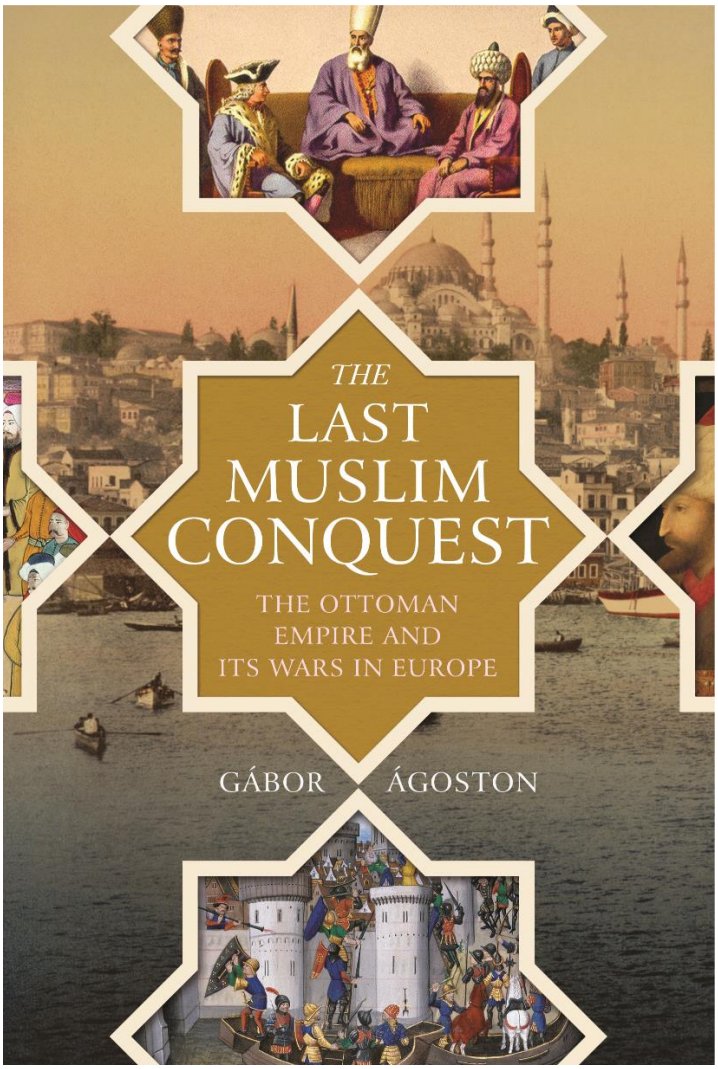
ABAD, 2025; 16: 281-285
ISSN: 2618-6004
e-ISSN: 2636-8188

abad@nku.edu.tr
Kitap Tanıtımı

KİTAP TANITIMI

GÁBOR ÁGOSTON, *THE LAST MUSLIM CONQUEST: THE OTTOMAN EMPIRE AND ITS WARS IN EUROPE*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford 2021, 679 (xv+664) sayfa, ISBN: 9780691159324.

Ayşe KILIÇ•

• Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, ayse.kilic@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7333-105X.

Başvuru/Submitted: 03.09.2025 Kabul/Accepted: 27.10.2025

Prof. Dr. Gábor Ágoston Yeniçağ askerî tarihi alanında önemli çalışmalara imza atmış bir tarihçidir. Bu yüzden her kitabı, dikkate değer bilgiler içermektedir. Daha önce bazı eserleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir[1]. Son kitabı olan *The Last Muslim Conquest: The Ottoman Empire and Its Wars in Europe*, 22 Haziran 2021 tarihinde Princeton'da ve 27 Temmuz 2021 tarihinde de Oxford'da yayımlanmıştır.

Önsöz (s. 1-14) ile başlanan kitapta, *Emergence* (s. 15-148), *Clash of Empires* (s. 149-261), *Sinews of Empire* (s. 263-403) ve *Frontiers and Wars of Exhaustion* (s. 405-509) başlıklarını taşıyan ve içinde *on dört bölümü* barındıran dört kısım ve *Sonsöz* (s. 511-518) bölümleri yer almaktadır. Her kitapta rastlayamayacağımız *Kronoloji* (s. 525-532), *Terimler Sözlüğü* (s. 533-536) ve *Yer Adları Sözlüğü* (s. 537-539) de bulunmaktadır. Kitabın sonuna, *Dipnotlar* (s. 541-596), *Kaynakça* (s. 597-645) ve *İndeks* (s. 647-664) de ilâve edilmiştir.

Gábor Ágoston *Önsöz*de (s. 1-14), eserde yer alan bölümler hakkında bilgi vermekte ve bu bölümlerde neyi amaçladığını anlatmaktadır. Kitapta, Osmanlı Arşivi'nden kullanılan kaynaklar vasıtasıyla, Osmanlılar'ın Avrupa'daki rakipleri karşısında askerî bakımdan ne durumda olduğu hususunda daha gerçekçi bilgilere ulaşıldığı kaydedilmektedir. Ayrıca Gábor Ágoston, şimdiye kadar hep Avrupalılar'ın Osmanlılar'ı nasıl etkilediği üzerinde kafa yorulduğu ve Osmanlılar'ın Avrupalılar üzerinde oluşturduğu tesirin ihmal edildiğini belirtmektedir. Bu kitap sayesinde, Osmanlılar'ın Habsburg Orta Avrupası'ndan Safevî topraklarına kadar olan havzada yaşanan askerî dönüşümlerdeki katalizör rolünü öne çıkartmayı amaçlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın sonlarından itibaren belirgin bir şekilde hem askerî hem de sosyoekonomik yönden ilerleme kaydettiğini, ancak bu durumun geçmişle arasına bir fasıla girmesi şeklinde nitelendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, Baki Tezcan'ın *ikinci Osmanlı İmparatorluğu* tabirine katılmadığını dile getirmektedir[2]. Osmanlılar, 1529 ve 1683 yıllarındaki başarısız Viyana kuşatmalarına rağmen, Avrupa'daki siyasî güç dengesinin hem kritik bir aktörü, hem de komşuları olan Venedikliler, Macarlar, Lehler ve Avusturya Habsburgları için mütemadiyen askerî bir tehdit unsuru olarak görülmüşlerdir. Gábor Ágoston, eskiden beri süre gelen, 17. yüzyılın Osmanlılar'ın gerileme devri olduğu kanısının yanlış olduğunu ispatladığını dile getirmektedir. Sanılanın aksine, 17. yüzyılın, yeniden doğuş ya da diriliş dönemi olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır.

Birinci kısım, *The Early Ottomans* (s. 17-34), *Defeat and Recovery* (s. 35-72), *Constantinople* (s. 73-102) ve *Conquests* (s. 103-148) başlıklarını taşıyan dört bölüme ayrılmıştır. *Emergence* başlığını taşıyan birinci kısımda, Bizans'ın yanıbaşında yer alan bir beylik iken, Osmanlılar'ın nasıl güçlü bir hale geldikleri tartışılmaktadır. Osmanlı akınlarının başlangıçta hem gaza hem de ganimet elde etmek amacıyla yapıldığı, sonra bu akınlarda *gaza* ideolojisinin ağırlık kazandığı kaydedilmektedir. Osmanlılar'ın ilerlemesinin temel sebebi *gaza* stratejisiyle açıklanmaktadır. Ancak bunun yanında Osmanlılar, hem Bizans hem de Müslüman beylikler ile yapılan hanedan evliliklerinden, siyasî olarak yararlanmayı bilmişlerdir. Anadolu topraklarında iken, Bizans ile rekabet ve savaş hâli söz konusu olsa bile, bu durum, onlarla iş birliğine ve siyasî çıkarlar için yapılan ittifaklara mâni olmamıştır. Avrupa'nın güney-doğusuna doğru ilerlediklerinde de Osmanlılar, Bulgarlar, Sırplar, Macarlar ve Avrupa'nın batısından gelen Haçlılar'a karşı savaşmak zorunda kalmışlardır. 15. yüzyılda Osmanlılar'ın Orta Avrupa'da yayılmasını önlemeye tek bir hanedanın gücünün yetmeyeceğinin anlaşılması üzerine, Osmanlılar'a karşı- kendi içlerinde rekabet hâlinde olsalar bile- bu hanedanların ittifak yapmaları zorunlu hâle gelmiştir. Yeni karşılaşılan düşmanlara karşı verilen savaş, *gaza*nın Osmanlı ideolojisinin ve meşrûiyetinin önemli bir unsuru hâline gelmesini sağlamıştır. Osmanlılar,

[1] Bkz. Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Terc.: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006 ve aynı eserin genişletilmiş ve düzeltilmiş olan bir başka tercümesi için bkz. Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Güç ve Silah Sanayisi*, Terc.: Kahraman Şakul, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023; Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Terc.: M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012; Gábor Ágoston*, Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Haz. ve Terc.: Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013; Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları,* Haz.: Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

[2] Bkz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge 2010.

yeni fethettikleri topraklarda uyguladıkları istimâlet prensibiyle, buraların yönetilmesinde pragmatik bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bölümün sonunda yazar, 16. yüzyılın başlarında, bilhassa güney-doğu ve Orta Avrupa'da gerçekleşen Osmanlı yayılmasının, Avrupa tarihine olan etkisi incelemeye çalışmıştır. Tıpkı, daha önce Bizans ile rekabet ve savaş hâli söz konusu olduğunda bile siyasî çıkarları için, onlarla iş birliği yapan Osmanlılar, doğuda Şah İsmail'e karşı girişecekleri sefer öncesi, her iki cephede aynı anda savaşmak istemediklerinden ötürü, batıdaki rakipleri Macarlar ve Lehler ile de barış antlaşmalarına imza atmışlardır.

İkinci kısım, *Süleyman in Hungary* (s. 151-187), *Imperial Rivalries* (s. 188-228) ve *Overreach* (s. 229-261) başlıkları altında toplanmıştır. *Clash of Empires* isimli kısma, Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566)'ın 29 Ağustos 1521 tarihinde Belgrad'ı fethetmesiyle beraber, Osmanlılar ile Habsburglar arasında Macaristan topraklarına hâkim olmak için girişilen mücadele dönemi ele alınarak başlanmıştır. Devamında da Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566)'ın 1521-1566 yılları arasındaki Macaristan fütuhâtı genel hatlarıyla incelenmiştir. Burada, Osmanlı ve Avrupa siyaseti, Osmanlı-Habsburg rekabeti çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Batıda Habsburglar ile uğraşan Osmanlılar'ın doğuda da Safevîler ile mücadele etmek zorunda kaldıkları dile getirilmiştir. Bu kısmın devamında ise, 1517 yılında Memlûklar'a son verilmesiyle birlikte, Osmanlılar'ın Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusu'na hâkim olma çabalarının başladığına dikkat çekilmiştir. Osmanlılar'ın hem Kızıldeniz'de hem de Hint Okyanusu'nda Portekizliler karşısında verdiği mücadele süreci anlatılmaya gayret edilmiştir. Yazar, Osmanlılar'ın Kızıldeniz ve Hint Okyanusu donanmalarında bulundurduğu gemilerin sayılarından örnekler vererek (s. 232), buralara yeterince önem verilmediğini ve kısıtlı imkânlarla hareket edildiğini belirtmektedir. Gábor Ágoston, Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminden sonra, Osmanlılar'ın sadece Habsburglar ve Safevîler ile değil, aynı zamanda Ruslar ile de mücadele hâlinde olduğunu dile getirmekte ve her üçüyle de yaşanılan çatışmaları mukayeseli bir şekilde anlatarak, konuyu değerlendirmeyi tercih etmektedir.

Üçüncü kısım da tıpkı birinci kısım gibi dört bölümden oluşmakta olup, *Resources and Military Power* (s. 265-305), *Military Transformations* (s. 306-333), *Lawfare and Diplomacy* (s. 334-364) ve *Embassies, Dragomans, and Intelligence* (s. 365-403) başlıklarını içermektedir. 16. yüzyılın ortalarında Avrupa'da dikkat çeken rekabet, iki önemli güç olan Osmanlılar ile Habsburglar arasındaydı. Önceleri Akdeniz'de yaşanan çatışma durumu, daha sonra Macaristan ve Hırvatistan sınır boylarına taşınmıştı. Gábor Ágoston, bu rekabeti, Osmanlılar ile Habsburglar'ın sahip oldukları imkânları ve askerî kaynakları karşılaştırarak anlatmayı tercih etmiştir. Yazara göre, Osmanlılar'ın askerî baskısı karşısında Habsburglar, hem askerî bakımdan modernleşmeye başlarken hem de yönetimde merkezîleşme yolunda adımlar atmışlardır. *Lawfare and Diplomacy* başlığını taşıyan bölümde, Osmanlılar'ın sahip oldukları imkânları incelemeye devam etmiştir. Yazar, daha önce yazdığı bir makalede[3] *Osmanlı büyük stratejisinin* (*Ottoman grand strategy*) Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde şekillenmeye başladığını ileri sürdüğünü hatırlatmış ve bu stratejinin bir nevi *yumuşak güç* (*soft power*) olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Ancak, yazarın burada kastettiği modern anlamda kullanılan *yumuşak güç*ten (*soft power*) farklıdır. Gábor Ágoston'a göre Osmanlılar'ın kullandığı *yumuşak güç*, etrafındakileri cezbederken aynı zamanda zorlama ya da baskı unsuru barındıran bir *yumuşak güç* olma özelliği taşımaktadır. Osmanlılar'ın yumuşak gücünü, hukuk mücadelesi, diplomasi ve istihbarat toplama faaliyetlerinin meydana getirdiğini kaydeden yazar, bu yumuşak güç sayesinde Osmanlılar'ın dış siyasetlerini belirlediklerini ve diğer devletleri de Osmanlılar'ın çıkarları doğrultusunda hareket etmeye sevkettiklerini iddia etmektedir. Gábor Ágoston, *Osmanlı hukuk mücadelesi* (*Ottoman lawfare*) tabirini kullanırken kastettiğinin de, Osmanlılar'ın diğer ülkelere verdikleri ahidnâmeler vasıtasıyla kendi çıkarları doğrultusunda hukukî araçlardan faydalanmaları olduğunu dile getirmektedir. Osmanlılar'ın, askerî kabiliyetlerindeki değişimin yanında, hasımlarına karşı olan hukuk mücadelelerinde, diplomaside ve istihbarat toplamada elde ettikleri başarılar ya da başarısızlıklar, Akdeniz'de ve Orta Avrupa'da güç dengelerinin değişkenliğini

[3] Bkz. Gábor Ágoston, "Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı- Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük (Grand) Stratejisi", *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 2. Baskı, Haz.: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, Terc.: Onur Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 105-142.

gösteren bir unsur hâline gelmiştir. Yazar, Osmanlılar'ın *diplomasi* ve *hukuk mücadelesi* (*Ottoman lawfare*) sayesinde, Avrupa'daki rakiplerinin arasını açtıklarını ve böylece onları zayıflattıklarını kaydetmektedir. Meselâ, Venedik, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Lehistan'a verilen ticarî imtiyazların yanında, Fransa ve Lehistan ile yaptıkları ittifaklar da hasımları olan Avusturya Habsburgları'nı zayıflatmak amacını taşımaktadır. Bu kısmın sonunda yer alan *Embassies, Dragomans, and Intelligence* başlıklı bölümde ise, Osmanlılar'a gelen daimî elçilerden kısaca bahsedilmiş ve elçilerin Osmanlılar tarafından casus olarak görüldükleri kaydedilmiştir. Avrupa'da istihbarat toplamada Venedikliler çok mahirdir. Bunun yanında, hem Avusturya hem de İspanyol Habsburgları profesyonel bir istihbarat toplama ağı tesis ederek, Osmanlılar ile alâkalı önemli bilgiler elde etmişlerdir. Habsburg mukim elçileri, Osmanlılar'ın yoğun baskıları ve gözetimleri altında bile, Viyana'ya şifreli mektuplar sayesinde Osmanlılar hakkında mühim bilgiler ulaştırma hususunda başarılı olmuşlardır. Gábor Ágoston, Osmanlılar'ın istihbarat toplama faaliyetlerinin, Habsburglar ile mukayese edildiğinde daha zayıf kaldığını ve sistematik olmadığını kaydetmektedir. Ayrıca, İstanbul'da ve vilâyetlerde yer alan farklı hizip grupları arasındaki rekabetin ve ihtilâfın, istihbarat toplama faaliyetlerini olumsuz yönde etkilediğini vurgulamaktadır. Osmanlılar'ın bilgi kaynağı olarak kullandığı gayrimüslim ajanların da, iki taraflı çalışma tehlikesi bulunduğundan, Osmanlı'ya ne kadar sadık oldukları hususu şüphelidir.

Kitabın dördüncü ve son kısmı ise *Borders and Border Provinces* (s. 407-429), *Contested Bulwark of Islam* (s. 430-459) ve *Wars of Exhaustion* (s. 460-509) başlıklarının yer aldığı üç bölümden meydana gelmektedir. *Borders and Border Provinces* isimli bölümde Ágoston, Osmanlılar'ın yayılma siyasetinin 16. yüzyılın ikinci yarısında yavaşladığını belirterek, Osmanlılar'ın ulaştığı geniş toprakların, onları bilhassa sınır boylarında savunma politikasına ağırlık vermeye sevkettiğini kaydetmiştir. Bu bölümde ağırlıklı olarak Osmanlı-Habsburg sınır hattının Macaristan, Hırvatistan ve Bosna bölgeleri incelenerek, Habsburglar'ın ve çoğunlukla da Osmanlılar'ın buralardaki savunma sistemleri değerlendirilmiştir. *Contested Bulwark of Islam* başlığını taşıyan bölümde ise, böylesine geniş topraklara yayılmış olan Osmanlılar'ın, hem askerî hem de malî güce sahip olmalarının yanında, aynı zamanda organizasyon kabiliyetleri ve lojistik imkânlarının da yerinde olduğu vurgusu yapılmıştır. Yeni fethedilen topraklarda Osmanlılar'ın egemenliklerini nasıl tesis ettikleri ve hudutları belirlerken nelere dikkat ettikleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu kısmın sonunda yer alan *Wars of Exhaustion* isimli bölümün başında Venedik ile 1645 yılında başlayan Girit Savaşı'na değinilmiştir. Bölümün devamında ise, Erdel prensleri ile olan münasebetler ve bunların Osmanlılar ile Habsburglar arasındaki ilişkilere olan etkisi irdelenmiştir. Osmanlılar'ın kuzey siyasetini ele almayı ihmal etmeyen Ágoston, Osmanlılar'ın Habsburglar ile yaptıkları 1663-1664 yıllarındaki savaşlara ve II. Viyana Kuşatması'na da kısaca değinmiştir. Bu bölümü, 1684 yılında Osmanlılar'a karşı kurulan Kutsal İttifak ile Osmanlılar'ın giriştikleri mücadelelere yer vererek nihayete erdirmiştir.

Gábor Ágoston, kitabın *Sonsöz* bölümüne, 1453 yılında İstanbul'un fethi ile, hem Akdeniz'de hem de Avrupa'da güç dengelerinin değiştiğini vurgulayarak başlamıştır. 16. yüzyıl, Osmanlılar için güçlerinin zirvede olduğu bir zaman dilimidir. 16. yüzyılda İstanbul'un diplomasinin ve casusluğun merkezi haline gelmesinden faydalanan Osmanlılar'ın, hem rakipleri hem de Avrupa'nın siyaseti hakkında bilgi sahibi olduklarını kaydetmektedir. Ancak uzun vadede, Avrupa'da mukim elçi bulundurmayan Osmanlılar'ın, istihbarî faaliyetlerinin rakiplerine göre dezavantajlı duruma düştüğünü belirtmektedir. Akabinde yazar, 17. yüzyılda Osmanlılar'ın rakipleriyle giriştikleri mücadeleler ve bunların etkilerini irdelemeye çalışmıştır. Bu yüzyılın sonunda da Osmanlılar ile Habsburglar arasındaki güç dengesi, 16. yüzyıldakinin aksine, Osmanlılar'ın aleyhine işlemeye başlamıştır. Osmanlılar, Macar topraklarını kaybederken, buralar Habsburglar'ın eline geçmiştir.

Prof. Dr. Gábor Ágoston önemli çalışmalarıyla bilinen bir tarihçidir. Bu kitabı da her zamanki gibi arşiv çalışmalarına ve özenli olarak takip ettiği ikincil kaynak kullanımına dayanmaktadır. Çoğu yabancı yazarın aksine, sadece yabancı arşiv kaynağı kullanmamış, aynı zamanda Osmanlı arşiv malzemelerinden de istifade etmiştir. Türkçe'nin yanısıra Macarca yazılmış birçok eseri de kaynakçasına dahil etmiştir. Kitabın, muhtelif lisanlarda yazılmış kaynak çeşitliliğine sahip olması, onu güçlü kılan bir özellik olarak karşımıza çıkarmaktadır. Osmanlılar'ın Orta Avrupa'daki mücadeleleri ve Avrupa tarihine katkısı hakkında doyurucu bilgiler ihtiva etmektedir. Kitabın başlığında Osmanlılar'ın Avrupa'daki savaşlarının anlatılacağı yönünde bir vurgu bulunmaktadır.

Ancak ağırlıklı olarak Osmanlılar'ın Orta Avrupa'daki savaşlarına yer verilirken, Akdeniz'deki mücadeleler eserde yeterince yer almamıştır. Bana göre, kitabın tek eksik noktası bu husus olmuştur. Önceki eserlerinde olduğu gibi, bu eserinden de istifade edenlerin sayısının çok olacağı düşüncesindeyim[4].

Kaynakça

ÁGOSTON, Gábor, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Terc.: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

ÁGOSTON, Gábor, "Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı- Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük (Grand) Stratejisi", *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 2. Baskı, Haz.: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, Terc.: Onur Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 105-142.

ÁGOSTON, Gábor, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Terc.: M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

ÁGOSTON, Gábor, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Haz. ve Terc.: Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

ÁGOSTON, Gábor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları,* Haz.: Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

ÁGOSTON, Gábor, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Güç ve Silah Sanayisi*, Terc.: Kahraman Şakul, KetebeYayınları, İstanbul 2023.

TEZCAN, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge 2010.

[4] Bu kitabın tanıtım yazısını 2024 yılının Haziran ayında yazmıştım. Eksikliklerini tamamlayıp dergiye göndermem 2025 yılının Eylül ayında mümkün oldu. Kitabın Türkçe tercümesinin yayımlandığını bilmiyordum. Beni haberdar eden birinci hakeme teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca hakemin belirttiğine göre, Türkçe tercümesinde, İngilizce eserdeki hatalar giderilmiş, İngilizce yazılmış alıntılar, orijinal kaynaklardan bulunup kitaba eklenmiş ve en önemlisi de her bölüm Gábor Ágoston'un denetiminden geçmiştir.

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.

2. Yayınlanması için gönderilen makaleler Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.

3. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.

5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.

6. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.

7. Yazar, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur.

YAZIM KURALLARI

Yayın dili: Derginin yazım dili **Türkçe**dir. Bununla birlikte **Almanca**, **Fransızca, İngilizce** ve **Rusça** yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, **10-12** sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, **11** punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (**küçük**) ve soyadı (**büyük**), başlığın altında **ortalanmış** olarak **11** puntoyla yazılmalı; unvanı**,** çalıştığı kurum, haberleşme ve e-posta adresleri ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Öz (Abstract) ve anahtar sözcükler (Key Words): Türkçe ya da yabancı dillerdeki makaleler **120-150** sözcük arasında öz içermelidir. **Türkçe** ve **İngilizce özet** ilk sayfada önce Türkçe özet ardından İngilizce özet gelecek şekilde sıralanmalıdır. Öz (Abstract) **10 punto**, tek satır, sağdan ve soldan **1 cm** içeride yer almalıdır. Öz bölümü, yazar adının hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır. Özet ve Abstract'ın altında **3-10** sözcük arasında büyük harfle başlayan anahtar sözcükler bulunmalıdır. Özet başlığı **10 punto koyu** yazılmalı ve "**Öz:** Metin"-"**Abstract**: Metin" şeklinde olmalıdır.

Örnek:

1530-1611 YILLARI ARASI KESRİYE ŞEHRİ'NDE NÜFUS VE EKONOMİ*

Onur KABAK **

Öz: Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Kesriye (Kastoria), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen hızlı Osmanlı fütühatının sonucunda, 1385 yılında fethedilerek Osmanlı idari yapılanması içerisine dahil olmuştur. Rumeli Eyaletinin sol kol kazaları içerisinde olan Kesriye ile ilgili olarak bu çalışmada daha ziyade 1530-1611 yılları arasında şehrin nüfus ve ekonomisi ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak tahrir defterlerinden faydalanılarak şehirdeki toplam nüfus, bu nüfusun yıllar içerisindeki değişimi, toplam nüfus içerisinde Müslüman ve Hıristiyan kesimin dağılımının ne olduğu gibi konular ele alınacaktır. İkinci olarak ise vergi kalemlerinden yola çıkarak şehir halkının ana ekonomik faaliyetinin tespitine çalışılacaktır. Son olarak şehirdeki mesleki iş kollarının ne olduğu ortaya konularak Osmanlı klasik döneminde Kesriye şehrinin bir görüntüsü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kesriye, Nüfus, Ekonomi, Meslek, Tahrir.

DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC STRUCTURE OF KESRIYE BETWEEN 1530 AND 1611

Abstract: Kesriye (present day Kastoria in Northern Greece) was incorporated into the Ottoman administrative system after 1385 as part of the rapid Ottoman conquest in the Balkans during the XIV. century. This study will cover the population and economy of the city which was among the Via Egnatia districts of the Rumeli Province, focusing on the period between 1530 and 1611. In this respect, total population of the city, temporal change of the demographic structure, ratio of Muslims to non- Muslims and similar issues will be highlighted in line with Ottoman land surveys (tahrir defterleri). A second concern is to detect the main economic activities of the urban population by analysing different tax genres. Lastly, occupational branches of the city will be portrayed to present a general overview of Kesriye during Ottoman classical age.

Key Words: Kesriye, Population, Economy, Occupation, Tahrir.

Ana metin: Yazı Microsoft **Word** yazılım programı ile boyutları **17 / 24 cm** olan sayfa üzerinde **Times New Roman 11 punto** ile **tek** satır aralıklı ve **üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm** kenar boşlukları ve **20 sayfa**yı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar **0 cm** girinti ile başlamalıdır. **Anametin**, **özet bölümünün** hemen altından **3 nk** boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları **Giriş, Sonuç ve Kaynakça** hariç, numaralandırılarak **koyu** ve **sol marj**dan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

---

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onurkabak@selcuk.edu.tr

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. **3** satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan **1 cm** girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)-a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu	11 pt, ortalanmış, kalın
Kağıt Boyutu	17 x 24 cm
Ana Metin Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
İlk satır girinti	0 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Normal Metin Boyutu	11 pt
Paragraf Aralığı	3 nk
Satır Aralığı	Tek
Dipnot Metni Boyutu	9 pt
Alıntı Metni Boyutu	10 pt
Alıntı Kenar Boşlukları	Soldan 1 cm
Öz Yazı Tipi	Times New Roman
Öz Yazı Tipi Stili	Normal
Öz Kenar Boşlukları	Sağdan- Soldan 1 cm
Öz Metin Boyutu	10 pt
Öz Başlığı	10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalcık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalcık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

-**Kaynakça:** Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında **9 punto** yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle "hafifletilmiş transkripsiyon" uygulanır.

Bundan sonra kullanılacak olan "transkripsiyon" kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır. Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde … Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere "ā" şeklindeki imlâ tercih edilebilir. Ör. Gāzî; mukāyese; tekābül , kānûn…

Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir. Ör. "Yasa" anlamındaki "kānûn" ile "Ocak ayı" anlamındaki "İkincikânûn" (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi…

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır. Ör. Aptülhak Hamit (–) → Abdülhak Hâmid (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA'nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi'nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır. Ör. Muhîtü'l-Maârif; Muînü'd-devle …

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdîr-i umûmî … Farsça terkiplerdeki terkip –i'si "-ü" şeklinde yazılmamalıdır. Ör. müdür-ü umûmî (–); hüsn-ü muâmele (–); umûr-u mâliye (–) → umûr-ı mâliye (+) …

"Ve" kelimesine karşılık gelen "ü"ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitiştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviriyazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. "Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdîr-i umûmîsi Posiyelk'a gönderdiği mektup (…)" (–).

"Mısır'da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdîr-i umûmîsi Poussielque'a gönderdiği mektup (…)" (+)

Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca'lîler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır. Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye … Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye…

8. Nisbet –î'si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin –e hâli geldiğinde masdar-ı ca'lîlerle karışmaması için "î" şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca'lîlerde kullanılmamalıdır:

Ör. "Âmâl-i millîye uygun olarak …" (Burada millî kelimesinin sonundaki –ye, ismin –i hâlini gösterir).

"Âmâl-i milliyyeye uygun olarak …" ("Âmâl-i Millîyeye" imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. "(…) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu." (–)

"(…) nâm-ı âlîleri "Nizâm-ı Cedîd" tesmiye olundu." (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. "Tameşvarî (Hadîkatü'ş-Şu'arâ) / "Hadîkatü'ş-Şu'arâ" nâm eser-i bî-hemtâsında (…)" (–).

"TameşvarîHadîkatü'ş-Şu'arânâm eser-i bî-hemtâsında (…)" (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük – küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. "Şeyhülislâm'ınüstâdı (Münîr Efendi) da çağırılıp meydâna getirildi." (–)

"Şeyhülislâm'ınüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi." (+)

Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercümeleri aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (–) → nühüft (+); dovvom (–) → düvvüm (+) …

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır. Ör. Rasûl (–) → Resûl; a'yân → âyân …

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâya yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü'l-Hamîd (–) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sânî (–) → Kânûnisânî (+); Teşrîn-i sânî (–) → Teşrînisânî (+); Rebîü'l-evvel → Rebîülevvel

Cemâziye'l-âhir → Cemâziyelâhir; Zi'l-ka'de → Zilkāde

Şeyhü'l-İslâm (–) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sert-sessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan "ü" sesleri "i", "ı" sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle "i" harfiyle yazılan ses ise "e" harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (–) → edip (+); konub (–) → konup (+); bitüb (–) → bitip (+); içün (–) → için (+); ağac

(–) → ağaç (+); yiğid → (–) yiğit (+); geçid (–) → geçit (+) …

b) Tanzîmat sonrası yazma Arşiv belgelerinde:

Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM, DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.[1]

[1]Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayın İlkeleri, Belleten Dergisi ve Humanitas Dergisi yayın ilkeleri çerçevesinde hazırlanmıştır.

ABAD / JABS
JOURNAL OF ANATOLIA AND BALKAN STUDIES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR / PERIODICAL PUBLISHHED EVERY SIX MONTHS

ANADOLU VE BALKAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEKİRDAĞ 2025